

n est finis. Generatio et generatio
laudabit opera tua. et potentiam
tuam pronunciabunt. Magnificen
tiam glorie sanctitatis tue loquentur.
et mirabilia tua narrabunt. Et
virtutem terribilium tuorum dicent.
et magnitudinem tuam narrabunt.
Memoriam habundantie suavi
tatis tue eructabunt. et iusticia tua
exultabunt. Miserator et misericors
dominus. patiens et multum misericors.
Suavis dominus universis: et miserationes
eius super omnia opera eius. Confite
antur tibi domine omnia opera tua.
et sancti tui benedicant tibi. Gloriam reg
ni tui dicent. et potentiam tuam
loquentur. Ut notam faciant filiis
hominum potentiam tuam: et gloriam
magnificentie regni tui. Reg
num tuum regnum omnium seculorum. et
dominatio tua in omni generati
one et generationem. Fidelis dominus
in omnibus verbis suis. et sanctus
in omnibus operibus suis. Allevat dominus
omnes qui corruunt. et erigit
omnes elisos. Oculi omnium

sperant dn̄e: et tu das escam illorum in
tempore oportuno. Aperis tu manū
tuā. et imples omne animal benedi
ctione. Iustus dn̄s in omnib' viis suis:
et scōs in omnib' operib' suis. Prope e
dn̄s omnibus invocantibus eum
omnib' invocantib; eū in veritat
Voluntatē timentiū se faciet. et dep
catione eorū exaudiet. et salvos fac
et eos. Custodit dn̄s omnes dili
gentes se: et omnes peccatores dis
det. Laudationē dn̄i loquetur o
meū et benedicat omnis caro no
in nı̄ sc̄o eius in sclm. et in sclm scl

Lauda anima mea ps
dn̄m. laudabo dn̄m in vi
mea: psallā deo meo quā diu fu
ro. Nolite cōfidere in p̄ncipibus i
filiis hominū. in quib' n̄est salu
Exibit sps eius et revertetur in
terrā suā: in illa die peribūt om
cogitationes eorū. Beat' cui' deu
iacob adiutor eius: spes ei' in dn̄
deo ipsi' qui fecit celū et terrā. m
re et omnia que in eis sunt. Qu
custodit veritatē in seculū: fa

Emptus 8

X Liber Godefridi Lc?arts ab Enckenuoirt —

& amicorum

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS, DE ROMA TRIVMPHANTE LIBRI DECEM, PRISCORVM scriptorum lectoribus vtilissimi, ad totiúsque Romanæ antiquitatis cognitionem pernecessarij.

Omnia magis quàm antè castigata.

PARISIIS
Apud Simonem Colinæum, Mense Ianuario.
1533

INDEX RERVM ET NOMINVM ROMANAE ANTIQVITATIS QVATVOR primorum librorum Blondi de Roma triumphante.

G

H

V

Finis indicis in quatuor libros Blondi de Roma triumphante.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMphantis Romæ. Liber Primus.

Religio.

RELIGIONEM DEOrum culturā eſſe Nonius Marcellꝰ ſcribit. Eādē diuinarū rerū ſciētiā à philoſophis maioribuſq; cæteris appellatā fuiſſe Plutarchus in Pauli Æmilij vita eſt autor: & Aulus gellius M.Ciceronem dicit in oratione de accuſatore conſtituendo aſſerere, religioſa dici delubra maieſtatis venerationiſq; plena: & Maſſurium Rabinū velle religioſum eſſe id quod propter ſanctitatē aliquā remotū ac ſepoſitum ſit a nobis, a relinquendo dictum. Seruiuſq; Sulpicius religioſum eſſe voluit, ꝓpter ſanctitatem aliquam a relegando appellatū, & Pompeius Feſtus religioſos dicit qui facienda & vitanda diſcernunt. Qualis vero fuerit religio Romanorū ſi hoc initio paſſis vt aiunt velis narrare pergemus, eorū potiꝰ fatuitatē notare, q̄ celebris famę populi virtutes ſicut profitemur laudare voluiſſe videbimur: hinc duximꝰ paululū à ꝓpoſito digrediendū, & gentiū fama notiſſimarū, quę ante conditā vrbem Romā fuerint, religio qualis erat oſtendendū: quo pateat, prudentiſſimos tantæ vrbis ac Reipub. fundatores, ſi traditos in tam neceſſaria re mores ſecuti ſunt, magis ꝙ nullam habuerint meliorem propoſitam miſeratione pro-

Religioſa delubra.

ſequendos,q̃ ꝙ talem acceperint religionem, cul pandos eſſe. Ne etiam ignominiæ quã à Romanis auertere cupimus notã cæteris inuramus gentium populis, quorũ pleroſq; cõſtat ingenio,doctrina & bonis vitæ ac morũ inſtitutis excelluiſſe, nõnulla religionis & theologiæ gentiliũ rudimenta,partim ab ipſis gentibus,partim a doctiſſimo Chriſtianæ religionis theologo,Euſebio Pãphili relata altiuſcule repetemus.Ex quibus id in primis multifaciendũ apparebit,nullas fuiſſe barbaras etiã gentes,nullos vel moribus & vita efferatiſſimos populos,qui de deo nõ bene ſenſerint, & quod fuit cõſequens,immortalitatẽ nõ crediderint animarũ.Cui ſententiæ Cicero in legibus cõcordat,animũ eſſe ingeneratũ à deo aſſerẽs,ex quo vel agnatio nobis cũ celeſtibus vel genus vel ſtirps appellari poteſt. nullã enim gentẽ eſſe dicit,neq; tã immanſuetã,neq; tam ferã quæ etiãſi ignoret qualiter habere deũ deceat,tamen habẽdum nõ ſciat.Vnde idẽ de aruſpicũ reſpõſis orationẽ habẽs ſic inquit.Quis autẽ cũ ſuſpexerit in cælũ deos eſſe nõ ſentiat,& ea quæ tanta mente fiunt vt vix quiſq̃ arte vlla ordinẽ rerũ ac viciſſitudinem perſequi poſſit,caſu fieri putet? tribuitq; eã vim Cicero in legibus huic opinioni vt dicat illud bene dictum à Pythagora doctiſſimo viro, quia maxime & pietas & religio verſentur in animis,ideo nos rebus diuinis operã dare. Auguſtinus autẽ in dei ciuitate platonicos dicit affirmare animas hominũ dæmones eſſe, & ex hominibus fieri putare,lares ſi meriti boni ſunt, Lemures ſi mali ſeu laruas.Manes autẽ incertũ vtrum boni vel mali.Diuinitus itaq; inſitum eſſe inquit

Dæmones. Lares. Lemures. Laruæ. Manes.

Eusebius, non solum vtile atq; conducibile quid dei nomine significatum, verũ etiam rerum omnium creatorem sic appellari. cum tamen verbo ita omnes natura duce conueniant, re autẽ creaturas pro creatore coluerunt, præter populũ vnũ aut admodum paucos, sicut verissimis Hebręorũ literis ostenditur: qui à rebus visibilibus ad intelligibilia oculos mentis sancte reducentes nõ creaturæ alicui, sed ipsi rerum omnium creatori, cunctorumq; largitori bonorum, dei appellationem attribuerunt: cæteri autem omnes tenebris animos inuoluti ad tantam impietatẽ deducti sunt, vt pecudum more honestum & conducibile bonorumq; omnium supremum voluptate corporis terminarent. Qua ratione eos qui genera voluptatum vel adinuenerunt, vel auxerunt amplificaueruntq;, & hos quidem maleficos ac mortales viros, quasi bonorum largitores, saluatores ac deos suos appellauerunt, piam huius nominis notionem natura eis insitam ad eos transferentes quos bonorum inuentores putabant. Tantumq; ea mentis insania valuit, vt nec peccare se arbitrarentur, nec erubescerẽt diuinis honoribus maleficos atq; potentes propter regna tũc primum constituta colere & admirari. Cũq; mores hominum legibus stabiliti nõ essent, nec supplicia peccatoribus imminerent, adulteria, nephãda matrimonia, maribus ereptam pudicitiam, homicidia, parricidia, cõfecta scelere bella, quasi res pulcherrime gestas dijs suis attribuebant. Et earum rerũ memoriã posteris suis quasi perutilem relinquere studebant. Alij postea sensim virorum mulierumq; membris, & inexpertæ rationis ferarum

natura sanctissimã dei appellationẽ inquinarũt. deoq; talia attribuerunt, quæ si de hominum aliquo dicantur, legibus & consuetudine ciuitatum grauissimo supplicio punirentur. Alij argutiores doctrina habiti theologiam excogitarunt quadripartitam: qua deum patrem omnium atq; regẽ imprimis locandum putarunt, deinde aliorũ deorum multitudinem, tertio loco dæmones, quarto heroas deputantes. quos omnes lucem esse dicũt præter malignos dæmones, qui tenebræ appellãtur. Dæmones enim alios bonos, alios prauos arbitrati sunt. & bonis quidem regionem lunæ atq; aeris, prauis vero infernæ habitationis locum attribuerunt: quos Empedocles pœnas peccatorũ dare cõfirmat, quoniam æther eos & pontus expellat, terra nullo modo suscipiat, sicq; ab alio in aliud depulsi elementum atrociter vexentur. Bonos vero dæmones non deos, sed deorum ministros ea ratione dixerunt. quòd oraculis præsint, & magicam homines artem docuerint, per quã à maleficis hominibus ita illigentur, vt neq; recedere quidem possint cum voluerint: quorum aliquos Pythagoras dixit non spõte inuitatos, sed necessitate quadam carminum impulsos accedere: alios quadam accedendi consuetudine, & maxime si natura boni sunt, facilius accedere: alios si negligentius quispiã in ea re se habuerit, cũ inuiti aduenerint, vt noceant adniti. His præmissis ex quibus apparet, cupiuisse & pro viribus quæsiuisse barbaras etiam gentes aliquã dei creatoris sui notitiam habere, ad particularem singulorum ex ipsis theologiæ & religionis historiã veniamus. Eruntq; primi Ægyptij, quos constat omniũ pri-

Theologia quadripartita.

Dæmones maligni.

Boni dæmones.

Aegyptij primi solẽ

mos cum in cælum oculos sustulissent, motũ, ordinem & quantitatem cęlestium admiratos, solē & lunam deos putasse: soli vero Osiris, id est, multi oculi, lunæ Isidis tãquam priscæ, quoniam sempiterna priscáq; sit, nomina indidi... Ritus vero qui his adhibebatur colēdis, castus primo purúsq; fuisse videtur, nullam habens admixtam crudelitatem, quòd nulla tunc, sicut postea factitatum est, cædebantur animalia, nullus effundebatur in sacrificio sanguis innoxius, sed fruges terræ quibus ipsi vescerētur offerebãt. herbas enim integras quasdam cum radicibus & folijs ac fructibus sumentes simul concremabant: ex qua fumigatione exhalationéq;, ãtè dictis cælestibus litabãt. Vnde asserit Macrobius Ægyptios Saturno & Serapi ampla extra vrbes cõstituisse tēpla, in quibus solis pecudũ sanguine immolabant, cũ cæteris in ciuitate thure & precibus. In tēplis vero ignē perpetuũ tanq̃ dijs simillimũ seruabãt. Ab eáq; exhalatione quam Græci thymiasin appellabãt, thysia quoq; est dicta, quod latine sacrificiũ appellamus. Paruo deinde post tempore alius adolendi modus per mirrhæ, casiæ, croci, primitiarum oblationem inuentus est: cui fœdissimus & crudelitatis plenus subrepsit modus, occisis animalibus eorum sanguine deorũ aras cruentandi. Huiusmodi autem primos & antiquissimos hominum constat nec templorum extruendis molibus, nec simulachrorum dedicationibus operã dedisse. quippe qui nec pingere nec fingere, aut cęlare, sed nec ædificare scirēt. Qui vero in Ægypto procedente tēpore coaluerũt doctrina & literis cultiores, cum theologiam, id est diui-

& lunã deos putarũt

Osiris. Isis.

Mos sacrificandi Osiri & Isidi.

Templa Saturni & Serapis extra vrbes.

Ignis perpetuus in tēplis seruabatur Thysia.

narum rerum ſcientiam & ſermonē tractare cœpiſſent, maioribus homines erroribꝰ intricare cœperūt, deos aſſerentes ſuos mortales homines fuiſſe, ſed virtute ac beneficijs quibus vitam communem excoluerunt immortalitatem conſecutos: quorum nonnulli reges fuerint nomináq; habuerint, alij noua quædam, alij à cæleſtibus tranſlata. Solem enim dixerunt primum omniū apud Ægyptum regnaſſe ſolis cæleſtis cognomine, deinde Saturnum qui ſorore Cybele in vxorem ducta Oſirim & Iſidē, aut vt plurimi dixerunt Iouem & Iunonem genuerit, eóſque vniuerſum orbem imperio ſubiugaſſe, ac quinq; deos procreaſſe, Oſirim, Iſidem, Typhona, Apollinem, & Venerem. Iſidémq; Cererem eſſe, quę Oſiri, id eſt Dionyſio coniuncta eſt: qui cum regno ſucceſſiſſent, plurimum humano generi contulerint. Condidiſſe enim in tractu Thebaico centum portarū vrbem, quam alij Iouis vrbem, alij Thebas dixerūt. Fuit vero hæc Thebana centum portarum ciuitas, de qua Ammianus Marcellinus ſcribit Gallum poëtam, in patria noſtra Foroliuio genitum, prætorem Ægypti ab Auguſto cæſare conſtitutum, abſtuliſſe obeliſcos cōcháſq; peregrini marmoris, quibus etiam nunc vrbs Roma & Italia eſt ornata. Proſequitúrque Euſebius ex Porphyrio, erexiſſe Oſirim dijs omnibus aurea templa, quorum ſingulis certas ſtatuerit cerimonias, & proprios qui earum curam haberent conſecrauerit ſacerdotes: vnde profectum ſit, vt diuerſis diſtincti honoribus homines, alij colerent, alij colerentur. Paulopoſt Oſiride inſidijs laniato, alia quidem eius membra ab Iſide vxore non mediocri

Oſiris. Iſis.

Oſiris. Iſis. Typhon Apollo Venus

Thebæ ciuitas. 100. portarum.

Gallus poeta.

Templa aurea ſingulis dijs erecta ab Oſiride.

labore inuenta diuinis honoribus sepulta. Penis vero virilis membri in Nilum ab insidiatoribus proiecti, constituto idolo sacra ac cerimonias maioris aliquanto cultus statuta fuisse. Vnde Græci primum, pòst Romani acceperint, vt Dionysij orgia & dies festi cum honore virilis membri fierent, cuius simulacrum in mysterijs ferentes phallum Græci, priapum nostri appellauerunt. Multa hic omittimus superflua de aliorum deorum origine. Simulacrorum autem originem hãc Ægyptij fuisse perhibent. Cadmum enim ferunt ex Thebis Ægyptijs in Bœotiam profectum Semelen aliosq; filios procreasse. Semelénq; ab ignoto compressam septimo mense puerum peperisse: hunc mortuum à Cadmo deauratum & quasi deum ingenti cultu & sacrificijs decoratum fuisse, parentémque eius prædicatum Iouem, vt stuprum Semeles leniretur. Adorationis vero animalium quam fecerunt Ægyptij, causam hanc afferunt. effigies animalium ab Ægyptijs imperatoribus ducibúsque in galeis sculptas ferri solitas in prælio, quibus principes insigniores forent: parta deinde victoria, ea animalia quorum imaginẽ duces gestassent, quasi offensionẽ belli ipsa ad hostes repulissent, in deos relata fuisse. Alia quoq; affertur cultus animaliũ causa. Bouem enim adorari ferunt, quòd partu & arandi opera cõducat. Ouẽ, ꝙ pariat & tegumẽtorum materiã præbeat, ac lacte & caseo nutriat. Canem, quia vnà cũ hominibus venetur, & ad custodiendos homines sit natus: quapropter Deus qui apud eos Anubis vocatur, caninũ habet caput. Feles apud eos colitur, quia ad scuta faciẽda cõducit. Ex auibus Ibis

Dionysij celebrationes.

Simulacrorum origo.

Semele cõpressa ab ignoto.

Initiũ adorandorum animaliũ.

Anubis

Feles.

Ibis.

apud eos vtilis dicitur ad ſerpentum, locuſta-rum, & erucarum interitum. Aquila quia eſt regia: Hircúſque eadem ratione, in diuinis ſu-ſcipitur, qua & Priapus apud Græcos, quia per genitalis membri inſtrumentum, ſpecies anima-lium conſeruatur: Quapropter ſacerdotes om-nes Ægyptiorum huius dei myſterijs initiantur. Vnde Panas aiunt, & Satyros huius rei cauſa cun-ctis hominibus eſſe venerandos, quia ſimula-chra eorum in templis, membra in morem hir-corum habent, quod animal ſua tentigine per-petua ſemper ad coniunctionem eſt promptum. Lupi etiam apud eos ſunt ſacri, quia canibus ſunt ſimillimi. Crocodili Ægyptijs honori ſunt, quia eorum terrore ab Arabia atque Libya la-trones in Ægyptum natare non audeant. Præ-dicta autem animalia quando obierunt Ægy-ptij linteamine contegentes plangentéſq;, & pe-ctora cũ gemitu tundentes in ſacrarijs ſepeliunt cõdiúntq; loculis. quorum ſi quis ſponte aliquod interfecerit morte mulctatur. Felem autem, & Ibidem ſeu ſponte, ſeu inuitus quiſquam neca-uerit, morte punitur. In quacunque autem do-mo canis mortuus fuerit, omnes qui eam inha-bitant, vniuerſo capite raſo luctu maximo affi-ciuntur, nec vino aut tritico cæteríſque ad vi-ctum neceſſarijs, quæ in ea domo recondita fue-rant, vti amplius licet. Vnde Helius Lampri-dius ſcripſit Cõmodum Antoninum Imperato-rem Romanum Iſidis ſacra Romæ raſo capi-te coluiſſe. Et Helius Spartianus dicit in Cõmo-dianis hortis in porticu Peſcenium nigrum Im-peratorem Romanum cum turba pictum fuiſſe,

Aquila. Hircus. Priap⁹ apũ Græcos co-litur. Panes & Satyri venerã-tur. Lupi. Crocodili. Aegyptij animalium interitu affi ciuntur. Commodus Imperator Peſcenius niger.

ſacra Iſidis ferentem. quibus Commodus adeo dedit⁹ fuerit vt & caput raderet,& Anubim portaret. & Antoniũ Caracallam Imperatorẽ Romanum idem ſcribit Helius Spartianus cum habitaret Edeſſæ,atq; inde Carras Luni dei gratia veniſſet, interfectum fuiſſe: per cuius imperatoris narrandæ mortis occaſionẽ idem Spartianus ridiculam rem narrat. Carræis ciuibus inoleuiſſe opinionem,fœmineo nomine Lunam qui nũcupaſſent addictos mulieribus ſemper ſeruire. Qui vero marem deum eſſe crediderit,eũ vxori ſemper dominari neq; vllas muliebres inſidias pati. proſequitur vero Euſebius. Iſide deo boue albo naturaliter mortuo & magnifice ſepulto, Ægyptij quouſq; alium inuenerint ſimilem,in perpetuo luctu ſunt,quem ſimul ac inuenerint,ad vrbem Nili ſtatim adducũt,quo ſolo tempore mulieribus ipſum videre conceditur. obuiam nanq; prodeuntes ſublatis veſtibus genitales partes ei oſtendunt,nec vnquam poſtea hunc deum mulieribus videre licet. Cuius bouis adorãdi inſania Romanos etiã tenuit. Nam ſcribit Lampridius, Titum Veſpaſianum Imperatorem optimũ, in cõſecrando apud Memphim boue api, diadema geſtaſſe, de more priſcæ religionis. & glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus ad Siluinã ſcribẽs, Ad tauri,inquit,Aegyptij ſacra ſemel maritum admitti. & idem doctor ad Pãmachium exclamat,vt ſciremus quales deos ſemper Aegyptus recepiſſet,nuper ab Adriani amaſio vrbs eorum Antinous appellata eſt. Sed iam phœnicũ,quos primos literas inueniſſe conſtat, theologiam videamus. Hi chaos neſcio quid turbidum princi-

Antonius Caralcalla

Mos inquirẽdi bouis.

Phœnices primi literarum inuentores.

Phœnicum theologia.

pio rerum fuisse asserentes, spiritum dicunt sua principia concupiscentem fecisse connexionem, qui Cupido sit appellatus: & ex aquosæ mixtura putredinis semina creaturarum omnium generatione cuique prodisse:ac imprimis animalia sensu carentia,ex quibus facta sint animalia intellectualia,quæ nominentur Theophanismi, id est cæli conspectores. pòst effulsisse moth, id est solem & stellas & cæli astra. Mundo talibus inchoato principijs dicunt,aerem igneum emisisse fulgorem,ex quo mare,terra,venti,nubesq; prodierint,paulopost sole omnia suo calore separante,ex conflictu qui factus sit in aere,tonitrua & fulgura emanasse : quo sonitu animalia ex limo quasi ex somno tam ex terra q̃ ex mari mares & fœminæ eruperunt.& ventos cum per nomina essent discreti atq; recogniti deos fuisse habitos,quibus adorationes infusionibus atq; fumigationibus factæ fuerint. ex ventóque colpia & nocte muliere sæculum & primogenium viros fuisse progenitos.quorum primus alimẽta ex arboribus primum docuerit homines,ex ijsq; natos virum item & mulierẽ,genus & generationem dictos,phœnicem habitasse.cum vero ęstus esset factus phœnices palmam ad solem extendisse,quem nomine Beelsemon id est cæli dominum & deum vocant.Isq; sit quẽ Græci Iouem postea appellarunt. Et cum post hæc multa habeat phœnicum theologia parui nunc faciunda: additur in illa Missonem tantũ elementa literarum primum omnium conscripsisse,esseq; illum quẽ Aegyptij Thor, Alexãdrenses Thot,Græci

Cæli ortus. Mercurium vocant. Et ab Cælio mulierecq; Be-

ruth vocata,bibli habitantibus , natum eſſe ter-
renium aut indigenam,cui cælus poſtea cogno-
men fuerit:à cuius nomine ſupremũ corpus mi-
ra varietate formoſiſſimum cælum fuerit appel-
latum,cuius ſoror fuerit terra.Hicq; patri ſuo al-
tiſſimo à beſtijs deuorato,ſacra & cerimonias in-
ſtituerunt.Cæluſq; patris regnum poſſidens ter- Cælus terra
ram ſororem duxit vxorem,quæ ei tres peperit Saturnꝰ ſiue
filios.Betillum quem & Saturnum dicũt. Dago- Beillus Dagon.
na qui & frumentarius appellatur, ac poſtremo
Atlanta . Saturno autem in ſidus cæleſte mu- Atlas
tato ſimulacrũ Aegyptij facientes,quatuor ocu-
los,in poſterioribus duos,& alios in anterioribus
poſuerunt,qui viciſſim contracti quieſcebãt:alas
quoq; quatuor in humeris fixerunt, duas exten-
ſas quaſi volaret,duas remiſſas,quaſi ſtaret:ſigni-
ficabaturq;,ipſum dormientem vigilare & vigi-
lantem dormire.Pariter per alas quieſcentẽ vo-
lare & volantẽ quieſcere.Cæteris etiã dijs phœ-
nices duas fecerunt alas in humeris,quaſi Satur-
no conuolarent.Vanam vero atq; ridiculã phœ-
nicum theologiam fuiſſe , vnica arguit leuitate,
quòd ſerpentem illi diuinam eſſe naturam dixe-
runt:quoniam abſq; manuum ac pedum ac om-
nino alicuius organi exterioris adiumento , exi-
miam celeritatem exequãtur,variaſq; figuras &
formas gradientes inuoluto reuolutoq; ad quam
velint celeritatem greſſu facillime præſtent.lon-
gæui etiam ſint,nec ſolum ſenectam cum pelle
deponentes reuireſcant,ſed creſcant etiã in ado-
leſcentiam redeũtes:ita niſi percuſſi pereant vix
naturali nece confici.Vnde felicem dæmona ap-
pellant ſerpentem, cui diuiniſſimo vt dicũt ani-

Serpẽtes apud phœnices colebãtur. Ophion.

mali Ophioni appellato, sicut cęteris dijs immolabant. Quam admiratus insaniam beatus ecclesiæ doctor Ambrosius, vt sacratissimam dei nostri Iesu Christi religionem Christianis hominibus redderet gratiorem, hunc Ophionem qui & latine serpens dicitur, qualis à gentilibus Italicis phœnices imitatis colebatur, in sua Mediolanensi ecclesia conseruari voluit, qui etiam nunc integer conspicitur. Græcorum vero facile omniũ sapientissimorũ doctissimorùmq; theologia, non minores prædictis habuit fatuitates. Cadmũ ferunt Agenoris filium ex Phœnicia ad quærendũ Europã quæ fuerat à Ioue rapta, à rege missum fuisse: nec inuenientem, in bœotiam tãdem peruenisse, ac Thebas ibi ędificasse. cumq; Hermionem Veneris filiam vxorem duxisset, Semelem & sorores eius ex ea genuisse. Postea ex Ioue & Semele natum esse Dionysium, qui vitis & vini vsum homines docuerit, atq; inuenerit coctionẽ ex aqua & ordeo confectam, quam appellauerit ceruisiam: huncq; cum exercitu non solum virorum, sed mulierum quoq; orbem lustrasse, iniquis iniustisque hominibus vbique punitis. Eius vero exercitus mulieres hastis thyrso ornatis armatæ fuerunt. Et Musæ omnes deum hunc secutę, virginitate atque omni genere doctrinæ florentes, tripudijs & cantu eum permulcebant. Pædagogum is habuit Silenum, cuius virtutem fuit consecutus. Mitra huic deo ligabatur caput, propter dolores qui effumante vino caput aggrediũtur. ferula ei in manibus est, quia cum non permixtũ aqua vinum bibunt homines, in furorem versi alter alterum baculis cæderent, vnde aliqui mo-

Græcorum theologia.

Cadmus ex phœnicia profectus.

Dionysius

Exercitus Dionysij.

Silenus. Mitra

Ferula

riebantur. itaque pro lignis ferula vti persuasit. Bacchus a Bacchis mulieribus est vocatus: Leneus quia Græce lenus, torcular latine appellatur. Bromius à bromo id est, ignis sonitu, qui cũ ille abortu aderetur, insonuit. Satyri eum secuti sunt, qui saltando & tragice canendo voluptatẽ ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primo & musicam fuisse inuentam. Herculem Grę́ci asserunt Ioue & Alcumena genitum, qui duos dracones à Iunone ad necem immissos puer gutture illiso peremerit. Aesculapium Apollinis & Coronidos filium adeo in medicina excelluisse, vt ab incurabili morbo multos liberauerit. ea re Iouem commotũ eum interemisse, cuius morte irritatus Apollo, Cyclopas qui fulmen illud Ioui sumministrauerãt interfecerit. Vnde iratus Iupiter Apollinem ad seruitium Admeti regis impulerit. Alia quoq; fuit Grę́corũ theologia quam ab Atlantijs populis acceperint. Atlantij enim, inquiunt, Cælum apud se primum regnasse, qui filios quinq; & quadraginta habuerit: quorũ duo de viginti, Ops castissima mulier ei genuerit, ob quod meritum Ops quæ & terra, in dearum numerum sit relata. Filias quoq; Atlantem habuisse Basilian & Cybelen quam & Pandoram vocat: Basiliam post Cæli mortem Hyperioni fratri nuptam duos peperisse liberos, Solem & Lunam: Cybelen autem Hyperiona interemisse, Solémque ad fluuium Eridanum præcipitasse: Lunámq; cum hæc sic facta percepisset, de alto sese loco deiecisse. Mater vero furore concita crinib9 solutis tympanis & vlulatibus Bacchans circũuagabatur. Demũ postquam nullibi poterat in-

Bacchi cognomina. Theatrum & musica Dionysij inuentum. Herculis ortus. Aesculapij ortus. Apollo Admeti regis armẽta pauit. Atlantij populi. Cælus Ops Basilia Cybele seu pandora. Hyperion

Basilia deificata. ueniri deificata fuit,& aræ templáq; illi cõstructa sunt. Cuius sacra cum cymbalis & tympanis fiunt. Sol vero atq; luna ad luminaria sunt trãslati. à phrygum quoq; theologia acceperũt Græci, phrygésq; dicunt Meona antiquissimũ apud eos fuisse regem. A quo nata Cybele fistulam quã syringa dixerunt inuenerit, & montana mater appellata est. Cybelen Atydi adulterio iunctam. cum vera cognita res esset, interfecto Atyde ac socijs eius à patre, cõmotam furore per vniuersam regionem magnis vlulatibus vagatam fuisse, tympanis dolorem suum cõsolantem. cúmq; Apollo Cybelen adamasset Atydis corpus ab ea sepultum, quæ diuinos honores consequuta erat: vnde adolescentis mortem Phryges plangũt & aris structis Atyda Cybelénque vt deos colunt. Prosequitur Phrygum theologia, ex Atlante astrologo natas filias septem Atlantidas appellari, quibus plures dij & Heroes sint nati. à seniore quarum Maia Ioui cõiuncta Mercurius fuerit procreatus: Saturnúmq; filium Atlantis auaricia & impietate præditum. sororẽ Cybelen duxisse vxorẽ, à qua Iouem suscepit: quamuis aliũ Iouem Cæli fratrem Cretę regẽ contendunt fuisse, qui decẽ filios procreauerit, quos curetas appellarunt. Saturnum vero in Sicilia Italiáque regnasse, à quo natus Iuppiter oppositam patri vitam duxit. alios etiam habuisse duos Saturnum ex Rhea filios Iouem & Iunonem: ipsum Iouem tres vxores Iunonem Cererem & Daphnen duxisse. à quarum prima Curetes genuerit, ab alia Persephonen, à tertia Mineruam. Multa præter hæc de dijs, quos susceperit Gręcia dici possent,

Meon rex.

Syrinx.

Phryges cybelẽ Atidáque ꝑ dijs colunt.

Phrygum theologia.

Atlantides

Curetes.

Iouis, vxores.

Persephon Cereris & Iouis filia.

cum vnicus poeta Hesiodus triginta deorũ milia in terris fuisse commemorat, quod quidem illi faciliter concedere poterunt qui statuas æneas marmoreasque & ligneas sicut & ipse, pro dijs habendas esse crediderint. Satis multa dixisse videmur de dijs quos ante vrbem cõditam diuersæ orbis prouinciæ coluerunt. quos quidem deos Romani condita vrbe non colere non potuerũt, præsertim cũ Troianos eorum progenitores huiusmodi deorũ superstitionib⁹ plenos sicut ostẽdemus habuerint authores: quanquam & ipsa re constat, & nõnullos ex Græcis sensisse videmus, Romanos in deorum susceptione multas Aegyptiorum phœnicúmque & Græcorum ineptias impietatésq; omisisse. Sed præter deos deásque alia nequaq̃ meliora à gẽtibus Barbaris ad Romanos reducta fuisse videmus: fatorum & fortunæ necessitatem, oraculorum responsa, auguria, somniorum vanas interpretationes, vaticinationes, Necromantiam, & quæsita cũ dæmonibus mortuisque colloquia: cum tamen ex Gręcis nonnulli fatorum & fortunæ necessitatem tollere pro viribus sint adnixi: ostendentes, quod & verissimum est, ea stante omnem auerti tolliq; philosophiã, iacere pietatẽ, iustitiámq; interire, nullam fore virtutis laudẽ, aut vitiorũ vituperationem, nullumque expectandũ esse laborũ & bene gestorum fructum, nullam malefactorum punitionem extimescendam. beatus autẽ Aurelius Augustinus dum ciuitatem dei ædificat sic habet. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana, quæ si propterea fato quisquam tribuit, quia ipsam dei volũtatem fati no

mine appellant:ſententiam teneat,linguā corri-gat.vt ei videatur adhęſiſſe ſentētię Seneca.Duc me ſumme pater altiꝙ dominator poli,nulla parendi mora eſt,adſum impiger,fac nolle,comitabor gemēs,malúſꝙ patiar facere quod licuit bono:ducunt volentem fata,nolentem trahunt.Et Cicero in libris de fato ex Homero.

Tales ſunt hominum mētes,qualis pater ipſe
Iuppiter auctiferas luſtrauit numine terras.

Tullus rex. Et tamē de vnico ex diuę Fortunę cultorib⁹ Tullo rege,quid Plutarch⁹ in ꝓblematibus habeat, oſtēdem⁹:qui ſcribit illū ōnes act⁹ ſuos Fortunæ aſcripſiſſe:à qua ſublatus fuerat ab ancilla matre

Fortuna primogenia & maſcula. ad regnū prouectus:hincꝙ regē Fortunę primogeniæ & maſculæ templa erexiſſe, aliud cōuertentis,aliud bene ſperantis,aliud fortunæ videntis, quaſi ab eo nos procul capiamur & negotijs ac rebus inhæreamus.Conſtruxit etiam for-

Fortunæ paruæ templum. tunæ paruæ templum,quaſi docens homines diligenter attendere:nec ea quę accidunt quamuis parua cōtemnere. reſponſa vero ſimulacrorum, quod Ægyptiorum Phœnicúmꝙ inuentū fuit, conſtat hominum malicia artéꝙ malefica fuiſſe facta,ad opes mendacio ac multorum pernicie

Charila⁹ & Archelaus. cumulandas. Charilao enim & Archelao Lacedæmoniorum regibus reſpondit Apollo,melius fore, ſi agri, quem bello quæſiuerant dimidiam Apollini partem darent.itaque aſtuti & cauti homines animum ad id applicantes,ex adytis,penetralibus,& profundiſſimis pleruncꝙ ſpeluncis reſponſa dantes,ea ab oraculis prodiſſe mentiebantur. Hi enim diſpoſitos habuere per ciuitatem miniſtros inueſtigantes, cuius rei egentes

essent vel aduenæ vel ciues. vt respõsa excogitare possent. Habita autem indigentiæ illorum notitia & necessarijs ad id interrogatiunculis blande factis, si aliquid futurum coniecturis assequebantur aperte respondebant. Sin vero dubia res coniecturis percipi nequisset, responsionis ambiguitate fallebant, vt redargutionem effugere viderentur. Crœsus imperium Lydiæ sperans augere, templum Apollini delphico omniũ orbis ditissimum erexit, & deus ab eo cõsultus sua respõsa ambiguitate destruxit: sic enim vates oraculum dixisse mentitus est. Intrepidus si Crœsus Alym transmiserit amnem, Imperiũ perdet magnum regnúmq; superbũ. Quandóq; etiam cantãdo, & verba quædam inaudita responsionibus immiscendo multos decipiebant. Nec parum fidei faciebat huiusmodi adytorum templorúmq; custodibus verborum elegantia, & orationis grauitas, siue futuris à casu veris adhibita, siue ĩ ambiguitatibus responsorum. Cum autem casu aliquid dictum, euentu comprobaretur, id marmoreis incisum literis mandabatur, ad fidem à cæteris comparãdam: quæ autem falsa fuissent penè innumerabilia nullus commemorabat. Vt nõ ignaue iocatus fuisse videatur Dionysius ille siculus, qui cum Apollinis delphici templum donis aureis argenteisque refertum fuisset, quæ illi affixerant qui per dei inuocationem aliquo periculo liberati aut aliter beneficio affecti fuissent dixit: multo plura & prope infinita fore, si quis promissa deo munera haberet, quæ quia exauditi non fuerant agitati confectíque periculis & calamitatibus non dedissent. Argumento quoque

Cresus templũ Apollini erexit.

Deceptiões vatum.

Dionysius siculus.

certiſſimo prædicta ab hominibus facta fuiſſe illud erit, quòd Hadriani imperatoris temporib⁹ quãdo maxime oracula deſinere cœperunt, licet is chriſtianus nõ eſſet, ſubiecti quęſtionibus prędicti oraculorũ vates, vniuerſam rem ſuis inuentionib⁹ ad turpes quæſtus excogitatam edidere. Modóſq; de quib⁹ ſupradiximus patefecere, qui tanquam ſeductores & malefici vltimo ſupplicio ſecundũ leges affecti ſunt. Vnde poſtea procliuis fuit ad cultum chriſtianæ religionis & fidei ſuſcipiendum, quod in vita Alexandri Seueri, Helius inuit Spartianus: his verbis. Iudæis priuilegia reſeruauit. Chriſtianos paſſus eſt eſſe. Chriſto templum facere voluit, eúmq; inter deos recipere: quod Hadrianus cogitaſſe fertur, qui tẽpla in omnibus ciuitatibus iuſſit fieri ſine ſimulachris, quæ hodie quoq; quia non habuerũt numina, Hadriani dicũtur, etiam illa ad hoc paraſſe dicebat, ſed prohibitus eſt ab is qui conſulẽtes ſacra repererunt, omnes chriſtianos futuros ſi id feciſſet. Et Flauius Vopiſcus in Saturnini geſtis rebus hãc inſerit Hadriani epiſtolã ad ſupradicta facientẽ. Hadrian⁹ Auguſtus, Seruiano cõſuli ſalutẽ. Ad Ægyptũ quã mihi laudabas veni totã leuẽ pendulã & ad omnia famæ momẽta volitantẽ: Illi qui Serapim colũt chriſtiani ſunt, & deuoti ſunt Serapi, qui ſe Chriſti epiſcopos dicunt. Nemo illic Archiſynagogus Iudęorũ, nemo Samarites, nemo mathematicus, nõ aruſpex, nõ aliptes. Vnus illis deus eſt, hũc chriſtiani, hũc Iudæi, hũc omnes venerãtur gentes. Diuinationes vero proximũ ſupradictis malum nõnullæ gentes attentiſſime ſecutæ ſunt, ſed minus id nocuit

Hadrianus Imperator religioni Chriſtianæ procliuis.

Epiſtola Hadriani.

malũ,quia multi ex eorũ philosophis diuinationem nullo modo vtilẽ esse ea ꝓbauerũt ratione, quòd sequi præuidebãt omnia esse fatata: & quęnam vtilitas fuisset,si futura omnino mala præuideas,quæ nullo modo valeas euitare?nulla enĩ omnino vtilitas,sed mœror potius fuisset secut⁹: qui hominũ animos potius perturbasset. & non tantũ homines ex bonorũ expectatione gaudẽt, quantũ timore impendentiũ malorũ cõsueuerũt torqueri:nõ enĩ satis multũ infortunij Romanis fuit deos deásq; & fatorũ oraculorum auguriorúmq; & cæterorũ quæ diximus malorum initia à gentib⁹ barbaris accepisse, nisi ritus quoq; sacrorũ infandos ab is pariter habuissent,quib⁹ tamen populus Romanus pro sua prudẽtia min⁹ flagitiose q̃ traditi erant est vsus. Siquidẽ orgia Orpheus adinuenit Thracibus,quæ Dionysio à Bacchis mulieribus celebrantur: & hæ carnes crudas comedentes sacro furori initiabantur, & furentes ac Bacchantes viros simul atq; fœminas in templis deorum noctu pernoctare cogebant:Cererem Romani vt castissimã coluerunt, adeo vt periculũ castitatis facturæ vittas ei⁹ matronæ palàm in templo tangerent. Vnde poëta: Paucę adeo vittas cereris contingere dignæ. sed videam⁹ quę fuerint merita,ꝓpter quę deificata est. Eã ferũt filiæ luctu mœstam cũ à Bãbone nobili coribantũ muliere hospitio suscepta potionẽ multis confectã ex rebus: quam ciceona appellant sumere recusasset,indoluisse Bambonẽ,atq; sublata veste genitalia mẽbra cereri ostẽdisse,quę hoc spectaculo delectata ciceona susceperit, atq; biberit,vnde dea meruerit appellari. Matris vero

Orgia. | Ceres Romæ culta. | Vittę Cereris. | Bambo mulier. | Ciceõ gen⁹ potionis. | Matris deorũ sacra.

deorũ ſacra phrygij quotannis crudeliſſimis certaminib⁹ faciebãt, ſed Romani ſacerdotes vtriuſque ſexus virum & fœminam ex phrygia conſecrantes vrbem ſolenni pompa tympanorũ ſonitu perluſtrabant. Maiora ſunt quæ ſequuntur, & quorum pauca Romani vel modeſtiſſime duxerint imitanda. Rhodij hominem Saturno ſacrificabant. Quam crudelitatem cum poſtea duxerint mitigandam, aliquem mortis ſupplicio dãnatum ad ſaturnalia vſq; ſeruabãt, quem ipſo in feſto grauatum vino immolabant. In Salamine inſula Diomedi homo immolabatur, qui ab adoleſcentibus ter circum aram ductus, tãdem à ſacerdote haſta percuſſus & rogo impoſit⁹ cremabatur. Dionyſio Omaſti apud Chios homo crudeliter diſcerptus ſacrificabatur. Lacedęmoniiq; hominẽ Marti ſacrificare ſoliti fuerunt. Et phœnices in bellorum aut peſtilentiæ calamitatibus amiciſſimos homines Saturno ſolebant immolare. Et ĩ creta curetes Saturno pueros ſacrificabãt. In Laodicea Syriæ palladi virgo immolabatur. Arabéſq; ſingulis annis puerum immolãtes ſub ara ſepeliebant. Omnéſq; Græci priuſquã in ſuſcepta prodirent bella hominem immolabant, quod de Iphigenia bello Troiano factũ prædicant. Phœnices in magnis calamitatibus atque periculis ſui principis, dilectiſſimum ex filijs in redemptionis præmium iugulabant. Vnde Saturnus rex regionis, qui poſteaquam hominem exuit, in Saturni ſtellam tranſlatus eſt, cum vnicum filium ex Anobret nympha haberet, Leud dictum, quia maximo & periculoſo bello ciuitas premebatur, regio indutũ ornatu, ſuper conſtru-

Immolatio humanorũ corporũ apud varios populos.

ctam ad hoc præparatámque aram immolauit. Aristomenes Messenius Ioui, quem appellant Ithometem trecētos simul sacrificauit homines, in quibus Theopompus lacedæmonius fuit. Cū fame Athenienses propter Androgei cædem angerentur, & ad auxilia deorum confugissent, Apollo iussit vt singulis annis septem mares totidémque fœminas in cretam sacrificandos mitterent. quod & diligentissime multis seculis obseruatum fuisse traditur. Scythæ quoscunq; aduenas ceperint (capiunt autem multos, qui fluctibus & tempestate ad eos depelluntur) Dianæ statim immolant: In Pella ciuitate Thessaliæ hominem Pelleo & Chironi singulis immolant annis. Dionysius alicarnassęus in primo de antiquitate Italica refert, Iunonē & Apollinem, quoniam decima hominum eis immolata non fuerat, magnas Italis calamitates induxisse, vt nullus in arboribus fructus ad maturitatem vsque primam permanserit: nec spicæ semine implebātur: nec herbę pecori sufficiētes germinabāt. Fōtes deficiebāt, mulieres abortu periclitabātur, aut nati filij māci & distorti erāt, cæteráq; hominū multitudo crebrius q̃ solebāt vexabātur. Cúmq; responso accepto nollēt dij immolationē animalium hostijs faciēdā, magna omnes ambiguitate tenebātur. Tūcq; ciuitatū primates, pòst reliqua multitudo, Italia migrare cœperūt: & quasi amētes furentésq; pellebant vicissim, ac pro certamine pellebātur, & multis Italiæ ciuitatibus derelictis Græcia & barbaria italis est repleta. Herculémq; ferunt ara primū in saturnio ædificata, intemeratas hostias immolasse, & ne quasi primo

Aristomenes Iupiter Ithometes

Athenieses Vij mares totidē'q; fœminas in cretam sacrificandos mittebant.

Aduenæ à scythis dianæ immolantur.

Hercnlis institutum.

neglecto superstitione inani incolæ turbarentur, simulacra viui hominis in Tyberim fluuium deijciebant hostiarum ornata modo, idque postea idibus maijs à populo Romano factitatũ est. Ea enim die pontifices, virginésq; vestales, prætores, alijq; ciues, quos sacris adesse fas est, animalibus de iure pontificio immolatis triginta hominum simulacra, quos appellant argeos, à põte sublicio in Tyberim dimittebant. Gentiliũ externorum religione quantum ad Romanorum honestandã rem oportere visum est ostensa, ad nostrũ redibimus propositũ. Inter multa vero quæ Romana superstitio nobis dicenda exhibet, nihil nõ respuendum, ac omnino abominabile est, præter vnum, quod viro Christiano in meliorẽ partem amplectendũ, cõuertẽdúmq; existimo, sacris scilicet vt appellarunt, ac religioni Romanã gentẽ accuratissime intentam fuisse. Vnde præclarissima est illa Ciceronis de aruspicum responsis sententia. Quàm volumus patres cõscripti, licet ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos, nec robore gallos, nec calliditate pœnos, nec artibus Græcos, nec deniq; hoc ipso huius gentis, ac terræ domestico natiuóq; sensu Italos ipsos, ac latinos, sed pietate & religione atq; hac vna sapientia quòd deorum immortaliũ nomine omnia regi, gubernaríq; prospeximus omnes gentes nationésq; superauimus. Et Liuius xlvij. Gn. Cornelio prætori multa indicta, ꝙ cum M. Æmilio Lepido põtifice maximo iniuriose contenderet, sacrorúmq; ꝗ magistratuũ ius potẽtius fuit. Sed quid beatus Aurelius scribit Augustinus? dũ illæ à Romanis cõmitterẽtur suorũ sacrorũ insaniæ,

dum tanta fierent mala, calebant aræ numinum sabæo thure sertísq; recentibus halabãt, clarebãt sacerdotia, phana renitebant, & vno eodémque tempore sacrificabat, ludebatur, furebatur in tẽplis. Igitur de religione Romanorum tractaturi, partes primũ ꝓponemus, in quas eã diuidi oportere iudicemus. Tribúsq; multarũ, & diuersarum rerũ aciebus armata religionis prędictæ cognitio nobis tractanda occurrit. Nã prima in parte deos eorũq; originẽ, sacra, cerimonias, ritus, adorationes, liberationes & hostias, ipsarũ postea rerũ causa à gentibus instituta erectáq; tẽpla, ędes, sacella, phana, aras, delubra, simul ostendem⁹. Deinde secũdo loco quærendæ vtilitatis, opulentiæ & amplitudinis artes sub religionis, & deorũ numinis integumẽto cõfictas, põtifices, flamines, sacerdotes, salios, vestales, sodales, phanaticos, bacchides, & maximã eiusmodi hominũ turbã docebimus. Tertiã dehinc aciẽ, ludi, spectacula, lectisternia, supplicationes, & multa huiusmodi ad populorũ delectationẽ luxúmq; & ad seditionũ, tumultuationúmq; cõcitationẽ, auersione excogitata sub religionísq; & deorũ prætextu populo data cõplebũt. Deos & si Romulus coluit, qui Lupercal in palatio monte instituit, sacra dijs alijs albano ritu, Græco Herculi, vt ab Euandro instituta erãt, sicut Liuius docet fecit, tamẽ Numa Pompilius artifex religionis industrius fuisse videt, quẽ Liuius dicit ne luxuriarẽtur otio animi, omniũ primũ rem ad multitudinẽ imperitã, & illis seculis rudem, efficacissimã, dearum metum incutiendum tantum esse simulasséq; se cũ ægeria colloqui & monitũ quę acceptissima dijs

Diuisio toti⁹ operis.

Lupercal.

Numa Põpilius religionis artifex.

essent sacra instituere, sacerdotes suos cuiq; deorum cultui præfecisse. Vnde Cicero ꝓ domo sua ad pontifices. Equidem sic accepi pōtifices in religionibus suscipiēdis caput esse, interpretari quę voluntas sit deorum immortalium. & in eadem oratione. Cum multa diuinitus pontifices à maioribus nostris inuenta atque instituta sunt, tum nihil præclarius quàm quòd vos, & religionibus deorũ immortaliũ & summæ reipu. præesse voluerunt, vt amplissimi & clarissimi ciues reipub. bene gerendo: pontifices, religiones sapienter interpretando rempub. conseruarent. Quãti etiam deos fecerint Romani Cicero in vetustissimis pontificij iuris legibus ostendit, quarum capita nonnullarum hic ponemus. Ad diuos adeũto, caste pietatem adhibento, opes amouento, qui secus faxit deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit deos: néve nouos, sed ne aduenas nisi publice aduectos priuatim colunto, cõstituta à patribus delubra habento. Lucos in agris habento, & larum sedes, diuos, & eos qui cælestes semper habiti colunto. & illos quos in cælum merita vocauerunt, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinũ. Ast illa propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earúmq; laudum delubra sunto, nec vllo vitiorum sacra solennia obeunto. Quòd autem ex hominum genere consecratos sicut Herculem & cæteros coli lex iubet, indicat quidem omniũ animos immortåles esse, sed fortium bonorúmq; diuinos. Bene vero quòd mẽs, pietas, virtus, fides consecrãtur manu, quarũ omniũ Romæ dedicata publice templa sunt, vt illa

Pontificum dignitas.

qui habent (habēt autē omnes boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. & idem Cicero in Verrem actione septima. Túq; Ceres, & Libera quarum sacra sicut opiniones hominum ac religiones ferunt lōge maximis atque occultissimis cerimonijs continentur, à quibus initia vitæ, atq; victus, legum, morum, mansuetudinis, humanitatis exempla hominibus & ciuitatibus data, ac dispersa esse dicuntur. Præterea ipse Cicero ꝓ murena. Cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad nos, aut certe cōmunicata nobiscum. Satis itaq; hoc initio primæ diuisionis nostrę partis fundamenta iecimus: qui per Ciceronem & iuris pontificij documenta deorū venerationis, & locorum in quibus adorarentur principium causámq; ostendimus. Sed plura ad eam rem à M. Varrone afferemus. Is vir sanctorum religionis nostræ doctissimorum Hieronymi & Augustini iudicio doctissim⁹, est autor deos ex Samothrace in Phrygiam aduectos Æneam ex Phrygia in Italiam detulisse: dictósque q̄ per eos spiremus: & corpus, mentem ac rationē habeamus: quos fuisse vult Apollinem & Neptunum. vnde Virgilius. Cum socijs natóq;: penatibus & magnis dijs: &, Iā pater Æneas sacra & sacra altera patrem Afferet: iliacos excipe vesta deos. Plutarchus in vita Numæ pōpilij. Ea quæ de deorum sacris Numa pompilius statuit q̄ similia sunt prorsus Pythagoræ documētis. Nam primum principium ille neq; sensui neq; perturbationi subiectum: sed mentē inuisibilem: & increatam esse censuit. Hic autem Romanos prohibuit existimare imaginē dei, aut hominis spe-

Dij ex samothracia in phrygiā ex phrygia in Italiam delati.

Virgilius.

Opinio numæ de deo.

ciem,aut animalis habere formam:neque fuit apud eos picta neque ficta dei prius species. Sed in prioribus.clxx. annis templa quidem ædificabant:sacráque tuguria erigebant:simulacrum vero nullum corporeum faciebant. perinde atque nefas esset deterioribus meliora assimulare, neq; aliter atq; intelligentia percipi deus possit. sacra quoq; à Numa instituta,ritum, sanctimoniámq; Pythagoræ vehementer attingunt. Erant enim sine sanguine,eorúmque plurima ex farina & libo rebúsque vilissimis composita. Affirmat etiam Varro deos ab ãtiquis Romanis plus annos. clxx.sine simulacris fuisse cultos,eorúmque.xx. selectos,cæteros appellauit plebeios, súntque selecti.xij.mares,octo fœminæ.Ianus, Iupiter,*Saturnus*,Genius,Mercurius,Apollo,Mars,Vulcanus,Neptunus,*Sol*, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres,Iuno,Luna,Diana, Minerua, Venus, Vesta.Et præter hos vtriusque sexus deos, alia fuit deorum dearúmque tanquam matrimonialis cõiunctio, quam comprecationem appellauerunt: vt qui scilicet rem diuinã vni fecisset,alteri quoq; supplicasse videretur: & latiam Saturnus, salaciam Neptunus,horam Quirinus,mariam Vulcanus,miricen Quiritius,nerienem Mars,comprecationem suam habuit.Attulit tamen aliam deorum diuisionem Varro à Labeone sumptam,qui asseruit deorum partem esse bonam,partem malam, qui cultus diuersitate internoscantur, cum mali cædibus hominum & tristibus supplicationibus,boni obsequijs lætis atque iucundis qualia sunt lectisternia, atque ludi, & conuiuia placarentur. Et cum deos vt diximus selectos à Iano

Sacra instituta à numa.

Dij selecti, & plebei.

Cõprecatio

Boni dij. Mali dij.

commendare incepisset : quem tum bifrontem, Ian⁹ bifrōs
tum quadrifrontem tanquam geminū faciebant: quadrifrōs.
de alijs minoribus tractauit, quorum seriem à cō
ceptione ad decrepiti hominis sepulturam perdu
xit, in hunc maxime modum nostris hominibus
perridiculum. Quum mas & fœmina coniungū
tur adhibetur deus iugatinus, cum domum est Deus iuga tinus.
ducenda quæ nupsit officium id exhibet Domi- Domiduc⁹.
ducus. Vt autem in domo sit, deus Domitius: vt Domitius.
maneat cum viro, dea Manturna præstat. perdu- Manturna.
ctáque in mariti domum virgo super priapum, Virgo super priapum se
nimirum masculinum immanissimum & turpis- det.
simum fascinum more honestissimo matronarū
sedere iubetur: nec prius mariti cubiculum ingre
di permittitur, quàm aula & cæteræ domus par
tes cubiculo continentes nucibus spargātur, qui- Nuces spar guntur.
bus à multitudine conculcatis compressæ virgi-
nis eiulatus inter strepitum nequeat exaudiri.
dúmque fuerint peragenda secreta, vt sine diffi- Pertunda.
cultate virginitas auferatur dea Virginensis, & Dea virgi nensis.
deus pater Subigus, & dea mater Prema, deáque Subigus.
Pertunda, & Venus Priapo & ipsi deo præstant Prema. Venus.
obsequium, Subsequitúrque illico dea Mena Io- Mena.
uis priuigna, cruori menstruo præsidens: & liber Liber pater
accurrit pater, quem sic vocatum esse volunt, ꝙ
mares in coeundo per eius beneficium emissis se
minibus liberentur. nec tardius præstat officium
dea libera & Venus dicta, illud idem mulieribus
quod liber viris præstans auxilium. Vnde credit Libera dea
à Labeone doctus Varro duobus ijs mari & fœ-
minæ numinibus, honores in templis marmore,
aut ære, Libero virilis corporis pudendam par-
tem, fœminini liberæ, excisos adornatósq; fuisse.

Malum vero fuit obſcuriſſimos à Romanis de-os eſſe habitos Vitumnum & Sentinum, quorũ alter vitam in Embrione, alter ſenſum puerpe-rio largiebatur. Vt autem nulla pars hominum præſidio numinum careret, dei per ſingulos ad-erant actus, tanquam opifices in vico argẽtario, vbi vnum vaſculum vt perfectũ exeat, per mul-tos artifices trãſit. Mulieri enim fœtę partu tres dei cuſtodes adhibebantur, ne Siluanus deus illã vexaturus ingrederetur, Intercido Pilumnus & Deuerrinus: eorúmq; ſignificandorum cauſa, tres homines noctu domus limina circuibant: Prim[9] intercidoni ſubminiſtraturus ſecuri limen cæde-bat. Pilo ſecundus pro pilumno feriebat, & ſco-pis tertius deuerrebat. tandem Lucina quã par-turiens inuocauerat, Ops quoq; dicta, opem affe-rebat. Et ne agrippæ eſſent qui naſcerentur, quos ſic dictos fuiſſe conſtat quia peruerſo ordine pe-dibus primum ventre egrederentur, deæ peruer-ſa & proſa aduocabantur: poſt quas Vagitinus deus os puerperij aperiens ſuccedebat: & partũ ad lucem Dieſpiter perducebat: præſtóq; aderat leuana quæ partum de terra leuabat expoſitum. ſed & rumina veniebat mammis præfecta mu-lierum quas priſci rumas appellauere, vt lac co-pioſiſſime præberetur, quouſq; adueniente tem-pore Potina dea potionem: Edulica eſcam prębe re poſſent. Nec paruum erat Cuninæ deæ opus: quæ & ſi cunas ipſa non agitabat, vt leuiter mo uerentur curabat. Maiora deinceps dicenda ſunt numinum collata hominibus beneficia. Mercu-rius inde quaſi medio inter homines currẽs Her mes Gręce ab herminia, id eſt ſermone appellat[9]

Vitũnus & Sentinus.
Siluanus.
Intercido.
Pilumnus.
Deuerrinus
Lucina.
Dea peruerſa & proſa.
Vagitinus.
Dieſpiter.
Leuana.
Rumina.
Potina.
Edulica.
Cunina.
Mercurius.

loqui præstabat: quem effigiabant alas in capite & pedibus habētem: quòd sermo hominum per aera volitet. Et Minerua quam dixerunt temporibus Ogygi regis ad lacū tritonis virginali primum apparuisse habitu: vnde tritonia sit dicta, artes quarum fuit inuentrix puerum edocebat. Pauoribus hominum vt arcerentur pauētia: spei eorum quæ fortassis euenirent venilia: voluptatibus quibus fruerentur volupia: actibus quibus se immiscerent ageronia, stimulis quibus agerētur stimula, strenue gestis quę contingerent strenua, deæ præerant. Fessis dea fessona, vt quiescerent. Hostibúsq; pellendis dea Pellona præbebat auxilium. Numeria quoq; dea quibusdam bene numerare: Caneria bene canere: Mars & bellona vt bene belligerarent, Victoria vt vincerent: Honorinus deus vt honorarentur, Pecunia vt pecuniosi essent, Esculanus & filius eius Argentinus dei vt haberent æneam argenteámq; pecuniā præstabant. & vt suum quoq; deum improbi segnésque haberent dea erat Murcea: quæ præter modum nō moueret, ac faceret hominem, vt inquit Pompeius, murcidū, ac nimis desidiosum & inactuosum. Paruæ etiam existimationis neq; inter malos aut bonos deos posita fuit fortuna barbata, quæ cultoribus suis malas speciosius vestiens, se spernentes male barbatos glabrósq; reddebat. Cum contra maiori deæ fortunæ quam omnipotentē appellauerūt, & deabus fatis multo maiorem quam oportuerit vim potentiámq; sicut suprà ostendimus tribuerint. Themin vero parum coluerint quam Festus deam fuisse dicit, quæ præciperet hominib⁹ id petere quod fas es-

Minerua. Tritonia. Pauentia. Venilia. Volupia. Ageronia. Stimula. Strenua. Fessona. Pellona. Numeria. Caneria. Bellona. Victoria. Honorinus. Pecunia. Aesculanus Argentinus Murcea. Fortuna barbata. Themis.

ſet,eámque id eſſe exiſtimabant quod & fas eſt. Et ne plures quàm expediat perquiramus deos vitæ hominum fortuniſque adhibitos, Neniam gentiles voluerũt deam mortuos homines in funere comitari,vnde & modulationes inter eiulãdum plangendúmque adhibitas nenias vocaueгe.Sed & ſuam ſata ſegetéſque & cætera hominibus vſui futura deorum habuerunt turbam.Saturnúmque deum in primis maximum Iouis genitorem prædicant nata ex ſeſe deuorare, quòd ſemina vnde naſcantur reuertantur. Vnde propter agriculturam falcem manu tenet effigiat9: & ne ſolus tanto munere fatigetur:deam ſeiam ferunt ſatis frumentis quàm diu ſub terra ſunt: cum vero ſuper terram herbeſcentes ſegetem faciunt deam Segetiam, frumentíſque collectis atque reconditis vt tuto ſeruentur,deam Tutellinam eſſe præpoſitam:proſerpinam pariter frumentis germinantibus,deum Nodatum geniculis nodiſque culmorum inuolutis, folliculorum deam Volutinam,& cum folliculi pateſcunt, vt ſpica exeat deam patelenam. Cumque ſegetes nouis æquentur ariſtis deam oſtilinam, & deam floram frumentis florentibus, lacteſcentibúſque deum lacturcum,matutam matureſcentibus,& cum runcantur, id eſt à terra auferuntur deam runcinam præfecerunt.Et ne inculta agrorum viderentur à dijs ſpreta: Diana ſyluarum: rurum dea Ruſina: iugorum montium deus Iugatinus: collium dea Collatia: vallium dea Vallona curam habuit. Nec deus ſpinenſis vt ſpinas ex agris eradicaret, nec dea rubigo vt non accederet ſpernebatur.Quin potius deæ Fructeſtæ: vt

Nenia. Saturn9 ex ſe nata deuorat. Seia. Segetia. Tutellina. Proſerpina. Nodatus. Volutina. Patelena. Oſtilina. Flora. Lacturcus. Matuta. Runcina.

fructus vberrimos daret supplicabatur. Quia vero Romanis à principio vrbis conditæ & multo tempore postea parcissimus fuit vini vsus, parua ac omnino minima deorum turba vineis viniſque præfecta est, quandoquidem solus Bacchus tanti muneris curam habuit: qui multinomius Liber pater appellatus: cum bellasset in India & multas secum habuisset fœminas: quæ bacchæ dicebantur non tamen virtute nobiles: postea Bacchus: quandoque Priapus, quandoque Bromius, quandoque Brotinus fuit dictus. Et quia custodiæ huiusmodi solus erat præfectus, omni spreta vinearum cura: vnicæ vindemiæ cũ iam vuæ maturescerent intẽdebat: tantaq; id actum est turpitudine vt modũ pigeat pudeátq; referre: quẽ omnino fuimus suppressuri: nisi quia nostris cõducere Christianis arbitramur talia scire: quo nostræ religionis grauitatẽ & sanctã mũdiciem lætioribus animis amplectantur: erúntque verba per beatum Aureliũ Augustinũ à Marco Varrone Labeonéq; paululũ immutata. Quũ fierent libero patri sacra in Italiæ cõpitis pudenda virilia, cũ honore plaustellis imposita, primo rure trãsferũtur in cõpita, pòst in vrbẽ. In oppido autẽ Lanuino, qđ nũc ciuitas Indiuinia vocatũ, viro sũmo Prospero subest cardinali colũnẽsi, vni libero totus mẽsis tribuebaẽ: cui⁹ diebus õnes verbis flagitiosissimis vtebanẽ, donec illud mẽbrũ ꝑ forũ transuectũ esset, atq; in loco suo quiesceret. Cui mẽbro inhonesto matrenfamilias honestissimã imponere publico in loco coronã necesse erat. Sic ab agris fascinatio repellebaẽ, & matrona facere cogebatur in publico, quod nec meretrici si

Bacchi cognomina.

Matrona honestissima in publico priapum coronat. matronæ spectarent permitti debuit in theatro. Ne domos etiam suas Romani spernere viderentur tres illis deos dederunt hostiarios, Forculum foribus, Cardinem cardini, Limentinum limini. Forculus cardo. Limẽtinus Et ne maris cura esset abiecta, præter Neptunũ Iouis fratrem vniuerso pręfectum mari, prætereaque Amphytritem quam deam Placidus grãmaticus fuisse vult deam maris Neptuni matronã, Amphytrite. Veniliam dixerunt deam vndæ maris quãdo venit ad littus, Salatiámque item deam eidem quando redit in salum esse præpositam. Venilia. Salatia. Romani tamen duce Romulo in asylo agentes, eos primũ colendos acceperũt ex supradictis dijs, quos troia auectos Albani primum, postea Laurẽtes per trecentos annos coluerant: qui videntur illi fuisse, quos supra selectos diximus appellari. & tyberinum paulopost Romulus, deinde Faunum & Picum, Pauorem & Febrem ipsúmque Romulum Titus Tacius rex, & alias sensim turbas supradictas, demúmque suos cæsares Romani in deorum numerum retulerunt. Tyberinus. Faunus. Picus. Pauor. Febris. Romulus. Quin etiam Albani patres primum, pòst Romani vrbis conditores fabulas pro miraculis acceperunt, quæ ante bellum troianum Græcis Troianisque fuerũt cõmunes: Minotaurum bestiam fuisse inclusam labyrintho, quem cum intrassent homines, inextricabili errore exire non poterant. Centauros equorum hominúmque natura coniunctos. Cerberum tricipitem inferni canem, Phrixum & Hellen eius sororem ariete vectos, mare tranasse, Gorgonem serpentibus crinitam se aspiciẽtes in lapidem conuertisse. Bellerophõtem equo pegaso pennis volante vectum fuisse, Amphionem

citharæ ſuauitate lapides attraxiſſe. Dędalum & Icarum filium coaptatis ſibi pennis Creta in Italiam aduolaſſe, in Oedipum ſphinga monſtrum quadrupes indiſſolubilia hominibus cũ vitæ periculo propoſuiſſe. Antæum qui terræ cõtactu fortior reſurgeret ab Hercule fuiſſe proſtratũ. Sed iam ſatis multa de ineptis deorum fabularúmq; adinuentionibus: ad ſacra ceremoniáſque veniamus, plurima ſimul edocturi minutiora, quæ in gentilium religione non minima habebãtur. Vlpianus de verborum ſignificatione dicit, ſacrum locum eſſe locum conſecratum. Sacrariũ in quo ſacra reponuntur. & idem infrà: ſancta proprie dici quę nec ſacra nec prophana ſunt, ſed ſanctione quadam ſunt cõfirmata: vt ſanctæ leges. Martianus vero ſanctum eſſe vult quod ab iniuria hominum eſt defenſum: dicíq; à ſagminibus herbis quas legati populi Romani ferre ſolebant, ne quis eos violaret. Cicero in legibus, ſacrum ſacróve commendatum qui depreſſerit raſeritque patricida eſto. idémque de aruſpicum reſponſis. nego vnquam poſt ſacra conſtituta quorum eadem eſt antiquitas quæ ipſius vrbis. Feſtus Pompeius. Curiona ſacra quæ in curijs fiebant. & infrà: fornacalia ſacra erant, cum far in fornaculis torrebant, quòd ad fornacem quę in piſtrinis erat ſacrificium fieri ſolebat. Plutarchus in Pauli Aemilij vita. Sacra faciente Æmilio, fulmen aram percuſſit, ſacráque combuſſit. Macrobius in ſaturnalibus: Herculis ſacris non licet mulieribus intereſſe, quia Herculi per Italiam tranſeunti mulier vinum petenti, ſe aquam dixit non poſſe præbere. Et Macrobius in ſatur-

Sacer locus. Sacrarium. Sancta. Sanctum. Sagmina. Curiona ſacra. Fornacalia Sacra. Mulieribus non licebat ſacris Herculis intereſſe.

nalibus dixit: ſacra celebritas eſt cum ſacrificia dijs offeruntur: vel cum dies diuinis epulationibus celebrantur, vel cum ludi in honorem aguntur deorum, vel cum feriæ obſeruantur. & infrà idem: ſacrum eſt quicquid deorum habetur. Virgilius. Sacra dioneę matri diuiſq; ferebā. ſacra Ioui ſtygio quæ rite incepta paraui: tibi enim tibi maxima Iuno mactat ſacra ferēs. Et ſanctū vult Trebatius idem quod religioſum: interdum neutrum, id eſt incorruptum. Virgilius, Sancta ad vos anima atq; iſtius inſcia culpæ deſcendā. hinc ſanctæ leges, & ſanctum virum integrum moribus. Nomináque ſacrorum locorum ſub congrua proprietate proferre pontificalis obſeruatio eſt. Helius Spartianus Adrianum commendat imperatorem, quòd ſacra romana diligentiſſime curauit, peregrina contempſit. poſt eámque cognitionem ſacrorum de ceremonijs eſt dicendum, quas ſuprà diximus Trebatium voluiſſe idem eſſe qđ ſacra. Sed Liuius libro quinto dicit: Lucium Albinum de plebe vnum virgines, ſacerdotes, ſacrá que, plauſtro Cere inuexiſſe, vnde ceremonijs enatum ſit nomen. & in ſeptimo, ceretib⁹ quòd tarquinienſibus in populatione agri Romani cōſenſerant, ob memoriam ſeruatorum ſacrorum pax & induciæ in centum annos datæ. Feſtus Pompeius. ceremoniarum cauſam, alij ab oppido Cere dictam exiſtimant, alij à caritate putant. Adorationis & immolationis originem Plinius in naturali hiſtoria ſic ponit. Numa inſtituit deos fruge colere, & mola ſalſa ſupplicare, atque, vt autor eſt Cecinna, far torrere, quoniam toſtum cibo ſalubrius. Is fornacalia inſtituit far-

[Margin: Ceremoniæ]

[Margin: Adoratiōis & immolationis origo]

ris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Nonius autem Marcellus, ador frumenti genus quod epulis, & immolationibus sacris putatur pium, vnde adorare propitiare religiones. Festus Pompeius, Ador farris genus edor quod appellabatur, & fiebat tostum: vnde in sacrificio mola salsa efficitur: vnde adorare. Festus item, Immolare est mola, id est farre molito & sale hostiam persperfam sacrare: & idem infrà. Mola vocatur far tostum, sale aspersum, quòd eo molito hostiæ asperguntur. Macrobius saturnalium. Cum hostia cæditur fari non est fas. intercisa & porrecta licet: rursus cum adoletur non licet. plurima item nunc minutiora religionis gentilium vocabula vnico doceamus contextu: videlicet, sacrificium, consecratio, ornamentorum, vasorúmque vocabula: dehinc superstitio, sacrilegium, dedicatio, piaculum, iusiurandum, eleemosina, abstinentia, virginitas, ieiunium, gestus inter faciendum rem diuinam, & demum hostiæ, quid sibi voluerint. Nonius Marcellus inter sacrificare & litare hoc dicit interesse. Sacrificare est veniam dari petere. Litare est propitiare. Et Macrobius litare significat sacrificio facto placauisse deos. Litare est sacrificium rite facere. Cicero in legibus. Nocturna mulierum sacrificia non sunto, præter illa quæ pro populo rite fient. Et Varro de lingua latina. Romano ritu sacrificium mulieres quum facient capite sunto copertæ. Festus Pompeius: arcanum sacrificij genus quod in arce fit ab auguribus, adeo remotũ à notitia vulgari, vt ne literis quidẽ mandaretur, sed per memoriam successorũ relinque-

Ador. Adorare. Immolare. Mola. Sacrificare. Litare. Mulieres capite cooperto sacrificãt. Arcanum sacrificium.

batur: & infrà. Iuuenilia fingebantur Dianæ si mulacra, quia ea ætas fortis est ad tolerandam viam. Diana enim putabatur dea viarum. Item

Statua. stata dicuntur sacrificia quæ certis diebus fiebāt: Item sacrificium quod fiebat in monte Palatino

Palatuar. palatuar dicebatur Liuius in trigesimo, Philippi regis legati in senatum introducti sunt, gratulantes de victoria: his petentibus vt sacrificare in capitolio, donáque ex auro liceret ponere in æde Iouis optimi maximi, permissum ab senatu: centum pondo coronam auream posuerūt.

Consecrare. Iam consecratio qua fieret ratione Cicero pro domo sua ad pontifices sic docet. Video esse legem veterem tribunitiam, quæ vetat iniussu plebis ædes, terram, aram consecrare. Ornamentorum religionis vasorúmque modus fuit priscis castissimus. Sed ornamenta vnde habuerunt originem, Liuius in Numæ gestis rebus sic docet. Flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit, in-

Flamen. signíque eum veste & curuli regia sella adorna-

Salij. uit. Salios inde duodecim Marti Gradiuo legit, tunicæq́ꝫ pictæ insigne decreuit, & super tunicam æneum pectori tegmen: quali sacerdotes christiani, sed aureo & argenteo & iaspidibus ornato, pectorali appellato vtuntur. Et Festus:

Albogaler⁹ Albogalerus à galea nominatus. Est enim pileus capitis quo diales flamines: id est Iouis sacer-

Flaminia. dotes vtebantur, & flaminio vestimento Flaminia vtebatur, Dialis vxor & Iouis sacerdos. tu-

Tutulum. tulum flaminiæ eodem erat colore. Item mortuæ pecudis corio calceos fieri flaminibus nefas habebatur, quoniam sua morte extincta omnia funesta existimabantur. Item tutulum dice-

bant flaminiarum capitis ornamẽtum, vitta pur purea innexa crinibus, & in altitudine extractũ. Item Flaminias sacerdotissas, Diali addictas, scalas vltra tres gradus ascendere non licet. non comit caput, neque capillum depectit. flamen solus habet galerum, quòd maximus est. Cicero in legibus: in delubris omnibus textile nec operosius quàm mulieris opus menstruum, color autem albus præcipue decorus deo est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta vero absint, nisi à bellicis insignibus. Plinius in naturali historia: antiquior fuit plastice quàm fundendi æris ars. ex ea enim dij fiebant: & domus ciuium ornabantur, & dij fictiles erant. hæ enim tunc deorum effigies erant laudatissimæ, nec pœnitet nos illorũ qui tales eos coluere. in sacris quidem tum non mirrhinis, vt hodie cristallinísve, sed fictilibus libabant. Seneca epistola trigesima prima, ex Vir gilio. Exurge modo & te quoque dignum finge deo: finges autem non auro nec argento: non potest in hac materia imago dei exprimi: quin cogita illos cum propitij fuissent fictiles fuisse. Per sius satyricus: Dicite pontifices in templo quid facit aurum: Nempe hoc quod Veneri donatæ à virgine puppæ. Cicero in legibus: Aurum & argentum in vrbibus, & priuatum in fanis inuidiosa res est: tum ebur corpore contractum. Iam æs atq; ferrum duelli instrumenta non fani. Festus Pompeius de hac modestia religionis taliter scri bit, vt nostræ ætatis sacerdotibus ingentem inurat notam, qui ne dum equo vehũtur: sed equitum turmas cũ pari famulatu alunt: inquit enim Sacerdotis proprium est, vt nec equo vehatur,

Color albus decor⁹ deo.

Sacerdotes equo nõ vehebantur.

nec plus quàm tribus noctibus ab vrbe absit, nec pileum deponat: ex quo flamen dictus, & idem dicit pura sacerdotes vestimenta ad sacrificia habuisse: id est non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia. Fuit etiam vnum sacrificantibus vestimēti genus, quo sacerdotes cuiusq; ritus, & tēpli, & dei pariter vtebantur. quale est camisium lineum albū, quo christiani vtuntur sacerdotes. & cum esset latum adeoq; oblongum, vt discinctum per solum traheretur, postea cinctum pendētē supra cingulū faciebat vndiq; sinum, qui ritus fuisse perhibetur Gabinus. Liuius in quinto, C. Fabius ritu Gabino succinctus à capitolio obsesso in quirinalem collem sacra ferens iuit & rediјt. & Virgilius. Ritu succincta Gabino. & Cicero de aruspicum responsis: Strophium quod Græce ophium dicitur, pro insigni positum fuisse dicit: quod ponebatur in capitib9 sacerdotum: & aliј coronam fuisse dixerunt: quod ornamentū nostri Ioanni baptistæ in hymno attribuunt vespertino: Strophium bidētes. Sed iam instrumenta & vasa religionis è Festo incipiam9 ostēdere: Præfericulum vas æneum sine ansa patens ad summum velut peluis, quo ad sacrificia vtebantur. Patenæ, vascula paruula sacrificiјs faciendis apta: Infulæ sunt fulcimenta lanea, quib9 sacerdotes & hostia templáque velantur. Inarculum virga erat ex malo punico inaurata, quam regina sacrificans in capite gestabat, Acerra arcula thuraria in sacrificiјs. Achamum poculi fictilis genus, quo in sacrificiјs vtebantur. Nonius Marcellus: Anclabris mensa ministeriјs apta diuinis: vasa quoque ea quibus sacerdotes vtuntur

Sacrificantibus vnū vestimenti genus.

Ritus Gabinus.

Strophium.

Præfericulū

Patenæ.

Infulæ.

Inarculum.

Acerra.

Achamum.

Anclabris mensa.

anclabra appellabantur. Festus: Secespita cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum argento & auro, fixum clauis æneis ære cyprio, quo flamines flaminiæ virgines pontificésque ad sacra vtebantur: dictum autem est secespita à secando. Cicero in Verrem actione tertia. Credo tum quum sicilia florebat opibus & copijs magna artificia fuisse in ea insula. Nam domus erat ante istum prætorem nulla paulo locupletior, qua in domo hæc non essent, etiam si præterea nihil esset argenti. Patella grādis cum sigillis simulachri deorum: Patera qua mulieres ad res diuinas vterentur: thuribulum. hæc autem omnia antiquo opere & summo artificio facta. Festus Pompeius. Simpulum vas paruulum non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificijs libabatur, vnde mulieres rebus diuinis deditæ simpulatrices dictæ. Struppi vocantur in puluinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. Suffibulum vestimentum album, prætextum, quadrangulum, oblongum, quod in capite vestales virgines sacrificantes habebant, idq; fibula comprehendebatur. Damnarunt & ipsi etiam Romani gentiles sacrilegia, per se ipsa à verbo nota, & superstitiones. cuius verbi vim originem habuisse vult Aulus Gellius ab ijs, qui filios superstites esse nimis importune à dijs efflagitarent, cum tamen omnis importuna ineptáque religio possit superstitio appellari. Liuius in quarto. in ea rerum afflictione multiplex religio, & plæraque externa inuasit: nouos ritus sacrificandi, vaticinando inferentibus in domos

Anclabra. Secespita. Patella grādis. Patera. Thuribulū. Simpulum. Simpulatrices. Strupi. Suffibulum Superstitio.

quibus quæstui fierent capti religione animi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcendæ. Datum tamē negotium ædilibus vt animaduerterēt, vt ne qui nisi Romani dij, neu quo alio more quàm patrio colerentur. Idem Liuius vigesimo nono. Pyrrhus locros classe præteruectus thesauros Proserpinæ intactos ad eam diē spoliauit. classis postera die fœdissima tempestate lacerata, omnésque naues quę sacram pecuniam habuerant, in littora nostra eiectæ sunt: pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit: nec tamen ei postea aliquid ꝓspere euenit, pulsúsque Italia ignobili atq; inhonesta morte Argos ingressus occubuit. Dedicatio quid fuerit Cicero pro domo sua ad pontifices sic ostendit: postem teneri in dedicatione templi oportere videor audisse: vbi enim postis est, ibi aditus est. Liuius nono: C. Flauius scriba Libertino patre genitus ædilis ædem Concordiæ in area Vulcani summa nobilium inuidia dicauit. C. q; Barbatus pont. coactus consensu populi verba præiuit. Itaque ex auctoritate senatus lata lex: ne quis templum arámve iniussu S. aut tribu. ple. partis maioris dedicaret. C. Iunius Bubulcus dictator ædem Salutis quam consul vouerat, censor locauerat, dictator dedicauit: Idem xxiij. duumuiri creati sunt: Fabius Maximus, T. Octacilius Crassus ædibus dedicandis, Menti Attilius, Fabius Veneri erycinæ: vtraq; in capitolio est. & infrà: Gn. Domitius prætor vrbanus dedicauit ædē fortunæ primogeniæ in colle quirina-

Piaculum.

Dedicatio.

li:& in insula Iouis ædem dedicauit G. Seruilius duumuir. Valeriúsq; sic habet. Oratius Puluillus cum in capitolio Ioui opt.max.ædem dedicaret: intérq; nuncupationem solennium verborum postem tenens mortuum esse filium audisset, neque manũ à poste remouit. Iurisiurandi & sacramenti religio apud Romanos magni fuit momenti. Mos iurisiurandi.

Et quidē iurisiurandi religio duplex fuit: vna cũ quis requisitus aliquid dijs in testes vocatis spopondisset aut firmasset. ceu Marcus Attilius Regulus sese Carthaginem nisi captiuorum permutatio fieret rediturum iureiurando spopondit. formáque huius iurisiurandi erat talis. Lapidem silicem tenebant iuraturi per Iouem hæc verba dicentes: si sciens fallo: tum me diespiter salua vrbe arcéque, bonis eijciat: vt ego hunc lapidem. De quo Cicero legum primo: Periurij pœna diuina exitium, humana dedecus. & infrà: pœna violati iurisiurandi esto. Altera iurisiurãdi religio erat cũ verbo inter loquēdum per deorũ numina sponte quis iurasset: quale erat cum ædepol: me Hercules, & medius fidius dicebant: duorúmque primo positorum loco facilis erat expositio: Cum per Apollinis ædem primus: alter per Herculem se mentientem periurio obligasset. Tertij expositio altiorem habet indaginem. Sanctus Filius & Semipater dij fuerunt Sabinorum, quos domo demigrantes in collem quirinalem cum cætera supellectile detulerunt, idq; numen verbis trinum, re vnicũ esse dixerunt: vnde licet tribus ipsis templum esset in quirinali colle dicatũ, vnius tamen sancti vocabulo appellabatur: obtinuitque eiusmodi nominis opinio, sanctitatis magnam vim Dij Sabinorum. Medius fidius

habere iusiurandum,quo in trino & vnico numi-
Sacramētū. ne medium esse quis fidium affirmaret.Sacramē
tum autem esse dixerunt,quo milites scribendi à
sacerdotibus adigebantur,nec prius militare,aut
postq̃ eo absoluti essent in hostem pugnare po-
terant:vnde est illud Catonis : qui filium militia
per sacramenti relaxationē dimissum,cum hoste
manum conserere vetuit.Sacramēti etimologiā
originémq; sic refert Varro de lingua latina.Sa-
cramentum à sacro,qui petebat &qui inficiaba-
tur vterq; quingenta æris ad pōtificem depone-
bat:de alijs item rebus alio certo numero,qui iu-
dicio vicerat suum sacramentum à sacro aufere-
bat,victi ad ærarium redibant . posuimus mixta
inter se superius quæ de iureiurando & sacramē-
to dicenda erant:vt ratio cōstet qua ducti opina-
mur:sacramentum fuisse,in quibus rebus alia q̃
dei inuocationis, quæ per iusiurandum fit obli-
gatio rerum erat.sicut ex Varrone suprà osten-
dimus. & hinc orta est sacramenti militaris ad-
actio:in qua præter inuocatos iureiurando deos
in fidei suæ testes,alia item erat occulta obliga-
tio stipendiorum & patriæ rerúmq; amissionis,
quam fidē fallens incurrebat.Vnde in vita beati
Martini Turonensis est,sacramentis militaribus
implicitus:qui autē iureiurādo aliquid affirmat,
solū deū,si fefellisset habebat vltorem,& tamen
Romani aliquādo vt sua dignitas seruaretur pœ
nam ipsi & incōmoda periurio adiūxerūt. Liui9
xxij.post prēliū cannēse cū egressi castris essent,
vnus ex his minime Romani ingenij homo,velut
aliquid oblitus, iurisiurādi soluendi causa cum in
castra redisset ante noctem comites assequitur,

qui postea reductus senatu iubente. Item Liuius xxxj. C. Valerius Flaccus quem præfectũ creauerant: quia flamen Dialis erat, iurare in leges nõ poterat, magistratus autem plus quinq; dies nisi qui iurasset in leges non licebat gerere. datus est qui iuraret pro fratre L. Valerius prætor, plebsq; sciuit, vt perinde esset ac si ipse iurasset. Contra Numantinos rebelles missus. Q. Pompeius est superatus, & pacem cum illis factam iureiurando sanxerat: quam Senatus cum accepisset, ad iusiurandum resoluendũ idem remissus est. Missus item C. Mancinus iterum peiorem pacẽ fecit, quam S.P.Q.R. quum non approbaret, Mãcinus est numãtinis deditus, qui nudus ante portam ad iurisiurandi obseruationẽ expositus deridebatur, nec ab hostibus nec ab suis recipiebatur. Suetonius de Vespasiano. Equiti Romano iurisiurandi gratiam fecit, vt vxorem in stupro graui compertam dimitteret, quoniam se nunquam repudiaturum iurauerat. Cicero pro Roscio comœdo. At quid interest inter periurum & mendacem? qui mentiri solet peierare consueuit. Vnico apud gentiles in loco eleemosina verbum inuenimus quod apud christianos frequentissimũ habetur. Helius enim Spartianus de Antonio Caracalla scribit. Non tenax in largitionem, non lentus in eleemosinam. & pariter vnico in loco est exorcizatio. Vlpianus de extraordinarijs cognitionibus. Medicus fortasse si vt vulgari verbo in posterum vtar se exorcizauit. Plinius abstinentiam commendans Romanorum inquit, Non degustasse eos vina, aut nouas fruges priusquã sacerdotes primitias libassent: quod quidem

Flamẽ Dialis iurare in leg. non poterat. Magistrat[9] in leges iurat.

C. Mãcinus

Eleemosina

Exorcizo

Primitiæ pri[9] à sacerdotibus libantur.

diximus, quia & hoc eodem primitiarum voca-
bulo noſtros ſacerdotes vti videmus,& omnibus

Sacris Cereris vinũ nõ libatur.

ſacris Cereris libationem vini eſſe prohibitã Ma
crobius ſcribit.Ieiunij & virginitatis ac caſtimo-
niæ ob religionem priſcis vſus fuit:Liuius in Pri
mo. Amulius Rheam Siluiam neptem veſtalem
legit,vt ſpem partus adimeret. Hieronymus ad
Siluiam:flamen vnius vxoris ad ſacerdotium ad-
mittitur.Flaminia quoq; vnius mariti vxor eligi-
tur.Ad tauri ægyptij ſacra ſemel maritus aſſumi
tur:vt omittam virgines Veſtæ,& Apollinis, Iu
noníſque Argiuæ, & Dianæ, & Mineruæ, quæ
perpetua ſacerdotij virginitate marceſcunt . Li-
uius. xxxv . prodigiorum cauſa libros Sibillinos

Ieiuniũ inſtitutũ Cereri.

ex S.C.decemuiri cum adijſſent,renuntiarunt ie-
iunium inſtituendũ Cereri eſſe, & id quinto quo-
que anno ſeruandum . Et Ouidius in faſtis dicit,
Numam Pompilium quãdo orationem fecit pro
frugibus,vſu venereorum,carniúmque eſu abſti-
nuiſſe.Helius Spartianus de diuo Iuliano impera
tore. Sæpe autem nulla exiſtente religione oleri-
bus leguminibuſq; contentus ſine carnibus cœ-
nauit.Et Hieronymus celeber eccleſiæ doctor cõ
tra Iouinianum de ieiunio tractans,quaſi non &
ſuperſtitio gentilium caſtum matris deum obſer
uet & Iſidis.Sed iam videamus hoſtias. quarum

Hoſtiarum duo genera

duo genera eſſe inquit Trebatius: vnum quo vo-
luntas numinum per exta requiritur: alterum in
quo ſola eius hoſtiæ anima deo ſacratur. Virgili9
de Priamo:Mactat lectas de more bidentes, pe-
corúmque recluſis pectoribus inhians ſpirantia
cõſulit exta:de altero vero quum fecit Entellum
victorem Eryci mactare taurum.Hanc tibi Eryx

meliorem animam pro morte Daretis persoluo. hostias Placidus grammaticus inquit ab hostimento, id est æquamento, & quandoq; victimas dici quòd ictæ vi cadāt: vel quia vinctæ ad aram producuntur: cum Gellius dicat, hostiam pro cæsis hostibus à quolibet sacerdote, Victimam eius qui vicerit manibus debere immolari: & Festus Pompeius maximam hostiam esse dicit ouilli pecoris non ab amplitudine corporis, sed ab animo placidiore. Et infra: solitaurilia, hostiarum trium diuersi generis immolationem significant, tauri, arietis, verris, quæ omnes solidi integriq; sunt corporis. Plinius: obseruatū à sacrificātibus, si hostia quæ ad aras ducitur fuisset vehementius reluctata, ostendissétque se inuitam altaribus admoueri, non esse admouēdam, quia inuito deo eum offerri putabant: quæ autem stetisset oblata: hāc volenti numini dari. Virgilius. Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram. Vnde victimarij postea sunt introducti mansuefaciēdis bestijs. Virgilius. Et statuam ante aras aurata fronte iuuēcum. Et Plinius item. Vituli ad aram humeris hominum allati non litant, nec claudicantes, nec tractæ bestiæ ad aras. & infra. Suis fœtus sacrificio die quinto aptus, pecoris die octauo, bouis trigesimo: capræ non immolantur Mineruæ, quia oliuas rodunt. deorum honori auratis cornibus hostiæ maioris duntaxat immolantur. Perbelle, vt erāt meriti, elusit C. Caligula imperator: quē scribit Suetonius admota altaribus victima succinctum habitu poparum, elato alte malleo cultrarium mactasse. Cicero oratione in legem agrariam Rulli prima. Erant hostiæ maiores in foro constitutæ,

Hostiæ Victimæ

Maxīa hostia.

Hostia vehemētius reluctata nō sacrificatur.

Victimarij.

Capræ non immolātur Mineruæ

Hostie maioris cornib⁹ auratis immolantur.

quæ ab ijs prætoribus de tribunali ſicut à nobis conſulibus de conſilij ſententia probatis ad præconem & ad tibicinem immolabantur. Nonius

Bos furuus Marcellus, furuum bouem, id eſt nigrũ immolabant auerno. Quædã item deguſtationes quas

Liba. liba appellabant in hoſtiæ locũ offerebantur. Fe-

Muger ſtus Pompeius: Muger mucoſum ſal in pila tonſum & in ollam fictilem coniectum & in furno percoctum: quo dehinc in aquam miſſo veſtales

Punicum virgines vtebantur in ſacrificio. & infrà: Punicũ genus libi tranſlatum à pœnis, id etiam appel-

Probum. lant probum, quia erat cæteris ſuauiſſimum. Pa-

Paſtillum. Suffimenta ſtillum in ſacris genus fuit libi rotundi, & ſuffimenta vocabant quæ faciebant ex faba milioque molito, mulſo aſperſo: ea dijs eo tempore daban-

Sũmanalia. tur quo vuæ calente prælo premebantur. Sũmanalia liba farinacea, in modũ rotæ facta. Feſtũſ-

Caput equi panibus redimiri ſolitum. que dicit panibus redimiri caput equi immolati idibus octobris in campo martio, quia ſacrificiũ fiebat ob frugũ euentum. & equus potius quàm bos immolabatur, quòd bos frugibus pariendis

Carna. eſt aptus. & Macrobius deam Carnam eſſe dicit. cui menſe Iunio ſacrificatur: petitúrque ab ea vt inteſtina faciat ſalua, huic ſacrificatur pulte fabacea & lardo, quia his rebus vires corporis ro-

Proteruia, borentur. & infrà. In ſacrificio quod Proteruia dicitur, ſiquid ſuperfuerat igne comburebatur. Vnde iocus ille Catonis in eũ, qui omnia bona ſimul cum domus incendio amiſerat, proteruiã eũ fe-

Flamẽ vulcanalis. ciſſe, & flamẽ vulcanalis kalendis Maijs rem diuinã facit Maiæ Vulcani vxori, & ſus prægnans immolatur. Herculi, & Cereri xij. kalẽdas Ianuarias faciunt ſue pregnante & panibus & mulſo.

Sed aliæ fuerũt hoſtiæ deteſtabiles. Feſtus enim ſcribit ver ſacrũ vouendi mos fuit Italis, magnis enim periculis adducti vouebant quæcunq; proximo vere nata eſſent apud ſe animalia immolaturos, ſed cũ crudele videretur pueros & puellas immeritos interficere, perductos in ætatẽ adultam velabãt atq; ita extra fines ſuos exigebãt. & Plutarchus in problematib⁹: Menſe maio circa plenilunium de ponte ſublitio ſimulachra in tyberim iaciunt quæ appellant argeos quòd antiquis tẽporibus barbari ea incolentes loca Græcos quos ceperant eo pacto interfecerunt. Herculem poſtea admirati græcũ hominem ab huiuſmodi cæde abſtinuerunt: docti ab eodem vt veterem ſuperſtitionem obmittẽtes, ſimulachra in fluuiũ iacerẽt. idem in Pauli Æmilij vita aliud refert ſacrificium, multitudine hoſtiarum cæteris maximum. Vt religioſus ſacrorum cultor vbi lunam deductam proſpexit, vndecim tauros ei mactauit. Inde prima luce Herculi ſacra faciens litauit, aduſque viginti hoſtias. Sacro igitur centum boum, & ludis deo votis aciem per priores ſtrui iuſſit: de quo ſacrificio hecatombe appellato Iulius Capitolinus in Puppieni vita ſic habet: tantum ſanè læticiæ in balbino qui plus timuerat vt hecatombẽ faceret, quod tale ſacrificiũ eſt, Centũ aræ vno loco ex ceſpite cõſtruũtur, & ad eas centũ ſues: centũ oues mactãtur: iã ſi imperatorũ ſacrificiũ ſit, centũ leones, centũ aquilæ, & cętera huiuſmodi aĩalia cẽtena feriunt: quod q̃dẽ Gręci feciſſe dicũtur cũ peſtilẽtia laborarent, & à multis imperatoribus frequentatũ eſt. Oſtẽdemus etiã aliquos ex multis varijſq; morib⁹ quos

Hoſtiæ deteſtabilis.

Argei.

Gen⁹ ſacrificij maximum.

Hecatõbe.

Romani in facienda re diuina obseruauerunt. Macrobius ex Pauliniano asserit, eum qui sacra facturus sit, se in primis reum fateri. Nam reum dicit primam vocem esse sacrorum: sicut & apud nos confessio peccatorũ cæteros diuinæ rei actus præcedere debet. & subinde voluisse maiores dãnari qui promissa vota non soluit. Plinius in historia naturali dicit. In adorando dexteram ad osculum referri consueuisse, totúmque ea corpus circumagi, sicut salutifero crucis signaculo adoraturi se communiunt christiani. Macrobius in saturnalibus. Vitulari in sacris est voce lætari. Varro: pontifex in sacris quibusdã vitulari solet. Virgilius, Lætúmque choro pæana canentes. & Hyllus de dijs, Vitulam dicit putari deam, quæ læticiæ præest. Vnde vitulatio sacrum læticiæ est post victoriam. Virgilius. Cum faciã vitula pro frugibus, ipse venito. & item Macrobius. Terram dicunt opem, cuius ope humanæ vitæ adiumenta quæruntur: huic deæ sedentes vota concipiunt terrámque de industria tangunt. Festus Põpeius dicit: mos erat Romæ in omnibus sacrificijs precibúsque populo Romano Quiritibúsque, quod est à curibus quæ ciuitas Sabiniensium potentissima fuit. Ignis Vestæ si quando interstinctus esset virgines verberibus afficiebantur à pontifice: quibus mos erat tabulam fœlicis materiæ tãdiu terebrare, quousq; exceptum ignem cribro æneo in ædem ferret. & ignem ex domo flaminia efferri non licet nisi diuinæ rei causa. Omen votum est mentis & vocis. Vnde à sacrificantibus bona habentur omina, id est vt circumstantes & bona mente velint, & mera oribus proferant: quale est

Factur9 sacra reum se primo fatebatur.

Vitulari.

Vitula dea.

Vitulatio.

Ops.

De igni vestæ.

Omen.

apud christianos cũ sacerdos ab altari ad populum conuersus summissa voce pro eo dicit orandum. Plinius dicit quandam genibus inesse religionem obseruantia gentium, hæc enim & supplices attingunt, ad hæc manus tendunt, hæc aras adorant. Sed iã nimis diu huiusmodi ineptijs immoramur. Templa itaq; & cætera quæ illi sacra dixerunt loca præsertim notiora, distributionis nostræ superius factæ partẽ alteram descripturi, eorũ vocabula & ritus primo ostendamus, in ipsorum vero varietate vocabulorum templũ, ædes, delubrum, phanũ, tuesca, ara, sunt notiora. de templo sic habet Varro de lingua latina: omne templũ debet esse cõtinuo septum, nec plusq̃ vnum introitũ habere, & præter id, templa esse dicunt singulis attributa dijs. Delubra vero multarum ædium sub vno tecto sacra sunt loca. Vnde curia hostilia templũ est, sanctum non est: & in vrbe Roma pleræq; sunt ædes sacræ. templa eadem sancta. phani significatio magis ab opposito quàm proprio & attributo vocabulo est nota: prophanum enim, inquit Macrobius, est quod extra phanaticam causam sit, quasi porrò à phano, id est religione remotum. Virgilius procul ô procul este prophani. Trebatiúsque ait prophanum quod ex religioso vel sacro in vsum hominũ est conuersum. Virgilius: Faune precor miserere inquit, túq; optima ferrum Terra tene, colui vestros si semper honores. Quos cõtra æneadæ bello fecere prophanos. Aliquótq; loca quòd ædificia alicuius dei sunt dicũtur tuesca quòd ibi mysteria fiunt, vt tueantur tuesca dicta. Macrobius in saturnalib9. Delubrũ Varro inquit, locũ esse in

Genib9 religionẽ íesse.

Templum.

Delubra.

Phanum.

Prophanũ.

Delubrum.

quo(præter ædem)sit area assumpta deum causa:vt est in circo flaminio:vel in quo dei simulachrum sit affixũ & dedicatum,sicut candelabrũ vbi candela:ita delubrũ vbi deus. Virgilius. At gemini lapsu delubra ad summa dracones effugiunt,sæuæq́ petunt tritonidis arcem.Sub pedibúsq́ deæ clipeiq́ sub orbe tegũtur. Item. Nos delubra deũ miseri quibus vltimus esset ille dies.

Cãdelabrũ.

Altare.

Altare Festus Pompeius ab altitudine dici vult, quòd antiqui dijs superis in ædificijs à terra exaltatis sacra faciebant: dijs terrestribus in terra: dijs inferioribus in terra defossa,& infra,terrentum locus in campo martio dictus quòd eo loco ara ditis patris in terra occultaretur,primã aram Romæ fuisse quam Herculi Euãder in foro boario extruxit.Ouidius sic dicit.Cacus auẽtinę timor atq́ infamia syluæ.noti sũt versus:& infra. Instituítq́ tibi quæ maxima dicitur aram.

Terrentum

Prima ara Romæ

Et Varro aras primit⁹ fuisse appellatas existimauit quòd eas qui sacrificent teneant. Vnde Macrobius dicit solã nõ posse orationẽ litare nisi is qui deos precatur etiã manibus arã apprehẽdat. Virgilius. Talibus orantẽ dictis aráśq́ tenentẽ Audijt omnipotens:itẽ.Tãgo aras medios ignes ac numina testor.fuerunt & aræ apertis in locis. Plutarchus in problematibus Ædem oræ maiores perpetuo apertam esse voluerũt: quæ & ora est appellata:quia circũspecta est cũ reb⁹ humanis præsit prouida dea,quam res humanas curãtem & cõseruantẽ secordẽ & negligentẽ minime putant esse debere.Ædémq́ Vulcani Romulus extra vrbẽ posuit,nam cũ incẽdijs vrbs esset exposita,Vulcanũ quidẽ colẽdũ, sed tamẽ vrbe

Aedes oræ semper aperta est.

Aedes vulcani extra vrbem.

excludendũ exiſtimarũt,laribus etiã locũ ſacrum attribuerũt,qđ dixere larariũ:eóſq; Æneã Troia aduexiſſe ſatis cõſtat.Virgilius.Cũ penatibus & magnis dijs.Cicero pro domo ſua ad pontifices. Quid eſt ſanctius,quid omni religione munitius q̃ domus vniuſcuiuſq; ciuiũ?hic aræ ſunt,hic foci,hic dij penates,hic ſacra & religiones cõtinentur.Eos autẽ deos penates in larario domus cuſtodes,canem ſemper appoſitum habuiſſe,& inde caninis fuiſſe pellibus contectos Plinius aſſerit.Seruiúmque regem eos boum ouiúmq; effigie ſignaſſe:vt in prædicta locorũ ſacrorum inſtitutione prudentius cæteris gentilib⁹ egiſſe videantur Perſæ:quos Aſconius Pedianus ſecunda in verrem actione affirmat credidiſſe., nulla dijs templa eſſe condenda,cum vni deo Soli quẽ adorarent,vix mundus ipſe ſufficiat. Econtrà vero Romani ea in re eximiam curã vel potin⁹ ſuperfluam ſuſceperunt,quos non ſolum ſiderib⁹, ſed quibuſcunq; etiam hominum paſſionibus templa & loca ſacra erexiſſe videmus: quorum partem ordine ex Liuio afferemus. Tarquinius ſuperbus Iouis opt.maximi templum ex præda Sueſſæ pometiæ ædificauit. Exinde ædes Mercurij dedicata.poſt ob Veturiæ matris & vxoris Coriolani factum Fortunæ muliebri templũ eſt ædificatum. Camillúſq; dictator templum in auentino Matutæ matri dedicauit,expiandæ etiã vocis nocturnæ quæ nuntia cladis ante bellum gallicum audita neglecta eſſet,iuſſum templum in noua via Aio Locutio.Et terminus in capitolio inuentus moueri ſe non paſſus templum ibi habuit,ædéſq; monetę Iunonis in area quę ædiũ

Lararium.

Dom⁹ vniuſcuiuſq; religioſa.

Dij penates caninis pellib⁹ cõtecti

Templũ Iouis opt.maxi.

Templum Mercurij.

Tẽplũ fortunæ muliebris.

Tẽplũ Ma.

Tẽplũ Aij Locutij.

Terminus.

Aedes Monetæ.

Aedes Salutis.

Manlij fuerat ædificata, Ædes paulopost Salutis à C. Iunio censore locata est. Caruilius subinde consul ædem fortis Fortunæ de manubijs faciēdam locauit. & templum fuisse rostra Cicero in oratione in Vatiniũ testem sic indicat. Produxeris iudicem in rostris, illo inquam inaugurato tēplo. Nũc ad ritus transeundũ est. Festus Pōpeius, Ritus, mos, cōsuetudo. Rite autē bene & rectè. Liuius in primo: Pontificē deinde Numa M. Furium ex patribus legit, eiq; sancta omnia exscripta signatáq; attribuit, quib9 hostijs, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierēt: atq; vnde in eos sumptus pecuniæ erogarentur: cætera omnia publica priuatáq; sacra pontificis scitis subiecit, vt esset quò cōsultũ plebs veniret, nequid diuini iuris negligēdo patrios ritus peregrinósq; adsciscēdo turbaretur. Cicero in legibus: ritus familiæ patriæq; seruanto. itaq; vt cadat in cũctis anfractibus descriptũ esto: certásq; fruges certásq; baccas sacerdotes publice libāto: quæ cuiq; diuo gratæ sint hostiæ prouidēto: quo quęq; priuatim & publice modo ritúq; fiant discunto ignari à publicis sacerdotibus: ex patrijs ritibus optima colunto. Ritibúsq; ascribenda sunt ea quæ à Liuio tradita sunt. lacu albano emittēdũ fuisse aquam si Veijs potiri vellēt vates prædixisse, & pariter à delphis legatos attulisse, & Iunonem interrogatam nunquid vellet Romam ire: cũ affirmasset, fuisse aduectam, templúmq; illi dicatũ in auentino. Et ancilia cœlo demissa cum fuissent, iussu Numæ seruata: illis Salios īde solēnib9 vsos esse: de qua re sic habet Festus: Mamurij Hetrusci, nomen frequenter cantu romani frequentabāt hac

Pōtifici omnia publica priuatáq; sacra subiecta

Tēplum Iunonis ī auētino.

Mamurius

de causa Numæ Põpilio è cælo decidisse fertur ancile, id est scutum breue:quod ideo sic appellatur,quia ex vtroq; latere erat recisum, vt summum infimúmq; eius latus medio pateret, vnáque edita vox,omniũ potentissimã fore ciuitatẽ quãdiu id in ea mãsisset.Itaq; facta eiusdem generis plura ideo miscerẽtur,ne internosci cæleste posset,probatum opus est maxime Mamurij hetrusci:primo loco petijt vt suũ nomen intra carmina Salij canerent:de quo ancili sic habet Cicero in philippicis,qui ita conseruãdus est,vt id signum quod cælo delapsum vestæ custodijs continetur.his ad maiorem rerum intelligentiã præmissis,loca simul cum ipsis ritibus ostẽdere pergamus,nec erit ab re multa repetere,quę in Romæ à nobis instauratæ descriptione posuimus. Ancile. Erit enim à Ioue principium quem omnia:in omnibus esse voluerunt: vt dicat Virgilius,deum namq; ire per omnes terrásque tractúsque maris cęlúmque profundum.Id tamen tantum numẽ à parricidio,adulterio, stuprisq; suã magnitudinem esse nactũ confitentur:adeo vt in ludis scenicis deorum venerationi institutis,corruptorem pudicitiæ Iouem turpissimi histriones canerent, ageréntq;,vt populo placerent:& Adolescens ille Terentianus suum laudat adulteriũ Iouis dei exemplo,qui per auri impluuium Danaen Acrisij filiam corruperit.sed eius ritus sacra & sacerdotes discutiamus, in æde ipsius Iouis opt. maximi quæ in capitolio fuit, vbi nunc de facinorosis supplicium sumitur: & ad quam triumphi tantis ducebantur apparatibus, sacerdotes fuerunt perpetui epulones Iouis appellati:quos asse- Epulones Iouis.

rit Augustinus mensæ ad auream eius statuam positæ perpetuos fuisse conuiuas: vt mimorũ ibi potius & parasitorum contubernia, quàm dei sacra celebrarentur: fuitq; moris eo in contubernio sermones & confabulationes quotquot inciderent, nõ minus cum Iouis statua, quàm ipsos inter se ipsos epulones deblacterare. Vnde Seneca Cordubensis in superstitiosos inuehens, In capitolium, inquit, perueni: puduit publicatę dementiæ, quid non sibi vanus furor attribuit officij? alius munera deo subijcit, alius horas Ioui nũtiat, alius lictor, alius vnctor, qui vano motu brachiorum imitetur vngentem. sunt qui ad vadimonia sua deum aduocant, sunt qui libellos offerãt, & illum causam suam doceant. Doctus archimimus senex iam decrepitus quotidie in capitolio mimũ agebat, quasi dij libenter spectarent, quẽ turba desierat, omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus desidet. sedent quædam in capitolio, quæ se à Ioue amari putant. antedictique epulones & subditi eis æditui cisternas & specus in capitolio habuerunt subterraneas, quæ appellatæ sunt fauissæ, in quibus siqua collapsa, & æs aurúmve sacrorum reponebant. libet vero quasdam de legibus Iouis sacerdoti impositis à Plutarcho sumere. Sacerdotem Iouis cane & capra abstinere adeo voluerunt, vt nec tangere, nec nominare debeat: quia capra fœdum & libidinosum sit animal & comitiali addictum. Canis vero tumultuosum animal, quod omnibus sacris locis arcetur: & in primis Iouis templo: ne sacerdoti ad ianuam sedenti, & profugos in templum reos excipienti

Fauissæ.

Sacerdos Iouis cane & capra abstiner.

ſit latrando infeſtus, ſedentes enim ibi quicunque mane adibant, eo die ab omni verberatione & violatione tuti reddebantur. & confugientes ad eum locum conſeruabantur, etiam ſi ligati erant ſoluebantur, loráque non per ianuam ſed per tectum abijciebantur, & infra. Sacerdotibus Iouis nec magiſtratum capere nec petere permittebatur, & tamen lictore vtebantur ac ſella curuli, quia regię poteſtati par ſacerdotij dignitas habebatur. Vnde nõ vulgares nec ignobiles homines ad ſacerdotium promouebãt. At de matre magna deum videamus, quæ cum Berecynthia, Cybele, Veſta, Ops, & Proſerpina ſit dicta, cellam habuit prope templum Veſtæ apud tyberim, & prope pontẽ nunc ſanctæ Mariæ: prout in Roma oſtendimus inſtaurata, fuitque magna deũ mater: de qua Liuius xxix. Oratores Romani Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſimontem in Phrygiam deduxit ſacrúmque ijs lapidem quẽ matrem deum eſſe incolæ dicebant tradidit. & deportare Romam iuſſit: quem Tybri aduectũ Scipio Naſſica optimus vir à ſenatu iudicatus per portam capenam duxit in vrbem, & quum Naſſica templum ei vouiſſet, Metellus incæpit: Auguſtus perfecit. Ouidius, Illa ſedens plauſtro porta eſt inuecta capena: ſparguntur iunctæ flore recente boues. Naſſica excepit, templi non extitit autor. Auguſtus nũc eſt, ante Metellus erat. Eius deæ, quam virginem & matrem fuiſſe mẽtiti ſunt: ſimulacrum manu geſtabat timpanum turres habebat in capite. Vnde Virgilius, qualis Berecynthia mater Inuehit curru phrygias turri-

Sacerdotes Iouis lictore & ſella curuli vtebantur.

Sacerdotes galli eunuchi.

ta per vrbes,& contra eam posita erat sedes,seruiebántq; illi sacerdotes galli molles turpissime eunuchati:quos Plinius samia testa virilitatē amputare affirmat,&Festus Pompeius dicit eos appellari à flumine gallo quod accolunt.Et Liuius in xxxvj.Liuius L. Scipionis legatus classem in Europam ad Seston oppugnandā traiecit.Iámq; subeūtibus muros phanatici galli primum cum solenni habitu ante portam occurrerunt: iussu se matris deum venire memorant ad deprecādum Romanos vt parcerent ciuibus vrbíq;,nemo eorum violatus est:mox vniuersus Senatus cū magistratibus ad dedendam vrbem progressus. & idem in xxviij.Consul M.Fuluius Sangariū amnem transgressus ponte perfecto. præter ripam euntib9 galli matris magnæ à pessimonte occurrere,cum insignibus suis vaticinantes phanatico carmine deam Romanis viam belli &victoriam dare,imperiúmq; eius regionis.Hi itaq; galli sacerdotes eunuchi molles apud deam se iactantes faciebant cimbalorum æramentorúmq; iactorum ac manuum sonitum. Leóq; adiungebatur solutus & mansuetus.Molles vero dicit beatus Aurelius Augustinus cōtra omnem virorū muliérumq; verecundiam consecratos madidis vnguento capillis, facie dealbata, fluentibus membris,incessu fœmineo, per plateas vicósq; à populis vnde turpiter viuerent quæritasse.nec immerito queritur & deflet ipse sanctuss vir, hoc crimen,hoc dedecus habere inter illa sacra professionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormenta confessionem.Castrati autem sunt ob memoriam Atys, quē formo-

Castrati galli.

ſiſſimum adoleſcentem quum illa procax & impudica perdite & efflictim amaſſet, ob zelũ muliebrémq; animi impotentiã eunuchauit. Idémq; Auguſtinus de ſeipſo dicens ſic Berecynthiæ ſacra commendat. Veniebamus nos etiam aliquando adoleſcentes ad ſpectacula, ludibriàque ſacrilegiorum: ſpectabamus arrepticios, audiebamus ſymphoniacos, ludis turpiſſimis, qui dijs deabúſque exhibebantur, oblectabamur cæleſti virgini Berecynthiæ matri omnium: ante cuius lecticam die ſolenni laudationis eius talia per publicũ cantabantur à nequiſſimis ſcenicis, qualia non dico matrem deorum, immo vero qualia nec matrem ipſorum ſcenicorum deceret audire. Melius vero & prudentius q̃ viri in Ioue ſuo, mulieres in Matuta dea egerunt: refert namq; Plutarchus in problematibus, Ancillis ædem Matutæ ingredi fas non eſſe, vnámq; tantum mulieres introducere, quam alapis cædũt, háncq; vnam ita pulſant vt ſeruas ſignificẽt aditu prohiberi: Apũdq; eam deam filijs ſuis mulieres bona non optãt ſed nepotibus tribuunt, quòd Ino quæ & Matuta, miti quodam & humano ingenio fuiſſe, & ſororis filio mammam præbuiſſe: in filijs vero infœlix fuiſſe videtur. Sed & vetuſtiora hoc principio tractemus. Euander carmentem matrem quæ latinas literas primo dicitur inueniſſe ex Arcadia in Italiã ducens, attulit ſecum ſacra quæ ſunt Lupercalia. Vnde Ouidius: Nam iuuenis nimium vera cum matre fugatus: Deſerit Arcadiam parrhaſiúmq; larem. & alio loco: Quis vetat Arcadio dictos è monte lupercos. Faunus in Arcadia tẽpla Lyceus habet. Liuius in primo. Romulus in

Turpiſſima decantabantur ante lecticam Cybeles.

Ancillę ędẽ Matutæ nõ ingrediebãtur.

Ino.

Bona matres non filijs, ſed nepotibus apud matutam optãt.

Carmẽtes.

Lupercalia sacra. Palatium. palatino monte Lupercal fecit ludicrũ, & à Palãtia vrbe palatium appellat. Vnde nudi iuuenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atq; lasciuiam currerent. Et beatus Augustinus his verbis hoc exponit. Varro asseruit Circen socios Vlyxis mutasse in bestias, & Arcades qui sorte ducti trãsnatabant quoddam stagnum conuersos fuisse in lupos. Vnde Romanorum lupercalia ex illorum Lupercaliũ origo. semine sunt exorta. Ouidius tamen aliã affert lupercorũ originem, qui diffuse narrata Romuli & Remi in Tyberim expositorum historia, Romanos dicit beneficij memores quod lupa nutriendis infantibus præstitit, templum illi ad ficũ ru- Templum Lupercal. minalem extruxisse: quod lupercal sit appellatũ. Venit ad expositos mirum lupa fœta gemellos: Illa loco nomen fecit: locus ipse lupercal: Magna dati nutrix præmia lactis habet. & nos eius templi locum fuisse ostendimus: vbi ad superiorẽ circi maximi partem cælius mons desinit, in sancti Gregorij ædibus: in viam appiã vergentibus. sed Luperci. ad rem. eius tẽpli sacerdotes, Luperci sicut vult Varro appellati: diuinam rem suã nudi agebant. nec in templo solum, sed per vicos vrbis ac com Mares & fœminæ nudi in lupercalibus. pita discurrentes: quin etiam præter sacerdotes quicunque mares & fœminæ sacrificio volebant communicare, nudi per templum, vrbémque cateruatim lycæum nescio quod carmen canentes Creppi. procedebant. & Festus Pompeius creppos dicit lupercos esse dictos à crepitu pelliculaurum, quẽ faciunt verberantes. Mos enim erat Romæ in lupercalibus nudos discurrere, & pellibus obuias quasque fœminas ferire: Vnde notum est Marcũ Antonium: cuius immiti ingenio insaniam addi-

derat C. Cæſaris victoria, vt pani lycæo lupercalia celebraret nudum nudatis omnia mēbra matronis & virginibus ſociatum: curru per vrbē fuiſſe vectum: quem puellę pariter nudæ traherēt: quo die Cæſari coronam regni imponere eſt adnixus. Hercules quoq; cum Euādrum Caci timore liberaſſet: ob memoriam vaccarũ quas eo mactato ceperat, bouem æneam in foro obtinuit, quod inde boarium appellarunt. fuítq; ad id forũ ab ipſo deo templum ædificatum ara maxima appellatum: eo in loco vel prope cōtiguo vbi ecclesiam ſancti Gregorij ad velabrum eſſe videmus. Liuius in ſecundo. Ara maxima Herculi ab Euandro dicata. hæc ſacra Romulus prima ex omnibus peregrina cepit. Herculi vero rem diuinā facientes ſcribit Plutarchus aliũ neminē ex dijs nominare. quia ſemideus ſit habit⁹: vel ꝙ ſoli dũ ageret in humanis, ara ab Euādro dicata eſt. Canē amoueri volũt: quia Cerberus Herculi fuit infeſtus: vel qa Licinio puero cane occiſo ab ipo thematibus prelio decernere coactus, multos ea pugna ex amicis, fratrem quoq; perdidit. & Ouidius de Hercule. Immolat atq; illic taurum tibi Iuppiter vnum, Victor & Euandrum ruricoláſq; vocat. Conſtituítque ſibi quæ maxima dicitur aram, Hic vbi pars vrbis de boue nomen habet. Auguſtinus autem de hoc templo habet infra ſcripta: eius dei quem ſolum virtus in æthera ſuſtulit indigna: quæ tamen vel ideo tolerāda erũt, quia deam nobis nunc primum notam efficiunt Larentinam: perpetui meretricij infamia nobiliſſimam. Herculis ædituus otioſus atq; feriatus luſit teſſeris ſecum vtraq; manu alternante: in vna

Bos ænea. Forum boarium.

Ara maxima.

Mos sacrificandi Herculi.

constituens Herculē, in altera seipsum: sub ea cō ditione vt si ipse vicisset, de stipendio templi cœnam sibi pararet amicámq; conduceret: Si autē victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua voluptati Herculis exhiberet. deinde cum à seipso tanq̄ ab Hercule victus esset, debitam cœnā nā & nobilissimam meretricem Larentinam deo Herculi dedit. at illa cum dormisset in templo, vidit in somnis Herculem sibi esse commixtum sibíq; dixisse: q inde discedens cui primum iuueni obuia fieret apud illum esset inuentura mercedem, quam sibi illa credere deberet ab Hercule persolutam. ac sic accidit: eunti quum primus iuuenis ditissimus Carrutius occurreret, eámque dilectam secum diutius habuisset, illa hærede defunctus est. quę amplissimam adepta pecuniam, ne diuinæ mercedi videretur ingrata, quod acceptissimum putauit numinibus, populum Romanum etiam ipsa scripsit hæredem. atq; illa nō cō parente inuentum est testamentum, quibus meritis illam ferunt honores meruisse diuinos. Sed Festus dicit Larētia esse festa Accæ Larētiæ: quā Aulus Gellius scribit Romuli nutricē fuisse: quæ ex duodecim filijs vnum morte cum amisisset: Romulus in eius locum sese Accæ Larentiæ filium dedit, séque & cæteros eius filios fratres aruales appellauit. & exinde mansit collegium fratrum arualium numero duodecim, cuius sacerdotij insigne est spicea corona & alba infula. & Varro scribit fratres Aruales dictos quòd sacra publica faciunt vt fruges ferant arua. Et Valerius tradit Accam Larentiam fuisse sepultā in velabro celeberrimo vrbis loco. Venerē minus mi-

Larentina nobilissima meretrix.

Carrutius.

Larētia meretrix pro dea culta.

Fratres aruales.

raremur obſcœnos habuiſſe in ſacrificijs rit9:niſi diceret Auguſtinus,Romanos non erubuiſſe aliquãdo Veſtã Venerẽ appellare,forſan ea ratione ꝙ tres fuerunt Veneres.Vna virginũ quæ etiam Veſta:cui puppas donaſſe virgines Perſius poëta innuit:alia cõiugatarũ,in cui9 ſacris Adonis amicus eius apri dente extinctus deplorabatur.Alia meretricũ: cui phœnices donũ dabãt de proſtitutione filiarũ anteq̃ eas iungerẽt maritis.aliàs fuit vero tẽplum Veneris erycinæ dictũ,extra portã collinã nunc Salariã:vbi ingẽtia in vinetis fundamẽta cernuntur:De quo Ouidius:Templa frequentari collinæ proxima portæ Nunc decet.Et Veneris illius primæ virginis Auguſtinus tale refert vidiſſe ſacrificiũ.Ante illud delubrum vbi ſimulacrũ illud locatũ cõſpiciebamus,vniuerſi vndiq; cõfluẽtes,& vbi quiſq; poterat,ſtãtes, ludos qui agerentur intẽtiſſimi ſpectabamus: intuẽtes alternato cõſpectu,hinc meretricũ pompã,illinc virginũ:deã illã ſuppliciter adorari,ante illã turpia celebrari.Num ibi pudibũdos mimos, num verecundiorẽ ſcenã vidimus? cuncta obſcœnitatis implebãtur officia,ſciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur, quod de templo domum matrona doctior reportaret. nonnullæ prudentiores auertebant faciem ab impuris moribus ſcenicorum, & artem flagitij furtiua intẽtione diſcebant.At poſt impudicæ & turpis deę obſcœnitates,deæ vnius rituum prudentiã oſtendamus. Romæ coli dicit Plinius in æde Volupię deam Angeroniã ore obſignato:& Macrobius addit id à principio ſic inſtitutum fuiſſe.quòd qui angores ſuos diſſimulando ſupprimant, per-

Tres Vene.

Phœnices de proſtitutione filiarũ donum Veneri dabãt.

Templum Veneris erycinæ.

Sacra Veneris obſcœna

Angeronia

ueniant deæ beneficio ad maximam voluptatē. Ad turpes ritus redeamus. Templum fuit ante vrbem conditam Iunonis Lucinæ à luco dictum in quo erat, qui ab exquilijs ad ripas tyberis pertinebat: eóq; luco Tarquinij reges in noualia purgato agrum ibi seminarium habuere: cuius segetem messi maturā populus Romanus pulso Tarquinio superbo & regno illi abrogato in tyberim furcis abiecit. vnde insula vrbi ĩclusa fieri cœpit. Isq; campus Marti consecratus postea dictus est campus Martius, vt non sit dubitandum id Iunonis Lucinæ templum fuisse, vbi nunc est sancti Laurentij in Lucina ecclesia. Refert vero Ouidius ei templo sacerdotem ex lupercalibus præfuisse. ad quem quum irent mulieres concipere nequeuntes, is ante se denudatas prostratásq; flagello verberans hircinis confecto pellibus vt conciperent efficiebat. Mõte sub exquilio multis inciduus annis Iunonis magnę nomine lucus erat: & infra. Gratia Lucinæ, dedit hæc tibi nomina lucus. Aut quia principium tu dea lucis habes. Augur erat nomen lõgis intercidit annis. Ille caprum mactat: iussæ sua terga puellæ Pellibus exsectis percutienda dabant. Eiúsq; moris meminit Iuuenalis: Condita in pyxide lyde. Nec prodest agili palmas præbere luperco. Eadémq; Iuno Iouis soror & coniunx maiorem primariamque habuit ædem Ioui Tarpeio proximam. Ouidius. Si thorus in pretio est, dicor matrona potentis. Iunctáque Tarpeio sunt mea templa Ioui. in qua idem fiebat qui & Ioui cultus, cum dicat Seneca contra superstitiones scribens: præter alios actus insanos fuisse per singulos dies quasdam

Templum Iunonis Lucinæ.

Campus Martius.

Mulieres cõcipere nequeũtes ad templum Iunonis Lucinæ veniebant.

mulieres quæ Iunonis & pariter Mineruæ suam ibi cellam habentis simulacris propius accedentes, & digitos ornantium modo mouentes, capillos earum disponere simulabãt, cum aliæ essent quæ tunc speculum tenẽtes, dearum oculis illud supponerent inspiciẽdum. Et Varro de lingua latina dicit. Iunonẽ quòd vnà cum Ioue iuuat terram esse: Iunonémq; Lucinam inuocari, qꝛ partꝰ à principio ab ea in lucem ęditur. Cicero autem pro Murena Iunoni sacra fecisse cõsules sic ostẽdit. Nolite à sacris Iunonis sospitæ, cui omnes cõsules facere necesse est, domesticum & suum cõsulem auellere. Operosum fuerit singulos deorũ ritus sicut in aliquibus supra fecimus distinctе scribere, præsertim quum tales fuerint quos non nisi erubescentes possumus scribere. sicut M. Ciceronẽ vel hac vna re diuino virum ingenio erubuisse, & suis qui extãt libris se viuo per vrbem Romam disseminatis indignitatem rei damnasse videmus. Nam in libro quem de natura deorũ accuratissime scripsit, hæc per Q. Lucilium Balbum dialogo respondentẽ dicit. Vides ne igitur vt à physicis rebus, bene ac vtiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios deos: quæ res genuit falsas opiniones erroresq; turbulentos & superstitiones penè aniles. & formæ enim deorum & ætates, vestitus ornatúsque notescunt genera: præterea cognationes, coniugia, omniáque traducta ad consuetudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimúsque deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Quare ad ritus alios veniemus, qui totam ciuitatem multis diebus feriatam tenebant.

Vnde Iuno

Consules Iunoni sacrificabant.

Cicero deos suos dãnat.

Cereris sacra. sacra fuerunt Cereris quando Proserpina eius filia ab Orco fuit rapta,& paulopost inuenta:quarum dearum nominis interpretationem hãc Varro de lingua latina ponit. Ceres. Proserpina. Ceres ꝙ egerit fruges: Proserpina Luna, ꝙ vt serpens modo sit à dextris,modo à sinistris.earúmq; dearum sacra licet Celebratio Cereris & Proserpinæ ab Atheniensibus Eleusinia à loco dicta maiore celebrarentur apparatu,Romani tamen in lunæ defectu & Romæ & vbicunq; agerent maximo æneorũ tinnitu ea celebrauere. ad cuius moris strepitum perpulchre Iuuenalis allusit, quum mulierem notare volens garrulam atq; contẽtiosam dixit: Vna laboranti poterit succurrere lunę. seruatum autem à Romanis extra vrbem eum morẽ Plutarchus in vita Æmilij sic ostendit. Luna obscurari cœpit ac deficiẽte lumine multísq; coloribus mutatis,tandẽ nusq̃ apparuit. Romanis vt moris est tinnitu æris lumen eius reuocantibus,& ignes multis facibus ad cœlum tollentibus nihil simile à Macedonibus factum. Termino sacra fiebãt Termino sacra fiebãt ꝙ in eius tutela fines agrorũ esse putabant:deniq; Numa Pompilius statuit, eum qui terminũ exarasset,& ipsum & boues sacros esse. Terminúsq; quo loco colebatur super eũ foramen patebat in tecto,quòd nefas esse ducebãt terminum intra tectum consistere. At vero ædes ipsi gentiles templáq; sicut & nostri rite conse- Augustum. crantes Augusta appellauere,vnde vult Ouidius Augustum fuisse dictum quasi rite à populo sacerdotibúsq; dicatum:eadémq; ab origine augu- Auguria vnde. ria sunt dicta,quasi ea Iupiter manu sua dare & augere sit iussus. Is vero augurandi mos latã in vrbe Romana habuit prouinciã,vt augures tan-

to præficiendi ſacerdotio ex maioribus præſtantioribúſq; vrbis eligi conſueuerint. Vnde gloriatur in Bruto Marcus Cicero ſe à Quinto Hortenſio viro clariſſimo in collegium augurum fuiſſe cooptatum : & Quintum Mutium ſcæuolam augurem videmus inter primarios omnium ætatum viros cõnumerari, quem in templo veſtæ quo nihil in vrbe Roma habitum eſt ſanctius aram ipſam amplexantem Syllę carnifices interfecerunt. Cuius ſanguine ignis ille virginum cura perpetuus, penè fuit extinctus. Erátq; ſicut Paulus Æmilius ſolitus fuit dicere, ſumma eius ſacerdotij poteſtas, quòd nec Senatus cogi, nec cõueniendi locum poterat habere, niſi quando & vbi augures præſcripſiſſent. locum vero inaugurandi oſtendimus fuiſſe in curia veteri, vbi nunc ſancti Petri ad vincula eſt eccleſia: quã titulo cardinalatus nũc obtinet vir ſũmus Nicolaus de cuſa, germania oriundus, philoſophia theológiáque egregie & mathematicis eloquẽtiáq; eximie ornatus, licet aliquãdo alibi inaugurarẽtur. Nã Feſtus Pompeius teſca vel teſqua dicit eſſe loca augurio deſignata, & poſtmurium eſſe pontificale pomœrium vbi pontifices auſpicabantur. artem vero inaugurandi ab ipſis ſeruatam facile oſtendere poſſemus, niſi fomentum addere vereremur quorundam ex noſtris inſaniæ, qui nimium augurijs credere videntur : Vt muſtelæ occurſum beſtiolæ omnium mundiſſimæ & homini amiciſſimæ, vt corui crocitatum, noctuę ac bubonis cantum territi expaueſcant. Melius Cicero qui Nonio optimam ſpem habere licere dicenti quòd ſeptem aquilæ in caſtris Pompei eſſent captæ: in-

Qu. Muti⁹ ſceuola augur interfectus.

Summa augurum poteſtas.

Locus inaugurandi in curia veteri

Teſca vel teſqua. Poſtmuriũ.

Cicero auguria deridet.

quit, recte moneres, si aduersus picas nobis pugnandum foret. & non insulse cõsul ille qui pullarios nuntiantes pullos nõ addicentes sacris pasci nolle, iussit illos vt biberẽt proijci in profluentem. & Labieno in castris Pompeij diuinationibus auguriisq; innixo dicenti, Pompeium superaturum, deridens respõdit Cicero, eos hac spe ductos castra nuper amisisse. sed omnium maxime grauiter & vere sensit doctissimus Varro, qui deos dixit otiosos & feriatos fore si sua cõsilia corniculæ crederent, aut coruo hominibus indicãda. & tamen vt leuitatẽ eorũ arguamus qui se auiũ volatui aut occentui cõmittũt, augurandi particulam ex Varrone docebim⁹. augures cum se in supremam curiæ veteris partẽ recepissent, vestẽ induti sacerdotalẽ, lituũ quæ virga erat, manu tenentes eleuata, spatiũ in cœlo ambitu quẽ prospicerent designabant. Idq; templum appellauere, qđ tribus modis dicitur, à natura, ab auspicando, à similitudine: in cælo quia tuemur tẽplũ. id quatuor modis: sinistra ab oriẽte, dextra ab occasu, antica ad meridiẽ, postica ad septẽtrionẽ. In terris dictũ tẽplum locus augurij intra fines qua oculi conspiciunt, id est tuẽtur, à quo templum. Et de lituo sic habet Liuius in primo: Numa Põpilius augurio creatus rex: inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id sacerdotium perpetuũ fuit deductus in arcẽ, in lapide ad meridiẽ versus cõsedit. Augur ad leuam eius capite velato sedere cœpit, dextra manu baculum sine nodo aduncũ tenens, quẽ lituũ appellauerunt, regiones ab oriẽte ad occasum determinauit: dextras ad meridiem partes, leuas ad septẽtrionem.

Augurandi mos.

Templum.

Sinistra.
Dextra.
Antica.
Postica.

Lituus.

oculis enim intentiſſimis aues augurium facientes (nam aliquæ nullius erant augurij) ſiniſtrorſum an dextrorſum, & canẽtes ne an tacitæ aduolarent diligenter obſeruabãt, bonum inde aut malum futuræ quam animo meditarẽtur rei ex eorum diſciplina vel potius inſipiẽtia elicientes. Nec mouere debebit quẽquam quod multi ſcripſerunt occentum ſoricis Fabio Maximo dictaturam abſtuliſſe, quum id potius augurum inuidia ſit factum, dictaturam alteri cupientium demandari: aut quod Liuius in primo refert, ſi Actius Nauius quia cotem nouacula diſcidit augurijs ſacerdotióque tantus honor acceſſit, vt nihil belli domíq; poſtea inauſpicato fieret: cõſilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum, vbi aues non addixiſſent, dirimebantur. profecto enim id fuit quod Auguſtinus in ciuitate dei dixit ſcripſiſſe Porphyriũ, à dæmonibus fuiſſe diuinationes augurũ, aruſpicũ, vatum, atq; ſomniorũ, & miracula magorũ. multa igitur de augurũ diſciplina & augurijs iterato dicturi ab eo incipiemus, qđ noſtris omnibus ne hãc extimeſcãt vanitatẽ plurimum prodeſſe debebit. Pliniũ ſcilicet ſcribere, in augurum diſciplina fuiſſe: nulla auſpicia pertinere ad eos qui ingredientes obſeruare ea neglexerint. & ne in primario eiuſmodi rerum verbo erretur, Nonius Marcellus docet, Auſpicium eſſe auium inſpectionem, Auguriũ rerum omniũ cõiecturam. Liuius in decimo: Rogatio promulgata, vt quum quatuor augures, quatuor pontifices tunc eſſent, placeret augeri ſacerdotum numerum, & quatuor pontifices, quinque ſacerdotes de plebe omnes legerentur. inter augures enim

Occentus ſoricis.

Auſpicium

Augurium.

constat imparem numerum debere esse. vocatæ tribus ingenti consensu accepta est rogatio. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. & xxvij. Liuius: in locũ M. Marcelli L. Aquilius Petus augur creatus inauguratúsq; . Cicero in legibus Sacerdotum genera duo esse dicit, vnũ quod præsit cerimonijs & sacris, Alterum quod interpretetur fatidicorum & vatum effata incognitáque, quorum causa S.P.Q.R. asciuerit. Interpretes autem Iouis opt. maximi publici augures signis & auspicijs postea vidẽto, disciplinam tenento, sacerdotésq; vineta, virgeta, & salicta publica auguranto: quicq; agent rem duelli quique populare auspicium præmonento, olliq; obtemperanto, diuorúmq; iras prouidento: hisq; parento, cælique fulgura religionibus ratis denotanto, vrbémque & templa & agros liberata & effata habento. Quæq; augures iniusta, nephasta, vitiosa, dira, defixerint irrita infectáq; sunto, quiq; nõ paruerit capitale esto. Quid vero maius si de iure quærimus q̃ posse à summis imperijs à summis potestatibus comitia tollere, consilia vel instituta dimittere, vel habita repudiare? quid grauius quàm rem susceptam dirimi, si vnus augur aliter dixerit? quid magnificẽtius quàm posse decernere vt magistratu se abdicent consules? quid religiosius quàm cum populo, cum plebe, agendi ius dare: aut non dare? quid legem si non iure rogata sit tollere? Iam vero permultorum exemplorum & nostra est plena res publica & omnia regna, omnes populi, cunctæq; gentes, augurum prędictis multa incredibiliter vera cecidisse viderunt. Omnes magistratus auspicium iudiciúmq;

Sacerdotũ duo genera

Augurum potestas.

habento, ex hiſque ſenatus eſto: eius decreta rata ſunto. omnibus magiſtratibus auſpicia dantur & iudicia, vt eſſet populi poteſtas ad quem prouocatur: auſpicia vt multos inutiles conatus impedirent mora. ſæpe enim populi impetum iniuſtum auſpicijs dij immortales repreſſerunt. Auſpicia ſeruanto, augurijs parento. Eſt autem boni auguris meminiſſe maximis reip. tēporibus præſto eſſe debere: Iouiq; optimo maximo ſe conſiliarium atq; adminiſtrum datum. Et M. Varro: augur conſuli adeſt, tum quum exercitus imperatur, ac præit quid eum dicere oporteat. Cicero Philippicarum ſecundo. quòd enim ipſe me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius & Q. Hortenſius, neq; enim licebat à pluribus nominari. Feſtus Pompeius ſcribit quinq; genera ſignorum obſeruaſſe augures. ex cęlo, ex auibus, ex bipedibus, ex quadrupedibus, ex diris. Auſpicium ab aſpiciēdis auibus dictum eſt. Ex auib9 illlæ appellabātur funebres quæ in augurijs aliquid fieri ꝓhibebāt. Oſcinū auguriū à cantu auium. oſcines aues, auſpiciū ore faciētes. Superuacanea dicebatur ab auguribus auis quæ ex ſummo cacumine vocē emiſiſſet, dicta ita quòd ōnia ſupra vagatur aut canit. Puls potiſſimū dabatur pullis in auſpicijs, quia ex ea neceſſe erat aliquid decidere qđ tripudiū faceret, id eſt terripauiū. pauire enim ferire eſt. bonū enim auguriū eſſe putabant ſi pulli per quos auſpicabantur comediſſent, præſertim ſi eis edētibus aliquid ab ore decidiſſet. ſin autem omnino non ediſſent, arbitrabantur periculum imminere. Plutarchus in problematibus. Metellus pōtifex maximus prudēs

Signa quinq; quæ augures obſeruabant.

Auſpicium

Aues funebres.

Oſcines.

Auis ſuperuacanea.

Puls.

Tripudium

& ciuilis post sextilem mensem augustum vetu-it auspicari, quòd adultis & perfectis auibus au-spicando antequam æstas aduenerit sit pruden-tiæ. Autumno autem aues partim inutiles sunt, partim morbidæ, partim pulli imperfecti, & ali quæ propter anni tempus aliò deuolant. & idẽ: qui prius auspices nunc augures in captandis au gurijs luminaria semper accensa etiam interdiu habere voluerunt, vt scilicet an ventus esset intel ligerent quo prohibente aues dubie & perplexe volant, nec aliquid certi cursus ostẽdere possunt: sed cum flãma cernitur recta & constãs de aui-um quieto volatu iudicant. & infra. In augurijs vulture plurimum vtuntur: quia Romulo in con denda vrbe xij. apparuerunt: vel quia vt Herodo tus, vultur nemini nocet animali, quæ nisi cada-uera comedit, nec aues mortuas attingit. & vul-tures omnes fœminæ zephyro vt arbores imprę gnantur. Vnde purior cæteris auibus. Item augu res si vlcus haberent augurandi causa sedere pro hibebãtur: quia integros & sanos corpore & mẽ te eos esse oportet, qui sacra peragunt. Cæteris sacerdotibus simul ac ad iudicium ducti ac dam nati sunt, alium substituunt. Augurem vero do-nec vita suppetat licet maximorum criminũ cõ uictum, sacerdotio non mulctant: quia non ho-noris nec magistratus, sed scientię atque artis cu iusdam potius nomen est augur: quæ non potest auferri, sicut nec medico medicina ars, nec musi-co cantandi peritia. alium vero non instituũt, ꝙ sacerdotum numerum ab initio constitutũ meri to tuentur. Caduca auspicia dicunt cum aliquid in tẽplo excidit Cliuia auspicia dicebãt quæ ali-

Luminaria accensa in augurijs captandis.

Vultures fœminę zephyro impręgnantur.

Augur nunquam sacerdotio mulctatur.

Caduca auspicia.

Cliuia auspicia.

quid fieri prohibebāt. Omnia enim difficilia cliuia. Vnde & cliui loca ardua, pedestria auspicia arbitrabātur quæ dabātur à vulpe, lupo, serpēte, equo cæterísq; animalibus quadrupedibus. piacularia auspicia arbitrabātur quæ sacrificātibus tristia portendebāt: cū aut hostia ab ara effugisset, aut percussa mugitū dedisset, aut in aliā partem corporis q̄ oporteret cecidisset. pestifera auspicia esse dicebāt cū cor in extis aut caput in iecinore nō fuisset. prępetes aues dicūtur quæ se ante auspicantē ferūt, nā præpetere dicebāt ante ire. & Plinius aues edocet auspicijs adhibēdas. cornices sunt īauspicatæ garrulitatis. corui in auspicijs soli vidētur intellectū habere significationū suarū. pessima eorū significatio cū glutiunt vocē velut strāgulati. Bubo funebris & maxime abhorrens publicis præcipue auspicijs, deserta incolit. Itaq; in vrbib⁹ aut omnino in luce visus dirū ostētum est. priuatorū domib⁹ insidere scio nō fuisse feralē. capitolij cellā intrauit, ꝓpter qđ vrbs lustrata. Anser peruigil capitoliū seruauit à Gallis. Gallinæ nigræ digitis imparibus ad rē diuinā idoneę. Est inter aues ardeolarum genus, quod leucos vocāt. altero oculo carere tradūt, optimi augurij cū ad austrū volāt: solui enim pericula metúsq; Nigidius ait. Galli gallinacei: horū sunt tripudia solistima. hi magistratus nostros quotidie regunt, domósq; ipsis suas claudunt, ac reserāt. hi fasces Romanos impellunt aut retinent, iubent acies ac prohibent, victoriarum toto orbe partarum auspices: hi maximo terrarum imperio imperitant. Similem vero huic verborum leuitatem prior Plinio Liuius in quinto dixit. auspicijs hanc

Pedestria auspicia. Piacularia auspicia. Pestifera auspicia. Præpetes Præpetere. aues. Cornices. Corui. Bubo. Gallinæ nigræ. Ardeolæ. Galli gallinacei.

vrbem conditam esse:auspicijs bello ac pace,domi,militiæ,omnia geri quis est qui ignoret? Quid enim est si pulli non pascantur? si ex cauis tardius exierint? si occecinerit auis? parua sũt hæc, sed parua ista non contemnendo maiores nostri maximam rem hanc fecerunt. Et nono libro L. Papirius dictator à pullario monitus ad auspicium repetendum Romam profectus. Item decimo. Papirius Cursor consul pullarium in auspicium immittit: & cum pulli non pascerentur, pullarius auspicia mentiri ausus, tripudium solistimum cõsuli nuntiauit. locatus in prima acie qui mentitus fuerat interfectus est. cõsul dij in prælio sunt, inquit. habet pœnam noxium caput ante consulẽ. hoc dicente consule, coruus clara voce occinuit. Vnde & ipse Cicero oratione in Catilinam tertia, hanc fatuitatum disciplinam laudibus effert.

Aruspices ex hetruria

Aruspices ex hetruria ijdem iusserunt simulacrũ Iouis facere maximum, & in excelsum contra atque fuerat ad orientem collocare: ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum & forum curiámque conspiceret: fore vt ea consilia quæ clam essent patefierent. Et de Aruspicum responsis idem Cicero. Quanta maiorũ nostrorũ fuerit sapientia perspicere possunt, qui statas solennésque cerimonias põtificum rerum bene gerendarum autoritate, augurum, fatorum, veteri prædicatione Apollinis, vatum libris, & portentorum explanationis hetruscorum disciplina contineri putarunt. Vnde Ciceronis sententiam secuti sunt posteri, quod Flauius Vopiscus in Aureliani principis rebus gestis sic ostendit. Die tertia iduum Ianuarij Fuluius Sabinus præ-

tor vrbanus dixit. Referimus ad vos p. c. pontificum ſuggeſtionē & Aureliani principis literas, quibus iubet vt inſpiciantur fatales libri, quibus ſpes belli terminādi ſacrato deorum animo continetur. Scitis enim ipſi quotienſcunq; grauior extitit aliquis motus, eos ſemper inſpectos, neque prius mala publice eſſe finita quàm ex ijs ſacrificiorū proceſſit autoritas. Tūc ſurrexit primæ ſententiæ Vlpius Syllanus, atq; ita locutus eſt. Sero nimis de re.pu. Pontifices retulerūt: qui puri, qui mundi, qui ſancti, qui veſtitu animiſque ſanctis ſunt, Commodi templū aſcendite: ſubſellia laureata conſternite. Veteranis manib9 libros euoluite. Varia r.p. quæ ſunt æterna perquirite, patrimis matrimiſq; pueris carmen indicite. Nos ſumptum ſacris, nos apparatum ſacrificijs, nos aris tumultuarias indicemus hoſtias. hęc interrogati pleriq; ſenatores ſententias dixerunt. Itum eſt deinde ad templū, inſpecti libri, proditi verſus, luſtrata vrbs: cantata carmina, amburbiū celebratum, amburbialia promiſſa, atque ita ſolennitas quo iubebatur modo expleta eſt. literæ autem quas ſupra Flaui9 Aurelianum ſcripſiſſe dicit, fuerūt hæ. Aurelianus Auguſtus Senatui ampliſſimo ſalutem. Miror uos p.c. tamdiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitaſſe, proinde quaſi in Chriſtianorum eccleſia non in templo deorū omniū tractetis. Agite igitur & caſtimonia pontificum cerimonijſq; ſolennibus iuuate principē neceſſitate publica laborantem. Inſpiciantur libri, quæ facienda ſunt celebrentur. profuit tamē multis in rebus Romanum hunc principem religionis cultum ſeruantem deos timuiſſe. Nam

Fatales lib.

Literæ Aureliani imperatoris.

Apollonius Tyaneus.

cũ verus Apollonius Tyaneus philoſophus ipſi Aureliano deſolationem Tyanæ meditãti ſic dixiſſet. Aureliane ſi vis vincere nihil eſt quòd de ciuium meorũ nece cogites. Aureliane ſi vis imperare à cruore innocentũ abſtine. Aureliane clementer te ages, ſi vis vincere. vrbem ille liquit intactam. Sed iam aliquos particulares videamus effectus, quos ab augurijs proueniſſe dixerũt. Plinius: ſiculo bello ambulante in littore Auguſto, piſcis è mari ad pedes eius exilijt: quo argumento vates reſpõdere, Neptunum patrem adoptãtem eum ſibi. Sextum Põpeium repudiaſſe. Et infrà. Picus martius in capite prętoris vrbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali ferentis ſedit ita placide, vt manu prehenderetur. Reſpondere vates: Exitium imperio portendi ſi occideretur, at ſi dimitteretur, prætori: dimiſſa eſt, & prætor breui mortuus prodigium impleuit. gallinam cum lauri ramuſculo cecidiſſe in ſinũ Liuiæ Druſillæ, quæ fuit imperatrix: & hucuſque ſeruatum ex ea lauro imperatores fuerint laureati. Fuerunt quoq; minores auguribus ſacerdotes Extiſpices, quos ab inſpiciendis extis dixerunt, omentis enim extiſque & fibris animalium ſua inſpectis diſciplina, futura hominibus prædicebant, eóſque ſic deſcripſiſſe Virgiliũ ſupra oſtẽdimus: pecorúmque recluſis pectoribus inhians ſpirantia conſulit exta. cuius inſaniæ ab hiſtoricis poëtiſque infinita ſumi poſſent exempla, ex quibus nonnulla ponemus. Syllæ cuius tempora, ſicut inquit Auguſtinus, talia fuerunt, vt ſuperiora quorum vindex eſſe videbatur, illius comparatione quærerentur: cum primum ad vrbem

Piſcis è mari ad pedes auguſti exiliuit.

Picus Martius.

Gallina cũ lauri ramuſculo ĩ ſinũ Liuiæ decidit.

Extiſpices.

contra Marium castra mouisset adeo læta exta immolanti fuisse scribit Liui⁹,vt custodiri se Posthumius aruspex voluerit capitis supplicium subiturus,nisi ea quæ in animo Sylla haberet dijs iuuantibus impleuisset.& Suetonius de Cæsare dixit,cum somniasset se matri stuprū intulisse cōiectores eū ad amplissimā spem incitauisse.sed& Cornelius Tacitus deVespasiano scribit:Iudęam inter syriámq; carmelus est,ita montē vocāt:sacrificanti in eo Vespasiano cū spes occultas animo versaret , Basilides sacerdos inspectis extis quicquid est,inquit,Vespasiane quod paras, siue domū extruere,siue prolatare agros,siue ampliare seruitia , datur tibi magna sedes ingentis termini,quod ad imperiū euect⁹ impleuit. Sed vnica.M.Varronis quā præmisimus respōdeat sententia,nō solum otiosos sed sordidissimos fuisse deos,si in iecorū &viscerū sterquilinio sua occuluerūt consilia,hominib⁹ ab insanis sacerdotib⁹ manifestanda:vt optabilius fuerit valuisse apud maiores Ciceronis pro A.cluentio sententiā:pietate & religione & iustis precibus, deorū mētes nō cōtaminata supstitione,neq; ad scel⁹ perficiēdū cæsis hostijs posse placari.Vbi enī fuisse deos alibi:q̄ in stercore existimabim⁹,quādo ea accide rūt,quę Plini⁹enumerat,ijs q quęsiuerūt ostēsa? M.enī Marcello cū perijt abAnnibale caput ie coris defuit,defuit & C.Mario cū immolaretVti cę.Itē Caio principi kalē.Ianuariis cū iniret con sulatū quo āno interfect⁹est.Claudióq;successori ei⁹ quo mēse interēpt⁹ est veneno. Pyrrho regi quo die perijt , præcisa hostiarū capita repserūt. Sed & p̄hēdis quoq; lętis &ꝓsperis dij i stercore

Læta exta.

Syllæ castra ad vrbē cōtra Mariū mouenti.

Carmelus.

M. Varronis in deos cōtumeliosa sentētia.

Sētentia de dijs placandis.

iacuerunt, diuo namq; Augusto Spoleti sacrificanti primo potestatis suæ die, victimarum iecinora replicata intrinsecus ab vna fibra reperta sūt, responsúmq; duplicaturum intra annum imperium. Gemina item diuo Augusto apparuere iecinora, quo die apud Actium vicit. Sed & magici fuerūt & mathematici, quos accuratissime Cicero & Plinius impugnant, quibus & Liuius cōsentire videtur. cum regem Tullum quia Iouem mala religione, sollicitabat, fulmine cum tota domo flagrasse dicit. Et Augustinus in ciuitate dei dicit aduersus magicas artes Romanorū esse leges præsertim duodecim tabularum. Et Asclepiadem imprimis dicit Plini⁹ adimere magicæ vanitates, vt abrogaret herbis fidem: eúmq; probare bonis argumētis dicit, si magia fuisset vera potuisse Romanos contra Cimbros & Theutonas, contra Aphros, contra Gallos, & cæteros prouidisse. si herbarum arte magica fames tolleretur, & portæ vrbium reserarētur. Et Helius Spartianus de Didio Iuliano imperatore scribit: fuisse illi eam amentiam, vt per magos pleraq; faceret, quibus putaret odium populi deliniri, quasdam enim non conuenientes Romanis sacris hostias immolauerunt, carmina prophana cantauerunt, & ea quæ dicunt ad speculum fieri in quo puer præligatis oculis incantato vertice qua respicere dicitur. Mathematicos vero Suetonius asserit à Tyberio imperatore expulsos fuisse, sed deprecantibus, & se artem deserturos promittentibus veniam dedisse. Cornelius autē Tacitus mathematicos dicit genus hominum potentibus infidum: sperantibus fallax, quod in ciuitate Roma-

Tulli regis mors.

Aduersus artes magicas.

Mathematici à Tyberio expulsi.

na & vetitum semper & retentũ fuit, quos postea Vitellium imperatorẽ asserit expulisse. Sed & alios habuerunt prisci sacrificulorum præstigiorum & precationum ac variarum obseruationũ mores, à quibus partim in vrbe Roma vetitis, partim à superstitiosis in vsu habitis, plurimæ oriebantur insaniæ. Liuius xxij. interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ gallus & galla: Græcus & Græca in foro boario sub terram demissi sunt viui. & itẽ infra Liuius xxv. Tãta religio & ea maxima ex parte extera ciuitatem incessit. vt homines aut dij alij viderentur effecti: nec iam in secreto modo, sed in publico etiam ac foro capitolióque mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium deos more patrio. Sacrificuli ac vates ceperant hominũ mentes: quorum numerũ auxit rustica plebs ex incultis diutino bello iufestisque agris egestate & metu in vrbem cõpulsa, & quæstus ex alieno errore facilis quem velut ex cõcessæ artis vsu exercebant. M. Æmilius prætor edixit, vt quicũque libros vaticinos, precationisve, aut artis sacrificandi haberet, eos libros omnes literasque ad se ferret: Maiorémque in prædictis autoritatem habuit precatio, cui faciẽdæ ex scripto, sicut scribit Plinius, præibat aliquis, & alius adhibebatur custos, ne erraretur in verbis: ali⁹ item præponebatur qui linguis faueri à circũstantib⁹ iuberet: quemadmodum apud nos seruatur cum sacram lecturus in ecclesia lectionẽ alta dicit voce, iube domine benedicere: cui boni ominis sit responsio, vt digna in eius corde & labijs sacrorũ dogmatum sit enuntiatio, dicebant enim Gen-

Precatio.

Fauere linguis õnes

tiles, fauete linguis omnes, & tu tibicen cane ne aliud interea exaudiatur: vestalē itaq; precationē fuisse asserit Plinius, qua aquam illa cribro attulit. Et parietes ab incendijs precationibus fuisse circunscriptos, & vestales creditum mācipia fugitiua nondum vrbem egressa retinuisse in loco, precationib⁹. Vnde & traditū more dicit primū anni diem lætis precationibus inuicē faustum ominari. obseruationes cum fuerint propemodū infinitæ: nōnullas ponemus. Sanguinē gladiatorum ex vulnere morientiū bibebant, vt procul à comitiali essent, quod tamē scribit Plinius cum spectaretur aut fieret in harena horrorē attulisse. Et obseruatio illa erat qua Augustum scribit Suetonius adeo tonitrua & fulgura expauisse, vt semper & vbiq; pellem vituli marini circunferret pro remedio: & qua Cæsar post vnum ancipitem vehiculi casum semper domum egrediens carmine ter repetito securitatem itinerum nuncupabatur, sicut nos domus limitē transgressuri signaculo crucis præmisso diuinam ab aduersis tuitionē imprecamur, publicáq; illa fuit obseruatio cum in oppugnationibus ante omnia euocabantur à Romanis sacerdotibus dij: sub quorum tutela vrbs aut oppidum id erat, promittebántque illi vel illis dijs eundem aut ampliorem locū Romæ alibiq;, ideóq; Romæ de⁹ tutelaris ignorabatur, ne posset ab hoste aliquo euocari, publica etiā obseruatio illa erat de qua Cicero in Vatiniū. Ioue fulgurante cū populo agi nefas esse. & laurū in sinu Iouis poni quotiens læticiā nouam victoria attulerit. in prophanis vsib⁹ pollui laurum & oleam fas non esse, & ne propician-

[Margin notes: obseruatio. — Ad comitialem mo bū sanguis gladiatorū bibebatur cæsorum. — Pellis vituli marini. — Publica obseruatio. — Tutelaris deus. — Aliæ obseruationes.]

dis quidē numinib⁹ accēdi ex his altare, arámve debere, Et Plutarchus in problematib⁹ scribit, cum in cæteris Dianæ templis ceruorū cornua affigere mos esset, in ea tantūmodo quæ erat in auentino boū affixa fuisse: quòd Antronius Horatius in sabinis bouem insigni specie & magnitudine natam, à diuino quodam monitus siquis immolasset totius Italiæ imperio eius ciuitatem potituram. Cornelius sacerdos eo ad tyberim lauandi specie misso immolauerit, & Romæ imperium Italiæ peperit. Et præstigia damnans Suetonius de Vespasiano dicit nuntiata fuisse ex vrbe præstigia, Neronem diebus vltimis monitum per quietem vt thensam Iouis optimi ex sacrario in domum & in circum deduceret: quorū etiā præstigiorum iudęos scribit pœnas dedisse, cum in oriente percrebuisset vetus & constans opinio, esse in fatis, vt eo tempore iudęæ præfecti rerum potirentur. Iudæiq; id ad se trahētes rebellarunt, & vrbe amissa ad exterminium sunt adducti, quorum tamen præstigiorum aliquid certioris euentus habuisse est visus Iosephus nobilis iudęus, qui cum Vespasiani iussu conijceretur in vincula, constantissime asseuerauerit: fore vt ab eodem absolueretur, verum iam imperatore: quod & postea factum fuit. Quòd autem suprà Cicero in legum libris, diuorum iras prouidento hisque parēto, dixit: ad prodigia spectat, de quibus eodem libro, prodigia & portenta ad hetruscos & aruspices si senatus iussit deferunto, hetruriæque principes disciplinam discūto, quibus diuis decreuerint procuranto, ijsdémque fulgura & ostenta piāto. prodigia autē Noni⁹ Mar-

Cornua cerorū in Dianæ tēplis.

Præstigia.

Iosephus iudeus.

Prodigia.

cellus dicta vult quòd porrò sint adigēda. & infra. prodigia semper esse pessima, quòd deorum sint iræ vel minæ. Liuius viij. M. Manlio tertium & Manlio torquato tertium coss. prodigiū lapidibus pluit. & libro xxij. quòd autem in piceno lapidibus pluisset nouendiale sacrum ęditū est, vrbs lustrata, hostiæ maiores quibus æditum est dijs, donum ex auro pondo xl. ad Ianuinum Iouem portatum, & signum æneum auratum Iunoni in auentino: lectisternium Cere & Romæ: à iuuentute supplicatū fortunæ in algido: & inde Romæ omnib9 dijs & genio maiores hostiæ. Attilius Seranus prætor vota suscipere iussus, si in decem annos r.p. eodem stetisset statu. & infra Liuius xxiij. prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quoq; magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur. Et xxiiij. verum ex ingenio fateri coactus sic habet: prodigia procurarunt quæ nuntiata erant: & alia ludibria oculorum auriūmq; credita pro veris, ostentáq; proximo loco Romanis fuerūt, quæ Vlpianus de verborum significatione dicit Labeonem definisse, cum contra naturam alicuius rei genitum factúmve est aliquid, duóq; eorum genera esse cum quis contra naturam nascitur trib9 manibus aut pedibus homo: alterum cum quid prodigiosum videtur, quæ Græci phantasmata dicunt. Plinius: Subsedit in cumano arbor, graui ostento, pauloante Pompeij Magni bella ciuilia, paucis ramis eius eminentibus. Ostentūmq; est, cum arbores in capitibus statuarum vel in atrijs enascuntur, vel in arboribus ipsis alienis. In capitolio bello Persei enata palma victoriam trium-

Ostentum.

Phātasma.

phóſq; portẽditur,quę tempeſtatibus proſtrata, eodémque loco ficus enata eſt in Meſſalæ & C. Caſſij cenſorum luſtro:à quo tẽpore pudicitiam proſtratam Piſo grauis autor eſt. Monſtra ſubſequũtur. Nonius dicit deorũ monita eſſe. Et feſtus mõſtrũ dictũ velut moneſtrũ quòd moneat aliquid futurum: prodigiũ velut prædiciũ quòd prædicat.portentum quod portendat.Oſtenſum eſt quod oſtendit. Tenitas eſſe inquit feſtus deas ſortium,dictas,quòd tenendi habeant poteſtatẽ. Videmúſq; bina fuiſſe ſortiũ genera. Vnũ quas ſortes virgilianas appellauere:cum aperto Virgilij codice deſtinati in ordine & numero verſus qui forte occurriſſent:in augurium accipiebãtur. De quo Helius Spartianus in Adriani vita. Quoquidem tempore cũ ſolicitus de imperatoris erga ſe iudicio virgilianas conſuleret ſortes,in hos incidit verſus. Quis procul ille autẽ ramis inſignis oliuæ Sacra ferens, noſco crines incanáque menta Romani regis, primã qui legibus vrbem Fundabit,Curibus paruis & paupere terra. Alterum fuit ſortium genus vetuſtiſſimum à ſacerdotibus confictum,reſponſiſq; oraculorum adſimile,quòd inſcripta folijs arborum tabelliſq; diuerſorum euentuum eulogia, ad deorum puluinaria erant à ſacerdotibus ita diſpoſita, vt cum illi aut orati voluiſſent aut ſponte conſtituiſſent, certo decuſſa artificio,in id ſpei aut timoris populos & principes viros inducerent, quod ſibi conducibile aut delectabile exiſtimarent,hinc illud eſt apud Liuium libro xxij.prodigij à ſacerdotibus procurandi loco habitum, ſortes attenuatas,id eſt ſponte ſua in altare tanquam è cæ

Monſtrum. Prodigium Portentum Tenitę deę Duo genera ſortium. Virgilianæ ſortes. Sortis gen⁹ antiqſſimũ

lo delapsas: vnámq; excidisse ita scriptã, Mauors telum suum cõcutit. Cernere autẽ ex Liuio quales adhibitæ fuerũt procurationes, ex quibus omni sacerdotio maxima accessit delectatio, & vtilitas, iucundissimum est. Decembri enim mense quærẽdis voluptatib⁹ summe idoneo, huius procurandæ sortis gratia, ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniúmque imperatum, & eum lectum senatores strauerunt: & conuiuium fuit publicum, ac per vrbem saturnalia die ac nocte clamata, populúsq; eum diem festum perpetuum habere ac seruare iussus. Vota quoque prisci impetrandis à deo concupitis emisere. quæ vt implerent constantissime sunt adnixi. Liuius in Tulli regis rebus gestis: In re trepida duodecim vouit salios, phanáque pallori & pauori. & libro quinto: dictator M. Furius camillus Veios capturus decimam Ioui pythio vouit, & Iunoni hospitium promisit. & Annibalem Liuius bellũ meditantem Romanum, facit secundis se votis obligasse. Qua de re, plura dicere omittem⁹, quia apud priscos pariter & apud nostros & pari forma est acta. Multa superius à nobis sunt ostensa per quæ prisci futura scire, prouidere & auertere conabantur: vnum hoc loco libet ostendere, per quod certiora & oculis subiecta, sacrorum auxilio occultari posse credebant. Ad vallẽ egeriæ, quam fuisse tenemus ad sextũdecimum ab vrbe lapidem, vbi Cinthianum est summi viri Prosperi Cardinalis columnæ oppidum: lacus illi subiectus sicut semper aliàs nunc nemorensis est dict⁹, quo in loco templum erat fortunæ virilis. Eius sacerdotem virgines quamprimum viri

Procurationes.

vota

Vallis Egeriæ.

potentes eſſe inciperent, à parentibus ductæ adibant: Iſque eas omnino nudatas vndique inſpiciens, vitia corporis apparentia indicabat. Et admonitæ virgines cum fortunæ thura immolaſſent: vitium illud maritum qui contingebat perpetuo celari impetraſſe tenebant.

Virgines nudæ inſpiciebantur à ſacerdote.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SECVNDVS.

CONfectas iam, & ſub religionis velamine à priſcis gentilibus ad luxum, faſtũ, opéſq; quærendas vario excogitatas modo artes, pontificum ſcilicet flaminũmq; & ſacerdotũ inſtitutiones primum, poſt cætera quæ religionis fuere ſecundo hoc volumine oſtendamus. Pontifices Varro de lingua latina ſcribit dictos eſſe à ponte ſublicio, quem ſæpe fecerunt. additq; Feſtus, maximum eſſe dictũ pontificem quòd maximarũ rerum, quæ ad ſacra & religionem pertinent, iudex ſit, vindéxq; cõtumaciæ priuatorum magiſtratuũ. pontifices vero alij duorum fuerũt generũ: ex patricijs maiores, & minores ex plebe. Quãtæ autẽ dignitatis fuerit põtifex maximus, Liuius lib. xlvij. oſtẽdit, ꝙ Gn. Cornelio prætori mulcta indicta eſt: quia cũ M. Æmilio lepido põtifice maximo iniurioſe cõtẽderat: ſacrorũ enĩ q̃ magiſtratuũ ius potentius fuit. Eadémq; põtificis maximi dignitas ab eiꝰ modo creãdi apparet. Liuius enĩ. xxv. ſcribit: Comitia põtifici maximo creãdo ſunt habita. Res ingenti certamine acta. creatꝰ eſt Liciniꝰ Craſſus, q ædilitatẽ curulẽ

Põtifex maximus.

Pontificum duo genera.

petiturus erat, ante hunc intra cxx. annos nemo præter P. Cornelium pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Cicero autẽ oratione in legem agrariam Rulli secunda dicit comitijs pontificum non nisi decẽ & septem tribus fuisse vocatas. Et Suetonius Tranquillus de C. Cæsare: Pontificatum maximũ petijt, nõ sine profusissima largitione: in qua reputans magnitudinem æris alieni cũ mane ad comitia descenderet prædixisse matri osculanti fertur, domum se nisi pontificem, non reuersurum. Atq; ita potentissimos duos competitores, multúmq; ætate & dignitate antecedẽtes superauit. vt plura ipse in eorum tribubus suffragia quàm vterq; in omnibus tulerit. Vnicum tamen video Romanorũ imperatorẽ non ad luxũ & fastũ, sed ad clementiæ & pietatis instrumentum quæsiuisse pontificatum. Suetonius enim scribit, Titum Vespasianum qui iure optimo appellatus est deliciæ humani generis, pontificatũ maximum ideo se professum accipere, vt puras seruaret man9, fidémque præstitisse, quòd nunquã posthac autor fuit cuiusquam necis, nec conscius, quàmuis interdũ vlciscendi causa nõ deesset. qua in re intelligi potest primas fuisse pontificis maximi partes, manus ab effusione humani sanguinis cõtinere: quo posthabito respectu, alii omnes Romani imperatores voluerunt pontificatu maximo exornari. Flamines Varro dicit dictos, quòd caput vinctum habent filo: & cognomen accipiunt ab eo deo cui sacra faciunt, sed partim sunt aperta: vt Martialis, Volcanalis, obscuriora partim, vt dialis à Ioue, furialis à furida cuius in fastis feriæ

Flamen.

erant furinales. Et Liuius dicit: Numa Põpilius flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit: insignique eum veste & curruli regia sella adornauit huic duos flamines adiecit: Marti vnum, alterum Quirino. quod autem flamines etiam à pontifice maximo crearentur, Liuius. xxvi. ostẽdit. C. Flaminius flamen captus à P Licinio põtifice maximo, vt animum eius cura sacrorum & cerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, vt nemo in tota iuuentute patrum primoribus probatior haberetur. Creatos etiam fuisse flamines à dictatore vrbium & oppidorũ ostendit Cicero in miloniana oratione. Milo Lanuuium, ex quo erat municipio, & vbi tum dictator profectus est ad flaminem prodendum. item infra: interim cum sciret Clodius iter solẽne, legitimum, necessariũ miloni esse lanuuium ad flaminem prodendum, quòd erat dictator lanuuij milo. Maximum flaminem fuisse dialem inter. xv. flamines dicit Festus: & cum cæteri discrimina maiestatis suæ haberent pro minimo habitum Pomonalem, quòd Pomona dea leuissimo fructu agrorum pomis præsideret. Et flamini diali annulum quidem gerere non licebat solidum, aut aliquem in se habere nodum: & flamini iurare diali fas non erat, quòd parua in re ei fidem non habere absurdum esset cui diuina summa credita essent: flaménque Dialis cum flaminicam haberet vxorem: ea mortua sacerdotio se abdicabat, quia cum vno & eodem tempore vxor cum eo sacraretur, multa essent in sacris quæ illa mortua agi nequirent, & statim alteram superducere cum difficile tum ini-

Flamines à põtifice creabantur.

Flamĩes xv

Flamẽ pomonalis.

Nefas flamini diali annulum gestare.

Palatualis flamen. quum atque impium videbatur. Palatualem flaminem ad sacrificandũ ei deæ constitutũ fuisse, in cuius tutela palatium esse putabatur Festus asserit. cum Plutarchus in problematibus affirmet, Iouis sacerdoti quem flaminem dialem vocauere farinam frumentúmve tangere non licuisse: quia frumentum res corrupta ac penè putrida: farina ex frumento contrita, & nondum in panem redacta, res sit imperfecta. Hederam flamen dialis si attigisset piaculum ei erat: nec iter facere poterat vbi vmbracula ab ea arbore desuper imminerent: quia arbor sterilis, & hominibus omnino inutilis, quæ propter fragilitatem semper altari inhæret, soláque viriditate & vmbra delectat. Vnde non temere in domibus nasci prohibetur. De pontificum flaminúmque verbo & officio satis multa sunt dicta. Sacerdotes Varro inquit vniuersos à sacris dictos esse: Fuerunt enim pontifices, flamines & cæteri omnes rebus præfecti sacris, appellati pariter sacerdotes, per ea autem quæ Cicero oratione in legem agrariam Rulli secunda habet videmus, & si pontifices populi suffragijs, flamines vero à populo vel à principe vel dictatore vel pontificibus creabantur, neutros tamen potuisse sacerdotium ita populi suffragijs habere, quin ipsos oportuerit à collegio pontificum cooptari. Comitijs pontificum non nisi septemdecim tribus vocabantur. atque hoc idem de sacerdotijs Cneius. Domitius tribunus plebis vir clarissimus tulit. quòd populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, vt minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is

Sacerdotes vnde.

Põtificũ & flaminũ cooptatio.

Comitia põtificum.

Lex Cn. Domitij de sacerdotijs.

ã collegio cooptabatur. Vnde tractus mos apud nos videtur, eos qui à principibus siue populo & aliquo collegio ad dignitates eliguntur, oportere nihilominus à Romano pontifice & eius collegio cardinalium confirmari. collegium vero quid fuerit appellatum in oratione de aruspicum responsis idem Cicero sic ostendit. At vero domum meam Publius Lentulus consul pontifex maximus, Lucius Lentulus flamen Martialis, Lucius Claudius rex sacrorum, Sextus Cæsar flamẽ quirinalis, Luci⁹ Cornelius, Quintus Albinouanus, Quintus Terentius pontifices minores, omnes liberauerunt. sicque ex quinque sacerdotijs maioribus collegium constabat. Ad quam, vt videtur, imitationem collegium Romanæ ecclesiæ cardinalium ex tribus maioribus sacerdotijs est confectum. Episcopis videlicet septem vrbi Romæ propinquioribus, presbyteris quæ parochias vrbis principales, & diaconibus parochias item alias minores administrare solitis: Sed vnum præterire hoc loco nolum⁹. à quo omnes gentilium Romanorum religio causam videtur originémque habuisse, sacerdotes ipsos vtriusque sexus à maximo ad minimum sacerdotia habuisse, quorum prouentus erant tanti & tales, quòd ex illis nedum rem sustentabant familiarem, sed fomenta inde ad fastum eis luxúmque proueniebant: cum tamen sacerdotes ipsi vxorem filiósque & familias ex sacerdotio æque ac patrimonio alentes, publicis omnibus præter admodum pauca muneribus fungerẽtur, & militiæ ac mercaturæ, aut opificio pro vt cuiq; contigerat libebátq; vacarẽt, eáque

Collegium quid.

Sacerdotũ prouentus.

ſacerdotia fuerunt qualia nos chriſtiani propriore vocabulo beneficia appellamus. Sacerdotiorum autẽ ſicut & beneficiorũ duo fuiſſe genera videmus: vnum quod ſacris eſſet addictum locis, quæ rei publ. aut principum, aut pontificum collegij collationis eſſent: alterum quod ædis aut ſacelli iuris eſſet à patrefamilias ea ratione erecti dedicatíque, vt & ſacrorum cura, & fructuũ ipſius ſacerdotij perceptio ad ſolam gentem familiámque ſuam perpetuis ſucceſſionib⁹ deuolueretur: quæ ſacerdotia priſcis gentilitia, beneficia noſtris iuris patronatus ſunt. Liuius. ix. gens Potitia cuius ad aram Herculis familiare ſacerdotium erat. Et Cicero legum primo: de ſacris hæc ſit vna ſententia, vt conſeruentur ſemper & deinceps familijs prodantur, & perpetua ſint ſacra: vt ne patriſſamilias morte ſacrorum memoria occideret, vt eſſet ea adiuncta ad quos eiuſdem morte pecunia venerit. & Cicero de aruſpicum reſponſis: Multi ſunt etiam in hoc ordine qui ſacrificia gentilitia illo ipſo in ſacello, ſtatuto anniuerſali factitarunt. Et Cornelius Tacitus de Othone: At recens ab exilio reuerſos adoleſcentes auitis & paternis ſacerdotijs in ſolatium repoſuit. idémque Tacitus de Vitellio: extructis in campo Martio aris, inferias Neroni inceſſit. cæſæ publice victimæ, coronatíque facem auguſtales ſubdidere, quòd ſacerdotium vt Romulus Tatio regi, ita Cæſar Tiberius Iuliæ genti ſacrauit, primi generis ſacerdotiorum publice inſtitutorum quincuplex fuit prouentus, ſacra enim conſtruentes fundantéſque loca, varias fundorum poſſeſſiones ſtipendiáque adiungebant.

Sacerdotiorum duo genera.

Gentilitia ſacerdotia.

Quĩcuplex ſacerdotiorũ prouẽt⁹.

à quibus sacerdotum alimonia proueniret. Vnde Liuius Numam Pompilium facit, cum flamines & vestales instituisset, de quib⁹ suprà est dictum, stipendia eis de publico statuisse, quod quidē alios omnes sacrorum fundatores locorū imitatos fuisse nullus addubitabit. Alioquin magni & amplissimi ciues Romani nunquam aut sacerdotia cumulare studuissent, aut pro ipsis sacerdotijs tātopere contendissent. Et Liuius trigesimo, cū Fabium Maximum filium in locum patris mortui pontificem creatum dixisset, duo ipsum sacerdotia habuisse addit. De Cęsare autem Suetonium dicere videmus: Anno. xvij. ætatis, flamen dialis designatus à L. Sylla sacerdotio mulctatus. Sylla enim qui animos Cæsaris & eloquentiam suspicioni maximæ duceret, haberíque oportere palā prædicaret, neruos illi adimere in sacerdotij mulcta perrexit, à quibus fomenta potentiæ & amplitudinis accepisset. Stipes secunda prouētus sacerdotiorum pars dicta erat, quod nostri oblationes eleemosynásque appellant. De hísque Cicero legū primo: pręter Idææ matris familias, eósque iustis diebus, ne quis stipem cogito. quod autem Cicero familias dicit, aliud à prædictis tribus generibus, pontificum, flaminum & sacerdotum singulorum dei alicuius cultui dedicatorū, genus indicat, quod procedente tempore multiplicatum est. Multi enim vtriusque sexus in eandem familiam ad alicuius dei cultum conuenientes ex vnis eisdémque sacerdotijs ac stipum & legatorum redditibus conuiuebant, variísq; vocabulis & cognominibus censebantur. Cicero pro A. Cluentio Habito. Martiales quidam latini ap-

Stipes.

Martiales latini.

pellabātur miniſtri publici Martis. atq; ei deo ve teribus inſtitutis religionibúſque latinarum conſecrati: quorum cū ſatis magnus numerus eſſet, cúmq; item in Sicilia permulti Venerei ſint, Helius Spartianus ſcribit Adriano imperatori in numerum deorum relato flamines & ſodales ſenatum conſtituiſſe. Et Suetonius de Galba: ob res in Aphrica geſtas & in Germania ornamēta triumphalia accepit & ſacerdotiū triplex, inter. xv. viros ſodales inter auguſtales cooptatus. Helius Spartianus: clipeum Adriano magnificentiſſimū poſuit & ſacerdotes inſtituit. puellas alimentarias in honorem Fauſtinæ fauſtinianas conſtituit.

Fauſtinianę puellæ.

Meruit flamines & Circenſes: templum & ſodales Antonianos Fauſtinæ vxori, in radicibus tauri mōtis nouas puellas fauſtinianas inſtituit. Dati ſodales & ſatellites & flamines ipſi mortuo. Sodales autē fuerunt quales noſtri appellant ſocietates ſeculariū: ſatellites quales multos per orbē habemus, ſanctæ Mariæ teutonicorū in Germania, & ſancti Iacobi de ſpata in Hiſpania. flamines noti ſunt: & infra Cicero. ſtipem ſuſtulimus, niſi eam quā apud paucos dies propriam Idææ matris excipimus: implet enim animos ſuperſtitione, & exhaurit domos: Vnde cōſtat priuſquā ea lex ferretur conſueuiſſe omnes qui ſacerdotia haberent, illa quæſtu per ſtipem petitam facto pinguiora reddidiſſe. Tertia ſacerdotiorum opulentia à ſolutionibus proueniebat, quas inferiora impetraturi ſuperioribus impēdebāt: quale apud nos eſt, cum pontifici Romano fructus primos antiſtites, & his minores ac ſubditi ſacerdotes pro habitorum modo beneficiorum pecuniā diſ

Sodales. Satellites.

Solutiones.

ſoluunt. Suetonius enim de Claudio imperatore dicit, eum ſeſtertium octogies pro introitu noui ſacerdotij impendere coactum. Quarta iam pars ad ſacerdotiorum exuberantiam prouentuũ donationes & legata fuere: Nam viuentes, vt deos haberent propitios multa ſacerdotibus largiebãtur: fœlicitati autem, vt appellabant animarum conſulturi, & ſi multa alia teſtamento legabant, epulum raro aut ferè nunquã prætermittebant: Quod qua fieret ratione in multis quæ per Italiã extant marmoreis ſepulchris apparet. Rauẽnæ enim apud ſacram Petri apoſtoli ædem, quę ſeraphici Franciſci vocabulo & fratrum eius ordinis habitatione notior eſt: marmoreo in ſepulchro à Claſſenſi oppido tribus diſtante paſſuum milibus pridem auecto hęc legati in epulum eſt inſcriptio. Dijs manibus Flauiæ quinti filiæ ſalutari coniugi chariſſimę: Lucius publicius Italicus decurio, ornamentum ſibi viuens poſuit. hic collegio fabrum militiæ rauennatis ſextertia triginta viuens dedit, ex quo reddítu quotannis decurionibus collegij fabrum militiæ rauennatis in æde Neptuni quã ipſe extruxit die neptunaliorũ pręſentibus ſportulę numi bini diuiderẽtur, & decurionibus vigintiocto cẽteni quinquaginta quotãnis darentur, vt ex ea ſumma ſicuti ſoliti ſunt, arcam publiciorum Flauiani & Italici filiorum, & arcam in qua poſita eſt Flauia ſalutaris vxor ei⁹ roſis exornẽt, de nummis. xxv. ſacrificéntque ex xxij. & de reliquis ibi epulentur. ob quam liberalitatem collegium fabrum militiæ rauẽnatis inter benemeritos quotannis roſas ſupra ſe & Flauiam ſalutarẽ vxorem eius mittendas ex. xxxv.

Donatiões.

ſacrificiúmq́ꝫ faciendũ de.xxij.per magiſtros decreuit.P. Helius ciſſus ſibi & ligariæ Artimialdi viuẽs poſuit in agro pedes.xv.infra pedes.xxv. hic locus hæredem nõ ſequitur.Aliáq́ꝫ ſepulchra Macerati & alibi in piceno extare videmus,quibus ſimilia epulorum legata elegantibus litteris inſcripta ſunt.Vnde quod à pluribus factum eſſe cõſtat,omnes tenemus teſtamẽto legaſſe epulum quotannis ad ſepulchrum roſis & varijs reſperſum odoribus pro hęreditatum facultatibus exhibendum:cui quidem epulo nõ magis cognatos affinéſq́ꝫ q̃ magiſtratuum quos geſſerãt,opificiorúmq́ꝫ quæ exercuerant collegia,vt legionis in qua militaſſent ordinum ductores & commilitones,intereſſe iubebant. ídque & ſi ſacerdotibus pro diuina re facienda cõuocatis & commodo & delectationi multis cedebat modis, maiorem breui pòſt offerebat vtilitatem . cum enim contingeret aut hęrede abſq́ꝫ legitimis ſucceſſoribus defuncto, aut vetuſtate ipſa epulum abſoleri in obliuionémque deduci, hæreditatis portio pecuniam legato ſubminiſtrare ſolita per ſeptẽuirum diligentiam redigebatur in pontificũ collegij poteſtatem:ex híſque ſacerdotia quæ à noſtris appellari diximus beneficia collegio pontificum diſtribuente fomenta nouáſque inſtitutiones habuerunt.ſeptemuiri enim epulonum apud priſcos haud ſecus quàm noſtrę religionis epiſcopi legatorum ad pias cauſas exequutiõis curam habebãt,cũ tamen õnia tẽpla pręſertim maiora ſuos particulares epulones habuerit.Sicut de Iouis templo ſuprà oſtẽdimus,in quo Aureliũ Auguſtinum diximus affirmare, epulones perpetu

Epulum ad ſepulchrum

Septemuiri epulonum.

os fuisse,qui ad auream Iouis mensam statuę ap positam perpetui erant conuiuæ. vt mimorum ibi potius & parasitorum contubernia quàm dei sacra celebrarentur. Festus autem scribit epulones dixisse maiores eos qui postea epulones appellati sint.datúmq; fuisse nomē his quòd epulas Ioui cæterísque dijs instituendi potestatē haberent. fuerúntque epulones à quibus scribit in nono Liuius tibicines fuisse à commessatione solita prohibitos,vnde tibur concesserūt. & nemo erat qui sacris præcineret:sed tiburtini sopitos remiserunt curru, & ius vescendi illis restitutum est.Eundem vero morem epulandi in sacris locis ad legatorum executionem fuisse etiam à christianis per multa tempora seruatum Augustin9 in dei ciuitate his verbis ostendit.Quæcunq; igitur adhibentur religiosorum obsonia in mortuorum locis, ornamenta sunt ad memoriam, non sacra vel sacrificia mortuorum tāquam deorum. Quicunque epulas suas eo deferunt (quod quidem à christianis melioribus non fit) & in plerisque terrarum nullatenus est consuetudo,cum apposuerint orant. Septemuiri autem epulonum quantæ fuerint autoritatis, ex verbis Auli Gellij licet cognoscere,qui eos facit maioribus sacerdotibus pares:Flaminibus,auguribus,quindecimuiris sacrorum,his verbis: Virgines vestales xx.fuerunt,quas pontifex maximus ex omni ciuitate capiebat,quæ non essent filiæ flaminis,auguris,Quindecimuiri sacrorum, aut septemuiri epulonum. fuisse autem ditissimos septemuiros epulonum, quod plerumque videmus illis accidere, qui multas etiam alienas tractant pecuni-

Tibicines à cōmessationibus prohibiti tibur cōcesserunt.

Septemuiri epulonum autoritas.

as, vnum extat argumentum: quòd eius collegij vnus sepulchrum habuit Romæ extãs, quod insigne videmus, penè integrum & falso ab imperitisque remi appellatum, portæ vrbis olim trigeminæ, post ostiensi & nunc sancti Pauli proximum. id est enim monumentum in Pyramidem supra vrbis mœnia quibus est inclusum surgens, literas inscriptum est semicubitales, septẽuirum epulonum eius autorem nostro etiam seculo conseruantes. Quinta sacerdotiorum opulentiæ pars fuerunt, damnatorum & vi aut iure patria pulsorum bona, quæ ipsis in patriam aliquando reuersis, aut populus aut magistratus nũquam posse restitui cupiebant. Idq; facile intelliget qui vitam & orationem Ciceronis perleget: in qua domum suam à pontificibus compellente Clodio tribuno plebis in templum libertatis consecratam, ab eisdem obtinuit liberari. Partibus quinque emolumenti & reddituum prouẽtuúmque sacerdotiorum siue beneficiorum generaliter explicatis, vnicam legatorum replicare & diffusius tractare libet: ex qua apparebit, priscos gentiles fœlicitatem beatitudinémq;, vt appellabant animarum in campis elysijs ducendã, per temporalium bonorum in legata post mortem dandorum distributionem diligẽtius, quàm nostros vitam per dei contemplationem æternã quæsiuisse. Sed prius quod de campis elysijs diximus aliqua ex parte ostendamus. Tibullus in elegis. Ipsa Venus campos ducet in elysios. Hic choreæ cantúsque vigent passimque vagantes Dulce sonãt tenui gutture carmẽ aues. Fert casiam non culta seges, totósque per agros Floret

Sepulchrũ septemuiri epulonum.

Damnatorũ bona ad sacerdotes perueniebant.

Campi elysij.

odoratis terra benigna rosis. At iuuenum series teneris immixta puellis Ludit,& assidue prælia miscet amor. Illic est cuicunq; rapax mors venit amanti. Et gerit insigni myrtea serta coma. Ecõtra autem quia inferna etiam sicut nos pœnarũ loca crediderunt. Tibullus de eis sic habet. At scelerata iacet sedes in nocte profunda Abdita, quam circum flumina nigra sonant. Tisiphonéque ĩpexa fero pro crinibus angue Sæuit,& huc illuc impia turba fugit. Tum niger in porta serpentum Cerberus ore Stridet,& æratas excubat ante fores. Virgilius autẽ de elysijs campis. Deuenere locos lætos & amœna vireta Fortunatorum nemorum, sedésq; beatas. Largior hic campos æther & lumine vestit Purpereo, solemq; suum sua sidera norunt: Pars in gramineis exercẽt membra palæstris: Contendunt ludo,& fulua luctantur harena. Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicũt: Nec non threicius longa cum veste sacerdos Obloquitur numeris septem discrimina vocum, Iámq; eadem digitis, iam pectine pulsat eburno. & infrà. Nulli certa domus lucis habitamus opacis. Ripartúmq; thoros,& prata recẽtia riuis Incolimus. De inferis vero eadẽ & multo maiora, quàm Tibullus habet Virgilius. sed iam ad legata reuertamur. Valentiniano secũdo Imperatore Romano eius nominis secũdo apud Mediolanum agente, tumultus in vrbe Roma ingens fuit inter christianos gentiléisque ex huiusmodi causa cõcitus. Erant per id temporis christiani in vrbe adeo aucti, vt gentiliũ sectã opibus & numero æquarent, enitebatúrq; vnaquæq; pars & quotidie varijs querebat modis & Tumultus Romæ sub Valentiniano.

artibus alteram superare. Accidit autem christia-
nos aram quæ in curia veteri vbi nũc sancti Pe-
tri ad vincula celebris est ecclesia, gentilium su-
perstitionis erat, suo cultui dedicare. quod cũ au-
diuere pagani ad arma tumultúmq; est concur-
sum. nostris quod intentauerant conseruare: illis
impugnare ac in suam redigere idololatriã adni-
tentibus. sed quod erat propinqui & imperiũ ob-
tinentis tunc etiam integrum imperatoris met9
ingens, obtinuerunt vtriusque partis graues viri
rem ad principis iudicium ferendam. Missúsque
Symmachus. est Mediolanũ à gentibus vir nobilitate, eloquẽ-
tia ac dignitate insignis Symmachus patricius,
ex cuius oratione quam habuit extante ista su-
mimus. Isq; inter cætera quæ diffuse dixit alio
tempore & loco diligentius narranda à Valenti
niano postulauit: Vestalibus reddi legatorum ius
percipiendorum quod paulo prius quàm ea dedi
caretur de qua diximus à christianis ara eisdem
uestalibus iussu imperatoris sublatum erat. Sym
machúsque inter orandum pluries dictum sæpe
repetiuit, Tanti iam pridem fuisse vrbi Romæ
legata vestales potuisse capere ac distribuere: vt
neminem illæ in populo in vrbe ipsa sinerẽt mẽ
dicare. Constánsque & perseuerans in fide catho
lica Valentinianus quam beatus Ambrosius ec-
clesiæ doctor in illo roborabat, ita in sententia
perstitit: vt nec aram nec legata vestalium Sym
machus pro gentilium secta obtinere potuerit.
Sed iam satis pontifices, flamines, sacerdotes eo-
rúmq; ad lasciuiam, ad opes, ad amplitudinem
fomentum, sacerdotia, quid apud priscos gentiles
fuerint docuimus: cætera nunc ostendere perga-

mus,quæ eorundem superstitio habuit. Agonalia Iani sacra ad nonam diem Ianuarij festa erãt, quorum nominis origo quincuplex reddebatur. quòd minister sacrorum hostiam feriturus,ne iniussus ageret,cultrum tenens eleuatum continuo sacerdotes agendi tempus rogabat,vna:& quòd pecudes non venirent,sed agerentur,alia : tertia ꝙ pro agnalibus ab agnis qui immolabãtur corrupte agonalia appellarentur:& quarta,quòd pecudes visa in aquis cultri quo feriẽdæ erant vmbra,animis angerentur.quintam meliorem Ouidius in fastis existimauit, agonalia scilicet verbo Græco à ludis similibus appellari,obseruatúmq; esse eo in sacrorum ritu hostiam non victimam immolari, cum hostia sicut docuimus pro cæsis hostibus à quolibet sacerdote, victima eius qui hostes vicerit manibus debeat immolari.fiebant huiusmodi sacra ad templum Iani, quod penè integrum ad sanctum Gregorium in velabro patentibus quadrifariam portis Romam instaurantes extare docuimus. Februa à Romanis triplici ratione piacula sunt appellata:aut vetere vocabulo à lana quã regem sacrificulum aut flaminẽ dialẽ immolaturi peterent sacerdotes:aut pari vetustate vocabuli à farre frugibus mixto: aut à ramis de pura arbore cæsis, quibus sacerdotes consueuerint coronari. Ouidius in fastis : Februa Romani dixere piacula patres. Pontifices ab rege petunt & flamine lanas: Quæ veterũ lingua februa nomen habent. Quæq; capit lictor domibus purgamina certis, Torrida cũ mica farra vocãtur idẽ. Nomẽ idẽ ramo qui cæsus ab arbore pura, Casta sacerdotum tẽpora fronde tegit. Ma

Agonalia.

Hostia.

Victimæ.

Februa.

Flamini nõ licuisse videre ferijs op9 fieri.
Petij.
cluere.
Aquę asper sio.

crobius in saturnalibus:pœnas à nocẽte saturnalibus exposcere piaculare est. & infrà. Regi sacrificulo flamini non licet videre ferijs opus fieri: & ideo per præconem nuntiabatur, ne quid ageret. quanq̃ Festus petios dicit appellatos, qui taliter flamines præcedebãt, & præcepti negligens mulctabatur: præter pœnam opus qui fecisset, porcũ pro piaculo dabat. Plutarchus in problematibus. Eos quos in agro externo obijsse falsò nũtiatum esset, cum postea reuersi fuissent, nõ ianua in domũ recipiebant, sed tegulis dimittebãt, quòd piacula omnia sub diuo fieri consueuerũt. Plinius in naturali historia. Mirtea verbena Romani Sabiniq; cũ propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis purgati sunt, quo in loco Veneris cluacinæ signa sunt. pugnare enim cluere prisci dixere. & vulgata priscis tẽporibus opinio obtinuit, februa esse omnia quibus malefactorũ cõsciẽtia purgaret, delerẽtúrq; peccata, aut manes animabus defunctorum placidi redderẽtur. Vnde inter februa fuit habita aquę aspersio, qua sicut & nos, gẽtiles vtebãtur. quanq̃ mos ipse prius à Græcis q̃ a Romanis originẽ habuit: Vnde Peleus traditur absoluisse Patroclum, & ab Acasto absolutũ fuisse Peleũ à cęde Phoci fratris sui, cũ interim Ægeus Medeã aquę aspersione lustrauerit: quã opinionẽ Ouidi9 dãnat his versibus. Ah faciles nimiũ qui tristia crimina cædis Fluminea tolli posse putatis aqua. Virgilius tamẽ facit Æneam cum iusta Miseno soluisset, sparsisse eum rore leui, dixisséque nouissima verba. Cicero legũ primo: Caste iubet lex ad deos ire, animo videlicet in quo sunt omnia: nec tollit castimoniã cor-

poris,ſed cum obſeruetur vt caſto corpore,multo etiam animis id obſeruandum magis. Nam illud vel aſperſione aquæ,vel dierum numero tollit. Animæ labes nec diuturnitate vaneſcere, nec manibus vllis elui poteſt. Et Macrobius in ſaturnalibus. Conſtat dijs ſuperis ſacra facturum corporis ablutione purgari:cum vero inferis litandũ eſt,ſatis actũ videtur ſi aſperſio ſola attingat:Æneas Virgilianus,donec,inquit, me flumine viuo abluero,& infrà. Annam cara mihi nutrix huc ſiſte ſororem. Dic corpus properet fluuiali ſpargere limpha. & alibi. Sparſerat & latices ſimulatos fontis auerni: nec non cum Miſenum ſepulturæ dari refert: Idem ter ſocios pura circuntulit vnda,Spargens rore leui. Et cũ Æneam facit apud inferos ramum Proſerpinæ conſecrantem. Occupat Æneas aditum,corpúſq; recẽti ſpargit aqua. Fuit etiam propè portam capenam nunc appiã aqua Mercurij appellata,ad quam cum cõueniſſet Populus Romanus,vnuſquiſq; lauri ramo alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercurium inuocãs:vt aſperſi peccata præſertim periuria mẽdaciáq; diluerent. Maiora autem certioráque fuerunt februa per duodecim dies continuos februarij celebrata:vnde mẽſem illum nomen inde nactum fuiſſe multi exiſtimauerunt.hiſque diebus cum pro impetranda mortuorũ animabus quiete,omnis populus piaculis,ſacrificiiſque circa ſepulchra accenſis facibus cereiſque eſſet intent9, interdictum erat virginum viduarúmque matrimonijs,& veſtem induti atram omnes conſuetũ domi dimittebant ornatũ. Sed paulo poſt quàm horrida ceſſauerunt februa,dies ſuccedebant læ-

Mos ſacrificaturi ſuperis & inferis.

Aqua Mercurij.

Februa.

Cariſtia. tiſſimi cariſtia appellati,quibus diebus agnati affinéſq; alternato cōueniētes officio,primū defunctos enumerabāt,quos ab anteactis cariſtijs amiſiſſent.exinde ſuperſtitibus pariter enumeratis finē eiulatibus defunctorúmq; cōplorationi imponendū cōſtituebāt, & genio in comeſſationibus cōuiuijs cæteróq; applauſu pro viribus ſupráq; indulgebāt. Romuli cædis caſus, feriatā vna die

Caprotinæ. Terminalis tenebat vrbē,per Kalēdas quæ inde Caprotinæ ſunt appellatę,q; ea die ad paludē capreę in Roma inſtaurata deſcriptā,fuerit à patribus diſcerptus.Sed & terminalia dies ſuos habuerūt feſtos, inde dicta quòd deo termino ſexto ab vrbe Roma miliario via laurētina,fermè vbi ſancti Sebaſtiani paſſionis eſt locus, magno populi cōcurſu celebrātur. eſtq; is terminus quē cum dedicaret capitolium,ferunt cæteris dijs Ioui cedētibus remanſiſſe.Idq; M. Varro ſcribit optimū fuiſſe viſum Romanis augurium,quaſi veró intelligi potuerit:Romani imperij terminos quocūq; producentur inde remoueri repelliq; nequire. Diximus

Equuria via Romam inſtaurantes equuriam fuiſſe viam qua rhedis à monumento auguſti nunc auguſta appellato,ad circum flaminiū nunc Agonem currebatur,quæ quidē via eccleſiæ continēs eſſet ſanctæ Mariæ nunc in equuria appellatæ.Sed quantū attinet ad præſens opus, equuria diebus quoque duobus vltimis Februarij nomen fuit.In quibus Marti deo is agitandi Rhedas & equos ritus, in ſacrificiū tribuebatur:Pulchrū vero fuerit loca per quæ is rhedarum equorúmq; à Marte ſicut illi prædicabant impulſorum,curſus fiebat,mente ingenióq; inſpicere. campi Martij proprium

in quo deligendis magiſtratibus comitia haberē tur,locum fuiſſe oſtendimus, cui columna Cocleis Antoniana fuit appoſita: eóq; cōtinebat campo auguſti forum templo Martis contiguum:qđ ipſe princeps quo tempore arma in brutum Caſſiúmq; cepit votum,poſtea quàm auguſti nomē accepit opere ſumptuoſiſſimo exędificauit, cuius quidem templi columnationes adeo fuere ſublimes,vt dicat Ouidius:Digna giganteis ſunt hæc delubra triumphis.Vnde videmus eas quæ extāt columnas ſtabulo ſummi viri Dominici capranicenſis cardinalis firmani ſupereminentes, multis fruſtis eſſe compactas, q̄ nullus ditiſſimus potētiſſimúſq; princeps habere potuerit integras tā ſublimes.vt autem demus indicia eius templi reliquiarum cum dictis columnis extātia,ſunt plateæ preſbyterorum appellatæ continentes, quibus eccleſia imminet ſancti Stephani parua, ſed marmoribus picturíſq; ornata, & à colūna Antoniana qua in occidentem ſolem vergit paruis paucíſq; ciuium ædibus ſeparata. híſq; in ciuiū domibus & præſbyterorū plateæ præter columnarum aliæ tanti templi reliquiæ nunc viſuntur. ſed ad rem: ſcribit Plinius fuiſſe in foribus templi illius Martis, Apollinem eburneum ingentis magnitudinis. & Ouidius quem auguſto adulari oportuit,dicit in ſummo eius faſtigio diuerſa fuiſſe ſigna ex ære eximij operis:hinc Æneam qui Anchiſam genitorem Troiæ excidio humeris aſportaret,& alios gentis Iuliæ ac Cęſarum progenitores:inde ipſum Cęſarem auguſtum de patris ſui interfectoribus ſuperatis occiſiſque triumphantem:vt iam mēte & animo perſpicere lice-

Columna Antoniana. Forum Auguſti. Templum Martis.

Apollo eburneus.

ât per ornatissimum vndiq; campum Martium, & pòst per forum augusti omnium vrbis præter magnum Romanum speciosius, deinde ad fores templi Martis vt diximus ornatissimas, viam fuisse equos agentibus & spectantibus pulcherrimam. Nec soli deo Marti optime de Romano populo merenti, sed infami quoq; mulieri Floræ habiti sunt honores. eam nobilissimum sui temporis scortum & amasse pompeiũ & ab ea fuisse dilectũ Plutarchus est autor: quæ sicut & Larentina cum pecuniæ ingentis meretricio quæsitæ populum Romanum instituisset hȩredem, in dearum numerum est relata: illíq; ludorum honores dati, floralia appellati, ad cliuum capitolinum mense Maio celebrabantur. quos quidem ludos meretrices egisse nudatas cũ alibi tum maxime constat apud Senecam, vbi epistola. xcviij. scribit, Catone sedente populum Romanum negasse permissum sibi postulare florales ludos nudatarum meretricum: vt iam æquiore sit tolerandum animo, nostri temporis prostitutas eo propemodum loco tabernas habere & casas, vbi floræ meretricis dedecus quotãnis ludorum gloria honestabatur. Quia vero domum flora apud Põpeij theatrum habuerat, non indecenter aut accidit aut de industria factum videtur, vt qui amore iuncti fuerant, honorum quoque monumenta habuerint coniuncta. campúsque ex deiectis domibus meretricis in eius memoriam decúsq; floræ appellatus, nũc etiam id retinet nomen. estq; omnium præsentis Romanæ vrbis camporum arearúmq; publicarum comercijs & populi frequẽtia celebratissimus, prȩsertim posteaq̃ in Põ

Floræ.

Floralia.

Campus floræ.

peij theatro pridem sicut Romam instaurantes diximus collapso, speciosissimas ornatissimásque ædes quidã flora & eius sodalitio dignus, sed nec nostris nec cuiuspiam literis per famã quã semper simul cũ virtutibus spreuit conseruãdus, magno sed in solo alieno extruxit impendio, benemerẽti vrsinæ gẽti cõmodũ allaturo. Lustria fuerunt dies festi Martis dei ritibus cõsecrati, in quibus ad septimũ Kalendas Maij tubę, aquilę, aliáque Romana signa militaria lustrabãtur: vt originẽ inde potuerit habuisse mos per ętatẽ quoq; nostram seruat9, cum per diem natalẽ martyris Georgij, vexilla & omnẽ pompam castrensem ex vrbibus deferentes in nemora nostri milites etiam ipsi lustrare videntur. Saturnaliáq; & ipsa fuerunt dies festi Saturno dicati, quorum feriationem omnium longissimam & luxuriem maximam Senecæ verbis libet ex epistolis describere. December est mensis cum maxime ciuitas sudat: Ius luxuriæ publicæ datum est. ingenti apparatu sonant omnia tanquam quicquam inter Saturnalia intersit & dies rerum agendarum: adeo nihil interest, vt mihi videatur non errasse qui dixit, olim mensem fuisse Decẽbrem, nũc annum. Nec tamen parũ similia esse videtur quæ eodẽ mense per Christi dei nostri natalitia cõmittuntur à nostris. Et bacchanalia libero patri Baccho dicata tẽporis longitudine, per autumnũ Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata sunt. Nudi enim viri, cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginibus, ad sacra conueniebãt, quę nõ nisi nocturna erãt: caput oẽs pariter femoraliáq; pãpinis & vuarũ racemis cincti,

Lustria.

Bacchanalia

alios itē vuarū racemos manu tenebāt: & tumultuario inuicem commixti cœtu, in ſublime ſaltātes, variáq; geſticulatione brachia ceruicem capútque mouentes, carmen Baccho inconditum decantabant: nec prius erat ſaltationis modus, q̃ defatigati & toto corpore vacillantes, partim reſupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum phanatici amentéſq; procumberent: vt recte ſenſerit M. Varro talia niſi ab amētibus fieri non potuiſſe. Quid vero inceſtuum cō ſtuprationumq; in huiuſmodi nocturnis conuentibus ſit commiſſum, Liuius. xl. libro his verbis ſcribit: Hiſpala originē Bacchorū expromit primo ſacrarium id fœminarum fuiſſe. Pacullam ſacerdotem omnia tanquam deûm monitu immutaſſe: nocturnum ſacrum ex diurno, quinos ſingulis menſibus dies initiorum fuiſſe: ex quo inde promiſcua ſacra ſint, & permixti viri fœminis & noctis licentia acceſſerit, nihil ibi flagitij, nihil facinoris prætermiſſum: plura virorū inter ſeſe q̃ fœminarū ſtupra: ſi qui patientes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus, pro victimis immolari nihil nefas ducere. viros velut mente capta, cum iactatione phanatica corporis vaticinari: matronas Baccharum habitu crinibus paſſis, cum ardentibus facibus decurrere ad tyberim, dimiſſáſq; in aquam faces, quia viuū ſulfur cum calce inſit integra flamma efferri. Proſequitûrque Liuius paulo infrà, inſtitutū fuiſſe, ne quis maior viginti annis initiaret̃, captatas ætates & erroris & ſtupri patientes. Cōſules in roſtra aſcenderunt & concione aduocata, cum ſolenne carmen precationis, quod fari prius quàm populum alloquan-

tur magistratus consueuerũt,peregissent,ita cœperũt:Bacchanalia tota iampridem Italia & nũc per vrbem etiam multis locis esse,nõ fama modo accepisse vos,sed crepitibus etiã vlulatibúsq; nocturnis,qui personent tota vrbe, certũ habeo. Primum igitur mulierum magna pars est,& is fons mali huiusce fuit:deinde simillimi fœminis mares,stuprati & constupratores,phanatici vigiles,vino strepitibúsq; nocturnis attoniti.Maiores nostri ne nos quidem nisi cum aut vexillo in arce posito comitiorum causa, aut exercitus eductus esset , aut plebi cõcilium tribuni edixissent, aut aliqui ex magistratibus ad cõcionem vocassent, forte temere coire voluerunt. Et vbicunque multitudo esset ibi & legitimũ rectorem multitudinis censebant debere esse . Senatúsconsulto cautum nequa Bacchanalia in vrbe neq; in Italia essent. nec paruum ad ea tollenda momentũ habuisse videtur Lentuli Cornelij Suræ factum quem constat ad vrbis incendium cædémq; ciuium primam Saturnalium noctem cũ coniuratis destinasse. Ludos etiam scenicos & theatrales flagitiosissimos ad deorum cultũ institutos & ea ratione ipsum item theatrum à principio ædificatũ fuisse scripsit Aurelius Augustinus dicens,ludos scenicos spectacula turpitudinum,& licentiam vanitatis,non hominũ vitijs sed deorũ iussis Romæ institutos:cum propter sedandam pestem corporum dij eos sibi iusserint exhiberi. quos postea asserit obscœnis vocibus & morib⁹ histrionum fuisse actos ,,præsertim cum fugalia celebrarentur,vere taliter appellata,quòd pudor inde & honestas dedita opera fugarẽtur.vt me-

Lentulus Cornelius Sura.

Fugalia.

rito ipſe Auguſtinus exclamet:quanto iuſtius & honeſtius in Platonis templo libri eius legerent, q̃ in templis molles abſcinderentur dęmonũ,cõſecrarẽtur ſecarentúrq; inſani, & quicquid aliud vel turpe turpiter,vel crudele crudeliter in theatris & deorum ſacris celebrari ſolet. Qualiter au

Ludi ſcenici tem omnes ludi fierent ſcenici difficile fuerit docere,quod ſingulis penè vicibus, ex hiſtrionũ ingenio ac induſtria variarẽtur:& ſatis cõſtat õnes fabulas à Plauto Terentióq; & alijs comicis cõfictas in ſcena & theatro ab hiſtrionib⁹ eorúmq; miniſtris perſonatis deorum cultui ſpectãte populo fuiſſe actas. Vnde ſcribit in vita Ciceronis Plutarchus,Æſopi cum in theatro repræſentaſſet Atreum cõſultantem de iudicio Thyeſtis,ex ingenti dolore mentis impotem,quẽdam ex miniſtris quòd ipſe nõ obſeruato tempore celerius aduẽtaſſet,ſceptro percuſſiſſe ac interfeciſſe.Cætera quæ his ſcenæ actionibus competant in Roma docuimus inſtaurata.Faciet autẽ ludorũ mẽtio propter ſcenicos ſuborta , vt cætera de ipſis dicturi,ferias prius in quibus fiebant doceamus: quanquam nõ ſolũ ludos,ſed & funebria & ſpectacula & pompas eodem penè cõtextu dicere oportebit , quæ omnia ſuos dies feriatos habere

Feriarũ varietas. vt rite fierent oportebat.Feriarum Feſtus Pompeius inquit alias ſine feſto fuiſſe , vt nundinas, alias cum feſto vt ſaturnalia: quibus adiungebãtur epulationes ex prouentu fœtus pecorũ fru-

Ferię undę gúmq;:quãq̃ & idem Feſtus alio loco vim verbi exprimẽs dicit,ferias à feriendis victimis eſſe di-

Nundinæ ctas. Nundinas aliqui Romulũ, aliqui Tacium inſtituiſſe dicũt:quas Hortenſius lege ſanxit ne-

phastas esse, vt rustici qui nundinādi causa in vrbem veniebāt, lites cōponerēt: legésque acciperēt. Nephasto enim die prætorem loqui nō licebat. Feriarum publicarū quatuor esse genera voluit Varro: aut enim statiuæ sunt, aut cōceptiuæ, aut imperatiuæ, aut de quib⁹ diximus nundinæ. Statiuæ omnis populi communes certis & consuetis diebus ac mensibus, & in festis obseruationibus annotatæ, in quibus sunt agonalia & lupercalia superius à nobis descripta. conceptiuæ, quæ quotannis à magistratibus vel à sacerdotibus accipiūtur in dies vel certos vel incertos: vt sunt, latinæ, sementinæ, paganalia, compitalia. Imperatiuæ sunt quas cōsules vel prætores ꝓ arbitrio indicūt. Erant præterea feriæ propriæ familiarū, vt Claudiæ, Æmiliæ, Iuliæ, Corneliæ, & aliarum. Erant singulorum, vt nataliū, funerū, & expiationum, atque frugū susceptiones: quæ feriarum pars latius patebat, quòd tribus temporibus feriæ & dies festi erant, propter fructus quib⁹ metuebāt: Rubigalia primo à Numa instituta anno regni sui vndecimo ad septimum kalendas Maij, quia tunc segetes rubigo occupat: Floralia quarto kalendas Maias anno vrbis quingentesimo sextodecimo ex oraculis sibyllæ, vt omnia bene deflorescerent. Vinalia priora in kalendis Martij degustandis vinis. Vinalia altera ad xiij. kalendas septēbris qđ festū tēpestatibus leniēdis īstitutū est. Semētinæ fuerūt feriæ à semētibus faciēdis, paganicæ agriculturæ causa. Et demū feriæ stultorū appellatæ sunt quirinalia, quòd eo die sacrificabatur ab his qui solēni die aut nō potuerant rem diuinā facere, aut ignorauerāt: quibus omni-

Nephastus dies. Feriarū quatuor genera Statiuæ. Cōceptiuæ. Impatiuæ. Ferię familiarum. Rubigalia. Floralia. Vinalia. Sementinæ feriæ. Quirinalia stultorum feriæ.

bus in diebus feriatis nihil omnino quod nõ ei⁹ diei religio exposceret fieri licebat, quanq̃ Scæuo la sicut & Hebræorum consuetudo habet, licere voluit ferijs ea fieri, quæ neglecta nocerent: vtputa qui bouem fossa extraxisset, tignum domus ruinosum tibijs sustentasset. post ferias vero & nundinas quoad expediens fore visum est descriptas, funebria nobis ideo sunt dicenda, vt in eis qui exhibebantur ostensis ludis, alios cũ spectaculis pompisq; describendos ordine afferamus. Funebria mortuis primũ à Numa Pompilio instituta fuisse Liuius sic ostẽdit. Nec cœlestes modo ceremonias, sed iusta quoq; funebria, placandósq; manes, vt idem pontifex doceret. ipsa vero funebria quàm parce haberi deceret Cicero legum primo sic dicit: deorum manium iura sancta sunto: hos leto dato, diuos habento, sumptũ in illis luctúmq; minuũto. Et infrà: minuẽdi sunt sumptus lamentationésq; funeris. Quibus autẽ modis & causis minuerentur lamentationes ipse Nonius Marcellus sic ostendit: Minuebatur populo luctus, ædis dedicatione, cum à censoribus lustrum condebatur, cum votum publice susceptum soluebatur. priuatis autem cum liberi nascerentur, cum honos in familiam veniret, cum pater aut liberi aut vir aut frater ab hoste capt⁹ domum rediret, cum puella desponsaretur, cum propiore quis cognatione q̃ is qui lugebatur nasceretur, cum in festo cæteris cõsensissent. Sequitur Cicero in legibus: Mulieres genas ne raduntο, néve lessum funeris ergò habento. Erat enim lessus lugubris eiulatio. sequitúrque Cicero hæc laudabilia & locupletibus fuisse cum plebe com-

Funebria.

Luctus diminutio.

Lessus.

munia, quòd quidem maxime rectum esset tolli fortunæ discrimen in morte. Coronam tamen virtute partam, & ei qui peperisset & eius parēti sine fraude esse lex repositam iubet. hinc refert Liuius, Valerio publicolæ post tres cōsulatus defuncto ob paupertatem funus publice duci oportuisse: pariter Menenio agrippæ conciliatori plebis cū patribus, & Q. Fabio Maximo in funus æra fuisse collata. quadragesimóque octauo Liuius pariter M. Portium Catonem filij in prætura mortui funus tenuissimo vt potuit (erat enim pauper) sumptu fecisse. Et M. Æmilium Lepidū qui princeps senatus sextis iam cēsoribus lectus erat, antequam expiraret pręcepisse filijs lecto se strato sine linteis sine purpura efferrent, in reliquum funus ne plus quàm ęris denos consumerent, sed post hanc priscorum moderationē tam multa funeribus sepulchrísq; ornamēta, tam ingentes sumpt⁹ posteri adhibuere, vt cæterā omnem priuatæ impensæ insaniam superuenerint, de quibus omnibus ordine est dicendū. prius tamen mores parādi cadaueris, pòst funeris sepulchriq; impensam ostendemus. Qui coniunctiores erant, vxor filij, aut fratres patérve, aut genetrix, defuncto oculos claudebant: & post parum patefacto vndiq; cubiculo, introductis ex familia viciniáq; qui inspicere voluissent, terni quaterniq; mortuum altissimis vocibus nomine ter inclamitabant. quo tacente, qui aduenerant, cōclamatum esse in publicum efferebant, quòd autē nonnulli aliquando pro mortuis post conclamationem habiti, in rogúmq; elati, ad flammæ con tactū palpitātes liberari nequissent: aqua omnes

Qui ob paupertatē publice sepulti fuerint.

Oculi claudebantur mortuis.

Cōclamare

feruenti lauare mos fuit, qua tanquam experge-
Euerricator facti se viuere ostēderēt. Exinde euerricator, quē
Festus inquit iure accepta hęreditate, iusta face-
Cupressus ī re defuncto debuisse, certo scoparum genere ad-
forib⁹ mor- hibito domum purgabat, cupressi ramo domus
tuorum. hostio in funeris indiciū superposito, quòd eam
arborem diti sacram constat succisam nequaquā
á radicibus pullulare. Si autē defunctus vir fue-
rat alicui⁹ vel minimæ dignitatis, pręco ciues ad
funus conuocabat. Erántq; verba, vt inquit Var-
Olli oll⁹ fa- ro: Olli ollus fato functus est. polinctores exinde
to fūct⁹ est
Polictores cadauerum curatores, & vespillones vrendi hu-
Vespillones mandive periti, suum & ipsi præstabant officiū.
Nam quod Plutarchus in problematibus habet, in æde libitinæ quæ & Venus omnia ad funus pertinentia publice parata erant. Qua ex re homines frugalitatis admonitos intelligere voluerunt. Venerem sicut aduenientibus viam, ita decedentibus sepulturæ instrumenta præbere. vespillones autem sic appellauere maiores, q̧ pauperum maximus in ciuitate numerus, cum magne solenni & sumptuoso funere efferri nequirēt, vespere ab illis obscuriore per vmbrā modo deportarētur: appellabatúrq; id populare pheretrū
Sandapila. Sandapila, quod Suetonius in Domitiani gestis rebus sic edocet: Cadauer eius populari Sandapila, per vespillones asportatum. Sed cum mor-
Lugentes
mortuos
tui in domo fieret comploratio lugentes pelles
pelles insi- insidebant: mulierésque, quem nunc Romæ ser-
debant.
uant morē, genas olim vnguibus lacerasse hinc constat, quòd lege id prohibitum fuisse scribit
Tibiæ fune- Cicero. funebres interea tibiæ carmen ferale de-
bres.
cantabant, aderántq; mulieres pretio conductæ

præficæ appellatæ,& flẽdo fortia defuncti facta Præficæ. miris in cælum & cõfictis & falsis sæpius quàm veris laudationibus extollentes: quarum & aliarum id genus muliercularum ineptæ eiulationes & voces nenia appellatę sunt,quę sic diffinit Festus:Nenia carmen quod in funere laudãdi gratia canitur ad tibiam. Sunt qui eo verbo finem significari putant: quia volunt neniam ideo dici quòd voci similior querimonia flentium sit: quidam autem nenia dictum nomẽ ab extremi intestini vocabulo,quod Græce extremum significat.prætexta vero pulla vti, quod genus uestimenti est oblongum talare & atrum, illi à quo funus fieret, & nulli licuisse alio, Festus est autor.Mulieres vero defuncti propinquas in luctu albis vestib⁹ indutas,sicut & ipsum mortui corpus,fuisse Plutarchus in problematibus asserit: redditque causam primo cadaueris, quod iam quasi emeritum & graui certamine liberatũ ad sepulchrum deduci splendidum oportuerit. Et propinquos decuisse dicit defuncti corpus indumenti colore & specie imitari.infectæ enim coloribus vestes superfluitatem præ se visæ sunt ferre ac sumptum:nec satis decuisse atro aut purpureo colorib⁹ dolosis sed potius albo amiciri cõiunctos, exemplo defuncti qui purus & omni commixtione vacuus tinctorio corporis veneno liberatus esset. Sepeliendi corpora duplicẽ fuisse morẽ videm⁹.Cicero enĩ legum primo antiquissimũ dicit fuisse genus sepulturæ illud quo apud Xenophontẽ Cyrus vtitur,quo corp⁹ terræ redditur,& ita locato & sito operimẽtũ matris obducitur: gentémq; Corneliã vsq; ad memoriã suã

Nenia

Prætexta pulla.. Vestes albę in lugendis mortuis mulieribus

Sepeliendi corpora duplex mos.

hac sepultura fuisse humatã.& Liuius in primo dicit Æneæ vltimũ operũ mortalium fuisse apud Numicũ amnen vbi situs sit, Iouémque indigetẽ appellari.Et libro cxix.Liui9 dicit victũ ab Hircio & Cæsare Antonium in gallias cõfugisse,ac Hircium qui post victoriam ex vulnere ceciderit,& Pansam ex vulnere defunctum in campo martio sepultos esse.In legib9 item Cicero:Caij marij reliquias apud Anienem dissipari iussisse Syllam victorem,acerbiore odio incitatum quã si tam sapiens fuisset quàm vehemens: quod suo corpori cum timeret accidere,primus è Patricijs Cornelijs igni voluit cremari.& tamen sequitur Cicero declarare Ennium de Aphricano:hic est ille situs vere:sitósque dici illos qui cõditi sint, eúmque morẽ ius põtificale cõfirmare.Et Plinius: quin defunctos sese multi fictilibus solijs condi maluere.Nonius Marcellus,mẽbrũ abscidi mortuo dicebatur,cũ digitus ei9 decidebatur ad qđ seruatũ iusta fierent, reliquo corpore combusto. Et item Plinius:hominẽ fulgure exanimatũ cremari fas nõ est,condi terra religio tradit.Et ĩfrà cremare corpus non fuit veteris instituti : terra condebantur: Ante Syllam dictatorẽ nemo crematus est.Is quia Marij cadauer ludibrio fuit extractum,cremari voluit.Quod autem Plinius dicit,Syllam primũ fuisse crematũ,de Patricijs verum fuit,sed prius consueuisse corpora mortuorum cremari , infrà ex Virgilij versibus vndecimi libri ostẽdemus,& Terẽtius in Andria ostẽdit.Additque Plinius:linũ inuentũ est,qđ igni nõ absumitur. In rogis funebribus eius lini tunica corpori obducta fauillã ab reliquo separat cinere:

Siti.

Sylla primũ crematus.

nascitúrq; in desertis adustisq; sole indiæ, vbi nõ cadunt imbres assuescitq; viuere ardendo:rarum inuenit,difficile textu propter breuitatem,æquat pretia ingẽtium margaritarum.Et Suetonius in Caligulæ vita,Cor inquit veneno tactũ igni non comburi.vsum autẽ comburendi corpora nõ diu durasse Macrobius innuit,qui scribit vrendi corpora mortuorum vsum suo seculo nõ fuisse,quẽ Adriani principis temporibus satis constat floruisse. Additq; quo tẽpore igni corpora dare fuit honor,si quãdo venisset vt plura simul cremarentur,solitos fuisse funerum ministros denis virorũ corporũ addere singula muliebria. Itáque citius & facilius arsisse. Non licuisse autem mortuos in vrbibus sepeliri Cicero sic ostendit in legibus ciuilibus caueri:hominẽ mortuum in vrbe non sepeli,néve vrito : credo propter ignis periculũ.in vrbe tamẽ sepulti sunt clari viri,quibus ante hãc legẽ habitus est honor,vt Publicolæ aut C. Fabricio:Heliũsq; Spartianus , Antoninũ pium inquit intra vrbes sepeliri mortuos vetuisse. ídque obstinatius seruasse Athenienses scribit Seruius Sulpitius ad Ciceronẽ de morte Marci Marcelli his verbis:Ab Atheniẽsibus locũ sepulturæ intra vrbẽ impetrare nõ potui ꝙ religione se impediri dicerẽt,neq; tamẽ id ante cõcesserant.Et Plutarchus in problematib9 dicit,eius qui triũphasset,demũ combustus esset,licebat ossa capere,& in vrbem deferre ac locare mortui honoris causa quorũ posteris in forũ delatis facem subijciebãt, vt statim sublati inuidia,honore sine inuidia vterentur.sed iam satis ea sunt dicta,quæ circa corpus fiebãt:cætera sunt dicenda,quæ honori cor

Nõ licuisse mortuos in vrbibus sepeliri.

poris vel potius suorum in eo adhibebantur. primæque erunt laudationes funerariæ de quibus Cicero in legibus, honoratorum virorum laudes in cõtione memoranto, eásq; ad cantus ac tibicinem prosequũtor: Liuius xxvij. Marcellus filius M. Marcellum patrem consulẽ interfectũ laudauit. Et Suetonius Tranquillus C. Cæsarem scribit annos natũ duodecim auiam, & postea Tiberiũ annos agentem nouem patrẽ defunctũ pro rostris laudasse. Pliniúsq; orator ad Romanum de Virginio Rufo defuncto scribens, triginta annis gloriæ suæ ipsum superuixisse & posteritati suæ interfuisse scribit, qui laudatus fuerit à consule Cornelio Tacito, vt supremus fœlicitati suæ cumulus accesserit laudator eloquentissimus. quòd autem supra in legibus scribit Cicero ad Tibicinem & cantum mortuorũ laudes prosequendas esse, seruat in plerísq; locis vrbi Romæ propinquis nostræ ætatis consuetudo. Secũdus mortuo honor non verbis vt superior, sed re & multa grandíq; impensa adhibitus fuit: gladiatorum munus, qđ quale fuerit postremus ferè scriptorũ ex priscis quorum scripta ad nos peruenerũt Helius Spartianus in Maximi siue Pupieni & Albini gestis rebus ad aliud tamẽ propositũ sic habet: Vnde tractum sit, vt proficiscentes ad bellum imperatores gladiatorum munus & venatus darent, breui dicendũ est: multi dicunt apud veteres hanc deuotionẽ factã cõtra hostes, vt cũ sanguine litato specie pugnatorũ vim quandam fortunæ satiarent. ituros quoq; ad bellum Romanos debuisse pugnas videre & vulnera & ferrum & ruẽtes inter se cohortes, ne in bello intuentes

Laudatiões funerariæ.

Gladiatorũ munus in funeribus.

hostes timerent, aut sanguinem horrerẽt. Sed ꝙ Spartian⁹ dicit veteres cõsueuisse, Liuius xxviij. sic ostendit. Scipio Carthaginem ad vota soluenda dijs, munúsq; gladiatorum, quod mortis causa patris patruíq; parauerat ędendũ redijt. Gladiatorum spectaculũ fuit, non ex eo genere hominum, ex quo lanistas comparare mos est, seruorum qui sanguinem venalem habent. Volũtaria omnis & gratuita opera pugnãtiũ fuit. Nam alij iussi ab regulis suis, ad specimen insitæ genti virtutis ostendendũ. Alij professi se pugnaturos in gratiam ducis. Alios æmulatio & certamẽ, vt prouocarent, prouocatíve haud abnuerẽt traxit: quidam qui disceptando controuersias finire nequiuerãt aut noluerãt, pacti inter se vt victorẽ res sequereť, ferro decreuerũt: neq; obscuri generis homines, sed clari illustréśq;. patet itaq; ex superiorib⁹ Liuij verbis gladiatores ex lanistis & seruis redimi cõsueuisse, & magno quidẽ pretio. cum infra ostensuri simus huiusmodi perditissimorum hominũ vitam, in certissimum se discrimen pretio exponentium, dum nudi acutis mucronibus decertãt raro quempiam vltra sextam victoriæ palmã reportasse: quam quidẽ palmam Festus Lemniscatum appellari solitam dicit: nisi forte credemus, miseratum eosdem populũ Romanum cum bini & nudi, quandóq; quaterni & multa simul paria vnico concursu digladiarẽtur, à cæde & vulneribus reuocasse: cum scribat Cicero in legibus. Etenim si in gladiatorijs pugnis & infimi generis hominum conditione atque fortuna timidos, & supplices, & vt viuere liceat obsecrãtes etiam odisse solemus, fortes

Gladitores spontanei.

Lẽniscatũ.

& animosos,& se acriter ipsi morti offerētes ser uare cupimus:eorū mq; nos magis miseret qui nostram misericordiam non requirūt,quàm qui illam efflagitant,& infrà patebit multa eorū paria ad dictam excarnificationē sæpenumero fuisse exhibita. Sed ad rem scribit.xvij.Liuius Decimum Iuniū Brutum fuisse primum qui munus gladiatorium in honorem defuncti patris dedit. vnde mirari soleo,qua ductus ignoratione Valerius Maximus scripserit gladiatorū munus primum in foro Boario Appiū claudiū Fuluiūmq; consules dedisse. Et Plinius:Caio principi.xx.paria gladiatorum fuere in ludo.in his duo qui cōtra comminationes aliquas non conniuerent, ob id inuicti.&infrà:C. Terētius Luctatius primus triginta paria gladiatorum in foro per triduum dedit. Macrobiusque in Saturnalibus scribit,lapidandum Vatinium testem gladiatorum munus dedisse, eodem quo lapidabatur tempore. vt populo moriens & dijs simul herebi placeret. Suetoniusque scribit Augustum Cæsarem gladiatores sine intermissione ędi vetuisse. & Tiberius munus gladiatorum in memoriā patris & aui Drusi diuersis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amphitheatro,rudiarijs quoq; quibusdam reuocatis autoramētum centenum milium dedit. Rudem vero virgam fuisse constat, qua prætor gladiatores sexagenarios ab eo munere eximebat:quos cum probi fuissent qui multa reportassent lemniscata, Tiberius ad maiorē ludorum suorū magnificentiā,reuocatos cētenis numum milibus donauit. Caligula vero munera gladiatoria partim in amphitheatro Tauri,par-

Brutus primus æditor gladiatorū.

Cōtra Valerium Maximum.

Rudis.

tim in ſeptis aliquot ędidit:quibus inſeruit cateruas aphrorũ campanorúmq; pugilum ex vtraq; regione lectiſſimorũ.cúmq; populus ad ea ſpectacula frequẽtiſſimus cõueniſſet,ſeptáq; qui locus ſemper tecto caruit & pariter theatrum per æſtatem ftequentiſſimã lineis & quãdoq; biſſinis intecta eſſent velis,Caligula ipſe pernitioſus ſordidiſſimúſq; princeps reductis eiuſmodi velis æſtuantem in ſpectaculo populũ vi cõtineri iuſſit.Claudius vero princeps & ipſe ineptus, poſt munera gladiatoria multipliciter data , cũ aliud requirenti populo daturus auaritia diſtineretur, quæſtoribus vim attulit,vt pecuniam ſternendis vijs paratam in id munus impẽderent.ſcribitq; Suetonius Claudiũ quocunq; gladiatorio munere vel ſuo vel alieno gladiatores etiam forte prolapſos iugulari iuſſiſſe, Cúmque par quoddam mutuis ictibus concidiſſet,cultellos ſibi paruulos ex vtroq; ferro in vſum ſuum fieri ſine mora iuſſiſſe.Helius Spartianus ſcribit Adrianum per ſex continuos dies gladiatoriũ munus exhibuiſſe:Et Antoninum Pium ex publico ſumptũ gladiatorijs muneribus inſtituiſſe paritérq; Iulius Capitolinus Marcum Antonium philoſophũ gladiatoria ſpectacula omnifariam temperaſſe: quod quidem optimi principis temperamentũ adeo valuiſſe videmus , vt poſt Maximũ ſiue Pupienum & Balbinũ,de quib⁹ ſuprà diximus, nemo id funeſtiſſimũ horridúmq; munus ędiderit. Vnde,qđ ſcribit Caſſiodorus,facile credimus Thedericum regem Gothorũ ſecta Arianũ & tamen chriſtianũ idipſum munus Romanis optãtibus ita denegaſſe,vt nunquã poſtea æditũ fuerit vel

petitũ. Tria nunc simul dicenda nobis occurrũt, funebriũ apparatibus solita adhiberi Nam ludi funebres simul cum gladiatorio munere fuerunt quãdoq; ędititquæ funera scribit Festus simpludearia maiores appellauisse: hisq; ludis & visceratio quandoq;, & epulũ addita fuere, quos quidẽ ludos illis similes fuisse tenemus, de quibus paulo inferius cum spectaculis dicturi sumus. scribit xxiij. Liuius M. Æmilij lepidi qui bis consul augúrq; fuerat, filij tres Lucius, Marcus, Quintus ludos funebres per triduũ, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Et xxxj. Liuius: ludi funebres eo anno per quatriduũ in foro matris causa Valerij Leuini & Publij à Publio & Marco filio eius facti: & munus gladiatorium datũ ab his, paria. xxv. pugnarunt. Et xl. ac. xlj. Liui9 Publij Licinij funeris causa visceratione data gladiatores cxx. pugnauerũt. & ludi funebres per triduũ facti, post ludos epulum: quo cũ toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coëgit plerosq; tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post q̃ differenasset sublata. Quid autẽ inter visceratio nem datã & epuiũ interfuerit & si infra in morum partibus diffuse certiúsq; dicturi sumus, tamen paucis hic docebimus. cũ Publij licinij pręstantis ditissimiq; ciuis curatores funeris, præter ludos, & gladiatores oculis tantummodo populi Romani satisfacturos, cibum quoq; intenderent præbere, honoratioribus epulo opipare, & laute dato gratificaturi, plebẽ prius & multitudinẽ inuerecundã quæ ad stipẽ facile cõflueret visceratione pauerũt. que visceratio etsi ab initio verbi

Ludi funebres.

Simpludearia.

originẽ habuit quãdo animalibus cæsis rem diuinam facturi viscera is qui sacrificio intererant dispartiebãtur:tamẽ postea in cõsuetudinẽ tractũ est,viscerationẽ quoq; appellari,cum carnes siue crudæ,siue coctæ,quandoq; panis,vinũmq; cum illis domũ perferentibus singulis præbebantur. Visceratio. Epulum fuit éstq; quod & conuiuiũ,appellatus ciborũ etiam variorum lautus decénsq; apparatus. Epulum. Sed triclinium hic veteri latinóq; more, aliter quàm multis retro seculis,sicut & nostro per abusionem factum videmus, à Liuio positũ est, non enim pars aliqua domus,sicut nunc vtimur triclinium fuit,sed coacta in locum vnum parãdæ paucorum cœnæ supellex necessaria. Triclinium Et quidem triclinij verbum habuisse originem constat à tribus lectis qui contigui sternerentur, super quibus conuenientes ad conuiuium sicut Turci nunc & Græci faciunt accubarent. hinc Horatius:Sępe tribus lectis videas cœnare quaternos. E quibus vnus auet qua vis aspergere cunctos: Præter eum qui præbet aquam . Et Iuuenalis. Ergo duos post Si libuit menses neglectum adhibere clientem. Tertia ne vacuo cessaret culcitra lecto,Vna simus ait. Et Virgilius. Inde thoro pater Æneas sic orsus ab alto . Sed postea sicut in multis factum esse videmus , triclinium mutatæ rei formæ verbum remansit , & apparatus ad mensam factus triclinium est dictus . quòd auleis tapetísque quosdam, alios velis purpureis aut byssinis , argenteis nonnullos eburneisve cratibus & laminis obduxisse,infra in partibus morum , allatis singulorum qui vsi sunt nominib⁹ ostẽsuri sumus.qua in clausura poculorũ,

patinarũ, craterarũ, vinariorũ, aquariorum & vasorũ ex argento auróve & cristallinorũ mirrhinorũmq; abacus omnis cõtinebatur. vbi igiť toto foro strata erant triclinia, quæ multa tanto in spacio esse oportuit, tempestas cũ procellis coorta coëgit plerosq; tabernacula statuere. Sepulchra deinceps dicẽda sunt, de quibus Cicero legũ primo. Iam tãta religio est sepulchrorũ, vt extra sacra & gẽtem inferri fas neget lex esse. idq; apud maiores nostros Tarquinius in gẽte popilia iudicauit. & infra, decretũ à pontificũ collegio, nõ esse ius in loco publico fieri sepulchrum. Item in legibus: duæ præterea leges sunt de sepulchris, quarum altera priuatorũ ædificijs, altera ipsis sepulchris cauet. Nam quòd rogum bustúmve nouũ vetat propius sexaginta pedes adduci ædes alienas inuito domino, incendium veretur acerbum. quòd autem vestibulũ sepulchris bustúmve vsu capi vetat, tuetur ius sepulchrorũ. hæc in xij. tabulis secundũ naturam quæ norma legis est, reliqua sunt in more: & infra, Pœna est si quis bustum, etiã id credo appellari tumbã, aut monumentũ inquit, aut columam violauerit, iecerit, fregerit. Imprimis sepulchrorũ magnificentiam esse minuẽdam, quã legẽ eisdem penè verbis nostri decemuiri in decimã tabulã cõiecerũt. Vetat etiam lex ex agro culto eóve qui coli possit vllam partem sumi sepulchro, extruiq; vetat altiꝰ q̃ quod quinq; diebus absolueretur: nec è lapide extrui plúsve poni quàm quod capiat laudem mortui incisam quatuor heroicis versibus, quos longos appellat Ennius. Cicero etiã philippicorũ octauo. Maiores quidem nostri statuas multis

De sepulchris.

Bustum.

Tumba.

Monumẽtũ

Columna.

Versus lõgi

decreuerunt, ſepulchra paucis. ſed ſtatuæ intereunt tempeſtate, vi, vetuſtate: Sepulchrorum autẽ ſanctitas in ipſo ſolo eſt, quod nulla vi moueri neq; deleri poteſt: atq; vt cætera extinguntur, ſic ſepulchra fiunt ſanctiora vetuſtate. Nonius Marcellus: Monumentum ad memoriam poſteritatis, & infrà: Monumentum eſt quod & mortui cauſa ædificatum eſt, & quicquid ob memoriam alicuius factum eſt, vt fana, porticus, ſcripta, & carmina. ſed monumentum quamuis cauſa mortui ſit factum non tamen ſignificat ibi ſepultum. Martianus in digeſtis: Monumentum ſepulchri id eſſe diuus Adrianus reſcripſit, quod munimenti cauſa, id eſt muniendi eius loci cauſa factum. Florentinus de religione, & ſumptu funeris: Monumentum generaliter res in poſterum memoriæ cauſa prodita: in qua ſi corpus vel reliquiæ inferantur fiet ſepulchrum: ſi vero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriæ cauſa factum, quod Græci cenotaphium appellant. Cicero Attico: phanum fieri volo, neque mihi hoc æui poteſt ſepulchri ſimilitudinem effugere. Plinius Cornelio Tacito de villa Virginij Ruffi & eius ſepulchro: libuit etiã monumẽtum eius videre: & vidiſſe pœnituit. eſt enim adhuc imperfectũ, nec difficultas operis in cauſa, modici ac potius exigui. At ille mandauerat cauerátq;, vt diuinũ illud etiã immortale factum verſibus inſcriberetur: Hic ſitus eſt Ruffus pulſo qui Vindice quondã, Imperium aſſeruit nõ ſibi, ſed patriæ. Et Montano Plinius: eſt via tiburtina intra primum lapidem monumentum Palãtis, ita inſcriptum: huic ſenatus ob fidem pieta-

Monumentum quid.

Cenotaphium.

témq; erga patronos ornamenta prætoria decreuit.& sestertium centies quinquagesies:cuius honore cōtentus fuit.Seruius Sulpicius Ciceroni de obitu M.Marcelli. Nos in nobilissimo orbis terrarū gymnasio academiæ locū delegimus. ibíq; eū cōbussimus:posteaq; curauimus vt eidē Athenienses in eodē loco monumentū marmoreū faciēdū curarēt.sepulchra autē & funeralibus expletis,& quādoq; postea floribus odoramentisq; fuisse sparsa multis legimus in locis.Plinius in historia naturali.Scipioni florū honos à populo Romano,funus ei è publico stipe collata & ipsi flores quacūq; delatus.Cicero oratione pro L.planco indignabūdus.Sepulchrū L.Catilinæ floribus ornatū, hominū audacissimorū ac domesticorū hostiū conuentu epulísq; celebratū est.hinc Virgilius Octauio Augusto & eius sorori in Marcello adulatus.Heu miserande puer, si qua fata aspera rumpes Tu Marcellus eris : manibus date lilia plenis,Purpureos spargā flores,animámque nepotis His saltē accumulē donis, & fungar inani Munere. idémq; mos cū in plerisq; regionibus Italię tum maxime in subiectis apēnino collibus Romandiolę alicubi ætate nostra seruatur.

Florum honos & odoramentorū in funerib⁹.

Adhibita etiam sunt post funeralia in templis & publicis in locis ornamenta. Plinius. Cæsar post dictator,in ędilitate in munere patris funebri omni apparatu harenæ argenteo vsus est : feráſque etiā argenteis vasis incessere tunc primo visum. Et Macrobius templorum ornamenta,clipei,coronæ,& huiusmodi donaria:quod nostra quoque ætas in nobilibus & honoratis viris seruat.Iuli⁹ autē capitolinus de M. Antonio philosopho.ius-

ſit vt filij ſeptennis mortui qui erat Cæſar imago aurea à circenſibus per Pompam ferretur:& vt ſalij carmini insererent. Quid gentiles noſtri circa mortuorum corpora egerint ſatis hactenus & habunde videmur dixiſſe. pauca nunc dicenda ſunt nobis de his, quæ bonorum ſiue malorũ animis tam defunctorum quàm viuorum contingere existimabant. Cicero legum primo cũ multa de pœnis diſſeruiſſet tranſgreſſoribus legum inferendis hæc habet. Sed nimis aliquos ſæpe videmus pœnas euadere. Non enī recte exiſtimamus quæ pœna diuina ſit, & opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus. Morte aut dolore corporis aut luctu animi aut offenſione iudicij hominum miſerias ponderamus, quæ fateor humana eſſe & multis bonis viris accidiſſe. Sceleris eſt pœna triſtis,& præter eos euentus qui ſequuntur,per ſeipſam maxima eſt: tantum dixerim duplicem pœnam eſſe diuinã,quod conſtat ex vexandis viuorũ animis & ex fama mortuorum, vt eorum exitium & viuorum iudicio & gaudio comprobetur. idémq; Cicero oratione in Piſonem. Deinceps poſt mortem de tranquillitate bonorum pœnis impiorum habetis explicatis. nolite enim putare patres conſcripti, vt in ſcena videtis homines cõſceleratos impulſu deorum terreri furiarũ tædis ardẽtibus: ſua quemq; fraus, ſuum facinus, ſuum ſcelus, ſua audacia de ſanitate & mente deturbat: hæ ſunt impiorum furiæ, hæ flammæ, hę faces. Et Philippicorũ. xiij. illi igitur impij quos cecidiſtis etiã ad inferos pœnas parricidij luent. Vos vero q extremũ ſpiritũ in victoria effudiſtis, piorũ eſtis ſedẽ & locũ con-

Quæ bonorum & malorũ animis tam viuorũ quam mortuorum cõtingerent.

ſecuti. Breuis autẽ à natura vita nobis data eſt. At memoria bene redditæ vitæ ſempiterna. Cicero item in oratione pro Roſcio amerino: Nolite enim putare quemadmodum in fabulis ſępenumero videtis eos qui aliquid impie ſceleratéque commiſerint agitari & perterreri furiarum tędis ardentibus: ſua quemq; fraus, & ſuus terror maxime vexat: ſuum quemque ſcelus agitat, amentiáque afficit, ſuæ malæ cogitationes amentiæq; animi terrent. Hæ ſunt impijs aſſiduæ domeſticæq; furiæ. Et in Vatinium teſtem Cicero. cum inaudita & nepharia ſcelera ſuſceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos manes ad te citare ſoleres. Noniúſq; Marcellus, Lemures, dicit, ſunt laruæ nocturnæ, terrificationes imaginũ & beſtiarum. Feſtus autem quẽ Chriſtianum fuiſſe videmus, ſic ſcribit: Mundum gentiles ter in anno patere putabant diebus his: poſtridie vulcanalia, & ante diem tertium nonas Octobris, & ante diem ſextam idus Nouembris. inferiorem enim eius partem conſecratã dijs manibus arbitrantes, clauſum omni tempore præter hos dies, qui ſuprà ſcripti ſunt credebãt. quos dies etiam religioſos iudicauerũt, ea de cauſa ꝙ his dieb⁹ ea quę occulta & abdita religionis deorum manium eſſent, in lucem adducerentur & patefierent: nihil eo tempore in republi. geri voluerunt. Itaq; per hos dies nõ cum hoſte manus conſerebatur, non exercitus ſcribebatur, non cõitia habebantur, non aliud quicquam in re publica niſi quod vltima neceſſitas exegiſſet adminiſtrabatur. Suetonius de C. Caligula: ſatis conſtat prius quàm mortuus tranſferretur horto-

rum custodes vmbris inquietatos. In ea quoque domo in qua occubuerat nullam noctem sine ali quo horrore transactam: donec ipsa domus incen dio consumpta sit. Et de Nerone: sæpe confessus est agitari se materna specie vmbrísq; furiarum accidẽtibus. Quin & facto per magos sacro euo care manes & exorare tentauit. peregrinatione quidem Gręcię eleusinis sacris quorum initiatio ne impij & scelerati voce præconis summouen tur, interesse non ausus est. vt supradictis omni bus addere non vereamur, quod beatus Aurelius Augustinus in ciuitate dei sic scribit: Et quoniam creberrima fama est, multíq; se expertos vel ab eis qui experti sunt de quorum fide dubitãdum non esset audisse confirmant, Syluanos & Faunos quos vulgo incubos vocãt, improbos semper ex titisse mulieribus, & earum appetisse ac peregis se concubitus: & quosdam dæmones quos duo galli assidue hanc immundiciã & tentare & effi cere plures talésq; asseuerant, vt hoc negare im pudentiæ videatur, nõ audeo diffinire. Sed ad Gẽ tiles redeundum est. Cum supradicta suorũ ani mis viuentium: ac mortuorum animabus accide re crederent, eis post sepulturæ & funebriũ mu nera parentabant: non dissimiliter nostris quãdo ad septimum diem, aut anniuersarium, diuina in animarum suffragia celebrant officia. Cicero in Philippicis: vt parentalia cum supplicationibus miscerentur: & infrà, vt cuius sepulchrũ nusquã extet vbi parentetur, ei publice supplicet. Plutar chus in problematibus. Cum cæteri Romani fe bruario mortuis inferias mittere & parentare cõ sueuissent, Decius & Brutus vt Cicero scribit id

Parentalia.

decembri faciebant: quia Saturno is menſis conſecratus eſt, quem in inferorum deorum numero habent. Et cum ſaturnalibus & voluptati ac genio omnes nimium indulgeãt: hi nõnullas dijs etiam inferis & mortuis voluptatis impartiebantur. & infra, Plutarchus. Faba parentando abſumitur: quia in ea animas mortuorum pythagorici eſſe dixerunt. Flaminicámq; ob id ea nõ veſci Varro tradit, quando in flore litterę lugubres reperiantur. Satis iam ſupérq; oſtendimus quid virorum cuiuſcunq; ſtatus funebribus ſepulturis & animarum ſtatui curandũ gentiles opinati ſunt. maiora nunc Cęſaribus ſuis imperatoribus à populo Romano excogitata & tributa oſtẽdem⁹. qd enim maius, ne dixerim dementius, q̃ homines id quærere, vt hominem & plerunq; ſordidiſſimum ſeſe deum facere exiſtiment, & intentẽt? notum eſſe non dubitamus, atq; adeo vulgatum, vt à nobis particulariter ſcribi nõ oporteat: principum Romanorum plurimos in numerũ deorũ fuiſſe relatos. ſed quo id fieret modo, quis adhiberetur in re ordo: apud latinos nondum inuenimus. Nuper vero Marcus Barbus patriciæ gẽtis Venetus, eccleſiæ Taruiſinæ antiſtes venerandus, à noſtro Omnibono Brendulenſi Vincentino Græcis latiníſq; literis apprime erudito munus nobis attulit, quale bonarum artium ſtudijs innutritos, & qui detulit, & qui miſit, in naſcentem Romam triumphantẽ conferre decuit. Ea eſt traducta ex Herodiano ſcriptore Græco Seueri imperatoris deificatio, quam ipſius Omniboni verbis penè totam inſerimus. Mos eſt Romanis conſecrare imperatores, qui ſuperſtitibus fi-

Deificatio imperatorum.

lijs vel successoribus moriuntur.Et eiusmodi honorem deificationem appellant:luctus quidē per omnē vrbē ostēditur festa celebritate permixtꝰ. corpus enim defuncti pro ritu hominū sumptuoso funere sepeliunt. sed ceream imaginē defuncto simillimā fingunt:quā sub vestibulo prætorij proponūt in eburneo lecto magno atq; sublimi, vestibus aureis instrato. & imago illa sub ægrotantis specie pallida percumbit: & ab vtraq; lecti parte ad multū diei sedent: læua quidē senatus omnis vestibus atris indutꝰ:dextra vero mulieres,quæ virorū vel parentū dignitate honorē, & gloriā sortitæ sunt.earū autē quælibet conspicitur neq; aurū gestans neq; monilibus ornata, sed vestibus albis exilibus induta,mœrentiū speciem præbens. Atq; septem dies hæc quæ dicta sunt continue gerūtur:& introeūtes medici passim ad lectum accedunt,& ægrotum diu contēplati grauius vtiq; habere pronuntiant. postquā vero diem obijsse visus est,lectum humeris tollētes equestris ac senatorij ordinis nobilissimi delecti iuuenes per sacram viam deferunt, & ad vetus forum magnum proponunt:vbi magistratus Romani imperium deponunt. vtrinq; vero gradus quidam in scalarum modum cōstructi sunt, & in altera parte puerorum chorus ex nobilissimis atque patricijs consistit: in altera,mulierum ex his quæ digniores esse vidētur.& vtriq; hymnos in defunctum canunt & laudes verendo & & lamentabili carmine cōditas.post hæc lectum suscipientes per vrbem deferunt in campū Martiū,vbi forma quędā quadrāgula æquis lateribus qua latissime cāpus patet ædificata est in taber-

naculi modum,quod materia fixum eſt alia quidem nulla præter quàm lignorum ingentium.Id quidem interius totum eſt aridis fomitibus plenum, exterius aureis veſtibus & eburneis ſignis tabulíſque pictis ornatum.Infrà vero alterũ breuius poſitum eſt forma & ornatu ſimile.tertium autem & quartũ perficitur, & ſub vltimo quod eſt minimum aquila iacet.ædificij formam turribus quiſpiam compareт,quæ in portubus eminẽtes noctu per ignem naues in tutas ſtationes dirigunt:pharos eas vulgo appellant. Ad ſecũdum igitur tabernaculum deferunt lectũ:ibiq; & aromata & omne ſuaue olentium genus,ſiue fruct⁹ ſint,ſiue herbæ ſucciq; imponunt, ac coaceruatum fundunt. Nam neq; gens vlla neq; ciuitas, neq; cum dignitate quiſquam vel honore,qui nõ ſuprema hæc munera in honorem pietatis ambitioſe mittat. Vbi vero aromatum aceruus ingens aggeſtus fuerit & locus õnis expletus,equitatio fit circa ædificium illud,& omnis equeſter ordo circũuehitur, moderatione quadam & curſus replicatione,verſus interea pirrhichos decantando. currus etiam circumuehuntur perſonatis quibuſdam purpura amictis onerati,quibus ſimilitudo quædam ſuperinducta eſt Romanorũ ducum aut imperatorum,ex his quorum fama nominíſq; celebritas integrior extat. His itaq; confectis qui ad imperium ſucceſſurus eſt facem tabernaculo admouet,& reliqui deinceps ignẽ vndiq; circumponũt: omniáque illico vtpote arido fomite,& aromatum congerie plena igni valido corripiuntur.Ex tabernaculo autem vltimo atq; breuiſſimo velut à pinnaculo quodam;Aquila ſi-

mul cum ſubiecto igne dimittitur ætherem pe-titura, quæ à Romanis de terris in cælos impe-ratoris animã vehere creditur,cum alijs dijs per-petuo manſuram.hoc honore filij patrem conſe-crantes ad prætorium deducuntur. Hãc vero fu-nebrium magnificentiam aliqua ex parte Virgi-lius imitatos fuiſſe Troianos facit Æneidos vn-decimo,cum mandarentur ſepulturæ corpora in prælio defunctorũ: Aurora interea miſeris mor-talibus almam Extulerat lucem, referens opera atq; labores.Iam pater Æneas,iam curuo in lit-tore Tarchon,Cõſtituere pyras:huc corpora qſ-que ſuorum More tulere patrũ, ſubiectíſq; igni-bus atris Conditur in tenebras altũ caligine cæ-lum. Ter circum accenſos cincti fulgentibus ar-mis Decurrere rogos: ter mœſtum funeris ignẽ Luſtrauere in equis vlulatúſq; ore dederũt.Spar gitur & tellus lachrymis:ſparguntur & arma.It cælo clamórq; virum clangórq; tubarum. Hinc alij ſpolia occiſis direpta latinis Conijciunt igni: galeáſque enſéſq; decoros,Frenáq; feruentéſque rotas:pars munera nota, Ipſorum clypeos & nõ felicia tela.Multa boum circà mactantur corpo-ra morti, Setigeróſq; ſues, raptáſq; ex omnibus agris.In flammam iugulant pecudes: tum litto-re toto Ardentes ſpectant ſocios:ſemiuſtáq; ſer-uant Buſta:neq; auelli poſſunt, nox humida do-nec Inuertit cælum ſtellis ardentibus aptum.Su periorem quoq; referendi in numerum deorum morem aliqua ex parte imitari videmus funeris Romanorum pontificum curatores.ædificata e-nim forma tabernaculi in turris pharię formam (caſtrum doloris noſtri appellant) ſericinis vn-

diq; pendentibus ornatur: & sedet ad sinistrã lõgus atra veste indutorũ ordo. lectúsq; sub tabernaculo amplissimus aureis cõtegitur: super quem videri volunt mortuũ iacere pontificẽ. non autẽ medici sicut in superiori per septẽ dies ad simulacrũ hic cõueniunt, sed stantes hinc inde ad lectum serui & ipsi atrati ventilabrũ perinde muscis abigẽdis frequẽter agitãt: ac si in lecto iaceret vel ægrotans vel defunctus põtifex quẽ multis antè diebus condiderant sepulturæ. Sumpsisse etiã videmus nostros & multorũ suprà seculorũ nobiles & honoratos morem ornandi defunctorum suorũ: præsertim arma tractare, aut magistratus amplos administrare solitorũ funebria: equitibus nõnullis atra ipsis & simul equis veste intectis circa ducendum funus obequitare iussis: qui & ipsi cũ Virgilianis lustrauere in equis vlulatúsq; ore dederunt. Reliquum est nobis in religionis partibus, ludos, spectacula, & Pompam sicut suprà polliciti fuimus ostẽdere. ludi qua causa fuerint instituti, Cicero legum primo etiã Platonis autoritate ostendit: súntq; hæc legis verba. Ludis publicis, quod sine curriculo & sine corporum certatione fiat, popularem læticiam cantu, & fidibus & tibijs moderanto. Eáq; cum diuino honore iungunto. & infrà: iam ludi publici cum sint, cauea circóq; conclusi sint corporum concertationes cursu & pugillatione luctantum: curriculísq; equorum vsq; ad certam victoriam in circo constitutis, cauea cantu voce & fidibus: dummodo ea moderata sint, vt lege præscribitur. Assentiórq; Platoni: nil tam facile in animos teneros atq; molles influere: q̃ varios canendi sonos:

De ludis.

quorum vix dici posset quanta sit vis in vtranque partem. namque & incitat languentes, & langue- facit excitatos: & tum retrahit animos, tum contrahit. De ludorum veteri ornamento Q. Asconius pedianus: Olim cum in foro ludi populo darentur, signis ac tabulis pictis, partim ab amicis, partim è Græcia accommodatis vtebãtur ad scenæ speciem, quia adhuc theatra non erant nec amphitheatra. De ludorúmque laudibus Cicero pro Murena hæc habet. Nam quid ego dicam populum ac vulgus imperitum ludis magnopere delectari minus est mirandum. Quanquam huic satis est: sunt enim populi ac multitudinis comitia: quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenæ apud populum profuisse. Quid tu admiraris de multitudine indocta? Lucius Otho vir fortis equestri ordini restituit, non solum dignitatem, sed etiam voluptatẽ. Itaque lex hæc quæ ad ludos pertinet est omnium gratissima, quòd honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Quo modo autẽ ludi fieri possint, quos dijs non placere crederetur, de aruspicum responsis Cicero docet. At si ludus constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, si tela nõ tenuit, aut thensam, si lorũ emisit: aut si ædilis verbo, aut si nutu aberrauit ludi sunt nõ recte facti. eáque errata expiantur, & mẽtes deorum immortalium ludorum instauratione placantur. quomodo autẽ funesti, & perniciosi esse possent ludi, eodem loco infrà sic ostendit. Si ludi ab lætitia ad metum traducti sunt, si nõ intermissi, sed perempti atque sublati sunt, si ciui-

tati vniuersæ scelere eius qui ludos ad ludũ conferre voluit funesti extiterũt:dies illi profesti pene funesti. ludósq; à Romulo rege primũ fuisse introductos Liuius in primo sic ostendit,cum de Romulo multa dixisset sic sequitur:Ludos ex industria parat Neptuno equestri solemnes,consualia vocant.quibus quidẽ consualibus scribit Plutarchus in problematibus consueuisse asinos & equos coronis exornari,quia cum Neptuno equestri dies festus ageretur,& cum instituta nauigatione multa nauibus aduẽherentur,otium & remissio illis animalibus data erat. Tullúsq; Hostilius secundo loco ludos dedit nouendiale sacrum feriatis nouem diebus, quia lapidibus pluisse nũtiatum erat.Et Tarquinius Priscus rex tertio loco ludos instituit Troianos, de quibus in Roma instaurata diffuse descripsimus. Virgilius: Troiáque nũc pueri Troianum ducitur agmen.de quo ludo Suetonius in Cæsaris rebus gestis: Troiam lusit turma duplex maiorum minorúmq; puerorum.quem ludum retinere ætatem nostram pueri nos ipsi vidim9 Arimini:munus à Carolo Malatesta præstanti doctóq; principe datum.nõ autem pueri sed viri luserunt nobiles:qui ad nuptias Galeoti Malatestę ex omni Italia inuitati erãt numero ad triginta in equis desultoribus velocissimísq; , singuli arma induti ex corio fabrefacta perpulchre varijs ornata coloribus , ferreum ensem nequaquam acutum manu gestabant:decurrentésq; in circuitum galeas in id tumẽtiores factas & humeros cęsim inuicem cædebant. & ꝓximum prisco ludus nomen retinet, pro Troiano agmine torniamen.primíque libera iam Ro

Consualia.

Troiani ludi.

ma ludi fuerunt capitolini, quos Liuius in quin- to datos fuiſſe dicit,quòd Iuppiter op. max. ſuã ædem ſeruaſſet. Anno poſtea in vrbe peſtilentiſſi mo ſcribit Liuius in quinto, ex libris Sibyllinis duumuiri ſacris faciendis lectiſterniũ in vrbe Ro ma primum fecerunt per dies octo: Apollinem, Latonam,Dianam,Herculẽ,Mercurium,Neptu num tribus q̃ ampliſſimis tum parari poterant ſtratis lectis placarũt.priuatim quoq; ſacrum ce- lebratum:tota vrbe patẽtibus ianuis promiſcuó- que vſu rerum omnium in propatulo poſito,no- tos ignotóſque paſſim aduenas in hoſpitium du- ctos ferunt, & cum inimicis quoque benigne ac comiter ſermones habitos:iurgijs & litibus tem- peratum,vinctis quoq; dempta in eos dies vincu la. Simile nos pueri vidimus accidiſſe ad annum vnde quaterdecies à Chriſti dei natalibus cente- num, cum ingenti laborantes peſte ſingularum penè vrbium & oppidorum Italiæ populi albã, & lineam induti veſtem,cateruatim vicinas adi- rent ciuitates: vbi publice & priuatim hoſpitio accepti,diuinam carminibus in id cõpoſitis miſe ricordiam implorabant.nullum tunc litigiũ,nul- læ fuerũt priuatæ diſſentiones,ſimultates & ini- micitiæ,quas non populi publico gaudio compo ſuerint. Supradicto etiam quinto libro ſcribit Li- uius : Ludiones ex hetruria acciti ad tibicinem modos ſaltantes haud indecoros more hetruſco dabant:imitari deinde eos iuuentus ſimul incon- ditis verſibus inter ſe iocularia fundentes cœpe- re.Et paulo poſt Liuius: hiſtriones impletis mo- dis,Satyras ſcripto iam ad tibicinem cantu,mo- túq; congruenti egiſſe: Liuiúmq; qui ab Satyris

Ludi capito lini.

Lectiſter- nium.

Ludiones.

aufus eft primus argumento fabulam inftruere, carminum autorem puerum ad canendum ante tibicinē ftatuiffe.inde ad manum cantari hiftrionibus cœptū,diuerbiáq; tantum ipforum voci relicta.Poftquam ludus in artem verterat, iuuētus fabellarum actu relicto hiftrionibus,ipfa inter fe more antiquo ridicula intexta verfibus recitare cœpit:quę exodia poftea appellata,infertáq; fabellis potiffimum attellanis funt:quod genus ludorum ab ofcis acceptum tenuit iuuētus,nec ab hiftrionibus pollui paffa:& inftitutū eft,vt actores attellanarum nec tribu mouerentur,& ftipēdia tanquam expertes artis accipiant.paulo poft fequitur Liuius: Ab fano res initio ad hanc vix opulentis regnis tolerabilem infaniam venit.Cōtinuauimus fuprà tribus in rebus Liuij textum in ludionibus,hiftrionibus,& attellanis:vt eorum vocabulorum originē doceremus.de primis duobus fic habet Valerius Maximus:Ludij hetrufcorum difciplina qui apud eos hiftriones,turpes & leuiffimi hiftriones meliore inftituto ad fcenica, & mutationes:folúfque inter latinos Feftus dicit hiftriones dictos quòd primum ab hiftria venerunt.Macrobius autem in faturnalibus. Recitabantur vltra comœdias mimijambi à mimis & hiftrionibus.Vnde Laberius vir fenatorius à Cæfare coactus quos fecerat ipfe homo fexagenari⁹ mimiiambos recitauit,& tamen in procemio fuum deplorauit infortunium. Is tamen libertate ingenij multa in Cæfarē dixit lœdoria:quale eft in Syri ferui perfona, porrò quirites libertatem perdidimus.dixit etiam:deceperunt fe multi:frugalitas miferia eft rumoris boni.quæ cantabant

Exodia.

Hiftriones.

hiſtriones & ſaltabant.hinc Ilas Palladis diſcipulus cum iam magiſtrum ſuperaret,id quod elegãter cãtauerat à populo coactus eſt ſaltare:hiſtrionéſque inter turpes viros non habitos fuiſſe oſtẽdit Roſcij Amerini cum Cicerone amicitia, & oratio: in qua populum Romanum reprehendit Cicero, quòd Roſcio cantante tumultuatus ſit: qui ſcripſit librum in quo hiſtrioniam oratoriæ comparauit.Habebant autem hiſtriones mercedem ex publico diurnam mille denarios:ſine pregalibus.Vnde Æſopus ex hoc quęſtu filio ducẽties ſeſtertium reliquit,ludorum & eorum à quibus maiori ex parte ędebantur origine dicta,varias ipſorum aut partis maximæ ſpecies breuiter complectemur. Fuerunt namque de quibus eſt dictum Troiani & capitolini, fuerunt ſcenici,quos Liuius in vigeſimi quarti,primũ ab ędilibus curulibus factos eo anno memoriæ proditũ dicit. Fuerunt Apollinares de quibus Liuius vigeſimoquinto: cenſuerunt patres Apollini ludos vouendos faciendóſque: & quando ludi eſſent facti, duodecim millia æris prætori ad rem diuinam & duas hoſtias maiores dandas. Alterum ſenatuſconſultũ:vt decemuiri ſacrum Græco ritu facerent,híſque hoſtijs: Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis.Latonę boue fœmina aurata. ludos prætor in circo maximo cum facturus eſſet edixit, vt populus, qui eos ludos ſpectaret, ſtipem Apollini quantum commodum eſſet conferret. hæc eſt origo ludodorum Apollinarium: victoriæ non valitudinis ergò factos populus ſpectauit coronatus.matronæ ſupplicauerunt:vulgo apertis ianuis in propa

Merces hiſtrionum diurna.

Apollinares

tulo epulati sunt, celebérq; dies omni cerimoniarum genere fuit. Ludi Apollinares senatus decreuit vt in perpetuum vouerentur: quos ad nostrã quoq; ætatem peruenisse constat. siquidẽ hi sunt quos per extremos Carnispriuij dies, in circo flaminio vbi nunc agonis est appellatio, fieri quotannis videmus. principio enim mutationis prudenter factæ à gentilium superstitione ad ritus Christianos: vt aliquid Apollinarium appellationis ipsi ludo remaneret, prope sancti Apollinaris ecclesiam, ea etiam ratione institutis locus ludis est retentus: nec multum variat tempus, quando hi sicut & illi ad finem Februarij vt plurimũ æduntur: & quando hostiæ illorum, sicut decuit sunt omissæ: retinet consuetudo aliquod victoriæ simulacrum faciendi sicut eos victoriæ ergô inchoatos Liuius asseruit: quale proximis dieb9 fuit spectaculum omnibus nobis gratissimũ, qui ecclesiasticæ Romanæ reipublicę membra curiam sequimur Romanã, cum in eodem circi flaminij agone prælij similitudo quædam fuit, quod præclarissimum æternáq; dignum memoria æstate proxima gestum est: ad Danubium qua fluuius influit Sauus. cum Maumeth turchorum imperator, supra cẽtũ milia in exercitu habẽs, ad Bellogradũ oppidũ aliquãdiu oppugnatũ: machinisque & bombardis ꝓpe solo æquatũ fusus, & suis quibusq; meliorib9 ad sexdecim milia occisis fugatus, bombardas & vim penè infinitã machinamentorũ ac armorũ amni terráq; amisit. Lętum quippe nobis & dulcissimũ fuit inspicere personatum quendã Ioannẽ Caruaial Hispanũ Cardinalẽ sancti Angeli indumẽto & ornamẽtis refe-

(Prelij similitudo, qua rex turchorum ad bellogradum fusus fuit.)

(Ioãnes Caruaial.)

rentem: Christianorum & Romani Pōtificis exercitui in illam ducendo Barbariem præesse. sed lætius erat videre alia in persona IoannemCapistraneum ordinis sancti Frācisci fratrē: qui multis cōtinuata annis opinione sanctitatis tāto impleta miraculo, milites adduxerit Iesu Christi vexilla sequutos: qui celeberrimo Ioanne huniat vayuoda trāsyluano duce, pauca hominū millia supradictam in barbaris cædē ędidere: fueruntq; ad id circi agonis spectaculum ex nostratibus, ingenio, & doctrina cultiores nōnulli, quibus ea die Romanam rem lacertos adhuc mouere, Romanum celebrari nomen apparuit. Cum tantas adhuc res aduersus scythas Tanais olim & Ripheorum montium accolas turchos: maximæ partis Asiæ & Europæ dominatores sub Romanis signis Romaníque legati nomine geri, non magis ob spectaculi quod ante oculos erat ostēsionem: quàm ob recentis victoriæ refricatā memoriam videretur. Equidem his in ludis apollinaribus suffectis etiam quod habet Liuius propemodū seruatur, vt vulgo apertis ianuis epulentur. Namq; die illa vrbaniores quiq; Romani aut conuiuia celebrant: aut cibaria in id consuetudine introducta vicinis amicísq; missitant. cum tamen plebs infima ad tabernas vinarias in propatulo comedant. Isq; cibus est pulte costo aromatibus confectus: Ludi etiam fuerunt seculares, quos Festus dicit cētesimo quoq; anno fieri solitos. Vnde miror Plinium dicere Stephanionem primū togatum saltare in illis instituisse, & vtrisq; sui tēporis saltauisse. Et Suetonius scribit Domitianum fecisse ludos seculares cōputata ratione temporū

Ioannes Capistraneus.

Seculares ludi.

ab ijs quos Auguſtus dederat. Fuerũt & ludi Romani de quibus Liuius decimo. Coronati primũ ob res bene geſtas bello, ludos Romanos ſpectauerunt, palmæq; tunc primũ tranſlato ex Græcia more victoribus datæ. Et libro xxv: ludi Romani pro temporis illius copijs magnifice facti, & diem vnum inſtaurati, & congij olei in vicos ſingulos dati. Ludos plebeios ſcribit Quintus Aſconius Pedianus ſecunda actione in Verrem exactis regibus pro plebis libertate datos fuiſſe: aut pro reconciliatione plebis poſt ſeceſſionẽ in auẽtinum: quos poſtea L. Sylla poſt victoriam inſtituerit. Et Liuius in xxvij. Ædiles plebis ex mulctatitio argẽto ſigna ænea ad ædem Cereris dedere, & ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerũt. Circenſes ludos deſcribere aggreſſum ſubijt animum recordatio ipſos & alios quoſdam commodius oſtendi poſſe: ſi ludos, ſimul & ſpectacula prout ſæpenumero dabãtur oſtendemus. ſpecum autem Plutarchus in problematibus dicit locum eſſe vnde deſpicitur, & inde ſpectacula eſſe dicta. Vt itaq; à promiſcuis incipiamus. Cicero Caluiſio: Circenſes erant, quo genere ſpectaculi ne leuiſſime quidem teneor, nihil nouum, nihil varium, nihil quod non ſemel ſpectaſſe ſufficiat: quo magis miror hoc, millia virorum currentes equos inſiſtentes curribus homines videre. Et ad Marcum Marium Cicero: omnino ſi quæris ludi apparatiſſimi, ſed non tui ſtomachi. Deliciæ vero tui noſter Æſopus, cuiuſmodi fuit, vt ei deſinere per omnes homines liceret: Is iurare cum cœpiſſet, vox eum defecit in illo loco, ſi ſciẽs fallo. Nec id quidem leporis ha-

Ludi Romani. Ludi plebei. Circenſes. Spectacula vnde.

buerunt quod solent mediocres ioci. Apparatus enim spectatio tollebat omnē hilaritatem,:quid enī delectationis habent sexcenti muli in Clitēnestra:aut in equo troiano craterarū tria millia: aut armatura varia peditatus,& equitatus in aliqua pugna? quæ popularem admirationem habuerunt, delectationem tibi nullam attulissent, non enim te credo Græcos & oscos ludos desiderare, reliquæ sunt venationes binæ per singulos dies magnificæ,nemo negat:sed quæ potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à valētissima bestia laniatur,aut præclara bestia venabulo trāsuerberatur?Extremus elephantorum dies fuit:in quo admiratio magna vulgi atq; turbę,delectatio nulla extitit:quin etiā misericordia quædā cōsequuta est,atq; opinio huiusmodi,esse quandā illi belluæ cū genere humano societatem. Siue autē Plinius ab hac Ciceronis epistola,siue aliūde sumpsit:de elephātis hęc diffusius scribit quæ simul cū plurimis ab eo efferemus.Elephantes in circo pugnarunt Claudij pulchri ædilitate curuli aduersus tauros: Pōpeij altero cōsulatu,dedicatione tēpli Veneris victricis in circo viginti getulis ex aduerso iaculātibus, mirabili vnius dimicatione, qui pedib⁹ confossis repsit genib⁹ in cateruas,abrepta scuta iaciēs in sublime.Vniuersi eruptionē tentauere nō sine vexatione populi circūductis claustris ferreis.Qua de causa Cæsar dictator simile edens spectaculū euripis harenā circundedit. Nero autē equitatū disposuit . Sed Pompeiani amissa spe eruptionis supplicauere populo inenarrabili habitu oris sese quadā lamentatione cōplorātes:tāto populi do-

Venationes

Elephātes.

lore, vt oblitꝰ imperatoris ac munificẽtię honori suo exquisitæ, flens vniuersus cõsurgeret, diráſq; deneganti Põpeio pœnas quas breui habuit imprecaretur. pugnauere & Cæsari dictatori tertio consulatu viginti contra pedites quingẽtos. Iterúmq; totidem turriti cum sexagenis propugnatoribus eodem quo priore numero peditum, & pari equitum ex aduerso dimicante. Leonum simul pugnam Romæ primus dedit Scęuola præfectus in curuli ędilitate: Põpeius magnus in circo iubatos cccxv.. Cæsar dictator cccc. Senatusconsultum fuit vetus, ne liceret Aphricanas pantheras in Italiam traducere. Contra hoc tulit ad plebem Cn. Aufidius tribunus plebis, permisítq; circensiũ gratia importari. Scaurus ædilitate sua primus varias misit. Cn. Pompeius deĩde. ccccx. Augustus ccccxx. Idẽ postea in theatro Romæ ostendit tigrin mansuefactam in cauea. Claudius Nero quatuor pariter mãsuefactas. camelũ equo similem collo, pedibus & cruribus boui, camelo capite, albis maculis rutilum colorem distinguẽtibus: Cæsar ludis circensibus primũ dedit. Pompeius ludis ostendit primus chaum calliraphiũ quem vocant: effigie lupi, pardorũ maculis. Idẽ cephos ex æthiopia, quorũ pedes posteriores humanis cruribus, priores manibus fuere similes. hippopotamum & cro-odilos quatuor M. Scaurus ædilitate sua temporario theatro dedit. Domitius Ænobarbus ædilis curulis vrsos numidicos centum & totidem venatores æthiopes in circo. Fuerunt quoque in spectaculis ludísq; plurima quæ infinitum & simul superfluum fuerit hic referre: sed pauca quædam nõ solum specta-

Leonum pugna.

cula sed ob ipsa diuersis ædita temporibus prædictis addere non piget. Lẽtulus Spinter primus in theatro vela superinduxit apollinaribus ludis. Cæsar etiam dictator totum forum Romanum & viam sacram intexit, & Cliuum capitolinum in munere gladiatorio. Marcellus sorore Augusti Octauia natus pariter in auũculi ædilitate kalẽdis Augusti, vt litigantes in vmbra essent. Cæsar postea dictator in ædilitatis munere patris funebri omni apparatu harenę argẽteo vsus est. Nero Pompeij theatrũ operuit auro in vnũ diem quo Tyridati regi Armeniorũ ostẽderet. Claudius pulcher scenã primus varietate colorum adornauit: C. Antonius argento: Petreius auro: Catulus ebore & auro. De Cæsare autẽ in dictatura scribit Suetoni⁹. Ædidit spectacula varij generis. Mun⁹ gladiatorium: Ludos etiam regionatim vrbe tota, & quidem per omnium linguarũ histriones. Item circenses, athletas. Naumachiam in foro depugnauit Furius Leptinus stirpe prætoria, & Q. Calperius senator quondam actórque causarum. pirrhicham saltauerunt Asiæ Bithyniæque principum liberi cum ludijs. Venationes æditæ per quinque dies, ac nouissime pugna diuisa in duas acies, quinquagenis peditibus, elephantis vicenis, trecentis equitibus, hinc & inde immissis. Nam quo latius dimicaretur sublatæ metæ, inque earum locum bina ex aduerso constituta erant repagula. Athletæ stadio ad tempus extructo in regione campi martij cucurrerunt per triduum. nauali prælio in monte cælio defosso lacu, biremes ac triremes quatriremésque tyriæ & ægyptiæ classis magno pugnantium numero conflixerũt. ad quę

Vela theatro superinducta.

De spectaculis à Cæsare dictatore æditis

ſpectacula tantum vndiq; confluxit hominum, vt pleriq; aduenæ inter vias tabernaculis poſitis manerent, ac ſæpe præ turba eliſi exanimatique ſint plurimi. Et in his duo ſenatores. De Augu- ſto autem Suetonius: Spectaculorum aſſiduitate & magnificentia omnes anteceſſit, fecit nonnũ- quam vicatim. Athletas quoq;, extructis in cam- po ſedibus ligneis. Nauale prælĩũ circa tyberim. Ad ſcenicas quoq; & gladiatorias operas, & equi- tibus Romanis aliquãdo vſus eſt. Spectandi cõ- fuſiorem morẽ correxit, vt quoties quid ſpecta- culi vbiq; ędderetur, primus ſubſelliorum ordo va caret ſenatoribus. Romæ legatos liberarum ſo- ciarũmq; gentium vetuit in orcheſtra conſidere, cum quoſdam etiã libertini generis inibi depre- hendiſſet. Militẽ ſecreuit à populo, multis è ple- be prius ordinem aſſignauit, prætextatis cuneũ ſuum & proximũ pædagogis: fœminis vero gla- diatores quidem quos promiſcue ſpectare ſolẽne fuerat, niſi ex ſuperiore loco ſpectare cõceſſit: ſo- lis virginibus veſtalibus locum in theatro ſepara tum contra prætoris tribunal dedit. Athletarum ſpectaculis muliebrem ſexum omnem ſemouit: ipſe cũ ſpectaret nihil agebat, Cæſaris reprehen- ſionem timens, qui ſolitus fuerit epiſtolas lectita- re & ſcribere & reſcribere. Spectauit ſtudioſiſſi- me pugiles, & maxime latinos, nõ legitimos atq; ordinarios, non quos etiam committere cũ Græ- cis ſolebat, ſed & cateruarios oppidanos inter an guſtias viarum pugnantes temere, ac ſine arte. Athletis confirmauit priuilegia, & ampliauit: hi- ſtrionum licentiam adeo compeſcuit, vt Stepha- nionem legatarium cum in puerilem habitum

De ſpecta- culis ab Au guſto.

ei circumtonſam matronam miniſtraſſe comperiſſet,per trina theatra virgis cæſum relegauerit. Et de Caligula Suetonius:ſcenicos ludos & aſſidue & varij generis ac multifariam fecit, quoſdā nocturnos,accenſis tota vrbe luminibus.Mirmillonem è ludo rudibus ſecum batuentem & ſpōte proſtratum confodit ferrea ſica,& more victorum cum palma diſcurrit.Et Claudius circo maximo marmoreis carceribus auratiſque metis, quæ vtraque & tophea & lignea fuerant exculto,propria ſenatoribus conſtituit loca promiſcue ſpectare ſolitis,ac ſupra quadrigarium certamen Troiæ luſit . Exhibuit heſſalos equites , qui feros tauros per ſpatia circi agebant. inſiliebántq; defeſſos,& ad terram cornibus detrahebāt.Germanorū legatis in orcheſtra ſedere permiſit,ſimplicitate eorum & fiducia commotus:qui in populari deducti cū animaduertiſſent parthos & armenios ſedentes in ſenatu ad eadem loca ſponte tranſierunt,nihilo deteriorem virtutem aut conditionem ſuam prædicātes.Ad Athletarum ſpectaculū inuitauit & virgines veſtales, quia olimpia quoque Cereris ſacerdotibus ſpectare licet. Titus Veſpaſianus princeps optimus amphitheatro quod nunc coloſeum appellant dedicato, Thermiſq; iuxta celebriter extructis, in quibus nunc ſunt vineæ fratrū ſanctæ Mariæ nouę, munus ædidit apparatiſſimū largiſſimūmq; : & nauale prælium in naumachia veteri,quā fuiſſe docuimus prope eccleſiam ſancti Petri, vbi depreſſus eſt locus.poſt ſancti Michaelis eccleſiā:Et gladiatores,atq; vno die quinq; millia ōnis generis ferarū.Domitian⁹ & ei⁹ frater ſpectacula ma

De Caligulæ ſpectaculis.

Claudij ſpectacula.

Titi veſpaſiani ſpectacula.

gnifica assidue & sumptuosa ædidit, non in amphitheatro modo, verũ & in circo, vbi præter solẽnes bigarũ & quadrigarum cursus, præliũ etiã duplex equestre & pedestre commisit, ac in amphitheatro nauale quoq́, venatiões gladiatorésq́ & noctib⁹ ad lychnos: nec virorũ modo pugnas, sed & fœminarum, naualis pugna penè iustarũ classium effosso & circumstructo circa tyberim lacu, vbi nunc circa sancti Syluestri monasteriũ, & viam flaminiam depresso in loco vineas esse hortósq́ videmus. Nunc quia Helius Spartianus Hadrianum scribit fabulas omnis generis more antiquo in theatro dedisse, verba libet aliqua apponere, quod suprà à nobis desideratũ fuisse non dubitamus. Scenam, Orchestrã, Mirmillones, Pãtomimos declarat Placidus grammaticus nõ incelebris. Scenam esse dicit camerã hinc inde cõpositam: quæ in vmbræ locum in theatro erat, in quo ludi actitabantur. Item scenam dici arborũ in se incubantiũ quasi concameratam densationem, vt subterpositos tegere possit. Item scenam vocari compositionem alicuius criminis, quæ digna sit agi in theatro exclamationibus tragicis. Vlpianus autem iureconsultus titulo de his qui notentur infamia scribit. Scena est vt Labeo diffinit, quæ ludorum faciẽdorum causa quolibet loco, vbi quis consistat moueatúrq́ spectaculũ sui præbiturus, posita sit in publico priuatóq́ vel in vico, quo tamen loco passim homines spectandi causa admittantur. Nósque è Cassiodoro in Roma ostendimus instaurata: theatrum græca appellatione visorium interpretari, quòd turba cõueniens eminus videatur & videat. Et scenam

Scena.

Theatrum

theatri frontem binis plurimiſve contignationi-bus conſtratam, in quibus hiſtriones recitabant. Mimíque mirmillones & cæteri ludij, varios, de quibus ſupra dictum eſt, ludos geſticulationéſq; ędebant, in ſcena autem cũ hemicycli formam haberet, gradus ſediliáq; fuere: dè quibus prima-rij magiſtratus honoratioréſque ſpectarent, eo-rũmq; ſedilium pars intima Orcheſtra eſt dicta, quando autem theatra primum facta ſint, & in prædicta diximus inſtauratione vrbis: & infra in rei publi. partib⁹ dicturi ſumus. Mirmillones erãt pugiles ſe ad duellum ſed ſemiludicrum prouo-cantes. Quos quid fuerint Feſtus Pompeius ſic edocet. Retiario pugnanti aduerſus Mirmillonẽ cantatur. Non te peto, piſcẽ peto, quid me fugis galle? Quia mirmilloneum genus armaturæ gal-licum eſt, ipſiq; mirmillones ante galli appellabã tur, in quorũ galeis piſcis effigies inerat. quod ge-nus pugnæ inſtitutum eſt à Pitaco vno ex ſapi-entib⁹ ſeptem græciæ. Pãtomimi autem ab om-nium varietate ludorum in quos ſe gerebant ap-pellati. Nam ſcenę ſeruiẽtes omnes edocti ludos erant. Sed ad principem Hadrianũ reuertamur: Is cum doctiſſimus eſſet fabularum recitationẽ omnis generis in theatro ad ſcenã ſcilicet & Or-cheſtram dedit, hiſtriones aulicos publicauit. In circo multas feras & ſæpe centum leones inter-fecit. Antonius autem pius, & ſi modeſtiſſimus fuit princeps, munera dedit: in quibus elephanti crocutæ rhinocerotes, crocodili atq; hippopota-mi, & omnia ex omni orbe terrarũ animalia etiã tigres fuere. Centũ etiã boues vna miſſione dati. Temperauit autẽ ſcenicas donationes, vt quinos

Orcheſtra.

Mirmillões

Pãtomimi.

Hadriani ſpectacula.

Antonius pius.

aureos scenici acciperent. Ita tamē q̃ nullus ędi-
tor decē aureos supergrederetur. Spectacula mi-
rifica fecit: in munere autē publico tam magna-
nimus fuit, vt centum leones vna missione simul
Commodus Antonius exhiberet sagittis interfectos. Commodus Anto-
nius qui proprie est appellatus omnibus incom-
modus: huiusmodi spectaculorū infamiam per
habitus gestationem, melius q̃ cæteri omnes an-
te se prīcipes declarauit, qui penulatos iussit spe-
ctatores non togatos ad munus conuenire: quod
funeribus solebat: funebris enim vestis est penu-
Gordianus. la: ipse pariter in pullis vestimētis pręsidēs. Gor-
dianus vero cū esset ditissimus, clausam indigen-
tibus probis viris per summam sordidámq; aua-
ritiam liberalitatem suam exhibēdis ferarū mu-
neribus patefecit. Ædilitatis enim suæ tempore,
duodecim populo Romano spectacula per sin-
gulos duodecim dies dedit: ita vt gladiatorū nō-
nunq̃ quingenta paria, & nunq̃ minus centum
quinquaginta, feras libycas vno die quādoq; mil-
le ædiderit. Erat ei sylua in qua habuit ceruos du-
centos: britannos equos feros triginta: oues feras
mille albas: decē aureas capreas, quas scilicet ipse
inaurari fecerat: struthiōes mauros miniatos tre-
centos: onagros triginta: apros centū quīquagin-
ta: ibices ducentas: damas ducentas. Hæc omnia
populo diripienda cōcessit, die muneris quod se-
Philippus arabs imperator. xtū ædebat. Et Philippus ipse arabs primus Ro-
manorū principū, cui desuper ingens datum est
munus vt fieret christianus, cū millesimus annus
ab vrbe condita suo & filij cōsulatu incidisset, se-
culares ludos & munera ædidit circēsi. In quib⁹
feræ sunt datæ: quas Gordianus in triūphū per-

ficũ parauerat:elephãti duo & trigĩta:tygres viginti:leones mãſueti ſexaginta. Leopardi mãſueti triginta:belbi,id eſt hyenæ decẽ: gladiatores fiſcales paria mille: Rhinoceros vnus: Archoleontes decẽ: Camelopardali decẽ, equi feri quadraginta. Quando autẽ ludos omnes & ſpectacula quo fierent modo magis particulariter q̃ ſupra eſt factũ,deſcribere nec poſſibile eſt,neq; etiã expedit:aliqua de vtriſq; ex Caſſiodoro afferemus: cui vltimo omniũ vati contigit vt ea inſpiceret & ſcriberet. Is deteſtabile actũ certaménq; infœlix,ſicut debuit deteſtatus,q; homines cum feris vellent contendere,quas fortiores ſe non dubitarent inuenire,ſolam habuiſſe eos in præſumptione ſpem dicit,& vnicũ in deceptione ſolatiũ:qui feram ſi nõ effugiſſent,nec ſepulturã interdũ poterant inuenire,cũ adhuc ſuperſtite homine periret corpus,&anteq̃ cadauer efficeretur truculẽtiſſime abſumeretur. Ex pauciſq; huiuſmodi ſpectaculis quibus referendis contentus fuit,hoc primũ eſt. Expoſitus in theatrũ amphitheatrúmve ſanguinẽ habens venalem infœliciſſime auarus quiſpiam,vnica qua cũ redẽptoribus erat pactus flexibili pertica armabatur:dúmq; populus plenis deſuper ſpectans ſedilibus qua temeritate infœlix ille leonẽ aut vrſum fame in id maceratũ pertica à ſe abigere cõſideret,inuicem diſputãt, emiſſa derepente fera in eum preceps fertur:qui cũ pari curſu in illã delatus eſſet, hianti ore imminentem nõ quidẽ pertica prout ſpectãtes credebãt aut cæſim aut pũctim ferire aggrediebatur:ſed flexibili adminiculo ligni innix9,ſaltu beſtiam trãſuolabat,quę tanq̃ pudore quodã ſupe-

Genera ſpectaculorum ex Caſſiodoro ſumpta.

rata, victorẽ suum vltra impetere negligebat: iisq; parietibus adhærens theatri, mœstũ & suæ indolentẽ saluti populũ vt educeretur orabat. Alius pugnæ cum bestijs committendæ scutũ fragile cannis contextũ deferre pactus, in spectaculũ lętus prodijt. Sed cauea emissam voracẽ bestiã cũ prope mordicus apprehensuram expectasset: illico in terram prostratus, cannarúmq; inuolucro tectus deterruit, quæ & vltra contingere non est ausa, sicq; quod ait Cassiodorus, haud secus quàm spinæ ericium in orbẽ collectũ debilis cannarũ munitio hunc seruabat. Tertiũ scripturi spectaculum, verbi expositionem pręmittere cogimur: quod licet Romona plebs nunc passim vtatur: paucis alibi etiã doctissimis notũ esse videmus, cancellum id est, crates rarior lineolis compacta ligneis, altrinsecus superpositis: ĩter quas semipedalia vt plurimũ foramina relinquantur, seruátq; vsus eiusmodi claustra vineis pro valuis foribúsque apponi. itaq; cancello oblongiore trinis aperto portis pariter inter se distantibus, in patenti area amphitheatri posito, erãt qui cõstituta mercede vrsum ibi leonémve expectarent: quem irruentem euasurus, ab vno ad aliud hostiolum se vertebat, sicq; cancellosis vt ait Cassiodorus se postibus occulens, modóque faciem modo terga bestijs monstrans, inter leonum dentes vnguésq; volitabat. Alius labenti rota feris occurrens, illas irruentes motus celeritate fallebat, sunt vero hęc spectacula ex his quæ Marcus Cicero ad Marcũ Mariũ quod supra diximus scribit. Sed quæ potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à valentissima bestia laniatur, aut

Cancellum

præclara beſtia venabulo tranſuerberatur? Quã Ciceronis ſententiam ſecutus Seneca,eáque ſpectacula deteſtatus ſic ſubiungit. Nuper in ludo beſtiariorum vnus è germanis cum ad matutina ſpectacula pararetur ſeceſſit ad exonerandũ ventrem,nullum enim aliud illi dabatur ſine custode ſecretum:ibi lignum illud quod ad emundandum obſcœna adhęrens ſpongiæ poſitum eſt totum in gulam farſit,& ibi præcluſis faucibꝰ ſpiritum eliſit.Et infra: cũ adueheretur nuper quidam inter cuſtodias ad matutinum ſpectaculum miſſus,tanq̃ ſomno premente nutaret caput,eoúſque dimiſit donec radijs inſereret, & tamdiu in ſedili ſe tenuit,donec ceruicem circumactu rotæ frangeret.ſecũdo naumachiæ ſpectaculo vnꝰ è barbaris lanceam quam in aduerſarios acceperat totam iugulo ſuo merſit. Satis iam ſupráque ludis & ſpectaculis oſtendẽdis immorati ſumus. Deteſtatio ludorum.

Supplicationes thenſas pompámq́;,vltimas religionis partes ſimul explicemus, ſicut eas ſæpenumero ſimul habitas fuiſſe videmus.Fuerúntq́; his ſimiles, quas nos letanias proceſſionéſq́; appellamus.ſupplicationes vero referendis geſta re aliqua gratijs,ad deorum templa & ſacra omnia loca inſtitutas,priuſquam pompas inchoaſſe cõſtat. Liuius quinto:captis Veijs à Camillo ſenatus in quadriduum,quot dierum nullo ante bello,ſupplicationem decreuit,Forma autem ſupplicationis quæ fuerit Liuij verbis ex xxvj.apparet.Poſt victoriam de Haſdrubale nuntiatã, diſcurſum inde ab alijs circa templa,vt dijs gratias agerent,Senatus q; M.Liuius.C.Claudius incolumi exercitu ducem hoſtiúmq́; legiones cecidiſ- Supplicationes.

ſent: ſupplicationē in triduum decreuit: omnia templa per totum triduū æqualem turbam habuere, matronæ cū ampliſſima veſte, cum liberis perinde acſi debellatum foret omni ſolutæ metu, dijs immortalibus gratias egerunt. & infrà libro. xxx. Prætor extemplo edixit, vt æditui ędes ſacras tota vrbe aperirent, circūeundi ſalutādiq́ꝫ deos agendiq́ꝫ gratias per totū diem populo poteſtas fieret: decretúmq́ꝫ vt quinq́ꝫ dies circa omnia puluinaria ſupplicaretur, victimæq́ꝫ maiores immolarentur centum viginti. poſteris vero florentis rei pub. temporibus, eam vim habuit ſupplicatio: vt cui ea decerneretur rem bellicā administranti: is breui pòſt imperator appellaretur. Cicero philippicorum xiij. Et enim cui his viginti annis ſupplicatio decreta eſt, vt non imperator appellaretur aut minimis rebus geſtis, aut plerumq́ꝫ nullis. & ad triumphū facilius obtinēdum valuiſſe impetratam ſupplicationē Cicero M. Catoni ſcribens ſic innuit: ꝗ ſi triūphi prærogatiuam putas ſupplicationē. quo in præſtantiſſimo ſenatus & populi Romani viris clariſſimis decreto honore idem Cicero ſummū nactus eſt decus, cui priuato viginti dierum pro ſua reductione ſupplicatio præter cōſuetudinem decreta fuit: de qua idem tertia oratione in Lucium Catilinam ſic dicit: quòd meo nomine ſupplicationem decreuiſtis qui honos togato habitus eſt ante me nemini. & ad Marcum Catonē: Tu idem mihi ſupplicationē decreuiſti togato. ſed ad thēſam veniendum eſt, quam Feſtus Pompeius eſſe dicit vehiculū argenteum, quo exuuiæ deorū ludis circenſibus in circum ad puluinar vehebātur.

Et Asconius Pedianus actione in Verrem secunda: Thensæ sunt sacra vehicula pompa ordinum & officiorũ. Thensas alij à diuinitate dici putãt: alij q̃ ante eas lintea tendũtur, quæ gaudẽt manu tenere & tãgere qui deducũt. & tertia in Verrem Cicero: quam tu nunc thensarũ atq; pompę eiusmodi curam egisti. & quinta actione: qui religiones deorum immortaliũ retinere vult, eisq; phana spoliare omnia, qui ex thensarum orbitis prędari sit ausus. Et septima: omnésq; dij qui vehiculis thensarum solennes cœtus ludorum ire iussistis. Et de aruspicum responsis oratione Cicero Lentulum appellans pontificẽ maximũ: te appello Lẽtule, cuius sacerdotij sunt thensæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, quòd itaq; hic Cicero dicit sacerdotij esse pontificis maximi, thensas & ludos, causam præbet nobis ostendẽdi, quod suprà diximus, supplicationes pompam & thensas & insuper ludos vno eodémq; actu fuisse coniunctos. primum enim quantũ ad thensarum ornamentum spectat Liuius nono: Triũpho Lucij Papirij dictatoris de samnitibus longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificẽtiæ ĩ his vt aurata scuta dominis argẽtariorũ ad forũ ornãdum diuiderẽtur: vnde natum initiũ fori ornandi ab ædilibus cũ thensæ ducerentur: quas inter alios sacerdotes Salij in primis præcedebant, eósque à Numa institutos duodenario numero scribit Liuius: quibus tunicas pictas insigne decreuit, & super tunicam æneum pectori tegmen, cælestiáque arma quæ ancilia vocantur deferre ac per vrbem ire cantantes carmina cum tripudijs solenniq; saltu iussit.

Thensa. Salij. xij.

Et Marcus Varro Salios à ſaltando appellatos dicit. Macrobiúſq; ſcribit Appium Claudium qui inter ſalios vir triumphalis conſenuit pro gloria dicere ſolitũ, ꝙ collegas ſaltando excelleret. Hęc de ſupplicationibus thenſiſq; , pauca de pompis dicenda ſunt, quæ tamen ſupradictis duobus aliquando fuere communia. Feſtus Pompeius Ciceria dicit appellata fuiſſe effigiem quãdam argutam & loquacem ridiculi gratia quæ in pompa vehi ſolita ſit: Cato in Marcum Ceciliũ: quid ego cum illo diſceptem amplius, quem ego denique credo in pompa luſitatum ire ludis pro Ciceria atq; cum ſpectatoribus ſermocinatum? Et infra Feſtus. Manduci effigies in pompa antiquorũ inter cæteras ridiculas formidoloſas ire ſolebat, magnis malis, ac late dehiſcens, & ingentem dentibus ſonitum faciens: de qua Plautus ait. quid ſi ad ludos me pro mãduco locem, qua propter dire crepito dentibus. Petreia autem appellabatur quæ pompam præcedens imitabatur anũ ebriã, ab agri vitio ſcilicet petra abundantis appellata. fuit autem ducendæ pompæ grauitas ſeruata. Nam cum circenſium die pompa duceretur ad placandum propter peſtem deos, puer ſuperne ſpectans ſacrorum ritus vidit & patri narrauit, quare conſtitutum, vt viæ tegerentur velis, per quas pompa eſſet ducenda. Vnde Cæſarem dicit Suetonius voluiſſe imprimis ſtatuam inter regias, ſuggeſtũ in orcheſtra, thenſam & ferculum circenſi pompa. Et Auguſtũ cũ accidiſſet votiuis circenſibus vt correptus valetudine lectica cubaret thenſas manu dedicaſſe. Pompam vnam Liuius xxvij. talem ſcribit. tacta de cælo ædes in

De Põpis. Ciceria. Manduci effigies. Petreia. Viæ tegebãtur velis.

Auentino Iunonis reginæ, prodigiúmque id ad matronas pertinere aruſpices cum reſpōdiſſent, donóq; diuam placandam eſſe:ędilium curulium edicto in capitolium conuocatæ, quibus in vrbe Roma intráq; decimum lapidem ab vrbe domicilia eſſent:ipſæ inter ſe quinq; & viginti delegerunt,ad quas ex dotibus ſtipem conferrent. Inde donum peluis aurea facta. Latáq; in auentinum puréq; & caſte à matronis ſacrificatum : confeſtim ad aliud ſacrificium eidem diuæ ab decemuiris edicta dies , cuius talis ordo fuit . Ab æde Apollinis boues fœminæ albę duę porta carmētali in vrbem ductę.poſt eas duo ſigna cupreſſea Iunonis reginæ portabantur. Tum ſeptem & viginti virgines longam indutæ veſtem carmen in Iunonem reginam canentes ibant,illa tempeſtate forſan laudabile rudibus ingenijs,nunc abhorrens & inconditum ſi referatur.virginum ordinē ſequebantur decemuiri coronati laurea, prætextatiq;:à porta iugario vico in forum iuerunt: In foro pōpa conſtitit,& per manus reſte data virgines ſonum vocis pulſu pedum modulantes inceſſerunt. Elegantiorem vero pompam galienos duos principes duxiſſe Iulius refert Capitolinus: Conuocatis patribus decēdia celebrauit, magno genere ludorum,noua ſpecie pomparum, exquiſito genere voluptatum:iam primum inter togatos patres & equeſtrem ordinem,& albatos milites,omni populo præeunte , ſeruis etiam prope omnium & mulieribus cum cereis, faſcibus etiam præcedentibus capitolium petijt . præceſſerunt etiam altrinſecus centum albi boues cornibus auro iugatis,& dorſualibus ſericeis diſcolori-

Ordo pōpæ

bus præfulgentes. Agnæ candentes ab vtraque parte ducentæ præcesserunt, & decem elephanti qui tunc erant Romæ. Mille ducenti gladiatores pompaliter ornati cum auratis vestibus matronarum, mansuetæ feræ diuersi generis ducentæ, ornatúque maxime affectæ, carpēta cum mimis & omni genere histrionum, pugiles faculis non veritate pugnantes. Cyclopea etiam luserunt omnes apenarij, ita vt miranda quædam & stupenda monstrarent, Omnes vię ludis strepitúque & plausibus resonabāt ipse medius cum picta toga & tunica palmata inter patres, vt diximus, omnibus sacerdotibus prætextatis, capitolium petijt. hastæ auratæ altrinsecus quingentæ, vexilla centena pręter illa quæ collegiorum erāt, dracones, & signa templorum omniúmq; legionum ibant. Ibant præterea gentes simulatæ, vt getæ, sarmatæ, thraces, persæ, vt nō minus quàm ducenti globis singulis ducerentur. sed iam de religione satis multa: ad alia transeundum est.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE TERTIVS LIBER. QVI ET ADMINISTRATIONIS REI PVBLICAE Primus.

ADministrationem reipublicæ Romanorum ostensuri, opus supra vires humanas aggressi videmur, qui præpotentis omniū populi atq; sapientissimi mille & amplius annorum cōsilia, cogitationes, & demum gubernatio-

nem propè diuinam totidem penè iam quot ab origine in finem suum habita & conseruata fuit annis destitutam collapsam & obliuioni magna ex parte datam, paucis enitamur libellis in noticiam lucémque educere. Sed fore neminem arbitror tam iniquum existimatorem, qui non potius intẽtatos etiam supra vires conatus laudet: q̃ infinitæ rei impossibilem à nobis explicationem desideret, exigátque absolutam. Illud autem polliceri ausim, scriptam à me rei publicæ Romanę administrationem tanti futurã, tam multis abundaturam vel institutis vel exemplis: vt quæcunq; à Græcis & aliarum gentium nationúmque ac ipsius vrbis Romæ doctissimis, sapientissimis, eloquentissimis viris, siue, vt appellant, politica siue de re publica, siue de principum principatuúmque regimine scripta sunt, minora atque inferiora duci possint, his quæ non disputata à nobis & edocta quòd nesciremus: sed prudenter excogitata à maioribus probe gesta, & constanter cõseruata tantum, tam amplum tam gloriosum pepe risse & auxisse imperium ostendemus. administrationem vero esse dicimus ciuilem gubernationem, in qua nec rei militaris, nec morum & consuetudinis singulorum neque honoris & præmiorum publicę tributorũ, triumphi, ouationis, trophæi, partim ratio aliqua habeatur. Sed præmittẽdam fortasse quis dixerit, & causam & rationẽ condendæ vrbis, & ipsam ædificationẽ ab initio ad culmen atq; etiã inclinãtis imperij principia breui narratione perductã. Cui parti videmur satisfecisse in Roma, quã descripsim⁹, instauratã: ædificãdę autẽ ipsius vrbis causã, regis Ro-

Administratio.

Causa Romæ ædificandæ.

muli & confluētis ad eū multitudinis tuitionem quęsitā, nō absurde dici posse videm⁹. rationémq; si causam & supercælestem, quē singularē fuisse ab effectu constat, dispositionem postponere volumus, hanc dicere possumus: quam apud Titum Liuium Camillus lib. v. militibus Romam à Gallis captam linquere meditantibus in dissuasionem adducit: saluberrimos esse in quibus sit ædificata colles, flumē opportunum quo ex mediterraneis locis fruges aduehantur, quo maritimi cōmeatus accipiātur: mare vicinū ad cōmoditates, nec expositū nimia propinquitate ad pericula classiū externarū nationum. Italiæ medium ad incrementum vrbis. nactam bonū locū argumentū fuisse ipsam magnitudinē tam nouæ vrbis: trecentesimus nāq; sexagesimus quintus annus vrbis tunc agebatur. contrariū tamen dixisse videmus milites Romanos apud eundē Liuiū in septimo. Qui enim in præsidio Suessulæ & campanorum manserant, illecti dulcedine agri agitarūt, consilia, eodem scelere adimendam esse campanis capuam, per quod illi eā antiquis cultoribus ademissent. An enim æquū esse dicebant dedititios suos illa fertilitate atq; amœnitate ꝑfrui, se militando fessos in pestilēti atq; arido circa vrbem solo luctari. Et quidē Romanæ vrbis aerem autumno semper grauem, ac prope pestilentē fuisse multi ex priscis scripsere. Sed vnico Iulij Frontini testimonio cōtenti erimus, qui de aquæ ductibus tractas sic dicit de aquis in vrbē à Traiano principe optimo introductis: nec pereuntes quidem aquæ otiosæ sunt. alia mundiciarum facies: purior spirit⁹, & causæ grauioris cæli

quibus apud veteres aer vrbis infamis erat remotæ sunt. Sed ad gubernationē: ea bipartite à nobis tractanda erit, vt vrbis ipsius & illi continentium primo intrinsecum, post Italiæ & prouinciarũ imperio subditarũ extremũ regimen ostendamus: intrinsecique regiminis tot erunt partes quot magistratus ab vrbe fuisse duxerimus ostēdendum, à quibus etiã nascetur ratio externi regiminis describendi, & õnes has partes sub maiori alia diuisione tractari oportebit, vt regũ primo, deinde stantis & integræ reipub. post principum siue imperatorũ tempora seorsum singulas suas habuisse gubernationis formas doceamus. Quanq̃ de ipsa qua primo posuimus loco regũ tēporis administratione pauca sunt quæ ad nostram facere intentionem iudicemus. Satis enim cõstat omnibus vel mediocriter eruditis: septem fuisse reges, qui per quatuor & quadraginta ac ducentos annos vrbis Romæ imperium tenuerũt. apúdq; eos magna fuit senatorum & quorũdã ex magistratibus auctoritas, à quibus & alijs postea additis magistratibus, liberæ vrbis Romę rescribere magistrat⁹ aggressuri, rei ipsius nomē diffiniamus. Magistrare, inquit Festus, est moderari. vnde magistri, non solum doctores artiũ, sed etiam pagorum, societatum, vicorum, collegiorũ, equitum dicuntur: quia omnes hi cæteris magis possunt. Vnde & magistrat⁹, qui per imperia potentiores sunt q̃ priuati, quæ vox duabus significationibus notatur: nam aut ipsam personã demonstrat, vt dicimus, magistratus iussit: aut honorem, vt cum dicitur, Titio magistratus est datus. Et Cicero legum secundo, Dicam de magi-

Magistrare
Magistri.

ſtratibus,id eſt enim profecto,quod cõſtituta religione rempublicam contineat maxime. Magiſtratus habet hanc vim,vt præſit præſcribátque recta & vtilia & cõiuncta cum legibus: vt enim magiſtratib9 leges,ita populo præſunt magiſtratus. Veréq; dicitur,magiſtratũ legem eſſe loquẽtem: legem autem mutum magiſtratum. Quod cum dico, legem à me intelligi nil aliud volo q̃ imperium,ſine quo nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens,nec humanum vniuerſum genus ſtare, nec rerũ natura omnis,nec mundus ipſe poteſt.

Senatores centum. Patres. Patricij.

Igitur à ſenatoribus incipiamus, quos centũ numero Romulum creaſſe Liuius in primo ſcribit. Patréſq; ab honore,& patricios eorum progenies,& ſenatores ob ætatem eſſe dictos. De quib9 quid regum temporibus egerint,quantúmq; eorum auctoritas valuerit,pauca ſunt dicẽda.

Decuriæ decem.

Mortuo enim Romulo centum patres in decem decurias diuiſi ſunt:& viginti ſingulis quinq; dieb9

Interregnũ

regebãt: fuítq; anno vno id interregnum. Ita patres centum gratiam inierunt,ſumma poteſtate populo facta : decreuerúntq; vt cum regem populus iuſſiſſet, id ſic ratum eſſet ſi patres aúctores fierẽt: quod quidem bonum grauéq; initium vſq; adeo valuit,vt ſemper poſtea quandiu reſpublica ſtetit, in legibus magiſtratibúſque rogandis fuerit obſeruatum. Tullus rex poſtea allegit in ſenatum Albanorũ patres:& Tarquinius Priſcus centum alios patres addidit,qui deinde minorum gentium appellati ſunt. Ciuitate autem poſt creatos conſules libera, quot numero ſenatores vſque ad C. Cæſaris tempora per ſingulas ætates fuerint: ſatis fuerit nunc oſtẽdere,vt alio-

Minorum gentium.

rum magiſtratuum origine pariter oſtẽſa, ad ſingulorum officia & geſtas res gerendarúmve facultatem ac poteſtatem redeamus. Secundo libro Liuius de primis conſulibus tractans dicit: Deinde quo plus virium in ſenatu frequẽtia etiam ordinis faceret, cędibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equeſtris gradus electis ad trecentorum ſummã expleuit: traditúmque fertur, vt in ſenatum vocarentur, qui patres quíque conſcripti erant: cui ſententiæ concordat quod Moyſes primo Machabæorum de Romanis ſcribit in hæc verba, Et quia curiam fecerunt ſibi, & quotidie conſultant trecenti viri conſilium agentes. Itaqꝫ quod inquit eodem loco Liuius, Dum nullum faſtiditur genus in quo eniteret virtus, creuit imperium Romanũ. Feſtúſqꝫ Pompeius differentiam ponit, quæ in ſenatorum nominatione ſequuta eſt: Allectos fuiſſe dictos, qui propter inopiam ſenatorum, ex equeſtri ordine in ſenatorum ſunt numerum allecti. Nam patres dicebantur, qui erant patricij generis: conſcriptíque, qui ſenatu erant ſcriptis annotati. Libro autem XXII Liuius ea narrãs quæ poſt cladem ad Cannas acceptam prouiſa ſunt, ſcribit, Octuaginta ſenatores, aut qui eos magiſtrat⁹ geſſerãt, vnde in ſenatũ legi deberẽt, cũ ſua volũtate milites in legionib⁹ facti eſſent, fuiſſe allectos. Et infrà XXIII, C. Terẽtius cos. ex Appulia acceſſitus, M. Fabiũ Buteonẽ dictatorẽ in ſex mẽſes dixit, q & cẽſor tũ fuit: tũ legit, qui ædiles, tribuni ple. quęſtoréſve fuerãt: tũ ex his q magiſtratũ cepiſſent, qui ſpolia ex hoſte fixa domi haberẽt, aut ciuicã coronã accepiſſent. Ita CLXXVII

Allecti.

Patres conſcripti.

cum ingēti approbatione hominum in ſenatum lectis extēplo magiſtratu ſe abdicauit. Quo autem modo ſenatores aut in demortui locum, aut amoti ſubrogarentur, infrà in cenſorū magiſtratus deſcriptione oſtendemus. Ad conſules veniē dum eſt, quorum primos fuiſſe conſtat, qui regibus eiectis creati ſunt, Iunium Brutum & Tarquinium Collatinum. Conſulem autem nominatum eſſe inquit M. Varro de lingua latina, quòd populum & ſenatū conſuleret. Et Nonius Marcellus, quòd conſulat ſenatum. Cōſideraſſe enim exiſtimo Nonium conſueuiſſe à tribunis potius q̄ à conſule populum conſuli. Cicero autem legum I I, Conſules regio præſunto imperio: híſq; præeunto iudicando, conſulendo prætores, iudices apparento: militiæ ſummum ius habento: nemini parento: iuſſa ijs populi ſuprema lex eſto: eundem magiſtratum ni interfuerint decem anni ne quis capito: ciuitatem annali lege ſeruanto: duella iuſta iuſte gerunto: ſocijs parcento: ſe & ſeruos continento: populíq; ſui gloriam augento: domum cum laude redeunto. Magnam conſulis officij & auctoritatis partem Cicero in ſuperiori lege expoſuit. Idémq; oratione pro Rabirio perduellione ad Quirites habita inquit, Summum in conſulibus imperium ſummū in ſenatu conſilium. Et pro Plancio, Honorum populi finis eſt conſulatus, quem magiſtratum octingenti ferè conſecuti ſunt. Sicut autem conſules exactis regibus primi regiū magiſtratum in populum cœperunt, ita P. Valerius moderatione ſua Publicolæ cognomen aſſecutus, imperij quidem regij poteſtatem & inſignia omnia ſub conſulū

Conſules. Valerius Publicola.

titulo cum collega retinuit, modestia tamen vsus fasces securibus vacuefecit, & numerum fascium pro dimidia diminuit: legem tulit de prouocatione ad populum, qua interposita ciuis nec verberari nec necari poterat: ædes suas ex summa velia ad fori infima transtulit. Licet vero suprà Cicero in legibus dixerit, nemini cõsules debere parere, eos dictatori paruisse constat: quandoquidẽ Liuius octauo dicit, consulibus iussis ante tẽpus abdicare se magistratu, quo maturius noui consules aduersus tantã belli molem crearentur, M. Valerium Coruinum, M. Attilium Regulum cõsules fuisse: cum autem consules principio conditæ crescentísq; reipublicæ ex patricijs creari solitos, plebs ex suo quoq; corpore creari magnis obtinuisset contentionibus: alia propè durior cõditio ipsis creandis iniecta est, vt non nisi ex pręclara stirpe oriundi consules fieri possent: & licet id nulla esset lege præscriptũ, difficultates tamen interpositæ erant, vt petituri consulatum, quæsturam, & ędilitatem prius gessissent, ludósq; & alia magnæ impensæ munera populo ædidissent, de quibus infrà suo loco dicendũ erit: primúsq; Cicero sicut oratione pro Murena dicit, claustra illa nobilitatis effregit, vt aditus ad consulatũ postea sicut apud maiores fuerat, non magis nobilitati, quàm virtuti pateret. Vnde in consulatu suo orationem habens secundam in legem agrariã Rulli non indigne gloriatus est, se fuisse vnũ ex omnibus nouis hominibus, de quibus tunc meminisse possent, qui consulatum petierit q̃primum licitum fuerit, consul factus sit cũ primũ petierit. Quo in consulatu procuratorem cũ consules ha-

Consules dictatori parebant.

berent perpetuum, Cicero fecit ãnuum. nõ enim consulibus multa vel publice vel priuatim gerere & administrare minutiora per seipsos licebat, quæ huic procuratori exequenda committebantur. Et quia consules vt senatum cõsulerent creatos suprà fuisse ostendimus, summa eis solis contingebat auctoritas, cum senatus permitteret iuberétve, vt curarẽt ne quid respublica acciperet detrimenti: sicut Plutarchus in Pauli Æmylij vita, Senatusconsulto summa rerum consulibus datur, ne quid detrimenti respublica accipiat: quod non crebrius à senatu agi solitum, quàm cum ingentis metus & grauis periculi discrimen reipublicæ immineret. Et Cicero in Miloniana oratione, Quãquam quis hoc credat, Cn. Pompeius cũ senatus ei commiserit vt videret, ne quid detrimenti respublica caperet. Quo vno versiculo satis armati semper consules fuerunt. & idem Cicero oratione in legem agrariam Rulli prima, Omnes qui se saluos volunt, sequentur auctoritatem consulis, soluti à cupiditatibus, liberi à delictis, cauti in periculis, non timidi in contentionibus. Dictatorem Romæ primum fuisse T. Largium Liuius secundo libro dicit, cui auctoritas summa sine prouocatione esset. Et cum is multíque post eum patricij generis fuerint, tandem primum de plebe dictatorem fuisse C. Maniliũ Liuius libro septimo ostendit. Dictatorem diffinit M. Varro quòd à consule dicebatur, cuius dicto audientes essent omnes. Et Plutarchus in Põpeij vita dictatorẽ scribit cæteras potestates dissoluere præter tribunitiam. Pompeiúsq; de iuris origine, Proditi sunt dictatores à quib9 nec pro-

Procurator consulum.

T. Largius primus dictator.

C. Manilius primus dictator è plebe.

Dictator vnde.

uocādi ius fuit,& quibus etiā capitis animaduersio data est. Nam cum populo Romano aucto crebra bella orirentur,& quædam acriora à finitimis inferrentur, interdum re exigente placuit maioris dignitatis magistratum constitui. Hunc magistratū quoniā summam potestatē habebat non erat fas vltra sextū mensem retineri, & his dictatoribus magistri equitum adiungebātur sic, quomodo regibus tribuni celerū. Cicero de finibus bonorum & malorum,dictatorē dicit à maioribus magistrum populi appellatum fuisse. Senecáq; epistola nona centesima, eum quem nos dictatorem dicimus & in historijs ita nominari legimus,apud antiquos magistrum populi vocatum. Hodiéque id extat in auguralibus libris,& testimoniū est,quòd qui ab illo nominatur,magister equitum est.quòd autē Pompeius hic & Seneca dixerunt de magistro equitum,Varro sic affirmat,magister equitum,quòd summa potestas eius in equites & accensos. Hinc Liuius libro tertio,Dictator L.Quintius Cincinnatus, magister equitum Seruilius Hala, qui Melium interfecit, domus diruta Æquimelium appellatum. Et libro XXII,Q.Fabius Maximus dictator,M.Minutiū magistrū equitū tunc primū dixit. Sed à quibus & quomodo crearet̄ dictator Liuiꝰ lib. XXVII, Decreuit senatus vt cōsul M. Valerius ex Sicilia vocatus priusq̄ ex vrbe discederet populū rogaret,quē dictatorē dici placeret.eúmq; quē populus iussisset diceret dictatorē.si cōsul noluisset,p̄tor vrbanus populū rogaret. Si nec is qdē vellet, tū tribuni ad plebē ferrēt. Cum cōsul se populū rogaturū negasset q̄ suæ potestatis esset, prætor-

Magister equitum.

Tribuni celerum.

Magister populi.

Quomodo dictator creatur.

rémq; vetuisset rogare. tribuni ple. rogarũt plebsque sciuit, vt Q. Fuluius qui tum ad Capuã erat dictator diceretur. Sed quo die id plebis conciliũ futurum erat, cõsul nocte clam in Siciliam abijt, destitutíq; patres literas ad M. Claudium mittẽdas censuerunt, vt desertæ à collega reip. subueniret, dicerétq; quem populus iussisset dictatorem: ita à Claudio cos. Fuluius dictator dictus. Fuerũt enim & alij solo penè nomine dictatores, claui ob sedandam pestem figendi causa vnus sicut Liuius VII. Dictator figendi claui causa ad sedandã pestem: & alter de quo idem Liuius VIII. dictator feriarum causa dictus, tribus omnis supplicatum ire placuit. Prætor tertius in vrbe magistratus dignitate fuit à præessendo, quod Liuius innuit, dictus. Et tamen Varro de lingua Latina, Prætor dictus quod præiret exercitum. Et Cicero legum II, Iuris disceptator qui priuata iudicet iudicaríve iubeat, prætor esto: iuris ciuilis custos esto: huic potestati parento: quotcunq; senatus creuerit, populúsve iusserit tot sunto. Et Liuius V. dicit, primum prætorẽ ex patribus qui ius in vrbe diceret creatum fuisse, penes quem magistratum omnis publici priuatíq; iuris potestas, vt & nouum ius condere, & vetera abrogare facultas esset. Idq; ob magistratus honorem ius honorarium appellatum est. Cum tamen regia illi essent insignia, vt apparatu cõsulibus penè par videretur, lictores non amplius sex habuit. Pomponius autem de origine iuris, Prętor creatus est cũ consules auocarentur à bellis finitimis, neq; esset qui in vrbe ius reddere posset. Hic primo vrbanus appellatus est, quòd in vrbe ius redderet. Post

Dictatores ad pestem sedandam.
Dictator causa feriarum.
Prætor.
Ius honorarium.
Lictores Prætoris.
Quare creatus prætor.
Prętor vrbanus.

aliquot deinde annos nõ sufficiēte eo prætore, ꝙ multa turba etiã peregrinorũ in ciuitate veniret, creatus est & alius prætor, qui peregrinus appellatus est. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia & Hispania, deinde Narbonensi prouincia, totidem prætores, quot prouinciæ in ditionem venerant, creati sunt: quorum vni Paulo Æmylio ad hiberos eũti, duodecim cõcessi sunt lictores, & equo vectus albo trabeámq; indutus albam ministros omnes albis indutos duxit. Ad quod Iuuenalis allusit, Niueíque ad fræna Quirites. Plutarchus in Bruti vita inquit, Prætorum virgas securibus fuisse alligatas: ꝙ significaretur non oportere magistratus iram promptam & dissolutam esse, vt virgarum solutionis mora & tarditas iram frangeret, & impetũ moderaretur. Tribuni ple. etsi magistratus dignitatē non haberent, maximi tamē momenti in repu. fuerunt. Nam Plutar. in ꝓblematibus, Tribu. ple. sicut cæteri magistratus purpura nõ vtitur, quia tribunatus magistratus non est. Nam nec lictores habet, nec in sella curuli sedet ius dicturus, nec creato dictatore ius dimittit, sicut cæteri magistratus: sed tribunatus magistratui & imperio potius obijcitur q̃ ipse sit magistratus. Magnitudo ac fastus consulē decet & impatorē: tribunũ vero abiectũ esse oportet, nec aspectu grauē, nec aditu difficilē, sed facilem, ac multitudini cõmodũ, ac tractabilē: vnde nec domus tribuni ianuã claudere moris erat: sed noctu & interdiu semper patere, tanq̃ portus quidã ac profugiũ quibus opitulandũ esset. Tribunorũ nominis etymologiã M. Varro de lingua latina hãc affert, Tribuni militũ ꝙ terni è tribus tribubus

Prætor peregrinus.

Prætores totidem, quot prouinciæ.

Tribuni pl.

Ianua domus tribuni non clauditur.

Ramnẽſi, Lucera, & Tatienſi ad exercitũ mitterentur. Tribuni ple. ꝙ facti ex illis qui plebẽ defenderent in ſeceſſione. Sed nos de militarib⁹ tribunis dicere in partibus militaris diſciplinæ diſferemus. Cicero legum II, plebs quos pro ſe contra vim auxilij ergô decem creauerit, tribuni ei⁹ ſunto: quódque hi prohibuiſſent, quódque hi plebem rogaſſent, ratum eſto, ſanctíque ſunto: néve plebem orbam tribunis relinquunto. Cûmque in eo dialogo Q. Cicero frater multa queſtus eſſet de vi tribunitia, ac multorum ex eis inſolentiam narraſſet, M. Cicero reſpondens, Ego, inquit, frater in iſta poteſtate ineſſe quiddam mali aſſentior, ſed bonum quoddam eſſe quæſitum, modo in ea nõ aberremus. Nimia poteſtas eſt tribuni ple. quis negat? ſed vis populi multo ſeuerior, multóque vehementior, quæ ducem quòd habet interdum lenior eſt, q̃ ſi nullum haberet. Dux enim ſuo periculo ꝓgredi cogitat, populi impet⁹ periculi rationem ſui non habet, atque aliquando incenditur, & quidem ſæpe ſedatur. quod enim eſt tam deſperatum collegium, in quo nemo ex eis ſana mente ſit? Inuentum eſt id temperamentũ, quo tenuiores cũ principibus æquari ſe putarẽt. In quo vno fuit ciuitatis ſalus: quamobrem aut exigẽdi reges non fuerunt, aut plebi re non verbo danda libertas. Cauſamq; creandorum tribunorum omittemus à Liuio & à multis diffuſe narratam: quando autem creati fuerint, & quot, Liuius ſecundo, In ſacro monte creati tribuni plebis duo. Sed Aſconius Pedianus qui Liuio penè par ætate fuit, in expoſitione orationis M. Ciceronis pro Cornelio de maieſtate, dicit, In monte

Tribuni vnde.

Tribunorũ numerus.

Sacro quinqꝫ tribuni plebis creati,vt essent singu li ex singulis classibus.Et Liuius tertio,Q.Minutio,M.Horatio Puluillo consulibus vigesimosexto anno à primis tribunis plebis creati sunt decem,duo ex singulis classibus.Et infrà,Creari tribunos ple.consulari potestate concessum promiscue ex vtrisqꝫ.Plutarchus in Gracchorũ vita scribit moris fuisse tribunorum plebis,vt vno intercedente nil alij possent efficere,consulémqꝫ à tribuno plebis in carcerem duci potuisse.Vnde Scipio Nasica,Quando,inquit,cõsul ciuitatem prodit,qui leges saluas esse cupiũt,me sequãtur.Tribuníqꝫ plebis senatũ non intrabant,sed ad fores curiæ sedentes senatusconsulta inspiciebant, vt possent siqua displicuissent intercedere:& ijs quę placebant,T literam ipsi subscribebant.si quãdo autem accideret tribunum plebis cogi ad aliqua facienda oportere,id munus collegæ præstabãt. Nam cum L.Cotta tribunus plebis æs alienum soluere recusaret,quia in ius vocari nequiret,socij & collegæ illum coegerunt comminati se creditoribus eum concessuros si postulassent. Nec solum ęs alienum tribuni à collegarum aliquo dissolui curabant, sed errata inuicem moderabãtur corrigebántqꝫ. Memmius enim tribunus plebis accusatum A. Gabinium condẽnari obtinuerat, lictoréśqꝫ iam manum accusato inijciebant,cum filius Gabinij Sisenna ad pedes Memmij procidens,veniã patri orabat: quẽ ille humi iacentem, cũ diu sic esse permitteret,collegæ duodecim indignati insolẽtiã,Gabiniũ absoluerũt.Tribunóqꝫ vnũ diem ab vrbe abesse nõ licebat.A.Gelli9 ex Atteio Capitone narrat:Labeonem Antistiũ iu-

Consules potuisse in carcerem à tribuno duci.

T,litera.

Tribun9 in ius non vocabatur.

Tribuno ab vrbe vnum diem abesse nõ licebat.

recõſultiſſimum viatori eum ad tribunos plebis vocanti reſpondiſſe, Tribunos vocationem in ius non habere, ſed ſolam prehenſionem eſſe permiſſam. Pariterq; Varronem ſenſiſſe Gellius aſſerit. Vnde interceſſionem & plebiſcitorum lationẽ, tribunis primarium fuiſſe munus, & prædicti aſſerunt vetuſtiſſimi & nos infrà oſtẽdemus. Quæ

Queſtores. ſtorum aliquos vrbanis prefuiſſe rebus, quoſdam per prouincias cum maiores gerẽtibus magiſtratus, exigendis vectigalibus fuiſſe miſſos conſtat. Et vrbanos quidem quæſtores partim ærarij pecuniarum curam geſſiſſe, partim exercendis quæſtionibus, partim legendis in ſenatu epiſtolis pręfuiſſe videmus. Nominiſq; diffinitionẽ M. Varro hanc affert: quæſtores à quærendo, quia conquirerent publicas pecunias, & maleficia quæ triumuiri capitales conquirunt. Ab his poſtea qui quæſtionum iudicia exercent, quæſtores dicti. Aſconius Pedianus in ſecũda actione Ciceronis in Verrem dicit, Quæſtores vrbani ærarium curabãt, eiúſq; pecunias expenſas & acceptas in tabulas publicas referebãt. Pomponius de origine iuris, Quæſtores conſtituti ſunt, cum ærarium populi auctius eſſe cœpiſſet, vt eſſent qui illi præeſſent: dicti ſunt ab eo quòd inquirendæ & conſeruandæ pecuniæ cauſa creati erant. & quia de capite

Conſuli ius dicere de capite ciuis Romani nõ licebat. ciuis Romani iniuſſu populi, nõ erat permiſſum conſulibus ius dicere: propterea quæſtores conſtituebantur à populo qui capitalibus rebus præeſſent. Vlpianúſque de officio quæſtoris, Quæſtoribus creandis origo antiquiſſima & penè ante omnes magiſtratus. Granius deniq; iureconſultus etiã ipſum Romulũ & Numã Põpiliũ binos

quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed & populi suffragio crearent refert. Sed Plutarchus in problematibus, vanum quæstoribus attribuit officiũ, quos dicit magistratũ ineũtes nihil prius curasse, quàm vt sacrarum anserum alimenta locarent, quia Galli anserũ clangore prohibiti sunt Capitolio potiri: & addit, fuisse eas rubrica tinctas, quam imprimis renouandam quæstores curabãt. Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrẽ docet, quod suprà diximus, alios quęstores cũ singulis magistratibus proconsule præsertim & prætore conquirendis vectigalibus fuisse missos: Quæstorem habes nõ tuo iudicio delectum, sed eum quem sors dedit. Et ad M. Cæliũ ædilem idem Cicero, Ego de prouincia decedens quæstorem Cælium præposui prouincię. Puerũ, inquis. at nobilem adolescẽtẽ, & omniũ ferè exemplo. Et Asconius Pedianus in diuinatione, oratione prima Ciceronis in Verrem, Siciliam dicit duos olim habuisse quæstores, Lilybitanũ vnũ, alterum Siracusanũ: de tertio autem quod prædictis attribuimus officio legẽdi in senatu epistolas, & de prædicta in prouincijs attributa eis cura, apud Vlpianũ prædicto loco sic habetur: Sed sicut dubiũ est an Romulo & Numa regnantib⁹ quæstores fuerint: ita etiam Tullo Hostilio rege quæstores fuisse certum est: & sane crebrior apud vetustos opinio est Tullum Hostilium primum in rempublicam induxisse quæstores, & à genere quærẽdi quæstores dictos Iunius & Trebatius & Fenestella scribunt. Ex quæstorib⁹ quidam solebant prouincias sortiri, ex senatusconsulto, quod factum est Decio Bruto & Cecin-

Quæstores primi sub Tullo Hostilio.

Quæstores prouĩciales

na consulibus. sane nō omnes quæstores prouincias sortiebantur, verum excepti erant candidati principis. Hi etenim solis literis in senatu legendis vacabant. Hodiéq; obtinuit indifferēter quęstores creari tā patricios quàm plebeios. Ingressus est enim & quasi primordium gerendorum honorum sententiæq; in senatu dicendæ. de ædilibus dehinc dicendum, quos alterum fuisse gradum constat illis qui consulatū præturámve petere instituissent. Vnde Cicero scribens Furnio præturam ambienti. Non est annus hic tibi designatus, vt si ædilis fuisses post biennium tuus annus esset, vt omnia te metiri dignitate malim q̄ ambitione, maiorémq; fructum ponere in perpetuitate laudis, quàm in celeritate præturæ. Ad quid vero ædiles crearentur, idem Cicero legum secundo: Suntóque ædiles curatores vrbis, annonæ, ludorúmque solennium. Ollisque ad honoris amplioris gradum prius accessus esto. & Liuius in quinto, quando creati fuerint, eodem anno consul alter ex plebe prætor vnus ædiles curules. Et in libro nono. C. Flauius scriba patre libertino ædilis curulis fuit: cum peteret neq; eius nomen à tribubus acciperetur, quia scriptum faceret, tabulam posuisset, & iurasset se scriptum non facturum. Decimo autem Liuius, quid aliquando ædiles egerint. ædiles curules fœneratorib9 mulctatis, ex eo quod in publicum redactū est, ænea in capitolio limina & trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouémq; in culmine cum quadrigis, & ad ficum ruminalem simulacra infantium conditorū vrbis sub vberibus lupæ posuerunt, semitámque lapide quadrato à Capena

Aediles

porta ad arcem ſtrauerunt. Et infra Liuius. Ab ædilibus mulctatitia pecunia pecuarijs damnatis ludi facti, pateræq; aureæ ad ædem Cereris poſitę. Eodémque anno ab ædilibus curulib⁹ qui ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, via à Martis ſilice ad bouillas pſtrata eſt. & trigeſimotertio, Ædilitas inſignis eo anno fuit, multos pecuarios damnarunt, & ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Iouis ædis poſuerunt. Vt autē ludis faciendis abſque ærarij onere poſſent ſufficere, ædiles feras ludis ſpectaculíſque ędendas ex prouincijs aduehi prouincialium incommodo curabant. Vnde gloriatus eſt Cicero ad Quintum fratrem pro prætore Aſiæ ſcribens, Aſiam eo onere ſua ipſorum fratrū virtute liberatam eſſe, his verbis. Quantum vero illud eſt beneficium tuū, quòd iniquo & graui vectigali ædilitiorum magnis noſtris ſimultatibus Aſiam liberaſti. etenim ſi vnus homo nobilis queritur palàm, te ꝙ edixeris ne ad ludos pecuniæ decernerētur, talēta ſibi ducenta eripuiſſe, quanta tandem pecunia penderetur, ſi omnium nomine quicunq; Romę ludos facerent quod erat iam inſtitutū erogaretū? Hinc prius ſcripſerat ipſe Cicero M. Cælio ædili: De pantheris, per eos qui venari ſolēt agetur: mandatum diligenter, ſed mira paucitas eſt. Oppida etiam præter ipſam vrbem Romam, ædiles habuiſſe, indicat Cicero ad Brutū. Nam cōſtituēdi municipij cauſa hoc anno ædilem filiū meum fieri volui, & fratris filium, & M. Cæſiū. Is enim magiſtratus in noſtro municipio, nec alius vllus creari ſolet. Fuerūt alij minores magiſtratus, pręfectus vrbis. Triumuiri multiplices, aliíque qui

Aediles etiam in oppidis.

Magiſtrat⁹ minores.

& si stante repub. originem habuerunt, maxime tamen sub principibus sunt mutati. Quibus ad perpetuorum imperatorum tempora reseruatis, de censoribus dicere aggrediemur, cum tamen prius multa sub eum cadẽtia magistratum & regimen vrbis Romæ imprimis declarantia ordine docuerimus. Erúntq; hæc vocabula, curiæ, tribus, classis, census, lustrum: & ab his diuersimode dependentia. Titus Liuius vrbis conditæ initia descripturus ab eisdem rebus ita orditur, vt rem sibi & omnibus sui seculi notissimã minus aperte, quàm nostra exigeret intẽtio narret: incipitq; Romulum fœdere cum Sabinis ad lacum Curtium icto, & ex duobus populis facto vno, in curias triginta populum diuisisse, quibus nomen à Sabinis est inditum: & paulopost eodem tempore, tres equitum centurias fuisse additas: Ramnensem à Romulo, à Tito Tatio Tatiensem, & Lucerem, cuius nominis causam sibi asserit fuisse incertam. Sed Asconius tria ipsa nomina fuisse Hetrusca dicit, & Lucerem à Lucumonibus qui essent duodecim magistratus. Festúsq; cum illud idem affirmet, addit existimasse etiam quosdam non magis à Lucumonibus Lucerem dici, quàm à Luco, in quo vrbs Roma, aut eius prima pars, asylum fuit conditũ. Sed vbi triginta curias fuisse Liuium diximus scripsisse, erratum in numero librariorum vitio non dubitamus, quod ipsa tribuum trigintaquinq; supputatio ostendet. Nam tribus idem fuisse quod Liuius primo curias appellauit cum aliàs constat tum Asconius Pedianus secunda in Verrem actione sic ostendit. Tribus quinque & triginta in principio fuerũt tres,

Curiæ triginta.

Tribus & curiæ.

Trib⁹ xxxv

tatienſis à Tatio,ramnenſis à Romulo,luceres à Lucumone ſiue à luco quem aſylũ vocauit Romulus. Pòſt de nominibus Sabinarũ multæ ſunt dictæ quibus precatricibus parẽtum bellum maritorũmq; eſt finitum:dictę à tributo dando,aut quia primo fuerunt tres. Igitur vt ſupputationẽ continuemus à Marco Varrone incipiamus, qui ſeptem ſimul ſic oſtendit. Ager Romanus primũ diuiſus in partes tres, à quo tribus appellantur, Tatiẽſium à Tito Tatio, Ramnẽſium à Romulo, Lucerũ à lucumone. Sunt enim vocabula thuſca,, & ab hac diuiſione partes vrbis quatuor tribus dictæ: Suburrana,palatina,exquilina,collina. & octauam Liuius in ſecundo ſic oſtendit additam. Appius Clauſus cui poſtea Appio Claudio fuit nomen cum pacis ipſe auctor, à pacis turbatoribus premeretur, magna clientum comitatus manu Romam tranſfugit. His ciuitas data, tribus addita nouis tribubus : vetus Claudia appellata. Appius inter patres lectus . vltra has tribus.viij. Feſtus Pompeius decẽ nobis enumerat his nominibus, cruſtumina tribus, à cruſtumina hetruſcorum vrbe. lemonia tribus, à pago lemonia appellata, qui eſt à porta capena via latina. Metia tribus à quodam caſtro ſic appellatur: vffentia tribus, ab vffente fluuio dicta, qui apud terracinam labitur. Pupinia tribus, ab agro pupinio prope tybur. popilia tribus, à popilio traxit originem. romulia tribus dicta, ꝙ ex eo agro cẽſebantur quem Romulus ceperat ex veientibus. Scaptia tribus à nomine vrbis Scaptiæ appellatur. Sabatina à lacu ſabate dicta . Tormentina tribus à campo tormento appellata. Vt reliquũ

Trib⁹ vnde dictæ.

Cruſtumia tribus.
Lemonia
Metia
Vffentina.
Pupinia
Popilia.

Romulia.
Scaptia.
Sabatina.

Tormẽtina

ſit ſeptem tantum & decem fuiſſe quibus nomẽ Romulus impoſuerit curiarum, mulierum ſcilicet Sabinarum: cuius regionis primariũ fuit oppidum cures, à quibus originem Numa Pompilius duxit. Vnde Virgilius: Curibúſq; ſabinis. Fuerúntq; hæc nomina Stellatina. Armenſis, Pontia, Publia, Mathia, Scatia, Anienſis, Terentina, Sergia, Quirina, Trinitica, Volitina, Veientina, Fabiana, Scaptenſis, Voltinea, Narniẽſis. Scribit autem Liuius libro octogeſimo: aucta iam ciuitate libertinos in trigeſimã quintam tribũ fuiſſe diſtributos. M. Cicero prima oratione in legem Rulli agrariam reſpondit à romulia tribu ſe initium eſſe facturum, nam vſq; ad armenſem nomen habere properat. Et oratione pro Plãcio. nõ enim tribum Terentinã triniticam credo, ac Volitinam: quid Planco cum Lemonia, cum Veientina, quid cum Cruſtuminia: teſtis de Volitina. Hæc autem à Cicerone attulimus vt neceſſariũ fuiſſe doceamus, tribuum nomina hoc noſtro dicendi regimen vrbis initio oſtendi: quòd multoties ipſa occurrent: quanq̃ id etiam diſtincte ſciri oportuit: cum infrà demonſtraturi ſumus vniuerſóſque ex omni imperio ſiue vrbes totæ fuerint ſiue ſinguli præſtantes viri in ciues Romanos aſciti ſunt, oportuiſſe in dictarum tribuũ aliqua cõſcriptos addictóſq; eſſe: de quibus tam in ciuilibus, q̃ in militaribus, quibúſq; rebus eorum ratio ſumi poſſet: erántq; libri trigintaquinq;, in quibus tam multa ſcribebantur hominum millia apud cẽſores: adeo ingentes & forma magni vt elephantini à beluæ ſimilitudine dicerẽtur, quos libros ſingulo luſtro ob mutationes hominũ mo-

Stellatina
Armenſis.
Pontia
Publia
Mathia.
Scathia.
Anienſis.
Terentina.
Sergia.
Quirina.
Trinitica.
Volitina.
Veientina.
Fabiana.
Scaptenſis.
Voltinea.
Narnienſis

rientibus suffectorũ, aut aliter additorũ, oportuit innouari: quanq̃ & similes libros elephãtinos Senatuscōsulta apud eosdem censores habuisse patebit. Curiarum siue tribuũ nominibus expositis de censu classibúsq; simul dicẽdum est: quas pro nostra intẽtione imprimis necessarias Liuius eleganter sed nostro iudicio obscure describit. De Seruio enim Tullio dicit: Censum instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio, ex quo pacis bellíq; munera non viritim vt antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Et quidem saluberrimam esse hanc institutionem ætate nostra videmus, apud Venetos, Genuenses, & Florentinos: quas solas in toto orbe ciuitates eam sequi constat. Itaq; Seruius rex vt censum declararet, classes prius distinxit numero quinq;, quas priusquã ipsius Liuij verbis afferamus, de pecuniæ singularum summa, ad quam referebantur fortasse nō impertinenter aliqua differemus. Qui centũ millium æris, inquit Liuius, aut maiorẽ censum haberet: hoc exponentes dicimus: æs per ea tempora nondum fuisse signatum: Liuius enim in primi belli punici descriptione dicit. Post classem naualem à Fuluio cōsule acceptã Romæ statim ducentas naues fuisse refectas, quo tempore nũmi primum argentei sunt cusi, & nummus decima pars denarij aurei fuerit: à qua temporũ supputatione Plini⁹ parũ differre videtur, qui argẽtũ dicit signatũ fuisse anno vrbis quinto octogesimo quingẽtesimo Q. Fabio cōsule, anno quinto ante bellũ primũ punicum. placuisséq; denarium pro decem libris æris. Hanc nos difficillimam numerorum siue pōderum vetustissimam

Libri elephantini.

Census.

Classes v.

Quo tẽpore primum nũmi argẽtei cusi.

consuetudinem ad nostri temporis collationē inuiti hoc loco tractamus, quam infrà suo loco tractare cōstituimus: sed quantū ad præsentē facit classium census & tributorum dilucidationem, dicimus denarios semper aureos appellatos pondere nostris fuisse simillimos, quibus magna ex parte orbis penè totus nunc vtitur. Quandoquidem Venetus, Florentinus, Senēsis, Lucensis, Mediolanēsis, Ferrariēsis, Mātuanus: & extra Italiā Germanicus, Hūgaricus, Polonicus: ex Gallis quoque & Hispanis maior pars, necnō apud barbaros reges & nationes cusi denarij aurei, quos ducatos siue florenos vulgo appellant: ita Romano sunt similes: vt apud Romanū pōtificē maximū caput orbis Christiani habitū vnicā obtineat ducatus cameræ appellationē. si itaque Seruij regis temporibus centū millia æris primam cōstituebant classem, decem libræ ipsius æris denario attributæ aureo ita cumulari supputarique debebunt, vt decem millia ducati nostri temporis diuitiæ fuerint: quibus possessor sub classis primæ titulo inter vrbis primarios numeraretur. Ad Liuiū iam redeundum est qui centū millium æris aut maiorem censum haberent primæ classis erant. Intra centum & septuagintaquinque millia census secunda classis. Tertia classis à septuagintaquinque ac quinquaginta millia cēsus. In quarta classe à quinquaginta ad vigintiquinque millium æris census. Quintę classis inferiorē superiori censum habebat. Sed Liuius prædictis quinque classibus centurias & arma attribuit, de quibus in parte rei militaris cū dicturi simus: nihil vltrà nūc scribendum duximus. Ad censoresque redibimus: quorū

Aurei

Prima classis centum milliū æris.

Secunda classis. Tertia. Quarta. Quinta.

primi fuerunt Papirius & Sẽpronius Marco Geganio Macrino & Quintio Capitolino consulibus creati, vt censum prædictũ ex instituto Tulli regis rite haberent: à qua re cum laude executioni data censorum nomen eis est inditum: cõstitutúmq; vt is magistratus posset quinquẽnio retineri: de quorum magistratus officio Cicero legum secundo: Censores populi sobolis familias pecuniásque censento, vrbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento, populiq; partes in tribus distribuunto, & pecunias in ciuitatis ordines partiunto. Equitum peditúmve prolem distribuunto. Celibes esse prohibento. Mores populi regũto. probrũ in senatu ne relinquũto. Bini sunto: magistratũ quinquẽnem habento. Reliqui magistratus annui sunto, eáque potestas semper esto. Ordo vitio careto, cæteris specimen esto: vt vitio careat ordo, & vt censorem quærant interpretẽ. Varro agriculturæ secundo censor dictus ad cuius censionem id est arbitrium populus censeretur. Pompeius de origine iuris: censores cõstituti sunt cum census iam maiori tempore agendus esset, consules non sufficerent. Plutarchus in Pauli Æmilij vita. Censura maximæ omnium magistratuũ reuerentiæ est, plurimæq; potestatis: tum in alijs rebus: tum maxime ad morum emendationẽ. Nam è senatu remouere potest: equitibus auferre equos: notare infamia: censum agere: lustrũ condere. & idem in problematibus: Altero ex censoribus mortuo, alterũ se magistratu abdicare oportebat. Mortuo enim Liuio Druso, collega eius Scaurus magistratu se abdicare minime volebat: donec tribuni plebis iussu in carcerẽ du-

Papirius & Sẽpronius primi censores.

Censores vnde.

Cẽsura maximæ reuerentiæ ac potestatis.

ctus est. Asconius Pedianus actione in Verrem prima. Censores quinto quoque anno creari solebant. Hi prorsus ciues sic notabant, vt qui senator esset eijceretur senatu: qui eques Romanus equum publicum perderet: qui plæbeius ne in tabulas referretur, & esset ærarius, ac per hoc non esset in albo centuriæ suæ, sed adhuc nõ esset ciuis: tantũmodo vt pro capite suo, tributi nomine æra preberet. Et Aulus Gellius de noctib9 atticis, notas censorias nonnullas sic colligit: Si quis agrum passus fuerit sordescere: Si quis equũ habuit graciliorẽ aut parũ nitidũ: Si quis intempestiue vsus esset ioco: Eũmq; qui in auditorio censorum sonore nimis oscitasset, nota censoria correctum fuisse: Eũmq; etiam, qui cum esset obeso ventre perpinguis, & equum traduceret strigosissimum, causam interrogatus, ventrem suũ respondit & corpus à seipso, equum à Statio seruo suo curari, mulcta graui indicta equum amisisse. Scribit Liuius xiiij. Fabricium censorem mouisse senatu P. Cornelium Ruffinum consularem, q᷑ is decem pondo argenti facti haberet. Sed maiora ac meliora licet longiuscula de censoribus nõ duximus postponenda, ex quibus maxime sapientissimi Romanorũ forma regiminis de qua agimus nota fiet. Liuius xiiij. censores vacui ab operum locãdorum cura propter inopiam ærarij, ad mores hominũ regendos animũ aduerterũt, castigandáq; vitia quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignũt, nata bello erãt. Primũ eos notarũt qui post cannẽsem pugnã rẽp. deseruisse, Italiáq; excessisse velle, dicebãtur. Princeps eorũ M. Cecilius Metell9, qui quæstor tũ forte erat.

Iusso deinde eo cæterisq; eiusdem noxę causam dicere,cũ purgari nequissent,pronũtiauerũt verba orationémq; eos habuisse aduersus rẽp . quo cõiuratio deserendæ Italiæ causa fieret.Secundũ eos citati nimis callidi exsoluẽdi iurisiurãdi ĩterpretes,qui captiuorũ ex itinere regressi clàm ĩ castra Annibalis soluti quod iurauerãt implesse rebãtur.His superioribúsq; illis equi adẽpti qui publicũ equum habebãt,tribúq; moti ærarij omnes facti.neq; senatu modo aut equestri ordine regẽdo cura se censorũ tenuit: nomina omniũ ex iuniorũ tabulis excerpserũt,qui quadriẽnio nõ militassent,quib9, neq; vacatio iusta militiæ, neque morbus causa fuisset.Ea supra duo millia hominum in ærarios relata tribúq; omnes moti, addítúmq; censoriæ notæ triste senatusconsultũ,vt ei omnes quos censores notassent pedib9 mererẽt: mitterẽtúrq; in Siciliam ad cannensis exercitus reliquias.Et libro xxvj. Liuius:M. Liuius Salinator erat multis annis antè ex consulatu populi iudicio damnatus: quã ignominiã adeo ægre tulerat vt rus migraret,& per multos annos & vrbe & omni cœtu careret hominũ. Octauo post dãnationẽ anno M.Claudius Marcellus & M.Valerius Leuinus consules reduxerũt eũ in vrbem: sed erat veste capillóq; & barba promissa:L.Veturius & P.Licinius censores eũ tonderi & squalorem deponere,& in senatũ venire, fungíq; alijs publicis muneribus coegerunt.sed tum quoq; aut verbo assentiebatur,aut pedib9 in sentẽtiã ibat. Itẽ Liuius xxix.censores interim Romæ M.Liuius & C.Claudius senatũ recitauerunt:princeps eorum delectus Mar . Fabius Maximus. notati

ſeptem,nemo tamẽ qui ſella curuli ſediſſet.Equitum deinde cenſus acceptus eſt, & ambo forte cenſores equũ publicum habebant:cum ad tribũ polliam ventum eſt,in qua M.Liuij nomen erat, & præco cũctaretur citare ipſum cenſorem:cita inquit Nero M.Liuium:& ſiue ex reſidua ſimultate,ſiue intẽpeſtiua iactatione ſeueritatis inflatus,M. Liuiũ quia publico iudicio eſſet damnatus, equum vendere iuſſit.item M. Liuius cũ ad tribum Narnienſem & nomen collegæ ventum eſt,vendere equũ.C.Claudiũ iuſſit, duarũ rerum cauſa:vnius quòd falſum aduerſus ſe teſtimoniũ dixiſſet:alterius quòd non ſincera fide ſecum in gratiã rediſſet:æque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius non ſine damno ſuæ factũ eſt.Exitu cenſurę cũ in leges iuraſſet C.Claudius & in ærarium rediſſet,inter nomina eorum quos ærarios relinquebat,dedit collegæ nomen.Deinde M.Liuius in ærarium venit, & præter Metiã tribum,quæ ſe neq; condemnaſſet neq; cõdemnatum aut conſulem aut cenſorem feciſſet:populum omnem trigintaquatuor tribuum ærarios reliquit,quòd & innocentem condẽnaſſent,& condemnatum conſulem cenſorémque feciſſent,neque inficiari poſſent,aut iudicio ſemel,aut comitio bis à ſe peccatum eſſe. Duos prædictis contrarios moribus cenſores Liuius xxxij. ſic ſcribit.Creati cenſores P.Cornelius Scipio Aphricanus C.Ælius Pætus in magna inter ſe concordia & ſenatum ſine alicuius nota regebãt,& portoria vectigalium Capuæ Puteoliſque, item caſtrum Vulturnum, quo in loco oppidum eſt ad frumentum locarunt,colonóſque eò trecentos:is

enim numerus à ſenatu finitus erat,& ſub haſtis capuæ agrum vendiderunt.&infrà xxxvj.Liui⁹: Cenſuram multi & clari viri petierunt,M. Portius Cato,M.Atilius Glabrio,qui antiochum ad Thermopylas Ætolóſque deuicerat, in hũc maxime quòd multa conſul fecerat,quibus magnã partem hominum obligarat,fauor populi ſe inclinabat . Publius Sempronius Gracchus & C. Sempronius Rutilius diem eidem dixerũt,quòd pecuniæ regiæ prædæq; aliquantũ captæ in Antiochi caſtris,neque in triumpho tuliſſet, neque in ærarium detuliſſet,varia teſtimonia legatorũ tribunorúmque militarium erant.M. Cato ante alios teſtes aſpiciebatur,cuius autoritatem perpetuo tenore vitæ partam toga candida eleuabat.Is teſtis quæ vaſa aurea atque argentea captis caſtris inter aliam regiam prædam vidiſſet, ea ſe in triumpho negabat vidiſſe. Cenſores T. Quintius Flaminius,M.Claudius Marcellus creati. Liuius etiam primo quadrageſimo: Cenſores M.Portius & L Valerius ſenatum legerunt, ſeptem mouerũt ſenatu,vnũ inſignem L.Quintium Flaminium cõſularem:quòd ſcortum puerum aut ſcortum mulierem habuerit:quorum alterius ſuaſione hominem placentinũ ſecuri percuſſiſſet,& tertio ſexageſimo Liuius:L. Domitius Metellus,Cn.Domitius Ænobarbus cenſores duo & triginta ſenatu mouerunt. & libro duodecenteſimo.Cn. Lentulus & L. Gellius cenſores aſperam cenſuram egerunt,quatuor & ſexaginta ſenatu amotis.Notam vero cenſoriam exterminio ciuibus non fuiſſe, Cicero in oratione pro A. Cluentio ſic oſtendit: G. Retam cum à

Nota cenſoria.

L. Metello & Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset cẽsorem postea ipsum esse factũ: & cuius mores à censoribus erant reprehensi, hunc postea & populi Romani & eorũ qui in ipsum animaduerterant moribus præfuisse. De modestia vero & grauitate quam in petendo censurã seruari oportuerit, Plutarchus in pauli Æmilij vita sic habet: cum Appius Claudius & Scipio patre genitus Æmilio paulo censurã peterent. Appius nobilitati innitebatur: Scipio populi fauores adhibuit. Descendentẽ igitur in forũ stipatũ hominibus ingenerosis quidem & seruilibus ac maxime turbulentis popularibúsq́, qui ambiẽdo & clamando cuncta violenter exequebantur, vt cõspexit Appius magna voce ò Paule ĩquit Æmili, nonne etiam apud inferos, siquis illic nostrarũ rerum sensus esset indignareris: ꝙ filium tuũ Iulius tonsor, & Licinius declamator ad censuram perducunt? Non etiam fuisse impunitam nimiã censorũ seueritatẽ ex Valerio habetur. C. Gracchus, Q. Claudius ob nimis seuere gestam censuram ad populũ die dicta à tribuno plebis perducti sunt: Claudium primæ classis centuriæ cõdemnabant: Gracchus absolutus alta voce dixit, se parem cum illo subiturum conditionem, cum quo omnia concorditer gesserit. Post censorẽ magistratus descriptionem ab eo dependens Lustrũ est edocendum, quod verbum quid significet & vnde habuerit originem Liuius in secundo sic ostendit: Omnes centuriæ & equites in campum Martiũ cõuocati: Sue Oue Tauro cæsis immolarunt: quod Lustrũ est dictũ, sicq́ à sacrificio illo census obtinuit nomẽ lustri. quia vero census ipse

De petitiõe Censuræ.

Censores puniebãtur

Lustrum.

ſiue luſtrum ſingulis habebatur cenſorum magiſtratus quinq; annis, maluit cõſuetudo Luſtri appellatione annorum quinq; ſpacia quæq; appellari: Luſtráq; plurima Liuius deſcribit p cenſores habita, quæ nõ duximus particulariter referẽda. ſed vnum in ipſis attente cõſiderandũ, ingẽs eorũ & notabile incrementũ, & intra trecẽtos, ſucceſſiue maius intra quadringentos & quingentos annos factũ eſſe: quandoquidem centuriæ omnes claſſium à Seruio Tullo rege inſtitutarum triginta ſupra ducentas fuerint, & aliæ equitũ ex primoribus duodecim, viros ad ſummam quingentos & tria ac viginti millia in ſe habentes: cũ anno abinde vix quadringenteſimo, Tito Quintio Flaminio M. Claudio Marcello cenſorib9, ducẽta & quinquagintaocto millia, octóq; trecenta hominum capita Luſtro condito ſint inuenta. Fuerúntq; horum cenſorũ ſicut & Seruij regis temporib9 iuniores à decimoſeptimo in quintũ quadrageſimum ętatis annum, qui militarent cenſi, cum alij ſupra eam ætatem vrbis cuſtodiæ ſuffecturi, pro ſenioribus numerarentur. Qui tamen omnes vtriuſq; ætatis in centurias redigebantur, ex quib9 iudicia comitiáq; haberẽtur. & pariter factũ fuiſſe, quãdo ciuitas in duplũ triplũmve aucta eſt ſuo loco docebimus, vt mirã fuiſſe cõſtet formã, qua tanti populi vota creandis cõſulibus alijſve magiſtratib9 & à cũctis ſingulariter data & paucarũ horarũ ſpacio declarata ſunt. Luſtro & centurijs quantũ expedit oſtenſis ad maiora ſenſim venire poſſumus, ſi prius ſatis oſtendere ſciuerimus oportuiſſe eos qui pro ciuibus haberi ac muneribus publicis fungi vellent, in aliqua Centuriæ.

tribuum censos esse.cuius quidem census ratione multi à muneribus excludebantur, quos nõ satis esset vni tribui ascriptos esse,si pauptate premẽte,aut iudicio excludẽte pro ęrarijs haberẽtur.Ea enĩ verbi ipsius sæpe tacti superi⁹ vis erat:vt qui

Aerarius.

aut nullũ,aut quintæ classis vigintiquinq; milliũ æris minorem haberet censum:aut qui iudicio in id damnatus esset : ærarius redditus à rei publi. corpore & à ciuitate ipsa omnino alienus esset. Hinc de Italiæ & prouinciarum orbis Romani ciuibus Romanis, qui ciuitatem modo dignitatémq; adipiscerentur ac retinerẽt,altius repetẽdum est.Italiæ quantum ad nostram hanc attinet intentionem, diuisio multiplex facienda est: cũ pars ipsius vrbi proxima & in qua vrbs ipsa est latiũ appellata:certo modo ius Romanę ciuitatis adepta sit,quo aliæ vrbes aliquãdo sunt donatæ:& aliquæ in ipsa Italia vrbes,& oppida coloniæ fuerint:alia fuerint municipia,nonnullæ ciuitates liberæ,nonnullæ stipendiariæ,quousq; eò peruentum est, vt Romani ciuis ipsam inhabitantis vrbem & Italici cuiusq; imparitas à sola virtute discerneretur. Sed prius de colonijs dicẽdum est:quarum deducendarum causam & vtilitatem Cicero in oratione in legem àgrariam Rulli prima sic ostendit:& operępretium diligẽtiam maiorum recordari,qui colonias sic in locis idoneis cõtra suspicionem periculi collocarũt,vt esse nõ oppida Italiæ,sed propugnacula imperij viderentur. Qua autẽ ratione nos adducti prius de colonijs tractare cœperimus, q̃ de municipijs aut latij iure, Aulus Gellius edocet: coloniarum aliam fuisse docens quàm municipiorum Ro-

Latium.

Coloniæ.

manis necessitudinem. Ex ciuitate enim propagabãtur coloniꝫ & iura habebant institutáq; populi Romani, vt essent quasi effigies populi Romani. Et quia qui ex vrbe in colonias deducebãtur, censum simul cum re familiari transferre cogebantur, quo in tributorum collatione vrbs Roma caruisset: cautum erat, vt omnes coloniæ pensionem pro qualitate darent, quæ tamen leuissima erat. Hinc est quòd Plutarchus in Gracchorum vita scribit Liuium Drusum tribunum plebis duodecim decreuisse colonias, & tria milia hominum in singulis quas sine pensione contra ac consueuerat esse voluit. Vetustissimámq; coloniarũ deducendarũ fuisse originem Liuius ostendit, qui primam coloniam à Lauinia dixit vxore Æneæ Albam lõgam habitatoribus troianis fuisse deductam. Postea Tullum hostilium regem Fidenas, & Segnias Tarquinium regem deduxisse. dehinc Velitras & Norbam in pontino ex primis fuisse colonijs. Operosum vero ac omnino superfluum fuerit colonias referre singulas, quæ in Italia à nobis illustrata pro magna parte ostensæ sunt. Fuisse autem à Lauinia ad Cęsarem Augustum quatuor supra octuaginta deductas numerauimus, nec alias postea additas opinat̃. quarum deducendarum ratio parumper diuersa fuit, quòd aliquæ ex Romanis ciuibus Roma sumptis: aliquæ partim Romanis veteribus, partim ex latini nominis ciuibus Romanis, nõnullæ ex solis latinis deducebãtur, aliquæ milites simul & equites, aliquæ vtrosque solos habuerint. Placentiam enim scribit Asconius Pedianus equites solos sex milia latinos tamen non Romanos fuisse

Origo deducendarũ coloniarum.

deductos. causam deducendi fuisse vt opponerẽtur gallis, ea tum loca quæ circunstant obtinentibus. Aliqua etiam loca pro colonijs habita fuisse videmus, in quæ manentibus colonis veteribus noui ex vrbe coloni fuere deducti. Accipiebãt vero coloni cum deducerentur pro varia temporũ rei pu. cõditione, varia quoq; præmia, quib9 duo, quandoq; quatuor, sex aut septem iugera agri assignabantur. Iugerúmque constat fuisse & nunc etiam haberi, quantum vnius diei labore duo boues arare possent. Sed postea rebus auctis ãpliora colonis data sunt prædia, quãdo videmus Lucium Valerium Tapponem, Lucium Valerium Flaccũ, Marcũ attiliũ Serranũ triumuiros, millibus hominũ tribus qui Bononiã coloni sunt deducti dedisse, equiti septuaginta, cæteris L. ager enim captus fuerat de gallis qui hetruscos inde expulerãt. Et aliã item deducendarũ coloniarum rationẽ fuisse videmus, quas nõ credimus in quatuor octuaginta numerũ fuisse cõprehensas, cũ ius latij vrbibus vel oppidis cõcederet. Sicut Asconiũ Pedianũ dicere videmus factũ esse à Pompeio Strabone C. magni Põpeij patre: qui Trãspadanas colonias deduxit iure latij permisso, vt sine ferendi suffragij iure ciuitatem adipiscerentur Romanã. Is enim erat honor quo solo ea tũc loca ornabãtur, cũ tamen aliæ accederẽt vtilitates, posse scilicet eiusmodi colonos rei pu. militare & Romanorum ciuium hæreditates testamẽto accipere. Vnde Cicero pro Cecinna: Iubet eodem iure esse quo fuerunt Ariminẽses: quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse & à ciuibus Romanis hæreditates capere potuisse? Quamq̃ vero

Colonorum præmia.

Iugerum.

prius vt diximus colonias deduci quàm ciuitate Romana multos donari, & municipia constitui sit cœptum: tamen deduci colonias impossibile fuisset, nisi illa hominum exuberantia quæ colonos suadebat emittendos, ab acceptis in ciuitatem alienigenis prouenisset. Quum enim in vrbe Roma multos ex veteribus nouísque incolis paupertate premi adeo vt censui soluendo non sufficerent intellectum erat, triumuiri deducendis colonijs à senatu creabantur, qui locis primũ cõsideratis, in quibus rei pu. expediret propugnaculum constitui nouum, edicta proponebant, dãda esse nomina ab illis qui in nouam coloniam deduci vellent: proponebantúrq; quandoq; loca (sicut suprà diximus) Romanis veteribus incolis, quandoque nouis, quandoque vtrisque simul. Sic quòd vrbs pauperibus exonerabatur, & rei familiaris pondere grauati ad nouas quibus indigerent diuitias gratis datas cum familia accedebãt: nullum enim deductum fuisse constat, qui non vxorem & filios secum traheret. quamuis enim agri dati mentionem tantummodo factam esse videamus, domos tamen in loco inuentas, aut ipsis facile construendis locum & adiumenta ã triumuiris accipiebant: qui tandiu aderant, quousque paruã ibi rem pu. ad magnæ Romanæ similitudinem legibus & moribus eisdem videbant constitutam. & procedente per imperatorum tẽpora rei pub. & imperij amplitudine factũ videmus, vt turmæ & cohortes ac legiones quandoq; integræ non quidẽ edicto ex vrbe Roma deducerẽtur, sed ipsis in prouincijs in quibus militabant à principibus colonias acciperẽt. Sed

Triumuiri ad colonias deducẽdas.

ad modos nobis redeundum eſt quibus populi in ciuitatem Romanam accepti ſunt, qui multiplices varijque fuerunt, à Liuióq; initium eſt ſumendum: à quo non ſolum qui populi & quando, ſed quo etiam iure accepti ſunt, facile eſt intelligere. primos enim ponit Tuſculanos qui pacem à ſenatu & ciuitatem impetrauerint. Vnde Cicero in oratione pro Cornelio Balbo cũ hanc de tuſculanis cõfirmat opinionem, tum vetuſtiora huius Romanorũ moris fundamenta his verbis oſtendit. Id enim ſine vlla dubitatione maxime noſtrum fundauit imperium, & populi Romani nomen auxit q; princeps ille creator huius vrbis Romulus, fœdere Sabino docuit etiam hoſtibus recipiendis augeri hanc ciuitatẽ oportere, cuius autoritate & exẽplo nunquã eſt intermiſſa à maioribus noſtris largitio & cõmunicatio ciuitatis. Itaq; ex latio multi & Tuſculani Lauinique, & ex cæteris generibus gentes vniuerſæ in ciuitatem ſunt receptæ: vt Sabinorum, Volſcorũ, Hernicorũ. Liuius octauo Lanuuinis ciuitas data: Aricini, Nomẽtini, & Pedani eodem iure quo Lanuuini in ciuitatem accepti. Campanis equitibus, fundanis, formianis, ciuitas ſine ſuffragio data. Acerranis ciuitas data ſine ſuffragio. Quod vero ſuperius & alibi à Liuio & alijs dicit, aliquos in ciuitatem eſſe receptos, id ſignificat tales populos cum ſuffragio ciues fuiſſe Romanos: Nam Cicero pro Cornelio Balbo: Q. Mutius ſcæuola pontifex legem tulit de regendis in ſuas ciuitates ſocijs, cum ſumma cupiditate ciuitatis Romæ Italici populi tenerentur, & ob id magna pars eorum pro ciuibus Romanis ſe gereret. ve-

Tuſculani primi accepti in ciuitatem.

rum ea lege ita alienati animi sunt principum Italicorum, vt ea vel maxima causa belli Itali-ci, quod pòst cruentum exortum est, fuerit. de quo quidem bello Cicero in Philippicarum vn-decimo. Non enim vt eriperēt nobis socij ciuita-tē, sed vt in eā reciperētur orabant. & alio loco eiusdē orationis pro Cornelio idē Cicero: Acer-bissima lege seruilia principes viri grauissimi, & sapiētissimi ciues hāc latinis, id est fœderatis vi-am ad ciuitatem populi iussu patere passi sunt. Liuius octauo: Lucani atq; Appuli in fidem ve-nerunt, qui fœdere in ciuitatē accepti sunt. Quid autem fœdus esset, cuiúsq; momēti, Liuius duo-deuigesimo libro sic ostendit: Mos erat vetustus Romanis cū quibus nec fœdere nec æquis legi-bus iūgerētur amicitia, nō prius imperio in eos pacato vti, q̄ omnia diuina humanáq; dedissent, obsides accepti, arma adempta, præsidia vrbibus imposita essent. Qui vero sine suffragio ciuitatē habere deberent, ijs Liuius sine suffragio datam aperte dicit. sicut suprà acerranis & campanis equitibus, fundanis, Formianisq;, quibus tamē Li-uius duodequadragesimo libro suffragij lationē redditā ostendit. De formianis fundanis & arpi-natibus C. Valerius Tappo tribun⁹ plebis pro-mulgauit: vt ijs suffragij latio (nā ante sine suf-fragio habuerāt ciuitatē) esset. Ad prędictorūq; summā cōstare videmus, eos ex latinis aut pro-pinquis vrbi locis, qui in ciuitatē accepti aut ipsa donati fuisse dicūtur, habiles fuisse redditos, qui suffragiū in comitijs ferre, militiæ in delectibus ascribi, & Romanorū ciuiū legata hęreditatésq; testamēto accipere possent. & cū legibus ꝓprijs

institutísq; maiorũ veteribus nõ Romanis domi viuerẽt à cẽsu Romano liberati:pẽsionẽ siue stipendium Romano populo quotannis persolue-bãt.Eisdémq; cõcessionibus, siue (vt appellant) muneribus participabãt populi alij, quibus latij

Coloni Romani.

ius erat datũ.Coloni autẽ Romani,eo vno ab illis differebãt, quòd Romanis legibus & institutis viuere cogebãtur.leuésq; habebãt pensiones, principióq; obseruatũ est singulis in colonijs aliquos esse præstãtiores viros qui ciuitate Romana donati, ius petẽdi gerẽdiq; magistratus retinerẽt.Hinc est apud Ciceronẽ oratione pro Cornelio Balbo.Spoletinus Titus Macrinus vnus ex his quos Marius ciuitate donauit, dixit causam ex colonia latina,imprimis firma & illustri.& infrà:lege apuleia C.Mari⁹ tulit,vt in singulas colonias ternos ciues Romanos facere posset.eadẽ vero Romanorũ liberalitas ad alios quoq; donatos ciuitate breui manauit.Nam in prædicta Ciceronis oratione C.Pompeius magni pater reb⁹ Italico bello maximis gestis P.Cæsium ciuẽ Romanũ virũ bonũ,Q.Iuniũ rauennatem fœderato ex populo ciuitate donauit,& cohortes duas camertium. Municipes quid à prædictis siue donatis ciuitate siue fœderatis, siue colonis differrent,impeditioris negotij, magis q̃ difficilis aut magnæ vtilitatis fuerit describere. Aulus enim Gellius qui post Liuium Ciceronẽ & iurecõsultos scripsit, paucis verbis quid municipes essent

Municipiũ.

diffiniuit.Municipia dicta quòd cũ omnino suis iuribus & legibus viuerent,munera cum populo Romano habebant cõmunia,id est tanq̃ Romani reputabantur.Sícq; idem fuisse videntur cum

fœdere in ciuitatē acceptis. Vnde Cicero in oratione pro Aulo cluentio habita sic de eo dicit. Equitem Romanū in municipio suo nobilē. Et Festus Pompeius sic habet: municipes erant qui ex alijs ciuitatibus Romā venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tātum muneris partē, vt fuerunt Cumani, Acerrani, Atellani, qui & ciues Romani erant, & legione merebant, sed dignitates non capiebant. Et infrà, Municipiū id genus hominū dicūt, qui cum Romā venissent, neq; ciues Romani essent: participes tamen fuerunt omnium rerū ad munus fungēdum vnà cū Romanis ciuibus: præterquam de suffragio ferēdo, aut magistratu capiendo: sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Lauini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt. Alio modo municipium id genus hominum diffinitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit. vt Aretini, Anagnini. Tertio id genus hominū diffinit, qui ad ciuitatē Romanam ita venerūt, vti municipia essent suæ quisq; ciuitatis, vt Tiburtes, Prẹnestini, Pisani, Vrbinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lucenses. Vlpianus autem iureconsultus ad municipales: proprie quidem municipales appellantur muneris participes recepti in ciuitatē, vt munera nobiscum facerent. Sed nunc abusiue municipes dicimus suæ cuiusq; ciuitatis ciues. vtputa Campanos, Puteolanos. proprie autē iureconsultum dixisse videmus abusiue: nā cōsuetudo postea obtinuit, vt municipis verbū solā ciuis Romani differētiam indicaret. cū enim omnibus in orbis Romani ciuitatib⁹ & oppidis ciues Romani Municipes.

veteribus incolis indigenísq; immixti viuerẽt, q̃ vrbanũ hominẽ ex indigenis nominare voluisset vt Romani æquiuocationem per verbum ciuis euitaret, municipẽ eius loci dicebat. Munera q̃d proprie appellantur, de quibus suprà sæpenumero diximus, & Hermogenian⁹ de munere & honore, & Martianus eodem titulo in legibus perite dixerunt: munera ad summam faciẽtes personalia esse quædam, quæ corporibus cum labore, & solicitudine animi, ac vigilantia darentur, patrimonialiáq; alia in quib⁹ maxime sumptus postularetur, & alia mixta quibus vtrunque fieret. Hinc breuiter & simul plene diffiniuit Martianus, & ipse iureconsultus. munus proprie dici q̃d necessario subim⁹ lege, more, imperióve eius, qui iubendi habet potestatem. Multa à nobis suprà sunt dicta, dum conati sumus ostendere quibus modis & artibus & populus Romanus & simul Romanum creuit imperium: qua in re vnica satisfacere potuit Ciceronis in prædicta pro Cornelio Balbo oratione particula, vbi hęc sunt verba: Itaq; & ciues vndique fortissimos asciuerunt, & hominum ignobilium virtutem, persæpe nobilitatis inertiæ prætulerunt. cuius particulæ causa omissis Italiæ rebus ad externa veniendum est. Qua in parte primus idem Cicero in eadẽ pro Cornelio oratione occurrit: Sylla Massiliensem Aristonem, & nouem gaditanos ciuitate donauit. Etenim cum cæteris præmijs digni sunt qui suo labore & periculo nostrã rem pu. defendũt, tum certe dignissimi sunt qui ciuitate ea donantur, pro qua pericula ac tela subierunt. Cornelius vero Tacitus in oratione quam indignissimo at

Personalia munera.

Patrimonialia.

Munus q̃d sit.

tribuit Claudio imperatori inepto semperq; sopito,quibus artibus Romanũ creuit imperiũ elegantissime sic ostendit. Maiores mei quorũ antiquissimus Clausus origine sabina simul in ciuitatem Romanam & in familias patriciorũ accitus est,hortãtur vti paribus cõsilijs rem publi.capessam trãsferendo huc quod vsq; egregium fuerit. Neq; enim ignoro Iulios Alba, Coruncanos Camerio,Porcios Tusculo,& ne vetera scrutemur, hetruria,lucania & omni Italia in senatum accitos:postremo ipsam ad alpes promotam,vt non modo singuli viritim,sed totę gẽtes in nomẽ nostrum coalescerẽt. Tũc solida domi quies, & aduersus externa floruimus,cũ transpadani in ciuitatẽ recepti;cum specie deductarum per orbem terrę coloniarũ additis prouinciarũ quibusq; munitionibus validissimis fesso imperio subuentum est:Nec pœnitet Balbos ex Hispania,nec minus insignes viros è Gallia Narbonensi trãsiuisse. Manent eorũ posteri, nec amore in hanc patriã nobis concedunt. Quid aliud exitio Lacedæmonijs ac Atheniensibus fuit quanq̃ armis pollerent,nisi ꝙ victos pro alienigenis arcebant? at conditor noster Romulus tantum sapientia valuit,vt plerosq; populos eodẽ die hostes dein ciues habuerit. Aduenæ in nos regnauerunt,libertinorũ filijs magistratus mandare non vt pleriq; fallũtur recens,sed priori populo factitatum est. at cum senonibus pugnauimus,scilicet Volsci & Equi nũquam aduersam nobis aciem struxere. vel capti à gallis sumus,sed & thuscis obsides dedimus,& samnitũ iugũ subiuimus. attamẽ si cuncta bella recẽseas,nullũ breuiore spacio quã aduersus gal-

los cōfectū:cōtinua inde ac fida pax. Iam moribus,artibus,affinitatibus mixti nostris aurum & opes suas inferāt,potiusquā separati habeāt.omnia patres conscripti,quę nūc vetustissima creduntur noua fuere: plebeij magistratus post patricios,Latini post plebeios, cæterarū Italiæ gētium post Latinos,inueterascet,hoc quoq;,& quod hodie exemplis tuemur,inter exēpla erit.Quod autē Tacitū peritissime videm9 dixisse,Romanos veteres illos imperij fundatores specie deductarū per orbē terræ coloniarū,additis prouinciarū quibusq; munitionibus validissimis fesso imperio subuenisse:libet ostensis colonijs ante oculos ponere,posteáq; ipsarū coloniarū simul cū prouincijs gubernationem edocere:vt quod Tacitus su pradictis continuat,constare possit,nō pœnituisse maiores ex Hispania Balbos,& alios ex diuersis prouincijs præstantes viros in senatum equestremq; ordinem & Romanam ciuitatem fuisse ascitos,qua ratione nonnullos etiam ex præstantioribus ipsis viris prouincialibus ostendimus.Inchoandum vero est à prouincijs Italiæ continentibus,de quibus Vlpianus de verborum significatione.Continentes prouincias accipere debem9, eas quæ Italiæ iunctæ sunt,vtputa galliā,& prouinciam:Siciliámq; magis inter continentes accipere nos oportet,quæ modico freto ab Italia diuiditur.Qua in prouincia cum duæ tantummodo fuerint coloniæ,eius gubernationem dicem9. Cicero quinta in Verrem actione.Inter Siciliam cæteráscq; prouincias in agrorum vectigalium ratione hoc interest,quòd cæteris aut impositū vectigal certū quod stipendiariū dicitur,vt Hispa-

Prouinciæ continentes

nis cæteriſq; pœnorũ quaſi victoriæ præmiũ, ac pœna belli, aut cenſoria locatio conſtituta eſt, vt in Aſię lege Sẽpronia: Siciliȩ ciuitates ſic in amicitiã fidémq; accepimus, vt eodẽ iure eſſent quo fuiſſent, eadẽ cõditione populo parerẽt Romano, qua ſuis antea paruiſſent. Perpaucæ Siciliæ ciuitates, ſũt bello à maiorib9 noſtris ſubactę. Quarũ ager cũ eſſet public9 populi Romani factus, tamen illis eſt redditus. Is ager à cenſoribus locari ſolet. fœderatæ ciuitates duæ ſunt, quarum decimæ vænire non ſolent, Mamertina & Tauromini tana: quinq; præterea ſine fœdere immunes ciuitates ac liberę, præterea omnis ager Siciliȩ ciuitatum decumanus eſt: itémq; ante imperium populi Romani ipſorum ſiculorũ voluntate, & inſtitutis fuit. Et quarta actione in Verrem Cicero: Nos vero experti ſumus Italico maxime bello, Siciliam nobis non pro penaria cella, ſed pro ærario illo maiorum vetere & referto fuiſſe, frumẽtóq; ſuppeditato maximos exercitus noſtros veſtiuit, aluit, armauit. Sicilia breuiter expedita ad gallias prouinciámque pariter Italiæ continẽtes veniamus. Cicero pro Cornelio Balbo ſcribit quædam fœdera fuiſſe cum nonnullis barbaris præſertim ex gallia, ne quis ſuorum à Romanis reciperetur in ciuem. Suetonius vero Caium Cæſarem dicit quoſdam è ſemibarbaris in curiam recepiſſe, & demum galliam cui præfuerat Trãſalpinam à ſaltu Pireneo alpibúſque, & monte gebenna, fluminibúſque rheno & rhodano. Neronémque primum ſcribit idem Suetonius alpes defuncto Cotio rege, in prouinciæ formam redegiſſe. Et Cornelius Tacitus ſcribit Claudi-

Recepti in curiã à C. Ceſare.

um imperatorem nationes alpium maritima-rum in ius latij trãstulisse. Et Plinius asserit, Nar-bonensem galliam verius Italiam, q̃ prouinciam vnam fuisse habitam, quæ hinc appellata sit in-ter omnes orbis terrarum nationes regiones Ro-mana prouincia. In qua Liuius scribit C. Sextiũ proconsulem victa Salluuiorum gente, coloniam aquas Sextias condidisse, ob aquarum copiam ex calidis frigidísque fontibus. Et Cicero in oratio-ne pro Cornelio Balbo dicit, Syllam donasse ciui tate Aristonem Massiliensem. Factum autem vi-demus, vt nedũ ex Gallijs ciues, qui fuerunt pro-pemodum infiniti, sed quosdam quoq; imperato res habuerimus, quorum tamen primus fuit An-toninus Pius, quẽ Helius Spartianus traxisse ge-nus scribit ex gallia Transalpina Nemausense, auúmque suum Titum Aurelium Flauiũ per ho nores diuersos ad secundum consulatum ex præ fectura vrbis peruenisse: patrem Aurelium Ful-uium fuisse consulem hominem castum & inte-grum. Et Constantius Cæsar Magni Constanti-ni pater cum ex gallijs traxisse dicatur originẽ, eam gloriam gallis dabit vt ipsum Constantinũ imperatorem præstantissimum, licet in Britan-nia nunc Anglia ex Helena natus fuerit, ciuem habuisse gloriari possint. Colonias in gallijs pau cas fuisse videmus: nec sine euidenti vtilitatis ra-tione. Cum enim omnis vlterior gallia à C. Cæ-sare qui eam subegerat (sicut ostẽdimus) stipẽ-diaria esset constituta, detrimento rei publicæ ve ctigalibus accessurũ est visum, quicquid agri co-lonis in ea assignandum libertate donatum est, quam à grauiore stipendio coloniæ habebant. &

Imperatores externi Romanorũ Antoninus Pius.

Constãtius.

tamen postea Neronem Claudium Narbonẽ & Arelatum in gallias deduxisse colonias Suetoni⁹ scribit: Corneliúsq; tacitus de Agrippina prædicti Neronis genitrice dicit, eam quo vim suã sociis nationibus ostentaret, in oppidum Vbiorum in quo genita erat, veteranorum coloniam deduxisse, cui nomen ex vocabulo ipsius inditum fuerit: Forte enim acciderat, vt gentem ipsam rheno in Galliam transgressam Agrippa in fidẽ accepisset, qui fuit dictæ Agrippinæ pater. in qua deducenda colonia scribit Tacitus, non vt olim vniuersas legiones cum tribunis & centurionib⁹ & sui cuiusque ordinis militibus fuisse deductas, quæ consensum & caritatem rei pub. efficerent, sed ignotos inter se diuersos maniplos sine rectore, sine affectibus mutuis, numerum magis q̃ coloniam effecisse. quocunq; autem modo id acciderit, ea prisci nominis colonia Agrippina inter cæteras Germaniæ cui est ascripta vrbes florentissima potentissima atq; etiam ornatissima nũc habetur. In Hispania vlteriore scribit Plinius nouem fuisse colonias, municipia centum, oppida latio antiquitus donata vndetriginta, libertate sex, fœdere tria, stipendiaria centum viginti. In Hispania citeriori coloniæ fuerũt duodecim, oppida ciuium Romanorũ tredecim, Latinorũ veterum duodeuiginti, fœderatum vnum, stipẽdiaria centũ trigintaquinq;: coloniáq; Valentia, colonia Taracon, Scipionũ opus fuere, & colonia Calaguritana. aliud tamẽ eiusdẽ familiæ opus minime gratũ in Hispania fuit, cũ Scipio Numantia funditus excisa multas vrbes reddiderit tributarias. At Lusitania vltima Hispaniarum pars, ad

Lusitaniæ diuisio.

Oceanum vergens vniuersa diuiditur in cõuent⁹ tres, Emeritensem, pacensem, scalabitanum, tota populorũ XLVI. In quibus colonię sunt quinq;. municipia ciuium Romanorũ latij antiqui tria, stipẽdiaria triginta sex, colonia augusta Emerita Anæ fluuio apposita: Sed ad extremũ re pub. varijs iactata procellis, Vespasianus imperator vniuersæ Hispaniæ ius latij tribuit. Viros ex Hispania prestantissimos Romana habuit res pu. quos omnes vndiq; conquirere fuerit operosissimũ, sed notiores non paucos afferemus. primum omniũ Hispanorũ ciuitate Romana donatus fuit Cornelius Balbus Gaditanus ciuis: nisi forte velimus attẽdere, qđ Cicero in Corneliana oratione scribit, Syllam priorẽ Pompeio nouẽ Gaditanos ciuitate donasse. Corneliũ autẽ M. C. oratione prædicta à G. Põpeio ciuitate donatũ asserit. In qua oratione Cicero donationis huiusce hanc rationẽ affert plurimi faciendã. Cæterũ cum pro sua patria pauci post genus hominum natum reperti sint, qui nullis præmijs propositis vitã suam hostium telis obiecerint: pro re publi. aliena, quenq̃ esse putatis, qui se opponat periculis, non modo nullo proposito pręmio sed etiam interdicto? vnde Tacitum suprà dixisse videmus, non pœnituisse Romanos ex Hispanijs Balbos in ciuitatem ascitos esse, ne dum vero nos postea pœnituisse debuit, Traianum principem ex Hispanijs habuisse. Sed cum gratissima semper & iucundissima sit eius memoria, tum maxime molestissimũ est interisse culpa tẽporũ scriptas de tanto principe historias. Cui⁹ successor Hadrian⁹ & si apud Hadriam Samnitum olim, nunc Aprutij ciuita-

Qui ex Hispanis vrbe Romana donati fuerint

Cornelius Balbus.

Traian⁹ imperator ex Hispania

Hadrianus.

tem in Italia natus est,progenitores habuit Hispanos. Cuius item successoris Marci Antonini pij originem Iulius capitolinus ab Hispanis fuisse ostendit,cum paternum proauum Anium Verum prætorium virũ dicit ex Succubitano Hispaniæ municipio factum fuisse Romanum senatorem.Et longe post eum Bonosus pariter imperator Romanus, quod Flauius Vopiscus historicus tradit,fuit Hispanus,Deinde alterum Traiano virtutum præstãtia similẽ,sed religione christiana meliorem Theodosium magnum imperatorem habuimus, qui vltimus omnium fuit sub quo Romanum imperium floruit integrũ,quandoquidẽ sub Archadio &Honorio filijs eius Romani imperij ruina incepit,quam duobus,& triginta libris defleuimus potiusquàm descripsim⁹. Senecam,Lucanum eius nepotem,& Quintilianum ex Hispania originem duxisse magis constat quàm vt nostro indigeãt testimonio. Sed ad Africam transeundum est paruo freto à Lusitanijs Beticáque,quam Hispaniarum partem vnicã barbari occupant,diuisam.In prouincia mauritania quinq; fuerunt Romanæ coloniæ. Tingitana prouincia colonias habuit quatuor, in quis vna cohortis prætoriæ à diuo Claudio instituta. Numedia duas habuit colonias, Africa septem, oppida ciuium Romanorum quindecim. in Libya nulla fuit colonia.Seuerum imperatorẽ scribit Helius Spartianus ex Lepti Africanũ fuisse, patre Romano eqte,qui priusq̃ ciuitate donaret Grçce & latine erat eruditissim⁹.Seuerúsq; ĩpator optimus,rei frumẽtarię,quã minimã reppit, ita cõsuluit,vt excedens vita septẽ annorũ cano

Antoninus Pius.

Bonosus.

Theodosi⁹

Colonię Romanæ in Africa.

Seuerus.

nem populo Romano reliquerit:reliquítque olei tantum,vt per quinquẽnium nõ vrbis ſolum vſibus,ſed & totius Italię quæ oleo eget ſufficeret.

Clodius. Albinus. Clodium etiam Albinum imperatorẽ ſcribit Iulius Capitolinus ex familia nobili Adrumentana Aphricanum fuiſſe:ſed paulopoſt ex Tagaſtenſi Aphricæ præclara vrbe

Aurelius Auguſtin⁹. Aurelius Auguſtinus vir ſanctus,& adeo doctus fuit, vt cætera ſuperet quæ afferre poſſimus Aphricę ornamenta.

Illiricum. Illirico nunc Italiæ ad hiſtriã contiguo, manus eſt apponẽda. Et ſi vero eam regionem quibuſdam viſum eſt id ſolum complecti , quod & Dalmatia appellatur, fuere tamẽ nõnulli quibus placuit,quicquid hinc à ſinu phanatico nunc carnario Hiſtriæ & Polæ vrbi contiguo,ſecundum maris Hadriatici oram ad Achaiam nunc Moream,& inde danubij ſiue Hiſtri ortu ad Sauum fluuium continetur,Illirici vocabulo fuiſſe cõprehenſum. Vt ipſa Macedonia cum Epiro & Pannonia cũ Dalmatia intra Illiricum cenſerentur. Nos vero ſubiectione populorum & prouinciarum à principio facta Romano populo oſtendenda ſicut ſummatim ſuprà fecimus,& illiricum ampliore, de qua diximus,appellatione, & Gręciam ſimul, germaniam quoque omnem amplectemur,vt ipſarum certe ampliſſimarum prouinciarum colonias, & viros præſtãtes in ciuitatem Romanam acceptos ſimul percurramus . Paulus Æmilius Macedonia & Illirico receptis tributum impoſuit, medium illius quod regibus ſoluere conſueuiſſent,ne ob auaritiam pugnare Romani viderẽtur.Et Plin.ſcribit Macedoniæ Paulum Æmilium victorẽ,vna die LXXII ciuitates direptas

vendidisse. Et Q. Flaminiũ consulẽ postea omnẽ Græciam liberam esse dixisse. Idémq; asserit Plinius in illirico populos duodecim ius Italicũ habuisse, cęteros in curias diuisos stipẽdiarios fuisse, præter colonias quæ fuerint multæ. additq; Domitium Ænobarbũ vniuersæ Achaię libertatem dedisse. Cicero autem qui cum Q. Flaminio, & Domitio Ænobarbo in rep. versatus est ad Quintum fratrẽ certo modo scribẽs sic dicit. At Gręcis quòd vectigales sunt non ita acerbum videri debet. Liuiúsq; priorum temporum gesta apud Græcos & Macedonas scribens, duodequadragesimo libro: in conditionibus pacis Aetolorũ permisit consul M. Fuluius, vt pro argento in pensiones varias imperato aurum dare possent, dum pro argenteis decem, aureus vnus valeret. Gubernationi autẽ Macedoniæ Cicero accurate videtur prospexisse in oratione, quam paulo ante bellum ciuile Cæsaris & Põpeij habuit de prouincijs consularibus. cum enim multa dixisset de negligentia cõsulum illius temporis, quòd viam illam quæ per Macedoniam erat vsque ad Hellespontum militaribus excursionibus barbarorum sinerẽt esse infestam, hæc verba subiungit: Pacatam ipsam per se & quietam tenui præsidio atq; exigua manu, etiam sine imperio per legatos nomine ipso populi Romani tenebamus, quæ nũc consulari imperio atque exercitu ita vexata est, vt vix se possit diuturna pace recreare. & ad orationis conclusionem sic habet: ijs qui designati erunt cõsules Syriam Macedoniámq; decerno: decernam eas prætorias, vt & prætores annuas prouincias habeãt. Sed postea sub imperatoribus

In Illirico xij. populos ius latij habuisse.

multæ ex prædictis regionibus conditiones mutarunt. Scribit nanq; Suetonius Achaiã, Lyciam, Rhodum, Byzãtium, Samũ, libertate adempta in prouinciarum formã redactas fuisse. De Germania habent veteres scriptores pauca, quæ ad præsens propositum adducere possimus, cũ enim ea prouincia per Cæsaris Augusti tempora cœperunt Romano imperio esse subiecta, partim in ea contigit pauca fieri stantis reipub. temporum rebus gestis similia: partim quæ gerebantur scriptores nominum barbariem abhorrentes mãdare literis non sunt ausi, quod Pomponiũ Melam excusasse videmus: partim quæ scripta fuerunt, vt Plinij & Samonici, interierunt. Cornelius Tacitus de germanorũ legatis Romam missis, hęc habet. Intrauere Pompeij theatrum, qno magnitudinẽ populi viserent, illic per otium, neq; enim ludicris ignari oblectabantur, eum consessum caueæ, discrimina ordinum, quis eques, vbi senatus percõtantur, aduertere quosdam cultu extraneo in sedibus senatorum: & qui nam forent rogitãtes postquam audierunt, earum gentium legatis id honoris datum, quæ virtute & amicitia Romana præcellerent, nullos mortalium armis & fide ante Germanos esse exclamant, digrediunturq;, & inter patres considunt: quod comiter visentibus exceptum. Viros iam qui prædictis ex prouincijs Romanæ accreuerunt reipubli. dicamus. Flauius Vopiscus dicit Aurelianum imperatorẽ ex prouincia Dalmatia originem duxisse, aut ortum Sirmii in Pannonia superiore familia obscuriori, vel Dacia Ripensi vel Mesia. Et Probum Augustum pariter ex Pannonia, Sirmiensi vrbe,

Aurelianus imperator Dalmata.

Probus Augustus.

nobiliorem matre quàm patre: Iulius vero Capitolinus Maximinum imperatorem ex Thracia Gothis & Halanis parentibus originem habuisse dicit: Firmiúsque Saturninus scribit, Carum imperatorem Illiricianis parentibus fuisse Romanum vel Mediolanensem, auo Aquileiense. Domitianum autē scripsere multi, & inter eos Paulus diaconus, in Dalmatia natum fuisse. Constātinum supra diximus patre Gallico natum fuisse in Britannia, nunc Anglia. Sed hoc in loco facti, sui vtinam ita felicis sicut eximij habenda est ratio: perierunt vero quæ de Constantino ab Amiano Marcellino eleganter scripta erant. Primúsque omnium ex christianis, qui historias attigerit. Paulus diaconus Aquileiensis de Constātio sic habet. Constantius vir bonus suos omnes voluit diuites esse modice indutos, cū amicis comedebat, obijt in Britannia Constantino filio successore relicto, quem ex Helena concubina susceperat. Hic fuit secundus imperator christianus post Philippum. Milites contra eum creauerunt imperatorem Maxētium filium Maximini Herculij, qui in Lucania morabatur. fuerunt tūc quatuor imperatores, sed Constantinus superato ad pontem miluium Maxentio & Licinio in Pannonia, solus imperator Constantinopolim anno à condita vrbe Roma vndecies centeno ex Byzātio fecit, post triginta annos obijt Nicomedię, filijs diffidentibus. Iulianus factus Cæsar superauit Alemanos, Constantio in Persis occupato, qui audiens Iulianum inuasisse imperium, in eum veniens apud Ciliciam obijt. Asia nunc reliqua nobis est, quæ sicut alijs duabus orbis parti-

Maximin⁹. Carus. Cōstantius Cōstātinus Maxētius. Iulianus. Cōstantius.

bus par amplitudine eſt,ita huiuſmodi rerum de quibus nũc apud nos agitur copia eaſdẽ æquat. Aſiæ adminiſtrationi duo ex Romanis viri optimi talia iecere fundamenta,vt cito multũmq; in ea populus profecerit Romanus. Quintus enim Scęuola,qui in conſulatu M. Craſſo collega fuit, Aſiam prouinciam minorem dictam, adeo fortiter & integre adminiſtrauit, vt ſenatus ituris poſt eum magiſtratibus pro norma & exemplari decreto propoſuerit. Et Ptolemeus rex cũ populum Romanum filio reliquiſſet tutorem, miſſus M. Aemilius Lepidus pontifex Maximus, patrem ſe potius quàm tutorem geſſit. ſed colonias

Coloniæ Ro. ĩ Aſia.

poſtea multas breui per omnem Aſiam habuere Romani, primúſq; Pompeius primam in Cilicia Pompeiopolim ædificauit, qui & Euphratinam à Mithridate conditam à ſe victam coloniámq; conſtitutam Pompeiopolim appellauit. Idémq; in Meſopotamia Hebetam ſiue Meram Romani imperij terminũ conſtituit. Secũdus C. Cæſar fuit à quo Beritus colonia eſt deducta, & felix Iulia appellata, & Pharus inſula ad nili hoſtium Canopeium deducta, & dicta eſt Colonia Cæſaris dictatoris. In cappadociáq; Claudij Cæſaris fuit colonia. Archelaus qui princeps & in armenia ſuperiore ad Hiberiam de Tigranis regnis captas tetrarchias barbaris nominibus inſtituit: à quo ſcriptũ fuiſſe refert Plinius à Cimmerico Boſphoro ad Caſpium mare, centũ eſſe & quinquaginta paſſuum millia, quæ excogitauerit perfodere Nicanor ſeleucus quo in tẽpore à Ptolemeo Ceranno ſit occiſus. Veſpaſianúſq; imperator coloniã in finibus paleſtinæ deduxit, quæ

dicta est flauia. Anazarbeum in palestina oppidum præstans postea dictũ est turris Stratonis, quæ à conditore Cæsare augusta primum, pòst Cæsarea sicut & nunc dicta est, cuius meminit beatus Hieronymus ecclesiæ doctor. aliæ fuerũt per Asiam Romanæ coloniæ, quarum obscurior est fama: in Troade Alexandria ab Alexandro Macedone prius condita. In Paphlagonia Sinope. Vltimámque reseruauimus Aconen à Ptolemeo conditam Aegyptio rege, quam Claudius imperator coloniam Romanorũ deductã Ptolemaidis nomen retinere permisit: quæ vrbs proauorum nostrorũ ætate in christianorũ potestate cum multis annis gloriosissima fuerit, vltima omnium Asiæ ciuitatum à christianis amissa, & tum immunita solóq; æquata sicut & manet remansit. Vlpianus autem iureconsultus de censibus tractãs, aliam nos edocuit in Asia coloniam his verbis. Phœnice splendidissima Tyriorũ colonia est in Syria, vnde mihi origo est, nobilis in regionibus Syriæ siculorũ antiquissima armipotens, fœderis quod cũ Romanis percussit tenacissima. Huic diuus Seuerus imperator ob gratiam in rempu. imperiũmq; Romanum ob insignem fidem ius Italicum dedit. Nec parua fuit omnibus conseruãdis colonijs Romanorũ principum diligentia. Suetonius enim scribit C. Cæsarem octoginta ciuiũ Romanorũ millia in transmarinas colonias distribuisse. Et ne vrbi exhaustæ ciuiũ frequentia deesset, sanxit ne quis ciuis maior annis viginti, minórve decẽ qui sacramẽto nõ teneretur, plus triennio continuo Italia abesset, neu quis senatoris filius, nisi contubernalis

aut comes magiſtratus,peregre proficiſceretur in Aſiáq; multis ab Italia diſtantibus prouincijs re fertiſſima,cũ ad tuitionem colonias conſtitui parum videretur, aliam Romani duces iniere gubernationis formam, magiſtratibus regionatim noua appellatione inſtitutis,à quibus populi in fide & obedientia continerẽtur.In Cœleſyria enĩ tetrarchiæ duæ Zinderona & Gabena inſtitutæ
Iudæa ĩ xii tetrarchias diuiſa. ſũt:Et Iudæa in duodecim tetrarchias diuiſa eſt, qui magiſtratus à Romanis mittebantur.In Meſopotamia præfectura fuit propè Calliroen,quæ
Carra. & Carra eſt dicta morte Craſſi notiſſima.Armenia vero præfecturam habuit,Corbulóq; dux ad
Corbulo. portas vſque Caſpias domuit gentes,quas quidẽ portas ne Parthorum gentes indomitæ Perſarũ regna inuaderent, Alexander Macedo poſuerat: intérq; ea duo Parthorũ & Perſarum regna fuit
Palmira. Palmira vrbs nobilis,diuitijs ſolo & aquis amœniſſima, quæ arenis ab omnibus terris diuiſa & exempta quadam ſorte indiæ fuit. Sed & ſinum maris rubri Æthiopicum primo intrauere milites miſſi à Nerone principe id bellum cogitãte:
Petronius eques. Petronius nanq; eques Romanus Auguſti tẽporibus,cum ea loca primus armis penetraſſet,Romanis id bellum ſuſcipi poſſe edocuit.At poſtq̃ inacceſſibilium penè locorum ſuborta mẽtio ad principũ Romanorũ cogitationes potius q̃ geſta traxit,certiora de illis afferamus. Auguſtus ipſe Octauius Ægyptũ in prouinciæ formã redactã, vt feraciorẽ vberiorémq; ãnona vrbẽ redderet, foſſas omnes in quas Nilus exonerat, oblimatas lõga vetuſtate, militari opere detexit. Veſpaſianúſq; Cappadociæ propter aſſiduos barbarorum

incursus legiones addidit, consularē rectorémq; imposuit. Et M. Antonius philosophus ꝓuincias ex proconsularibus consulares, ac ex consularib⁹ proconsulares, aut prætorias pro belli necessitate fecit. per legatos bellū parthicū fecit, ita vt Babylonē, inde mediā perueniret, & Armeniā vindicauit. Alexāder autē terrā Seuerus quæ de hostibus capta est, limitaneis ducibus & militibus donauit, ita vt eorum esset, si hęredes eorū militarent, nec vnquā ad priuatos pertineret: dicens eos attentius militaturos, si etiam sua iura defenderēt: addidítq; ijs & animalia & seruos, vt possent colere quod acceperant. Iulius Capitolinus scribit Gordianum iuniorem per hæc verba gloriatum fuisse: ab Atheniensium ciuitatibus & reges Persarum & leges amouimus: Carras deinde cæteráscq; vrbes, imperio Romano reddidimus. Nisibin vsq; peruenimus. Tanta autem fuit Romanorū in prouinciarum gubernatione, cum iustitia, tū maxime comitas, liberalitásq;, vt principes & populi eorū dulce iugū libenter ferrent, quod quidem Valeriani imperatoris temporib⁹ declaratum est. Eo enim apud Persas Sapori seruiente, quem in equū humeris attollebat, Bactriani, Hiberi & Albani & Tauroscythæ Saporis literas nō receperūt, sed ad Romanos duces scripserunt auxilia pollicentes. Immisítq; Galienus dicti Valeriani filius Odenatū ducē suū, qui Persas cū vastasset, Nisibin, Carras, & omnē Mesopotamiā in potestatē Romanā recepit, Ctesiphōtémq; ꝑuenit, fugatúsq; Sapor rex cū suis satrapis. Quare Galien⁹ participato imperio Odenatū vocauit Augustū, & monetam eius, qua Per-

Liberalitas Romanorū in subditos

Valerianus imperator.

Galienus.

Odenatus.

ſas captos trahebat,cudi iuſſit. Scribit Cicero in oratione contra Gabinium habita nō licuiſſe faſces ſingulares ingredi Alexādriam, & eius facti rationem Trebellius pollio in Alexandri ex triginta vnius vita hanc affert. Apud Memphiticos vates in aurea columna Aegyptijs literis ſcriptum fuiſſe, Aegyptū liberam fore, cum in eam veniſſent Romani faſces, & prætexta conſulare indumentum. Et tamē videmus Romanos principes cum Alexādriam imperio tenerent, ab ingreſſúq; abſtinerent, magna in omnem prouinciam beneficia contuliſſe. Probum enim imperatorem ſcribit Flauius Vopiſcus milites in Aegypto nunq̄ ocioſos eſſe permiſiſſe, Extaréq; apud Ægyptum eius opera, quæ per milites ſtruxerit, in plurimis ciuitatibus, pontes, templa, porticus, baſilicas, qui ora fluminū multa patefecerit, paludes pleraſque ſiccauerit, atque inibi agros hortóſque conſtituerit. Idémq; Probus per Iſauriam latrocinijs ſemper infamē loca quæ anguſte adeuntur priuatis donauit, addens vt eorum filij ad annum ætatis duodeuigeſimum in militiam mitterentur, ne latrocinari diſcerent. Idémque facta pace cum Perſis ad Thracias redijt, & centum millia Baſtarnarum ſeptemtrionalium, Scythis conterminorū in ſolo Romano cōſtituit, qui omnes fidē ſeruarunt. Carus etiā imperator cū Carras rebelles in Meſopotamia recepiſſet, ad Cteſiphontē & ipſe ſicut Odenatus peruenit: ſed cum fulmine ictus interiſſet fama ferri cœptum eſt, fatis prohibitū eſſe, ne Cteſiphontē Romanum tranſeat imperiū. præclara procul dubio fuerunt geſta, quæ Romani principes ſubigēdis Aſiæ &

Nō licuiſſe faſces cōſulares igredi Alexādriā.

Probus imperator.

Carus fulmine interfectus.

alijs orbis prouincijs patrarũt,ſed memoratu dul ces ac iucũdæ ſunt artes bonæ,quibus illis admi niſtrandis & in fide cõſeruãdis vtebãtur. M. Ci- cero in Aſiam quæ minor dicta eſt nunc turchis ſubditam pro prætore miſſus,multa ad Atticum ſcribens notanda dicit,quorũ partẽ hic ſubijcie- mus, optamúſq; noſtris exẽplar eſſe propoſita, qui ad prouincias Romanæ eccleſiæ à Romano põtifice ſenatúq; cardinaliũ mittũtur. Nos Aſia accepit mirabiliter,aduẽtus noſter ne in minimo quidem fuit ſumptui. Scito nõ modo nos fœnũ aut quod de lege Iulia dari ſolet nõ accipere, ſed ne ligna quidem: nec præter quatuor lectos & te ctum quicquã,multis locis nec tectũ quidem,& in tabernaculo manere plerunq;: Sic in prouincia nos gerimus,quod ad abſtinentiã attinet,vt nul- lus terror inſumatur in quenq̃. Id fit etiam & le- gatorum & tribunorum & præfectorum diligẽ- tia. Nam omnes mirifice ſtudent gloriæ noſtræ. Aditus etiam ad me nimius, prouinciales nihil per cubiculariũ. ante lucem inambulo domi. Vni cam hactenꝰ in deſcriptione prouinciarum Aſiæ omiſimus Iudæam, vt eius populi peruicaciam duritiémq; Romanis veteribus cultui etiam ido- lorum ſeruientibus,non aliter quàm noſtris chri- ſtianis exoſam fuiſſe deteſtabilémq; oſtẽdamus. M. Cicero in oratione pro Lucio Flacco: cũ aurũ Iudæorũ nomine quotannis ex Italia & ex om- nibus noſtris prouincijs Hieroſolymã exportari ſoleret,id decreto ne fieret prohibitũ eſt, quis eſt iudices qui hoc laudare nõ poſſit, exportari aurũ nõ oportere? at Cn. Pompeius captis Hieroſoly- mis victor ex illo phano nihil attigit. Imprimis

M. Cicero ꝓprætor in Aſiã miſſꝰ.

Iudæi Ro- manis exoſi

hoc vt multa alia ſapienter in tam ſuſpicioſa & maledica ciuitate locum ſermoni obtrectatorum non reliquit. Non enim credo religionem & Iudæorum & hoſtiũ impedimento præſtantiſſimo imperatori, ſed pudorem fuiſſe, ſua cuiq; ciuitati religio eſt, noſtra nobis, ſtãtib⁹ Hieroſolymis pacatiſq; Iudæis, tamen iſtorum religio ſacrorum à ſplẽdore huius imperij grauitate nominis noſtri, maiorũmq; inſtitutis abhorrebat. Nũc vero hoc magis quòd illa gẽs quid de imperio noſtro ſentiret oſtẽdit armis, quàm chara dijs eſſet immortalibus docuit, quòd eſt victa, quòd locata, quòd ſeruata. Viros nobis ex Aſia, vel principes vel præſtantes, qui in Romanæ rei Publi. decus vtilitatémq; tranſierint oſtendere reliquum eſt, qui tamen parum multi fuerũt: primũſque tempore occurrit Aulus Archias poëta, de quo origine Antiocheno M. Cicero oratione pro eo habita. cum ex Sicilia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam: quæ cum eſſet ciuitas æquiſſimo iure ac fœdere, aſcribi ſe in eam ciuitatẽ voluit. ad ſummámq; nihil aliud Cicero in ea oratiõe oſtẽdere conatus eſt, quod & fecit, q̃ hunc Archiã ciuem fuiſſe Romanũ. Secundúmq; ex Aſia ciuẽ & imperatorẽ Roma habuit Alexandrũ Seuerũ Mammea genitũ chriſtiana muliere, virũ imperatorémq; optimũ, quem Helius Spartianus ex harena Aſſyriæ oriũdũ fuiſſe dicit. Aliũ Trebelli⁹ pollio magis innuit quàm affirmat ex Aſia fuiſſe: Marium fabrũ, qui inter triginta tyrannos numeratus eſt imperij per Galieni tempora inuaſores, cuius fuit illa præſtans argutáq; de ſe ipſo ad ignobilitatis purgationẽ oratio. Scio cõmilitones

Viri prẽſtãtes qui ex Aſia in Romanã rẽp. trãſierunt. Archias poeta.

Alexander Seuerus.

Mari⁹ faber

mihi obijci posse artẽ pristinã,cuius mihi omnes estis testes:sed dicat quisq; quod vult, vt ferrum semper exerceã,nõ vino,nõ floribus,non mulierculis,nõ popinis(vt facit Galien9 indignus patre suo & sui generis nobilitate)depeream. ars mihi obijciatur ferraria,dum exerceã gẽtes,ferrúmq; illi tractasse me suis cladib.recognoscãt. Italiáq; & omnis Alemania, omnísq; Germania cũ cæteris quæ adiacent gentibus, Romanam primũ ferratam putent gẽtem,specialiter in nobis ferrum timeant. Et Flauius Vopiscus Firmum imperatorem è Seleucia Asiaticum fuisse dicit. Qui primus ex Romanis, Sarracenos mercatores ad Indiam nauigare curauit. Multa superius longiusculo tractatu à nobis dicta de vrbis Romæ ciuium incremento:quòd omnibus iam sicut & nobis constare credimus,à data nõ minus prudenter quàm liberaliter ciuitate latinis, & ipsam circunstãtibus vrbem primo,post alijs Italiæ ciuitatibus & viris demum externis prouenisse, vt nunc accommode liceat repetere, quod supra ex Tito Liuio sumptum scripsimus, dum nullum fastiditur genus, in quo virtus elucesceret, Romanum creuisse imperium. Ad nostrum itaque ordinem redibimus,vt ostẽsis superiore loco magistratibus rempub.gubernantibus & ciuium ac populi multitudinis proposita, cuius multitudinis cura gubernationis ipsis erat magistratibus demandata, formam edoceamus, qua freti tam multi ac propè infiniti populum constituentes Romanum ciues Romani ipsos deligebant consules,prætores & alios magistratus. Appellarunt vero maiores comitia,deligẽdi magistratus præ-

Firmus.

Comitius. dictos formã, de qua M. Varro sic habet. Comitium quod ibi coibant comitijs curiatis, & litium causa. Vnde pater quod infra dicturi sumus in hoc comitij loco non consules, prætores, ædiles, censores, & tribunos, se d in campo Martio fuisse delectos. & Aulus Gellius de noctibus atticis locum coeundi tempúsq; & actum, ipso eodem comitij verbo significari dicit. Locus autem ita nũc euanuit, vt post diruta iampridem, quæ solo supereminebant ædificia, effodiendis fundamentorum lapidibus in calcem concoquendis, inter sanctorum Adriani & Laurentij mirãdas basilicas, inter quæ fora magnum & nerue transitoriũ, de-

Comitiorũ Tempus. cimo insudatũ esse anno inspexerimus. Tempus comitiorum habẽdorũ id erat, quod augures designabant: quanquã obseruatio diu tenuit, Kalendis Ianuarijs consulum prætorum ædilium, censorum, & tribunorum comitia haberi. Sed de loco quod supra diximus comitij litium causa instituto Liuius in tertio detrigesimo sic habet. Eo anno comitium primo tectum esse rumore proditum, & tamen postea trigesimo libro sibi sic contradicit, Sæpe comitia indicta perfici tempesta-

Sacra per sacrificulũ in Comitio. tes prohibuerũt, quo in comitij loco sacra per regem sacrificulum fuisse facta, Plutarchus sic in problematibus ostendit. Regi sacrificulo qui sacris omnib9 præest: nec magistratũ gerere: nec cõtionẽ habere licet, propter nomẽ regiũ suspectũ, vt solũ in templis potestatẽ habeant, & regnum per deos sustineãt. Hinc in sacrificio quod fit in comitio, vbi rex peregit, statim ex foro se proripit.

De Comitiorũ actu. Actũ comitij describere aggrediamur, qui lõga & altissima sed omniũ gratissima oratione in-

diget. Comitia ſcribit Aſconius pedianus prima in Verrem actione fuiſſe ædilitia, prætoria, tribunitia, & conſularia. Sed Aulus Gellius magis neceſſariam affert diuiſionē, quæ multa & magna indiget expoſitione: Dicit enim: cū de generibus omniū fertur ſuffragiū curiata comitia, cum ex cenſu & ætate centuriata, cū ex regionib⁹ & locis tributa. Feſtus autem Pompeius, ſcribit: Centuriata comitia item curiata dicebātur, quia populus Romanus per centenas turmas diuiſus eſt. In quo Feſtus & ſi verum dicit, populum Romanum in centurias fuiſſe diuiſum, errori nequaquā paruo fomentum dediſſe videtur, quaſi vero centuriata & curiata comitia inferat, eadē fuiſſe: quæ & Gellius ſupra, & alij longe diuerſa fuiſſe voluerūt. Curiata nanq; comitia erāt, quæ ex curijs, id eſt, tribubus abſque aliquo cēſus & ætatū reſpectu fiebant, vnaquæq; enim tribus ſeparatim centuriata ſuffragiū per ipſas cēturias prout à caſu acciderat ſegregatas ferebat, ad finémque magiſtratus vota attendebant, in qua maior ipſarum tribuum pars cōueniſſet. In centuriatis vero comitijs claſſium ſeparatio fiebat, & primā dehinc ſecundam & poſt tertiā, quartā & quintam ſeorſum centuriabant, paritérq; ætatū facta ſæpe ratione iuniores primo milites, poſt ſeniores ſeorſum centuriabātur: Quibus omnibus centurijs in ſuffragia miſſis maior centuriarum pars præualebat. Hæcq; comitia ſemper grauiora, & illa magis popularia fuerūt habita. In his nanq; centuriatis ſenatorij ordinis & equeſtris viri præſtantiores in prima, & ſecunda claſſe erant, quorum iudicia & voluntatem aliæ minorum cen-

Error Feſti

Curiata. Comitia.

Centuriata comitia.

ſuum claſſes ſemper ferè ſequebãtur. Hinc videmus Liuium quinto dicere. Camillũ qui exul ſolus videbatur rem publicam ſicut fecit poſſe reſtituere, comitijs curiatis reuocatũ de exilio: populare enim hoc beneficiũ fuit, ad quod vniuerſus populus tanta confluebat auiditate, vt nullã grauiorẽ formã per claſſes aut ętates quęri oportuerit. pariter M. Cicero in oratione de aruſpicũ reſponſis dicit, domũ ſuam populum Romanum cuius eſt ſumma poteſtas omniũ rerum, comitijs curiatis omniũ ætatum ordinũmq; ſuffragijs, eidem iuri cuius fuerat reſtituiſſe. In Scipione etiã ſimiliter contigit. De quo Liuius xxv. P. Cornelio Scipioni cui poſt Aphricano fuit cognomẽ petenti ædilitatem, cum obſiſterent tri. pl. negantes rationem eius habendam eſſe, quòd nondum ad petendum legitima ætas eſſet: Si me inquit, omnes quirites ædilem facere volũt, ſatis annorũ habeo, tanto enim fauore ad ſuffragiũ in tribubus diſcurſum eſt, vt tribuni repente incepto deſiſterent. Et infra Liuius xxvj: Cum ſubito P. Cornelius illius qui in Hiſpania ceciderat filius quatuor & viginti fermè annos natus, profeſſus ſe petere in ſuperiore vnde conſpici poſſet loco cõſtitit, in quem poſtquam omnium ora conuerſa ſunt clamore & fauore ominati extemplo ſunt Fœlix fauſtũmq; imperium. iuſſi deinde inire ſuffragiũ omnes ad vnum non centuriæ modo ſed & trib9 omnes Pu. Scipioni imperium eſſe in Hiſpania iuſſerunt. Et infra. xxviij. Centuriæ omnes ingẽti fauore Pu. Scipionem conſulem dixerunt, comitia maiore quàm vlla per id bellum celebrata frequentia. Sed pro maxima parte comitia deli

gendorum ordine consulum & aliorum magistratuum fuere centuriata, Vnde Liuius, exactis regibus duo consules comitijs centuriatis creati à præfecto vrbis ex commentarijs Seruij Tullij L. Iunius Brutus L. Tarquinius collatinus. & infra: Brutus collegam sibi comitijs cẽturiatis creauit P. Valerium. Cicero autem Lucium Murenam defendens ambitus in petitione consulatus accusatum, inter alia argumenta hoc vno vsus est, Murenam forma omnium grauiore delectũ fuisse illo die, quo auspicato comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiaui. Vnicóque in loco magísquam in cæteris omnibus ostẽdit Liuius quid tributa à centuriatis comitijs differebant: à Volerone tri. pleb. lex lata, vt crearentur plebei magistratus tributis comitijs, quod cum denegassent patres, irata plebs interesse consularibus comitijs noluit. per patres clientésque patrum consules creati sunt P. Quintius C. Seruilius. Itaq; licet plebs non interfuerit, patres cum clientibus ex prima secunda, & tertia classibus centurias confecerũt, declarandis consulibus necessarias. Tributa comitia quæ Aulus Gellius tertio diuisionis suæ loco posuit, eadem fuerũt quæ & curiata sed ipse qui multa & quandóq; nimia breuitate res attigit cognitu dignissimas, tria ibi posuit vocabula, quæ diuersis temporibus, sed nunquam eodem simul in vsu fuerunt. si autem erunt qui contendant suas eum cuiq; ex ipsis vocabulis dedisse diffinitiões, respõdemus nullũ esse Liuij aut Ciceronis aut M. Varronis locũ, in quo ea vocabula simul in vsu fuisse & rem ipsam appareat. Etenim videmus Cice. in episto. ad Len

Tributa comitia eadem quæ curiata.

tulum sic scribere. In campo certe nō fuisti, cum hora secūda comitijs quęstorijs institutis sella Q. Maximi quē illi consulē esse dicebāt posita esset: quo mortuo nuntiato, sella sublata est. Ille autē qui comitijs tributis esset auspicatus centuriata habuit, quæ itaq; in libris Liuij, quos habemus, gesta narrantibus à Ciceronis ætate plurimū distātia, dici videmus curiata comitia, Cicero ipse hic tributa verbo proprio expressit, quandoquidem supra ostendimus à curijs mulieribus appellatas fuisse primo tribus: Vnde curiata primo comitia postea fuere tributa. Fiebāt tamen aliquādo consules etiam sine comitijs per interregem, ad id à populo creatū. Liuius libro tertio. Per interregem creati cum prouocatione L. Valerius M. Horatius, actáque res in flaminis pratis, qui nūc circus Flaminius. Et Asconius pedianus orationem Ciceronis milonianam exponens: fiebant interim alij ex alijs interreges, qui comitia consularia propter eorum candidatorum tumultus, & eorundem manus armatorum, habere nō poterant. Pompeiúsque sine collega factus est: de qua re Plutarchus in Pompeij vita. Pompeius à senatu solus consul creatus per Sulpitiū interregem, collegæq; assumēdi potestas attributa. Catone omnia suadente ob rempu. vt dixit. Comitia quando fierent non satis certum habebatur. Nam etsi Kalendis Ianuarijs, vt plurimū fiebāt, in aliud tamē tempus quādoq; differebātur. Macrobius scribit Kalendis Martij comitia auspicātur. Et Plinius: Nundinis rustici vrbē reuisebāt, & ideo comitia habere nundinis non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Et Cicero ad Quintum

Consules quādoq; factos sine comitijs ab interrege.

Quo tēpore comitia haberentur

fratrem. Comitia in mensem Septembrem reiecta sunt. Et aliquando in tribunorum plæbis potestate fuit, comitia quando haberi deberent declarare. Liuius libro.v. C. Licinius & L. Sextius trib.ple.tulerunt, ne tribunorum militariũ comitia fierent, sed consulum. & libro. xxiij. Q. Fabi⁹ in eum quem postea comitialem habuit diẽ comitia edixit. Et infrà. xxv. Dictator primo comitiali die creauit consules. Et. xxvj. diémq; comitijs à C. Calfurnio prætore vrbano petijt. Vnde videtur augures quod supra scribit Plinius quàm multos dies in anno Calendis Martij inaugurasse, quorum vno siue prætor, siue consules, siue tribuni plæbis comitia habebant. Vnde prudenter à Fabio Maximo censore institutum est, vt post quàm comitia ad multorum libidinem habebãtur, & simul multi atq; omnes pariter in eis poterant, aliqua pars ciuitatis esset, quę sua grauitate rem ipsam moderaretur. ex omnibus enim ciuibus forũ exercitio & vsu frequentantibus, quatuor instituit tribus, quas appellauit vrbanas: vnde Maximi cognomen nactus est. quatuor enim illæ aliarum temeritatem tribuũ moderabantur: Vnde in petitione ipsa, Vrbanam tribum semper plurimi fuisse habitam. Asconius pedianus pro milone, inter cæteras leges P. Clodij. tri. ple. quas forte proposuerat, eã quoq; qua libertini qui non plusq̃ in tribus tribubus suffragium ferebãt, possent quoq; in vrbanis tribubus, quæ propriæ ingenuorũ sunt ferre: qua in petitione quid obseruatum fuerit dicendum duximus. est vero apud multos tritum quid Cicero de hac re Quintum fratrem admonet in hanc formam, Valde elabo-

In potestate etiam tribunorũ plę. fuisse, tempus comitiorum declarare.

Fabij maximi institutũ

Trib⁹ vrbanæ quatuor

randum est tibi vt tribules, vt vicini, & clientes, vt deniq; liberi, postremo etiam seruitus: nam fermè omnis sermo ad forensem famam à domesticis manat autoribus. & infrà: eximie magnam gloriam & dignitatem, & rerum gestarũ magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. item infrà: Senatores, equites Romanos, cęterorum omnium gratos homines, & gratiosos cõplectere, multi homines vrbani industrij multi libertini in foro gratiosi gnauiq; versantur, cura vt sint cupidi. deinde habe oratores vrbis, collegia omnium pagorum vicinorum. Ex his principes si ad amicitiam tuam adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis: postea totam Italiam fac vt in animo & memoria tibi distributam comprehensámq; habeas, ne quod municipium, colonia, præfectura, nec locus esse possit: nec quem in Italia posse patiaris, in quo non habeas firmamenti quod satis esse posset. Perquiras etiam, inuestiges homines ex omni regione, eósq; cognoscas, appetas, confirmes, cures vt in ciuitatibus suis aliquot petant, & tua causa quasi candidati sint. bene homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignum ac liberalem esse oportet. Vnde Cicero ipse postea Octauio scribens inqt: Nos in omni munere candidatorio fungendo summam adhibemus diligẽtiam: & fortasse quoniã videtur in suffragijs multum posse gallia cum Romæ à iudicijs forũ refrixerit, excurremus mense Septembri. Et itẽ ad fratrẽ de petitione: Tota petitio procura vt põpæ plena sit, vt illustris, vt splendida, vt popula-

ris,vt habeat summam spem ac dignitatem. Sed hæc tibi retinenda,vt senatus te existimet ex eo quod ita vixeris defensorem autoritatis suę fore. Equites Romani boni & locupletes ex vita acta te studiosum otij ac rerum tranquillarum,multitudo ex eo duntaxat,quòd oratione in contionibus atq; iudicio popularis fuisti, te à suis cõmodis alienum non futurum. petitionis formandæ artes & instituta Cicero multas ac difficillimas supra ostendit,sed post q̃ ventum erat ad ipsum petitionis actum,résque varijs modis quos infrà docebimus in campum actúmq; deducta erat, maiores prædictis in dies suboriebantur candidatis petitoribus difficultates:de quibus item Cicero pro Murena sic dicit.quòd si illa solennis precatio comitiorum à consularibus auspicijs consecrata,tantam habet in se vim & religionẽ, quantum res pub.postulat.& infrà: quod enim fretũ quem euripũ tot motus,tantas,tam varias habere putetis agitationes fluctuum,quantas perturbationes & quantos æstus habet ratio comitiorum.nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate,hominum nihil fallacius ratione tota comitiorum. Nam & tẽpestates aliquo certo cæli signo cõmouentur, sæpe improuisò nulla ex certa ratione,obscura aliqua ex causa excitantur:sic in hac comitiorum tempestate populari,sępe intelligas quo signo commota sit,sæpe ita obscura est,vt casu excitata esse videatur. Et infrà. Petitorem ego præsertim cõsulatus,magna spe,magno animo,magnis copijs,& in forum & in campum deduci volo:præsertim cũ hoc iã nouo more,oẽs ferè domus omniũ cõcursant,& ex vultu

De difficultatib[9] pẽtẽtium dignitates.

candidatorum coniecturam faciunt,quantũ quisque animi & facultatis habere videatur:Vides tune illum tristem,demissum?iacet.diffidit. abiecit hastam.serpit hic rumor. Magna autẽ est comitijs consularibus repentina voluntatũ inclinatio, præsertim cum incubuit ad virum bonũ,& multis alijs adiumentis petitionis ornatũ.huiusmodi etiam petitionis difficultates & candidatorũ Cicero in oratione pro Plãcio sic ostẽdit.Nõ enim comitijs iudicat semper populus , sed mouetur plerunq; gratia,cedit precibus.Facit eos à quibus maxime est ambitus , deniq; si iudicat non delectu aliquo aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu nonnunquam,& quadam etiã temeritate.non est enim consilium in vulgo. nõ ratio. non discrimen.non diligentia.semperq; sapiẽtes ea quæ populus fecisset ferenda,non semper laudanda dixerunt. primum illud debes putare comitijs præsertim ædilitijs studiũ esse populi non iudicium. eblandita illa non enucleata suffragia, eósq; qui suffragium ferant , quid deniq; ipsi debeant considerare sæpius , quàm quid cuiq; à re pub.videatur deberi : Nostrum est autem qui in hac tempestate populi iactamur ac fluctibus,ferre moderate populi volũtates,allicere alienas,retinere partas, placare turbatas: honores si magni non putamus,non seruire populo:sin eos expetimus,non defatigari supplicando. Sunt itẽ dictis difficultatum sententijs simillima quæ idem Cicero in epistola Curioni scribit . Habemus hæc omnia,bonorum studium conciliatum ex tribunatu,propter nostrã,vt spero te intelligere, causam.Vulgi & multitudinis propter magnificen-

tiã munerũ liberalitatémq; naturæ:iuuentutis & gratioſorũ in ſuffragijs ſtudiũ, propter ei9 excellentẽ in eo genere vel gratiã:vel diligẽtiã noſtrã ſuffragationem ſi minus potentẽ, at probatã tamen & iuſtam & debitam. Erat autem petentibus maximum adiumentũ,paucitas competitorum. Vnde Cicero Attico. Luceium ſcito conſulatũ habere in animo ſtatim petere. Duo enim ſoli dicuntur petituri. Nõ ſolum autem libera ciuitate artes in petitione ſunt adhibitæ,de quib9 tam multa ſuperius ſunt dicta,ſed à principibus etiam ſe gratos populo reddere adnitẽtibus. hinc ſcribit de Octauio Auguſto Suetonius. Quotiẽs magiſtratuũ comitijs intereſſet,tribus cum candidatis ſuis circuibat ſupplicabátq; more ſolenni:ferebat & ipſe ſuffragium in tribubus,vt vnus è populo. & magnæ ſpei ac confidentiæ fuit petitio varijs ex adiumentis prius prudentia cõparatis. Cicero pro Murena. Nos quoq; ſcenam habuimus competitricem. quòd ſi ego qui trinos ludos ædilis feceram, tamẽ Antonij ludis commouebar. Habuit proficiſcens delectum in vmbria. dedit ei facultatẽ res pub. liberalitatis, qua vſus multas ſibi tribus,quæ municipijs vmbriæ conficiuntur adiunxit. Et pro Plancio idem Cicero humilitatem ſupplicandi omnibus plurimum in petitionibus magiſtratuũ valuiſſe ſic oſtendit. Quo quidem tempore ſi id lateranenſis facere voluiſſes,aut ſi grauitatis eſſe putaſſes tuæ,quod multi nobiles ſæpe fecerũt, vt cum minus valuiſſent ſuffragijs proſternerent ſe populo, fracto animo atq; humili ſupplicarent,non dubito quin omnis ad te conuerſura fuerit multitudo, nunquã enim

Petentibus magiſtratũ maximum adiumentũ competitorum paucitatẽ fuiſſe.

Humilitatẽ ſupplicãdi, in petitionib9 magiſtratuum profuiſſe.

nobilitas integra præsertim atq; innocens, à populo Romano supplex repudiata fuit. Et contracta vndiq; studio & diligentia multitudo plurimum in petitione adiuuabat. Hinc Plutarchus in Pompeij vita. Cæsar in gallijs agens ad suffragia frequẽtes milites ire iussit, vt sibi aliud quinquẽnium decerneretur. Nunc de candidatis quorum supra frequens est mentio dicendum. Eos ab indumẽto quod ipsum indicat verbum appellatos

Candidati.

constat, de eáque re Plutarchus in problematib⁹ sic habet. Candidatis erat moris in tunica absq; toga esse, ne argẽtum sinu ferentes ipsi alios corrumperent ciues: vel quòd imperio dignos nõ genere, non diuitijs non gloria, sed vulneribus & cicatricibus commendari oportere iudicabant, quę quidem vulnera, vt ab ijs quos ambiendo prensabant conspicerentur, sine toga ad petendum descendebant. Idémq; Plutarchus in M. Æmilij vita dicit M. Æmilium virum consularem qui tricies singulari certamine pugnauerat, & semper hostem trucidauerat, contra Galbam in vmbra nutritum contendentem, cum cicatrices populo ostendisset, statim omnes tribus triumphum ei dedisse. Veterem vero fuisse candidatorum in petitione morem, Liuius quarto libro ostendit, qui dicit à tribuno plebis tunc latam legem, ne cui liceret album vestimentum induere petendi causa. Et tamen infrà scribit. Tribunis militum consulari potestate creatis C. Iulio Tullo C. Seruilio Hala. Cn. Cornelio Cosso artem adhibitam à patricijs cuius eos Icilij tunc quoque insimulabãt, quòd turbis indignorum candidatorum intermiscendo dignos, tędio sordium in quibusdam insi

Lex ne qs quam petẽdi causa albũ vestimẽtum indueret.

gnium populum à plebeijs diuertiſſent. Ratio nunc à nobis, autoritas ac tempus eam deferendi candidam veſtem dicetur. Rationémque ſolam fuiſſe conſtat, vt petituros inſignes magiſtratus oſtenderet alba veſtis. Tempus deferendi autoritas oſtenſa docebit. Nam iubentibus tribunis militaribus conſulari poteſtate ſuprà vidᵉmus candidatos dignis indignos fuiſſe immixtos, & pariter aliquando factum eſt à dictatore aut patribus. Nam idem Liuius quarto libro: dictatore Publio Cornelio, & Hala Seruilio magiſtro militum, ſicut priore anno per indigniſſimos ex plebeijs candidatos, omnium etiam dignorum tædium fuerat, ſic tum primoribus patrum ſplendore gratiáque ad petendum præparatis omnia loca obtinuere: quos quidem candidatos ad petendum, vt præfertur impulſos, per diem ſolummodo petitionis albam detuliſſe veſtem non dubitamus: alia autem fuit, de qua paulo poſt dicemus, petendi iure & ordine conſulatum forma, cum quis quæſtura & ædilitate functus, petere ad ſuum libitum inſtituiſſet. Híque anno vno à creatis ſcilicet conſulibus ad aliorum creandorum comitia, veſte alba vtebantur. Vnde videmus Ciceronem pro Murena orãtem dicere, eum quam cepiſſet in Aſia albam veſtem Romam vſque venientem detuliſſe. Multi obuiam prodierunt de prouincia decedenti, conſulatum petenti ſolet fieri, & cui autem non proditur reuertenti. Quid habet admirationis tali viro aduenienti candidato conſulari obuiam iuiſſe multos? Catonem quoque ſuperiorem in alba veſte dum cenſuram peteret dixiſſe teſti-

monium in Marcum Attilium Glabrionem com petitorem suum Liuius intrigesimo tertio scribit. Quæcunque hactenus à nobis de comitijs, candidatis, & petitione dicta sunt, generalia fuerunt: ad ipsam rem nunc ante oculos ponendam particulariter descendamus. Qui consulatũ petituri in campum Martium candidati descendebant, deductores suffragatorésq; suos circa se habebant: sicut Liuius. xxxiiij. habet, Potentes petebant patricij plæbeiíve: P. Cornelius Cn. F. Scipio qui ex Hispania prouincia nuper recesserat magnis gestis rebus. Et L. Quintius Flaminius qui classi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Volso: hi patricij: plebeij autem Cn. Lelius Cn. Domitius Cn. Liuius Salinator L. Attilius. ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi suæ ætatis imperatores. maior gloria Scipionis & quo maior eo propior inuidiæ. Quintij recentior, vt qui eo anno triumphasset, quod alter decimũ iam annum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnificos homines ipsa satietate facit. In Quintio noua & recentia omnia ad gratiã erãt. Is obtinuit vt præferretur candidato quem Africanus frater ducebat, quem Cornelia gens Cornelio consule comitia habente commẽdabat. L. Quintius & Domitius Ænobarbus consules facti. Adeo ne in plebeio cõsule, cũ pro C. Lælio niteretur Africanus valuit. Et. xlj. Liuius: Claudius vnus ex omnib⁹ nobilis candidatus erat, opinione omnium haud dubie destinabantur. Quintus Fabius Labeo & L. Porcius Licinius. Sed Claudius consul sine lictoribus toto foro volitando,

Cõsulatum petentium consuetudo

clamantibus aduersarijs & maiore parte senat9, meminisse eum debere se prius consulem populi Romani quàm fratrem P. Claudij esse, quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut comitiorum tãtum spectatorem se præberet: coërceri tamen ab effuso studio nequiuit quin magnis contentionibus tribunorum quoqꝫ plebis, qui aut cõtra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquotiens turbaret: donec peruicit Appius vt deiecto Fabio fratrem traheret. Eam petitionis animi anxietatem Seneca epistola. cxviij. sic deridet: Quàm putas esse iucundum tribub9 vocatis cum candidati in templis suis pendent: & alius nummos promittit, alius per sequestrem agit, alius eorum manus oculis contexit, quibus designatus contingẽdam manum negaturus est: omnes attoniti vocem præconis expectant. Durauitque aliqua ex parte petitionis magistratuũ vmbra sub principibus. Suetonius de Cæsare. comitia cum populo partitus est, vt exceptis consulatus competitoribus, de cætero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet pronunciaret: pro parte altera quos ipse dedisset. Et ædebat per libellos circũ tributim missos scriptum breui: Cæsar dictator illi tribui: cõmẽdo vobis illum & illum, vt vestro suffragio suam dignitatem obtineant. comitia nulla habuit præter tribunorum & ædilium. & Plinius orator: anxium me & inquietum habet petitio Sexti Erucij. Itaque prehendo amicos, supplico, ambio, domus stationésque circumeo, quantum vel autoritate, vel gratia valeam precib9 experior. Locum vbi hęc comitia haberentur supra diximus cam-

pum fuiſſe Martium, ſępenumero à nobis deſcriptum. In eo quæ erant contra quę aqua virgo in vrbem nunc etiam currens finitur, vt inter colũnam Antonini cocleam extãtem, & dictã aquã ipſa fuerint ſepta ad inſtar clauſurarum, quæ armẽtis in campeſtribus fiunt ſic appellata. erántque è materia & tabulatis, de quibus M. Cicero ad Atticum ſcribens. Efficiemus rem glorioſam: Nam in campo Martio tribus comitijs marmorea ſumus & ſepta facturi, eaque cingemus excelſa porticu, vt mille paſſuum conficiatur: ſimul adiungetur huic operi villa publica. quod tamen nec Cicero ipſe, neq; alius poſtea fecit, bello prohibente ciuili, quod breui poſt hanc epiſtolã eſt ſubortum: ad ipſáque ſepta totidem fuere Ouilia minoris ambitus loca, in quibus centuriæ à tota tribu ſeparatæ de agendis prius quàm citarentur conſultabant. Et ſuos quæq; tribus habuit diremptores, multitudinem in centurias diuidentes, ſuccenturiatorésque, quos dicit Feſtus explẽdæ centuriæ cauſa aliquos qui forte nõ adeſſent ſuppleuiſſe. Vnde conijcimus centurias non ſingulis comitijs fieri conſueuiſſe, ſed potius cũ factæ eſſent diu permanſiſſe: nam extat nũc lapis centurias, vt apparet, aliquas inciſas habens, vix dimidius, in ſanctæ Luciæ nunc eccleſia vbi Orphei templũ erat, vetuſta cuius ornamẽta à nouis mutationibus dignoſcuntur, eccleſiáque Orphei retinet cognomentum: alijque erant centuriatores appellati, quibus eſſet cura dictas centurias colligere. Erant item vnaquaque in tribu diuiſores, diuidendis æqualiter omnibus quæ tribu idarentur, obueniréntque emolumentis præ-

Videtur locus deprauatus.

Septa.

Ouilia.

Diremptores.

Succenturiatores.

Centuriatores.

Diuiſores.

fecti, quos largitionum corruptelæ autores sæpenumero fuisse docebimus. Iam in campum & ad septa ouiliáque ipsásque tribus & centurias vsque peruenimus, candidatos ad petitionem à suis deductoribus suffragatoribúsque deduci videre videmur. Maiore igitur conatu deligendi formam ducimus explicandam. tenenda vero quæ supra diximus, fuisse in tribubus trium ordinum viros, patricij, equestris & plebeij, fuisse etiam classes quinque à censu plurimum differentes: de centuriísque prærogatiuis sortitione & veturia, quæ'que in ipsis tribubus fiebant, & cõsules prætoréſque cum alijs magistratibus ad pontem consedisse, qui in campo esset Martio vbi cocleam columnam Antonij extare videm⁹. quæ dicemus attente considerãda sunt primum de consule. Liuius trigesimo primo, cõsul in campo Martio comitijs priusquam centurias in suffragium mitteret. Et Nonius Marcellus scribit sexagenarios per pontem non mittendos quòd suffragium non ferant, quod pro ponte fiebat. Suetoniúsque de ponte apertius sic habet. De Cæsare enim & coniuratis in suam mortem sic inquit. Illum in campo per comitia tribus ad suffragia vocantem partibus diuersis ex ponte vt deijcerent, atque exceptum trucidarent, cogitasse. Centurias diriuitores quorum id officij erat in tribubus diuidebant. Prærogatiua quid esset, verbum significat: ex omnibus enim qui militarent iunioribus, & pariter ex veteranis militia per ætatẽ dimissis deligebãtur centuriæ, prærogatiua iuniorum siue veteranorum appellatæ: ex ipsisq; prærogatiuæ centuriis facto iterũ de-

Tres ordines virorũ in tribub⁹.

Suffragia p pontem.

Prærogatiua.

lectu, prima selectorum quorumcunque præstãtiorum centuria dicta est tanquam ab ætate & dignitate venerabiliorum, veturia. Et ne fraus aut corruptela posset fieri, non cincti ad custodiã suffragiorum deputabantur, de quibus quid fuerit Plinius sic habet. Decuriæ pluribus nominibus distinctæ tribunorum iudicum, propter hoc non cincti vocabantur ex omnibus selecti, ad custodienda suffragiorum sita in comitijs: alius se non cinctum, alius fractum, alius tribunum appellabat: Tiberij principatu equester ordo motus, in id constitutúmque ne quis non cinctus esset, nisi ciuis ingenuo patre auóque, quibus sestertia quadringenta census fuissent à lege Iulia theatrali quatuordecim ordines sedendi. Sortiebatur consul, quæ pro vnoquoque candidato prærogatiua iuniorum prius in suffragium mitteretur, quam & præco citabat: cúmque acceptum esset ad consulis cæterorúmque magistratuum præsentiam in ponte suffragium, ea centuria in montem inde citatorum appellatũ dimissa, præco quid egisset renunciabat, citabantúrque post prærogatiuas tribus eiusdem prima, deinde aliæ classes in centurias distributæ. Erátque arbitrij candidatorum, tribuum in quibus magis viderent prærogatiuarum sortitionem fieri, eásque quas sorte contigisset exire, & deinde alias centurias à consule vocari. Nam plerunque accidebat eos in petitione præualere quibus prærogatiuæ præsertim iuniorum fauissent. Vnde Cicero pro Murena. Et enim, si tanta illis comitijs religio est, vt adhuc super omnem valuerit prærogatiuam. Vnde videmus Helium Spartianum, de Alexandro seuero

Veturia centuria.
Non cincti ad suffragiorũ custodiã deputati.
Mons citatorum.

dicere. Ipsas deinde tribus & eos qui militaribus niterentur prærogatiuis purgauit. Hæc autē omnia facillime intelligere poterit, qui dicta Ciceronis de Lucio Pisone Philippicorum secundo, in hæc verba considerabit. Ecce Dolobellæ comitiorum dies, sortitio prærogatiuæ exit, renunciatur, tacet, prima classis vocatur. Renunciatur, deinde vt assolet suffragia, tum secunda classis vocatur: quæ omnia celerius sunt facta quàm dixi. sed ad rem multo copiosius faciunt, quæ à Cicerone in oratione pro Planco scripta subiecimus. Neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quòd eas tribus quibus hic maxime notus erat non ędideris. & infrà: Vocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renuntiatæ, longe plurimum valuit Plancus. At tandem vna centuria prærogatiuæ tantum habet autoritatis, vt nemo vnquam prior eam tulerit, quin renuntiatus sit aut ipsis comitijs consul, aut certe in illum annum. Et infrà de Planco sic habet: cuius in honore non vnius tribus pars, sed comitia tota comitijs fuerunt prærogatiua. & vbi Cicero in prædictis nō satis edoceat supplebit Liuius infrà scripta libro quinto: Haud inuitis patribus Publiū Licinium Caluū, prærogatiua tribunum militum non petentem creauit. & infrà: populus nihilominus suffragia inibat. & vt quæq; intro vocata erat centuria, cōsulem haud dubie Fabiū dicebat. Centuriæ quæ supererant Q. Fabium & P. Decium dixere. & infra. Túmque pręrogatiua & primo vocatę omnes centuriæ cōsulem eum dicebant. Item infra: eo die cū sors prærogatiuæ exisset, eáque T. Atilium. Et libro vigesimo tertio Liuius: interea

prærogatiua ſuffragium inijt. Creatíq; in ea conſules Q. Fabius Maximus quartum M. Marcellus tertium: eoſdem conſules cæteræ centuriæ ſine variatione vlla dixerunt. & libro. xxvj. noſtræ intentioni in plurimis ſatiſfacit Liuius: Fuluius cum comitia Coſſ. haberet, prærogatiua veturia iuniorum T. Manlium Torquatum dixit: qui ad tribunal conſulis venit, petiitq; vt ſua pauca verba audiret, centuriámq; quæ tuliſſet ſuffragium reuocari iuberet. oculorum enim valitudinẽ excuſauit. poſt hæc cum centuria frequens ſucclamaſſet, ſe nihil mutare, tum Torquatus, Neque ego veſtros mores conſul ferre potero, neq; vos imperium meum: redite in ſuffragium. Tum centuria mota autoritate viri petijt à conſule, vt veturiam ſeniorum citaret, velle ſe cum maioribus natu colloqui: citata ſeniorum veturia, datum ſecreto in ouili cum his colloquendi tempus. ita cõſultatione data ſenioribus dimiſſis iuniores ſuffragium ineuntes M. Marcellum, M. Valerium conſules dixerunt: autoritatem prærogatiuæ omnes cẽturiæ ſecutæ ſunt. Reliquum eſt nobis hac comitiorum parte, qualia centuriæ aut tribus ipſæ aliter ſuffragia ferrent oſtendere: Duobus enim modis ſed diuerſis tẽporibus id factitatum fuit. Nam vocibus primo & ſententijs palàm ab vnoquoq; dictis, poſt tabellis ſuffragia dari mos fuit, de qua re elegantiſſimã diſputationẽ Cicero legum ſecũdo cum Quinto fratre ſic habet. In ea ſum ſententia qua te fuiſſe ſemper ſcio, nihil vt fuerit in ſuffragijs voce melius. quis autẽ nõ ſentit omnem autoritatẽ optimatũ tabellariã legẽ abſtuliſſe? quam populus liber nunquã deſidera-

Mos dandorum ſuffragiorum.

uit,id oppressus dominatu & potentia principū flagitauit. Itaq; grauiora iudicia de potentissimis hominibus erāt voces q̃ tabellæ: quāobrē suffragandi nimia libido in non bonis causis eripiēda fuit potētibus, nō latebra danda populo, in qua bonis ignorātibus quid quisq; sentiat tabella vitiosum occultaret suffragiū. Itaq; isti rationi neque lator quisquam est inuentus neq; autor vnq̃ bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariæ, quarū prima de magistratibus mādandis. Ea est Gabinia lata ab homine ignoto & sordido. sequuta biennio post Cassia est: de populi iudicio. ista ab homine nobili lata L. Cassio. Carbonis est tertia de iubendis legibus ac vetādis: seditiosi atq; improbi ciuis. Vno in genere relinqui videbatur, quod ipse Cassius exciperet perduelliones. dedit huic quoq; iudicio Celius tabellā. Eámq; optimā rem pub. esse dico, quam hic consul constituerit: quæ sit in potestate optimatū. Sic enim recitata est: de suffragijs optimatum quę plebi libera sunto. quæ lex hāc sententiā cōtinet, vt omnes leges tolleret quæ postea latæ sunt, quando tegunt omni ratione suffragiū: ne quis inspiciat tabellā, ne roget, ne appellet, deinde hoc optimo cuiq; & grauissimo ciui ostēdatur vltroq; offeratur. Eoq; nūc fit illud quod à te nuperrime dictū est, vt minus multos tabella cōdēnet quā solebat vox, quia populo licere satis est. Hoc retēto reliqua volūtas autoritati & gratiæ traditur. Itaq; vt omittā largitione corrupta suffragia, nō vides si quādo ābitus sileat: q̃ri in suffragijs q̄d optimi viri sentiāt. quāobrē lege hac libertatis species datᷓ, autoritas bonorum retinetur, contentionis causa tollitur.

Legestabellariæ.

Vnde cum vocem Cicero tabellæ præponeret, ſic oratione in Piſonem habita gloriatus eſt. Me cuncta Italia, me omnes ordines, me vniuerſa ciuitas non prius tabella q̃ voce conſulem declarauit. Similémq; ſupradictæ Ciceronis diſputationem Plinius orator Meſio Maximo ſcribit. Meminiſti ne te ſæpe legiſſe quãtas cõtentiones excitauit lex tabellaria. At nunc in ſenatu ſine vlla diſſenſione hoc velut optimũ placuit. Omnes comitiorum die tabellas poſtularũt. Superſunt ſenes ex quibus audire ſoleo hunc ordinem comitiorum. Citato nomine candidati ſilentium ſummum. dicebat ipſe pro ſe, explicabat vitam ſuã, teſtes & laudatores dabat vel cum quo militauerat, ſiue ſub quo quæſtor fuerat, vel vtrunq; ſi poterat: adhibebat quoſdam ex ſuffragatoribus. illi grauiter & pauca loquebantur, plus hoc quã preces proderat. Nonnunq̃ candidatus aut natales competitoris, aut annos, aut etiam mores arguebat. Audiebat ſenatus grauitate cenſoria. Ita ſæpius digni q̃ gratioſi pręualebant. Inualuit tamẽ & diutius ſeruatus eſt mos tabellarum. De quo Cicero in legem agrariam Rulli ſecũdam, in ſuámq; ſui ipſius gloriam ſic habet. Sed tamen magnificentius atque ornatius eſſe illo nihil poteſt, quod meis comitijs non tabellam indicem tantę libertatis, ſed vocem vnam pro vobis indicẽ veſtrarũ in me voluntatũ ac ſtudiorũ tuliſtis. Itaq; me nõ extrema tribus ſuffragiorũ, ſed prim⁹ cõcurſus populi Romani cõſulẽ declarauit. Quale autẽ vas fuerit in qđ ſuffragia mitterẽtur, Aſconius Pedianus pro Cornelio de maieſtate ſic habet. Dũ ſitella deferť, dũ ſortitio fit. Et Corneli⁹

Comitiorũ ordo.

Vas in quod ſuffragia mittebantur.

Tacitus de Vespasiano. Sorte & vrna mores nō discerni: suffragia ad extimationē senatus reperta, vt cuiusq; vitam famámq; penetrarent. Et tabellas ipsas fuisse cæra delinitas, in quibus stilo faciliter scriberetur cuiusq; votum, infra in accusationum partibus, dum sententias iudices ferrēt ostēdemus, vetustam vero huius verbi vim beatus Hieronymus ad Niceam Hypodiaconū eleganter sic scribit. Rudes illi Italiæ homines quos cascos Ennius appellat: qui sibi vt in Rhetoricis Cicero ait, ferro victum quæritabant, ante cartæ & membranarum vsum: aut dedolatis ex ligno codicillis, aut in corticibus arborum mutua epistolarum colloquia missitabant. Vnde & portatores earum, tabellarios: & scriptores à libris arborum librarios vocauere. ad quarū tabellarum imitationē hæ quoq; & factæ & dictæ sunt, in quibus senatorum & iudicum in sentētijs vota scribebantur. De cæteris vero quod dixi infra dicto loco patebit. Scriptas autem fuisse tabellas, Plinius Mesio Maximo scribens sic indicat. Scripseram tibi verendum esse, ne ex tantis suffragijs in quibusdam tabellis multa essent iocularia atque etiam fœda dictu, in vna vero pro nominib⁹ candidatorū, suffragatorum nomina sunt inuenta. Excanduit senatus, magnóque clamore, qui scripsisset iratum principem est comprecatus: tantū licentiæ prauis negotijs adijcit illa fiducia, quis enim sciet? Et tabellæ pro epistolis cū victoriā cōtinerēt laureatæ mittebātur. Cicero in Pisonē Ne tu quidē Paule noster tabellas Romā cum laurea mittere audebas. Hísq; supra tāto vt ostēdimus studio peractis: cōsul in ponte residens eū

Tabellarū origo.

Tabellarij. Librarij

Tabellæ laureatæ.

Qui mod⁹ in magistratibus declarandis.

cuius suffragia superauerant consulem futuri anni declarabat, præcoq; palàm enũtiabat, pariterque in deligendis, prætore, censore, ædilib9, & tribunis factũ fuit, declaratiq; in consules candidati, cum senatui vsq; ad tempus ineundi cõsulatũ interessent, maximæ erant autoritatis. declarãdi in comitijs consules & alios magistratus formã moréq; satis supra docuimus, quod quidem etsi suapte rei natura integre & absq; vitio & corruptela fieri potuit, malis tamen artibus sæpenumero factitatum est: quibus artibus primarium largitio fomentũ dedit, vnde & repulsas à petitione nonnulli quandoque immeritas retulere: ob idq; Cicero Quintum fratrẽ ad petitionẽ cõsulatus instruens sic admonet. Et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est ciuitas, quòd largitiõe interposita virtutis ac dignitatis obliuisci solet, fac vt se abs te custodiri atq; obseruari sciant, & ad Atticum idem Cicero: Cõsules flagrant inuidia, quòd Memius candidatorũ pactionẽ in senatu recitauit, quã ipse suus cõpetitor Domitius cum consulibus fecisset, vt ambo talenta quadraginta consulibus darent, si essent ipsi consules facti. & idem Cicero largitionis factę insimulatũ Plancũ defendens dum purgare nititur, quo fieret modo corruptela & largitio sic docet. Sed tu doce sequestrẽ fuisse, largitũ fuisse, conscripsisse, tribules decuriasse. Vnam tribum delige, tum doce quod debes, per quẽ sequestrẽ, quo diuisore corrupta sit. Deinde habere cœpit subito præter opinionẽ hominũ: vt ne si cogitasset quidẽ quispiã largiri, daretur spatiũ cõparãdi trib9. Latũ suffragiũ descriptæ, renũtiatæ: longe plurimũ valuit Plan-

Corruptelę in magistratuum petitionibus.

cus. nulla largitionis nec fuit, nec esse potuit suspitio. Erat autē grauissima pœna his qui largitione tribus ac cēturias corrupissent per legē de ambitu cōstitutā, cuius legis metu diuersis & occultis artib9 largitionē ipsam fieri oportuit, Vnde dixerūt Planci aduersariorū oratores, ipsum quosdā mimorū habitu subornasse, qui ad trib9 & centurias per ludi simulationē penetrātes, pecunias in largitionē detulerāt: quā diluere calūniam Cicero cū admitteretur, his verbis in prædicta oratione est vsus: Illud vero crimen de mimis, quos in circo flaminio deprehensos esse dixistis, tūc caluit, recentiq; nūc in causa refrixit: neque enim qui illi mimi fuerint, nec quæ trib9, nec qui diuisor ostenditis: Asconius Pedian9 in Cice. orationē ꝓ Milone. Annius Milo & P. Plautius Hypseus & Q. Metel. Scipio cōsulatū petierūt, nō solū largitione palàm effusa, sed etiā factionibus armatorū succincti. & Cice. ipse in Verrē actione secūda. Comitia haberi cœpta sunt. Cursare iste homo potēs cum filio blādo & gratioso circū trib9, paternos amicos hoc est diuisores appellare. Hinc videm9 Oct. Aug. populi gratiam aucupantē tollēdis largitionib9 curā adhibuisse. Suetonius enī de eo sic scribit. Comitiorū quoq; ius pristinū reduxit: ac multiplici pœna coercito ambitu. Fabianis & Scaptiensibus tribubus suis die comitiorū, nequid à quoq̄ candidato desideraret, singula millia nūmum a se diuidebat, satis multa de largitione, repulsarū aliquas dicamus.

De pœna tribus largitione corrūpentium.

Nullam indigniorē repulsam Po. Ro. vnquam vidisse creditum est ea: de qua sic Plinius scribit. Vir optimus à senatu iurato iudicatus Scipio

De repulsis

Nasica, bis candidatus repulsam habuit. cui exuli in patria mori non licuit. Sed vltimæ repulsæ causa offertur, ostẽdens quod supra diximus necessariam fuisse petituro consulatũ, & alios insignes magistratus, humilitatem, & omnẽ vniuerso populo subiectionẽ. Cum enim is Scipio post Iugurthæ bellũ matrémque ideam in vrbem aduectam: & seditiones ciuium aliquãdo compositas, ædilitatem peteret, & inter supplicãdum solenni more vt fiebat callosam stringeret manum vnius quẽ rogabat, per iocum interrogauit: Nũquid manibus ambulare solitus esset? quod tribus rusticæ adeo ægre tulerũt, vt repulsa illi data fuerit. Paruáque pariter fuit causa quæ Q. Ælio Tuberoni repulsam præturæ dedit, quem L. Paulus auus & P. Aphricanus auunculus deducebant. In epulo enim Aphricani patrui suo nomine dato, triclinium posuit punicanis pellibus hædinis stratum, & figlinum mensæ apparatum omnem fuisse supra ostendimus, infráque diffusius in moribus & cœnis dicemus. Erat autem (vt diximus) in petitione necessaria subiectio abiectissima, quã aliquando generosi animi quosdam erubuisse videmus. M. enim Crassus consulatum petens, & more candidatorum campum circuiens singulos rogabat, qui Scæuolam socerum suum deductorem erubescens, eum vt abiret rogauit. Meliúsque fecisse videtur Cicereius scriba, qui cum Aphricano superioris filio temere cãdidatus, postq̃ se in consulatus petitione superare aduertit: abiecta veste candida se pro competitore suffragatorẽ exhibuit, nec fuerũt omnes repulsæ ad perniciem notatorũ. Q. enim Cecilius Metellus cõ

ſulatus repulſam habuit & paulopoſt duas prouincias conſuli ſibi demandatas Achaiam & Macedoniã populo Romano ſubiecit. Lucius quoq; ſylla aliquãdo priuſquam eò dignitatis quo euectus eſt aſcenderet, præturæ repulſam habuerat, pariter M. Portius Cato poſt repulſam dignitatem in rep. maximã eſt adeptus. at cætera iã in quartũ volumẽ q; hoc ſatis creuerit differamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER QVARTVS, QVI ADMINISTATIONIS REIPV. SECVNDVS.

COmmunicata Orbi ciuitate Romana, comitijs magiſtratuum petitione, largitione, & repulſis quantũ oportuit expeditis, ad alias reip. adminiſtratiõis partes ſummatim ſupra inchoatas reuertamur. Senatores vnde originem & prima habuerunt incrementa quóq; numero vſque ad C. Cæſaris tempora fuerunt ſuperius tertij libri initio diximus, reliquas nũc ſenatorij muneris partes diſcutere aggrediamur. C. Cæſarem ſcribit Macrobius tam multos in ſenatu admiſiſſe, vt quatuordecim gradus eos nõ tenerent. Et Suetonius addit, ipſum decem prætorijs viris conſularia ornamẽta præbuiſſe. De Auguſtóq; idem Suetonius habet, ſenatorum affluentem numerũ deformi & incondita turba (Erãt enim ſupra mille & quidam indigniſſimi quos abortiuos vulgus vocabat) ad modum priſtinum & ſplendorem reduxit; duabus lectionibus, pri-

Senatorum numerus p C. Cæſarem auctus.

Senatores ad numerũ priſtinũ per Auguſtũ reducti.

ma ipſorum arbitratu,quo vir virum legit, ſecū-da ſuo & Agrippæ, quo tempore in ſenatu lori-ca ſub veſte munitus, ferróque cinctus præſedit. quoſdam ad excuſandi ſe verecundiam compu-lit,ſeruauitq; etiam excuſantibus inſignia veſtis, & ſpectādi in Orcheſtra epulandiq; publice ius.

Ordo ſenatorū per Veſpaſianum ſuppletus.

Veſpaſianum vero dicit Suetonius ampliſſimos ordines & exhauſtos cæde varia & contamina-tos veteri negligentia purgaſſe, ſuppleſſéque re-cēſito ſenatu & equite, ſubmotis indigniſſimis, & honeſtiſſimo quoq; Italicorum & prouincialiū allecto, quem Veſpaſianū Cornelius Tacitus di-cit multos præfecturis & procurationibus, ple-roſq; ſenatorij ordinis honore præcoluiſſe.& He-lius Spartianus Hadrianū dicit ſenatus faſtigiū in tantum extuliſſe,difficile faciens ſenatores,vt cum Arcenium ex præfecto prætorij,ornamen-tis conſularibus præditum,faceret ſenatorē,nihil ſe amplius habere quod in eum conferret oſten-derit.Iuliúſq; Capitolinus habet Marcū Antoniū philoſophum multos ex amicis in ſenatum alle-giſſe cū ædilitijs aut prætorijs dignitatibus.Qui princeps etiam lege cauit,vt ſenatores peregrini quartam partem bonorum in Italia poſſiderēt.

Libertini ī ſenatū allecti per commodum.

Et Helius Lāpridius dicit Commodum Antoniū qui vere dictus eſt omibus incōmodus, Liberti-nos in patricios atq; in ſenatum allegiſſe. Iulius vero Capitolinus ſcribit de Helio Pertinace qui poſtea fuit imperator, eum adiutorē vexillis re-gēdis Claudio Pōpeiano datum,cum in eo mu-nere approbatus eſſet,lectum fuiſſe in ſenatum. Cæteris autem omnibus Romanis imperatori-bus præclarius egiſſe videtur Heliogabalus: quē

Helius Lampridius ſcribit, matrem ſuam in ſe-natu rogari feciſſe: quæ cũ veniſſet rogata à cõ-ſule ſubſellium ſcribendo affuit, id eſt ſenatuſcõ-ſulti faciendi teſtis. Fecit autem idem ſpurciſſi-mus vir in colle quirinali ſenatulum, id eſt mulie-rum ſenatum, & Semiramiana facta ſunt con-ſulta ſenatus, de legibus matronalibus: quæ quo veſtitu incederet, quæ cui cederet, quæ ad cuius oſculum veniret, quæ pilento, quæ equo, quæ ſa-ginario, quæ aſino veheretur, quæ carpento mu-lari, quæ boum, quæ ſella veheretur, & cui ebo-rata eſſet aut argentata. Et quæ aurum vel gem mam in calceamentis haberet. cõtrario autẽ mo do & forma ĩ hac re, ſicut ĩ cæteris magna vſus eſt modeſtia & grauitate Alexander Mammea genitus Chriſtiana, quem Helius Spartianus ſcri-bit, ſenatores non niſi ex ſummorum in palatio virorum ſuffragijs feciſſe, dicẽs magnum virum oportere eſſe qui faceret ſenatorem. Nec indigne ſic dixit Alexander, cum magna fuerit dignitas autoritáſq; ſenatus. Cicero philippicorum ſexto. Siquidem autoritas ſenatus, decus, honeſtatem, laudem, dignitatem deſiderat. & idem oratione pro Rabirio: ſummũ in ſenatu cõſiliũ. Vnde He-lius Spartianus Antoniũ piũ dicit ſenatui tantũ detuliſſe imperatorẽ, quantum etiam ſi priuatus eſſet deferri ſibi vel ab alio principe optauit. & Iulius Capitolinus de Antonino philoſopho. nec quiſquam principum ſenatui amplius detulit: quem Spartianus dicit Alexandrũ ſupradictum claui qualitate ab equitibus Romanis diſcreuiſ-ſe. Alias etiam ſenatores habuere conſuetudines, quibus à cæteris ordinibus ſeparabantur. nam

Senatus mulierũ ab Heliogabalo factus.

Alexander mãmæ ĩſtituit vt ſenatores niſi è ſummatib9 c. earentur.

Senatus autoritas.

Senatores curules curru in curiã vehebãtur.

Aulus Gellius ſcribit: ſenatores qui curulẽ magiſtratum geſſerant,curru honoris gratia in curiam vehi cõſueuiſſe:in quo ſedes erat ſuper qua conſidebant,& plurimi ex ipſis ſenatoribus põtifices erant.Vnde Cicero ad atticum,adhibebãtur omnes pontifices,qui eſſent ſenatores.Auguſtus autem vt lecti in ſenatores religioſius & minore moleſtia ſenatorio munere fungerẽtur,ſanxit,ut priuſquam conſideret quiſꝗ thure ac mero ſupplicaret apud aram eius dei in cuius templo coiretur, & ne pluſquam in menſe bis ſenatus legitimus cogeretur,Kalendis &idibus:néve Septembri & Octobri menſe vllos adeſſe alios neceſſe eſſet quàm ſorte ductos,per quorum numerũ decreta confici poſſent.duobus autem in caſibus ſenatores nullis pignorib⁹ aut alia vi adhibita cogi oportuit:aut cum de triũpho alicui concedendo:aut cum ſupplicatio decernenda eſſet.magnis enim viris tunc mos gerendus erat, quod ambitioſe ſenatores aut concedebant: aut ſummo conatu prohibere adnitebantur. Cicero Philippicorum primo.de ſupplicationibus referebatur,quo in genere ſenatores deeſſe non ſolent.Coguntur enim non pignorib⁹, ſed eorum quorum de honore agitur gratia : quod idem fit cum de triumpho refertur..Ita ſine cura conſules ſunt,vt pene liberum ſit ſenatori non adeſſe. In neceſſitatibus autem ciuitatis adeſſe cogebãtur.Liuius xxv.Adeóque in apparatum eius belli ciuitas intenta erat,vt P.Cornelius conſul ediceret:qui ſenatores eſſent , quibuſque in ſenatu ſententiam dicere liceret,quiꝗ in magiſtratu eſſent, ne quis eorum longius ab vrbe Roma ab-

Auguſti ſtatutum ne pluſꝗ bis in mẽſe ſenatus cogeretur.

Duab⁹ tantũ de cauſis ſenatores cogi non potuiſſe.

iret,quàm vnde eo die redire poſſet. Et mores ciuitatis nonnullos ſenatores ob dignitatem non ſeruabant. Cicero oratione ad ſenatum habita in ſuo reditu. Noſtra memoria ſenatores ne in ſuis quidem periculis mutare veſtem ſolebãt:in meo periculo ſenatus mutata veſte fuit. Sed quod plurimi fuit aliquando obſeruatum eſt in ſenatorẽ raro animaduerti. Helius Spartianus Hadrianũ dicit iuraſſe in ſenatu, ſe nunquam ſenatorẽ niſi ex ſenatus ſententia puniturum. quibus tamen multum detulerat Auguſtus,quẽ Suetonius ſcribit,die ſenatus nunquam patres niſi in curia ſalutaſſe:& quidem ſedentes ac nominatim ſingulos,nullo ſe mouente: etiam diſcedens eo modo ſedentibus vale dicebat. Claudius vero de maiore negotio acturus,in curia medius inter conſulũ ſellas tribunitio ſubſellio ſedebat. Et M. Antonius philoſophus ſemper cũ potuit ſenatui interfuit: etiam ſi nihil eſſet referendum,ſi Romæ fuit. Si iſcq́ aliquid referre voluit, etiã de campania ipſe venit. Varia etiam de ſenatu diuerſi autores habent. Quorum nonnulla ſicut ſunt diſperſa collegimus. Aulus Gellius dicit præfectum vrbi latinarũ cauſa,ſenatum habere poſſe,licet,per ętatem nõdum ſit ſenator. Et Plinius ſenatum ſub diuo fuiſſe habitum,cum eſſet nũtiatum bouem loquutũ fuiſſe. Valeriúſcq́ ſenatũ apud ſenaculũ habitare conſueuiſſe: vt cum à curia vocaretur præſto adeſſet. Cicero attico. Senatus & de prouincijs prætorum,& de legationibus,& de cæteris rebus decernebat, vt antequam rogatio lata eſſet,ne quid ageretur. & idem Lentulo: idibus Ianuarijs in ſenatu nihil eſt factum, quòd dies

In ſenatores raro animaduerſũ.

Varia etiã de ſenatu.

magna ex parte consumptus altercatione cōsu-lis & Caninij. Item: Consules neq; concedebant, neq; valde repugnabant: diem consumi volebāt. & infra: Senatus haberi ante kalendas Februarias per legem papiam, id quod scis, non potest: neq; mense Februario toto, nisi perfectis aut reiectis legationib⁹. & Cicero Planco, Flagitare senatus instituit Cornutum, vt referret statim de tuis literis. Ille se considerare velle. Cum ei magnum conuitium à senatu cuncto fieret: quinq; tribuni plebis retulerunt. De senatoribus in genere multa sunt dicta. Nunc de eorũ officio scribere incipiamus. Primum duobus modis Senatores in re posita consulebant: quidam enim sentētiam verbo & oratione dicebant, quidam pedibus in sententiam ibant: & varias de vtroq; modo sententias esse videmus. De illis enim qui sententiam oratione dicerent Vlpianus de senatoribus tractans sic habet. Senatores sic accipiēdum est, eos qui à patricijs & consularib⁹ vsq; ad omnes illustres viros descenderunt. Quia & hi soli sententiam in senatu dicere possunt. Et Plutarchus in problematibus cōtraria penitus opinione dicit: senatores alios patres vocant: alios patres conscriptos: quia primi à Romulo, alij additi & conscripti, vel quia qui sententiam dicunt, conscripti: qui non, solum patres vocati. De ijs etiam qui pedib⁹ in sententiā irent varia est opinio. Nam senatusconsulta, quādoq; per discessionem fiebāt sicut breui infra ostendemus, & qui locũ deserentes in quo senatũ ingressi cōsederāt, ad loca accedebant, in quibus erant illi quorum sententiæ adhęrebant, pedibus in sententiam ire

Senatũ haberi āte Kalēdas Febr. nequiuisse.

De senatorũ officio.

dicebanrur:quos inde pedarios senatores appel- lari non absurdũ fuit. Sed Aulus Gellius aliã ha- bet opinionem qui dicit: senatores qui curulẽ ma gistratum gesserant curru honoris gratia in cu- riam vehebantur, in quo sedes erat, super qua cõ- sidebant. Cæteri pedibus in curiã veniebant. In- de pedarij senatores dicti. Et infra idem: Functi curulibus magistratibus, qui nondũ à censoribus in senatum erant lecti, senatores nõ erãt licet as- siderent. Sed in sentẽtias principum discedebãt. Vnde Liuius de euntibus in sententiam libro v. sic habet. extẽplo nouos tribunos militares crea- tos esse, qui Kalendas Octobris magistratũ acci- perent. In quam sentẽtiam cum pedibus iretur. & infra: cum omnes laudibus modo prosequen- tes eorum in sententiam pedib9 irent. Item post prælium cannense, & iuramentũ à Scipione ex- tortum, nõ relinquendã esse Italiam sic est in Li- uio. Cũ in hanc sententiã pedibus omnes issent. Et Liuius libro xxiiij. Consules edixerũt, quoties inde senatum vocassent, senatores, quib9 in sena- tu dicere sententiam licet, ad portam capenam conuenirẽt. Et Cicero ipse querimoniam iniuriæ sibi illatæ in oratione quam in senatu post suum reditũ habuit sic exponit. Cũ præclarũ caput re- citaret, nequis ad vos referret, nequis decerneret, ne disputaret ne loqueret, ne pedib9 in sententiã iret, ne scribẽdo adesset. Et idẽ Cicero ad atticũ de rogatione ad populũ in Clodiũ lata scribens. Eteni illud senatuscõsultũ summa pedariorũ vo- lũtate, nullius munerum autoritate factũ. & in- fra: inde in sententiam pedarij cucurrerũt. Vnde adducor vt credam Auli Gellij sentẽtiam de pe- Cõtra Gel.

Pedarij se- natores.

darijs non satis veram esse: sed potius cum rogari sententiã pauci grauiores dixissent, alios multitudinem maximam, quosdam vnius, quosdã alterius sententiam fuisse secutos, qui ab actu trãseundi pedib9 in aliena sedilia pedarij sunt appellati. Quam opinionem nobis confirmat Suetonius, qui de Tiberio imperatore sic habet: Cum senatusconsultum per discessionem fieret, transeuntem eum in alteram partem in qua pauciores erant, sequutus est nemo. Et Flauius Vopiscus de Aureliano principe: Deinde alijs manum porrigentibus, alijs pedibus in sententiam euntibus, plerisq; verbo consentientibus conditum est senatusconsultum. Sen tentia nũc quo rogaretur modo dicẽdum est. Cicero legũ secundo sic habet: Grauis & vt arbitror præclara lex sequitur: quæq; cum patribus agũtur modica sunto, id est modesta atq; sedata. Actor enim moderatur ea: fingit non mentem ac volũtates, sed penè vult9 eorũ apud quos agit, quod in senatu difficile nõ est. Est enim senator ipse is cuius non ad actorem refertur animus, sed quid per se ipse expectari velit. Hinc iussa sunt tria, Vt adsit: nã grauitatem res habet quando frequens ordo est: Vt loco dicat, id est rogatus: Vt modo, ne sit infinitus. Nam breuitas non modo senatoris, sed etiã oratoris magna laus est in sentẽtia. Nec est vnq̃ longa oratione vtendum nisi spectante senatu, quod fit ambitiõe sæpissime. In ea autẽ lege statutũ esse videmus vt nemo nisi rogatus diceret. Vnde Liuius xxij. Senatus semotis arbitris consuli cœptus. ibi cũ sententijs variaretur, T. Manlius Torquatus interrogatus sententiã. De ijs au-

Quo modo sentẽtia rogaretur.

tem qui rogarentur Aulus Gel.sic habet:ante legem,quæ de senatu habēdo postea fuit,prius rogabatur qui à cēsorib⁹ princeps in senatu lectus fuerat:aliàs qui consules designati erant:quidam à consulibus extra ordinē rogabantur & senatoribus.C.Cæsar in cōsulatu suo cum Bibulo quatuor rogauit.M.Crassum,& pòst Pompeium, & pòst Catonem: quē cum nimis dicendo tereret diem,quia res sibi nō placebat, Cæsar capi & in carcerem duci iussit.Sed cū senatus eū in carcerem prosequeretur destitit Cæsar . Suetonius in Cæsaris vita:Erátque consuetudo vt quē ordinem interrogandi sententiam consul Kalendis Ianuarij instituisset,eum toto anno conseruaret. Et Asconius Pedianus in oratione pro Milone.Cū aliquis in dicenda sententia duas pluréſve res complectitur,& si non omnes comprobantur,postulat vt diuidantur:id·est de singulis rebus referatur. Cui sententię cōcordat Seneca epistola xxj. Quod fieri in senatu solet,faciendum in philosophia quoque existimo.Cū censuit aliquis quod mihi ex parte placuit:iubeo illum diuidere sententiam,& sequor.Cicero Lentulo. Cū sentētia Bibuli pronūtiata esset,vt tres legati regē reducerent:Hortensij,vt tu sine exercitu reduceres: tertia Volcatij vt Pompeius reduceret,postulatum est, vt Bibuli sententia diuideretur , quod autem supra pro parte diximus & infra dicere polliciti sumus,sentētiā per discessionē dici,vel potius ab aliquo dictā approbari cōsueuisse,Sic ostēdit Cicero in oratione.Qui cum gratia effecisset vt sua sententia prima pronūtiaretur,frequens eū senatus reliquit,& in alia omnia discessit:meæque sen-

Qui ĩ senatu pri⁹ sententiam rogaretur.

Sentētia p discessionē

tentiæ, quæ ſecunda pronunciata erat, cum frequens aſſentiretur ſenatus. & Lentulo idem Cicero. Nemo eſt enim qui neſciat quo minus diſceſſio fieret per aduerſarios tuos eſſe factū. Legibus ſupradictis quas ſupra à Cicerone attulimus de frequentia & breuitate:aliam quoq; impoſitam habuerūt ſenatores omniū quæ excogitari potuerint,maiorē meliorémq;, quam idem Cicero ad prædictarum expoſitionē infra ſupradictum locum poſuit in hæc verba.Cauſam populi teneto.Et ſenatori neceſſariū noſſe rempub. idq; late patet, Quid habeat militum, quid valeat ærario:quos ſocios reſpu. habeat, quos amicos,quos ſtipendiarios,qua quiſq; ſit lege, conditione,fœdere:tenere conſuetudinem decernendi, noſſe exempla maiorū. Principem in ſenatu qui ſcilicet primus à conſule ſententiā rogaretur cēſores creabant.De quo Liuius xxxviij.cēſores.T Quintius Flaminius & M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt:princeps in ſenatu tertium lectus P.Scipio Aphricanus.Plinius: vna Fabiorum familia,in qua tres continui principes ſenatus fuere.M. Fabius Ambuſtus,Fabius Rutilianus filius,Q.Fabius Gurges nepos.&Flauius Vopiſcus in Aureliani geſtis rebus . Tunc ſurrexit primæ ſententiæ,Vlpianus Syllanus: Taciturnitatem arcanorum ſenatuſconſultorum fuiſſe cuſtodem,Valerius ſic dicit. Arcana conſilia patrū nemo enuntiauit.Q. Fabius Maximus de tertio bello punico indicendo cū P.Craſſo ſenatori extra ſenatum dixiſſet , à conſule obiurgatus eſt. Taciturnitas enim optimum vinculum adminiſtrandæ reipub.Cum Eumenes rex reipub. nun

[Margin: Princeps ſenatus.]

[Margin: Taciturnitas archanorum.]

tiasset bellum à Perse,illud prius profligatũ est, quàm inchoatum esse,in vrbe est rescitum.Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorũ gestis rebus.Exemplum senatusconsulti taciti non aliud est hodie, quàm quòd conuocatis maioribus, ea disponũtur,quę nõ sũt omnib⁹ publicanda.Cõsulta senatus de quibus tam multa diximus, cũ essent conclusa coram ipsis qui decreuerant scribebantur, & cum sedens ad loci in quo senatus habebatur fores tribunus plebis,prout in illius partibus breui infra dicemus T.literam subscripsisset,deferebãtur ad ærarium, vbi in libris elephantinis ad id institutis scripta conseruabãtur. de qua conseruatione Cicero in epistola ad Q. Metellum Celerem. Iam illud senatusconsultũ quod eo die factum est,ea præscriptione est, vt dum id extabit,officium meũ in te obscurũ esse nõ possit.Ex quo Ciceronis textu intelligi potest, in scribendis senatusconsultis apposita etiam fuisse eorũ ex senatoribus,qui autores fuerant,nomina.Et tertia in Catilinam oratione Cicero:dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ,quas senatus sine vlla mora est consequutus:& quoniã nondũ est perscriptũ senatusc õsultũ. De libris autẽ Flauius Vopiscus syracusanus in Taciti impatoris vita habet bibliotheca vlpia in armario sexto lib.elephãtinũ,in quo hoc senatusconsultum scriptum est,cui Tacitus ipse manu sua subscripsit. Nam iam diu hæc senatuscõ.quæ ad principes ptinebãt in lib.elephãtinis scribebãtur.Petijt aliquãdo à nobis vir sũmus & eiusmodi rerũ Romanarũ diligẽtissimus inquisitor Prosper colũna cardinalis,qualẽ mercedẽ

Senatuscon sulta cõclusa corã his qui decreuerãt scribebãtur

T.litera.

Libri elephanini.

ſenatores ad vitæ ſuſtentationem habuerint:cui quod reſpondimus & ſcribere nõ recuſamus,videri nobis primos illos integre &nondũ oppreſſę reipub.ſenatores patrimonio cõtentos gratuitam patriæ operam impendiſſe,cuius rei maximo nobis argumento eſt paupertas multorũ ex eo collegio in morte oſtenſo, quos publico ſumptu,vel collatis in capite nummis efferri oportuiſſe infra oſtendemus.erãt tamen ex ipſo ſenatu nõnulli oratores,qui nõ abunde diuites eſſe nõ poterãt.Et multi ex eo collegio imperia prouinciarũmq; adminiſtrationes facilius cæteris obtinebant,quibus in muneribus opes augere facillimum fuit. A principibus vero multos ex ſenatu adiutos opibus & cenſu videmus . Nam Suetonius de Auguſto,Senatorum cenſum ampliauit ac pro octingentorum millium ſumma duodecies ſeſtertiũ taxauit,ſuppleuitq; nõ habẽtibus. & deVeſpaſiano:Expleuit cenſum ſenatorũ,conſulares inopes qningenis ſeſtertijs annuis ſuſtentauit.Magna hactenus oſtẽdẽdæ reipublicæ adminiſtrationis formæ iecimus fundamenta, qui magiſtratuũ vrbis primariorũ deligẽdi modũ, & ſenatuſconſulti formam conficiendi oſtendimus.Ad alia nunc veniamus pariter magna,magiſtratuſq; alios & magnos, & minores tam veteres q̃ nouiſſimos,etiam à pricipibus inſtitutos edoceamus,vt alias partes reipub.adminiſtrationis,in quibus horum magiſtratuum ſæpe incidit mentio,apertius declarare poſſimus . Triumuiri triplices fuere. Liuius xj. Triumuiri capitales tũc temporis creati.de quibus ſic habet Pomponius de origine iuris . Triumuiri capitales con-

Cenſus ſenatorũ per Auguſtũ ãpliatus.

Triũuiri capitales.

ſtituti ſunt,qui carceris cuſtodiam haberent, vt cum animaduerti oporteret interuentu eorũ fieret. Alij fuere triumuiri:de quibus in xxiij. Liuius: Triumuiri menſarij creati ſunt. Iique nũmularijs & monetæ omnis generis & formæ cuſoribus præerant.tertij fuere triumuiri nocturni:de quibus ſic habet Cornelius Tacitus. M. Miluius, Cn. Iulius, L. Sexti⁹ triumuiri nocturni, quòd ad incendium in ſacra via ortum tarde venerant, à tribuno plebis die dicta damnati ſunt. & infrà Tacitus. P. Biblius triumuir nocturnus à P. aquilone prætore accuſatus, populi iudicio concidit, quia vigilias negligentius obierat. Quadruplices autem fuere præfecti. Pomponius de origine iuris. Præfectus vrbis vocatur is quoties rei pub. magiſtratus proficiſcuntur, & vnus relinquitur qui ius dicat:qui præfectus olim conſtituebatur, poſtea vero latinarum feriarum cauſa introductus eſt, & quotannis obſeruatur. idemq; Pomponius de ſecundis præfectis ſic habet: præfect⁹ annonæ & vigilum nõ ſunt magiſtratus, ſed extra ordinem vtilitatis cauſa cõſtituti ſunt. Et paulopoſt idem Pomponius de tertio præfecto multa ſic dicit. præfectus vigilum cognoſcit de incẽdiarijs & de fractoribus, furibus, receptatoribus. apud vetuſtiores incendijs arcendis triũuiri præerant, qui de eo quòd excubias agebant nocturni ſunt dicti. Interueniebant vero nonnunq̃ ædiles & tribuni plebis. Erant autẽ familiæ publicæ circa portam & muros diſpoſitæ : vnde ſi opus eſſet euocabãtur. Fuerũt & priuatæ familiæ quę incendia vel mercede vel gratia extinguerẽt. deinde Diuus Auguſtus maluit per ſe huic rei con

Triumuiri menſarij.

Triumuiri nocturni.

Præfectus vrbis.

Pręfectus annonæ.

Præfectus vigilum.

Triumuiri nocturni.

Familiæ publicæ & priuatæ circa muros vrbis diſpoſitæ.

ſulere,pluribus incēdijs vno die exortis.Nam ſalutem rei pub.tueri nulli magis credidit cōuenire,neq; alium ſufficere ei rei q̄ Cæſarem.Itaq; ſeptem cohortes opportunis locis conſtituit,vt binas regiones vrbis vnaquęq; cohors tueretur,prępoſitis ei tribunis, & ſuper omnes ſpectabili viro præpoſito qui præfectus vigilum appellabat.

Officiū præfecti vigilū. Sciendū eſt autē præfectum vigilum per totam noctē vigilare debere & currere calciatū cum armis & dolabris,vt curā adhibeant omnes inquilinos admonere,ne per negligētiam aliquam incendij caſus oriatur.præterea vt aquā vnuſquiſq; inquilinus in cœnaculo ſuo haberet, iubetur admonere.Quartum præfectum ſic diffinit Mode

Præfectus pretorio. ſtinus de officio præfecti prætorio.cū apud veteres dictatoribus ad tempus ſumma poteſtas traderetur,& magiſtri equitum ſibi adiungerentur, qui aſſociati principali curiæ militiæ gratia,ſecūdam poſt eos poteſtatē gererent, regimentis rei pub.ad imperatores perpetuos tranſlatis, ad ſimilitudinem magiſtri equitum præfecti prætorio à principibus electi ſunt, data eis pleniore licentia ad diſciplinæ publicæ emendationē. His cunabulis prefectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri,vt appellari à præfectis prætorio non poſſit. Et Cornelius Tacitus in Neronis rebus geſtis . Nam Auguſtus permiſit ſenatui,deinde habitu ſuffragiorum ſuſpecto, præfecti prætorio ſorte ducebantur ex numero pretorum.Alium magiſtratū xxv.Liuius ſic oſtendit.

Quinq; viri. Creati ſunt quinq; viri muris reficiendis. Et magiſtratū appellari poſſe dicemus, Fœciales, quos

Fœciales. M. Varro de lingua latina fœciales dictos vult,

ꝙ fidei publicę inter populos præerāt. Cicero au tē legū primo: fœderū, pacis, belli, induciarū oratorū, fœciales iudices ſunto. & Liuius in ſecūdo. Tullus Hoſtilius rex, fœciales, paterpatratus, interuenerūt in fœdere trigeminorū, vt vtri ex Romanis Albaníſq; viciſſent, ſuū populū alteri dominū facerēt. quibus in Liuij verbis de alio magiſtratu fit mentio, patrepatrato ſcilicet: de quib⁹ Plutarchus in problematibus. Fœcialibus ſacerdotibus qui fœderibus faciēdis præſunt: paterpatratus præeſt, inde dictus ꝙ ipſe pater patrē haberet, ſic'q; filijs prouideret, & patrē cōſuleret: cuius officij magiſtratus formam Liuius ſic diffuſe narrat. Creauit autē M. Valerius primus fœcialis, Spuriū Fuſium primū patrēpatratū, eo bello quod Tullus Hoſtilius cum priſcis latinis geſſit: verbenis caput capillóſq; tangens. alias præterea partes, ablata ſcilicet ab hoſtibus repetēdi patripatrato dedit. Formuláq; hęc fuit: legat⁹ itidémque paterpatrat⁹ vbi ad fines hoſtiū venit, vnde res repetuntur, capite velato (filū autē lanæ velamen erat) Audi Iuppiter inqt: audite fines (cuiuſcunq; ſint gētis nominat) audiat fas. Ego ſum publicus nūtius Romani po. iuſte piéq; venio legatus, meis verbis fides ſit. pagit deinde poſtulata, inde Iouē teſtē facit. Si ego iniuſte impiéq; illos homines illas res dedi populo romano, mihíq; expoſco: tum tu patriæ me cōpotē nunq̄ ſinas eſſe: hæc dicit cū fines ſupra ſcandit: hæc quicūq; ei primus obuius fuerit: hæc portam ingrediens: hęc forū ingreſſus. Si nō deduntur quæ expoſcit, diebus tribus & triginta (tot enim ſolēnes ſūt) peractis: bellū ita indicit: Audi Iuppiter & tu Iu-

Pater patratus.

no:Quirine diiq; omnes cęlestes:vósq; terrestres: vósq; infimi audite: ego vos testor populum illũ (quicunq; est nominat) iniustũ esse,neq; ius persoluere.Sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus,quo pacto ius nostrum cõsequamur & adipiscamur.cum is nuntius Romam ad consulendum venit,confestim rex,dictator,consul siue quiuis alius senatum habuerit , ex his fermè verbis senatum consulit.Quarum rerum,litium, causarum,condixit paterpatratus populi Romani quiritum patripatrato Priscorum latinorũ hominibúsque Priscis latinis:quas res nec dederũt, nec fecerunt,nec soluerũt,quas res dari,solui fieri oportuit:dic inquit ei qui primam sententiam rogabatur.quid censes?tum ille puro pióq; duello quærendas censeo,itaq; consentio consciscóq;. Inde cęteri ordine rogabant:quando pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibant, erat consensu fieri solitum vt fœcialis hastæ iactu,vt dictum,bellum indiceret. Sed ad fœcialẽ redeũdum est.De quo Liuius.xxv. Consul deinde M. Attilius ex senatusconsulto ad collegium fœcialium retulit, ipsi ne vtique regi indiceretur bellum: an satis esset ad præsidium eius aliquod nuntiare. Fœciales responderunt. Iam ante sese cum de Philippo consuleretur hoc respondisse, nihil interesse ipsi coram , an præsidio nuntiaretur. Decemuiratum in hac magistratuum parte tractanda,posituri non fuimus, nisi originem legum decem tabularum narrare libuisset,quarum legum mentionem crebram à nobis infra fieri oportebit. Est autem apud Liuium libro tertio. Anno vrbis conditæ.cccl.mutata vrbis forma re

Fœcialis.

A consulib9 ad decemuiros regimẽ vrbis delatũ

giminis à consulibus ad decemuiros. Vnicus decem diebus summam habuit rerum, alij nouem accensi: de quo verbo priusquàm vlterius ad decemuiratum progrediamur dicere volumus: prout tamen in partibus militiæ copiosius dicem9. Accensi fuerunt principaliter ad rem militarem animum applicantes, qui conscriptis legionibus, cum in illis tribunatum, præfecturam, quæsturã aut alium officij locum obtinere nequiuissent, à senatu & imperatore belli delecto & à censoribus impetrabant mitti cum eisdem legionibus, sine sacramento militiæ ac sine stipẽdij alicuius spe. qui etiã nulli in bello muneri aliàs q̃ vellent obligabantur, nec sine sacramento si voluissent pugnare in hostem poterant, aut ipsi etiam volebant, armis omnino carentes. sed cum castra milites metarentur, cum acies in prælium directa esset, cum res communis armis gereretur, arma, instrumenta, commeatum, ad imperatoris nutũ accensi subministrabant, vulneratos retrahebant curabántque. quos imperator si officiosos & bene meritos iudicasset, in cadentium locum succedere iussos, arma mortui aut lethaliter vulnerati induere, & sacramẽto adigi permittebat. quo exemplo dixit Liuius nouem decemuiros decimo non collegas per dies decem, sed accensos, id est obsequiosos fuisse. quod exemplum etiam in magistratibus seruatum fuisse videmus, vt qui cum proconsule aut prætore vt mitterentur obtinere nequiuerant, ad magistratus demerendi spem pro accensis accederent. Vnde Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrem. Accensus sit eo numero quo eũ maiores nostri esse volue-

Accensi.

Nouem decẽuiros decimo per dies.x. accenses fuisse nõ collegas.

runt,qui hoc nõ beneficij loco,ſed laboris ac muneris non temere niſi libertis ſuis deferebant,qui illis quidem non multo ſecus ac ſeruis imperitabant.Sed ad decemuiros : Plebe Romana quandoque ob creandos de plebe magiſtratus , quandoque ob ferendam legem de ſoluendo nexos à fœneratoribus,quandoque de connubio patrum, quandoque ob legem agrariam: omnia tumultu inuoluente, leges extraneas cum domeſticæ non ſatiſfacerent , accerſiri placuit . Iuerúntque tres athenas qui tertio redeuntes anno leges ſcriptas retulerunt,comitiiſque centuriatis decemuiri dictis promulgandis legibus creati ſunt , à quibus nullam eſſe prouocationem temere conceſſum eſt.Qui cum abſtinere à patribus cœpiſſent,libidine in minores debacchati ſunt,& tandem primis decem tabulis comitijs centuriatis promulgatis & acceptis , alias decem retinendi decemuiratum auiditate promulgare parabant: effeciſſéntque , niſi nuntiatum à Sabinis Æquiſve bellum interpellaſſet. Nam delectu habito decemuiri in bellum prodierunt:quod dum geritur Appius Claudius decemuirum vnus Virginiam Lucij Virginij filiam diuerſis artibus ſtuprare aggreſſus eſt:eóque res proceſſit,vt Appius tumultum in populo concitum timens obuoluto capite effugerit,plébſque in auentinum ſecedens,tribunos plebis,de quibus ſupra eſt dictum,creauit. Reditúmque eſt ad conſules alióſque inſuetos adminiſtrãdæ rei publicæ magiſtratus.Alij quoque decemuiri quietis Romæ rebus fuere litibus cognoſcendis deputati.Nam cum bellorum munera cæteris magiſtratibus non ſufficientibus,ad

Decemuiri.

Decemuiri alij ad lites cognoſcendas.

prætores deferrentur, quorum administratio iuris munus pręcipuum fuit, creati decemuiri sunt, qui ius in vrbe dicerent, prætorúmque partes eo tempore gererent: quos decemuiros litium adiudicandarum appellarunt. Ex quibus decemuiris fuisse credimus Ciceronem dum Bruto in hæc verba scribit. Namque idem Segulius Veteranus quod tu & Cæsar in decemuiris non essetis: vtinam ne ego quidem essem. per quod idem tempus quatuor viri creati sunt, qui viarum curam haberent: ac etiam tres viri monetales auri argentique conflatores, ad quorum quidem officium curare pertinuit numismata probo auro argentóque & iusto pondere cudi. Quod autem supra de accenso est dictum: de apparitore dicamus suadet, quem magistratibus comitem datum fuisse constat: in eóque solum inter se differebant, quòd accensus nullum, apparitor aliquod (licet paruum) à re publi. salarium percipiebat. Cicero in Verrem actione quinta. Tuus apparitor parua mercede populi conductus. Et ad Quintum fratrem Asiæ proprętorem scribēs Cicero. Atque inter hos eos quos tibi comites & adiutores negociorum publicorum dedit res publi. dūtaxat finibus his præstabis, quos ante perscripsi: quos vero aut ex domesticis coniunctionibus aut ex necessarijs apparitorib9 tecum esse voluisti, qui quasi ex cohorte prætoria appellari solent, horū non modo facta sed dicta pręstanda sunt. quādo autē his minutioribus manū apposuimus, multa quæ sub principib9 addita & innouata sūt dicemus. Suetoni9 asserit Augustū Cæsarē noua officia excogitasse: Cura operū publicorū,

Quatuor viri præerant vijs.

Tres viri monetales.

Apparitor.

vicorum,aquarum,aluei tyberis:frumenti populo diuidendi,præfectura vrbis,Triũuiratu,legendi senatum & recognoscēdi turmas equitum officio nouis magistratibus demandato. Domitianus autem magistratibus vrbicis prouinciarúmque præsidibus coercendis, tantum curæ adhibuit, vt neq; modestiores vnq̃ neq; iustiores extiterint. Hadrianus autē fisci aduocatũ primus instituit. Et Antonius pius philosophus prętorē tutelarē primus fecit: cũ ante tutores à cōsulib⁹ poscerent. Et ne Alexādri seueri virt⁹ in obscuro post prædictas principũ laudes lateat,vnũ de eo pręclarũ dicere libet,quod nostris tēporibus seruari optandum esset. Helius enim Spartianus ipsum inquit iudices cum promoueret, exēplo veterum & argento & necessarijs instruxisse:ita vt præsides prouinciarum acciperent argenti pondo vicena:sellas senas:mulas binas:vestes forenses binas,Domesticas binas: balneares singulas: coquos singulos:aureos centenos. Et si vxores nō haberent singulas concubinas,quòd sine his esse non possint:reddituri posita administratione mulas,equos & muliones & coquos:cætera sibi habituri,si bene gesserant: in quadruplo reddituri, si male,præter condemnationem aut peculatus, aut repetundarum. Et de imitatione veterum,de qua superius dicitur, sic habet Cicero quinta in Verrem actione. Neminem qui cum potestate ex legatione in prouinciam esset profectus tam amentem fore putarunt,vt emeret argentum:dabatur enim de publico, vt noscis. præbebatur etiam legibus mancipium. Legum originem pręsertim.xij.tabularũ paulo supra dicere cœpimus,

Aduocatus fisci.

Prætor tutelaris.

Institutum Alexandri Seueri.

Argentum ex publico proficiscenti in prouinciam.

quæ materia omni ex parte cognitu digniſſima, maxime illa ratione hoc in opere diligentius tra-ctanda eſt, ꝙ iudicia & publica & priuata quo haberentur modo cum dicere inſtituerimus, le-ges, plebiſcita, rogationes, & alia inde naſcentia prius declarari oportere intelligim⁹: De ipſis au tem legibus hoc in loco non eſt animus ita dice-re tanquam ſi nunc ęderentur, aut à legum lato-ribus quæ ſunt ſcriptæ ſumerentur: nam id eſſet infinitum. Sed ipſæ rerum ſummæ & de his re-bus quæ maiori ex parte iam pridē obſoluerunt à vetuſtiſſimis ſcriptoribus ſumentur. prima ta-men nobis diligētia erit à quibus & quo tempo re & quem in finem latæ fuerint indicare: à Li-uióque incipiemus qui libro primo. Romulus iu ra dedit quibus populi in vnum corpus coaleſce rent: & libro ſecundo de Valerio publicola: leges tulit de prouocatione ad populum aduerſus ma giſtratus: de ſacrando cum bonis capite eius qui regni occupandi conſilia iniſſet. & infrà. T. Tre-melio, C. Veturio conſulibus miſſi legati Athe-nas, iuſſíque inclitas leges Solonis deſcribere, & aliarum græciæ ciuitatum inſtituta moréſque iu ráque noſcere. Item infrà: centuriatis comitijs le-ges decem tabularum ſunt latę. Duæ tabulæ pri mis additæ. Lex centuriatis comitijs prima à po pulo lata eſt, vt quod tribunus plebis iuſſiſſet po pulus teneret. aliam deinde de prouocatione cō-muniunt, ſanciendo ne quis vllum magiſtratum ſine prouocatione crearet, quiſquis creaſſet ius fáſque eum eſſet occidi. ne ve ea cædes capitalis noxæ haberetur: ſacroſanctam tribuni fecerunt: ſanciendo vt qui tribunis plebis, ædilibus, iudici-

De legibus.

Pœna nocē tium magi-ſtratibus.

bus nocuisset:eius caput Ioui sacrum esset,familia ad ędem Cereris liberi liberæq; vęnum irent. Et de ambitu à C.Petilio tribuno plebis auctoribus patribus:tum primum ad populum latũ est, eáque rogatione nouorum hominum ambitionē qui nundinas, & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.P.Philo dictator tres leges aduersas nobilitati,plebi secundissimas tulit: vt plebiscita omnes Quirites tenerent, Legum quæ comitijs centuriatis ferrentur ante initũ suffragium patres auctores fierent. Alter ex plebe censor crearetur.Et Liuius decimo. Lex de prouocatione tertio facta. Porcia lex sola pro tergo ciuium lata, quæ grauem pœnam si quis verberasset necassétve ciuem Romanum sanxit . Ad quid autem leges prædictæ & aliæ, de quibus quandoq; dicendum erit, fuerint conditæ, simul cum iuris & iustitiæ partium declaratione dicendum est.Cicero legum secundo.Rei publi.leges, iusta imperia sunto. Hísque ciues modeste & sine recusatione parento.Liuius nono.Vbi duę leges sunt semper antiquã abrogat noua. Et Cicero in legibus: omnium quæ in omnium doctorũ disputatione versantur,nihil est profecto pręstabilius q̃ planè intelligi nos ad iustitiam esse natos.Cui sentẽtiæ alia eiusdem Ciceronis decimo philippicorum cõcordat.Est enim lex nihil aliud nisi recta & à numine deorum tracta ratio, imperans honesta:prohibens cõtraria.& magis magisq; congruit:quod idem Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita sic dicit: Vt corpora nostra sine mente:sic ciuitas sine lege suis partibus & neruis ac sanguine & membris vti non po-

teſt. Legum miniſtri magiſtratus: legum inter-
pretes iudices:legum denique idcirco omnes ſer-
ui ſumus,vt liberi eſſe poſſimus. Et quando à le-
gibus ius ciuile ortum habet, Cicero pro Aulo
Cecinna, Qui ius ciuile contemnendum putat:is
vincula reuellit non modo iudiciorum ſed etiam
vtilitatis vitæ'que communis. Eſt enim ius ciuile
quod neque infleᶜti gratia, neque perfringi po-
tentia,neque adulterari pecunia poſſit:quod ſi nō
modo oppreſſum,ſed etiam deſertum aut negli-
gentius aſſeruatum erit,nihil eſt quòd quiſquam
ſeſe habere certum aut à patre acceptum,aut re
licturum liberis arbitretur. Sed Vlpianus de iu-
ſtitia & iure.Ius à iuſtitia appellatum eſt. Nam Ius.
& eleganter Celſus diffinit. Ius eſt ars æqui &
boni, cuius merito quis nos ſacerdotes appellat.
Iuſtitiam namque colimus:& boni & æqui noti
ciam profitemur, æquum ab iniquo ſeparantes:
licitum ab illicito diſcernentes:bonos non ſolum
metu pœnarum,verum etiam præmiorum quo-
que exhortatione efficere cupientes:veram (niſi
fallor)'philoſophiam non ſimulatam affectan-
tes. publicum ius in ſacris & ſacerdotibus & in Ius publicū
magiſtratibus conſiſtit. Primarium ius triparti- Ius primarium.
tum eſt:collectum eſt enim ex naturalibus præ-
ceptis aut gentium,aut ciuilibus.Ius naturale eſt Ius naturale.
quod natura omnia animalia docuit:nā ius iſtud
nō ſolum humani generis proprium eſt,ſed om-
nium animalium quæ in terra mariq; naſcūtur:
auiū quoq; cōmune eſt. Ius gentiū eſt quo gētes Ius gentiū.
humanę vtunť:qđ à naturali ꝓcedere facile intel
ligere licuit:quia illud omnibꝰ animalibus,hoc ſo
lis hominibus inter ſe cōuenit:Velut erga deū re-

ligio:vt parentibus & patriæ pareamus: vt vim atq; iniuriam propulsemus. Nam iure hoc conuenit: vt quod quisq; ob tutelam corporis sui fecerit:iure fecisse existimetur.& cum inter eos cō iunctionem quandam natura constituerit,consequens est hominē homini insidiari nefas esse iure gentium. Hermogenius de iure item & iusticia.Iure gentium introducta sunt bella: discretæ gentes:regna condita:dominia distincta:agris termini positi:ædificia collata:cōmercia:emptiones: venditiones:locationes: conductiones: obligationes institutæ,exceptis quibusdam,quæ à iure ciuili introducta sunt.

Ius ciuile.

Vlpianus:Ius ciuile est qđ ex legibus:plebiscitis:senatusconsultis:decretis principum:auctoritate prudentium venit.

Ius prętorium quod & honorariū.

Ius prætorium autem quod prætores introduxerunt,adiuuandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris gratia propter vtilitatem publicam,quod & honorariū dicitur ab honore prætoris sic nominatū. Nam & ipsum ius honoratum quasi viua vox iuris ciuilis est.Ne autem omnia hic cumulemus,quę iuris ciuilis codices habent, hoc solum ex Pomponio addemus.

Ius ꝓpriū.

Ius autem proprium est quod dicitur ciuile, aut sine scripto, quod consistit in sola prudentium interpretatione: vt sunt legis actiones quæ formam agendi continent:vt plebiscitū quod sine auctoritate patrum est constitutū,aut magistratuum edictum,vnde ius honorarium nascitur:aut senatusconsulta,quod solum senatu cō sentiente inducitur sine lege : aut est principalis constitutio,vt quod ipse princeps constituit,pro lege seruetur. Et Martianus legumlator elegantissimus hanc legum commēdationem à græcis

affert,quæ plurimi facienda eſt.Lex vt Demoſt Lex.
henes orator diffinit, eſt cui omnes homines decet obedire propter multa,& varia : & maxime quia in omnes lex eſt, inuentio quidem ac donũ dei,dogma autem omnium ſapiẽtium,correctio omnium voluntariorum & non voluntariorum peccatorum, ciuitatis compoſitio communis,ſecundum quam omnes decet viuere qui in ciuitate ſunt.Et philoſophus ſummæ ſtoicæ ſapientiæ Chryſippus ſic incipit librum ſuum quem fecit. Lex eſt diuinarum & humanarum rerum noticia:oportet autem eam præeſſe & bonis & malis:& principem & ducem eſſe: & ſecũdum hoc regula eſt iuſtorum & iniuſtorum,& eorum quę natura licita ſunt,præceptorum quidem faciendorum,& prohibitorum non faciendorum . Sed iam plebiſcita oſtẽdamus:rogationes & ſanctiones,& quæ legum ſpecies extiterunt.Aulus Gellius . Lex eſt generale iuſſum populi aut plebis rogãte magiſtratu. Plebiſcitum lex quam plebs Lex.
nõ popul⁹ accipit:& dictæ ſunt rogationes,quia Plebiſcitũ.
niſi populus aut plebs rogetur,nõ fieret.Priuile- Rogationes Priuilegia.
gia priuatæ perſonæ:cõceſſa.Pomponius de origine iuris de plebiſcitis ſic habet . Cum eſſet in ciuitate lex duodecim tabularum,& ius ciuile eſſet,& leges & actiones,euenit vt plebs in diſcordiam cum patribus perueniret & ſecederet,ſibique iura conſtitueret, quæ iura plebiſcita vocantur.Mox cũ reuocata eſt plebs,quia multę diſcordiæ naſcebantur de his plebiſcitis,placuit ea obſeruari lege Hortenſia:& ita factum eſt, vt inter plebiſcita & legem ſpecies cõficiendi intereſſet, poteſtas autẽ eadem eſſet. Deinde quia difficile

plebs cõuenire cœpit,populus certe difficili9,prę tanta turba hominũ,necessitas ipsa curã rei pub. ad senatũ deduxit.Ita cœpit senatus se interponere:& quicquid cõstituisset obseruabatur. Idq; ius appellabatur senatuscõsultũ. Rogationẽ esse dicit Festus Põpeius cum populus consulitur de vno pluribúsve hominibus,qđ nõ ad omnes pertinet.& de vna pluribúsve rebus: de quibus non de omnibus sanciatur.Nam qđ in omnes homines résve populus sancit, lex appellatur. Liuius vij.in sequẽti anno C.Martio,C.Manlio cõsulib9 de vnciario fœnore à M. Duellio,L.Veturio tribunis plebis rogatio est perlata,& plebs aliquanto eam cupidius sciuit accepitq;. Plutarchus in Pompeij vita. Catulo viro clarissimo de Põpeio rogationi ne mari pręficeretur aduersante:primũ tacuit plebs.sed postea dicẽti parcendũ esse huic viro,& si eũ amisissent in quo spem reposuissent suam:respondit:in te. Et post adeo indignatione cõmota clamauit plebs Pompeiũ præfici,vt coruus superuolans ceciderit.Cicero Lentulo:cúmq; Metellũ vnius tribuni plebis rogatio:me vniuersa res pub.duce senatu,comitante Italia,reuocasset.Et item Cicero ad Quintum fratrẽ.Sed magna manus piceno & gallia expectatur: vt etiã Catonis rogationibus de Milone & Lentulo resistamus.Quo autem modo plebiscita,& rogationes,& sanctiones,de quibus breui post dicemus, in tanta populi multitudine suã haberent conficiendi formã,pulchrũ atq; etiã necessariũ est nosse.Nouissime enim credim9 multos qui supra legerint, plebẽ ita clamasse vno constantiq; tenore, vt coruus superuolans ceciderit: licet vero id

Senatusconsultum.
Rogatio.

tunc & aliquãdo aliàs ob nimiã populi affectio- nem acciderit:tamẽ in cæteris ordo hic erat:qui populũ rogaturi erant cõsules aut tribuni sedilia in locũ ordine locanda afferri curabãt,inter quo- rum ordines maiora quædam fuerunt tabulata, pontes appellata, per quæ viatores & apparito- res publice deputati euntes redeuntésque, tabel- las perferebant singulis dandas ex ijs qui conse- derant,quas cũ signatas recepissent ad tribunósq; que in suggestum retulissent, quid maior sciuis- set pars attendebatur.Idq; Cicero ad Atticũ scri bens sic indicat.Tribunus plebis Fusius in cõtio- nem produxit Pompeiũ . Res agebatur in foro flaminio,& erat in eo ipso loco illo die nundina- rum celebritas. Piso autem consul lator rogatio- nis idem erat dissuasor.Operæ Clodianæ pontes occuparant,tabellæ ministrabantur , ita vt nulla daretur nisi spondenti:hic tibi in rostra Cato ad- uolat : conuicium Pisoni consuli mirificum facit (si id est cõuiciũ) vox plena grauitatis,plena au ctoritatis,plena deniq; salutis.Accedit eodẽ no- ster etiam Hortensius.Multi præterea boni.Insi gnis vero opera Fauonij fuit.hoc concursu opti- matũ comitia dirimuntur:senatus vocatur. cum decerneretur frequẽtissimo senatu cõtra pugnãte Pisone,ad pedes omniũ sigillatim accedẽte Clo dio,vt cõsules populũ adhortarẽtur ad rogatio- nẽ accipiendã.De sanctione sic habet Cicero in oratione pro Cornelio Balbo.primũ sacrosanctũ nihil esse potest:nisi qđ popul9 plébsve sanxisset: deinde sanctiones sacrãdæ sunt aut genere ipso, aut obtestatiõe & cõsecratione legis aut pœnę:cũ caput ei9 qui cõtra fecerit cõsecrat.Et priuilegia

Quomodo rogatio fieret.

Pontes.

Sanctiones

Priuilegia.

priuatorum leges fuiſſe videntur:quæ xij.tabula-
rum leges ſuſtuliſſe ſic Cicero legum ſecundo in
nuit.De promulgatione de ſingulis rebus agen-
dis tum leges præclariſſimę xij.tabularum duæ:
quarum altera priuilegia tolli:altera de capite ci
uis rogari cum maximo commodo vetat.In pri-
uatos homines ferri leges voluerunt.Id eſt enim
priuilegium: ferri enim ab ſingulis cēturiatis co-
Diploma. mitijs noluerunt.Hinc tractum videtur,vt prin-
cipes poſtea conceſſerint Diplomata,quæ ſingu
larium virorum & vicorum priuilegia fuiſſe te-
nemus.Cicero:dictaturæ Cæſaris perpetuæ tem
poribus Cornelio Balbo Diploma ſtatim nō eſt
datum : quod mirifica eſt improbitas in quibuſ-
dam qui tuliſſent acerbius . Panſa quidem mihi
gratus homo & certus non ſolum confirmauit,
verū etiam recepit perceleriter ſe allaturum di-
ploma.& Cicero Attico. Et quia à pueris diplo-
ma ſumpſeris.Suetoni9 de Auguſto:in diploma-
tibus libelliſq; & epiſtolis ſignandis initio ſphin
ge vſus eſt. Mox imagine magni Alexandri.no-
uiſſime ſua,Dioſcoridis manu ſculpta,qua ſigna
re cæteri principes conſueuerunt . & de Othone
imperatore:Diplomatibus primiſq; epiſtolis ſu-
is ad quoſdam præſides Neronis cognomen ad-
iecit.Corneli9 Tacit9 in Vitellij rebus geſtis.Cau
ſa fingēdi fuit vt diplomata Othonis quæ negli-
gebātur lętiore nūtio reualeſcerēt.Et Cicero itē
pro Cornelio Balbo.Mitto diplomata tota in ꝓ
uincia paſſim data.Aſconius Pedianus proxima
prędicta vocabula duo ſic diffinit actione ſecūda
Syngraphæ in Verrē . Inter ſyngraphas & alia chirographa
Chirogra-pha. hoc intereſt,ꝙ in cęteris tantū quę geſta ſūt ſcri-

bi solent: in syngraphis etiã contra fidem veritatis pactio venit, & non numerata quoqꝫ pecunia, aut nõ integre numerata, pro tẽporaria volũtate hominũ scribi solent. Et duo item alia prædictis aliqua ex parte similia vocabula Liuius octauo exhibet exponẽda, fœdus scilicet & sponsionem: præsertim in populis Romano populo subigendis: non fœdere pax caudina, sed per spõsionem facta est. Spoponderunt cõsules, legati, quæstores, tribuni militum: vbi si ex fœdere res acta esset, præterquam duorum fœcialium nomina non extarent: & propter necessariam fœderis dilationem, obsides etiam DC equites imperati qui capite luerent, si pacto non staretur. Fœdus itaqꝫ erat quod Liuij principio descriptum porca cæsa per duos populi Romani fœciales alicui populo fiebat, Sponsio autem cum petenti accipientiqꝫ aduersario aliquid solenniter est promissum, vnde quod longe supra ostendim[9], ciuitates fuerunt multæ Romanis fœderatæ, & multæ per sponsionem in amicitiam acceptæ. Vnde Cicero pro Cornelio Balbo, In fœdere gaditano nil erat, nisi vt pia & æterna pax sit, de legibus & eis similibus multa diximus: quas leges abrogari constat potuisse, nec vllum ne id fieri posset remedium adhiberi. Cicero Attico. Scis enim Clodium sanxisse, vt vix aut omnino non possit, nec per senatũ, nec per populum infirmari sua lex, sed vides nunq̃ esse obseruatas sanctiones earum legum quæ abrogarentur: nam si id esset, nulla ferè abrogari posset, neqꝫ enim vlla est quæ non ipsa se sępiat difficultatibus abrogationis. Sed cũ lex abrogatur, illud ipsum abrogatur. Legẽ agra-

Fœdus.

Sponsio.

Lex agraria riā vltimo seruauimus loco,quia de ea multi pleni sunt libri, & incendium magis vrbi Romæ q̃ lex fuisse videtur:cuius originem q̃ remotissimā sic libro secundo Liuius ostendit:Spurio Cassio, Publio Virginio consulibus agrum Hernicis ademptum,tum primum lex agraria lata.& tamē libro duodesexagesimo Liuius Tiberij Gracchi perniciem ob eam legē latam ostendit,cū enim Tiberius Numantiam accessurus per Thusciam transiret,solitudine liberorum & seruorum inductione visa à diuitibus facta,eā ferre legem animū induxit,cuius rei causa in id dedecus Roma incidit,vt Aphricanus Scipio Æmylianus lumē gloria decúsq; Romani nominis, quia plebis rabiem minꝰ fouere sit visus,noctu in cubiculo credatur occisus: hanc vero agrariam fieri nō oportuisse,si primæ leges duæ,M.Curij prima,& Licinij secunda seruatæ fuissent. Curius enim post triūphos & terras imperio additas, censuit perniciosum intelligi ciuem cui septem iugera agri satis non essent, quæ mensura plebi primū post reges exactos assignata fuit. Et Licinij Stolonis lex quingenta iugera excedi vetuit,qua ipse prior fuit reus, quia filio subornato plus habuit. Iudicia post leges à quibus oriuntur ordine poni debent,queꝰquantum ad nostrā attinet intentionē, Vlpianus sic abūde nobis accumulat. Publica iudicia non omnia sunt,in quibus crimen vertitur, sed ea tantum quæ ex legibus publicorum iudiciorum veniūt,vt Iulia maiestatis,Iulia de adulterijs,Cornelia de sicarijs & veneficijs. Pompeia de parricidijs,Cornelia de testamentis,Iulia de vi priuata,Iulia de vi publica,Iulia ambitus,Iulia re-

Margin notes: Lex Curij. — Lex Licinij Stolonis. — Iudicia publica.

petundarũ,Iulia de annona, & Paulus item iureconsultus: Publicorũ iudiciorũ quædã capitalia sunt,quædam nõ capitalia. Capitalia sunt ex quibus pœna mortis aut exiliũ est:hæc est,aquæ & ignis interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera nõ exilia sed relegationes proprie dicũtur:tũc enim ciuitas retinetur. Nõ capitalia sunt ex quibus pecuniaria, aut in corp9 aliqua,coerctio pœna est. Hæc autẽ iudicia maiori ex parte apud cẽtumuiros habita fuisse videmus,de quo iudicio Festus Põpeius sic habet, Centũuiralia iudicia à centumuiris dicta sunt. Nam cũ essent Romæ trigintaquinq; trib9 quæ & curiæ dictæ sunt,terni ex singulis tribus sunt electi ad iudicandũ,qui centumuiri appellati sunt,licet quinque pluresquam centum essent, quo facilius nominaretur. Iudiciorum tamen summam Cicero pro domo sua ad põtifices breuiter sic exponit. Hoc est deniq; propriũ liberę ciuitatis,vt nihil de capite ciuis aut de bonis sine iudicio senatus,aut populi,aut eorum qui de quaque re constituti iudices sint, detrahi possit. & infra: Moderata iudicia populi sunt à maioribus constituta, primum vt ne pœna capitis cũ pecunia cõiũgatur,deinde ne indicta die quis accusetur: vt ter ante magistratus accuset intermissa die qua mulctã irrogat aut iudicet: quarta sit accusatio, trinundinũ pro dicta die iudiciũ sit futurũ. Et cũ iudicijs litigiũ est cõiunctũ,de quo Cic. in Verrẽ actione quĩta, Eiusmodi respublica debet esse, & erit veritate iudiciorum constituta, vt inimicus neque nocenti deesse posset,neq; obesse innocenti, Quarum litiũ actiones fuisse cõstitutas cum

Iudicia capitalia.

Relegationes.

Iudicia non capitalia.

Centũuiralia iudicia.

Actiones litium.

alibi legũlatores,tum Cicero habet oratione pro Roſcio Amerino in hæc verba , Sunt iura, ſunt formæ de omnibus rebus conſtitutæ,ne quis aut in genere iniurię,aut ratione actionis errare poſſit . Expreſſæ ſunt enim ex vniuſcuiuſq; damno dolore incõmodo calamitate iniuria publica hæ à prætore formulæ, ad quas priuata lis accõmodatur,de qua actione Idem Cicero pro Aulo Cecinna. At enim ſi prætor is qui iudicia dat nunq̃ petitori præſcribit qua actione illũ vti velit. Vera autem fuit virtus Romana in qua nullus à iudicijs eximi potuit. Liuius vndequadrageſimo. Duo Petilij diem Scipioni Aphricano dixerunt. Duæ maximæ orbis terrarũ vrbes ingratæ vno tempore inuentæ ſunt. Romana ingratior:ſiquidem victa Carthago,victum Hannibalẽ in exilium expulit,Sed Roma victrix victorẽ Aphricanum expulit. Alij dicebãt ciues,neminem vnũ tantum meruiſſe ciuem, vt debuerit legibus interrogari nõ poſſe. Nihil tam æquandæ libertati eſſe quàm potentiſſimũ quenq; poſſe dicere cauſam: & infra. Non alius antea quiſq̃ nec ille ipſe Scipio conſul cenſórve maiore omnis generis hominum frequentia, quàm reus illo die in forum eſt deductus. Plutarchus in Gracchorum vita. Si quis capitali iudicio acceſſebatur & non veniret ad ſe defendendum, tum eum domi ante ianuã conſiſtens præco tuba citabat. Tantáq; fuit Romanæ ciuitatis grauitas,vt licet iudicio, ſicut diximus,ſubijci poſſent omnes quantumuis maximi:nullus tamen à paucis iudicibus etiam centumuiris in exterminium niſi per vniuerſam ciuitatẽ,id eſt comitijs adduci poterat. Cicero pro

P.Sextio:Satis legibus & duodecim tabulis sancitum est, vt de capite nisi centuriatis comitijs rogari non possit:& infra. Non posse quenq̃ de ciuitate tolli sine iudicio:de capite nõ modo fieri sed ne iudicare quenq̃ posse nisi centuriatis comitijs.Noniúsq; Marcellus scribit. Capital dici iudicium periculúmq; capitis.Et Cicero pro domo sua ad pontifices, quid esset id capitis periculum sic edocet.Qui erant rerum capitaliũ cõdemnati,non prius hanc ciuitatem amittebant, quàm erant in eam recepti,quò vertẽdi,hoc est, mutandi soli causa venerãt:id autem cũ esset faciendum,non ademptione ciuitatis, sed tecti & aquæ & ignis interdictione faciebant. quid vero fuerit hæc interdictio, de qua etiam supra legũlatores dixerunt, Festus Pompeius per similitudinem vetusti moris nuptiarum,de quo infra dicemus ostendit.Nouæ enim nuptæ quàmprimũ mariti domũ ingrediebatur aqua & ignis à sponso per manus tradebatur,significante omnẽ vitã de cætero vtrique futuram cõmunẽ, quòd duobus illis elementis maxime humana indigeat vita:pariter ei quem Romana ciuitate pellebant, aqua &igni interdicebant,eũ communione omni ciuitatis priuatum significantes. Cicero Philippicorum primo,Et qui de vi,item de maiestate damnatus sit,aqua & igni interdicebatur.Plinius ad Cornelium Minutianũ scribens,dicit eos quibus aqua & igni interdictũ erat,caruisse omni togæ iure.Quid autem inter prędictam aquæ & ignis interdictionem, omniũ maximã animaduersionem,& in exilium deportationem,& alias pœnas interesset aliqua ex parte dicendum

Nullum à paucis iudicibus potuisse cõdẽnari de capitali pœna.

Capital.

Capitis periculũ quid.

Interdictio aquæ & ignis.

Exules. Exilium triplex.

eſt. Exules Nonius Marcellus ſic diffinit. Exules dicũtur extra ſolum. Sed Martianus. Exiliũ triplex eſt, vt certorũ locorũ interdictio: aut lata fuga, vt omniũ locorũ habitatio interdicatur præter certum locũ, aut inſulæ vinculũ: id eſt, relegatio in inſulam. Et tamen aliquando coniunctum fuiſſe videtur exiliũ aquæ & ignis interdictioni. Liui⁹ xxv. plebiſcitũ in Poſthumiũ Pyrgenſem publicanum. M. Poſthumi⁹ ſi ante Kalendas Iunias non prodiſſet, citatúſq; eo die nõ reſpondiſſet, neq; excuſatus eſſet, videri eum in exilio eſſe: bonáque eius vænire, ipſi aqua & igni interdici, fuit etiam quoddã quaſi voluntarium exiliũ legatio libera, quæ non niſi iuriſconſultoribus atq; prætorijs concedebatur: vt ſcilicet ad aliquas eũtes prouincias eis diffinitas, partem deferrent inſignium quibus magiſtratus vtebãtur: ſicq; cum proprias curarent res, & interea ab æmulorũ hoſtiúmve in repub. ſuorum conſpectu parumper ſe ſubtraherent, in honore apud prouinciales ac reuerentia erant. Cicero Quinto fratri Aſiæ proprætori: illud autem quod cupit Claudius eſt legatio aliqua, ſi minus per ſenatum per populum libera, aut belatium, aut brôicarũ, aut vtrúmq;. Item Cicero Attico. Dedi literas, legatione mihi opus eſt, honeſtior eſt votiua, & habent liberæ legationes diffinitum tempus lege Iulia: nec facile addi poteſt. Brutus Bruto ſuo & Caſſio: Cũ in his anguſtijs verſarer, placitum eſt mihi vt poſtularẽ legationẽ Liberã mihi reliquiſq; noſtris, vt aliqua cauſa proficiſcẽdi honeſta quæreretur: tamẽ paulopoſt futurum puto, vt hoſtes iudicemur, aut aqua & igni interdicatur. Cicero Corni-

Legatio libera.

ficio. C. Agnicius negotiorũ suorũ causa legatus in Africam legatione libera. Tertium item genus exilij & quidem iustissimũ fuit, de quo Suetoni⁹ in Tiberij vita sic habet, Fœminæ famosæ vt ad euitãdas legum pœnas iure ac dignitate matronali exsoluerẽtur, lenocinium profiteri cœperãt. Et ex iuuẽtute vtriusq; ordinis profligatissimus quisq;, quo minus in opera scenæ harenæq; edẽda, S.C. teneretur, famosam iudicij notam spõte subibat. Eos eásq; omnes ne quod refugiũ in tali fraude superesset exilio affecit. Pœnas pendere qui pecunias condẽnati soluebant, Festus Pompeius inquit: quia ob delictũ pecuniam penso ære pendebant. Sed ob capitalia facinora quæ essent punitiones Vlpianus de ædili edicto, Capitalem fraudem admittere est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniẽdus sit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere solebant. Capitalem fraudem admisisse accepimus, dolo malo & per nequitiã: cæterũ si quis errore, si quis casu fecerit cessabit delictũ. Vnde Pomponius ait, neq; puerum neq; furiosum capitalem fraudẽ videri admisisse. Et Calistratus de pœnis. capitalium pœnarum ferè isti gradus: summũ suppliciũ videtur esse, ad furcam damnatio, viui crematio, item capitis amputatio: deinde ꝓxima morti pœna metalli coerctio, post deinde in insulam deportatio: cæteræ⁹ pœnæ ad existimationem, nõ ad capitis periculũ pertinẽt: veluti relegatio ad tempus, vel in perpetuum, vel in insulam, vel cum in opus quis publicum datur ad tempus, vel cum fustiũ cæsui subijcitur. Modestinus autem de verborum significatione duo ex verbis supradictis sic

Tertium exilij gen⁹

Pœnas pẽdere.

Punitio Capitalis.

Fraus pro pœna.

corrigit. Capitalis licet Latine loquentibꝰ omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis ciuitatis intelligenda est. Et deportatos, id est, quibus aqua & igni interdictum est. fidei commissum relinquere non posse, Vlpianus inquit. Et quod supradictum est de existimatione sic Paulus exponit,

Existĩatio. Existimatio est dignitatis læsæ status, legibus ac moribus cõprobatus. Qui ex delicto nostro autoritate legum aut minuitur, aut cõsumitur, circa statum dignitatis pœna plectitur. Sicuti cum relegatur quis, vel cum ordine mouetur, vel cum prohibetur honoribus publicis fungi, vel cũ plebeij fustibus cæduntur: pœnæ tamen præter su-

De pœnarum varietate. pradictas à principibus variatæ fuerunt. Galbam enim scribit Suetonius Nummulario pecunias non fide versanti, manus amputauisse, mensæq́ꝫ eius affixisse. Et tutorem, qui pupillum cui substitutus hęres erat, venenis necasset, cruci affixisse. Pœnas facinorosorum Cæsarẽ auxisse sic scribit Suetonius. Cũcta collegia præter antiquitus instituta distraxit. Pœnas facinorosorum auxit: & cum locupletes eò facilius scelere se obligarent, quia cum magnis patrimonijs exularẽt, parricidas, vt Cicero ait, bonis omnibus, reliquos dimidia parte mulctauit. Quia vero delatores pœnis infligendis causam sæpenumero fomentũmq́ꝫ addiderant, eos Titus Vespasianus princeps optimus acerrime insecutus est, de quo sic scribit Suetonius, Inter aduersa temporũ & delatores erant ex licentia veteri: hos assidue in foro etiam flagellis ac fustibus cæsos, ac nouissime traductos per ãphitheatri harenã: partim subigi

ac venire iussit, partim in asperrimas insulas deuehi: & post eum Domitianus frater Fiscales calumnias magna calumniãtium pœna repressit. Ferebaturq; vox eius, princeps qui delatores nõ castigat, irritat. Antonius vero pius, Delatores si non probarent, capite affecit: si probarent, delato pecuniæ præmio dimisit infames. Accusationes autem quæ iure recte & ordine in iudicijs fierẽt: & si minorem defensione gratiam habuerunt. sua tamen laude non caruerunt, dũmodo nimijs accusatores viribus non inniterentur. Cicero pro Murena, Sæpe hoc maiores natu dicere audiui, hanc accusatoris eximiam vim & dignitatem plurimum Lucio Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines qui tum rem illam iudicabant, ita quenquam cadere in iudicio, vt nimijs aduersarij viribus videretur abiectus. Semper in hac ciuitate nimis magnis accusatorum opibus & populus vniuersus, & sapientes in posterum prospic entes iudices restiterunt. De accusatiõe igitur & defensione quæ in iudicijs capitalibus fierẽt dicturi multa & varia prius discurrere pergemus, quæ in ipsis iudicijsfrequentia, raro alibi q̃ in Ciceronis orationib⁹ inueniũtur. Primũmq; qualiter accusatores internoscãtur Martianus ad S.C. Turpilianum sic docet: accusatorum temeritas tribus modis detegitur, & tribus pœnis subijcitur: aut enim calumniantur, aut præuaricantur, aut tergiuersantur. Calumniari est falsa crimina ĩtẽdere. Prçuaricari est vera crimina abscondere. Tergiuersari in vniuersum ab accusatione desistere. Qui accusati dicta die causam dicturi corã populo erãt, accusatoribus responsuri

De accusationibus.

De accusatoribus.

Calumniari

Prçuaricari

Tergiuersari.

De accusatis.

in forum venientes sub rostris rei stabãt: nec erat tam bonus, tam integer,& magnæ famæ vir, quin sub ipsum causæ initiũ, multitudinis ad audiendũ conueniẽtis, præsertim adolescentiũ conuitijs laceraretur. Liuius vndequadragesimo. Tribu.ple.eo tempore T.Sẽpronius Gracchus erat, cui minime cũ Scipione cõueniebat. is cum vetuisset nomen suũ decreto collegarũ ascribi, tristioremq; omnes sententiã expectarẽt, ita decreuit. Cũ L. Scipio excuset morbũ esse causæ fratri, satis id sibi videri: se P. Scipionẽ priusq̃ Romam venisset accusari nõ passurũ: tum quoq; si se appellasset auxilio ei se futurũ ne causam dicat. ad id fastigiũ rebus gestis, honoribus populi Ro.P.Scipionẽ deorũ hominũmq; cõsensu peruenisse, vt sub rostris reũ stare,& præbere aures adolescentiũ conuicijs po.Ro. magis deforme q̃ sibi sit. Oberãt autẽ multũ integritati iudiciorũ corruptelæ cõtra legem de donis & muneribus non accipiendis factæ. Vnde Plutarchus in Põpeij vita: largitiones semper plurimũ obfuerunt. Et Seneca duodecẽtesima ironice. Credat aliquis pecuniam fuisse versatã in eo iudicio in quo reus erat Clodius ob id adulteriũ quod cum Cæsaris vxore cõmiserat, violatis religionib9 eius sacrificij quod ꝓ populo fieri dicitur: sic submotis extra conspectũ omnibus viris, vt picturæ quoque animaliũ masculorũ contegantur. Cicero pro A. Cluentio. Si tale ius ille biẽnio anteq̃ causam bonorũ Staphinei attollere recepisset, sexcẽtis millibus nũmũ se iudiciũ corrupturũ esse dixerat.& infra: in cõsiliũ erãt ituri iudices xxxiij. sententijs decẽ & sex absolutio cõfici poterat, xl. mil. nũmũ

Corruptelæ in iudicijs.

in singulos iudices distributa sunt. In causis autē siue accusatio intentāda esset, siue defensio quærenda, patrono & aduocato opus fuit. Festus autē dicit: patrocinia appellari cœpta sunt cū plebs distributa est inter patres, vt eorum opibus tuta esset. Et pōpeius de verborū significatione. Aduocatos accipere debemus ōnes omnino, qui causis agēdis quoquo studio operātur: nō tamē qui pro tractu non affuturi causis accipere quid solent, in aduocatorū numero erūt. Et Cic. p A. Cluentio, Erat enim Romæ sūma copia patronorū, hominum eloquētissimorū atq; amplissimorū, qui patroni, cū causas agerēt, oratores sunt dicti. Festus enim inquit. Orare, antiqui dixerunt agere. Vnde & oratores, causarū actores, & oratores, qui nūc legati populi Ro. mādata peragerent. Vnámq; familiā Romæ dicit fuisse Plini9 Curionū, in qua tres cōtinui fuere oratores. Vim autē eloquentiæ oratorū fuisse in ciuitate libera maximā non est nostrum nūc disserere: sed videmus eā principū temporibus dignitatem suam, parua ex parte retinuisse. Plinius enim orator Historici nepos Romano scribens: Distringor centumuiralibus causis, quæ me exercent magisquam delectant: sunt enim pleræque paruæ & exiles: raro incidit vel personarum claritate, vel ingenij magnitudine insignis: ad hoc perpauci cum quibus iuuet dicere: cæteri audaces, atque etiam magna ex parte adolescentuli obscuri, ad declamandum huc transierunt tam irreuerenter & temere, vt mihi Attilius noster expresse dixisse videatur: sic in foro pueros à centumuiralibus causis auspicari, vt ab Homero in scholis. At me Hercules

Patroni & Aduocati.

Orare. Oratores.

ante memoriam meã ita maiores natu ſolebant dicere,ne nobiliſſimis quidem adoleſcentibus locus erat, niſi ab aliquo conſulari producerentur: tãta veneratione pulcherrimum opus colebatur. Facit vero Plinius quem nũc in manibus habemus,vt vnum dicam⁹ ad oratorũ orationúmq; materiam plurimum ſpectãs. Orationes ſcilicet à Cicerone &multo magis à cęteris oratoribus, aliter habitas dictáſq; fuiſſe,quàm nunc ſcriptas habeamus. Ipſe enĩ Plinius Cornelio Tacito ſcribens,oratori item ſuæ ætatis præſtantiſſimo ſic dicit,Et Ciceronis orationes ꝓ Murena,pro Vareno,in quibus breuis & nuda quaſi ſubſcriptio quorundã criminũ ſolis titulis indicatur: ex his apparet,illum multa dixiſſe,cũ æderet omiſiſſe. idem pro Cluentio, ait ſe totam cauſam veteri inſtituto ſolum peroraſſe, pro Cornelio quatriduo egiſſe. Ne dubitare poſſimus, quæ per plures dies,vt neceſſe erat,latius dixerit:poſtea reciſa & purgata in vnum librum grandẽ quidem, vnum tamen coarctaſſe.Et idem Cicero ſic Bruto ſuo accidiſſe commemorat, qui concionem à ſe habitam non prius ędiderit,quàm ab ipſo Cicerone correcta fuerit. Dolobellæ enim ſic ſcribit:Brutus vero miſit ad me orationem ſuam in concione Capitolina habitam,petiuítq; à me,vt eam corrigerem antequam æderet:eſt autẽ cum ſcripta elegantiſſime,tum ſententijs verbiſq;, vt nihil melius potuerit.Et duo verba Feſtus expoñit,aliquando nobis in hac cauſarũ materia vſui futura.Cognitorem eſſe dicens,qui litem alterius coram eo cui datus eſt,tractat.procuratorẽ autem abſentis nomine actorem fieri.Nonius vero

Orationes ab oratorib⁹ aliter in iudicijs dictas, q̃ nũc habeamus.

Cognitor.

Procurator.

noxam esse leuem culpam:noxia,nocētia.Et Ci- Noxa. Noxia.
cero legum secundo.De capite,pecunijs, de am-
bitu legis, quæ non magis iudicijs quàm verbis
sancienda sunt,adiūgitur noxæ pœna par esto:
vt in sæuitia quisque plectatur capite, auaritia
mulcta, honoris cupiditas ignominia sanciatur.
Et mulctam Varro de agricultura,ex vetere in- Mulcta.
stituto bobus & ouibus fuisse dicit,cum tamen
Plinius dicat,in decernenda mulcta bouē priusquam
ouem fuisse acceptū.Liuius in quinto scri-
bit Consules L.Papyrium Crassum L. Iulium,
tulisse legem de mulctarum æstimatione. Post
prædicta carcer & alia puniendis facinorosis in-
stituta loca sequuntur. De carcere Cicero oratio- Carcer.
ne in Catilinam secunda: sentiet esse carcerem,
quem vindicem nefariorū ac manifestorum sce-
lerum maiores nostri voluerunt.Et latumias,quę Latumiæ.
carceris loco Romæ fuerunt, Asconius secunda
actione in Verrem inquit,carcerē Siracusis fuisse,
quòd lingua Siculorū,loca ex quibus lapides ex-
cauabantur sic dicuntur. Ergastulum vero dicit Ergastulum
Placidus grammaticus dici à Græco, vbi dam-
nantur noxij ad aliquod opus faciendum,vt so-
lent gladiatores, & qui exules marmora secant.
Culleūmq; dicit Placiades genere masculino di- Culleus.
ci,saccum ex corio factum,in quo parricidæ cū
simia & gallo & serpente inclusi in mare proij-
ciuntur.Nonius autem Marcellus verba hæc nu-
merat facinorosis in potestate cum eorum incō-
modo continendis,numellas,ligneas cōpedes,pe
dicas,boias,neruos,catenas.Et Festus Pompeius,
magisq; diffuse A.Gellius,Brutianos dicunt olim Brutiani.
fuisse,qui seruilia omnia apud magistratus exer-

centes sontes verberabant, quòd enim Brutij & Romanis pro Hãnibale rebellauerunt, & diutissime in rebellione perseuerauerũt, Romani eis in potestatem receptis hanc iusserũt notam, vt à nemine alio q̃ Brutiano homine prædicta exerceri facerent magistratus. Sub corona dicit A. Gellius dici cõsueuisse vendi captiuos in seruitutem, quia consueuerint venundari coronati, in signum expositionis suæ in venditionem. Plinius vero aliũ in prædicta re morẽ seruatũ fuisse cõmemorat: Harenã ĩquit esse vilissimã & albã qua pedes trans mare aduectorũ, qui venales exponerẽtur denotarent. Addítq; P. Liciniũ Satyrę scriptorẽ, consobrinũ eius Manliũ astrologũ, & Antoniũ grammaticũ, Tiberiúmq; Oretẽ ea harena pedes habuisse notatos. Sed maiori nobis miraculo est, quod idem Plinius de alijs seruis dicit, qui nullo sicut prædícti ingenio freti, sed quadã debacchantis fortunæ iniuria, proscriptorũ pulsorũ patria ciuiũ Romanorũ sanguine, & opibus ditissimi à magnatibus suis fuerunt effecti. Súntq; hi Chrysogonus Syllæ, qui Roscium Amerinum impetijt, Amphion Q. Catuli, Hilarus Antonij, Menas & Menogenes Sex. Pompeij: hi nanque Quiritum proscriptorum sanguine ditati, prætoria dignitate ornati fuerunt, nisi tantum de laureatis fascibus fortuna permisit his qui cretatis pedibus aduenissent. Ad hanc fortunæ insolentiam allusit Iuuenalis. Nuper in hanc vrbem pedibus qui venerat albis. Sed contra licet inspicere & mirari eos, qui à nobilitate, diuitijs, doctrina & fastu ad calamitatem maximam deciderunt. Seneca epistola quarta, De Põpeij capite, inquit,

Sub corona serui vẽdebantur.

Pedes trãs mare aduectorũ creta notari solitos.

Qui ex seruis ditissimi sint effecti.

pupillus & ſpado tulere ſententiam: de Craſſo, crudelis & inſolens Parthus. Cæſar iuſſit Lepidū Dextro tribuno præbere ceruicem, ipſe coactus præſtitit. Et Opimius qui primus in conſulatu dictatoris ius obtinuit, miſſus ad Iugurtham pecunia corruptus & condemnatus infamis cōſenuit. Q. Cepio prætorius, triumphalis, pōtifex maximus, ſenatus patronus appellat9 in publicis vinculis obijt, cuius cadauer in ſcalis Gemonijs diu iacuit populo inſpiciendum. L. Scipio poſt ſpecioſiſſimum triumphum de Rege Antiocho ductum, perinde ac ab eo pecuniā accepiſſet damnatus eſt. Sed iam nimis variorū fortunæ morū mutatio ad impertinētia huic loco traxit: ad verba redeamus licet ſparſim corrigenda, quorum ignoratio cauſarum ſiue accuſationis, ſiue defenſionis declarationem cui nos accingimus impedire poſſet. Seruos primū de quibus aliqua ſuperius ſunt inchoata & ab eis dependentia attingamus. Florianus iureconſultus ſeruos ex eo appellatos dicit, quòd imperatores captiuos vendere iubent: & per hoc ſeruare, nec occidere ſolent. & Venuleius dixit ſeruū tam veteratorē, q̄ nouitiū dici poſſe: ſed & veteratorē non ſpatio ſeruiēdi, ſed genere & cauſa æſtimandū. nā quicūq; ex venalitio nouitiorū emptus, alicui miniſterio præpoſitus ſit, ſtatim eum veteratorum numero eſſe. Et Au. Gellius ſcribit, Pileati ſerui cū venderentur, dominū nihil præſtare debere. Et ſeruorū diē feſtū fuiſſe vult Feſtus pōpeius idibus Augusti: quia eo die rex Tullius filius ancillæ, ædem Dianæ dedicauit. De qua Plutarchus in problematibus ſic habet, Idibus Sextilibus diem fe-

Qui ex magnis, calamitoſi effecti.

Seruus.

Dies feſtus ſeruorum.

ſtum agunt ſerui & ſeruæ: vxores autem capita purgare & lauare conſueuerunt propter Seruiũ regem,quem eo die ſerua natum ferunt: capitis vero lauatio ab ancillis cœpta ad liberas quoque peruenit. Quorundam ex ſeruis magnam fuiſſe fidei conſtantiam traditum eſt: Antonium enim oratorem ſtupri accuſatũ, ſeruus acerrime tortus non prodidit,licet conſcius. Antiſtius Reſtio ſeruum vehemẽtius punierat,& tamen is à triumuiris proſcriptus fugiẽs,à ſeruo liberatus eſt: qui ſene forte quodam obuio interfecto, in rogũmq; poſito & cremato: ſuperuenientibus perſecutoribus Reſtionẽ ibi crematũ oſtẽdit. Fuere tamen ex ſeruis nonnulli magnæ periculoſæq; dominis proteruiæ. L. Craſſus tribun⁹ plebis C. Carbonem accuſauerat ad populũ, ſeruus Carbonis ſcrinium ad tribunum detulit,in quo multa inueniri poterant accuſationẽ adiutura. Craſſus ſeruum catenis ligatum cum ſcrinio intacto remiſit. Cicero pro Deiotaro: C. Domitius tribunus ple. M. Scaurũ accuſare inſtituerat: ſeruus Scauri ad illum acceſſit, multa accuſationi ſubminiſtraturus, quem ille ligatum ad Scaurũ miſit. vnde prudenter egiſſe videtur Auguſtus,quẽ Suetonius ſcribit,aduertiſſe ne vnquã ſeruus vinctus tortúſve vllo libertatis genere ciuitatẽ adipiſceret̃. animaduertendũ autẽ eſſe ĩ ſeruos proteruos,Cic. pro Deiotaro orãs ſic dicit, Nam iſta corruptela ſerui ſi nõ modo impunita fuerit,ſed ecõtra auctoritate approbata, nulli parietes noſtrã ſalutẽ,nullæ leges,nulla iura cuſtodiẽt. Vbi eni illud qđ intus eſt atq; noſtrũ impune euolare poteſt: contráq; nos pugnare,fit in dominatu

De fide ſeruorũ in dominos.

Qui ex ſeruis periculoſi fuerint in dominos

Animaduertendum in ſeruos proteruos

ſeruitus:in ſeruitute dominat⁹.& puniẽdorũ ſeruorũ modũ Plu.in ꝓblematib⁹ ſic tradit:Cur in furto,aut alio flagitio deprehẽſos furciferos appellãt?an maiorũ diligẽtię hoc quoq; certiſſimũ ſignũ eſt?quia ſeruos in tali errato deprehẽſos,lignũ quod currui ſubeſt (furcã appellãt) collo ꝑ viciniã deferre curabãt,vt ab omnib⁹ euitaretur tanq̃ flagitioſus?fuerũt autẽ non ſolũ pernicioſi priuatim,ſed & publice periculoſi. Nam Liuius lib.iij.tradit,Exules ſeruóſq; ad quatuor milia & quingẽtos duce Ap. Herdonio Sabino nocte capitoliũ atq; arcẽ occupauiſſe,cõfeſtímq; factam in arce cædẽ eorum.& bella ſerui excitauere ſeruilia:de quibus dicẽdi aliud tẽpus erit.Et tamen humanitate in ſeruos vtẽdum eſſe alij principes voluerũt. Claudium enim refert Suetonius cum quidã ægra & affecta mancipia in inſulã Æſculapij tædio medẽdi exponerent,omnes qui exponerentur liberos eſſe ſanxiſſe,nec redire in ditionẽ domini ſi conualuiſſent,& ſi quis necare mallet q̃ exponere cædis crimine teneri. Hadrianúſque ſeruos à dominis occidi vetuit,eóſq; iuſſit dãnari per iudices ſi digni eſſent.de his vero qui liberi fierent multa ſunt ſcripta:quorũ pauca colligemus.Nonius Marcellus ſcribit,Eos qui liberi fiebant caluos fuiſſe raſo capite.Quorum liberationis modum Liuius in ſecundo ſic docet.Præmiũ indici proditoris,pecunia ex ærario libertáſque & ciuitas data.Ille primum dicitur vindicta liberatus:quidam vindictæ quoq; nomen tractũ ab illo putant,vinditio ipſi nomen fuiſſe:poſt illum obſeruatum,vt qui ita liberarentur,in ciuitatem accepti viderentur,& libertos multos domi-

Furcifer.

Seruos priuatim & publice periculoſos.

Clau.Cæſar humanus in ſeruos.

Serui quomodo liberi fierent.

Vindicta.

nis fuisse charissimos videm⁹,in quis semper primus est numerandus Tiro Tullij Ciceronis libertus vir elegantissime doctus,qui dignus ingenio Ciceronis minister adiutórque fuit , adeo vt multa eius auxilio vel aucta & correcta,viuo Cicerone: vel eo defuncto collecta & ordinata sint habita,quæ perijssent. Vnde ad Atticum Cicero ipse scribẽs, De Tirone video tibi curę esse, quẽ quidẽ ego etsi mirabiles vtilitates mihi prębet cũ valet in omni genere vel negociorũ vel studiorũ meorum:tamen propter humanitatem & modestiam malo saluum, q̃ propter vsum meum . Et Plinius orator vnum habuisse libertum quem dilexit Paulino scribens sic indicat. Est mihi semp in animo hoc nomẽ patrisfamiliæ,quòd si essem nunc asperior & durior frangeret me infirmitas liberti mei Zosimi . est homo probus & officiosus,literatus,ars cuius & quasi inscriptio comœdus.vtitur cithara paruaq;, vltra quã comœdo necesse est . Et Vatinius imperator Asiæ proconsul Ciceroni sic scribit,Dicitur mihi tuus seruus anagnostes fugitiuus cum Nardacenis esse,de quo tu nihil mihi mandasti, ego tamen terra mariq; vt conquireretur permandaui,& profecto tibi eum reperiam . Et ipse Cicero ad Quintum fratrem Asiæ proprætorẽ, Æsopi tragœdi familiaris seruus tibi notus aufugit.Plato quidem Sardianus hominem comprehendit,& in custodiam Ephesi tradidit. sed in publicam custodiã an in pistrinũ non satis ex eius literis intelligere potuimus. Meliore autem loco seruos aliquando fuisse habitos Liuius in nono sic ostendit: Graccus volonibus qui militauerãt libertatem ijs qui caput ho-

Tiro Ciceronis libertus

Zosim⁹ Plinij libertus.

ſtis retuliſſent: ſuppliciũ ſeruile his qui loco ceſſiſſent, promiſit. Liberatos poſtea Beneuentũ perduxit, vbi à ciuibus epulo per ſingulorũ domos parato, epulati ſunt. Volones omnes capite lana alba tecto, partim accubantes qui probe egerãt, partim ſtantes qui per ignauiam ſeceſſerant, epulati ſunt. Tradit Suetonius Tiberium Cæſarem libertinos qui ſe pro ciuibus Romanis agerẽt publicaſſe: ingratos, & de quibus patroni quererentur, reuocaſſe in ſeruitutem: aduocatiſq; eorũ negauit ſe aduerſus libertos ipſorum ius dicturum. & Cornelius Tacitus ſcribit, Nerone imperante de manumiſſis in ſeruitutem propter ingratitudinem reuocandis in ſenatu actum. & manumiſſionis formam Feſtus talẽ tradit, Manumitti ſeruus dicebatur, cum dominus eius, aut caput eiuſdem ſerui, aut aliud membrum tenens, dicebat, hunc hominem liberũ eſſe volo, & emittebat eũ è manu. proximi vero abiectione & vilitate ſeruis, ex his qui naſcebantur liberi, abſciſſi, lenonéſque ſunt habiti. Nam M. Æmylius Lepidus Genutio Matris magnæ deûm Gallo hæreditatem relictam abſtulit: indignum ducens, vt qui ſponte abſciſſus, neque vir eſſet, neque mulier, hæreditatem ſubiret alienam: prohibitúmq; ſenatuſconſulto, ne abſciſſi ſua præſentia petendi iuris prętextu, tribunalia inquinarent. Quintúſq; Metellus prætor vrbanus Vetilium Lenonem in cauſa teſtamentaria ſuccumbere fecit, nulla ratione alia, q̃ quia eum pro viro habendum nõ cenſuit. Viliora quæq; ſuperius in omni ciuium corpore, ſeruos, libertos, abſciſſos lenonéſq; attigimus: digniori cõditioni & eius origini doctrinarũ & lite-

Manumiſſio.

Cautum ne abſciſſi petendi iuris prætextu, tribunalia aſcenderẽt.

rarũ, quæ omnis virtutis fomites ſemper fuerũt, cultoribus manũ apponere libet. eritq́ à Cicerone principium, quẽ tanti literæ ac doctrinæ eſſe fecerunt, vt Plinius, & eũ imitatus Aurelius Auguſtinus, affirment ſolum in rebus humanis fuiſſe, cuius ingenium Romano imperio ſua magnitudine & excellentia par ſit habitum. Is enim pro Aulo Archia poeta orãs ſic habet, Ego multos homines excellenti animo ac virtute ſine doctrina naturæ ipſius habitu prope diuino per ſeipſos & moderatos & graues extitiſſe fateor: etiam illud adiungo, ſæpius ad laudem atq́ virtutẽ naturam ſine doctrina, q̃ ſine natura valuiſſe doctrinam. Atq́ idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atq́ illuſtrem acceſſerit ratio quædã confirmatióq́ doctrinæ, tum illud neſcio quid præclarum atq́ ſingulare ſolere exiſtere. Literas autem poſteritatis cauſa repertas fuiſſe, quę ſubſidio obliuioni eſſe poſſint: idem Cicero pro Publio Sylla ad iudices dixit. Et in prędicta pro Archia oratione, pleni ſunt libri, plenæ ſapientium voces, plena exemplorum vetuſtas, quàm iacerent in tenebris omnia, niſi literarum lumen accederet. hinc maximo ſemper in pretio cum alia vatum ſcripta, tum in primis hiſtoria fuit: vnde Plinius Capitoni, Dieb9 & noctib9 cogito ſi qua me quoq́ poſſim tollere humo: id enim voto meo ſufficit: illud ſupra votũ, victórq́ virum volitare per ora. Sed ſatis eſt quod propè ſola pollicetur hiſtoria, orationi enim & carmini parua gratia niſi eloquentia eſt ſumma. Hiſtoria quoquo modo ſcripta delectat. Sunt enim homines natura curioſi, & quamlibet nuda rerum cognitione capiũ

Hiſtoriæ quoquo modo ſcriptæ delectant.

tur. Cicero autem ipse & si in libris de oratore, de legibus, historiam summis extollit laudibus, quanti ipsam fecerit ad Lucium Luceium scribens, sic ostēdit: Ardeo cupiditate incredibili, neque vt ego arbitror reprehendenda, nomen vt nostrum scriptis celebretur tuis. & infra, Neque enim me solum commendatio posteritatis rapit, sed etiam illa cupiditas, vt vel autoritate vel iudicio beneuolentiæ tuæ vel suauitate ingenij viui perfruamur. & item infra: Vnus enim Xenophontis libellus in Agesilao rege laudando, facile omnes imagines hominum statuásque superauit. Placet enim Hector ille mihi Neuianus, qui non tantum se laudari lætatur, sed addit etiã à laudato viro. & Plinius orator Ciceronis imitator, ad Maximũ, Quid enim publice lętius, q̃ clarissimos iuuenes nomen, & famam ex studijs petere? Et ad Cornelium Tacitũ, Equidē beatos puto quibus deorum munere datũ est, aut facere scribēda, aut scribere legēda. Beatissimos quibus vtrunq; horum. Et Caninio Ruffo, Hoc quicquid est temporis futilis & caduci, si nō dat factis (nam horũ materia in aliena manu) certe studijs proferam⁹. Et quatenùs nobis denegat diu viuere, relinquamus aliquid quo nos vixisse testemur. Scribens vero Plinius ad Corneliũ Tacitum de eius perpetuitate historiarũ vaticinat⁹, id à Tacito ipso postulat, quod Cicero petijt à Luceio: Auguror, nec me fallit auguriũ, historias tuas immortales futuras, quo magis illis inseri cupio. Nã si esse nobis curæ solet, vt facies nostra ab optimo quoq; artifice exprimat, nónne debeamus optare, vt operibus tui similis scriptor præ-

dicatórq; cõtingat? Sed qđ ad Corneliũ Priscum scribens, inquit ipse Plinius, ita ab eo tẽpore fieri desijt, vt nullos à mille annis, aut paucos ætate nostra scriptores præsertim historiarũ fuisse constet. Inquit enim: fuit moris antiquitus eos vel q̃ singulorũ laudes, vel vrbiũ scripserunt, aut honorib9, aut pecunia ornare: tametsi quid haberi potest daríq; maius, q̃ gloria & laus & æternitas? Et certe licet pecunia raro donati sint scriptores, gloria tamen & laude nunquã caruerũt. De quare aliqua hic colligemus, siue doctrinã & literas, siue ornatos ob illas viros contingentia. Plutarchus in problematibus inquit, Herculi & Musis cõmunem statutũ fuisse sacrorum cultum, quia Hercules Euandrum literas docuisse perhibetur, bono quidem exemplo vt hospites amicos doceant & propinquos. Per quæ autem tempora scriptores Romæ esse cœperint, Aulus Gellius sic edocet: Anno vrbis conditæ quadringentesimo nonagesimo bellum primum punicum indictũ: annis inde viginti pax facta, quo ãno Liuius poeta fabulas primum Romæ dedit. Et paulo post Ennius poeta fuit, qui anno ætatis sexagesimoseptimo duodecimum annalẽ scripsit. Anno quingentesimo vrbis Neuius poeta fabulas apud populum dedit, qui stipẽdia fecit in primo bello punico. annis inde quindecim secundum bellũ punicum. paulo post M. Cato orator & Plautus floruerunt, Diogenésq; Stoicus, Carneades & Critolaus Romam venerunt. Vetustior tamen prædictis notitia literarũ fuisse videtur in libris Hetruscorum, quos rituales appellatos, Festus cõtinuisse dicit, quo ritu vrbes condantur, aræ ædésq;

Per quæ tẽpora scriptores Romæ esse cœperint.

Libri rituales.

ſacrentur, curiæ, tribus & centuriæ diſtribuãtur. Fuerũt autem diu ante apud Græcos literæ ſcriptoréſq; maximo in honore. Nam multi tradidere & Aulus Gellius enucleate colligit, Homerum & Heſiodum annis.clx.ante vrbem conditam fuiſſe Syluijs albæ regnantibus, anno poſt bellum Troianũ.clx. Solónq; leges ſcripſit Athenienſibus Tarquinio Priſco regnãte, anno regni xxxiij. Pythagoras Samius in Italiam venit Tarquinij Priſci filio regnante. Archilochus poeta fuit Tullo Hoſtilio regnante. Eſchilus Tragœdus inſignis, quo tempore plebs per ſeceſſionem tribunos ſibi creauit. Empedocles Agrigẽtinus quo tempore Fabij trecenti apud Cremeram interfecti ſunt. Tũc bellum fuit Peloponeſiacum quod Thucydides ſcripſit ãno vrbis.cccxxiij. Interim Sophocles & Eurypides tragici, Democritus philoſophus & paulo poſt Socrates, ãno vrbis.cccc. Philippus Amyntæ filius, Alexandri pater, Macedoniæ regnat. paucis poſt annis Plato ad Dionyſium Siciliæ regem ſe confert: paulo poſt Demoſthenes orator. tunc Alexander regnat. Ariſtoteles fuit. paulo poſt alter Alexander Moloſſus qui & Acarnanus in Italiam venit cõtra Romanos: anno deinde.cccclxx. Pyrrhus cum Romanis bellũ gerit. Itaq; prius in Italia floruerunt Greca, cũ pars Italiæ Calabria, magna tũc Græcia appellaret. Vnde Cicero pro Archia, Erat Italia plena Græcarũ artiũ, ac diſciplinarũ, ſtudiáq; hæc in latio vehemẽtius tunc colebãtur, quę nũc ijſdẽ in oppidis & hic Romæ propter tranquillitatẽ reip. nõ negligebãtur. Fabulæ autẽ quas ſupra eſt dictũ dediſſe Liuium, à comœdis ſcripte Comœdiæ.

& recitatæ ſunt. Nam comœdias Feſtus appellari dicit, ex eo quòd initio in vicis iuuenes cantare ſoliti eſſent crebro cõuenientes, Vnde comœdia res priuatorũ & humiliũ perſonarũ cõprehendit, nõ tã alto, vt tragœdia, ſed mediocri & dulci ſtilo. Tragœdia enim eſt gen⁹ carminis, quo à poeta regum caſus duriſſimi & ſcelera inaudita, vel deorum reſolutio deſcribũtur. Cothurníque ſunt tragica calciamenta quibus calciãtur tragœdi, q in theatro dicturi ſunt alta, & intonãti voce. Eſt autem calciamenti genus, humile quidem, in modum crepidarũ: ſed tale eſt vt dextro & lęuo pedi conueniat. Fuit tamen maior honor annalium q̃ comœdiarũ, aut tragœdiarũ ſcriptoribus: primũ enim maximi annales geſta publica continẽtes nõ niſi à pontifice maximo ſcribebãtur, q & cognomen inde habuerũt. & Scipionẽ Africanũ ſuperiorẽ, videmus Enniũ annaliũ ſcriptorẽ dilexiſſe, vt ipſum in contubernio habuerit, & poſtea mortuũ ſepulchro ſuo inferri, ac eius ſtatuam ipſi ſepulchro cũ ſuis imponi voluerit. Et Plini⁹ ſcribit Scipione Æmyliano res in Africa gerẽte, Polybius annalium conditor ab eo accepta claſſe ſcrutandi orbis Aphri gratia circũuectus multa prodidit. Poſt hos maiori item in pretio fuerunt, hinc philoſophiæ, inde liberalium artiũ ſtudia: quę quidem liberalia ſtudia Vlpianus legumlator diffinit appellata à Græcis, quibus rhetores grammatici geometræ & arithmetici operã darent: ſed ad ſummam florente republica literis omnibus honor maximus fuit. Aſiniúſque Pollio primus bibliothecam certam dedicauit vatũ libris conſeruandis, quorũ librorũ appellationem

Tragœdia.

Cothurni.

Annales maximi.

Liberalia ſtudia.

Aſinius Pollio primus bibliothecã dedicauit.

ſic diffinit Vlpianus de legatis,vt omnia volumina ſiue in charta,ſiue in mēbrana, ſiue filica (vt ipſe appellat) quæ eſt & Biblus herba, aut alio in corio librorum appellatione contineantur.Plinius tamen dicit palmarum folijs primo ſcriptitatum,inde quarundam arborū libris.Poſtea publica monumenta plumbeis monumentis: mox priuata linteis confici cœpta aut ceris. Chartáſque pergamū dediſſe, & papirum à ciuitate eius nominis circa Babylonem habitum:librorum autem linteorum in quibus annalia eſſent notata, Liuius ſæpe mentionem habet: & de libris ſcripſit,quos M. Terentius in Ianiculo reperit repaſtinās agrum, fuerântq; defoſſi annis quindecim ſupra quingētos & durauerant.Qui arcula marmorea erant ceris delibuta intus, vt nec aer, nec humor penetraret.Romano autem creſcente imperio honor linguæ Latinæ eſt habitus,à quo orbis terrarum Latinam locutionem perdiſcere coactus eſt.Siquidem maiores nulli gentiū niſi Latine reſponderunt, nec eos dicentes aliter audierunt. Primúſque Molo rhetor Ciceronis præceptor in ſenatu Græce auditus eſt. Et Claudium imperatorem ſcribit Suetonius ſplendidum virū Græcæ'que prouinciæ principem,Latini ſermonis ignarum,nō modo albo iudicum eraſiſſe, ſed in peregrinatum redegiſſe.Quantam vero operā viri præſtantiores Romæ literis dederint, quanta eas delectatione didicerint,& coli curauerint, qui intelliget & cōſiderabit,nihil maius in ea vrbe nihil optabilius literis &doctrina fuiſſe cognoſcet.Cicero M.Varroni ſcribit,Scito me poſteaq̄ in vrbem veni,redijſſe cū veteribus amicis,id eſt,

Libri lintei

Molo Ciceronis præceptor.

cum libris noſtris in gratiam.modo ſtet nobis illud vnà viuere in ſtudijs noſtris, à quibus antea delectationem petebamus.& infrà:tamen poterimus & ſcribere & legere politias,& ſi min9 in curia atq; in foro,at in literis & libris vt doctiſſimi veteres fecerunt.Quis enim hoc non dederit nobis, vt cũ opera noſtra patria ſiue non poſſit vti,ſiue nolit,ad eam vitã reuertamur quã multi docti fortaſſe non recte, ſed tamen multi etiam reipub.præponendam putauerũt?Et Cicero ipſe de ſe ipſo cum ruſticaretur, ſic Dolobellæ genero ſuo & tunc conſuli ſcribit,Nihil eſt mihi crede virtute formoſius,nihil pulchrius,nihil amabilius.& infrà, Vbi ſalutatio defluxit literis me inuoluo,aut ſcribo,aut lego.Inde corpori omne tẽpus datur.Et Terentium Varronem ſatis cõſtat annos ſeculi ſupergreſſum ſcribẽdo interijſſe.Cn. Pompeius & ſi non multum doctus fuit,confecto mithridatico bello domũ Poſſidonij philoſophi intraturus,fores percuti à lictore vetuit. Scipio ſuperior,quod ſupra diximus,Ennij ſtatuam ſepulchro ſuo imponi iuſſit,& Africę titul9 poeticę eſt æquatus.M.Cato Cenſorius anno ætatis octogeſimoſexto cauſam pro ſe egit aduerſus temerariã iuuentutẽ.Literas Grecas didicit.Defendit Galbam oratorem accuſatũ. Ius ciuile ſenex didicit. Alterq; Cato Vticenſis libros Græcos in ſenatu lectitabat ne vacaret.L.Druſus ſenio confectus & cæcus ius ciuile docuit & dixit.Popilius Senator & Lupus Portius eques Roman9 celebres oratores forũ frequentabãt ſenio cõfecti & cæci.P.Craſſus in Aſiã ad Ariſtonicũ regẽ debellandũ miſſus, Græcã linguam in quinq; diuiſam

Qui amore literarũ flagrauerint. Cicero. Varro. Cn. Põpei9 M.Cato Cẽſorinus. M.Cato Vticenſis. L. Druſus. Popilius. Portius. P.Craſſus

idiomata omnem didicit. Decius Brutus nocte, quam dies secuta est sibi omniũ extrema ac infelicissima: & si hostibus circundatum se & quidẽ iam victoribus cernebat, Libros de immortalitate animorum nunquam lectitare cessauit. C. Cæsar prædictos omnes non magis potentatu, q̃ literarum amore atq; ingẽti peritia, aut æquat, aut superat, qui præter multa quæ in hoc genere laudum de eo scribi possent, primus omnium instituit, vt tam senatus, q̃ populi diurna acta conficerentur & publicarentur. Omnes medicinã professos & liberalium artium doctores quo libentius & ipsi vrbem frequentarent, & cæteri appeterẽt, ciuitate donauit. Augustus vnica in re præ cæteris quanti faceret literas ostendit, cum Vergilij poemata cremari prohibuit: quem Suetonius dicit tradidisse viro consulari legato successorem vt rudi & indocto: in euoluendísque linguæ vtriusque autoribus nihil æque secutum fuisse, q̃ præcepta & exempla publice & priuatim salubria: eáq; ad verbũ excerpta, aut ad domesticos, aut ad exercituum prouinciarúmq; rectores, aut ad vrbis magistratus, plerũq; misisse, prout quicq; monitione indigebãt. Etiam senatui totos libros legisse & populo per edictum notos sæpe fecisse. Vespasianus imperator ingenia & artes maxime fouit, primúsq; ex fisco Latinis Græcísq; rhetoribus annua centena constituit, præstantes poetas nec non & artifices ornauit, bibliothecas incendio absumptas impensissime reparauit. Helius Spartianus scribit Hadrianũ Traiani familiaritate creuisse, causa præcipue orationum quas pro imperio dictauerat. Nam duodecimũ annum in-

D. Brutus.

C. Cæsar.

Augustus.

Vespasian. fouit ingenia.

Hadrianus.

gressus habitum philosophiæ accepit, cui cũ studeret, in pallio, & humi cubauit. peripateticæ studiosus, audiuit Iunium Rusticũ, quẽ & reueritus est & sectatus, qui domi militiæq; pollebat. De Alexandro autẽ Seuero Mammeæ Christianæ filio dicit idem Spartianus, Quotiens de magnis tractaret, solos doctos ac disertos adhibuit. Cum de re militari, veteranos & omnes literatos præsertim historiarum peritos. Vitas principũ bonorum versibus scripsit. Cum inter suos cõuiuaret, aut Vlpianum, aut doctos viros adhibebat, vt haberet fabulas literatas, quib9 se recreari dicebat, & pasci: habebat cũ priuatim cõuiuaretur librũ in mẽsa & legebat. Rhetoribus, grãmaticis, medicis, aruspicibus, mathematicis, mechanicis, architectis salaria instituit, & auditores decreuit, & discipulos cũ annonis, pauperum filios, tamẽ ingenuos dari iussit. Et Gordianum secundũ scribit Iulius capitolinus, omnes libros Samonici Sereni scriptoris sui, qui cẽsebãtur. lxij M. quę ei reliquit, habuisse. Vopiscus autem Flauius de Aureliano principe scribit. Ephemeridas illius viri scriptas habemus, etiam bella charactere historico digesta. Quæ omnia ex libris linteis, in quibus ipse quotidiana sua scribi præceperat, pro tua sedulitate edisces. Curabo autem vt ex bibliotheca Vlpia libri lintei proferantur. Tu velim Aurelianũ in literas mittas. & idem Flauius de Tacito imperatore: Cornelium Tacitum scriptorem historiæ Augustæ, qui parentem suum eundem diceret, in omnibus bibliothecis locari iussit: ne neglectus incuria deperiret, librum per ãnos singulos decies scribi publicis in encosarchis iussit & in bi

Alexander seuerus.

Tacitus imperator.

bliothecis poni. Idem vero Flauius Vopiſcus geſta Probi Auguſti, & quidem bene merentis ſcripturus, fructum monumentorum quæ præbentur à literis, proprie ſic expreſſit. Cn. Pompeium tribus fulgentibus triumphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multarum rerũ maieſtate ſublimem quis tandem noſſet, niſi eũ M. Tullius & T. Liuius in literas retuliſſent? Publium Scipionem Aphricanũ, Scipiones omnes ſeu Lucios ſeu Naſicas, nónne vmbræ poſſiderẽt ac tegerent, niſi commendatores eorum hiſtorici nobiles atq; ignobiles extitiſſent? Quid quòd Flauius item Numerianum imperatorem dicit, maluiſſe ſibi ſtatuã ſenatuſconſulto in bibliotheca Vlpia tanquam oratori, quàm alibi quaſi Cæſari. fuitq; hęc ſtatuę inſcriptio: Numeriano Cæſari oratori potentiſſimo. Laudes vero à literarum monumentis proficiſcentes beatus Aurelius Auguſtinus ſi ex Chriſtianæ religionis inſtitutis nõ curauit commendare, vituperationes tamen euitandas in dei ciuitate ſic innuit: Cicero in libris de repu. Scipione diſputante: à cenſore, inquit, meli9 eſt quàm à poeta notari. noſtræ duodecim tabulæ cũ perpaucas res capite ſanxiſſent, in his quoque hanc ſanciendam putauerunt, ſi quis occentauiſſet, ſiue carmen condidiſſet, quod infamiam faceret flagitiúmve alteri: pręclare. Iudicijs enim magiſtratuum, diſceptationibus legitimis, propoſitam vitam non poetarum ingenijs habere debemus: nec probrum audire niſi ea lege, vt reſpõdere liceat, & iudicio defendere. Sed pręter ſupra dictos literarum fructus, qui maximi erant, nonnullas quoque vtilitates minores delectationéſq;

Fructus ex literis.

Numerianus.

Melius eſſe à cenſore q̃ à poeta notari.

Sulpitius. Gallus.

Dictum Plinij cõtra voluptates illicitas.

Romani à literis & doctrinarum artibus accipiebant. Sulpitius Gallus quẽ in Officijs Cicero nimis assiduam mathematicis operam dedisse carpit, in L. Pauli exercitu contra Persem ostendit lunæ defectum naturalem, & nihil posse prælio officere: pugnatum est, & Paulus vicit, vnde maximũ duxit omniumq; celeberrimũ triumphũ: pariterque fecisse traditur Periclem Atheniensibus. Et Plinius orator Valeriano scribens sic cõtra voluptates illicitas grauiter est inuectus. Qui voluptatibus dediti, quasi in diem viuunt, viuendi causas quotidie finiunt, qui vero posteritatem cogitant & memoriam sui, operibus extendunt, his nulla mors non repentina est. Et tamen ipse Aristoni scribens de suis voluptatibus à literarũ adiumento honeste quæsitis sic dicit: facio nonnunquam versiculos parum seueros, facio & comœdias, rideo, ludo, iocor: vtq; omnia remissionis genera breuiter amplectar, homo sum. nec vero moleste fero hãc esse de moribus meis existimationem, vt qui nesciũt talia doctissimos, grauissimos, sanctissimos homines scriptitasse, me scribere mirentur. ab illis autem quibus notũ est, quos quantósque auctores sequar, facile impetrari posse confido, vt errare me sed cum illis sinant, quorum non seria modo, verum lusus etiã exprimere laudabile est. An ego verear: neminem viuentium, ne quam in speciem adulationis incidam nominabo: sed ego verear ne me non satis deceat, quod satis decuit M. Tullium, Cn. Caluũ, Asiniũ Pollionem, M. Messalã & Hortensium, M. Brutum, Syllam, Q. Catulum, Q. Scæuolam, C. Sulpitium, Varronem, Torquatos, C. Neuium, Len-

tulum Getulicum, Anneum Senecam. Et proxime diuum Augustum, Diuũ Neruam, Tib. Cæsarem? Virgiliũ, Corneliũ nepotẽ, Ennios Actiósque? nõ quidẽ hi senatores, sed sanctitatis nomen non distat ab ordinibus. Et idem Plinius Minutiano Fundano. In Laurentino meo aut lego aliquid, aut scribo, aut etiam corpori vaco, cuius fulcturis animus sustinetur: nihil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse pœniteat. Nemo apud me quenq̃ sinistris sermonibus carpit, neminem ipse reprehendo. Vnde non iniuria idem Sosio Senecioni scribens sic exultat, Magnũ prouentum poetarũ annus hic attulit, toto mẽse Aprili nullus ferè dies fuit quo nõ recitaret aliquis. Iuuat me quod vigent studia, proferũt se ingenia hominum & ostentant. Claudiũ Cæsarẽ ferunt cũ in palatio spaciaretur, audissétq; clamorem, causam requisiuisse: cúmq; dictum esset, recitare Nonianum, subitũ recitanti, inopinatúmq; venisse. Sed iam vsq; adeo nos traxit, & nuper cum Plinio, & supra cũ alijs diuinis veteribus literarũ cõmemorationis delectatio, vt verba paulum perquirere omiserimus declarandis accusationibus & defensionibus necessaria. Varro de lingua Latina, Nexi, inquit, sunt liberi, qui suas operas in seruitutẽ pro pecunia quam debebãt dum soluerẽt locãt. Et Modestinus iurecõsultus ait acceptilationem esse liberationem per mutuam interrogationem, qua vtrisq; contingit ab eodem nexu absolutio. Tollendi vero nexus causa fuit T. Veturius, qui nexus ob æs alienũ datus, cũ pati turpia nollet, verberatus ab incestuoso querelam patribus detulit, qui illũ in carcerem duci iusserũt. Precariũ

Nexi.

Acceptilatio.

T. Veturius

Precarium.

esse diffinit Vlpianus quod precibus petenti vtē dum conceditur, tamdiu, quamdiu is qui concessit patitur. Et Martianus, pignus inter & hypothecam tantū nominis sonus differt. Sed Vlpianus aliter sic dicit, Pignus proprie dicimus qđ ad creditorem transit. Hypotheca cū non transit possessio ad creditorē. & Caius dicit pignus proprie rei mobilis constituitur. Vlpianúsq; scribit, Redibere est facere vt rursus habeat vēditor qđ habuerat. Præs, inquit Festus, est qui populo se obligat, interrogatúrq; à magistratu si pręs sit: ille respondet, præs. & Asconius secunda in Verrē actione, Prædes dicuntur satisdatores locupletes pro re de qua apud iudicem lis est, ne qui tenet diffidens causæ possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat. Et Placidus grammaticus, Vadem dicit sponsorem significare datum in re capitali. Cicero Vadimonium esse in iudicijs obligationē bonorum cum promissione aliquid faciendi, quo nō impleto bona hastæ exponi licebat: sic in oratione pro P. Quintio ostendit, Ad Vadimonium non venit quis socius, etiam grauius aliquid propinquis, si res ista grauissima. Et infrà: ad vadimonium non venit quis socius, etiam grauius aliquid ei debemus concedere, qui cum te aut voluntas congregasset, aut fortuna coniunxisset. & infrà, ad vadimonium non venit quis qui tibi præsto semper fuit. Non dubitaui, inquit, cum vadimonium desertum est, bona proscribere. Sententiæ in causis nō solum variæ, sed varijs & quādoque inopinatis causis factæ sunt. Plutarchus in Cicer. vita, Licinius macer vir & potētia sua &

Pignus. Hypotheca. Redibere. Præs. Vas. Vadimoniū Sententiæ varię in causis. Licinius macer.

fauoribus Craſſi potẽs peculatus à Cicerone po-ſtulatus.ſtudijs magnitudinis ſuæ fiſus, & quia iudices inter ſe diſſentire compererat domum ſe recepit,& cõfeſtim mentũ abradit,atq; velut ſu-perior in cauſa euaſiſſet nitida ſtola amictus re-dit in forum.Inter hęc apud prętoriũ occurrit ei Craſſus ac nunciat vt ille ſententijs omniũ iudi-cum damnatus eſſet,quo dolore elanguit & diem obijt.Econtra vero L.Piſo,à L.Claudio Pulchro accuſatus, quòd graues & intolerabiles iniurias ſocijs intuliſſet iam pro condemnato habebatur, cum ſuborto nimbo ipſe iudicum pedes exoſcu-lans os cœno impleuit,& miſericordia liberatus eſt tanquam ſatis pœnarum læſis dediſſet. Celij ſplendido terracinæ loco nati,cum pater in cubi-culo inuentus eſſet occiſus in quo filij ipſi altero cubauerãt lecto,liberati ſunt ſuſpicione,quòd ho-ſtium cubiculi inuentum eſt apertum, ipſis poſt patris mortem dormientibus.Q. Attilius Cala-tinus Soranorum oppidi proditione reus,pro dã-nato habebatur in foro.TumQ.Maximus ſocer paucis verbis dixit, ſi eum ſontem cõperiſſet, af-finitatem diremptarum,& ſic Attilius euaſit.C. Coſconiũ propter multa enormia Valerius Va-lentinus condemnari obtinuerat:cum in iudicio recitatum eſt ipſius Valerij carmen, quo per io-cum poeticum affirmabat ſe puerum prætexta-tum & virginem ingenuã corrupiſſe.Ea indigni-tate iudices Coſconio abſolutoValerium flagitij ignominia notandum cenſuerunt.Q. Flaminius à Q.Valerio ædili apud populũ accuſatus,à qua-tuordecim tribubus iam condemnatus erat,cum ipſe alta inclamauit voce, ſe inſontem opprimi.

L.Piſo.

Celij.

Q.Attillius Calatinus.

C.Coſconi9

valerius Valẽtinus.

Q.Flami-nius.

Et Valerius insolenter respondit. Satis sibi esse si periret siue insons, siue nocens, qua voce audita cæteræ tribus eum absoluerunt. Plinius orator in epistola ad Vrsum, Iulius Bassus homo laboriosus, & aduersis suis clarus accusatus est sub Vespasiano à priuatis duobus, ad senatum remissus diu pependit, tandem absolutus vindicatúsque est, hoc illũ onerabat quòd homo simplex & incautus quędam à prouincialibus, vt amicis acceperat. Nam fuerat in eadem prouincia quæstor. Hæc accusatores furta & rapinas, ipse munera vocabat. Appellationum quæ post sententias sequuntur naturam Vlpianus breuiter sic diffinit. Appellandi vsus quàm sit frequens quanque necessarius, qui nesciat nemo est, quippe cum iniquitatem iudicantium vel imperitiam corrigat. Licet nonnunquam bene latas sententias in peius reformet: neque enim vtique melius pronunciat qui nouissimus sententiam laturus est. Tempus iam admonere videtur vt de orationibus in accusatione, ac defensione habitis totiẽs promissa exsoluamus. Quo in loco de oratoria facultate multa & posse & fortasse aliquorũ iudicio debuisse dici, non ignoramus, sed pleni redundantésque de ea re M. Ciceronis, Quintiliani, & Aristotelis extant libri. Et nos nec eam neque alias artes bonas docere, aut laudibus longe repetitis ornare, hoc in opere intendimus: satísque & super fuerit de arte, id quod apud doctos scriptores aut non extat, aut obscurum & inuolutum est, modum & formam habendi orationes ita aperire, ac inspiciendam proponere, vt quo modo in suspicionem criminis adducti si sontes essent ac-

Iuli9 Bass9.

Appellandi vsus.

cusarentur damnarentúrque, aut perperam accusati defenderentur, maximum administrāda vel potius conseruanda republica, adiumentum docere possimus. Vnicáque oratoris laude à Marco Cicerone & ex oratione pro L. Murena defendendo habita cōtenti erimus. Duæ enim, inquit, sunt artes quę possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis. Vna imperatoris, altera oratoris boni. magnum nanq; supra dixerat Cicero esse dicendi laborem, magnam rem, magnā dignitatem, summam autē gratiam. Vnde multos fuisse dixit, qui cū initio hoc maluissent, post id assequi nō valuissent, ad militiam delapsi fuerint. Accusationes duorum erant generum, aut enim ciuis magistratum gerere idoneus, sui similem accusabat ciuem: aut prouinciales ciuem Romanum repetundarum, de vi, aut aliter iniuriarū, accusari ab idoneis quæsiuerunt, quorū vtrósque id à prætore oportuit impetrare, sed potuit ciui quod petitum erat ex officio prætor concedere, prouincialium vero querelam à senatu primum audiri, & ad prætorem demandari oportuisse Asconius pedianus est auctor. Cuius rei formam primum ab ipso in Verris accusatione sumemus. Cum siculi expilationibus coacti Verris, quem rapacissimum prætorem anno vno habuerant, eum accusari repetundarum ab amicissimo eis Mar. Cicerone magna quæsissent instātia, is ad senatum eos perduxit, & ipso suadente senatusconsultum facile impetratum est, quod prætor ad se delatū in albo suo ex forma & de consuetudine palàm legendum proposuit, illicq; subiecit, decretam esse in Cn. Verrem pro sicu-

Duæ artes quibus magni possumus reddi.

Accusationum duo genera.

Album. lis accuſationem. quod autem de albo dictũ eſt, non ſolum apud prætorem, ſed apud omnia collegia, apud omnes magiſtratus ſeruatum fuit, vt ad primos veſtibuli parietes album eſſet ſpatiũ, in quo à collegio magiſtratúve publicanda ſcripto proponerentur: hinc ſuperius aliquãdo dictũ videmus quoſdam de albo centuriæ abraſos fuiſſe. Accuſatione igiť Verris in albo prætoris propoſita, reus iam habebatur accuſandus, quod quidem verbum Aſconius ſic exponit.

Reũ fieri. Reũ fieri eſt apud prætorem legib9 interrogari. Cúmq; in ius ventum eſſet dicebat accuſator apud prætorem reo, aio te ſiculos ſpoliaſſe: ſi tacuiſſet, lis ei æſtimabatur vt victo: ſi negaſſet, petebat accuſator à magiſtratu dies inquirendorum eius criminũ, & inſtituebatur accuſatio, tunc moris fuiſſe dicit Aſconius vt accuſator obſignaret domum & clauſa omnia eius quem accuſaturus erat ne furtorum indicia aut in vaſis, aut in ſignis, aut literis conſtituta ab eo remouerentur. Ciceronémq; dicit Aſconius, accuſatione à prætore ad ſe delata, tempus inquiſitionis Siciliã dies cx. ſumpſiſſe colligendis literis à populis, & denunciãdis teſtimonijs. Cicerone & Quĩto fratre qui ſecum iuerat ex Sicilia reuerſis, petijt vtraque pars à prætore patronos: nam plures aliquando, & pauciores variantibus legibus dati ſunt, quod Aſconius Pedianus orationem Ciceronis pro M. Scauro exponens ſic oſtẽdit. Orationem Cicero habuit pro M. Scauro, L. Domitio Ænobarbo Claudio Pulchro conſulibus. Defenderunt Scaurum ſex patroni, cum ad id temporis raro quiſquam pluribus quàm quatuor vteretur, ac poſt bella ciuilia

De patrõis in cauſa habendis.

ante legẽ Iuliam ad duodenos patronos est peruentum. Et licet prætor maiorem aduocatorum partem ex animi sui sententia daret: petentibus tamen partibus quosdam denegare prætor nequibat. Et tamen quis eorum causam susciperet principaliter pertractandam quísve principalis esse deberet accusator, suo reseruare iudicio admittebatur. Hinc seruata fuit consuetudo vt ante inchoatam accusationem, accusator ille quem primum fore cuperet peterétque pars, orationẽ ad prætorem, ac iudices haberet, qua referendam sibi causæ dictionem, tenderet persuadere. Eáque oratio appellata est diuinatio, de qua Asconius Ciceronis oratione in Verrem prima: diuinatio dicta Cn. Pompeio & M. Crasso consulibus. Diuinatio hæc dicta oratio, quia non de facto quęritur, sed de futuro: vel quod iniurati iudices in hac causa sedeant: alij quòd res agatur sine testibus & sine tabellis, & his remotis argumẽta sola sequantur iudices, vt quasi diuinent, & ipse Cicero ad Quintum fratrem proprætorem Asiæ scribens de ipsa diuinatione, & numero aduocatorum sic habet. Apud Catonem prætorem erat diuinatio in Gabinium futura inter Menenium, & T. Neronẽ, & C. Antoniũ: sperabamus fore vt Menenio daretur. Ex eo autẽ numero aduocatorum, quos à pretore solitos dari diximus, post primum qui in dicta diuinatiõe dicẽda obtinuisset, alij & diuersis appellabãtur nominibus & diuersis fungebãtur officijs. Nã obnubatores, præuaricatores, & subscriptores erant. Obnubatores Asconius in prima in Verrem actione, fuisse dicit quosdam sordidos causidicos, qui adhibebantur

Diuinatio.

Obnubatores.

ad moram faciendam,dum meliores aduocati ci- tarentur,& ſe denuo compararent ad dicendum. Subſcriptoréſq; dictos fuiſſe cauſidicos qui adiuuare accuſatorẽ ſolerent,quos oportebat ſummiſſe dicere,datóſque etiam eoſdem ruiſſe, vt actores difficilius corrumperentur. Præuaricatorem Martianus fuiſſe dicit,eum qui colluderet cum reo,& trãſlaticio munere accuſãdi defungeret̃:eo quòd proprias quidem probationes diſſimularet:falſas vero excuſationes admitteret,vnde videtur Feſt⁹ proprie præuaricatorem diffiniſſe à prætergre- diendo appellatum.Et Cicero Philippicorum ſe- cundo.Iam vereor patres cõſcripti,ne quod tur- piſſimum eſt, præuaricatorem mihi appoſuiſſe videar,qui me non ſolum meis laudibus ornaret, ſed oneraret alienis.Et pro aulo Cluentio.An vt præuaricaretur.Iam id quoque ad corrumpendũ iudicium pertinet. Et Aſconius ſecunda in Ver- rem.Multi ita fuerunt ſubtiles pręuaricatores,vt in tota actione fideles actores ſint viſi. & in pri- ma actione vult oſtendere etiam præmia præuaricationis ſibi oſtendiſſe Verrem.Et Cicero item in diuinatione.Vide ne inimicũ te fingas,vt prę- uaricari poſſis.Sed iam ad iudicij ordinem veni- endum eſt.Aduocatis,& prædictis adminſtris à

De iudicib⁹ prætore datis,iudices à ſenatu petebantur,qui ſi- mul cum prætore auditis partib⁹ iudicarẽt. Re- fert Aſconius diuinationemCiceronis in Verrem exponens:Tiberium Gracchum legem tuliſſe,vt equites Romani iudicarent, & iudicaſſe per de- cem annos turpiter:& tunc Aurelium tuliſſe:vt ſenatores,equites, & tribuni ærarij ſimul iudica- rent.Et ſecunda in Verrem Cicero dicit:quinqua-

ginta annis equester ordo iudicauit lege Sẽpronia sublata potestate populo, scilicet sublata prouocatione, id est tribunatu plebis. Et Asconius item in Ciceronis orationẽ: pro Cornelio de maiestate: Aurelia lege communicata sunt iudicia inter senatores, & equestrem ordinem, & tribunos ærarios. Et infra: memoria teneo cum primũ senatores cum equitibus Romanis lege Plocia iudicarent. Et idem Asconius in orationem Ciceronis prędictam pro Cornelio de Maiestate M. Plautius Syllanus tribunus plebis. C. Pompeio Strabone, L. Portio Catone consulibus secundo anno belli Italici, cum equester ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit adiuuantibus nobilibus: quæ lex eam vim habuit, vt tribus singulæ quinos denos suffragio crearent, qui eo anno iudicabant, qui numerus sexcentos quinque, & viginti iudices conficiebat. Ex eóque factum est, vt senatores quoque in eo numero essent. Et quidam etiam ex ipsa plebe, quos à dignitate tribunos ærarios vocauerunt. idémque Asconius refert in orationem Ciceronis in L. Pisonem, Pompeium consulem legem tulisse: vt ex tribus ordinibus maximi census iudices legerentur. Hi autem omnes sexcenti vigintiquinque iudices cedulis inscripti erant singulis, quæ cedulæ cereis inuolutæ pilis in vrnam conijciebantur: & cum prætor iudices in destinata iam accusatione à senatu petijsset, sortitio ex vrna petentibus patribus manu pueri fiebat vnius & octuaginta pilarum: ea tamen (vt videtur) adhibita diligentia, vt pari numero ex vnoquoque trium ordinum iudices haberentur. Sed priusquam

Iudicia cõmunicata inter senatores equites, & tribunos ærarios

Sortitio iudicum.

apertis pilis causa agitaretur, testes vtriusq; partis à prætore per triduum audiebantur, dicta eorum iudices postea publicabant. quarta die adesse omnes in diem posterum iubebantur: quo die cum prætor adstantibus vtriusque partis aduocatis, atque etiam ipsis partibus, si volebant, pilis apertis vna octogesima eductos iudices ad se cōuenire iubebat, eo animo, & intētione, vt eadem hora considerent omnes: & cum accusator duas horas ad dicendum, reus tres haberet, illo die iudicaretur. Prius tamen quàm seorsum iretur, ex iudicibus pila eductis cerea, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reijciebat, quos ducerent suspectiores: sicq; vnus & quinquaginta iudices remanebant, qui sententiam simul cū prætore ferrent, hæc omnia ab Asconio non magis ex Verrinarum quàm Milonianæ orationis expositione sumpta diximus, & tamen nedū eo die, quo actio inchoaretur sentētia ferebatur, sed tredecim videmus Verrinæ accusationis fuisse actiones, quę propter dies feriatos, & propter cōperendinationes, multis mēsibus protractę sunt, & tempus agendi in ipsis actionibus singulis supradicto amplius datū acceptúmq; fuisse ostendemus, primum tamen fatemur, de duabus horis accusatori, tribus reo datis, in Miloniana causa fuisse seruatum, quod Pompeius tunc sine collega consul, sic obseruari lege lata cōstituit. sed Plinium Vrso videmus scripsisse: egeram tribus horis & dimidia, supererat sesquihora. Nam cum accusator ex lege sex horas, nouem reus accepisset. Et idem Valeriæ Paulinæ: sola velatus toga perstitit, & quidem horis septem, nam tam

Accusator duas horas ad dicendū reus tres habebat.

Reiectio iudicum.

diu dixit. & Cicero ipse pro Plancio: Recitetúrque oratio, quæ propter eius magnitudinem dicta descriptio est. Secunda tamen in Verrem actione causam prædictæ dubitationis nostræ Asconius sic tollere videtur. Dicit enim Ciceronē non vsum fuisse in ea actione perpetua oratione: sed breuiter crimina proponendo ad singula testes dedisse: infráque seipsum sic exponit. Argumentari est argumentis vti ad rem probandam: Dicere amplificatione vti ad commouēdum auditorem oratione perpetua. Itaque credimus agendi tempus fuisse, id quod prætor datíq; iudices liti expediendæ voluerunt impendere, nisi senatus consuléſve aliquo respectu aliter iussissent: sicut Pompeiū in Miloniana fecisse diximus. Cōperendinationes quid fuerint Asconius secunda actione sic ostendit, Cōperēdinatio est, ab vtrisq; litigatoribus inuicem sibi denuntiatio in perendinum diem. Namq; cum in rem aliquam agerent litigatores & pœna se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post xxx. dies: quo dato inter se perendinum diem, vt ad iudicium venirent denuntiabant. hoc idem vero Cicero ipse melius & diffusius tertia actione sic ostendit: Vt his ludorum diebus interpositis, nemo istum comperendinatum iudicaret: adimo enim comperendinatum, quod habet lex in se molestissimum bis vt causa dicatur. Verum, vt opinor, Glaucia primus tulit vt comperendinaretur reus. Antea vel iudicari primo poterāt, vel amplius pronuntiari. Reiectio iudicum, de qua superius dictum est à verbi significatione nota est: De qua Cicero pro Plancio. An vero nuper

Argumentari. Dicere

Cōperendinatio.

Reiectio iudicum.

clariſſimi ciues nomẽ æditi iudices non tulerũt? Cum ex cxxv,iudicib⁹ principibus equeſtris ordinis v.& lxx.reus reijceret, quinquaginta referret. Omniáque potius permiſcuerunt, quàm ei legi conditioníque parerent. Nos neque ex delectis iudicibus,ſed ex omni populo æditos ad reficiendum, ſed ab accuſatore inſtitutos iudices ita feremus,vt neminem reijciamus. Cicero item Attico. Nam vt reiectio iudicum facta eſt,maximis clamoribus tum accuſator tãquã cenſor bonus,homines nequiſſimos reijceret, reus tãquam demẽs laniſta frugaliſſimum quemq; ſecerneret. Non enim turpior vnquam in ludo talario conſeſſus fuit: Maculoſi ſenatores, nudi equites, tribuni non tam ærarij quàm vt appellantur ærati. Iudicũ vero delectus,& numerus præter prædictos ſtantis rei publicæ temporibus factos ſæpe numero variauit. Suetonius enim de Cæſare ſcribit. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equeſtris ordinis, & ſenatorij: tribunos ærarios, quod erat tertiũ ſuſtulit. Et de Auguſto. Ad tres iudicum decurias quartam addidit ex inferiore cenſu,quæ ducenariorum diceretur, iudicarétq; de leuioribus ſummis:iudices,à trigeſimo ætatis anno collegit,id eſt quinquennio maturius,quàm ſolebat:ac pleriſq; iudicandi munus detrectantibus vix conceſſit, vt ſingulis decurijs per vices annua vacatio eſſet. Et Galba iudicibus ſextam decuriam adijci precantibus non modo negauit, ſed & conceſſum à Claudio beneficium vt hyeme initióque iam ad iudicandum euocarentur eripuit. Iudices autem, vt profertur deputatos, maiores conſilium appellauere. Cicero pro P.

Iudicũ numerus variatus.

Quintio: Quæso C. Aquili vósque qui estis in cōsilio. Et pro Roscio. Qui ex ciuitate in senatū propter dignitatē: ex senatu in hoc cōsilium delecti estis propter securitatem. Et infra. Dij prohibeant iudices, vt hoc, quod maiores consilium publicum vocari voluerunt, præsidium sectorum existimetur. Idque nos etiam verbum per hanc occasionem exponemus. Asconius secunda in Verrem, Sectorem dicit æstimatorem redemptorémque bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectatus lucri sui, id est spem secutus existimationis suæ bona omnia in auctione vendit, & infert pecuniam in ærarium. & infra: Si conuictus sit reus atque damnatus, pecuniam reddit æstimata lite, hoc est in precium reductis omnibus furtis: quam summam pecuniæ proscriptis eius bonis sectores curabant. Litísque æstimatio non solum fit ex titulo propositi criminis, sed etiam ex alijs probationibus, quæ ex anteactis rebus iudices constituerunt. Redeundum vero est ad ea, quæ de iudicandi ordine inchoata, ob varias verborum expositiones sæpe interrupimus. diximus supra ex Asconio, ex iudicibus vno octogesimo pila eductis: quinos ex singulis ordinibus accusatorem, totidem reum reiecisse. Sed videtur Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita voluisse, in arbitrio partium fuisse vnum & quinquaginta iudices: qui ex reiectione manserunt, tamdiu mutatos fuisse quousque partes concordes remāsissent: súntque hæc verba. Neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatiōe cuiusquā, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicē, nisi qui in-

Sector

ter aduersarios conuenisset, deinde prætores vrbani, qui iurati debent quemq; optimum in selectos iudices referre, iudicibus ea de qua diximus diligentia præparatis, & testibus à prætore clàm auditis, ad sedendum constituta die ibāt.

Cōsessus iudicū vbi.

Erátque vt plurimum in foro sub rostris ipse cōsessus, suggesto ex tabulatis, tam longo támque eminente parato, vt recto ad lineam ordine sedentes, non solum causæ actoribus, sed populo frequenti conuenturo conspicui essent, & subsellia dicturis aduocatis testibúsque ac ipsis partibus eorúmque actoribus data fuisse: tum indicat Asconius: tum apertius dicit Plinius, vt inferius apparebit. Dúmque diceret accusans orator: &

Testiū mos

pariter postea dum responderet defendens: testes (quod supra diximus) à prætore prius examinati, suo loco singuli, à prætore interrogabantur: qui palàm, & alta voce vt à cunctis exaudirentur, suum aperiebant confirmabántque testimonium. Nam refert Asconius in Milonianam Ciceronis orationē, C. Asinium Stolam testem, qui erat cum P. Clodio quando occisus fuit, & atrocitatem rei factæ, quàm maxime potuit auxit: cum interrogaretur à prætore, tanto tumultu Milonianæ multitudinis circumstantis exterritum fuisse, vt vim vltimam timens in tribunali à Domitio prætore reciperetur. Pompeius igit postera die cū præsidio venit: qua re territi Clodiani silentio verba testiū per biduū audiri passi sunt. Vnde accidit vt multi ex partis vtriusque testib9, cū citati ad dicēdū palàm ea quæ prætori deposuerāt, ob metū, & timorē non auderent cōparere, damnati fuerint: quorū tamē maiorem

partẽ Clodianorũ fuiſſe refert Aſconi9. Et teſtes dicit Aſconius iuratos productóſq; ſolere, non ſolum ne falſa dicerent, verum etiam ne quæ vera eſſent tacerent adigi: Vnde Cicero ipſe quarta in Verrem actione. Nunc quoq; vnà ſunt teſtes: cũ interrogabuntur obligentur nõ ſolum de iuriſiurandi atq; exiſtimationis periculo etiã de cõmuni: ſed inter ſe conſcientia admonebuntur. poſtq̃ aduocati vtrinq; dixerãt, teſtéſq; auditi erãt, permittebatur accuſato, & eius aduocatis, vt laudatores viros vrbis grauiſſimos prȩſtantiſſimóſque prout poterant in ſuam cõmendationẽ producerent: quibus licebat, ſi coram ipſi dicere, & intereſſe nolebant, aut ſi abſentes eſſent, per tabellas ſuffragari. Cicero tertia in Verrẽ actione. Vt in iudicijs, qui decem laudatores dare nõ poteſt, honeſtius eſt ei nullũ dare: q̃ illũ quaſi legitimũ numerũ conſuetudinis nõ explere. Aſconius in orationẽ pro M. Scauro: Laudauerunt Scaurũ cõſulares nouẽ, qui aberant per tabellas: vnus prȩterea adoleſcens laudauit, frater eius Cornelius Fauſtus. is in laudatione multa humiliter & cum lachrymis locutus, nõ minus audiẽtes permouit q̃ Scaurus ipſe permouerat. Quẽ laudãdi morẽ in abuſum breui defluxiſſe Plinius in hũc modum deflet. Sequũtur auditores actoribus ſimiles: conuenitur à conductis, & redẽptis: in media baſilica, tã palàm ſportulæ, q̃ in triclinio dãtur: ex iudicio in iudiciũ pari mercede trãſitur. ijſdẽ latinũ nomẽ eſt, laudiceni. heri duo nomẽclatores mei, habẽt ſanè ætatẽ eorũ qui nuper togas ſumpſerũt, ternis denarijs ad laudandũ trahebãtur. Nec ſoli laudatores ad accuſati defenſionẽ corã præ-

Ne teſtes falſa dicerẽt aut vera tacerent adactos.

Vt rei poſſent laudatores in ſui commendationem producere.

Supplicatores pro reo ante sententiam.

tore & consilio ante sententiã:sed & supplicatores quoq; propinqui & affines admittebãtur. Asconius Pedianus in orationẽ pro M.Scauro:Ad genua iudicũ cum sentẽtiæ ferrẽtur ab vno latere Scaurus ipse,& M.Glabrio sororis fili9,& Paulus,& P.Lentulus Lentuli Nigri flaminis filij,& L.Æmilius Bucca filius,& C.Menius fausta natus supplicauerunt:ex altera parte Sylla Faustus frater Scauri & C.Antonius Licinius:cui Fausta ante paucos mẽses nupserat,dimissa à Menio:& P.Peduceius & C.Cato & M.Olena Scortian9. Quod autẽ diximus prædictos ante sentẽtiam, & Asconius scribit, cũ sentẽtiæ ferrẽtur supplicasse,pariter verũ fuit. Nam post auditos laudatores,aut eorũ tabellis palàm lectis : prætor per viatorẽ cistam circũferri iussit tabellis plenã,noua & pura cera delibutis:quo præeũte viator subsecutus, è familia prætoris dignior quispiã à superiore consessu incipiens, singulis iudicibus tabellã ita dabat,vt ab vniuerso populo inspiceretur.Intereáque tenentẽ manu stilũ supplices illi orabant,signabátque euestigio iudex cum prælo quid sui esset iudicij,quod quidẽ à nemine dum fieret,licet tabella prælúmq; viderẽtur, intelligi poterat.Nam qui absoluebat.A.qui cõdẽnabat, C.literas scribebat vnicas:reuersiq; illico prætoris nuntij,tabellas in eandẽ recipiebant cistã. Et oẽs duas & quiquagĩta ad prętoris pedes in suggesto effundebãt:quib9 separatis ab inuicẽ tabellis,facile erat discernere,condemnatus ne,an absolutus erat accusatus.Videmus tamẽ in duab9 ab Asconio factis enumerationibus , aliquos ex iudicibus non absoluisse,neq; condemnasse, quos-

Cista tabellis plena à viatore circumferebatur.

A C

Quosdã ex iudicib9 nec absoluisse nec condẽnasse.

rum litera,quæ fuerit, traditum non inuenimus. In Miloniana enim sic tradit Asconius.Condemnauerunt senatores decem, absoluerunt septem. Condemnauerũt equites Romani nouem,absoluerunt septem:sed ex tribunis ærarijs absoluerũt decem,sex damnauerunt, quo in computo tres iudicum tabellæ quid habuerint,non est traditũ. De Scauri autem absolutione sic tradit Asconius : vt similis prædicto computus fieri nequeat: Nam dicit : sententias tulerunt senatores duo & viginti: tribuni ærarij sex . Ex quibus damnauerunt senatores quatuor:equites duo:tribuni duo. Ad extremum dicit Asconius moris veterum fuisse:cum satis visum esset fluxisse verborum,oratores hanc sibi necessitatẽ finiendæ orationis imponere,vt dicerent Dixi: Et ab vtraq; parte oratione consumpta,vt consilium dimitteretur:prætor soleret pronunciare,dixerũt.De tabellis præter id quod longe supra diximus,sic habet Cicero ad Quintum fratrem . Quid plura de iudicibus:duo prætorij sederunt , Domitius & Caluinus.is aperte absoluit vt omnes viderent:& Cato diruptis tabellis de circulo se subduxit:& Põpeio prius nunciauit. & pro C. Rabirio posthumio.Vbi est igitur sapientia iudicis in hoc:vt nõ solum quid possit,sed etiam quid debeat ponderet?datur tibi tabella iudicij.De subsellijs præter illa quæ diximus ab Asconio sumpta:sic indicat Plinius orator in suis iudicijs:quę tamen à superioribus stantis rei publicæ plurimum differunt: scribit enim epistolam Romano. Atria Viriola fœmina splendide nata, nupta prætorio viro:exhæredata ab octogenario parente, intra vnde-

Dixi.

Dixerunt.

cim dies quàm illi nouercam amore captus indu xerat: quadruplici iudicio bona paterna repetebat. Sedebant iudices. clxxx. tot enim quatuor iudicijs conscribuntur: ingens vtrinq; aduocatorum numerus, & numerosa subsellia, præstantiũ corona latissimum iudicium publici circulo ambibat. Ad hoc stipatum tribunal, atque etiam ex superiore basilicæ parte, qua fœminæ, & viri, & quod difficile, & visendi studio imminebant. His quæ supra tam varie sunt dicta expeditis, bona condemnati omnia in manus sectorum à prætore ponebantur, cõtractæq; inde pecuniæ partim læsis & damna passis, ex legis repetũdarum forma dabantur: partim in ærarium referebantur.

Bona cõdẽnati in manus sectorũ à prætore ponebãtur.

Finis libri quarti triumphantis Romæ, qui & administrationis reipublicæ secundus.

Parisijs per Simonem Colinæum pridie Kal. Ianuarij Anno. 1532.

BLONDI FLAVII FORLI- VIENSIS DE ROMA TRIVM- phante Liber Quintus, ad decimum vsq; eiusdē argumenti librum.

Parisijs

Apud Simonem Colinæum

1533.

RERVM ACVOcum hoc in libello insigniorum index alphabeticus.

A primam faciē indicat, b. secundam.

✝ v

FINIS.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMphãtis liber Quintus, Qui & administrationis Reip. Tertius.

MAGNAM REIPVBLIcę administrationis partem superiores duo libri indicant potius q̃ ostendũt: cæteras partes pari inquisitionis labore, sed nescio an pari vtilitate tertius hic absoluet: quãquam ipsæ omnes inter se administrationis partes parem nõ magis vtilitatem, q̃ necessitatem habere videntur. Nam si pulchrum & gloriosum fuit, orbem Romanum tam late patentem, in vnam Rempub. conglutinare: si magistratibus deligendis, si postea iudicijs faciendis ea adhibita est forma, vt tres ordines populum constituentes Romanum, ex omni gentium nationumq; colluuione conflatum, suã publice & priuatim retinerent dignitatẽ auctoritatemq;, & quod in Republica plurimi faciendum est, pro fortunarum & virtutũ modo æqualitatem: si inquam prædicta magnæ, vt fuerunt, in Repub. administranda vtilitatis fuisse quis iudicabit: idem intelligere poterit, vectigalia, publicanos, tributa, redemptores, portoria, sal, pecuaria, aquarum distributionem, mercatores, fœneratores, auctiones, hastas, annonã, & huiusmodi multa, ex quibus pecunia Reipub neruus, & omnis vitæ adminicula publice & priuatim cõ-

ficiuntur, nõ minora superius dictis, Reip. com- moda emolumentaque attulisse. Vectigalia quæ sunt publica cum ostendere pergit Vlpianus in verborum significationibus, verbi etiam vim sa- tis exprimere videtur: hanc scilicet, ꝙ præmium Respub. capit ex his quæ diuersis modis conue- hi contingit. Publica inter habentur, non sacra, nec religiosa, nec quæ publicis vsibus destinata sunt: sed si qua sunt ciuitatum veluti bona, ceu peculia seruorum, ciuitatum proculdubio publi- ca habentur. Publica vectigalia intelligere debe- mus, ex quibus vectigalia fiscus accipit, quale est vectigal portus, vel venalium rerũ, item sali- narum, & metallorũ, & piscariorum. Festus Põ- peius scribit: Lacus Lucrinus in vectigalibus pu- blicis primus locatur emendus, ominis boni gra- tia, vt in delectu censuve primi nominentur. Ci- cero in legem agrariam Rulli primam. Censori- bus vectigalia locare nusquã licet, nisi in conspe- ctu populi Romani. Et infra. Vectigalia locare nusquã licet, nisi in hac vrbe. & Macrobius in sa- turnalibus dicit Kl. Martij consueuisse vectigalia locari. Quantũ vero vectigalia inter se differãt, Cicero in superiori oratione sic ostẽdit. An obliti estis Italico bello amissis cæteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alue- ritis? An ignoratis cætera illa magnifica populi Romani vectigalia, perleui sæpe momento for- tunæ inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiæ portus, quid Syriæ rura, quid omnia trans- marina vectigalia iuuabunt, tenuissima suspicio- ne prædonũ aut hostiũ iniecta? At vero hoc agri Cãpani vectigal cũ eiusmodi sit, vt cũ domi sit, &

Vectigalia

Kl. Martij vectigalia locari solita.

omnibus pręsidijs oppidorũ regatur, tũ neq; bellis infestũ, nec fructibus variũ, nec cælo aut loco calamitosum esse soleat: maiores nostri non solũ id quod a Cãpanis ceperant, non imminuerunt, verum etiam quod & tenebãt, a quibus adimi de iure non poterat, coemerunt. De eodem vectigali Cicero ad Atticũ scribit. Portorijs Italiæ sublatis, agro Campano diuiso: quod vectigal superest domesticũ, præter vicesimã, quæ videtur vna conciuncula clamore pedissequorum nostrorum esse peritura? Quod autem Cicero de vicesima timere est visus, ne parua conciuncula eam tolleret, breui euenisse videtur: quòd cum paulo prius fuisset instituta, nunq̃ postea fuit cõtinuata: erat q; id onus Italię additum, vt omnium rei frumẽtarię reddituum vicesima pars populo Romano accederet. Vectigalibus autem publicis pro posse defendendis ampliandisque Cicero magnum semper studium impendit. Vnde in Verris accusatione actione secunda. In hac causa frumentaria cognoscẽda hoc vobis proponite iudices, vos de rebus fortunisq; Siculorũ omnium, de ciuium Romanorum qui erãt in Sicilia, bonis, de vectigalibus a maioribus traditis, de vita victuq; populi Romani cognituros. Erat vero id vectigal dignum, de quo Cicero diceret vitam victumq; populi Ro. pendere. Nam subacta a M. Marcello Sicilia, agros omnes, qui amplissimi in ea insula, feracissimiq; sunt: sicut ab Hierone, & alijs regibus fieri consueuerat, pro Reipublicæ vectigalibus retinuerunt: quos postea moris fuit aratoribus locare, decimam inde reddentibus: idq; vectigal prętor cum locare consueuisset, & recu-

Vicesima ex redditibus rei frumentariæ Rom. populo dabatur.

Vectigal ex agris Siciliæ.

peratores, id est fideiussores accipere: qui tamen curam inspiciendi quid arator ageret, & simul decimandi haberent. Verres in facienda huiusmodi locatione, recuperatores ex suis ministris accepit homines furacissimos. Hinc est ꝙ Cicero in prædicta actione sæpe sic replicat. Illi viri optimi de cohorte istius recuperatores. Et infra: Si me Hercules ex omni copia conuentus Syracusani splendidissimorum hominum honestissimorumq; faceres potestatem aratori non modo reijciendi, sed etiam sumendi recuperatores: tamen hoc nouum genus iniuriæ nemo ferre posset. & item infra: Omniũ controuersiarum quę essent inter aratorem & decumanum, edicit se recuperatorem daturum. Paulus iurecõsultus. Vectigales alij dicuntur agri ciuitatum, alij nõ. Vectigales sunt qui in perpetuum locantur, id est hac lege, vt quãdiu pro his vectigal pendatur, tãdiu neq; ipsis qui conduxerunt, neq; his qui in locum succedunt ipsorum, auferri eos liceat. Quãtum autem nõ magis Reip. vsui, ꝙ̃ prouincijs vtilitati cesserit vectigalium institutio, Cicero ad Quintum fratrem Asiæ Proprætorem sic ostẽdit. Simul & illud Asia cogitet, nullam ab se neq; belli externi, neq; discordiarum domesticarum calamitatem absuturam fuisse, si hoc imperio non teneretur. Id autem imperium cum retineri sine vectigalibus nullo modo possit: ęquo animo parte aliqua suorum fructuũ pacem sibi sempiternam redimat. Vnde non iniuria de laudibus Pompeij differens Cicero sic dicit. Aguntur certissima & maxima populi Romani vectigalia, quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia

Vectigales perpetui.

belli requiretis. Cæterarum prouinciarum vectigalia tanta sunt, vt his ad ipsas prouincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tã opima est, & fertilis, vt & vbertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine pensionis, & multitudine earum rerum quæ expetuntur, facile omnibus terris antecellat. Et vectigalia sua nõ solum respublica Romana, sed vnũquodque habuit municipium quę aliquando extra ipsius oppidi solum remotissima erant. nam Atellani, quod oppidũ nunc est Auersa vrbs prope Neapolim, in Gallia Cisalpina: nunc Longobardia, vnius oppidi pretio comparati vectigalia habuerunt. Cicero Cluuio. Locutus sum de agro vectigali municipij Atellani, qui esset in Gallia. & Cicero Bruto. Pro Arpinatibus, quorum quidem omnia cõmoda, omnesq; facultates, quibus & sacra conficere, & sarta tecta ædium sacrarũ locorumq; cõmuniũ tueri possint: consistunt in his vectigalibus, quę habent in prouincia Gallia. Ad ea visenda, pecuniasq; quæ à colonis debẽtur exigendas, equites Romanos misimus. Publicanos appellarunt maiores eos qui vectigalia & alios populi Romani reditus exigendos certo constituto pretio redimebant, quorum ordinem & numero amplissimũ, & personarum dignitate potẽtissimũ fuisse constat. Nam & equites Romani pro maxima parte erant qui conducebant, & illis senatus cæteriq; Reipubli. curam administrationis gerentes, libentius q̃ alijs locabant, quòd equites ipsi eo conseruando proprij quæstus & emolumenti cõmodo pacem potius vectigalium amicissimã suadebãt, quàm bellum

Vnũquodq; municipiũ vectigalia habuisse.

Publicani.

Equites vectigalia cõducebant.

optabant, & prouincias in quibus militabant, attentiori cura à motibus & hostium incursionibus defensabant. Hinc cum is ordo plurimum in comitijs iudicijsq;, sicut ostendimus, valeret, eorum amicitiam magnates quiq;, presertim Cicero ipse quærebat. Cicero in oratione pro Plancio. Qui publicanorum ordo quanto adiumento sit, in honore quis nescit? Flos enim equitum Romanorũ, ornamentũ ciuitatis, firmamentũ Reipublicę, publicanorũ ordine continetur. Cicero item Quinto fratri Asię proprętori. Potes etiam tu id facere, quod & fecisti egregie, & facis: vt cõmemores quãta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus: vt remoto imperio, ac vi potestatis, & fascium, publicanos tamen græcis gratia & authoritate coniungas. Et Lentulo scribens Cicero homini amicissimo, & quem in periculo constitutũ consilio adiuuabat. Nosti consuetudinem publicanorum. scis q̃ grauiter inimici ipsi ipsi illi Quinto Scęuolæ fuerũt: tibi tamen suadeo, vt si quibus rebus possis, eum tibi ordinẽ aut reconcilies, aut mitiges. Et Crassipedi item. Me vniuerso ordini publicanorum semper libentissime tribuerim. Et de prouincijs consularibus decernendis orans Cicero, in maximo Asiæ prouinciæ periculo, vt Pompeius illi præficeretur suadens, Iam vero publicanos miseros, me etiam miserum illorum ita de me meritorũ miserijs ac dolore. Et pro domo sua ad pontifices. Proximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicanorũ societates de meo cõsulatu, ac de rebus meis gestis amplissima decreta fecerunt. Et Caium Rabiriũ Posthumiũ

ꝓ quo orabat Cicero laudãs : Huius pater Caius Curius princeps ordinis equeſtris fortiſſimus, & maximus publicanus. Nec tamẽ exigẽdis vectigalibus alijſq; redditib9 ipſi equites Romani militiæ addicti operam dabant, ſed alios habebant miniſtros ciues Romanos ad id idoneos: qui mãcipes appellati ſunt: quos Aſconius in diuinatione, prima in Verrẽ actione ſic diffinit. Mancipes ſunt publicanorũ principes, Roma. homines, qui quęſtus ſui cauſa decimas redimũt. & Cicero ipſe quinta in Verrẽ actione. Quid eſt Verres? ne illã quidem tibi defenſionẽ reliquã feciſti? Mancipes in iſtis rebus eſſe verſatos: mancipes frumẽtum improbaſſe: mãcipes precio cum ciuitatibus decidiſſe? Et alios equitibus Romanis ad id fuiſſe miniſtros, Cicero ad Atticum ſic innuit. Tu autẽ literas ſæpe dare tabellarijs publicanorũ poteris per magiſtros ſcripturæ & Ponti & noſtrarum diœceſum. Tributum vnde ſit dictũ, & quomodo originem habuit, M. Varro de lingua latina ſic oſtendit. Tributum dictum à tribubus, ꝗ ea pecunia quæ populo imperata erat, tributim à ſingulis exigebatur. Vnde per hãc occaſionẽ tribuni verbum ſic idem Varro exponit. Vt militi redderẽt æs militare, tribuni ſunt dicti. Quod autem tributum conferrent ciues, cuiuſcunq; ordinis, ſtatus, & gradus, pro modo facultatum, facta diſtributione per centenas partes: ſicut ætate noſtra Veneti obſeruant: Cicero ad Brutũ ſcribens, cuius imperatoris exercitus apud Mutinã rei pecuniarię indigẽtia laborabat, ſic innuit. Maximus autẽ (niſi forte me fallit) nodus eſt in republica inopia rei pecuniariæ. obdureſcunt enim

Mancipes.

Tributum unde.

Tribuni.

magis quotidie boni viri ad vocem tributi:quod centesima collatum impudenti censu locupletũ viduarum legionum præmijs omne consumitur. Impendent autem infiniti sumptus, cum in hos exercitus quibus nunc defendimur,tum vero in tuũ. Et tributi soluendi vetustissimũ fuisse morẽ,Liuius secũdo sic ostendit. Tributũ inde indictum,patres cõferre ipsi primi.Et quia nondũ argentũ signatũ erat: æs graue plaustris quidã ad ærariũ cõuehentes,speciosam etiã collationẽ faciebãt.cũ senatus summa fide ex censu cõtulisset, primores plębis nobiliũ amici ex cõposito cõferre incipiũt:quos cũ à patribus collaudari,& à militari ætate tanq̃ bonos ciues cõspici vulgus hominũ vidit,repente spreto tribunitio auxilio certamen cõferẽdi est ortũ.Et libro postea septimo Liui9 leuatas fuisse dicit duas maximas res,quia tributo & delectu supersessum.Quo autẽ tẽpore tributa postmodũ in stipẽdia militũ fuerint collata:Liuius decimo ostẽdit.Nam post triũphum à Papirio cursore de Samnitibus ductũ ipse nihil militi dederat:sed prędam omnẽ in ærariũ cõtulerat. Tributũ tunc in stipẽdium militũ fuit collatũ.Et libro primo trigesimo Liuius dicit. Cum Carthaginenses argentũ in stipẽdium impositũ adduxissent,quia probum non esse quęstores renunciarunt,experientibusq; pars quarta decocta erat,pecunia mutua Romæ sumpta detrimentũ argenti expleuerũt. Et ne mirum cui sit quod de argento est dictum,Plinius affirmat populũ Romanũ victis gentibus argentũ imperasse,non aurum. Nec vero sola vrbs Romana, sed & multæ prouinciæ & vrbes,quod supra ostendimus, tri-

Tributa in stipẽdia militum collata.

buta soluerunt.de Paulo enim Aemilio supra est dictum,quod Macedonia & Illyrio receptis tributum imposuerit, mediũ tamen illius quod regibus soluere cõsueuissent. Et Scipio Numantia funditus excisa,multas Hispaniæ vrbes tributarias effecit.Pompeius bello piratico cõfecto Ponti vrbes & circũstantes tributarias effecit.Berodem regem Albanorũ tributariũ dimisit. Ne autem prouinciales tributis indecẽter grauarẽtur, nonnulli principes prouiderunt.Nam Suetonius de Tiberio scribit·Pręsidibus onerandas tributo prouincias suadentibus, rescripsit,Boni pastoris esse tondere pecus, nõ deglubere.Et Helius Spartianus de Hadriano dicit,eũ tributa multis remisisse.Fuerũt prędictis similia emolumenta reipu. portoria, de quorum ministris sic habet Nonius Marcellus:Portitores telonarij,qui portum obsidentes omnia sciscitantur,vt ex eo vectigal accipiant.Et Asconius secũda in Verrẽ actione;Portorij,qui portoria redimunt.Liuius autẽ secundo dicit, Portorijs quoq; & tributo plebs liberata, vt diuites cõferrent,qui oneri ferendo essent.Pauperes satis stipendij pendere,si liberos educarẽt. Et diligentiã quæ exigendis portorijs adhiberetur,Cicero secũda in Verrẽ actione sic ostendit. Inuenio duos solos libellos à Lucio Canuleio missos socijs ex portu Syracusis,in quibus erat ratio scripta mẽsium: cõplurimarũ rerũ exportatarũ istius nomine sine portorio. Salis itẽ aliud fuit Romanis maximum vectigal. Liuius in quinto. Ancum Martiũ regem primo instituisse salinas, & populo salis modia sex in congiarium dedisse dicit, sed postea vndetrigesimo Liuius scribit,

Portoria. Portitores. Telonarij.

Salis vectigal.

Vectigal etiã nouum ex salaria annona statuerunt: Sextante sal & Romæ, & per totã Italiam erat. & sextantem docebimus sextam fuisse vnciæ partem, æris scilicet: vt si ad nostram referremus ætatem, duobus quatrinis salis libra venderetur, Romæ pretio eodem, pluris in foris & cõciliabulis, & alio alibi precio prębendum locauerunt. Id vectigal cõmentum alterius ex censoribus satis credebant, quod iniquo populi iudicio damnatus esset. Id precio salis maxime oneratis tribubus, quarum opera damnatus erat, credebant: Inde Salinator Liuio cognomen. Et nõ paruum ex pecuarijs emolumentum publice simul & priuatim Romani perceperũt. Pecuarios autem Asconius super diuinationẽ Verrinarũ exponit, esse qui pecora publica redimunt. Videmus vero tradi à vetustioribus, Romanos & vrbis & imperij fũdatores, nihil in bonis aliud pręter pecudes habuisse. Vnde vult Festus verbũ peculatus pro furto publico poni: quia sic à principio dici cœperit, tũc cũ Romani pręter pecudes nihil habebãt. Et Varro suis temporibus seruatũ fuisse dicit, quod pariter & nostra ętate seruatur: vt greges ouium longe abigantur in Samnium ex Apulia æstiuatum. fuitq; semper maxima hominum multitudo, quę gregibus custodiendis in Apulia est obuersata. Vnde Cicero tertia in Catilinam. In M. Ceparium cui ad solicitandos pastores Apulia est attributa, & siluas lucosq; publicos Romani vectigales habuere: Vnde Lucar appellatum esse, quod ex lucis caperetur, Festus scribit. Et Cicero pro Milone orans de Clodio. Seruos agrestes, & barbaros, quibus siluas publi

Liuius Salinator.

Pecuarij.

Peculatus.

Lucar.

cas depopulatus erat, Hetruriãque vexauerat ex Apẽnino. Vult autẽ M. Varro omnis pecuniȩ pecus fuisse fundamẽtũ. nec tamẽ, quod aliqui crediderũt, vult Varro pecuniã prȩdicta ratione dictã esse à pecude, sed potius quia, quod infra ostẽdemus, antiquissimũ ęs quod est conflatũ, pecore est notatũ. Celsus autẽ iurecõsultus scribit, peculiũ appellatur, quod præsidij causa reponeretur: vt Paulus ait quibusdã bellis ciuilibus factitatũ, & audisse se senes rusticos ita dicẽtes, pecuniã sine peculio fragilẽ esse. Primogenius tamẽ in verborũ significationib⁹ vult pecunię nomine nõ solum pecuniã, sed omnes res, tam solidas, q̃ mobiles, & tam corpora, q̃ iura cõtineri. Magnũ quoq; vectigal dedisse Reipublicę aquas per formas in vrbem introductas, Frontinus de aquæductibus tractans ostẽdit. Et nos castella lacusq; & cæteras aquæductuum partes in Roma describentes instaurata, particularia indicauimus vectigalia. Mercatura, & si priuatorũ fuerit exercitium, ex quo vectigalia plurimũ acciperent incrementi: aliquid tamẽ cũ publica salute ex eo coniunctũ habuit, quod pecunia quæ diuersis modis trans mare traijciebatur, eam quæ erat Romæ, vel augebat prout successerat, vel imminuebat. De verbi autem vi sic habet Nonius, Merx species ipsa. Mercatura actus. Et traiectitiã pecuniam esse dicit Modestinus iurecõsultus, quæ trans mare vehitur. cæterũ si eodem loco consumitur, nõ erit traiectitia. Sed videndum an merces ex ea pecunia cõparatæ in ea causa habeãtur. Et interest vtrũ ipsæ periculo creditoris nauigent, tũc enim pecunia traiectitia fit. Et de ipsarum vtilitate vel

Pecus fundamẽtum pecuniæ.

Pecunia vñ

Peculium.

Aquarũ vectigal.

Merx.

Mercatura

Pecũia traiectitia.

damno, de laudibus Pompeij orãs Cicero sic habet. Deinde cęteris ex ordinibus homines gnaui & industrij partim in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis: partim eorum in ea prouincia pecunias magnas collatas habẽt. Et infra: Nam cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romæ solutione impedita fidem concidisse. hæc fides atq; ratio pecuniarum, quæ Romæ, quę in foro versatur, implicita est cũ illis pecunijs asiaticis & cohæret. Vnde Cicero ꝓ Plancio orans, eum ex bono loco visus est laudare, cum patrem eius equitem Romanũ dixit maximarũ societatum authorẽ: plurimarũ fuisse magistrum. Et ad Crassipedem scribens idem de Bithynijs mercatoribus sic habet. Quanq̃ tibi pręsens cõmẽdaui, vt potui diligentissime, socios Bithyniæ, quę societas ordine ipso hominũ genere pars est maxima ciuitatis. Iuuerunt autẽ difficillimis temporibus rempu. societates mercatorum. Liuius XXIII. cum Scipiones in Hispaniã frumentũ vestimentaq; exercitui supplenda postulassent, nec vnde darent senatus populusq; haberent: Fuluius prætor in cõcione exhortatus est eos qui redẽpturis auxissent patrimonia, vt Reipubli. ex qua creuissent, ad tempus cõmodarent. Tres societates XIX hominum effecerunt, pacti vt quæ in naues imposuissent, ab hostium tẽpestatisque vi publico periculo essent: exsoluitque postea senatus. & XXIIII. Cũ censores ob inopiam ærarij se iam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, ciuiliumq; equorũ prębendorum, ac similium his rerum, cõueniunt ad eos frequẽtes, qui hastæ huius generis assueuerãt:

Mercatorũ societates reipu. vsui fuisse.

hortāturq; censores, vti omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab ærario petiturum esse. Fuerūt autem mercatoribus inferiores Mangones. Affranius iureconsultus non mercatores, sed venalitiarios appellari ait. Et malis mercatoribus pœnā Vlpianus iureconsultus decernit, Stellionatum dicens maxime in his locū habere, si quis pro re forte alij obligata, dissimiliter obligatam per calliditatem alij distraxerit, vel permutauerit, vel in solutū dederit, & si quis merces suppofuerit, vel obligatas auertit, vel corrupit: si quis imposturam fecerit, vel collusionem in mercē alterius. Multa collegimus Reip. neruos pecuniam facientia: quæ omnis pecunia cū in ærarium inferretur, de eo altius multa repetere licet, quæ pro alteris Romæ & Reipub. incunabulis haberi poterūt. Aerariū fuisse dicit Plutarchus in Saturni æde, quia nullum eius dei tēpore furtum fuerit commissum, vel quia Valerius Publicola ibi constituerit: vtputa in loco tuto & munito natura: tabulasq; publicas in eo fuisse seruatas scribit. quanquā supra a nobis ostensum est, non modo tabulas, sed libros quoq; Elephantinos ibi fuisse seruatos, in quibus x x x v essent conscriptæ tribus: & pariter alios, in quibus & senatusconsulta conscriberentur. Nec dubitamus quin eo in loco omnes publicarū rationum libri conseruarentur. Suetonius in Cæsaris rebus gestis. Tabulas veteres ærarij debitorum vel præcipuā calumniandi materiā exussit. Plutarchus prædictis addit, legatos vndecunq; Romam venientes, ædem Saturni primo adijsse, de-

Mangones
Venalitiarij.
Stellionatus.
Aerarium in æde Saturni.
Tabulæ publicæ.
Elephantini libri.

Legatorũ externorũ nomina a præfectis ærarij notabantur.

inde a pręfectis ęrarij vbi edidiſſent nomina, fuiſſe deſcriptos, quia Quæſtores Legatis munera mittebant, & ægrotos curabant. qui ſi morbo interiſſent, ſumptu publico ſepeliendos curabant. Et poſtea propter multitudinem Legatorum ſumptus fuiſſe ſublatos, manſiſſeqꝫ, vt præfectos ærarij adirent, quibus nomina ſua edãt, ac ſcribi faciant.

Non ſolũ pecuniam in ærario ſolitã ſeruari: ſed & alias res.

Inferebantur vero in ærarium non modo æra, a quibus dictum ærarium aſſerit M. Varro, ſed res quoqꝫ vtilitatem Reipu. allaturæ. Liuius enim dicit M. Pinarium prętorem in acie ad duo milia Corſorũ cecidiſſe, qua clade cõpulſi obſides dederunt, & cæræ centum milia pondo. Quanq̃ autem huiuſmodi, aut præda, aut præmia a victis habita, in primis ærariũ locupletaſſe vidẽtur, vt ſupradicta a nobis diligenter enumerata, vectigalia, portoria, ſal, ſtipendia, ſicut ordine percipiebantur, ſic ordinarijs ſumptibus ſatiſfeciſſe videantur: habita tamen de hoſtibus victis ſpolia ærarium melius compleuerũt: adeo vt Plinius Plutarchuſqꝫ in Pauli Aemilij vita, cõcordi referant ſenſu, tantũ auri & argenti in ærarium retuliſſe Aemilium Paulum Perſe deuicto, vt nullum poſtea tributũ a ciuibus perſolui oportuerit, vſqꝫ ad Hircij & Panſæ conſulatum, qui circa primũ Cæſaris Auguſti, & M. Antonij ciuile bellum cõſules fuerunt. De eoqꝫ defectu pecuniæ, quem Reſp. etiam prius per belli ſcilicet Cæſaris & Põpei ciuilis initia habere cœpit, Cicero Attico ſic ſcribit. Sumus imparati a pecunia, quam quidem omnem non modo priuatam quæ in vrbe eſt, ſed etiam publicã quæ in ærario eſt, illi reliquimus. Et vere ſcripſit tunc Cicero.

Nam Cæſar repertã in ærario grandem vim pecunię abſtulit. Vnde ad annum inde quintum eo mortuo prædictis Hircio & Panſa conſulibus ciues grauari oportuit. In ærario autem principaliter æra, vnde locus eſt dictus, reponebantur. eratq; eius pars quædam ſecretior, in qua omniũ Reip. introituum pars viceſima ſeruabatur, tam obſtinate clauſa, vt niſi difficillimis rebus premeretur Reſpub. inde pecunia ſumi non poſſet. Liuius XXVII. Cætera expidiẽtibus quæ ad bellum opus erant conſulibus, aurum viceſimarium quod in ſanctiore ærario ad vltimos caſus ſeruabatur, promi placuit: prompta ad quatuor milia pondo auri. Sed & locum & actum ærarij cõſeruãdi, fiſcum maiores, ſicut & nos nunc, appellauere: cuius verbi & originẽ & cauſam Aſconius ſecunda in Verrem actione ſic exponit. Sportæ, vnde ſportulæ, nummorum ſunt receptacula, vt ſacci, ſaccelli, ſacculi, crumenæ, vellæ, ſcorticę, & manticæ, & marſupia. Fiſci vero, fiſcinę, fiſcellæ, ſpartea ſunt vtenſilia ad maioris ſummæ pecunias. Vnde quia maior ſumma eſt pecunię publicæ q̃ priuatę, ærariũ dicitur loculus & arca theſauri: pro ſaccello fiſc⁹, pecunia publica: a quo & confiſcari ſolet dici, in publicũ ius ærarij redigere. Quando autem primum pecuniæ Romanis fuerit vſus, a Plinio ſic habetur: Populus Rom. ante Pyrrhum regem deuictũ ne quidem argento ſignato vſus eſt: libralis ante, vnde & libella nũc dicitur, & dipõdius appẽdeba t aſſis. vnde & expenſa in rationibus dicũtur. Quin & militũ ſtipendiũ, hoc eſt ſtipes põderata. Argẽtũ ſignatũ eſt anno vrbis D. LXXXV. Q. Fabio cõſule, anno

Locus in ærario ſecretior.

Fiſcus.

Quãdo primum Romanis pecunię vſus.

quinto ante bellum primum Punicum: placuit denarius pro decē libris æris, quinarius pro quinq;, sestertium pro dipondio ac semisse. Librę autem pondus æris imminutū bello primo Punico cum impensis Respu. non sufficeret, Hannibale vrgente: & Q. Fabio dictatore asses vnciarij facti: placuitq; denarium sexdecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita Resp. dimidium lucrata. Lucius Brutus in tribunatu plebis octauam partem æris argento miscuit, qui nūc Victoriatus appellatur. Est autem signatus Victoria, vnde nomen. Hæc quę supra, vt apud Plinium Liuiumq; sunt tradita, posuimus, principia quidem habent ad id quod quærimus: sed fusius apertiusq; quoad poterimus declaranda sunt. Traditum est ex Liuio, post cladē naualem primo bello Punico a Fuluio Seruio cōsule in Africa acceptam, Romæ statim ducentas naues refectas, quo tempore nummi primi argētei fuerint cusi, & nummus decima pars denarij aurei fuerit. Et paulo infra in eodem bello scriptum est petitam fuisse ab Aphris pacem, & a Luctatio cōsule datam: dedisseq; Aphros ex fœdere omnes Romanorum captiuos, & tributum spopondisse in viginti annos tria millia talenta: talentumq; id fuisse quinquaginta libras argenti singulum. Sed alia quoq; fuerūt diuersissimi ab hoc ponderis talenta: de quibus cum a nobis sit dicēdum, alia quoq; monetarum numerorum & ponderū vocabula afferemus. Quæ omnia qualia per singulas ætates fuerint, examussim ostendere non magis difficile, q̄ impossibile fuerit, nō solum quia obscuris, & nostra ætate ignotis ver-

bis sunt a maioribus tradita, sed quia omnis ferè ætas suam habuit cudendi varietatem & formã. Videmus enim multos ex consulibus priscis sui vultus cusisse nummos, semper mensura & pondere variatos: quod maiore postea studio singuli principes factitarunt. & tamen interea nunq̃ est cessatum, victoriatos, bigatos, & quadrigatos cudi. Quę igitur verba exponere audeam⁹, ea proponemus ratione, vt ab infinita aliorum turba su pra vires exponenda liberi maneamus. erũt enim pecunia, libra, pondo, asses, nummus, denarius, talentum, sestertium, & quæ his connexa obligataq́, aut ab eis depẽdentia incident. Prima signati æris & argenti nota fuit pecus: vnde pecunia est dicta. Pondo & libram idem fuisse Festus Pompeius innuit, cũ dicit: duo asses singuli libram, & põdo efficiebant. Quare autem vnicæ rei duę fuerint appellationes, quid dicamus nihil aliud est, quàm nobis videri libram ab vnciarum diuersitate aliquãdo variasse: põdo semper idem fuisse quo omnes vsi fuerint: qui librę nomẽ si po suissent, dubium quod pondere designabant fore credebant. Talentum vero pondus fuisse constat multipliciter variatum. Nam præter supra dictũ ab Aphrica habitum, quod fuisse diximus librarum quinquaginta, fuit ægyptium: quod Plinius quindecim cõtinuisse pondo dicit. Duo item alia fuere talẽta, Atticũ, Euboicũ: rursusq́ atticũ fuit duplex, maius, & minus. Liuiusq́ libro XXXVI scribit magnum talentũ atticum LXXX libras & paulo plus habuisse: qui & paulo prius libro XXXIII. dixerat talentum illud magnũ LXXXIII habere libras, & quatuor vncias. Priscianus vero

Prima signati æris nota pecus

Pondo. Libra.

Talentorũ genera.

grammaticus talẽti eius attici maioris cõputum ad Romani vſus conſuetudinem hanc reducit, vt ſex milia Romanorũ denariorum impleat. Conſtat vero ad prædictorum intelligentiã, quoties in prædictis ſit ponderis mentio, argentũ id pondus, non æs aut aurum fuiſſe: niſi ea auri & æris vocabula ſint adiuncta. Romanis enim prior & crebrior argenti vſus fuit, q̃ auri: & argẽtum ipſi non aurum victis gentibus imperauere: ſicq́ vbi talentum octogintatrium librarũ, vnciarũ quatuor fuiſſe diximus, id ad argenti valorẽ erit referendum. Quod autem dicit Priſcianus ſex milia denariorũ Romanorũ impleuiſſe talẽtum, ad aureos denarios non eſt referendũ, qui aucta & florẽte Rep. ſunt ſic appellati, ſed ad primos denarios: quos ſexdecim aſſibus ęris permutari placuiſſe Fabio dictatori, ſupra eſt dictum. Sed his omiſſis minora Romanorũ pondera dicemus, ex quibus maiora illa quomodo cõficerentur intelligi poteſt. Siliqua fuit primum minimũq́, quod eſſe conſtat granũ thecæ incluſum fructus arbuſti: inde ſiliqua pariter appellatur, quo abundat Apulia, varioq́ vocabulo apud Italicos appellatur. Thecaq́ oblonga & plana ſaporis dulcedinem habet. Poſt ſiliquã erat ſcrypulus Græce, & obolus Latine dictus: qui ſex ſiliquis conficiebatur. Drachma deinde tribus cõſtabat ſcrypulis decem & octo ſiliquas cõplexa. Nũmus dehinc argẽteus quatuor ſcrypulos, hoc eſt drachmã, & tertiam continebat. Et vncia ſequebatur ex octo drachmis cõfecta. Libram dehinc Italicã duodecim vnciæ cõficiebãt, drachmas in ſe nonaginta ſex habẽtes. hęcq́ libra as apud Romanos, apud

Prior argẽti vſus Romanis quã auri. — *Siliqua.* — *Scrypulus.* — *Obolus.* — *Drachma.* — *Nũmus.* — *Vncia.* — *Libra Italica.* — *As.*

Græcos mna eſt dicta, quã poſtea Minã dici cõſuetudo obtinuit. Vtrũ vero libræ noſtri temporis par ea & correſpõdens fuerit, dediti arithmeticæ faciliter poterunt iudicare. Et libras viginti quatuor ſeſtertiũ Atticũ paruũ habuiſſe Seneca ad Nouatũ ſcribit. Vnde cũ dicat M. Varro viginti quatuor ſeſtertia libras ſexaginta cõficere, apparet ſeſtertiũ duabus libris & dimidia fuiſſe cõflatũ. Nam proſequitur idem Varro. Dipondius & ſemis antiquũ eſt ſeſtertiũ. Fuit autẽ maioribus cõſuetudo, vt æra in vocabuli compoſitione poſtponerent. ſicq; ſemiſquintus, ſemiſquartus, ſemiſtertius pronũciabãt. Dixerunt etiã dipondium a duobus ponderibus. & vnũ pondus fuit aſſipondũ, quaſi libræ vnius põdus. Reliqua deinceps a numero dicebantur vſq; ad centuſſis. & a tribus aſſibus treſſis. & pariter vſq; ad decẽ cõputabatur. Abinde ſumebatur a decẽ cõpoſitio. Decuſſiſq; a decẽ aſſibus: & a duobus decuſſibus viceſſis: deinde triceſſis vſq; ad cẽtuſſis. ſicq; Perſius. Et centũ Græcos vno centuſſe licetur: id eſt centũ libris vendit per auctionẽ, quæ per incrementũ pretij ſicut ſub haſta fiebat. Fuerunt pariter diuerſę vnciarũ ſupputationes, diuerſis appellatæ nominibus. Et cum libra vel as duodecim eſſet vnciarũ: Deunx vndecim vnciarũ dicebatur, quòd vncia vna demeretur a libra. Dextans vnciæ decem, quaſi dẽpto ſextante ex aſſe. Dodrãs vnciæ nouẽ, quaſi dempto quadrante ex aſſe. Beſſis vnciæ octo, quaſi binus triens. Sepunx, vnciæ ſeptem. Semis, vnciæ ſex: quaſi ſemis as, vel libra media. Quincunx vnciæ quinque. Triens vnciæ quatuor, id eſt tertia pars aſſis. Quadrans

Mina. Seſtertium atticum. Dipondius Semis. Aſſipõdiũ. Centuſſis. Treſſis. Decuſſis. Viceſſis. Triceſſis. Deunx. Dextans. Dodrans. Beſſis. Septunx. Semis. Quincũx. Triens. Quadrans

Sextans. Vncia Semiuncia Sextula Sicilicus Dimidia sextula.

vnciæ tres, quasi quarta pars assis. Sextans vnciæ duæ, quasi sexta pars assis: deinde vncia ab vno dicta est. Semiuncia semis est vnciæ: duæ sextulę sunt tertia pars vncię, id est scrypuli octo. Sicilicus scrypuli sex. Sextula scrypuli quatuor. Dimidia sextula, scrypuli duo. Ad eosque numeros cum hereditates diuiderentur, sic habet in oratione pro Aulo Cecinna M. Cicero, Facit hæredē ex deuncia & semiuncia Cecinnam, ex duabus sextulis M. Fulcinium libertum superioris viri: Ebutio sextulam aspergit. Satis per numeros ponderaque balbutisse videmur. Et tamen maximam eius rei partem qui a nobis desiderent, multos non dubitamus futuros. Sed ne res ipsa aliter aperiri, & absolute a nobis tractari potuerit, multa obstant: quòd per omnes (vt diximus) ætates ab vrbe cōdita in dies nostros variati nummi, mutata cum pōderibus formisque nomina, adeo vt paucissima ac ferme nulla veram a vi verborū notitiam nūc habeāt. Nec potuimus in hac (sicut in multis fecisse videmur) rei difficultatem ingenio & industria superare, quòd nulla extant priscorum volumina, in quibus aperta dictorū verborum mentio fiat. Characteribus enim & signis vbique talēta, sestertia, pōdo, libra, nūmus, denarius, scrypulus, & vetusta verborum supra a nobis positorū turba sunt per libros notata. quæ signa nullus ætate nostra recognoscit: & quæ fortassis cognosci possent, librariorum vitio deprauata sunt. sicque nulla potuit lectionis diligentia, quod non intelligebamus, vt disceremus efficere. Itaque ærarij partibus absolutis, ad alias Reip. administrationis partes redeamus. Eaque primū attingamus,

quę ex ipſo ærario aut horreis à pręfectis ærario primum inſtitutis, ad populi Romani vtilitatẽ bonamq́ gubernationẽ deprompta fuere. Scribit Plinius populum Romanũ cœpiſſe ſtipem ſpargere Sp. Poſthumio Q. Martio conſulibus. tantamq́ pecuniam in ærario fuiſſe, vt eam conferrent L. Scipioni: ex qua is ludos fecit. Annium quoq́ Martium idem dicit ędilem plebis primũ frumentum populo in modios aſſibus donaſſe, Heliumq́ pariter in ædilitate frumẽtum populo aſſibus præſtitiſſe, qua ex re ſtatuæ illi in capitolio & palatio poſitæ fuerint, & ſupremo die humeris à populo in rogũ delatus ſit. ſed huiuſmodi munera populus Roman⁹ ſub principibus ampliora ac frequentiora accepit. De Cæſare enim Suetonius ſcribit: Populo pręter frumenti duos modios, ac totidem olei libras, trecentos quoq́ nũmos quos pollicit⁹ olim erat, viritim diuiſit. Et munus populo epulũq́ cũ daret, quãuis macellarij oblocata darẽt, etiam ipſe domeſticũ apparauit. Item dedit epulum populo, ac viſcerationẽ, & poſt Hiſpanienſem victoriã duo prãdia. Nam cũ prius parce neq́ pro liberalitate ſua prębitum iudicaret: quinto pòſt die aliud largiſſimũ prębuit. Dederunt vero principes Romani variatis pro rerũ opulentia modijs quãdoq́ partem: ſicut Cæſarem ſupra de duobus modis feciſſe diximus: quandoq́ totam ſummam familijs neceſſariam, prout infra docebimus. vnde Auguſtum dicit Suetonius nõ ſolum ſummã toto ſuffecturam anno dediſſe: ſed cũ ſingulis dari menſibus conſueuiſſet, ter in anno diſtribui voluiſſe. Suntq́ hęc Suetonij verba. Ac ne plures frumen-

Pecũia pu. in ludos.

Frumentũ populo donatum ab Annio Martio.

Cęſaris munera ad populum.

Auguſti munera.

tationis causa frequentius à negotijs auocarentur, ter in annum quaternorum mẽsium tesseras dare constituit: sed desideranti veterem consuetudinem concessit rursus, vt sui quisq; mensis acciperet. Idemq; princeps, vt mercatoribus industria valentibus, sed rei tenuitate laborantibus opem ferret, quoties ex damnatorũ bonis pecunia superflueret, vsum eius gratuitũ eis qui cauere in duplum possent, ad certum tempus indulsit. Sequitur Suetonius Augustum frequenter dedisse congiarium: quod quidem verbum sola consuetudine notum, & nullam habẽs priscę latinitatis originem, eam vim habuit, vt quãdoq; res, quãdoq; & sæpius pecuniam populo viritim datam fuisse significet. Is itaq; congiarium populo frequenter dedit, sed diuersæ fuerunt summę, modo quadraginta, modo triginta, nonnunq̃ quinquaginta & ducentos nummos. Ac ne minores quidem pueros præterijt, quanuis non nisi ab vndecimo ætatis anno accipere consueuissent. Idemq; frumentũ in annonæ difficultatibus sæpe leuissimo, interdum nullo pretio, viritim admensus est. Et testamento quod vltimũ fecit, ingenti vsus est liberalitate. legauit populo Romano quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium, prętorianis militibus singula milia nũmorum, cohortibus vrbanis quingentos, Legionarijs trecentos nummos: quam summã repræsentari iussit. Nam confiscatam semper repositamq; habuerat. Tiberius vero princeps congiarium populo trecentos nũmos viritim dedit, & prandiũ mille mensis. Et Caligula congiariũ populo bis dedit tricenis sestertijs, totiesq; abũdan-

Congiariũ.

Tiberius.

Caligula.

tiſſimũ epulum ſenatui, equeſtriq; ordini, etiã cõ iugibus & liberis vtriuſq; ſexus: poſteriori epulo forenſia, inſuper viris, fœminis ac pueris faſcias purpurę ac conchilij diſtribuit. Et ne ſordidus fœ tiduſq; imperator eam conſuetudinis priſcorũ li beralitatis gloriã conſeruaret, ineunte anno dixit ſe per Calend. Ianuarij ſtrenas recepturum: ſte titq; in veſtibulo ædium Calendarum die, ad ca ptandas ſtipes, quas plenis ante eum manibus ac ſinu omnis turba ferebat. Claudius congiaria po pulo ſępiſſime dedit. Et annona deficiente, nego tiatoribus certa lucra propoſuit, ſuſcepto in ſe damno, ſi cui quid per tẽpeſtatẽ accidiſſet, & na ues mercaturę cauſa fabricantibus magna cõmo da conſtituit, pro conditione cuiuſq; ciuis. Nero nem dicit Suetonius deductum in forum, popu lo congiarium, militi donatiuum propoſuiſſe, di uiſiſſeq; populo viritim quadragenos nummos, Senatorumq; nobiliſſimo cuiq;, ſed à re familia ri deſtituto, annua ſalaria, & quibuſdam quinge na conſtituiſſe. Deque eodem Nerone Cornelius Tacitus: Plebi congiariũ quadraginta nũmi viri tim dati, & ſeſtertium ærario quadringenties il latum. Quin diſſimulandis rerum externarũ cu ris, Nero frumentũ plebis vetuſtate corruptũ in Tiberim iecit, quò ſecuritatem annonæ ſuſtẽta ret: cuius precio nihil additum eſt, quãuis ducen tas fermè naues portu in ipſo violentia tẽpeſta tis, & centũ alias in Tyberim ſubuectas fortuitus ignis abſumpſiſſet. Et Domitianũ ſcribit Sueto nius congiariũ populo nummorũ trecẽtorũ ter dediſſe. Hadrianũq; pariter dicit Helius Spartia nus congiariũ duplex præſentem populo dediſ

Claudius.

Nero.

Domitianus.

Hadrianus.

ſe ternis ſingulis aureis diuiſis. infinitamq́ pecu-niã quę fiſco debebatur, priuatis debitoribus in vrbe, ac in Italia, in prouincijs etiã reliquis ingẽ-tes ſummas reliq́ſſe, ſyngraphis & chirographis in foro diui Traiani, quo magis ſecuritas õnibus roboraretur, incẽſis. Traianũ principẽ optimũ, geſtorum cuius ſcripta indigniſſime perierunt, refert in panegyrico Plinius orator, inter cæte-ras liberalitate vna vſum fuiſſe ſummis laudibus extollenda, qui pueros quinq́ milia ex omni im-perio ſelectæ indolis, ita ali, & à præceptoribus erudiri curauerit, vt ea in facultate, eo in gene-re inſtitutionis vitæ erudiri voluerit, in quod na tura procliuiores ſunt viſi. quam liberalitatem imitatum fuiſſe Hadrianum ſcribit Spartianus, & ſenatoribus, qui non vitio ſuo decoxerant pa trimonium, pro modo ſenatoriæ profeſſionis ex-pleuiſſe, & poſt cæteras immenſas voluptates in honorem Socrus ſuæ aromata populo dediſſe, in honorẽq́ etiã Traiani balſama & crocũ per gra-dus theatri fluere iuſſiſſe. atq́ in adoptione Aelij Veri Ceionij dediſſe populo congiariũ, & militi-bus ſeſtertiũ miles. Ab Antonino itẽ pio impe-ratore optimo ſcribit Spartianus Congiarium & populo & militibus de proprio datum. & item aliàs eũdem Antoninũ dediſſe populo cõgiariũ, & militibus donatiuum addidiſſe, viniq́ olei & tritici penuriam per ærarij ſui damna gratis po-pulo dando ſedauiſſe. Marcum Antoninum phi-loſophum imperatorem pariter ſcribit Iulius Ca pitolinus, filio ante tempus conſule facto, de-diſſe populo congiarium: quod iteratò vxore ei-dem filio data, & tertio item poſt triumphum

Traianus.

Antoninus pius.

M. Anto. philoſoph⁹ imperator.

ſimul cum filio de Marcomannis actum dederit. Quin & Cõmodus imperator in prætexta pueriliri congiarium dediſſe in Lampridio refertur, & q̧ poſtea Imperator denarios ſingulis ſeptingenos vicenos fuerit impartitus. Scribit etiam Capitolinus Helium pertinacem Imperatorem congiarium dediſſe populo centenos denarios: promiſiſſeq́ prętorianis duodena miliũ : ſed dediſſe ſena. Seuerus autẽ apher princeps bonus, & ſi congiarium populo prius nõ dederit quàm ad bellum Parthicum eſſet profecturus, rei frumentariæ curam habuit diligentiſſimam: ita vt poſt datum abunde ſemper in vita frumentum, vita quoq́ excedens canonem annorum ſeptem reliquerit: adeo vt vigintiquinq́ modiorũ milia ſingulis diebus expendi poſſent. Alexãdrum etiam Seuerũ ſcribit Spartianus, cum eſſet Imperator optimus, congiarium populo ter dediſſe, donatiuum militibus ter: & ſuper congiarij pecunias carnẽ populo diſtribuiſſe. qui & pauperes honoratos iuuit, quos pauperes vere, non per luxuriã, aut ſimulationẽ vidit. Quãta autẽ fuerit per imperatorum liberalitatem populo Romano rerum omnium abundantia, facile intelliget, & mirari poterit, qui Flauij Vopiſci de Aureliano principe geſta leget, ex quibus hæc duximus excerpenda. Non prætereundum videtur, quod & memoria tenet publica, & fides hiſtorica· Aurelianum eo tempore, quo proficiſcebatur ad bellum orientale, bilibres coronas populo promiſiſſe, ſi vinceret: & cũ aureas populus ſperaret, neq́ Aurelianus aut poſſet dare, aut vellet, coronas eũ feciſſe de panibus, qui nunc ſiliginei vocantur, &

Cõmodus.

Helius pertinax.

Seuerus apher.

Alexander ſeuerus.

Aurelian⁹.

ſingulas quibuſcunq; donaſſe, ita vt ſiligineũ ſuũ quotidie toto æuo ſuo, & vnuſquiſq; reciperet, & poſteris ſuis dimitteret. Nam idem Aurelianus etiam porcinã carnem populo Romano diſtribuit, quæ hodie quoq; diuiditur. Qui panibus vrbis Romæ vnciam de Aegyptio vectigali auxit, dicẽs: Neq; enim populo Romano ſaturo poteſt quicquam eſſe lætius. Statuerat vinum gratuitum populo Romano dare, vt quẽadmodum oleum & panis & porcina gratuita pręberentur, ſic etiam vinum daretur, quod perpetuũ hac diſpoſitione conceperat. Hetruriæ per Aureliã vſq; ad Alpes maritimas ingentes agri ſunt, hiq; fertiles & ſiluoſi. Statuerat igitur à dominis locorum incultorum, qui tamen vellent gratis dare, coemere, atque illuc familias captiuas conſtituere: vitibus montes conſerere: atque exinde vinum dare, vt nihil reddituum fiſcus acciperet. Hicque Imperator congiarium populo ter dedit. Et in ſex imperij ſui annis populo Romano tunicas albas manicatas ex vniuerſis prouincijs, & lineas afras, & Aegyptias puras donauit. Tacitum vero ſcribit idẽ Flauius poſſeſſiones quas in Mauritania habuerit, ſarctis tectis capitolij deputaſſe: argentũ vero menſale quod habebat, miniſterijs conuiuiorum quæ in templis fierent, dedicaſſe. Quid autem ſibi velint ſarcta tecta, Feſtus ſic docet: Sarcte ponebant pro integre, ob quam cauſam opera publica quæ locantur vt integra præſtentur, ſarcta tecta locantur: etenim ſarcire eſt integrum facere. Nec ſolum largitione, donatione, & varia liberalitate populũ Romanum conſulares triumphaleſque viri, & poſt

Tacitus imperator.

Tecta ſarcta.

ea principes, bene lætum opulentumque reddere sunt adnixi: sed ab vsuræ & fœnoris voragine defenderunt. Idque vt melius ostendamus, vocabula ipsa primum diffiniemus. Fœnus, inquit Nonius, à fœtura dictum, quòd pariat aliam ex se pecuniam. Et infra: Versuram facere, mutuam pecuniam sumere, ex eo dictum est, quòd initio qui mutuabantur ab alijs, non vt domum ferrent, sed vt alijs soluerent, velut verterent creditorem. Quanta autem fuerit cura patribus crescente Republica pauperes ab vsuræ damnis tutari, Liuius multis ostendit in locis. Nam quinto Cn. Licinius, & L. Sextius Tribuni plebis legẽ tulerunt de ære alieno, vt deducto eo de capite, quod vsuris pernumeratũ esset, id quod superesset, termino æquis portionibus solueretur. & in septimo, T. Manlio Torquato iterum, C. Plaucio consulibus, semiunciariũ tantum ex vnciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennij, ita vt quarta pars esset solutio æris alieni. Infraque. Iudicia populi eo anno in fœneratores fuere, quibus ab ædilibus dicta dies est. Ligari nexi desierunt, ob vnius fœneratoris libidinem. consules tulerunt ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in neruo teneretur: pecuniæ debitæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita soluti nerui, cautumq; in posterum ne necterentur. Et XXIII. Marcus Porcius Cato prętor Siciliam obtinebat sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fugatiq; ex insula fœneratores, & sumptus quos in cultum prętorũ socij facere soliti erant,

Fœnus.

Versuram facere.

Cautiones quibus pauperes ab vsuris tutabantur.

circuncisi,aut sublati.& XXXIIII.Ciuitas fœnore laborabat,& cum multis fœneralibus legibus cōstricta auaritia esset,via fraudis inita erat, vt in socios qui nō tenerentur his legibus,nomina transcriberent: Tribuni plębis ex authoritate patrum plębem rogarunt: quæ sciuit,vt cum socijs,& nomine latino,creditæ pecuniæ ius idem quod cum ciuibus Romanis esset.Et infra. Iudicia in fœneratores eo anno multa sunt facta. de mulcta damnatorũ quadrigę inauratę in capitolio,& in cella Iouis supra fastigiũ ædiculę duodecim clypea inaurata.Sed M. Cato de re rustica expressius innuit quanto Romani odio vsuram persecuti sunt. Maiores nostri hoc habuerunt,& ita in legibus posuerũt: furem dupli condemnari: fœneratorem quadrupli.Ciceroq; quid in vsuris ætas sua seruauerit, sic ostendit ad Atticũ scribens. Salaminij cum vsuram facere vellent, non poterant,quòd lex Gabinia vetabat: tum Bruti familiares,freti gratia Bruti, dari pollicentur,si sibi senatuscōsulto caueretur. fit gratia Bruti senatusconsultum,vt neue Salaminijs,néue qui eis dedisset,fraudi esset.pecuniam numerauerũt. Et infra: Nam aut bono nomine centesimis contentus erat,aut nō bono quaternas centesimas sperabat,vt solueret centesimã sexennij cũ renouatione singulorum annorum.At Scaptius quaternas postulabat: metui si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres. Imperatorum vero primus Alexander Seuerus Mammea genitus Christiana,& vir optimus,vsuras fœneratorum cōtraxit ad trientis pensionem, etiam pauperibus consulens. Senatores si fœnerarentur, vsuras accipere

primo vetuit, vt nihil nisi muneris causa acciperent. Postea tamen iussit vt semisses acciperent. Maior etiam prædicta fuit Senatus in populum caritas atque liberalitas, cum P. Valerius Publicola e patribus, & C. Martius Rutilius e plæbe cõsules, quod Liuius in septimo tradit, solutionem alieni æris in publicam curam verterũt. Quinque enim viri creati, quos mensarios a dispensatione pecuniæ appellarũt, rem difficillimam tractatu, & plerunque parti vtrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico q̃ iactura sustinuerũt. Multa & magna superius a nobis scripta sunt administrationem Reipub. ostendentibus, ex quibus Romana res a parua opibusque tenui in amplitudinem peruenerit admirandam: sed vna nobis est reliqua ipsius administrationis pars, quam summos ac sapientissimos viros existimasse videmus prę cæteris, ipsamque auxisse, & cõseruasse Rẽpublicam. quæ quidem pars licet multiplex vocabulis, & partium distinctionibus videatur, duorum ad summam triumve verborum appellatione cõtinetur, integritate scilicet, modestia, & frugalitate: quæ & his similia cum ostenderimus, facile apparebit, nec communicatam orbi terrarum ciuitatem, nec armorum vim maximam inde comparatam, nec alios administrandæ intus forisque rei mores, sine prædictis tantum aut constituere, aut conseruare imperium potuisse. Quin hãc assertionem nostram id certius argumentũ probabit, quod simul cum ipsis sancte viuendi artibus, labi ac ruere, ac penit⁹ inaniri Romana res cœpit. M. Cato apud Sallustium Crispum. Noli

Senatus caritas in populum.

Quinqueviri.

Romanos simul cum sancte vi

uendi artibus labi cœpisse.

te, inquit, existimare maiores nostros armis Rempublicam ex parua magnam fecisse: si ita esset, multo pulcherrimam nos haberemus, quippe sociorum atque ciuium, præterea armorum & equorum maior copia nobis quàm illis est. sed alia fuere, quæ illos viros magnos fecerūt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in cōsulendo liber, neque libidini, neque delicto obnoxius: pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam, publice egestatem, domi opulentiam. Laudamus diuitias, sequimur inertiam. inter bonos & malos discrimē nullum, omnia virtutis præmia ambitus possidet. Id autem quàm vere Cato vir doctissimus, & æque sanctus dixerit, ex Liuio alijsque magnæ authoritatis vatibus libet particulariter ostendere. Publium Valeriū refert in secundo Liuius post liberatā patriam, & consulatus quatuor morientem gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis fuisse, vt funeri sumptus deesset, de publicoque fuerit elatus: & pariter Menenium Agrippam plębis cum patribus conciliatorem, quòd sumptus funeri deesset, elatum a plæbe sextantibus in capita collatis. Et in tertio habet Liuius, Valeriū Publicolam cōsulem in recuperatione capitolij occisum, in eiusque domū plæbem quadrantes, vt funere amplio re efferretur, iactasse. quo in libro Lucium Quintium Cincinnatum quatuor iugera agri colentē cōtra naualia, quæ prata Quintia fuerūt: Dictatorem fuisse creatum refert: qui dictator L. Tarquinium dixerit magistrum equitū, stipēdia pedibus propter paupertatē tunc facientem. Et C. Fabritium refert Aulus Gellius magnam vim pe

P. Valerius & Menenius agrippa ob paupertatē publice elatus.

L. Cincinnatus.

C. Fabriti⁹

cuniæ offerentibus Samnitibus respondisse, dum omnibus membris corpus consisteret, atq; imperare posset, nunquam quicquam defuturum: propterea pecuniam non accipere, qua non indigeret. Vnde est quod Liuius in XIIII scribit, eundem Fabricium Publium Cornelium Rufinum consularem Senatu mouisse, quòd is decem pondo argenti facti haberet. Quantæ etiam diuitiæ fuerint M. Attilio viro clarissimo imperium in Aphrica habenti, Liuius XVI sic ostendit. Attilius regulus consul successorẽ sibi dari in Aphricam cum non obtineret, inter causas scripsit, ꝗ agellus suus a mercenarijs relictus erat. Cõtinentiæ vero Romanorum prisci tẽporis, & auersionis ab auaritia animorũ, nullũ videmus argumẽtum certius, q̃ quòd ex secunda Liuij decade mutilatum habemus· Misisse Pyrrhũ regẽ Epirotarum Cineam oratorem petiturum ea conditione pacem, vt retineret quæ de Italia occuparat. Cineamq; admirandæ virtutis & memoriæ, qui nomina & cognomina Romanorum ciuiũ, insuper vxorum & filiorum sciret: postq̃ omnia pertentauerat, nullam domum suis muneribus patentẽ inuenisse: vnde ad Pyrrhũ reuersus non improprie dicitur interroganti respondisse, vrbem se regum vidisse. quodq; in legibus Cicero præscribit, nihil præter laudem bonis & innocentibus, neq; a socijs, neq; ex hostibus reportãdum: idem Cicero tertia in Verrem actione a multis præstãtibus viris factitatum fuisse, sic ostendit. M. Marcellus Syracusas, L. Scipio Antiochum in Asia, Flaminius regem Philippum & Macedoniam, L. Mumius Corinthum plenissimam rerum om-

Attilius regulus.

Continẽtia Romanorũ priscorum.

nium, vrbesq; Achaiæ, & Bœotię multas sub imperium Romanum ditionemq; redegit: quorum domus cum honore & virtute florerent, signis & tabulis pictis erant vacuæ. At vero vrbem totam, templa deorum, omnesq; Italiæ partes illorum donis ac monumentis exornatas videmus.

C. Elius. C. Elium multi scripserunt, cum legati Aetolorum in consulatu prãdentẽ in fictilibus adissent, vasa argentea obtulisse, quę ille nõ acceperit: nec aliud habuisse argenti ad supremum vitæ diem, q̃ pocula duo, quæ L. Paulus socer ei ob virtutem deuicto Perse donauit.

Aphrican⁹ posterior. Aphricanusq; posterior libras x x x v i argenti facti reliquit hęredi, quem de Pœnis triũphantem quatuor milia quadringentas libras argenti transtulisse constabat: idq; argentum totam tunc habuisse Aphricam constitit: quod postea aliquando Romæ in mẽsarum conuiuij vnius apparatu parum est visum. Qui autem ea diuitiarũ paucitate contentus fuerat, idẽ Scipio modicis pariter apparatibus priuatim in omni vita est vsus. Nã officio legationis fratris sui functus in Asia post Carthaginem Numantiamq; deuictas, post duos insignes triũphos, septem tantummodo seruis sequẽtibus ad dictam legationem accessit: nec plures eo bello secum habuit.

M. Curius. M. Curij notissima omnibus modestia & integritas, a nobis quoq; supprimi non debet. Is oblatam sedenti ad focum in scamno rustico, & vescenti catino ligneo, auri summam renuit, se dicens diuitibus imperare, non diuitẽ fieri cupere. Idemq; postea pulso a se Italia Pyrrho, nihil præter decretorum publice septem iugerũ munus accipere voluit.

Q. Tubero. Q. Tubero Aelius

cõſul oblata ab Aetolis omnis vſus argentea vaſa remiſit, & fictilibus ſuis vti maluit. Fabricius Luſcinus oblatum a Samnitibus auri & argenti pondus ſpreuit, oſtenditq; mors quantas ſuis ſobrie & integre viuendi artibus diuitias cumulauerat, cum patellam deorum tantum argenteam iuris pontificij lege habuerit, ſed, quod licuit, pede corneo ſuſtentatam: idemq; ad Pyrrhũ legatus, cum audiſſet philoſophum Cyneam Theſſalum voluptatem omnibus bonis pręferre, eam ſapientiã Pyrrho & Samnitibus imprecatus eſt. Calphurnius Piſo conſul victis in Sicilia fugitiuis, filium qui multoties bene pugnauerat, corona aurea trium librarum donare debebat, ſed id permutauit in legatum quod teſtamentum ſibi facere promiſit. Publice etiã fuit aliquando, quã in priuatis tãtopere laudamus, ſobrietas & integritas. Marij enim & Syllæ bello ciuili, proſcriptorum ciuium, qui erant multi, bona populus oblata renuit: nec inuentus eſt, qui partem illorum minimam emeret. Et Aſiam minorem bello captam populus Romanus Attalo regi poſſidẽdam donauit. Donauit etiam Lucius Paulus ſi non regno Perſem, cum illi victo ad ſe perducto obuius procedens, pro tribunaliq; ſedens, illum apud ſe noluit cõſidere, & cœna dignatus eſt: maior tamen Cn. Pompeij liberalitas fuit, qui cum Tygranem Armeniorum regem Ponto pepuliſſet, viribuſq; protriuiſſet, diadema poſtmodum, quod ille abiecerat, capiti eius impoſuit, & tã afflictum in priſtinæ fortunæ ſtatum reſtituit. nec parua P. Cornelij Scipionis primo bello Punico benignitas fuit, qui cum Albiam oppidũ cepiſ-

Fabricius.

Calphurni9 Piſo.

Cn. Pompeius.

Cornelius Scipio.

ſet,pro quo defenſando dux Carthaginenſiũ Hã no pugnãs occubuerat,exequias eius ducis funere publico, & ſua præſentia honeſtauit. Tranſierunt autem paucæ ad imperatorum tempora priſcæ illius continentiæ & humanitatis liberalitatiſq; reliquiæ,vt vnicum ſupradictis caſtorũ temporum viris æquare libeat TitumVeſpaſianum,delicias humani generis appellatum: cuius animi affectus vel ex eo patere poſſunt,quod dicere ſolitus fuerit, nõ oportere quenquam a ſermone principis triſtem diſcedere. quem tradit Suetonius recordatum ſuper cœnam, quod nihil cuiquam toto die præſtitiſſet,memorabilem illam edidiſſe vocem· Amici, diẽ perdidi. Scio fuiſſe nonnullos, atque etiam pleroſque nobiſcum viuere,qui ſolis philoſophantes verbis,cum re ipſa lõge a vera abſint philoſophia,eos de quibus dictum eſt,Romanorum mores, ſtrictis (vt aiunt) buccis laudant: quaſi vitio dantes, quod non magis ob ipſarum, quibus vterentur,virtutum amorem, quàm ob gloriam & famæ appetentiam eas ſecuti ſint: idque nos ingenue fatemur,addimuſque eum ſemper ſtimulum ad virtutes plurimum valuiſſe:quo vtinam noſtri ſeculi homines moueri videamus. Nec hoc dicimus quia nõ meminerimus animæ ſalutem ijs qui ſub gratia nati ſunt,in primis quærendam, aut quia ignoremus multos ex priſcisvirtutem propter ſe ipſam fuiſſe ſecutos: verum gloriæ appetẽtia eas ſemper habuit vires, vt cũ animæ ſalutem quærentibus,& cum virtutem propter ſe ipſam amãtibus,ſocietatem non aſpernandam conſeruauerit. Quamobrem ipſo in loco vbi præſtantiſſi-

Titus Veſpaſianus.

morum ex priscis Romanorum laudis & gloriæ appetentiam, quæ virtutibus operam dari faceret laudamus, gestam proximis temporibus rē libet narrare: quæ & nostris censoriæ grauitatis, & maiorum, qui gloriæ inseruierunt, honori poterit satisfacere, adeo vt nostro iudicio omnibus ad imitationem proponi possit. Isabelis Burgundiæ ducissa, quam summus vir Iacobus Portugalensis regiæ stirpis cardinalis germanus frater sororem, & Philippus Burgundiæ dux maritus vxorem, sicut debent, plurimi faciunt, religioni Christianæ impensissime fauet, adeo vt Turcos Constantinopolis inuasores, omni conatu a Christicolis persequendos esse & hortetur, & data enixe opera pro viribus adiuuet. Quibus in adhortationibus, dum apud virum paucis Christianorum principibus potentatu secundū, apud alios principes & potentes viros agit, aliquando dixit, sese non paruo teneri desiderio, eā expeditionem cum viro, & suis magnatibus ac populis ineundi, munera, vt dicebat, multa pro posse non inutiliter obitura. Sed cum sola in cœtibus esse videretur, quæ id ex animo loqueretur, nonnulli vt a proposito auerterent, callide responderunt, gloriæ id sibi ab omnibus, & laudis appetentiæ, parui Christianis meriti, potius quàm religiosæ intentioni attributum iri. quas per iocum, vt simulabant, prolatas voces, respōsione cōpescuit, quæ præpositæ superiori loco priscorum purgationi accommodari poterit. Vt discāt nostri posse Christianum virum, cum animæ merito ac ingenti lucro ita gloriæ stimulum suis operibus admittere, vt virtutis operibus insi-

Isabelis Ducissa.

Philippus Dux Burgundiæ.

ſtat. Non diſſimile enim, inquit, erit ea mulier ſa-piẽtiſſima: quod ego & appeto, & ſi dabitur, agere intendo, viatoris, quem peregrinum vocamus, intẽtioni: cui facile poſſet accidere, vt beati apoſtoli Iacobi limina apud Galliciã inuiſurus currum mercede conducat, quò cũ veſte & leui ſupellectile itineraria perferatur. Is ſi gemmã neceſſitati forte ingruenti præſidio futuram deferret, & pluris in Gallicia (ſic vt aliquãdo contingit) vendat, q̃ domi emerit: lucellum quidem domum præter intentionem ſimul cum animæ lucro reportaſſe, nõ iniuria gaudebit. Sed ipſos audiamus priſcos de facti ſui ratione copioſius diſſerentes. Ipſaq; ſit prima gloriæ diffinitio, quam in oratione pro M. Marcello ſic affert M. Cicero.

Gloria quid Gloria eſt illuſtris ac peruagata magnorũ, vel in ſuos ciues, vel in patriam, vel in omne genus humanum fama meritorũ. & pro Plancio. Eſt enim in virtute multis aſcenſus, vt is gloria maxime excellat, qui virtute plurimum præſtat. Et infra, Neq; quiſquam noſtrũ in Reip. periculis cũ laude ac virtute verſatur, qui nõ ſpe poſteritatis fructuq; ducatur. Itaq; cũ multis alijs de cauſis virorum bonorũ mentes diuinæ mihi atq; æternæ videntur eſſe, tum maxime quòd optimi & ſapiẽtiſſimi cuiuſq; animus ita præſentit in poſterũ, vt nihil niſi ſempiternũ ſpectare videatur. Et enim quirites exiguũ nobis vitæ curriculum natura circunſcripſit, immenſum gloria. Et pro Archia Cicero. Trahimur omnes ſtudio laudis, & optimus quiſq; maxime gloria ducit. nullã enim aliã virtus mercedẽ laborũ periculorũq; deſiderat, pręter hanc laudis, & gloriæ, qua quidem de-

tracta iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitę curriculo, & tam breui, tantis nos laboribus exerceamus? certe si nihil animus præsentiret in posterum, & si quibus regionibus vitæ spatiū circunscriptum est, iisdem omnes cogitationes determinaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, nec tot curis vigilijsq; angeretur, nec toties de ipsa vita dimicaret. Nūc residet quędā in optimo quoq; virtus, quæ noctes ac dies animū gloriæ studijs concitat, atq; admonet, nō cū vitæ tēpore esse dimittendam cōmemorationem nominis nostri, sed cū omni posteritate adęquandam. Ego vero omnia quæ gerebam, iam tum in gerēdo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriā sempiternā. Hæc vero siue à meo sensu post mortem absfutura est, siue, vt sapientissimi homines putauerūt, ad aliquā animi mei partem pertinebit, nunc quidē certe cogitatione quadam speq; delector. Plinius etiā orator quid de hac re sentiat, videamus. is ad Paulinum: Ego beatissimū existimo eum qui bonę & mansuræ famę pręsumptione perfruitur, certusq; posteritatis cū futura gloria viuit. & Cornelio Tacito scribēs, Vt paucos in lucem fama prouexit, ita multos & tenebris & silentio inuoluit. Item Rufoni. Omnes ego, qui magnū aliquid memorādumq; fecere, non modo venia, verum etiā laude dignissimos iudico, si immortalitatē quam meruere sectātur, victuriq; nominis famā supremis etiam titulis prorogare nitūtur. Vnde de se ipso idem Plinius ad Maximū sic scribit. Nunq̄ maiorem cepi voluptatē, q̄ nuper ex sermone Cornelij Taciti. Narrabat sedisse Circensibus proxi-

mis equitem Romanum: hunc post varios eruditosq; sermones quęsisse, Italicus es, an prouincialis? ad hoc illum, Tacitus, an Plinius? Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo. Ego vero & gaudeo, & gaudere me dico, neq; enim vereor ne iactantior videar cum de me aliorũ iudicium non meum profero. Ad Ciceronem redeundum est. Is oratione habita pro Milone, addit hęc quę certe vera sunt: fortes & sapientes viros non tam præmia sequi solere recte factorum, quàm ipsa recte facta. Sed ex omnibus præmijs virtutis si esset habenda ratio præmiorum, amplissimũ esset præmiũ gloria. esse hanc vnam quæ breuitatẽ vitæ, posteritatis memoria consoletur, quæ efficiat, vt absentes adessemus, mortui viueremus: hãc deniq; esse, cuius gradibus etiam homines in cœlum videantur ascendere. Et pro Archia. Nam nisi multorum pręceptis multisque literis suasissem mihi nihil esse in vita magnopere expetendum nisi laudem atq; honestatem. Et infra: Quare si res hæ quas gessimus, orbis terrę regionibus diffiniuntur, cupere debemus, quo minus manuũ nostrarum tela peruenerunt, eodem gloriam famãq; penetrare: quòd cum ipsis populis de quorum rebus scribitur, hęc ampla sunt: tum his certe qui de vita gloriæ causa dimicant, hoc maximum & periculorũ incitamẽtum est, & laborũ. Quibus etiã amplectendis virtutibus gloriæ appetentia stimulus fuerit, ostendent moderatio in omni vita, & continentia, quibus siue vt boni essent, siue vt tanquam boni & integri laude & gloria digni essent, haberenturque, prisci adnitebantur, confirmandamq; in primis hanc senten-

tiam duximus à beato Aurelio Augustino, cuius vitæ sanctitas doctrinæ addita ingenti, facit testimonium locupletius esse. Is dei ciuitatem ædificans scribit. Romani laudis auidi, pecuniæ liberales erant. gloriam magnam, diuitias honestas volebant. hanc ardentissime dilexerunt, propter hanc & mori non dubitarũt. Sed videamus in publicis, qui crescere in Republica, & maiores magna spernendo fieri quærebant, qualibus quãq; bonis vsi sint artibus. M. Fabium consulem scribit in secundo Liuius, oblatum deuictis Vehijs triumphum spreuisse, ob fratris & collegæ mortem, respondens se consule altero, & fratre mortuo, publico priuatoq; deformem luctu lauream nõ accepturum. Et Liuius item XXVI, cũ de recusato à T. Manlio consulatu, & creatis consulibus non petentibus, prærogatiuarum modestiam laudibus extollendam duceret, sic habet. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidem si qua sit sapientiũ ciuitas, quam docti fingunt magis quàm norunt, aut principes grauiores temperatioresq; à cupidine imperij, aut multitudinem melius moratam censeant fieri posse. Centuriam iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragijs mandaret. A quibus autẽ causis factum sit vt ea moderatio & temperantia in Romanis postea cessauerit, Liuius XXXIII per M. Porcij Catonis legem Opiam defendere conati verba sic ostendit. In Matronas enim Cato inuehens, dicit: Vt auro purpuraque fulgeatis, vt carpentis festis profestisque diebus velut triumphãtes de lege victa per vrbem vectemini. & infra. Hinc ergo quo melior lætiorq; in dies

De continentia.

fortuna Reipubli. eſt, imperiumq́ȝ creſcit, & iam in Græciam Aſiamq́ȝ tranſcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & iam regias attrectatis gazas: eo plus horreo ne illæ magis res nos ceperint, quàm nos illas. Infeſta, mihi credite, ſigna à Syracuſis illata ſunt huic vrbi. Iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudare, mirariq́ȝ. Alia etiam ratione in eãdẽ continentiæ ſententiã Scipio Maſiniſſæ diſſuaſurus Sophoniſbę nuptias, apud Liuiũ libro x x x dicit. Atqui nulla earũ virtus eſt propter quam tibi ſim appetendus viſus, in qua ego ac temperantia & continentia libidinũ gloriatus fuerim: hanc te quoque ad cæteras eximias virtutes tuas Maſiniſſa adiunxiſſe velim: Nam non eſt, crede mihi, tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtræ periculum, quantũ à circunfuſis vndiq́ȝ voluptatibus. Vnde Scipionis ſententię Cicero legũ ſecundo non parua ex parte, licet diuerſa ratione, ſimilem de moderatione & temperantia principum virorum à cupiditatibus, ſic habet: Vt enim cupiditatibus principum & vitijs inſici ſolet tota ciuitas, ſic emendari & corrigi cõtinentia. Vir magnus, & nobis amicus L. Lucullus, cum eſſet obiecta magnificentia villæ Tuſculanæ, duos ſe habere dixit vicinos, ſuperiorẽ equitem Romanum, inferiorem libertinũ. quorum cũ eſſent magnificæ villæ, concedi ſibi oportere, quod ijs tenuioris ordinis qui eſſent liceret. Non vides à te Luculle id ipſum natum, vt illi cuperent? quibus id, ſi tu non faceres, non liceret. Quis enim ferret iſtos, qui modo videret eorũ villas ſignis & tabulis refertas, partim publicis, partim & ſacris & re-

Vitijs principũ ciuitates infici: cõtinentia autem corrigi.

ligiosis? quis nõ frangeret eorũ libidines? Nec enĩ tanti mali est peccare principes (quãquã est hoc magnũ per se ipsum malũ) quantum illud, quod permulti imitatores principũ existunt. Ego nobiliũ vita victuq; mutato, mores mutari ciuitatũ puto. plures exemplo, q̃ peccato nocent. Quãuis autem Cicero dictis in legibus moderationẽ in ciuibus & laudet, & pręcipere velle videatur, habenas tamen eisdem laxare nititur, Lucium Murenã elegantissima oratione illa defendens. Sũtq; verba in Marcum Catonem dicta, omnis seueritatis & austeritatis vitæ potius quàm moderationis authorem. Horribilis oratio tua Cato, sed eam vsus, vita, mores, ciuitas ipsa respuit. Neque enim Lacedęmonij authores istius vitæ atq; orationis, qui quotidianis epulis in robore accũbũt: neq; Cretes, quorum nemo gustauit vnquam cubans, melius quàm Romani homines, qui tempora voluptatis laborisq; dispertiunt, Respublicas suas retinuerunt: quorum alteri vno aduentu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperij præsidio disciplinam suam legesque conseruant. Et post quàm aliquantulum progressus est Cicero Stoicorũ philosophorũ austeritates damnãs, sic prosequitur. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, & honestus homo, & nobilis, Q. Tubero. Is cũ epulum Q. Maximus Aphricani patrui sui nomine populo Ro. daret, rogatus est à Maximo, vt tricliniũ sterneret, cũ esset Tubero eiusdẽ Aphricani sororis filius. atq; ille homo eruditissim⁹, & Stoicus, strauit pelliculis hœdinis lectulos punicanos, & exposuit vasa ..mia: quasi vero esset Diogenes cynicus mor-

tuus,& nō diuini Aphricani mors honestaretur: quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dijs immortalib9,quòd ille vir in hac Repu.potissimū natus esset. Necesse enim fuisse ibi esse terrarū imperium,vbi ille esset.Et tamen Cicero paulo post probatissimā eius rei sententiam affert.Odit Respub.priuatā luxuriā,publicam magnificentiā diligit. Siquis vero fuerit qui mireť in hac vltima parte administrationis Reipub.moderationē,integritatē,cōtinentiā tantopere à nobis laudari, vt eas virtutes par pondus habuisse credamus cęteris primi & secundi eiusdem administrationis librorū partibus supra declaratis:nobiscū considerare debebit,quę & qualia sunt argumēta quibus innititur in libro nono Titus Liuius,cum disputat quid futurū fuerit si Alexander Macedo magnus in Italiā traiecisset. Inter cætera enim argumēta quibus Alexādrum spe potiundi deijcit,illa sunt potissima,quę à morum diuersitate sumūtur, quòd cū viris grauibus res fuisset, superbam vestis mutationem, & humi iacentium adulationes desideranti:fuissetque pariter cum sobrijs & abstinentissimis,viro foedis suorū supplicijs per ebrietatē solito debacchari. Et sobrietatem in re militari Romana cōmendatissimā fuisse,infra suo loco ostendemus,& nō minus ea pudicitiam , cuius vnicum hic à Cicerone afferemus exemplum. Is enim pro Milone orans inquit. Pudicitiā cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caij Marij , propinquus eius imperatoris , interfectus ab eo est , cui vim afferebat. Facere eū probus adolescēs periculose,quàm perpeti turpiter maluit. Hæc enim

Pudicitia priscorum Romanorum.

quas tam attente laudamus bene viuendi artes, vix solis philosophis per ætatem nostrã relictæ, quid Reipubli. administrationi attulerint adiumenti, Cicero pro Lucio Flacco orans sic ostendit. Hæc enim ratio à magnitudine animorum in maioribus nostris fuit, vt cum in priuatis rebus suisque sumptibus minimo contenti, tenuissimo sumptu viuerent, in imperio atq; in publica dignitate omnia ad gloriã splendorẽq; reuocarent. Hinc publice cautũ fuit, ne per auaritiã senatorij ordinis ciues a dignitate ad rem importune quærendam diuitiasq; cumulandas auersi, vel ipsi mercaturę nimium se dederent. Liuius enim XXII. Q. Claudius tribunus plębis aduersus senatum, atq; vno patrũ adiuuante C. Flaminio tulerat, ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimã nauem quę plus trecentarũ amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectãdos: quæstus omnis patribus indecorus visus. & cũ tenuitati opum, siue publica, siue priuata vniuscuiusq; institutione studere decorum esset, dignitatẽ etiã cũ elationis suspicione retinẽtes, laudibus digni ducebantur. hinc habet Liuius in nono. Caius Flauius scriba libertino patre ædilis curulis, cum ad visitandum collegam ægrum accessisset, non assurrexerunt nobiles. Is sellam afferri iussit, & assedit honoratior. Et XXIIII Liuius. Consules, in Lucanos Sẽpronius, Fabius in Apuliam, pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. cũ obuiam filius progrederetur, lictoresq; verecundia maiestatis eius taciti anteirent, præter vndecim fasces equo vectus, vt consul aduertere proximum lictorem

Lex ne senatores mercaturæ essent nimiũ intẽti.

De retinẽtia dignitatis Romanorum.

iussit,& is vt descenderet ex equo,inclamauit:tũ demum desiliens,Experiri,inquit,volui fili,satin scires te cõsulem esse.Faciebant vero eã in priuatis moderationẽ,temperantiã,& animorũ generositatẽ,prębita publice exempla.Liuius xxxv A duobus regibus Philippo & Ptolemęo Aegypti rege legati Romam venerunt,pollicentes ad bellum auxilia,& pecuniam, & frumẽtum,& à Ptolemæo mille pondo auri,xx mil. pondo argenti.Nil acceptum,gratiæ actę.Item à Carthaginensibus & rege Masinissa legati venerũt.Carthaginenses tritici modios mille,ordei quinquaginta milia,se & classem suorum sumptu comparaturos,& stipendiũ,quod pluribus pensionibus in multos annos deberetur, præsens omne daturos. Masinissæ legati tritici trecẽta milia,ducenta quinquaginta ordei,equites quingẽtos,elephãtos viginti, ad M.Attilium consulem missurum. De frumento vtrisq; responsum , ita vsurum populum Romanũ,si pretium acciperent:de classe Carthaginensibus remissum: de pecunia responsum,nullam ante diem accepturos. Ab eaq; animorum magnitudine publica , viri prodierunt quales Liuius xxxvi sic describit. Philippus rex Aphricanũ & Lucium fratrem consulem regio accepit apparatu,& prosecutus est.multa in eo dexteritas & humanitas visa, quæ cõmendabilia apud Aphricanum erant,virum sicut ad cętera egregium , ita à comitate quæ sine luxuria esset,nõ auersum. Nec tamẽ ausim diffinire,vtrũ publica virtus priuatæ esset origini:an ecõtra publicam priuata gigneret.Hinc libet partim concordiam, & animorũ coniunctionẽ,partim mo-

destiam integritatemque insignes non priuatorum magis prę∫tantissimorum virorum,q̃ ipsius Reipublicæ,ita proponere,vt quod nos declinamus,alij iudicium elicere possint,quæ prædictarum partium alteri fomẽtum dedisse sit visa. *Seneca* Cordubensis epistola quintadecentesima scribit. Agrippa vir ingentis animi, qui solus ex his quos ciuilia bella claros potentesq; fecerunt, fœlix in publicum fuit, dicere solebat, multum se huic debere sententiæ. Nam concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. De hacq; omnium re pulcherrima, quæ dum affuit, rẽ Romanã seruauit,adauxit, & qua sublata res ipsa corruit,ac penitus est extincta:diuini Ciceronis libri sex de Repu. referti fuisse videntur: quorum particulam ex secundo beatus Aurelius Augustinus sic excerpsit,in ciuitate dei nobis cõseruatam. Eo quippe tempore disputatur,quo iã vnus Gracchorum occisus sit:a quo scribit seditiones graues cœpisse Sallustius. Cũ autem Scipio in secundi libri fine dixisset, vt in fidibus & tibijs, atq; cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum & discrepantem aures eruditæ ferre non possunt:isq; concentus, & dissimillimarum vocum moderatione concors,cantum efficit, & cõgruens:sic ex summis & infimis & medijs interiectis ordinibus,vt sonis,moderatã ratione ciuitatem consensu dissimillimorum concinere. Et quæ harmonia a multis dicitur in cãtu,eam esse in ciuitate concordiam, arctissimum atq; optimum omni in Repub. vinculum incolumitatis: eamq; sine iustitia nullo pacto esse posse: *Scipio*

De Romanorum cõcordia.

tunc ad intermiſſa reuertitur, repetitq́; ſuam atq́; commendat breuem Reip. diffinitionem, qua di- xerat eam eſſe rem populi: populum autem nõ omnem cœtũ multitudinis, ſed cœtum iuris cõ- ſenſu, & vtilitatis communione ſociatũ eſſe de- terminat. Ipſe vero Tullius nõ Scipionis nec cu- iuſq̃ alterius, ſed ſuo ſermone in principio quinti libri commemorato Ennij verſu, Moribus anti- quis res ſtat Romana, viriſq́;: Noſtra dixit æta- te, cũ Reſp. ſicut picturam accepiſſet egregiam, ſed euaneſcentem vetuſtate, nõ modo coloribus iiſdem, quibus fuerat, renouare neglexit, ſed ne id quidem curauit, vt formã certe, & extrema tanq̃ lineamenta ſeruaret. Hinc laudat Cicero ipſe de prouincijs conſularibus orãs Marcum Lepidum bis conſulem, & pontificem maximũ, quòd cum M. Fuluio collega quo die cenſor eſt factus homi ne inimiciſſimo, in Campo ſtatim redijt in gra- tiam, vt commune officium cenſurę cõmuni ani- mo & voluntate defenderent. Nec minus lauda- ta eſt publica populi Romani modeſtia quã Li- uius in ſecũdo ſic refert. Appij Claudij decẽuiri in carcere morbo mortui collaudationem cum Tribuni plębis impedire conarẽtur, plæbs frau- dari honore ſolenni ſupremũ diem tanti viri no luit, & laudationem tam æquis auribus mortui audiuit, q̃ viui accuſationẽ audierat, & exequias frequens celebrauit. Laudanda etiã Senatus mo- deſtia, & e contra eſt dãnanda populi rapacitas: de qua ſic Liuius in tertio ſcribit. Cũ Aricini Ar- deateſq́; de finibus cõtenderent, populumq́; Ro. iudicem feciſſent, Scaptio ſuadente viro de plæ- beis, vocatæ tribus cenſuerũt eſſe populi Roma-

Modeſtia Romanorũ

ni pridem habitum victis Coriolanis, Senatu cõtra adnitente. & illa prætoris vrbani laudatior æquitas, de qua vndequadragesimo Liuius. L. Minutius Vertillus, & L. Martilius, q legatos Carthaginensiũ pulsasse dicebantur, M. Claudij prętoris vrbani iussu per fœcialem traditi sunt legatis, & Carthaginem aduecti. Sed omnium laudatissimam esse ducimus benignitatem: de qua Cicero pro Murena sic habet. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus, & qui nõ aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorũ officia & studia pręstamus. Ex eodemq; fonte manauit quod Plutarchus in Põpeij vita scribit, Crassum & Pompeiũ in gratiam a simultate redisse, quòd admoniti essent a C. Aurelio, qui per quietem id a dijs posci viderat: tuncq; Crassum dixisse ad populũ: nihil ô ciues turpe mihi puto, nihil me ipso indignũ, quod priorem me Pompeio ingero, quem vixdum pubescentem vos magnum appellastis: cui nondũ in Senatũ admisso binos decreuistis triumphos. Extollitque laudibus eodem in loco Plutarchus Pompeij modestiam, q rege Hyberorum spondã, mensam, sedemq;, quæ ex auro erant, ad Põpeium mittẽte, vt vsui suo sumeret, in ærarium eas deferri iussit. Sed & in problematibus idem Plutarchus modestissimum Romanæ gentis institutum commendat, dicens ex omnibus quæ dijs immortalibus offerũtur, sola negligi spolia: nec vetustate cõsumpta resarciri, neq; refici, quia cum inimicitiæ aduersus hostes tempore deliniendæ sint atq; obscurandę, earum signa renouari, inuidiosum & acerbum censent. Contra quod

De benignitate.

De modestia.

institutum primos apud Græcos male constat fecisse eos qui æneum aut lapideum trophæum statuerunt. Sed nunquid non laudãda fuit C. Cęsaris in tanto victoriæ appetitu modestia, cum capta apud Pharsaliam Pompeij scrinia epistolarum, & apud Tapsum Scipionis, nõ legit, sed cremari iussit: intendebat enim iuxta Plutarchi superiorem sentẽtiam, inimicitias cum hostibus processu tẽporis, qđ & fecit, delenire. Alterius generis, sed nõ absimilis moderatio fuit Catonis superioris, qui transmarinam petẽs prouinciam stragulis hœdinis tribus seruis comitatus, eodẽ vsus est cibo & vino quo & nautę. Nec minore alterius item generis moderatione vsus est Fabius Maximus, cum promissam pro redemptione captiuorũ pecuniam Senatus non mitteret: fundo ipse quem habebat vnico vendito suppleuit. Quãuis vero modestia, continentia, æquitate & alijs virtutibus, de quibus supra diximus, Romani veteres Reipublicæ & tanti imperij fundatores spnote sua & ipsius amore virtutis sunt vsi: non pancos tamen ex ipsis credendũ est honore & præmijs allectos fuisse, quæ probis & honestis viris bene merẽtibus publice & priuatim constituta erant. Vnde & sancta manabat, quam commẽdare pergimus, Reip. administratio: colligemusq; ad hæc multa pariter, sed diuersis aliquando rationibus facienda. Est in Liuij tertio: Indicibus eorum qui vrbem incẽdere voluerãt, a Senatu decem milia grauis æris, quæ tum diuitiæ habebantur, ex ærario numerata, præmiũq; libertatem fuisse. Et Liuij item quinto, cũ legati pateram auream Apollini Delphos ferrẽt naui

longa, exceptos a piratis Liparensibus, a Timasitheo liberatos fuisse eorum principe, qui cum legatos Romam reduxisset, hospitium cum eo Senatusco͂sulto est factum, donaq; publice data. Et Camillus pariter commune cũ Ceretibus hospitiũ publice fecit: quòd sacra populi Romani ac sacerdotes seruassent. Nec vero viris solum, sed & mulieribus bene merẽtibus grata fuit Respublica. Matronis enim gratiæ a Senatu actæ propter aurum Senatui datum Gallis pendendum, concessumq; vt earum, sicut virorũ, post mortẽ laudatio solennis esset. Magna etiã principis viri M. Marcelli demonstratio fuit quanti faceret viri vnius doctissimi virtutem. Scribit enim xxv Liuius, captis Syracusis, cũ multa iræ, multa auaritiæ fœda exempla ederentur: Archimeden memoriæ proditum esse, in tanto tumultu, quantũ capta vrbs in discursu diripientium militũ ciere poterat: intentum formis quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. ægre id Marcellũ tulisse, sepulturæq; curã habitam, & propinquis etiam inquisitis honori præsidioq; nomen memoriæ eius fuisse. Rarior vero & eo præstantior fuit P. Scipionis generositas in tribendo optime meriti vnius virtuti honore, vt vel hoc vnico constet exemplo, quod inquit Marcus Cicero, alienæ virtuti non inuidere, nisi qui suæ diffideret. quod enim Liuius in xxvi habet, Scipio annos natus quatuor & viginti in Hispaniam missus, Martiũ qui fractas dissipatasq; exercituum patris & patrui reliquias nulla fretus publica auctoritate collegerat, prouinciamq; Reipublicæ conseruauerat, secum habebat cum

tanto honore, vt facile appareret, nihil minus q̃ vereri ne quis obstaret gloriæ suæ. Idemq; Scipio breui pòst Massiuam puerum regij generis captiuum liberans, redituro ad parentes annulũ aureum, tunicam laticlauiam cum hispano sagulo, & aurea fibula, equum & ornatũ donauit, iussisq; prosequi quoad vellet equitib⁹ dimisit. Nec erat minor publica in promerendo reges & principes liberalitas. Senatus enim legatis Siphacis ad regem reuersuris legatos cum donis addidit. Donaque fuerunt toga & tunica purpurea, sella eburnea, patera x v pondo auri facta. Iidemque oratores ad alios Aphricæ reges ire iussi, dona portarunt danda. Togæ erãt prætextæ, & pateræ aureæ, pondo ternæ. Alexandriã autem euntes ad Ptolemæũ & Cleopatram, regi togam & tunicam purpureã cum sella eburnea, reginę pallam pictam cum amiculo purpureo detulerunt. Nec solũ fuit in promerendis alliciendisq; nondũ bello lacessitis aut amicitia coniunctis principibus conspicua Romanorũ liberalitas comitasq;, sed hostibus quoq; apertis, gratitudine, sicut & armis superandis enituit. Quod enim Liuius XXXVII ostendit, Antiochi castra circa Thiatiram erant: vbi cum audisset rex Publiũ Scipionem ægrũ Elæã vrbem delatũ, legatos qui filiũ ad eum reducerent, misit. quod nõ animo solum patrio gratum munus, sed corpori quoq; salubre gaudium fuit: satiatusq; tandem cõplexu filij, renunciate, inquit, gratias regi me agere: referre nunc gratiam aliam non posse, q̃ vt suadeã, ante in aciem non descendat, q̃ vt in castra redisse me audierit. Quam Romanorũ gratitudinem

De liberalitate publica Romanorum.

De gratitudine.

cum intelligeret Prusias rex Bithynię, Nicomedem filium suũ Senatui populoq; Ro. commendauit. Qui plenus adulatione, libertum se populi Romani dicebat. Et cum L. Aemilius Paulus consul vicisset & occidisset viginti milia viros, captus est Perseus: quem procidentẽ ad pedes Aemilius subleuatum apud se tanq̃ socium sedere fecit. Hæc autẽ a Romanis publice & priuatim non nisi virtutis instinctu, & ad bonorũ prȩmia spemq; facta fuisse edocet, quod a Liuio ad quinquagesimum librum fuit scriptum de Viriato Hispano pastore: qui cum per annos quatuordecim tres consules superasset, a suis per proditionem occisus est: suiq; milites qui eum interfecerant, præmium cædis a populo Rom. petierũt. sed responsum est, Romanis nunq̃ placuisse vt milites suũ imperatorem occiderent. Sed nunquid non pulcherrima & optima administrãdæ Reipu. ars fuit, cum viri illius primarij socios foederatos, & in amicitiam subiectionẽve receptos orbis terrarum viros ita fouebant protegebãtq;, vt nihil in vita illi iucundius, dulcius, tutiusve, q̃ Romano subesse imperio ducerent? Vnde Cicero prima actione in Verrẽ, Clarissimi viri nostrȩ ciuitatis tẽporibus optimis hoc sibi amplissimum pulcherrimumq; ducebant, ab hospitibus cliẽtibusq; suis, ab exteris nationibus quȩ in amicitia populi Rom. ditioneq; essent, iniurias propulsare, eorum fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum & prudentissimũ cum multis graues inimicitias gessisse accepimus, propter Hispanorum apud quos cõsul fuerat, iniurias. Nuper C. Domitium scimus Deci

mo Syllano diem dixisse propter vnius hominis paterni amici atq; hospitis iniurias. Vsq; autem adeo ostensa a magnis viris in minores beneuolentia & comitas magni Romæ fiebat, vt virorũ illustrium cæteras virtutes earum carẽtia obscuraret. hinc carpit sic notatq; superbiæ & ignauię M. Catonem Cicero Luciũ Murẹnam defendẽs. Quid q; habes nomenclatorem? In eo quidem fallis & decipis. nam si nomine appellari abs te ciues tuos honestum est, turpe est eos notiores esse seruo tuo, q̃ tibi: si etiam noris, tamen per monitorem appellandi non sunt. Qua ratione Cicero item Roscium defendens, non minus Metellos, Seruilios & Scipiones, q̃ ipsum Rosciũ laudare est visus, cum dicit. Nam cum Metellis, Seruilijs, & Scipionib⁹ erat Roscio nõ modo hospitium, verum etiam domesticus vsus & consuetudo. Ex hocq; fonte exortum est illud præclarum Reipu. administrationis fundamamentũ, a quo vrbs Romana orbis terrarum Respu. & patria fuit: sicut Cicero Aulum defendens Cluentium. Nego vsquã fructus vnquã fuisse maiores, vbi si quis ignobili loco natus ita viuit, vt nobilitatis dignitatẽ virtute tueri posse videatur, vsq; eò peruenit, quoad eum industria cum innocentia prosequuta est. Vnde item Cicero petulantiæ respõdens Sallustij verborũ, de se ipso vere prædicat. An vllum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An vlla alia putas esse rudimenta & incunabula q̃ virtutis, quibus animi ad glorię cupiditatẽ aluntur? Fuit tamẽ vicissitudo adhibita gubernationẽ reddens solidiorẽ: quãdo maioribus minores gra

Nomẽclator.

ti officiosiq; fuerunt: sicut Cicero pro P. Sextio scribit. Omnes boni semper nobilitati fauemus, & quia vtile est Reipub. nobiles esse homines dignos maioribus suis, & quia viget apud nos clarorũ hominũ & suorũ de Republi. meritorũ memoria etiam mortuorũ. Nec magis apud Romanos valuit nobilitatis q̃ ætatis superioritas, ad cultũ, fauores, reuerentiãq; cõparãdam. Est nãq; apud Aulũ Gelliũ in noctib⁹ Atticis, Apud antiquos Romanorũ neq; generi neq; pecunię maior quàm ætati honor est habitus. Maioresq; natu a minoribus colebantur ad deûm propè & parentum vicem, equidem in omni loco inq; omni specie honoris primores potioresq; habiti. A conuiuio maiores a minoribus deduci solitos, eũq; morem Romanos a Lacedæmouijs accepisse, apud quos id fieret Lycurgi legibus. Sed postq̃ proles ciuitati necessaria est visa, antelati qui vxorẽ quique liberos haberent, senioribus nõ habentibus. Ita collegæ in magistratibus. Et quãdo id de ætatis officio attingimus, binas ordinis officiorũ sententias, vtranq; grauem, afferre libet, quarum prima prędicti Auli Gellij fuit, primũ scilicet iuxta parentes locum habere pupillos nostræ fidei & tutelæ cõmissos, post clientes, post hospites, post cognatos, post affines. Sed Masurius Sabinus primũ locum tutelę, secũdum hospiti, tertium clienti tribuit, post cognato, deinde affini. Sed vt ad certius solidiusq; Reipubli. administrationis fomentũ redeamus, nõnullos ex prope infinitis viros afferemus, quos sub alio cœlo, & obscuro natos loco, Virtus inter primores Romanorũ euexit. Ventidius Bassus Asculanus mulos fricare so

Minores officiosi in senes.

Qui vili loco nati, ob virtutẽ inter primores sint euecti.

litus,de Parthis triūphauit:cū prius ipſe a Syllano Cn.Pōpeij legato, in triūphū ductus fuiſſet: quanquā ſcripſerunt aliqui bis eum in triūphum fuiſſe ductum. Cornelius Balbus ſuperior Gadibus Hiſpaniarum oriundus, fuit conſul. Lucius Fuluius Tuſculanus,quo anno eiectus eſt è conſulatu patrię,fuit Romæ conſul,& triumphauit ex ijs qui eum eiecerant.Vnde non indigne Marcus Cicero Appio Pulchro ab ipſo generis ſui faſtu tumido,ſolidā virtutis laudem ante oculos in hæc verba ponit·Vllam appietatem aut lentulitatem valere apud me plus quàm ornamēta virtutis exiſtimas? Neq; tamen minorē virtus extollendis ciuibus quàm alienigenis (quod ſuperius ſæpe diximus) vim habuit,quæ ſola per viros quos inſtruxit,optimā Reipubl. adminiſtrationem dediſſe videtur.Vnde Cicero Marcū Cęlium defendēs·Ego ſi quis hoc robore animi,atq; hac indole virtutis & continentiæ ſit,vt reſpuat omnes voluptates,omnemq; ſuæ vitæ curſum in labore corporis,atque animi contentione conficeret,quem non quies,nō remiſſio,nō æqualium ſtudia,nō ludi,non conuiuia delectarent,nihil in vita expetendū putaret, niſi quod eſſet cū laude & honore coniunctum,hunc mea ſententia diuinis quibuſdam bonis inſtitutum atque ornatum puto.Ex hoc genere illos fuiſſe arbitror Camillos, Curios, Fabricios ,omneſq; qui ex minimis hæc tanta fecerunt. Et profecto maximus virtuti honos ſemp eſt habitus.Caiū Mariū patrē refert in LXXVII.Liuius cū in palude Minturnēſium lateret , extractū fuiſſe ab oppidanis: & cū miſſus ad eū occidendum ſeruus natione Gallus

maiestate virtutis tanti viri perterritus recessis- set,impositum publicæ naui delatum in Aphricam. Cicero autē de prouincijs consularibus decernēdis orās,Tiberius Gracchus Tribunus plebis solus ex toto collegio Lucio Scipioni auxilio fuit.inimicissimus illius,& fratris Aphricani,iurauit in concione se in gratiā nō redisse, sed alienum sibi videri dignitate imperij,quò duces essent hostium Scipione triūphante ducti,eodem ipsum duci q triūphasset. Sed ōniū in quas legēdo vnq̄ inciderimus virtutis laudū āplissima fuit illa,de quà Plinius in naturali historia habet, cū Marcum dicit Ciceronē M.Catoni suspirantem dixisse· O te beatū M.Porci,a quo rem improbā petere nemo audet. Non enim huic virtutis laudi M.Catonis pares facimus alias ciuiū Romanorum laudes, quæ in potentatū & gloriam bello partam referuntur,qualis illa fuit Metelli Fœlicis dė Scipione Aemiliano : cum is quatuor dixit filijs,a quorū vno prætore,tribus cōsularibus, duobus triumphalibus,vno cēsorio postea in rogum illatus est·Ite filij,celebrate exequias, nunq̄ ciuis maioris funus videbitis. Nec adsimilis est Aemilij Pauli honos glorię habitus,cuius feretrū ad funus elati oratores Macedonum succollarūt. Neq; Publij Rutilij in exilium publicanorū persecutione acti, cui Asiæ populi obuiam prodierunt.Neq; Caij Marij,quem cū L.Sylla victor fugatum hostem patriæ iudicare curaret, solus Q. Scæuola augur restitit,nec sentētiam dicere voluit:præfatus, qui Italiam & vrbem seruauerat, eum se nolle patriæ hostem iudicare.Neq; item prætereundus est honos eidem M. Catoni ha-

bitus, cũ ipſi ex Cypro cum pecunia regia veni-enti, S.P.Q.R. ad ripam Tyberis occurrit, non propter pecuniæ vim, ſed quia tantus ciuis redie-rat ſaluus. Sicq; Catoni, de quo anhelans Cicero ſpiranſq;, tantum tamq; glorioſum fecit virtutis iudiciũ, licet in Cyprũ ad ſupradictam legatio-nem ſex comitatus ſeruis iuerit, nõ erit par in glo ria Cornelia Gracchorũ mater, ad quam poſt il-lorum mortem Miſeni ſe continentẽ reges & o-mnes principes ſalutatũ mittebant. Quãuis au-tem virtus ipſa in vrbe Roma bonam Reipu. ad-miniſtrationẽ multũ iuuit, plurimũ tamen con-ſeruando augendoq; imperio extra a magiſtrati-bus cuſtodita ꝓfuit. Vnde quęſiti delectiq; ſunt ſtante Republi. viri graues boni & integri, a qui-bus imperia magiſtratuſq; gererentur: quorum aliquos ad ipſorum & ſuarũ ætatum laudem, no-ſtrorũq; imitationem afferemus. Gracchũ refert Aulus Gellius cũ ex Sardinia rediјt, in cõcione di xiſſe, Verſatus ſum in prouincia quomodo ex vſu noſtro exiſtimabã eſſe, non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar. Nulla apud me fuit popina, neq; pueri eximia facie ſtabant in conui-uio, ſed liberi mei. Ita verſatus ſum, vt nemo poſ ſet dicere, aſſem aut eo plus in muneribꝰ me ac-cepiſſe, aut mea opera quẽquam ſumptum feciſ-ſe. biennium fui in prouincia: ſi vlla meretrix in domum meã introiuit, aut cuiuſquam ſeruulus, me omniũ mortalium poſtremiſſimum, iniquiſ-ſimum habetote. zonas quas argento plenas ex-tuli, eas ex prouincia inanes retuli. Aliј vini am-phoras quas plenas tulerunt, argenti plenas do-mum reportarunt. Et Plurarchus in Pauli Aemi-

lij vita refert, eum multum auri multũq; argenti ex regia Gaza coactum ne aspicere quidem voluisse, sed negotium quæstoribus dedisse, vt in publicum referrent, librosq; duntaxat regios natis literarum studiosis dirigi consensisse. Et Cicero quarta in Verrem actione scribit, cum ab Aphricano quidam vetus assentator ex numero amicorum non impetraret vt se præfectum in Aphricam duceret, & id ferret moleste, Noli, inquit mirari, si tu a me hoc non impetras. Ego iam pridem ab eo cui meam existimationem caram fore arbitror, peto vt mecum prefectus proficiscatur, & adhuc impetrare nõ possum. Quapropter Ciceronem crediderim ad predictorum aliorũq; Reipublicę fundatorum imitationem instruxisse Quintum fratrem Asiæ proprætorem, vbi sic scribit, Quid est enim negotij continere eos quibus pręsis, si te ipse contineas? Et infra. Curãdum tibi erit, non itineribus tuis perterreri homines, non sumptu exhauriri, non aduentu commoueri: esse, quocunq; veneris, & publice & priuatim maximã lætitiam, cum vrbs custodem, non tyrannum: domus hospitem, non expilatorem recepisse videatur. Quare sint hæc fundamenta dignitatis tuæ, tua primũ integritas & cõtinentia, deinde omnium qui tecum sunt, pudor. Constantia est adhibenda & grauitas, quæ resistat non solum gratiæ, verum etiam suspicioni. Adiungenda etiam est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disceptando diligentia. Ac mihi quidem videntur huc omnia esse referenda, ijs qui præsunt alijs, vt ij qui erunt in eorum imperio, sint quàm beatissimi. Vnde non

iniuria questus est idē Cicero de laudibus Pōpeij orans. Difficile dictu Quirites q̄to in odio simus apud exteras nationes propter eorū quos ad eos hoc anno cum imperio misimus iniurias, ac libidines. Profuisse autem plurimū videtur ad seruandam virtutum de quibus dictum est, normā, pœnas quæ ad flagitia sequebantur, a magistratibus inflictas. Sempronius enim Musca C. Gallum in adulterio in prouincia deprehensum flagellis cecidit, Caiusque Marius Imperator Cluuium sororis suæ filium pronunciauit a tribuno militum iure cæsum, quia illum stupri appellauerat. C. Fescenninus triumuir Cornelium militem fortissimum, quòd cum ingenua stupri cōmercium habuisset, in carcerem coniecit, qui in carcere mori coactus est. Et quid aliud intonare ac fulminare voluisse videmus Ciceronem in præclarissimis Verrinarū actionibus, quàm vt Verrem prouincialium Siculorum prędatorem damnari punirique faceret? quæ eadem fuit intentio eorum omnium qui male functos magistratibus repetūdarum postulabant. Sed iam satis multa dixisse videmur de optima, prudentissima, sanctissima Romanorū Reipubli. administratione, per quā factum est, vt maximæ præ cæterisq; pulcherrimæ orbis terrarum parti diutissime imperauerint. Ad alia transeundum est.

BLONDI FLAVII FOR. ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER VI.

MILITIAE ROMAnæ Inſtituta ad oſtēſam Reipub. adminiſtrationem ſequi decet. nā ſicut dubium nō eſt inchoatā auctāq; eſſe armis,& militum fortitudine,ac induſtria Reipu. amplitudinem: ita cōſtat inanes & ſuperfluas fuiſſe legionū cohortiūq; & turmarum ac imperatorum a quibus ducebātur, vires, niſi quas adijſſent, expugnaſſent, cepiſſent ciuitates & prouincias, S.P.Q.R. & ſapientiſſimi, de quibus diximus,viri graues,& in magiſtratibus cōſtituti,iuſte,prudenter,& perhumane gubernando conſeruaſſent , ac in melius reformaſſent:quāquam ijdem maiori ex parte fuerūt,qui Rēpubli.intus ſine armis,& foris armati pręſertim ordinibus præfecti rem militarem adminiſtrarunt : vt tribus libris ſuperius tractata inermis,hęc alia cui manū apponimus,armata Reipublicę adminiſtratio dici poſſit . Nec minoribus,paucioribus,laxioribus hęc q̄ illa legibus,inſtitutis,& bene viuendi artib⁹ acta eſt,adeo vt affirmare audeamus , ſeruādarū legum,cuſtodiendæq; diſciplinæ ſeueritatē bello magis extra , q̄ pace domi fuiſſe retentā. Si enim domi & in vrbe a paucis aliquādo ſiue a pluribus in Rēpubli. eſt peccatum, animaduerſio ſæpiſſime aut leuis aut nulla eſt habita:ſed raro conſul,imperator &

ipsę legiones graue inciderunt erratum, quibus ab hoste pœna non sit, punitioq́ inflicta. nec tamen hoc ideo dicimus, vt nostri patris rei militaris disciplinam tradere inani conatu intẽdamus: sed grauat nos exponendæ ostendendæq́ rei militaris Romanorũ disciplinæ pridem sciri desitę, addita difficultas verborũ, ætatis nostræ superioris militiæ verbis nullatenus respõdentiũ, quib9 aliquando velimus nolimus ad rei propositæ declarationem vtendum erit. Sed iam rei non minus variæ & amplæ quàm dignissimæ pro viribus ostendendæ incumbamus, ab ipsaq́ vocabuli expositione sumamus exordium. Militia a milite dicta: isque, vt Festus Pompeius vult, ab eo dictus est, quòd nihil molle, sed potius asperum gerat, sicut ludum per antiphrasim dicimus, in quo minime ludi debet. Et Vlpianus iurecõsultus militem appellari vult, vel a militia, id est duritia, quam pro Republi. sustinet, aut a multitudine, aut a malo quod arcere milites solent, aut a numero mille hominum, a græco verbo chilia. Sed meliorem expositionẽ cæteris esse tenemus M. Varronis, qui milites appellatos esse vult, q triũ milium prius legio fiebat, ac singulæ tribus quæ tres erant, mille mittebãt. Militis verbum generali prolatum appellatione omnes complectebatur, qui aliquãdo adacti sacramento arma aut tractarent, aut etiam dimissi & exauctorati tractassent. & multæ ac variæ fuerunt eorũ species, quæ diligentiore indigent expositione. Equites nanq́ erant, & tituli, & dimissanei, & legionarij, & classici, & proletarij, beneficiarij, & limitanei, & conducti quoq́ stipendio & mercede quãdiu ex cõ-

Militia vñ.
Miles.

dicto pro militibus Reipublicæ habebantur. De equestri ordine multa diffuse inferius narranda sunt. Tituli (quos & aliqui dixere tutulos) iuxta Vlpianum de testamento militari, sunt appellati, ꝙ patriam in qua permanebant, tutarentur. sed eos vult Seneca ad Lucillum ignominiæ causa sic dictos esse: ꝙ cum inuēti essent rei inutiles militari extra exercendę, in patria dimitterētur. Vnde a proletarijs pariter militibus in hoc differebant, ꝙ hi nullo eorum habito virtutis experimento, ad id solum delecti sunt, vt retento ad auctoritatem militari titulo, cæteris eius nominis & ordinis extra militātibus, ipsi in patria ad prolem procreandam remanerent. Beneficiarios scribit eos Festus fuisse dictos, qui vacabant muneris beneficio. Dimissanei autē fuerunt qui post actā cum laude aliquandiu militiam a magistratu dimittebantur. Ex quibus aliquando in militiam reuocatis exercitus in necessitate reparatos fuisse ostendemus. Legionarij milites appellati sunt, qui alicuius legionis pars cum essent, nunq̄ aut pace aut bello ab ea discedebāt. Vi & finitione verbi militis exposita, quanti habita fuerit militia, paucis primo, & post diffusius summę rei militaris partes in quas distributa fuit, dicemus. Et quia duplex fuit militia, terrestris & naualis, de prima taliter dicemus, vt multa quoq; futura secundæ cōmunia tractemus. Nam delectus primo legionibus contrahendis adhibitus: deinde tyronum alter delectus & eruditio: post legionis partium descriptio, & Italiæ copiarum in legiones Romanas conscriptarum quantitas, dehinc legionis ipsius militū numerus & equitatus ostē

Tituli. Proletarij. Beneficiarij. Dimissanei. Legionarij. Militia duplex.

detur. Verba post hæc varia quibus in bello & prælijs vtebãtur, necnõ castrorũ & structæ aciei, armorũ quoq;, signorũ & insignium militarium, & disciplinã militarem, prælijq; gerendi formã, & insuper honores, dignitatẽ, stipendia, dona, ornamenta, auctoritatem, & demũ formã missionis militũ docebimus. Militiæ laudes etsi multis ac prope infinitis ex locis sumere & afferre possumus, a solo Cicerone dicemus, qui L. Murenam a M. Catone, Seruio Sulpitio, & Q. Hortẽsio, summis, eloquentissimis grauissimisq; viris, ambitus & maiestatis accusatũ defendens, sic in oratione habet. At nimirũ (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus: hæc populo Ro. hæc huic vrbi æternã gloriã peperit, hęc orbem terrarũ parere huic imperio coegit: omnes vrbanæ res, omnia nostra præclara studia, & hęc forensis laus & industria latent in tutela ac præsidio bellicæ virtutis: simul atq; increpuit suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescũt. Et infra. Quapropter nõ solũ illa gloria militaris vestris formulis atq; actionibus anteponenda est, verũ etiã dicendi cõsuetudini, quæ longe & multũ isti vestræ exercitationi ad honorẽ antecellit. Itaq; mihi vidẽtur pleriq; initio multo hoc maluisse. post cũ id assequi non valuissent, ad militiã potissimũ sunt delapsi. quod si ita est, cedat opinor Sulpiti forũ castris, otium militiæ, stil9 gladio, vmbra soli. Vnde est q Vegetiũ de re militari tractaturũ videm9 ex Sallustio sumpsisse, Nulla re alia populũ Ro. orbẽ subegisse, nisi armorũ exercitatione, disciplina militari, vsuq; militiæ. Ad tirones nũc veniẽdũ est,

Laus militiæ.

quos videmus quosdã credere a verbo græco dictos, tanq̃ domãdos: cũ nostra sit opinio, Tironis verbũ ab Hetruscis, sicut histrionis: aut a Sabinis sicut Neronis, ad latinã cõsuetudinẽ transiuisse. Eos autem constat neq; a principio, neq; semper postea in instituendis legionibus fuisse delectos, cũ legiones ipsas raptim & tumultuarie a Romulo primũ, post a quibusdã regibus, consulibus & principibus quandoq; factas fuisse legamus. Romulũ, eũ a quo vrbis & Militiæ simul origo fuit, scribit primo Liuius libro, trecẽtos armatos ad custodiã corporis acceptos Celeres appellasse, & nõ in bello solũ, sed & in pace habuisse. & de Seruio rege, Equitum decem turmas ex Albanis legisse, legiones etiã veteres eodem supplemento expleuisse, & nouas scripsisse. Et libro secũdo Liuius, dictatore Valerio Valesi filio decẽ legiones scriptas, ternasq; consulibus, quatuor dictatori datas. & infra quinto sic habet. Tertius exercitus ex causarijs seniorib⁹ a T. Quintio scribatur, qui vrbi mœnibusq; præsidio sit. Et septimo dicit Camillũ quatuor legiones quaternũ milliũ scripsisse. Sed libro Liuij XXIII videmus maiores copias sine delectu tironũ fuisse conscriptas. cũ deessent nautæ, cõsules ex senatuscõsulto edixerũt, vt qui L. Aemilio C. Flaminio cõsulibus milibus æris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset vsq; ad centum millia, aut cui postea tantum esset factũ, nautam vnũ cum sex mensiũ stipẽdio daret. qui supra centũ millia vsq; ad ducenta millia, tres nautas cũ stipendio annuo. qui supra CCC vsq; ad decies cẽtũ æris, quinq; nautas: q supra decies, octo nautas cũ annuo stipẽdio da

Tiro.

Celeres.

rent. Ex hoc edicto dati nautę armati instructiq́; ab dominis triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderunt. Tum primum est factum, vt classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleretur. Et XXIX Liuius, Scipio postq̃ in Siciliam traiecit, voluntarios milites septem millia ordinauit, cẽturiauitq́;. Et libro LXXIIII. Videmus bello sociali, cũ Põpeius Strabo Picentes prælio superasset, Libertinos tunc primum militare cœpisse. Quem milites deligendi, & exercitus comparãdi modum in necessitatibus imitatos fuisse principes constat. Suetonius enim de Augusto, Libertino milite, præterquam Romæ incendiorum causa, & si tumultus in grauitate annonæ timeretur, bis vsus est, semel ad præsidium coloniarum Illyricum contingentium, iterum ad tutelam ripę Rhodani: & item viginti millia seruorũ manumisit, & ad remũ dedit bello Siculo. Et Iulius Capitolinus de M. Antonino philosopho: Seruos, quẽadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam parauit, quos volũtarios exemplo Volonum appellauit. Et Cicero ad Atticum: Parthi Eufratẽ transiuerunt, duce Pacoro Horodis Parthorum regis filio cunctis referto copijs. nos in Cappadocia ad Taurum: delectus habebatur ciuium Romanorum. Et sicut supradictę quasi omnes copiæ in summis difficultatibus, sic alias sæpenumero pares & maiores nulla cogente necessitate a consulibus imperatoribusq́; nullo tironum delectus seruato ordine sunt cõtractæ. Liuius enim tertio, Cum ad ea bella consules delectum edixissent, fauore plębis non iuniores modo, sed eme-

ritis etiam stipendijs, pars magna voluntariorũ ad nomina dãda præsto fuere. Eoq; nõ copia modo, sed etiã genere militũ, veteranis admxtis, firmior exercitus fuit. & quarto. Dũ in Lauicanos & Equos Q. Seruilius Tribunus ple. consulũ potestate ducturus esset, delectũ haberi non ex toto populo placuit. decẽ tribus sorte ductæ sunt: ex his scriptos iuniores duo tribuni ad hostes duxerũt. & quinto, Dictator Camillus, cũ mag. equ. Seruilio Hala iustitio indicto, delectũ iuniorum habuit, ita vt seniores quoq; quibus aliquid roboris superesset, in sua verba iuratos centuriaret. Et septimo: Cõsulibus Appio Claudio Crasso, & L. Furio Camillo, bello Gallico, Græco, & Latino ad Albã orto, Senatus nõ vrbana tantũ, sed etiã agresti iuuentute decem legiones scripsit, quinûm millium & ducentorũ, equitumq; trecentorum. Et octauo, Mamercus consul cui Gallicum euenerat bellũ, scribere exercitum sine vlla vacationis venia: quin opificum quoq; vulgus, & sellularij minime militiæ idoneũ genus, exciti dicuntur. & decimo. Bello Hetrusco nũciato Senatus iustitium indici, delectũ omnis generis hominũ haberi iussit: nec ingenui modo, aut minores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiã cohortes factæ, Libertiniq; centuriati. vt affirmare audeamus, multo sępius sine tironũ delectu, q̃ per illos legiones coactas instructasq; fuisse. Quin videtur eum morẽ tironis accipiendi instruẽdiq;, quietis & florentibus Romanis rebus fuisse seruatũ, vt adolescentes alioqui otio marcescẽtes, disciplina imbuerentur militari, quibus postea Resp. vteretur. De quibus Liuius x x I I. Magister equitũ de-

lectu edicto minores ab annis decem & septem, & quosdam prætextatos scribit: quatuor ex his legiones, & mille equites confecti. Idē XXIIII: Et Statorius ex multa iuuentute pedites conscripsit, ordinatosq; proxime morem Romanū decurrendo signa sequi, & conseruare ordines docuit, & operi alijsq; institutis militaribus assuefecit. Nedū vero petitos a magistratu adolescentes consentire oportuit, sed aliquando si se militaturos nō obtulerunt, damnati sunt. Liuius XXVII. Atq; ex ijs qui principio eius belli decē & septem annos nati fuerant, neq; militauerant, omnes ærarios fecerunt. Et libro quadragesimo. Postq̄ cōperta sunt bacchanalia in Auētino occulta, in quibus per flagitia adolescentes corrupti erant, inquit ad senatū & populum consul: Hoc sacramento initiatos iuuenes milites faciendos cēsetis quirites? his ex obscœno sacrario eductis arma cōmittenda? Vnde Cicero difficillimis Reip. belli ciuilis Pompeiani temporibus Tirones parandos, sic in Philippica vndecima suadet: Ego autē non tam veteranos intuendos vobis arbitror, q̄ quid tirones milites flos Italiæ, quid nouę legiones ad liberandā patriā paratissimæ, quid cūcta Italia de vestra grauitate sentiat tentandū: nihil enim semper floret: ætas succedit ætati. Quib⁹ vero modis tirones disciplinā edocerētur militarē, & si aliqua ex parte in supradictis apparet, tamen aliter ostendemus. Nā quod supra Liuiū octauo scripsisse videmus, sellularios, id est opifices sedēdo opus facientes, minime aptos militiæ fuisse: M. Cato de re rustica affirmat, ex agricolis dicens viros fortissimos, & milites

Adolescentes qui militiæ se nō obtulissent damnatos fuisse.

Sellularij.

ſtrenuiſſimos gigni. Et Seneca epiſtola duodeuigeſima, Fortior miles ex fragoſo venit: ſegnis eſt vrbanus verna: nullũ laborem excuſant manus quæ ad arma ab aratro transferũtur. Quin etiam nõ originis & exercitij magis, q̃ integritatis corporis tironum habendã eſſe rationẽ maiores voluerunt. Vnde Martianus iureconſultus de teſtamẽto militari. Militabit vero qui cum vno teſticulo natus eſt, quive amiſit, ſecundũ diui Traiani reſcriptũ. Nam & duces Sylla & Cotta memorantur eo habitu fuiſſe naturæ. Suetonius de Cæſare dicit, Tirones neq; in ludo, neq; per laniſtas, ſed in domibus per equites Romanos, atq; etiam per ſenatores armorũ peritos erudiebat. Et Plutarchus in vita Pauli Aemilij ſcribit, eum cõſueuiſſe filios domi diſciplina militari imbuere. Et Iulius Capitolinus de Maximinis duobus. Tertia die cum proceſſiſſet Seuerus ad campũ, in turba exultantem more barbarico Maximinum vidit, iuſſitq; ſtatim tribuno militum, vt coerceret ad Romanã diſciplinam & imbueret. Nec tamẽ in neceſſitatibus aſpernabãtnr, quin charos Romani tirones habebant. Plancus Ciceroni. In caſtris noſtris legiones ſunt veteranæ tres, tironum vel luculentiſſima ex omnibus vna. In caſtris Bruti vna veterana legio, altera bimana, octo tironum. Vegetius autem & ſi ætatis ſuæ diſciplinam militarem potius q̃ vetuſtam docuit, multa habet a maioribus, præſertim a Salluſtio ſumpta. Ex quibus eſt, aptiorẽ ruſticã eſſe plębem, quæ diurno labore nutritur, ſolis patiens, vmbræ negligens, balnearum neſcia, deliciarũ ignara, paruo contenta cibo, durata habens per omnium labo-

Ex agricolis tirones deligendi.

Sylla & Cotta cũ vnico teſticulo nati.

Tirones charos Romanis fuiſſe.

rum tolerantiam membra. Si vero necessitas cogat vrbanos ad arma compelli, primũ laborare, decurrere, portare pondus, & solem & puluerem ferre discant, paruo victu vtantur, & rustico: interdum sub diuo, interdũ sub papilionibus commorentur. Tirones vero incipiēte pubertate deligendos, omnesq; gestus docendos, ne locum deserant, ne ordines turbent, fossam ducere gaudeant. Adolescētesq; Martio deputandos operi, debere esse vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachijs, ventre modico, exilioribus cruribus & pedibus: non superflua carne distentos, sed neruorũ duritia collectos. piscatores, aucupes, sellularios, aleones, & omnes qui aliquid tractasse videntur id generis, longe castris pellēdos: fabros, macellarios, ferrarios, & ceruorum aprorumq; venatores, militiæ ascribendos. Idem scribit honestatem idoneum militem reddere, & verecundiā, dum prohibet fugere, victorem facere. a magnis peritissimisq; bellorũ viris, delectũ tironum esse habendũ. Ad Sallustiũq; reuersus dicit Vegetius eum scribere, Pompeiũ adolescentem assueuisse cum agilibus saltu, cũ velocibus cursu, cum validis lucta certare: nec aliter illi de Sertorio victoriam cōtingere potuisse: ab ipsoq; Sallustio tradi, Romanos veteres ad omnem rei militaris eruditionē campũ Martiũ Tyberi vicinum elegisse, in quo iuuentus post exercitium armorũ sudorem pulueremq; diluerit. Iuuentutemq; pro exercitio cōsueuisse crates rotũdas ex iunco cōtexere, quibus in duplo ponderātibus q̃ scutũ, & claua lignea pergraui ad palũ sexipeda-

Qui a militia arcēdi, & in militiam recipiendi.

Cāpus Martius ad Tironum exercitatiōnē electus.

lem in terram fixum se exercebant, punctimq; & cæsim ferire discebant. A Sallustioq; item tradit Vegetius exerceri solitos hyeme sub tectis tirones, vt equos instratos ligneos armati saltu insilirent: quãdoq; fasces, & pondera librarũ sexaginta tulisse gradu militari, vt discerent arma & cõmeatum deferre cũ necessitas cogeret. Vergilius, Non secus ac patrijs sæuus Romanus in armis Iniusto sub fasce viam cum carpit, & hostem Ante expectatum positis stat in agmine castris. De eaq; Tironum, & militum nouorũ etiam seruorũ ad militiã eruditione Flauius Iosephus de captiuitate Iudaica sic habet, Qua quidem in re nimis admirãdam quis existimauerit Romanorum prudentiam, ita seruos instruentium, vt non solum vitæ ministerio, sed etiam necessitatibus vtiles sint. Quod si quis eorũ aliam quoq; respexerit militiæ disciplinam, profecto cognoscet tãtum eos imperiũ non fortunæ munere, sed propria virtute quæsisse. Armis enim vti non ex bello cœperunt, neq; solum si necesse sit manus mouent, sed veluti armis naturam coercentes, nullas capiunt exercitationis inducias, nec tempora præstolantur. Meditationes autem eorũ nihil a vera contentione discrepant, sed in dies singulos militum quisq; omnibus armis tanquã in procinctu positus exercetur: quo etiam prælia facillime tolerant. Nec enim vel ordo neglectus eos a consueta dispositione dispergit, neq; metus aut sumptus remouet, aut lassitudo. Vnde sequitur quod semper superent hostes, quos nõ itidem cõfirmatos inuenerũt. nec errauerit si quis eorũ meditationes conflictus esse dixerit sine sanguine, con

traq; prælia meditationes esse cũ sanguine. Legio quibus ex partibus, quoue instrueretur pararetur q; modo cũ diximus, Tirones etiã quomodo in ordinib9 locarẽtur intelligitur. Igitur legio inde dicta, vt inquit Varro, q legũtur milites in delectu. ex centurijs enim maxime cõficiebatur. Cẽturiæ vero eam vim habuere, vt ab ipsis cæteri ordines nascerẽtur. De quibus dicturi, eadẽ, licet diuersa ratiõe, repetere cogimur, quæ in comitijs supra sunt dicta. Liui9 in regis Tullij Seruij reb9 gestis scribit, censum ab eo institutũ fuisse, rem saluberrimã tanto futuro imperio, quo pacis bellicq; munera non viritim, vt antea, sed pro habitu pecuniarũ fierent. Tũ classes cẽturiasq;, hũcq; ordinẽ ex censu descripsit. Qui centum milliũ æris aut maiorem censum haberent, octuaginta fecit centurias, XL senũ, XL iuuenũ: seniores ad vrbis custodiam: iuniores, vt foris bellũ gererẽt. Arma his, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære, hastæ, & gladius. Additæ his duæ fabrûm centuriæ sine armis, vt machinas in bello ferrent. Intra centum & septuaginta quinq; millia census secunda classis. Ex his viginti centuriæ seniorũ, viginti iuniorũ, arma vt in superiore, præter loricã. Tertia classis a LXXV ad quinquaginta millia census, centuriæ viginti senũ, viginti iuuenũ, arma vt in superiore præter ocreas. In quarta classe a quinquaginta ad XXV milliũ census. Cẽturiæ XX seniorũ, XX iuniorũ, arma mutata, nihil præter hastam & verutũ datũ Quinta classis centurias triginta habuit: fundas, lapidesq; missiles gerebant. In his accẽsi, cornicines, tibicines in tres cẽturias. ex XI postea millib9 vna centuria, & fuit hæc im-

Legio vnde.

A centurijs cæteros ordines natos.

munis militia. Equitum ex primoribus ciuitatis duodecim ſcripſit centurias,additis ſex alijs,primis ſex Romuli.Cũ itaq; haberetur delectus,ordo ſumebatur ex ſupradictis cẽſibus: & ex eadẽ diuiſione quinq; cẽſuũ fiebãt delectorũ militũ cẽturię,vt vnaquęq; cẽturia ſuã cuiuſlibet cẽſus ordinis & ætatis haberet partẽ.Qua in re prudenter inſtitutũ fuit quod Vegetius a Salluſtio tradit,vt quaſi in orbẽ quendã per diuerſos ordines promouerẽtur milites:vt ab inferiore ſi promereretur ad ſupremũ quiſq; aſcẽderet,& ita ad primũ,ſed in maiori digniori q; loco rediret.Ex hacq; formula copiæ vrbis Romę cõtrahebãtur.Sed maiores multo copias Romani ꝑ omnia ſtantis Romanę dignitatis tempora a latino nomine & Italis acceperũt.Quę omnes copiæ ſimul mixtæ Romanos exercitus cõficientes,Romanũ nomẽ vbiq; locorũ formidoloſum glorioſumq; reddebãt.Liuius enim pręliũ apud Trebiã libro XXII deſcribẽs,Duodeuiginti millia Romanorũ erãt, ſociorũ nominis latini viginti millia,auxilia pręterea Gallumbrorũ XXV. Et cõſules delectũ cũ ægre cõficerent inopia iuniorũ,ſenatus triũviros binos creari iuſſit,alteros qui citra,alteros qui vltra quinquageſimũ lapidem in plateis foriſq; & conciliabulis omnẽ copiam ingenuorum inſpicerent,& ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur,etiãſi nondum militari ætate eſſent, milites facerent. Tribuni plebis ſi eis videretur,ad populum ferrent, vt qui minores ſe ſeptem & decem annis ſacramẽto addixiſſent, his perinde ſtipendia procederẽt,ac ſi ſeptẽ & decẽ annorum aut maiores milites eſſent. Et XXXV

Liuius, Decretum vt nouorũ militum tria millia duceret,& trecentos equites:ita vt in his duę partes sociûm Latini nominis,tertia ciuium Romanorũ esset. Idem supplementi ad Caium Flaminium,cui imperiũ contra Antiochũ prorogabat.Et x x x v.Liuius,L.Scipioni cõsuli cui prouincia Græcia decreta erat,in supplemẽtum addita peditũ ciuium Romanorũ tria millia, equitum centum,& sociûm Latini nominis quinque millia , equites ducenti. Alteri consuli Lęlio nouus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ, & sociûm latini nominis x v millia pedites,equites c c. Cicero Appio Pulchro. Sed vniuerso senatui venerat in mẽtẽ pręsidio firmiori opus esse ad istam prouinciã.cẽsebãt enim omnes fore, vt in Italia supplementũ meis & Bibuli legionibus

Gallumbri. scriberetur. Quod autẽ supra de auxilijs Gallũbrorum ad Trebiam missis est dictum , alias copias ab Italis,quãdoq; ab externis acceptas fuisse,leuioris armaturæ,nulliusq; stipendij,sed breuiori tempore in exercitu moraturas,edocet Liuius. Quãuis enim Romani ad exercitũ contra Hannibalem Placentiã missum milites misissent ex Italia simul & Roma acceptos,tamẽ alias copias a Gallumbris,qui nunc Romandioli sunt,in castra euocauerunt,quæ fuerũt auxilia leuiter armatorum.hinc scribit Liuius x x I I de Hierone Siculo rege,cuius oratorũ hæc fuerunt verba,Milite atq; equite scire nisi Romano Latiniq; nominis nõ vti populum Romanũ, leuium armatorũ auxilia etiã externa vidisse in castris Romanis. Itaq; misisse mille sagittariorum ac funditorum. Et x x x I I I I Liuius.si tumultus in Hispania es-

ſet,placere vt tumultuarij milites extra Italiam legerentur L.Paulo in Hiſpaniã. Et XXXVI in bello ſociali. Auxilia inde latini nominis & exterarum gentiũ miſſa populo Ro. Plãcus Imperator conſul deſignatus ſcribens conſulibus, prętoribus, Tribunis plebis, ſenatui populoq; Roma. Legiones habeo quinq; ſub ſignis, & ſua fide virtuteq; populo Ro. coniunctiſſimas, & noſtra liberalitate nobis obſequentes. prouinciã omnium ciuitatũ conſenſu paratiſſimã, & ſumma contentione ad officium certantẽ. Equitum auxiliorũq; tãtas copias, quantas hæ gentes ad defendẽdum ſuam ſalutem libertatẽq; conferre poſſunt. Cicero Bruto, Romæ delectus habetur, totaq; Italia, ſi hic delectus appellandus eſt, cũ vltrò ſe offerũt omnes. Numerũ quem legio habuerit omniũ militum, oſtendit Liuius in ſeptimo. Conſulibus Appio Claudio Craſſo, & L.Furio Camillo, bello Gallico, Græco, & Latino, ad Albam orto, ſenatus non vrbana tantum, ſed etiam agreſti iuuentute decẽ legiones cõſcripſit, quinũ millium & ducẽtorũ militũ, equitũq; trecẽtorũ. Et XXII prelio Cannenſi. Numero quoq; peditũ equitũq; legiones auctę, mille peditibus, & centenis equitibus in ſingulas additis, vt quina millia peditũ, trecenti equites eſſent. Et XXIX Liuius, Suppleuitque ita eas legiones, vt ſingulæ ſena millia & ducentos pedites, equites haberent CCC. & Aulus Gellius ſcribit, In legione ſunt centurię ſexaginta, manipuli triginta, cohortes decem. Quarũ copiarũ vt diſtributio quæ fiebat, notior habeat, magiſtratuũ, & eorũ qui ducebant ordines, & ſingularũ partium nomina exponemus. Nec repe-

Legionis numerus.

tere expedit,quę superius exposita ac ꝓpe omnibus nota sunt,Impatoris,Cōsulis,Prętoris,a quibus ducebant̃,vocabula.Exercitusq́ʒ expositio nominis primo ponatur loco:dehinc tribuni militares,ruffuli,cēturiones,decuriones,equites,trossuli,cohortes,manipuli,turma,hastati,pilani,principes,triarij,subsidionarij,accēsi, ferentarij,velites,auxilia,pręsidia,obsidiū,quid fuerint doceamus. Exercitū tradit Vlpianus iurecōsultus de militari testamento,traxisse nomen ab exercitatione. Idemqʒ vult exercitū nō vnam cohortem, neqʒ vnā alam dici, sed numeros multos militū. Nam exercitui præesse dicitur ille qui legionem vel legiones cum suis auxilijs cōmissas administrat:de cuius officio sic scribit Marcellus de re militari, Officium regentis exercitum nō tantū in danda,sed etiā in obseruanda disciplina consistit. Paternus quoque scribit,debere eum qui se meminerit armato præesse, parcissime cōmeatū dare, equum militarem extra prouinciam suam duci non permittere,ad opus priuatū,piscatum, venatum,militem non permittere.Nam in disciplina Augusti ita cauetur,Etsi scio fabrilib⁹ operibus exerceri milites nō esse alienum,vereor tamen si quicq̄ permisero, quod in vsum meū aut tuam fiat,ne modus in ea re adhibeatur,qui mihi sit tolerādus. Tribuni militares ad eorū exēplar facti sunt,qui populo Ro.pręsunt.De quorū officio sic habet Cicero legū secundo.Milites quibus iussi erunt parento,eorumqʒ tribuni sunto.Marcellus de re militari,Tribuni officium est,vel eorum qui exercitui pręsunt,milites in castris continere,ad exercitationes producere,claues porta-

Exercitus vnde.

De officio regētis exercitum.

Tribūi militares.

rum suscipere, vigilias interdum circuire, frumẽtationibus cõmilitonũ interesse, frumẽtum probare, mẽsuræ fraudem coercere, delicta secũdum authoritatem suam castigare, principijs frequenter interesse, querelas commilitonum audire, valetudinarios inspicere. Tribunorumq; militariũ Asconius Pedianus secunda in Verrem duo fuisse genera scribit, primũ eorũ qui Ruffuli dicuntur, hiq; qui in exercitu creari solent: alij sunt comitiati, qui comitijs designabãtur. Et Festus Põpeius addit eos aliquãdo dictos esse rutilos, quia Rutilius Ruffus legem primo de eorum iure ab exercitu creandorũ tulerit. Centuriones & decuriones ab eorũ numero quib⁹ pręsunt, dictos Varro Festusq; tradunt. Habuit pręterea legio pręfectum fabrûm, qui fabros lignarios, structores, carpentarios, ferrarios ad fabricã, ad hibernorũ ędificia, ad machinas, turres ligneas, ad arma, ad vehicula tormẽtaq; dirigeret. Equestris ordinis nomen sæpe mutatũ fuisse Plinius in naturali historia tradit. Nam eos qui ad equitatũ trahebantur, Celeres Romulus regesq; appellarũt, deinde flexumines, postea trossulos, cũ oppidum in Thuscis citra Volsinios eo nomine soli sine peditatu cepissent: durauitq; id nomen vltra Gracchum: postea Quirites appellati. Cohortis vocabulum Varro sic exponit, quod vt in villa ex pluribus tectis coniungitur ac quiddã fit vnum, sic ex pluribus manipulis copulatur cohors: cohorsq; in villa, quòd circum eum locũ pecus coerceretur. Fuit & præterea cohors prætoria dicta, quòd a prætore nõ discederet. Scipio enim Aphricanus primus fortissimũ quẽq; delegit, qui ab eo in bello

Tribunorũ militarium duo gña.

Rutilius.

Cẽturiones Decuriões

Præfectus fabrorum.

Celeres.
Flexumines.
Trossuli.

Quirites.
Cohors.

Prætoria cohors.

non discedebāt,& cætero munere militiæ vacabant,& sesquiplex stipendiū accipiebāt. ea vero cohorte primus Romanorū principū Tiberius Augustus est abusus,qui ædificato munitiore in via Appia loco prope nunc sanctum Sebastianū vbi Caputbouis appellant, Baptistę Lenis Romani ciuis villam,cohortem ibi suam tanquā in arce cōtinuit:qui mos cōtinuatus effecit, vt post Tiberium Reipu. & libertatis status a cupienti ciuitate resumi nequiuerit.Sicq; Claudi9,sic Galba,sic Otho,sic Pertinax,sic Didius Iulian9 prętorianûm militū violentia Imperatores sunt facti.Libetq; vnicum Iulij Capitolini testimonium afferre. Interea Romæ iterū seditiones inter populū & milites ortæ,vt nec tum maxime in edicto Balbinus cū proponeret audiretur. Veterani se in castra prætoria contulerunt cū prætorianis ipsis,quos cœpit populus obsidere: nec vnquā ad amicitiam essent reducti,nisi fistulas aquarias populus incidisset. Manipulumq; Varro exercitus minimam manum esse vult,quæ vnum sequitur signum.de quo verbo Ouidius,Illa quidem fœno (sed erat reuerentia fœno,Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.) Pertica suspensos portabat longa maniplos. Vnde maniplaris nomina miles habet. Turmā vult Varro dictam esse mutata e in u,quasi ternam,quòd terdeni milites ex tribus tribubus Lucerū,Rhānium,& Tatiēsium fiebant. Itaq; primi singularū decuriarum decuriones dicti.hiq; decuriones primo administri turmæ,a turma adoptabantur,vnde optiones dicti, quos postea tribuni ob ambitionem faciebant. Hastatos dicit Varro appellatos,quòd hastis pu

Manipulus. Turma. Decuriones. Optiones.

gnabant:pilanos,qui pilis. Principes,qui a principio gladijs pugnabant.pòst mutata re militari magis illustres sunt pilani. Triarios quoq; dictos quòd in acie tertio ordine extremis subsidio ponebantur. Et quòd hi subsideāt, subsidium dictū. Plautus, Subsidite hic, quasi solent triarij. Vnde cum ad extremam sit ventum necessitatem, in prouerbio est, Res redijt ad triarios. Rorarios dictos Varro scribit eos qui prius in præliū prodibant, sicut ros prius inchoat q̄ pluuia. Et accensos ministratores a Catone appellatos, de quibus superiore loco multa a nobis sunt dicta. Velites scribit Festus appellatos esse vestitos & inermes, qui exercitum sequebantur, quiq; in mortuorum militum loco substituebātur:ipsosq; fuisse & ferentarios, qui fundis & lapidibus pugnabāt, quia tela feruntur, non tenentur. Catonemq; eos ferētarios dixisse, qui tela ac potiones militib9 præliantibus ministrabant. Auxilium dicit Varro ab auctu esse dictum, cū accesserint hi qui adiumēto essent alienigenæ:præsidium vero, quòd extra castra præsideāt in loco aliquo, quo tutior hostis regio esset. Obsidium ab obsidendo, quo minus egredi possit. Ad hæc quę exposita sunt vocabula sequitur aliorum militiæ verborum, quibus in acie & bello vsus fuit, expositio. Velitationem Nonius inquit dici leuem contentionem ex cōgressione militum. Cui, cum prius inuēta fuisset, Fuluius Flaccus consul bello Capuano addidit, vt milites leuis armaturę pluribus armati iaculis equitibus immixti militarent. Optiones in cohortibus dicti sunt tanquā optati, qui in defectu militibus subrogātur, vt plenæ sint legiones. se-

Pilani. Principes. Triarij. Subsidium Rorarij. Accensi. Velites. Ferentarij. Auxilium. Præsidium Obsidium. Velitatio. Optiones.

cundumq; has expositiones armorũ,& bellicorũ instrumentorum, quibus prisci vtebantur, vocabula & rẽ pro parte dicemus. Ad offensionẽ arma fuerunt a longe ferientia, saggitæ, tragulæ quòd mittãtur dictæ. Ansatæ, quòd ansis colligẽtur hastę,& manu mittãtur, quæ & iacula. fundę lorulis funiculisq; manu contortæ: manubalistæ, quas balistas minores, aliquãdo scorpiones prisci dixere: quæ tela non solũ singulis ætatibus & seculis, sed per vnamquanq; ætatẽ bis terq; nomina & formã mutauere, sicut & arma quibus corpora vestiũtur. Instrumẽta bellica oppugnationibus adhibenda hæc fermè erant.

Testudo. Testudo de materia & tabulatis contexta, corijs, cilicinis, & alijs quæ difficulter comburi possent, contecta.

Aries. hæc intrinsecus habebat arietem trabẽ, quæ vnico præfigebatur ferro,& falx vocabatur, ab eo quòd incuruata esset,& de muro extraheret lapides: vel dicta aries ad similitudinẽ animalis. Retro enim ducebatur trabs funiculis suspensa, vt reducta impetuosius feriret. Ideq; & testudo dicta, a similitudine reptilis, q caput nũc exerat, nunc reducat.

Vinea. Vinea aliud instrumentũ e lignis compacta, lata pedes octo, alta pedes septem, lõga sexdecim, tectum duplici ligno cratibusq; cõtexitur. Latera quoq; cõtexuntur, ne saxorũ telorumq; impetu perfringantur. Extrinsecus ne crementur, crudis & recentibus corijs integuntur. Cum plures fuerint, iungũtur ordine, sub quibus oppugnãtes tutius ad muros subruẽdos pugnãt.

Plutei. Plutei dicebãtur ad similitudinẽ loci studentiũ, minores testudine, sed eadem facti defensiq; ratione: sed tribus ducti rotis ad quæcunq; expe-

dit loca perducuntur. Agger ex terra lignisq; ex- tollitur contra murũ de quo tela iactantur. Mu- sculos dixerunt minores machinas, quibus pro- tecti bellatores fossatum ciuitatis apportatis la- pidibus, lignis, & terra non solũ cõplent, sed etiã solidant, vt turres ambulatoriæ sine impedimẽ- to vehantur ad murũ. sunt minores vineis subdu ctioresq;, & maiores firmioresq; pluteis. Turris aliquãdo lata pedibus tricenis in quadro, quãdo- q; quinquaginta, & proceritas quæ muros vrbis turresq; superet, rotis agitur pluribus, & subtus arietẽ habet. materia tabulatisq; cõpacta est, co- rijs contra ignes & cẽtonibus ciliciniſq; aqua in- fusis contecta: pontẽ habet, qui in mœnia dimit- titur, & sagittarij pugnatoresq; descendunt. Ba- listam maiores dixere prisci, trabem validam ita libratam, vt cũ pars densior põderibus attracta descẽderet, eleuata proceritas sua funiculis quos haberet alligatos, funda saxum maximi põderis longe emitteret. Eiq; maximæ nũc machinæ bri chollæ est appellatio: q̃q̃ onagrum maiorem ipsa machinam dixere, quo nullum maius tormentũ fuisse vult Vegetius, nec est etiam apud nostros. Falaricam diffinit Vegetius, quę ad modũ hastæ valido præfigitur ferro, inter cuius tubam & ha- stile, sulphur, resina, bitumen, stuppa conuoluun- tur infusa oleo, quod incendiarium vocant: quæ falarica balistæ impetu destinata perrupto mu- nimine ardens figitur ligno, turritamq; machi- nam frequenter incendit. Fuerunt & alia priscis ad offensionem defensionemq; instrumenta, quæ ferè omnia desiere in pretio haberi, postq̃ Bom- bardæ vsus fuit, machinæ omnium impetuosissi-

Agger. Musculi. Turris. Balista. Onager. Falarica. Bombarda.

mæ, quam anno nondum centeſimo inuentam fuiſſe docuimus, Teutonicũ munus Venetis delatum, quando Genuenſes in Clugia clauſi a Venetis obſidebãtur. Metare, inquit Noni⁹, eſt ponere: Vnde metari caſtra, & metatores. & Feſt⁹, metari caſtra dicũtur, ꝙ metis dirigãtur. Caſtraq; vt plurimum quatuor habuerunt portas, quarũ prætoria appellabatur, qua exercitus in prælium educebatur: quia initio prætores erant, qui poſtea conſules, & illi bella demonſtrabãt, quorum tabernaculum quoq; dicebatur prætorium. Quintana porta appellata poſt prætorium, vbi rerum vtenſilium forum fiebat. Alia principalis dicta, quòd eo eſſet in loco ad quem principales ordines tendebant. Decumana quarta a decimis primo in caſtra illatis, per quam cõmeatus inferri, & commeare animalia conſueuerant. Caſtrorum vero formam & diſpoſitionem Flauius Ioſephus de bello Iudaico elegãtiſſime ſic edocet. Romani quocunq; in hoſtilem terrã irruperint, ante caſtrorum munitionẽ nunquã prælium ſumunt: quæ quidem non leui opere, neq; iniquo loco erigunt, nec omnes inordinate deſcribunt: ſi quidem inæquale ſolum fuerit, contemplantur: quatuor vero angulis dimenſio eorum deſignatur. Nam & fabrorum multitudo, & ferramentorum copia, quæ vſus extructionis popoſcerit, ſequitur exercitum. Et interior quidem caſtrorũ pars tabernaculis diſtribuitur: ambitus autem eorum extrinſecus muri faciem profert, ordinatis etiam turribus pari ſpatio diſpoſitis, quarum interualla telis atq; baliſtis alijſq; machinis ſaxa intorquentibus omnibus inſtrumẽtis miſſilium

Metare. Metari ca. Porta prætoria. Prætorium Porta quintana. Porta principalis. Porta Decumana. Caſtrorum forma & diſpoſitio apud Ro.

complent, vt cuncta scilicet iaculorum genera in promptu sint. Ex omni autem muri parte quatuor portas ædificant, tam eminente aditu faciles, quàm ipsis si quid vrgeat introcurrētibus latas. Intus autem castra vicorum spatijs interpositis dirimuntur. Mediaq; tectorum tabernacula collocant. Et inter hæc ducis maximi domum templo prorsus simillimam, vt quasi quædam ciuitas repentina existat. Forum quoq;, & opificū stationes, & sedes militum primatibus ordinūq; principibus, vbi si qua sit inter alios ambiguitas iudicent. Ipse vero ambitus, & omnia quæ in eo sunt, multitudine simul & scientia frabricantiū opinione citius communitur. Qui, si res vrgeat, fossa extrinsecus depressa cubitis quatuor, pariq; spatio lata cingitur. Armis autem septi per contubernia cum decore absque otio in tentorijs degunt, omniaq; ab his ordinate etiam alia cauteque per contubernia expediuntur: veluti si ligno aquave aut frumento opus sit. Nec enim cœna vel prandium in potestate est cuiuscunq; cum voluerit. Simul autem omnibus somnus est. Excubias, & euigilandi tempora buccinæ signant: neq; omnino quicquam est, quod sine edicto geratur. Mane autē milites ad centuriones, illi vero ad chiliarchum conueniunt salutatum, cum quibus ad summum omnium ducem vniuersi ordinum principes. Ille autem his signum aliaque dat ex more proferenda præcepta subiectis: quæ quidem cum in acie sunt agentes citius parent, vt si res exigat, incursibus eius itemq; reuocationibus vniuersi pariter obsecundent. Cum autem castris egrediendum est, tuba indicium facit, ne-

moq; otiosus est, sed vel solo nutu moniti taber-
nacula colligũt, omniaq; ad ꝑfectionẽ instruũt:
deinde iterũ tuba signat vt sint parati. Illi autẽ
cũ mulos & iumenta sarcinis onerauerint, velut
in curuli certamine signũ expectãt. Castra vero
incendũt, & ꝙ sibi alia munire sit facile, & ne-
quãdo hostibus eadẽ vsui sint. Et cũ tertio quoq;
tubæ indicãt vt exeãt, vrgent aliqua ex causa mo
rantes, ne quis ordinẽ deserat: dextraq; duci prę-
co adstãs, si ad bellũ parati sint, voce primũ per-
cõtatur. Illiq; ocyus alacri & magna voce para-
tos se esse respõdent, interrogantẽq; præueniũt:
& Martio quidem spiritu repleti, cum clamore
dextras erigunt: deinde otiose, & cum omni de-
core velut in bello progredientes ambulãt, suum
q̃nisq; ordinem velut in bello custodiens: pedites
autem thoracibus quidẽ & galeis septi, ex vtro-
que latere sicas ferentes. Læuus autem gladius
est multo longior, cum dexter mensuram pal-
mæ non excedat. Qui vero ducem stipant lecti
pedites, scuta & lanceas portant. cætera manus
hastas & clypeos longos, triduiq; viaticũ, vt pa-
rũ intersit inter onusta iumenta & pedites. Equi-
tibus autẽ ad dexteram gladius est longior, &
contus in manu, transuersusq; ad equi latus cly-
peus, ternaq; super pharetram, vel amplius lata
cuspide dependent iacula, nihil ad hastarum ma
gnitudinem differentia. Cassides vero & thora-
cas peditibus similes habent, nulloq; armorum
genere a militum alijs discrepant lecti qui circa
ducem morãtur. Agmẽ autẽ semper cui sorte id
obtigerit antecedit. Talia quidẽ sunt Romanorũ
itinera, & mansiones, itemq; armorũ varietates.

Nihil vero nec in prælijs inconsultũ aut subitũ agunt, sed omnia semper sequũtur facta sententia, opusq; nõ adhibetur, nisi ante decretũ. Vnde aut minime peccãt, aut si peccauerint, facilis est peccati correctio. Fortunæ autẽ successibus, meliores consiliorũ, etiam si aliter successerint, arbitrantur euentus, quasi bonũ quiddã fortuitũ, ne diuina prouidentia non esse credatur. Quæ vero ante cogitata fuerint, etiã si aduersus casus exceperit, bene iã meditantes ad cauendũ exhibent, ne idẽ rursus eueniat, & bonorũ quidem fortuitorũ non is autor sit cui contigerint: tristiũ vero quæ innoxijs acciderint, saltẽ quæ rectũ consiliũ ceperũt, videatur esse solatio. Armorũ quidẽ exercitationem cõparant: vt nõ modo corpora, sed animi quoq; militũ fortiores sint. Maior illis est ex timore diligentia. Nanq; leges apud eos nõ discretionis solum, verũ & crimine negligentiæ capitales sunt: ducesq; magis q̃ leges ipsę terribiles. Nanq; bonos honorãdo redimunt, sed in coercẽdis noxijs sunt crudeles. Tãto autẽ obsequio rectoribus parẽt, vt & in pace ornamẽto sint, & in acie corpus vnũ totus conspiciatur exercitus: sic eorũ copulati sunt ordines, ita circũduci sunt mobiles, & acutis auribus ad pręcepta, oculisq; ad signa, & ad opera manibus. Vnde facere quidem strenui sunt, pati vero tardissimi. Nec etiam vbi prælĩãtes sunt, aut multitudinẽ hostiũ, aut consilia spernere ducũ, aut difficultatẽ regionũ. Quorũ igit̃ actis & cõsilijs incipiũt deliberãtes, adeo extremus patet exercitus. Quid mirũ si Euphrates ab oriẽte, & Oceanus ab occidẽte, itẽq; a meridiano tractu libyæ fortissima regio, & a Septẽ

trione Rhenus & Hister sunt imperij limites, cũ minorẽ esse possidentibus possessionẽ recte quis dixerit? Hęc ergo prosecutus sum, nõ tã proposito laudãdi Romanos, q̃ solatio deuictorum, vtq; nouarũ rerũ cupidos detinerẽ. fortasse autem ad experientiã bonarũ artiũ proderũt studiosis Romanę instituta militię nesciẽtibus. Procubitores dicũtur, qui noctu custodiæ causa ante castra excubant, cum in propinquo castra hostium sunt. Procinctam classem dici mos fuit, quando exercitus ad pugnam paratus erat: horumq; verborum primo positorum loco, causam hanc Festus ponit, quòd pugnaturi ritu prius cingerẽtur Gabino, & quòd classem vetustius fuerit hominum dici quàm nauium multitudinem. Paribus equis etiam aliquando scriptum esse inuenimus, quia duobus equis vtebantur in prælio Romani, vt altero sudante & fesso, in secundum transirent. Et præliares dies appellati sunt, quibus fas erat hostem lacessere. Erant enim & nefasti dies, & ferię, quibus id facere nõ liceret. Scribit Aulus Gellius, Thucydidem dicere Lacedæmonios bellatores non tubarum cornuumq; signis, sed tibiarum modulationibus in prælijs vsos, Cretensesque solitos inire prælia præcinente ac præmoderante cithara gressus militum: contrà Romanos milites hostẽ clamoribus territauisse. Ad verba veniamus structæ aciei. Acum inquit Festus dictam priorem aciei partem, quòd ea pars militũ vehementissima esset ad hostem telorum acumine vulnerandum. Et verba structæ aciei hæc ponit Gellius, a rerũ similitudine introducta, frõs, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, serra,

Procubitores.

Classis procincta.

Pares equi

Præliares dies.
Nefasti.

Lacedęmonij.

Cretenses.

Acus.

Verba structæ aciei.

turres, alæ: quas alas fuisse constat equitum ordines, circum legiones dextra læuaq;, tanq̃ alę sunt in volucrũ corporibus. & Plutarchus in problematibus scribit, auspiciorũ quod sinistrum dicitur, prosperũ ac secũdum fuisse, & sinistro cornu semper principatus attributos, quia orientẽ aspicientibus in sinistra parte Boreas est, quam dexteram mundi partem esse ad superiorẽ faciunt. Sed & armorum vocabula sunt dicenda. Arma Varro dicta inquit, quòd his arcemus hostem. Et Festus, arma proprie dicuntur ab armis, id est humeris dependentia, vt scutum, gladius, pugio, sica, & ea quibus procul præliamur tela. Et Vlpianus iureconsultus de vi armata: arma, inquit, sunt omnia tela: hoc est, fustes & lapides, non solum gladij, hastæ, & frameæ: quod affirmat Caius de verborum significatione. Armorũ vocabula Aulus Gellius multa sine expositione sic ponit, hasta, pilum, phalarica, lingula. Et quando sagittarum vsus erat, cannas habuerunt. Vnde Plinius, Sagittę è calamis quorũ ferax fuit rhenus Bononiensis, vtputa multum ramosus, & grauis, vento resistens. Sed ad Varronis expositiones redeamus. Parma, quod è medio in õneis partes par. Conum quod tegitur in cacumen. hasta quod a stante solet ferri. Iaculum vt iaciatur fit. Tragula a traijciẽdo. Scutum a sectura, quod è minutis confectum sit tabulis. Vmbo a Græco quod ambonis. Gladius a clade, quod sit ad hostiũ cladẽ. pilum ab homine qui hostem ferit, quòd per illũ. lorica quod è loris de corio crudo pectoralia fiebant: postea fecerũt ex annulis ferream tunicã: baltheumq; è corio cingulum erat bullatũ. ocrea

Alæ.

Auspicium sinistrum.

Arma vñ.

Sagittæ e calamis.

Parma.

Conus Hasta, Iaculũ, Tragula, Scutũ, Vmbo, gladi⁹,

Pilum.

Lorica.

Baltheus.

Ocrea.

Galea. quod opponunt ob crus. Galea a galero, quo mul-
Cornua. ti vsi sunt antiqui. Cornua, quòd ea quæ nũc sunt
ex ære, tunc fiebant bubulo cornu. Nonius, Ce-
Cetra. Phalæ. tra scutum rotundum, phalę turres ligneæ. Et Fe-
stus, Clypeum antiqui ob rotunditatẽ appella-
Clypeus. uerunt. Liuius octauo. Latini clypeis antea Ro-
manis vsi sunt, deinde postquã stipendiarij facti
sunt, scuta ꝓ clypeis accepere. Et libro XXXVII
Sarissæ. prælongas hastas Macedones sarissas vocant. Et
Murmilionica scuta. Festus, Murmilionica scuta dicebãt cum quibus
de muro pugnabant. erant siquidem ad hoc so-
Spara. lũ idonea. Et Spara minimi generis iacula, a spar-
Triphorũ. gendo dicta. Triphorumque telum longitudine
trium cubitorum, quod catapulta mittitur. En-
nius, Haud permaneret paries percussus tripho-
Pelta. ro. Pelta scuti genus in modum lunæ semis vel
ternæ, vel quartę, quibus Amazones sunt vsæ. Ar-
Arma Romanos priuatim non tenuisse. ma autem ciues Romanos priuatim nõ tenuisse,
sed in reditu legionũ exercituũq; in Tarpeiam ru-
pem, aut in Armilustrium fuisse condita, satis cõ-
stat. Nam videmus quoties exercitus educi opor-
tuit, arma inde fuisse accepta. Vnde Cæsar Lu-
cano. Iam rupes Tarpeia sonat. & Spartianus di-
cit Vespasianũ ex armilustrio Arma legionibus
permisisse. Et Plinius scribit in fœdere quod ex-
pulsis regibus populo Romano dedit Porsena,
nominatim comprehẽsum, ne ferro nisi in agri-
cultura vterentur, & magni Pompeij tertij con-
sulatus extare edictum in tumultu necis Clodia-
næ prohibens ne telũ esset in vrbe. *Signa iam,*
insignia, indumenta, & ornamenta militaria di-
Signa Romanorũ. camus, tam publica, q̃ priuata. *Signum milita-*
re primũ Romanis, si nimis vetera repetere vo-

lumus, fuere manipuli, quales ex fœno supra Ouidij carmina describunt. Sed alia post parum fuerunt signa quæ in ærario pacis tẽporibus seruabantur, de quibus Liuius septimo, Signa eo die a quæstoribus ex ærario prompta. Quæ autẽ fuerint ipsa Romanorũ in bello signa, & quãdo primũ haberi cœpta, Plinius in naturali historia sic ostendit: Aquilã Romanis legionibus C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicauit. Erat & antea prima cũ quatuor alijs, lupis, minotauris, equis, apris, quæ singulos ordines anteibant: paucis ante annis sola aquila in acie portari cœperat, reliqua in castris relinquebantur. Marius in totum ea abdicauit. Ex eo notatum, non ferè vnquam apud legiones hibernatum esse in castris vbi aquilarum non sit signum. Aquilam autem fuisse argenteam, Cicero prima in Catilinam ostendit. Scio pactam & constitutam cum Manlio diem: atque etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam fore confido, & funestam futuram, scio esse præmissam. Et item Plinius. Argentum militaribus signis, quàm aurum familiarius, quo longius fulget. Minotauri effigiem inter signa militaria ideo scribit fuisse Festus, quòd non minus occulta esse debeant consilia ducum, quàm fuerit domicilium Minotauri Labyrinthus. Idemq; asserit porci effigiem inter militaria signa quartum habuisse locũ, quia cõfecto bello, inter quos pax fieret, cęsa porca fœdus fimare solebat. Alia item signa militaria per diuersa tempora fuerunt. Nam erat labarum, quod signum in historijs frequentatum, Romæ etiam nunc in monimentis

Aquila.

Minotauri effigies & apri cur in signis.

Labarum.

principum marmore videmus incisum, labans quadratum vexillum chordula hastæ appēsum. Erant & draconum & alię variorum animalium figuræ, prout vnicuique principi & duci placuit. Insignia vero & ornamenta militum in bello militaria hæc fuerunt, paludamenta primo, de quibus Varro sic habet. Paludamenta insignia atq; ornamenta militaria. Ideo ad bellum cū exit Imperator, & lictores mutarunt vestem, & litua incinuerunt, dicitur paludatus proficisci, quia tunc fiunt palam, vt conspiciantur. Et Festus, Paludati, armati, ornati. omnia enim militaria ornamenta paludamenta dicebant. Liuius vigesimosecundo. Consul Fabius paludatus egrediens contra Vehios cum omni gente sua sex & ccc milites omnes patricij. Et trigesimoprimo, P. Sulpitius consul, secundum vota in capitolio nuncupata, paludatis lictoribus profectus ab vrbe. Quanquam vero Liuius in nono expositis ornamentis Samnitium legionis subiungat, Romanos milites doctos fuisse, horridum militem esse debere, non cęlatum auro & argento, sed ferro & armis fretū: tamen vigesimosecundo dicit Cannensi prælio captis minoribus castris, propter equos virosq;, & si quid argenti, quod plurimū in phaleris equorum erat. Nam ad vescendum facto perexiguo milites vtebantur omnes. Et Nonius, ephippium tegmen equi ad mollem vecturam paratum. Festusq; ephasilatū exercitum dicit, quòd scilicet omnes exerto brachio sint: cum M. Cicero in Philippicorum decimo innuat chirothecis ferreis, siue vt appellabāt manicis milites vti consueuisse, cū dicit de M. Antonio. Solet

Dracones in vexillis.

Paludamēta.

Ephippiū. Ephasilatus exercitus.

enim cito ipse accipere manicas, nec diutius obsidionis metum sustinere. Plutarchus in Bruti vita, Bruti exercitus in Philippicis multo auro & argento splendebat, licet in cæteris ex singulari quadam modestia ductoris sui exercitus parce & modice assuetos cõtinuisset. Censum vero circa manus & reliquum corpus existimabat in viris honore cupidis quiddã dignitatis afferre. Pliniusq;, Sthrutionũ pennis galeas & comas in bellis adornabant. & infra, Capuli ensium & in fastigio cęlantur auro, vaginę & balthei laminis ornantur. Fabriciũ vero dicit ipse Plinius bellicum Imperatorem plusquam pateram & salinum ex argento habere militem vetuisse. Helius Spartianus de Hadriano, vestem humillimã frequenter sine auro bullata sine gẽmis fibula strinxit, capulo vix eburneo spatham clausit. Fuerũt vero principum variæ opiniones de militum ornamẽtis. Suetonius enim de Cęsare, post magnam pugnam atq; victoriam remisso officiorum munere, licentiam omnem passim lasciuiendi permittebat, iactare solitus milites suos etiam vnguentatos bene pugnare posse. nec milites eos pro cõcione, sed commilitones appellabat, habebatque tam cultos, vt argento & auro politis armis ornaret, simul & ad speciem, & quo tenaciores eorum in prælio essent metu damni. Helius Spartianus de Pescenio nigro contrariũ opinioni Cæsaris habet. Idem vetuit, ne zonã milites ad bellum, item aureos vel argenteos nũmos portarẽt, ne ad hostem aliquid prędæ perueniret: sed liberis & vxoribus seruaretur. Ideq; Helius de Alexãdro Seuero, Inijt parthicam expeditionẽ, quã

De ornamentis militũ C. Cæsaris.

tanta disciplina, tanta reuerentia sui egit, vt non milites, sed senatores transire dicerent, quocunq; iter legiones facerent. Milites vestiti honeste, calceati ad decorem, armati nobiliter, equis etiã instructi, & ephippijs, & frenis decentibus, prorsus vt Romanã Rempublicam intelligerẽt, quicunq; Alexandri viderent exercitũ. Capitolinusque de Maximino iuniore: Vsus est aurea lorica exemplo Ptolemęorũ: vsus est & argentea, & clypeo gẽmato inaurato, & hasta inaurata: fecit & spathas argenteas, fecit etiã aureas, fecit galeas gemmatas & bucculas. Vltimaq; militum ornamenta Plinius ponit clypeos, cũ templis post finitam militiã affigerentur. primus Appius Claudius, qui consul cum Seruilio fuit anno vrbis conditæ CCLXX posuit in Bellonæ æde scutũ. Virtutes suas placuit in excelso spectari, & titulos honorum legi. post eum Marcus Aemilius collega in consulatu Q. Luctatij nõ in Basilica modo Aemilia, verũ & domi suæ posuit. Id quoq; antiquo exemplo. scutis enim, qualiter apud Troiam pugnatum est, continebantur imagines. Vnde & nomen habuere. Clypeorũ origo plena virtutis, faciẽ reddit in scuto cuiusq; qui fuerit vsus illo. Pœni ex auro factitauere & clypeos, & imagines, secũq; in castris tulere. Certe captis eis, talẽ Asdrubalis inuenit Q. Martius Scipionũ in Hispania vltor. Isque clypeus supra fores capitolinæ ædis vsque ad incendium primum fuit. Quo exẽplo baltheos suos Galli in capitolio affigere cogitarunt. Qui impulsore Ariouisto bellum cõtra Romanos suscipientes iurarũt sese baltheos nisi in capitolio non soluturos, & Ioui ac Marti

eos oblaturos. Aemilius Marcellus cõsul cõtra illos missus superauit cepitq; multos, quos Romã ductos in capitolium, ibi baltheos soluere fecit, baltheos ipse Ioui obtulit. In ea pugna Marcellus interclusus, & capi timens, Viridomarũ Gallorum regulum occidit: inde Mediolanum expugnauit, & cum ingenti præda Romam veniens baltheum collo detulit in victoriæ signum. Ad hanc ornamentorum militarium partem addere non inconuenit, Sagum fuisse vestem qua in bello Romani cum armis vterentur. Vnde est apud Ciceronem in Philippicis, & Liuium libro centesimo duodeuigesimo, Cum Marcus Antonius Decimũ Brutũ Mutinæ obsedisset, & cum missi ad eum de pace legati parum profecissent, saga populum sumpsisse Romanũ. Asconius vero Pedianus secunda in Verrem Ciceronis actione alias enumerat vestes, coria, saccos, cilicia pilis contexta, quibus milites in castris vtebantur. Ad ea quæ superius de militia Romana & legionibus sunt dicta, consequens esse videtur, de disciplina, legibus, & institutis militaribus scribere. Cuius quidem disciplinę lex & institutio prima fuit, sicut Plutarchus in problematib9 habet, ne qui sacramento militiæ non teneretur, in hostem pugnaret. Vnde Catonis affert epistolã, qua scribit filio militia exautorato, & tamen in castris moram facturo, ne pugnet in hostem, & eius Imperatori, ne illum pugnare permittat. Et Aulus Gellius, cum delectus fieret, & milites scriberentur, tribunus militaris adigebat in verba, quorum summa erat, se nõ furaturos quicquam intra decem milia passuum ad castra. Item adigebantur

Aemilius Marcellus missus contra Gallos.

Sagum.

Coria facci & cilicia inter vestes militares.

De legibus & disciplina militũ.

ſacramento,ſe affuturos ad diem,niſi aliquid cauſæ,funeris paterni,ſacrificij gentilis,& feriarum, id præciſe excipientium accideret. Si id non ſeruaſſent,infrequẽtes habebãtur:cuius delicti pœna apud maiores ſemper maxima fuit,cũ tamen pariter emãſores & deſertores erronei punirentur. Emanſoremq; Modeſtinus de re militari eſſe dicit,qui vagatus ad caſtra regreditur. Deſertorẽ vero,qui per longum tempus vagatus reduceretur. Erronemq; Vlpianus de ædili. edicto ita a Labeone diffiniri dicit, puſillum fugitiuum eſſe: vt ex diuerſo fugitiuum magnũ erronem eſſe oſtendat. Sed proprie erronem ſic diffinimus,qui non quidem fugit,ſed frequenter ſine cauſa vagatur, & temporibus in res nugatorias conſumptis,ſerius ad dominum redit. Sed de diſciplina militari apud Senatũ Liuius octauo. L. Papyrius dictator ad auſpicium repetendum Romã profectus magiſtro equitum Fabio Maximo Rutiliano denunciauit, vt ſe loco teneret: qui hoſtes bis ingenti prælio vicit, & ſpolia de hoſte capta cremauit: quẽ dum dictator punire niteretur,ſic in ſenatu inquit. Soluta militari diſciplina,nõ miles centurionis,non centurio Tribuni, nõ tribunus legati,nõ legatus conſulis, nõ magiſter equitum dictatoris pareat imperio,nemo hominũ, nemo deorum verecundiam habeat,nõ edicta Imperatoris,nõ auſpicia obſeruentur,ſine cõmeatu vagi milites in pacato in hoſtico errent,ĩmemores ſacramenti,licentia ſola ſe vbi volent exautorent, infrequentia deſerantur ſigna, neq; conueniatur ad edictũ,non diſcernatur,interdiu,nocte,æquo, iniquo loco,iuſſu,iniuſſune Imperatoris pugnẽt,

Emanſor. Deſertor. Erro.

non signa non ordines seruentur. Latrocinij modo cæca & fortuita pro solenni & sacrata militia sit. Et libro vigesimosecũdo Liuius: Tũ quod nunq̃ antea factum erat, iureiurando a tribuno militari adacti milites, iussu consulum cõuenturos, neq; iniussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, & vbi ad decuriatum aut centuriatum conuenissent, sua volũtate ipsi inter se equites decuriati, centuriatique pedites cõiurabant, sese fuga atq; formidinis ergô nõ abituros, neq; ex ordine recessuros nisi teli sumendi, & petendi, & aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa. Id ex voluntario inter ipsos fœdere a tribunis ad legitimã iurisiurandi actionem translatum. Et XLII Liuius. In Hispania vlteriore, quia diu æger esset prætor, luxuria & otio solutam disciplinam militarem esse, ob ea nouos exercitus conscribi placuit. Acerrimã vero militaris disciplinæ correctionẽ Liuius LVII sic ostendit. Scipio Aphricanus Numãtiam obsedit, & corruptum licentia luxuriaq; exercitũ, ad seuerissimam militiæ disciplinam reuocauit: omnia deliciarum instrumenta remouit, duo milia scortorum a castris eiecit, militem quotidie in opere habuit: triginta dierum frumentum ac septenos vallos ferre cogebat. propter onus tarde incedenti dicebat, cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. alio scutum parum habiliter ferenti, amplius iusto scutum ferre iussit, neq; id se facturum quando melius gladio quàm scuto vteretur. Quem militem extra ordinẽ deprehẽdit, si Romanus esset, vitib⁹: si extraneus, virgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarẽt mi-

litem vendidit. Ex omnibus vero disciplinæ militaris coercitionibus nulla ęquior moderatiorq; fuit ea, quam Cicero pro Aulo Cluentio orãs sic edocet. Statuerunt enim ita maiores nostri, vt si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdã animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Martianus autem de re militari: Militum delicta siue admissa, aut propria sunt, aut cũ cæteris cõmunia. Vnde & persecutio aut propria, aut cõmunis est: proprium militiæ est, quod quis vti miles admittit, & augetur, vt in cæteris delictis, dignitate, gradu, specie militiæ. Militis commune delictum est, quod aliter q̃ disciplina communis exigit, committitur, veluti segnitiæ crimen, vel contumaciæ, vel desidiæ. Qui manus intulit pręposito, capite puniendus est. Augetur autem petulantiæ crimen dignitate præpositi. Contumacia omnis aduersus præsidem vel ducem militis capite punienda est. Qui in acie fugã fecit, spectantibus militibus propter exemplũ capite puniẽdus est. Militum pœna eiusmodi est: castigatio, pecuniaria mulcta, munerum interdictio, militiæ mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio. Nam in metallũ aut in opus metalli non dabuntur: nec torquebũtur. Et quanuis leges puniendorum militarium delictorũ hæ fuerint, de quibus est dictum, variantibus delictis variasse pœnas, & prædictas quandoq;, alias quandoque asperiores inflictas fuisse, libet ostendere. Liuius xxxv de P. Cornelio Nasica, post triũphũ de Bois actum. Post hęc concione aduocata, de rebus a se gestis, & de iniuria tribuni bello alieno se

Delictũ cõmune militum.

Pœna militis delinquentis.

Castigatio militum.

Pœnæ militũ variatæ.

illigantis, vt suæ victoriȩ fructu se fraudaret, cum differuisset, milites exauctoratos dimisit. Cornelius Tacitus. Stationes, vigiliæ, diurna nocturnaq; munia in armis agitabantur. Ferũtq; militem, quia vallum non accinctus, atq; aliũ quia pugione tantum accinctus foderet, morte punitos. Bello Pyrrhi Epirotȩ, captiui quos ipse ad senatũ remisit, equites pedibus, pedites in funditoribus & auxilijs militauere, nec in castris, sed extra tendebant, quem locũ vallo & fossa nõ communiebant, facta eis potestate restitutionis, si bina ex hostibus spolia referrent. existimauit enim senatus, eos ob non seruatam militarem disciplinam in manus hostium incidisse. Superior Aphricanus deuicta Carthagine omnes trãsfugas Romanos cruci affixit, Italicos capite honestiori supplicio puniuit. Et posterior Aphricanus captos trãsfugas bestijs obtulit. Et Paulus Aemilius Perse deuicto eosdem elephantis proterẽdos prostrauit. Cæsar Augustus decimam legionem contumacius parentẽ totã cũ ignominia dimisit. Cohortes si quæ loco cessissent, decimatas ordeo pauit. Centuriones statione deserta, itidem vt manipulares capitali animaduersione puniuit: pro certo delictorũ genere varijs ignominijs affecit, vt stare per totam diem iuberet ante prætoriũ, interdum tunicatos discinctosq;, nõnunq̃ cespitem portantes. Idem Augustus impetratis a senatu decem adiutoribus, vnumquenq; equitem rationem vitæ reddere coegit, atq; exprobratos alios pœna, alios ignominia notauit. Plures admonitiones fuerũt, sed variæ. Leuissimum genus admonitionis fuit, traditio corã pugillariũ, quos Admonitiones.

taciti & ibidē statim legerent. Notauit & quosdam quod pecunias leuioribus vsuris mutuati, grauiore fœnore collocassent. Caligula & si per omnia flagitiosus fuit, quirites Romanos seriose curioseq;, nec sine moderatione recognouit, palam adempto equo quibus aut probri aliquid, aut ignominiæ inesset. Sed Claudius tanq̄ adulteros Messalinæ vxoris suę crediderit defuturos, mollius in puniendis militum adulterijs se egit. Recognitione equitum, corruptelis adulterijsq; famosum nihil amplius monuit, q̄ vt aut parcius ætatulæ indulgeret, aut certe cautius. Galba seuerius: militi enim qui in expeditione arctissima annona residua cibariorum tritici modium centum denarijs vendidisse arguebatur, vetuit simul ac cibo indigere cœpisset, a quoquam opem ferri: & is fame extabuit. Auidius Cassius multis desertoribus manus abscidit & pedes, dicēs maius exemplum esse viuentis miserabiliter criminosi q̄ occisi. Et Pescenius Niger ob vnius gallinacei direptionem, decem commanipulares qui raptum ab vno comederāt, securi percuti iussit. Alexāder autē Seuerus Mammea genitus Christiana, si quis de itinere in alienam villam flexisset, pro qualitate loci aut fustib⁹ subijciebat, aut condemnabat, aut grauissimis afficiebat contumelijs, dicēs, Velles ne hoc in agro tuo fieri? Inclamabatq; sæpius quod a quibusdā Christianis audiuerat, & tenebat: idq; per præconem significabat, cū aliquem emendaret. Quod tibi fieri nō vis, alteri ne feceris. Quam sententiam adeo dilexit, vt in palatio, & in publicis operibus perscribi iuberet. Vnicam vero Aureliani a Flauio Vo-

Caligula.

pisco epistolam libet hic ponere, ad vicarium suum scriptam, quæ disciplinam militarem maiorum cumulatissime ante oculos ponet. *Si vis tribunus esse, imò si vis viuere, manus militum contine: nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat, vuam nullus auferat, segetem nemo atterat, oleum, salem, lignum nemo exigat, annona sua contentus sit, de præda hostis, non de lachrymis prouincialium habeat. Arma tersa sint, ferramenta ferruminata, calceamēta fortia, vestis noua veterem excludat, stipendium in baltheo non in pompa habeat, equum saginarium suum defricet, captum animal non vendat, mulum centuriatum communiter fricet, alter alteri quasi seruus obsequatur, a medicis gratis curentur. Aruspicibus nihil dent. In hospitijs caste se agāt, qui litem fecerit, vapulet.* Plinius orator ad Cornelianum de Centumcellensi villa Hadriani scribens: Sequēti die audita est Gallica adulterij rea, nupta hæc tribuno militum honores petituro, & suā & mariti dignitatem centurionis amore maculauerat. Maritus legato cōsulari, ille Cæsari scripserat. Cæsar excussit probationes. Centurionem exautorauit, atq; etiam relegauit. Mulier dānata, & Iuliæ legis pœnis relicta. Asinius Pollio Ciceroni, Finibus meæ prouinciæ nusquā excessi, militem non modo legionarium, sed ne auxiliarium quidem vllum quoquam misi, & si quos equites decedentes nactus sum, supplicio affeci. Tanto disciplinæ rigori, quanto milites obstrictos fuisse diximus, priuilegiorum, honorū, authoritatis, dignitatis, donorum & vtilitatis magnitudo respōdebat, quæ & ipsos reddere læ-

De priuilegijs militaribus.

tos,& alios ad militandum allicere poſſet: priuilegiaq;,honores,& dignitates militū ſimul oſtendi poſſunt, quorum initium & fundamentū Liuius in ſecūdo ſic ponit: Edictum ne quis ciuem Romanū vinctum aut clauſum teneret,quo minus ei nomen edendi apud conſules poteſtas fieret:ne quis militis donec in caſtris eſſet bona poſſideret,venderet,liberos aut nepotes moraretur. quanquam nihil maius aut dignius de milite dici poteſt,quàm vt ſupra in Reipub.adminiſtratione oſtēſum eſt,Militibus ſolis diu permiſſum fuiſſe,vt populum ipſi Romanū iudicarent, aut in ferendis ſuffragijs in comitio prærogatiua militum, & ipſi milites ſiue iuniores, ſiue veterani cōſules,& alios magiſtratus maiores deligerent, aut tota comitia in ſuam ducerent voluntatem. Et nihil vnquam accuratius feciſſe videmus pręſtantiores illos ciues Romanos,Scipiones,Maximos & Metellos,quàm vt milites pręmijs & honoribus affectos bene contentos redderent.hinc ſcribit de Hadriano Helius Spartianus. Exemplo poſtea Scipionum & Metelli,& authoris ſui Traiani milites pręmijs & honoribus donans,vt ferre poſſent ea quæ aſpera iubebat. Et Alexandrum Seuerum ſcribit idem Spartianus ſolitum dicere,Miles non timet imperatorem, niſi veſtitus,armatus,calceatus & ſatur,& habēs aliquid in zonula, idcirco,quòd mendicitas militaris ad omnem deſperationem vocaret exercitum. Sed vnica in re poteſt militum dignitas inde intelligi,quòd ex ipſis ſemper imperatores ſiue annuos ſtante Republica ſiue perpetuos poſtea habuit res Romana:vt verum eſſe conſtet quod Seneca

XLIII epiſtola ſcribit, Ex militibus reges ſæpiſſime factos eſſe. Nec paruus fuit militiæ honor habitus, cum in ſpectaculis quatuordecim theatri gradus ſuperiores, digniores que, apud orcheſtram conſulum, imperatorumq; locum, ſolis militibus attributi ſunt. Et vltimus militi honor fuit, ampla & libera factio teſtamẽti, de qua Vlpianus de teſtamẽto militari. Militibus liberam teſtamenti factionem primus quidem diuus Iulius Cæſar conceſſit: ſed ea conceſſio tẽporalis erat, poſtea vero diuus Titus dedit, poſt Domitianus, poſtea diuus Nerua pleniſſimam indulgentiam in milites. Eam inde Traianus ſecutus eſt. Et exinde mandatis inſeri cœpit caput tale. Cum in notitiam meam perlatũ ſit, ſubinde teſtamenta a commilitonibus relicta proferri, quæ poſſunt in controuerſiam duci, ſi ad diligentiam legum reuocentur & obſeruantiam, ſecutus animi mei integritudinem erga optimos fideliſſimoſque commilitones, ſimplicitati eorum conſulendum putaui, vt quoquo modo teſtati fuiſſent, rata eſſet eorum voluntas: faciant ſibi teſtamentum quomodo volent: faciant quo modo poterunt: ſufficiatque ad bonorum ſuorum diuiſionem faciendam nuda voluntas teſtatoris. Stipendia vero minor pars fortunarum Romanis militibus fuere. primum enim videmus Liuium in quarto affirmare populum Romanum ſupra ducentos annos proprijs ſumptibus ſine vllo ſtipendio militaſſe Publio Cornelio Coſſo, Caio Fabio Ambuſto, L. Valerio Potito tribunis militum conſulari poteſtate: Anxure, quæ poſtea fuit Terracina, capto & direpto, decre-

Honos militũ in ſpectaculis.

Libertas faciẽdi teſtamenta militibus.

Romanos pprijs ſumptibus per ducẽtos annos militaſſe.

uisse patres, vt stipendium miles acciperet: cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere fuisset. Nihilque acceptum vnquam a plebe tanto gaudio. & tributum inde indictum. Stipēdij verbũ vnde habuerit originē, Varro sic edocet. Stipēdium a stipe, quod æs quoq; stipem dicebant. qui acceperant sua necessitate maiorem, non in arca ponebant. Plinius militum stipendiũ dicit appellari, quasi stipem ponderatam. Nam supra dixerat æs prius quàm signatum esset, consueuisse ponderari. Et stipem esse nummũ Festus quoq; affirmat his verbis. Stipem esse nummũ est testimonium, ꝙ datur stipendium militi. Et cum spondetur pecunia, stipulari dicitur. Et Vlpianus de verborum significatione. Stipendium a stipe appellatũ est: ꝙ per stipes, id est modica æra colligitur. Tribuebatur vero a tribunis militaribus: vnde eos vult Varro appellatos esse. Et quanquã Romani stipendium id appellarint solum quod in pecunia numerabatur, sicut in nostra ætate fieri videmus: alijs tamen duobus modis militũ illi necessitatibus subueniebant, vt minus sit mirũ paucas eos pecunias in stipendium dedisse militibus. Frumentum enim & vestem vltra pecunias dabant. fueruntq; stipendia terna singulis annis data: quòd datas tertiæ partis anni pecunias vnum stipendium appellarunt. quod trium aureorum fuisse videmus. vt nouem tantum aureos miles in anno acciperet. Nam Suetonius de C. Cæsare. Addidit & quartum stipendiũ militi ternos aureos. & nos satis supra ostendimus, aureos illius temporis valorem nummorum quibus nunc est cõmuniter vsus, propemo-

Stipendiũ vnde.

Stips.

Stipulari.

Tribuni vnde.

Frumentũ & vestes militibus.

Stipendiũ militis vni' anni.

dum æquaſſe. maius tamen ſtipẽdium equiti dabatur propter equum, quem vltra veſtem & frumentum de publico accipiebat. Vnde quod habet Liuius in quinto, poſt pacificatam militum ſeditionem per Valerium Coruinũ dictatorem, impotens poſtulatum militum fuit, vt de ſtipendio (merebant enim triplex ea tempeſtate) æs demeretur. militi enim tunc duplex dabatur ſtipendium. Sed erat id militi equitiq; perpetuum, vt quouſque exautoraretur diminuereturve, (de quibus verbis breui infra dicemus) id ſtipẽdium ſolide daretur. Vnde tractum videmus, vt poſt ſecunda imperij adhuc ſtantis (licet cadere incipientis) tempora, cœperit dici, ſicut & noſtra ætate fit, eum militem ad ſoldum conduci, cui promitteretur ſtipẽdium licet annuũ. Caſſiodoruſq; Vegetius & Frontinus, ſolidatũ fuiſſe in militia ſcribunt eũ, cui ſtipendia ab imperatore promiſſa erant. De frumento autem militantibus dato, & ſi multis ac propè omnib[9] in hiſtorijs habetur, Liuius in octauo. Ex tẽplo exercitus Romanus eductus, annuo ſtipendio & triũ menſiũ frumento accepto. & de frumento & veſte ſimul Liuius XXXIX. Hiſpaniæ populis data pax, ſtipendium eius anni duplex, & frumentũ ſex mẽſium imperatũ, ſagaq; & togæ exercitui. & infra eodẽ Liuius. Veſtimenta exercitui deerant. Id mandatum Octauio, vt cum prętore ageret ſi quid ex ea prouincia cõparari ac mitti poſſet. Ab eo quoq; haud ſegniter curata res eſt. Mille ducentæ togæ breui ſpatio; & duodecim milia tunicarum miſſa, conſuetudinemq; veterem ſtipendij frumenti & veſtis ſub principibus mutatam videmus. Sue-

Equus de publico equiti.

Solidatus.

tonius enim de Cęsare, legionibus stipendium in perpetuum duplicauit, frumētum quoties copia esset, & sine modo mensuraq; prębuit. Et Helius Spartianus de Alexandro Mammeæ. Milites expeditionis tempore sic disposuit, vt in mansionibus annonas acciperent, nec portarent cibaria XVII. dierum vt solent. Vnde licet intelligere, quod supra est, & multum dubium fecisse videmus de frumento, non detulisse milites frumentum, sed coctum panem, nomine buccellatũ, cuius nunc in Italia alicubi est vsus. retortum enim in coronulę formā cōmode perfertur. Sequebanturq; vt plurimũ pistores exercitum, quibus erat curæ ex frumento legionibus publice dato conficere singulis buccellatum. Pesceniumq; Imperatorem Nigrum scribit Helius Spartianus prohibuisse pistores exercitum sequi, & iussisse milites omnes buccellato in locis pacatis accepto esse cō tentos. Ex quibus autē Reipu. prouentibus solutiones stipendiorum militum fierent, satis supra de vectigalibus tractantes ostendimus. aliquādo enim a stipēdiarijs ciuitatibus & oppidis, aliquādo ex ærario, quandoq; ex tributo Romę imposito pecuniæ dabantur. Liuius quinto, omnibus his voluntariam professis operā æra procedunt: & equiti certus numerus æris assignatus. Falisci dedita patribus vrbe, stipendium eius anni militibus in pecunia soluerunt. Et quod a Liuio sumptum est, beatus Aurelius Augustinus de ciuitate dei sic refert. Tum etiam stipendijs sufficiendis cum defecisset ærarium, in vsus publicos opes veniunt priuatæ, adeo vnoquoq; id quod habuit conferente, vt præter singulos aureos annulos,

Buccellatũ.

Pistores in exercitu.

Ex quibus prouētibus reipub. stipendia darentur militibus.

ſingulaſq; bullas,quaſi miſerabilia dignitatis inſignia,nihil ſibi auri ſenatus ipſe, quanto magis cæteri ordineſque tribuſq; relinquerent. Cicero Attico,Confectę publicanorũ pactiones,poſtremo ſeditio militum ſedata ab Appio,ſtipẽdiũq; eis,vſq; ad idus quintiles perſolutum. Et Aſinius pollio Ciceroni.Balbus quæſtor magna numerata pecunia,magno pondere auri,maiore argenti coacto de publicis exactionibus,vt ſtipẽdio quidem militib⁹ reddito.Cicero.Cornificio,& optime meritis militibus promiſſa ſoluantur, quod quidem fieri ſine tributo poſſe nõ arbitror. Poſt ſtipendia ad honores tranſeundum eſt: qui poſt confecta prælia probis donabãtur militibus. Idque dupliciter tractabimus,vt honores primo dicamus,qui ob rem particulariter bene geſtam ſiue vni ſiue pluribus ſimul dabantur:deinde vt ſolidioris vtilitatis ſimul & honoris datos agros, datas diuitias,& ad inhabitãdum vrbes oſtendamus. Ad honores enim ſolos ſpectaſſe videtur cũ ab imperatore conſule & duce miles corona,armillis, clypeo, ſtatua donabatur, quod certius propoſita exempla oſtendent. Itaq; dandæ coronæ conſuetudinẽ oſtendamus,de qua re Plinius, Antiquitus nullæ niſi deo coronæ dabantur. primus omniũ Liber pater ex hedera habuit, poſtea ſacrificantes cœpere etiam victimas coronare. Et in ſacris certaminibus coronæ dabantur tanquam patrię. Et infra coronas dicit deorum fuiſſe honorem, & laurum publicorum priuatorũq; ac ſepulchrorũ & manium. Sed breui poſt mos inoleuit coronas varijs de cauſis hominibus dari, quæ & variæ fuerunt materiei. Scribitq; Plinius

De donis & honore exhibitis militib⁹ ob bñ rem geſtã.

primũ Aulum Posthumiũ dictatorẽ apud Lacũ Regillum castris Latinorũ expugnatis ei cuius opera capta essent, coronam auream dedisse. Liuius tertio. Exercitus liberatus, & eius consul coronam auream Cincinnato dictatori dedit libræ pondo. & septimo Liuius. Samnitibus superatis consul Aulus Cornelius Cossus aduocata concione Publij Decij tribuni militaris laudes peragit, pręter militaria dona aurea corona eũ donat. Ex libro decimo, L. Papyrius Cursor cõsul Papyriũ filium & quatuor cẽturiones, manipulũq; hastatorum armillis aureisq; coronis donauit. Et libro x x x. Liuius. Scipio concionẽ aduocari iussit. Ibi Masinissam regem primũ appellatũ, eximijsq; ornatum laudibus aurea corona donat. Et libro vndecentesimo vigesimo Liuius. Primus M. Agrippa M. Lepido apud Siciliam superato corona nauali a Cæsare Octauio donatus est. Aliasq; multiplices fuisse coronas Aulus Gellius sic ostendit.

Triumphalis corona. Triũphalis corona aurea Imperatori ad honorẽ triumphi, id est aurum coronariũ, antiquitus laurea fuerat. Obsidionalis. Obsidionalis ex gramine, quã qui obsessi fuerãt, liberatori dabant. Ciuica. Ciuica querna, quã is qui liberatus fuerat, hoste occiso, & loco nõ relicto, liberatori dabat. Fuit ex ilice simili arbore. Muralis. Muralis aurea quę illi dabatur qui prior murũ cõscendisset. Castrensis. Castrensis quę ei dabatur qui prius castra hostium intrasset, ex auro habebat insignia valli. Naualis. Naualis ex auro, qua donabatur qui prius hostium naues ingressus est, rostra habet insigne. Ciuilis. Ciuilis myrtea qua ouãtes vtebantur. Et myrtea corona Papyrium fuisse vsum scribit Plinius, q; Sardos in cãpis myrteis superasset. Et Aulus Gel

lius, iteq; magis ample Plinius scribũt, L. Siciniũ Dentatũ cẽties vicies prælio victorẽ quadraginta quinq; cicatrices aduerso corpore, nullã in tergo habuisse, eundẽq; spolia cepisse trigintaquatuor, donatũ hastis puris XVIII. phaleris XXV. Torquibus tribus & octuaginta: Armillis centũ sexagita. Coronis XXVI. videlicet ciuicis XIIII aureis octo, muralib⁹ tribus, obsidionali vna, a fisco æris XXX M. a captiuis XX M. æris. Corona graminea Fabio imperatori ab exercitu liberato data, & senatus decreuit cura belli liberatus. Dataq; est a senatu populoq; Ro. qua claritate nihil in rebus humanis sublimius, Fabio Maximo qui cunctando restituit rem P. qui cũ magistrũ equitum seruasset, ab exercitu appellatus est pater, & pariter ab Italicis Annibale Italia pulso. eadẽq; graminea data est M. Flammæ tribuno militũ in Sicilia, & Gn. Petreio Attinati bello Cimbrico. Is primipilũ capessens dubitantem per castra hostium erumpere interfecit, legionẽq; eduxit: cui concessum præter coronam gramineam, vt prætextatus imolaret ad tibicinẽ foculo posito. Qua coronarum dignitate concessa ne quis indigne abuteretur, senatus prouidit. Scribit nanq; Plinius L. Furium argentariũ bello punico secundo cum corona rosacea interdiu e pergula sua in forum prospexisse, qui authoritate senatus in carcerem ductus fuerit, nec ante finem belli emissum. Refert Plinius Syllam in villa sua Tusculana, quæ postea fuit L. Syllæ, scripsisse, & pingi fecisse, se bello Marsico donatũ corona graminea apud Nolam. Aemiliusq; Scipio obsidionali donatus apud Aphricã a ciuibus seruatis. Cæsar in

Sicinius Dentatus.

Cautum ne quis corona cõcessa ĩdigne abuteretur.

expugnatione Mitylenæ corona ciuica donatus. M.Cicerone filio consule idibus Septēbris Augustus obsidionali & ciuica a senatu donatus. & Aurelianū Augustum apud Bizantiū a Valeriano scribit Flauuus Vopiscus donatū fuisse coronis muralibus quatuor, coronis vallarib⁹ quinq;, coronis naualibus duabus, coronis ciuicis duabus. Alia insuper fuerunt ornamenta quibus milites singuli ob rem gestam ornabantur. Armillæ ab armo dictæ suprema brachij parte in humeros collumq; vergente: quam partem argenteis aureisue tegminibus fabrefactis milites ornabantur. quod in statuis nūc marmoreis & alijs veterum sculpturis apparet: Liuius decimo. Papyrius cursor consul Papyrium filium, quatuor centuriones, manipulumq; hastatorum armillis aureisq; coronis donauit. Lucium Sicinium diximus supra armillis C L X. donatum fuisse. Sed maiora iam vtilioraq; militum donaria simul ostendamus. Primum a Romanis virtuti militari premium Liuius in secundo datum ostendit Horatio Cocliti, quātum agri vno die circumarare potuit. Et Mutio Sceuole prata sunt dono data trās Tyberim, que Mutia sunt prata. L. Quinti⁹ Cincinnatus dictator prædam suo militi dedit. Captis Veijs senatus decreuit vt agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur: nec patribus familiæ tantum, sed vt omniū in domo liberorum capitum ratio haberetur, vellentq; in eam spem liberos tollere. Et octauo Liui⁹: Latinus Capuaq; agro mulctati. Latinus ager Priuernati addit⁹, & Falernus, qui populi Cāpani fuerat vsq; ad Vulturnū amnem plebi Romanæ diuiditur, bina in

Armillæ.

Agri dati militibus.

Latio iugera, terna in Falerno militi data. Et Caruilius consul collega Papyrij militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantũ centurionibus & equitibus dedit. Cum de agris militum esset relatum qui ductu atq; hospitio proconsulis Scipionis in Aphrica bellum perfecissent, decreuerũt patres, vt M. Iunius Brutus prętor vrbanus, si ei videret, decẽuiros agro Samniti, qui populi Romani esset metiẽdo diuidẽdoq; crearet. Quod autẽ in quinta Liuij decade scriptũ extat, cepit Paulus Aemilius septuaginta Epiri ciuitates quæ hosti consenserant, & prædam inde factam militi cõcessit. maioraq; multo fuerunt dona quibus Romani principes suos milites ditauerunt. Scribit Spartianus de Alexandro Seuero. Fuso fugatoq; Artaxerxe potentissimo rege, qui cũ septingentis elephãtis, falcatisq; curribus mille & octingentis ad bellũ venerat, equitũ multis milibus, statim Antiochiã rediit, & de pręda quã Persis abstulit, suũ ditauit exercitũ, cũ & tribunos ea quę per vicos diripuerãt, & duces & ipsos milites habere iussisset. tumq; primũ serui Persæ apud Romanos fuerũt: quos quidẽ, quia indigne ferunt Persarũ reges quenquam suorum alicubi seruire, acceptis pretijs reddidit, pretiũq; vel illis qui manu ceperant dedit, vel in ærarium contulit. Reliquũ est vt vltimũ militaribus viris datum ornamẽtum statuas dicamus, quibus & alij ob virtutũ merita variarũ postea ornari cõsueuerũt. De quibus Cicero quarta in Verrẽ sic habet. Idcirco Scipio existimabat statuas nõ ad hominum luxuriem, sed ad ornatum phanorũ atq; oppidorum esse factas, vt posteris nostris monu-

Statuę et datæ militibus.

menta religiosa esse videãtur. Et tamen idem Cicero philippicorũ octauo sic dicit. His enim maiores nostri qui ob rempu. obierant, pro breui vita diuturnam memoriã reddiderunt. Et infra. Vita mortuorũ in viuorum memoria est posita. & ad conclusionẽ sic censet. Senatui placere, Seruio Sulpitio statuam pedestrem æneam in rostris ex huius ordinis sententia statui, circumq; eam statuam locum gladiatoribus, ludisq;, liberis posterisq; eius quaquaversum pedes quinq;. Posterior autem Cicerone Plinius sic de statuis habet. Romæ simulacrũ ex ære factum primũ ex peculio Spurij Cassij, quem regnũ affectantẽ pater ipsius interemerat. transit a dijs ad homines statuas fieri multis modis. Antiqui pingebant eas bitumine, & inaurabant. Atheniẽses nescio an primi omnium Harmodio & Aristogitoni tyrannicidis publice posuerint statuas. Hoc actum est eodem anno quo reges Roma exacti sunt: excepta deinde res est toto orbe terrarũ humanissima ambitione, & iam omniũ municipiorum & fori statuę ornamentum esse cœperunt, prorogariq; memoria hominũ, & honores legi, & in basibus scribi, ne in sepulchris tantũ legerentur. Mox forum in domibus priuatorũ factum atq; in atrijs. Honos clientũ instituit sic colere patronos. Togata effigie antiquitus dicabantur. placuere & nudæ tenentes hastam ab epheborũ gymnicis exemplaribus, quas Achilleas vocant. Græca res est nihil velare: at econtra Romana ac militaris, thoracas addere. Cæsar quidem loricam sibi in foro suo passus poni. Nam lupercorum habitu factæ tam nouitiæ sunt, quàm quæ nuper prodiere pe-

nulis indutę. Mancinus eo habitu ſibi ſtatuit, quo deditus eſt. Accius poeta in camœnarũ æde maxima forma ſtatuam ſibi poſuit, cum breui ipſe eſſet forma. Equeſtres vero ſtatuæ modo Romanam celebrationem habent, orto a Gręcis exemplo. Sed illi cęlatas tantum dicabant in ſacris victores. Poſtea vero & qui bigis vel quadrigis viciſſent: vnde & noſtri currus nati in ijs qui triũphauiſſent. Serum hoc ijs nõ niſi a diuo Auguſto ſeiuges, ſicut elephãti. Regum quoq; erant in capitolio ſtatuæ: vt inde videãtur inchoaſſe. Ex his Romuli eſt ſine tunica: ſicut & Camilli in roſtris: & ante ędẽ Caſtoris fuit M. Tremellij equeſtris togata, qui Samnites bis deuicerat, captaq; Anagnia populum ſtipendio liberauerat. Ante cautum, vt ſtatuæ in foro tripedales ſtatuerẽtur. hæc menſura honorata tũc fuit. Columnæ prius dicabãtur, ſtatuis proximæ: quarum ratio, vt ſupra mortales tolli viderentur. Quod & arcus ſignificatum eſt nouitio inuento. Extant Catonis in cenſura vociferationes, mulieribus Romanis in prouincijs ſtatuas poni: nec tamen potuit inhibere quin Romæ quoq; ponerentur: ſicut Corneliæ Gracchorũ matri, quæ fuit Aphricani prioris filia, ſedens. paſſim poſtea omnibus poſitæ, adeo vt tres Annibalis ſtatuæ in ea vrbe videantur, quã ad portas vſq; vexauerit. Fuiſſe in Italia ſtatuarios Herculis ab Euandro habitu triũphali ſtatua in foro boario poſita oſtendit, & Ianus geminus a Numa rege dicatus. Mirumq; mihi videtur, cum ſtatuarum in Italia tam vetus origo ſit, deorum ſimulacra fuiſſe lignea vſque ad deuictã Aſiam. in M. Scauri ædilitate tria milia ſi-

gnorum in scæna tantum fuere tēporario theatro. Scipio superior in cella Iouis imaginem habet, quæ ad decora familię circunfertur. Superioris Catonis imago in curia a senatu imposita, ne eius conspectu vnquā carerēt. Refert Suetonius Tranquillus, Augustū Octauiū proximum dijs immortalibus honorem memoriæ ducum præstitisse, qui imperiū Romanum ex minimo maximum reddidissent: statuasq; omnium triumphali effigie in vtraque fori sui porticu dedicasse. Et Flauius Vopiscus scribit, Tacitum imperatorem decreuisse Aureliano statuas argenteas in capitolio, in curia, in templo solis, in foro Traiani. Et cum Tacito sexcuplex fuerit statua, frater eius qui duobus tantummodo mensibus imperauit, quincuplices habuit, togatā, clamydatam, palliatam, armatam, venatorij habitus. Nec tamen satis scio quid sibi voluerit, q̄ Marcus Cicero honoris cupientissimus ad Atticū sic scribit: Nullos honores mihi nisi verborum decerni sino, statuas prohibeo. Fuit etiam alius honos ob rem bene gestam ijs qui militauerant in templis positus, quas appellauere manubias: cū tamen posita in templis potius ex manubijs cōparata dici cōsueuerint. Aulus Gelli9: In fastigijs fori Traiani simulacra sunt sita, circū vndiq; inaurata, equorū atq; signorū militarium, subscriptumq; est, Ex manubijs. manubiæq; sunt pecuniæ ex præda redactæ, Et præda sunt rerū ipsarum captarum corpora. Vnde Asconius secunda in Verrem actione. Manubias veteres dicebant, & erat hæc imperatorū præda, ex qua quid vellent facerent. Vltimus vero honos militi, vltima

Manubiæ.

& solidissima omnium gloria & vtilitas fuit, cũ militia honeste dimissus, quietam cum dignitate senectutem agere potuit: econtraq; nulla fermè asperior punitio fuit, q̃ cum post varios & quandoque diuturnos militiæ labores aliquo delicti admissi casu, cum ignominia dimissus, aut pœna affectus fuit. Missionis itaq; formulam ostendamus. Marcellus iureconsultus de re militari: Missionum generales causæ sunt tres: honesta, causaria, ignominiosa. Honesta est, quæ tempore militiæ impleto datur: Causaria, cum quis vitio animi vel corpore minus idoneus militiæ renunciatur: Ignominiosa causa est cum quis propter delictum sacramento soluitur. Et Vlpianus de his qui notantur infamia: Missionum multa genera sunt. Est honesta, quæ emeritis stipendijs vel ante ab imperatore indulgetur. Est & causaria, quæ propter valetudinem laboribus militiæ soluit. Est & ignominiosa, toties quoties is qui mittit, addit nominatim ignominiæ causa se mittere. Semper enim addere debet, cur miles mittatur. sed si exauctorauit eum, id est insignia militaria detraxit, inter infames effecit, licet nõ adiecisset ignominiæ causa se eum exautorasse. Est & quartum genus missionis, si quis euitãdorum munerum causa militiam subisset. hæc autem missio existimationem non lædit, vt est sæpissime rescriptũ. Iã ipsum prælij gerendi modũ ostẽdamus. Qua in re, sicut & in pluribus, Cęsar Augustus sapienter sensisse videtur, prælium quidem suscipiendũ omnino esse negans, nisi cũ maior emolumenti spes, q̃ damni metus ostenderetur. Nam licet quod Cicero pro M. Marcello

Missionum genera.

Modus gerendi prælij.

orans scribit, certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorũ, classes, commeatus multum iuuent : maximam tamen partem quasi suo iure fortuna sibi vendicat. Ordinẽ vero prælij gerendi nullo in loco certius scire, q̃ ex Liuij octauo licet: qui quidem ordo licet a Liuio perspicue sit descriptus, nisi ab attento & cupientissimo facile intelligi nequit : sicque est. Et quod antea phalangis similis macedonicæ, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postremo in plures ordines instruebantur. Ordo enim sexagenos milites, duos centuriones, vexillum vnum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim distantes inter se modicum spatium. Manipulus leues vicenos milites: aliam turbam scutatorum habebat. Leues autem qui hastam tantum gessaq; gererent, vocabãtur. hæc prima frons in acie florem iuuenum pubescentium militum habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum: quibus principibus est nomen. hos sequebantur scutati omnes insignibus armis: hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant: quia sub signis alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo vnusquisque tres partes habebat. Earumq; vnamquamq; primipilum vocabant: tribus ex vexillis constabat, vexillum CXXXVI. homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis. Secundum rorarios, minus roboris ætate factisq;. Tertium accensos minimæ fiduciæ manum. Eo in postremam aciem reijciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si

hastati profligare hostem non possent, pede presso eos recedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. hastati sequebantur. Triarij sub vexillis considebāt sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas surrecta cuspide in terra fixas, haud secus q̃ vallo septę inhęrent acies, tenētes. Si apud principes quoq; haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebātur. Vnde rem ad triarios redijsse, cum laboraretur, prouerbio increbuit. Triarij cōsurgētes, vbi in interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extēplo compressis ordinibus claudebant viam: vnoq; continenti agmine iam nulla spe pòst relicta in hostem incidebant. Id erat formidolosissimum hosti, cum velut victos insecuti nouam repente aciem exurgentem auctam numero cernebāt. Et huiusmodi seruatum fuisse ordinem prælio Cānēsi Liuius XXII. ostendit, pariterq; in trigesimo, vbi cōmissam Scipionis cū Annibale pugnā accuratissime scripsit. Quibus in duobus prælijs, quod hic deest, equitatus, alarumq; eius opera qualis erat, ostenditur. & ipsis de rebus infra iterum dicturi sumus. Nec fuit minor Romanorum exercitus mouentis loco, incedentisq;, siue in hostem duceret, siue mutaret regiones, cōtinentiæ, & militaris disciplinæ obseruātia. Satis notū est, quod supra ostēdim⁹ de Scipione Aphricano Numantiā obsidente, qui præter aliam militū emendationem eos loco mouentes triginta dierum frumentū ac septenos vallos ferre cogebat: ægre propter onus incedenti dicebat, cū gladio te vallare scieris, vallū ferre desini-

to.alio ſcutum parum habiliter ferente,amplius eum ſcutum iuſto ferre iuſſit,neq; id ſe facturum quando melius gladio q̃ ſcuto vteretur.quem militem extra ordinem deprehendit, ſi Romanus eſſet,vitibus:ſi extraneus,virgis cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarẽt militẽ,vendidit.Et paulo ſuperiore loco diximus de Alexandro Mammeæ imperatore,qui,ſiquis de itinere in alienam villã flexiſſet,pro qualitate loci aut fuſtibus ſubijciebat ,aut condemnabat,aut grauiſſimis cõtumelijs afficiebat.Vnde Cicero Pompeiũ laudãs, ſic eum cõmẽdat:Cuius legiones ſic in Aſiã peruenerunt, vt non modo nouus exercitus, ſed ne veſtigium quidem eius cuiquam pacato nocuiſſe dicatur.Et Aurelianũ iuſſiſſe oſtẽdimus ne quis militum aut pullum aut ouem raperet alienam, ne & oleũ lignũve quis peteret.Omniũ tamen & a celeritate admiranda & ab ordine fuit Claudij Neronis ad Salinatorem Liuiũ profectio,de qua XXVII Liuius.Claudi9 præmiſſis per agrũ Larinatem,Marrucinũ,Frentanum, Præcutianum qua exercitum ducturus erat, nuncijs, vt omnes in agris vrbibuſq; commeatus paratos militi ad veſcendum in via deferrent,equos iumentaq; & alia producerent,vt vehiculorum feſſis copia eſſet:ipſe ex toto exercitu ciuiũ ſociorumq; quod roboris erat delegit,ſex milia pedites,mille equites.Et hercle per inſtructa omnia ordinibus virorum mulierumq; vndiq; ex agris effuſorum inter vota & preces & laudes ibant.Modeſtia certare milites,nequid niſi neceſſariũ ſumerẽt,nihil morari,nec a ſignis ſubſiſtere,cibum capiẽtes, diem ac noctẽ ire: vix quod ſatis ad naturale deſideriũ

corpori esset, quieti dare. *Silentio castra Salinatoris* ingressi, a sui quisq; ordinis hominibus in tẽtoria adducti, cum summa omniũ lætitia hospitaliter excipiuntur. Nero post victoriam sexto die ad statiua sua, atq; ad hostẽ peruenit. Et iã implesse videmur, quæ huius libri initio de militiæ terrestris partib9 singulis dicere polliciti fuimus. De nauali bello aliqua dicere aggrediamur. Nauiũ vocabula hæc ponit Aulus Gellius: Gauli, corbitæ, caudicariæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, lẽbi, horiæ, lenunculi, actuariæ, prosumiæ, geseoretæ, horiolæ, cattæ, scaphæ, pontones, vecturiæ, mediæ, phaseli, parones, myoparones, lintres, caupulica, marplacidæ, cidarũ, ratariæ, catascopiũ. Et Nonius Marcellus partim easdem ponit, partim alia, quorũ nonnulla exponit. Celox nauigium breue, dictũ a celeritudine. corbita tardũ & graue. circerus nauis Asiana pergrandis. Lẽbus nauis breuis piscatoria. Myoparo nauicula piratarũ. phaselus nauigiũ cãpanũ. lenunculus nauigium piscatoriũ. Actuariæ nauiculæ celeres dictæ, quod cito agi possint. lintres naues fluuiatiles. Scaphæ nauiculæ quæ maiores naues consequuntur. caudicariæ quæ in fluminibus vsui sunt. Pristis oblonga & stricta a forma pristis. Oneraria de oneribus tarda. Prosumia nauigij genus. Et casteriam locum esse vult Nonius, vbi cũ nauigatio conquiescit, remi & gubernacula conquiescunt. Vegetius autem liburnam esse dicit a patria Andecrina appellatũ: quibus fretus Augustus superauit Antoniũ, & ipsis postea semper ipse, & alij principes in bellis sunt vsi, vt postea omnes bellicę liburnę sint dictę. libur-

Nauium vocabula.

Casteria.

Liburnæ.

nasq; dicit, cypresso, pino siluestri, lauro, & abiete contexi consueuisse, & clauis configi æneis, vt puta perpetuis, cum ferreos rubigo cōsumat. cædiq; cōsueuisse eas arbores a xv. ad xxii. lunā post solstitium æstiuū & autumnale vsq; ad Kl. Ianuarij. Minimæ liburnæ remorū habebant singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mensuræ ternos vel quaternos, interdum quinos: additq; Vegeti9 in Acciaco prælio Augusti & Cleopatræ senorum octonorumq; remigij ordinum fuisse liburnicas. Scaphæ maioribus liburnis associantur, quæ vicenos remiges a singulis partibus habent, quas Britannici piraticas vocāt. per has & suis afferri, & aduersariorum nauibus aliquando intercipi commeatus solent, quæ & speculandi quandoq; præstant officium. quarum ne candeant vela, colore maritimis fluctibus simillimo tinguntur, & funes cæra etiam qua inungi solent naues, inficiuntur: nautæq; & milites tinctā eo colore vestem induunt: vt non solum per noctem, sed etiā per diem facilius lateant exploratores. Quantū vero naualibus bellis siue maritimis Romana res profecerit, pauca de multis allata ostendent gesta mari nauibusq;. Liuius nono. Duumuiri naualis classis ornādæ reficiēdæq; eo anno creati. & xxiii, quod supra quoq; est, Cum deessent nautæ, consules ex senatuscōsulto edixerunt, vt qui Lucio Aemilio C. Flaminio cēsoribus milibus æris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset, vsq; ad centū milia, nautam vnum cū sex mensiū stipendio daret. Qui supra centum milia, vsq; ad trecentū milia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecentū vsq; ad

decies centum æris,quinꝗ; nautas.Qui supra decies,septem:senatores octo nautas,cū annuo stipendio darent. Et hoc edicto dati nautæ armati instructiꝗ; a dominis,triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderunt. Tum primū est factum,vt classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleretur. Et libro trigesimo scribit Liuius, Centū sexaginta nauibus longis res Romana eo anno gesta. Et trigesimosexto,L.Cornelius Scipio consul edixit, vt quinꝗ; milia in Brutijs scripta Brundusium cōuenirent, tres legatos nominauit,Sextū Digitium,L.Apustium. C.Fabritium Luscinum,qui ex ora maritima vndiꝗ; naues Brundusium contraherent.Et XXVI.Liuius,capta Carthagine noua in Hispania,vbi oppugnatio in aquis & mari fuit,naues dicit onerarias sexaginta tres in portu expugnatas captasꝗ;, & quasdam cum suis oneribus, frumento, armis, ære, præterea ferro & linteis & spartho,& nauali alia materie ad classem ædificandam.Cassius proconsul Ciceroni.Nos ex ora maritima a prouincia & ex insulis quas potuimus naues deduximus, delectum remigum magna contumacia ciuitatum,tamen satis celeriter habuimus.Et C.Lentulus proquęstor cōsulibus, Tribunis plebis & Senatui, populoꝗ; Romano. Idcirco etiam naues onerarias,quarū minor nulla erat,decem millium amphorarū contractas in Licia.quo in loco licet conijcere aut amphoras tunc fuisse minores ætatis nostræ amphoris, aut naues illorū nostris multo maiores.Nam miraculi loco habitę sunt quas Alphonsus Aragonū rex apud Neapolim,& Veneta respu.Venetijs,qua- *Naues decē millium amphorarum.*

tuor millium amphorarũ proximis temporibus construxerũt. & ex ijs quę agãtur remis maiores omniũ ætatis nostræ licet triremes dictæ sint, duos tantũmodo ordines remorum singulis in lateribus habẽt, quas a Liburnis originẽ habuisse crediderim, vel eo maxime, quia in Liburnis & propinquo Venetiarum loco triremes omniũ ætatis nostræ in primis agiles & idoneę fabricari dicũtur. Mutata itaq; nauigia, mutata sunt vocabula, & quod maius est, mutata sunt classiũ loca. Duas enim diuersis in locis classes maximas Octauius Cæsar Augustus instituit, in locis nunc penitus derelictis, Rauennæ vnam, vbi clausum in littore hostium canale habet prisci pręsentisq; nominis Candianũ: alterã Miseni contra Puteolanum oppidum, cuius classis locum in stagno semisiccato a mari omnino derelictum vidimus immutatum. quibus de classibus sic habet Vegetius. Apud Misenũ & Rauennã singulæ legiones cum classibus stabant, ne legiones a tutela vrbis abscederent, & cũ ratio postulasset, sine mora, sine circuitu, ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Misenatium classis Galliam, Hispaniam, Mauritanias, Aphricam, Aegyptum, Sardiniam atq; Siciliam habebat in promptu. Classis autem Rauennatiũ, Epirum, Macedoniã, Achaiam, Propontidẽ, Pontum, Orientẽ, Cretam, Cyprum penè directa nauigatione petebat, quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse q̃ virtus. Liburnis autem quæ in Campania stabant, pręfectus classis Misenatiũ pręerat. Eas vero quæ Ionio mari datę fuerant, præfectus classis Rauennatiũ retinebat, sub quibus erant deni tri

De præfectis nauiũ.

buni per cohortes singulas constituti:singulę autem Liburnæ singulos nauarchos habebãt. Sed iam satis multa sextus liber habet,cætera ad militiam facientia in septimũ congeramus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SEPTIMVS.

MVLTA SVPERIVS variaq; diximus ad vtriusque belli terra mariq; gerẽdi militiã facientia. Vnde cũ ea vt plurimũ a Tito Liuio Patauino sumpserim9,operũq; ei9 pars maxima tẽpoꝝ malignitate perierit, nõ indecẽs hoc loco iudicamus,bellorũ & aliorũ terra mariq; a Romanis gestorũ,quę secũda & alię decẽ Liuij ipsius supra quartã decades cõtinebant, summas strictissima breuitate cõplecti. Quo in labore id cõsequi speramus,vt singulas bellorum militię & eius disciplinæ partes,de quibus supra tractauimus,lector attẽtus inspiciat.Quinetiam non solum bella videbit gesta,sed tumultus insuper,quos maiores a bellis plurimũ differre voluerũt.nã Cicero in Philippicoꝝ septimo,Potest enim bellũ esse sine tumultu,tumultus sine bello esse nõ potest.itaq; maiores nostri tumultũ Italicum,quòd erat domesticum:tumultũ Gallicum, quòd erat Italiæ finitimũ, præterea nullũ tumultum nominabãt. Grauius autẽ tumultum esse,q̃ Tumultus.

bellum hinc intelligi licet, quòd a bello Gallico vacationes valeant, tumultu nõ valeant: a secundaque decade incipimus, quando prima, tertia & quarta integræ nobis extant. Cũ violassent Tarentini missos ad se oratores, bellũ in eos Romani mouerunt, petitusq́ a Tarentinis Pyrrhus rex Epirotarũ præsidium eis attulit. Leuinus consul Romanus ei præfectus bello, missos exploratores interceptos, per castra, vt inspicerẽt, ex confidentia ductos, remitti ad Pyrrhum curauit. Cõmissa est inter præstantissimos duces pugna, primusq́ Pyrrhus in fugã erat cõuersus: cũ obuius elephantis factus parũper constitit, & immissis in hostem elephantis prẹliũ reassumpsit. Romaniq́ ad primũ beluæ nunquam aliàs visæ conspectum territi, fœdam cõmiserunt fugã. In qua cædes Romanorũ fuit magna, & mille octingenti venere in hostium potestatem, quos Pyrrhus liliberaliter dimisit, cęsosque curauit honestissime sepeliri. feruntq́ nõnulli Pyrrhũ visis Romanis versa in suas facies acie iacentibus dixisse, si tales habuisset milites, totũ se orbẽ facile subacturũ: factũq́ est eius victoriæ fama, vt Samnites, Brutij & Lucani, Romano iam tum nomini inuidẽtes, sese Pyrrho Tarentinisq́ coniunxerint, cum quibus vsq́ Præneste omnia vrẽdo peruenit. Misit Paulo post Pyrrhus Cineam oratorem Romã ea conditione pacem petiturũ, vt capta de Italia retineret. Isq́ vir omniũ de quibus scriptum sit memoriæ excellentioris, ciuium Romanorũ & coniugum filiorũq́ nomina ac domos cũ nosset, muneribus singulos pertentauit, neminemq́ qui acciperet inuenisse retulit. qua in relatione per-

Bellũ Romanorũ cũ Tarẽtinis.

Cineas.

contanti de Romanis rebus Pyrrho, vrbem plenam regibus vidisse respõdit. De pace cũ Romanis nõ cõuenit, Appio Cæco, quod Cicero ab Ennio sumptum scribit, his verbis dissuadẽte, Quo vobis acies mẽtis, quę stare solebat Antehac, dementi tendit se flectere paci? Interim redditi a Pyrrho captiui, quod supra diximus, tam diu iusto honore militiæ caruerunt, quousq; spolia de superato hoste in patriã retulerũt. Deinde P. Sulpitio & Decio Mure cõsulibus pugna cũ Pyrrho cõmissa, capti sunt elephãti quatuor, occisa viginti hostiũ, & quinq; Romanorũ milia, Pyrrhusq; Tarentũ cõcessit. Fabricioq; dehinc alteri consulum suffecto cum medicus Pyrrhi mortem per venenũ accepto pretio polliceretur, vinctum ille proditorem regi remisit, armis dicens Romanos nõ fraude solitos cum hostibus depugnare. Pyrrhus paulo post oblata Syracusarum proditione, in Siciliam traiecit, & re infecta in Italiã rediјt, cõmisitq; cũ C. Curio cõsule nouo pręliũ: ĩ quo ✝ deinde Ephesum veniens, per totam Asiam maiorem literas misit, vt Romani ciues vbicunque essent inuenti, occiderentur: quod & factum est. Quam cladem acceptam, & simul sociorum populoq; Romano amicorum regum eiectionem, M. Cicero Pompeiũ ad id bellum deligi imperatorem suadens, luculenta oratione deplorat. Methonem exinde Achaię ciuitatem Ariston Atheniensis Mithridati tradidit: per cuius occasionẽ veniens Archelaus copiarum Mithridatis dux, Achaiam & Gręciam totã occupauit. Quietioribus iam in vrbe Roma rebus, Sylla in Græciam duxit. Qui Archelao apud Pyræum cõgressus, il-

Pyrrhus victus P. Sulpitio & Decio consulibus.

Hic multa desunt.

Mithridatis bellũ cũ Romanis.

Archelaus.

Sylla.

lum prælio superatum, omniq; spoliatum exercitu repulit, & Græciam Achaiáq; recepit. Qua in Romanorũ victoria viginti millia hostium cæsa sunt, cũ vix trecentos Sylla desiderauerit. Instauratus tamẽ est Archelai exercitus, nouis septuaginta milliũ copijs a Mithridate missis. Congressiq; sunt duces prælio accuratissime gesto: in quo Archelaus inferior filium Diogenem cũ quindecim millibus cæsis amisit. Tentauit tamẽ iterum fortunam Archelaus, & secũdo prælio maiore conatu cõmisso, omnibus copijs suis partim cæsis, partim captis fugiens trib9 diebus in palude delituit. petijt tũc pacem Mithridates, quam Sylla nisi quas ceperat prouincijs & vrbib9 redditis dare recusauit. Quare Mithridates suis diffidens viribus, ad petitum impetratũq; Syllæ colloquium venit, paxq; cõstituta est, per quã Sylla quicquid de Asia populus amiserat Romanus recepit. Et ad Dardanos, Scordiscos & Dalmatas conuerso victore exercitu rebelles subegit. Marius interim Cinna Cornelio sibi fœderato in vrbem reuersus est, a quibus multi cõsulares & senatorij ac equestris ordinis de nobilitate Romana partium Syllanarũ occisi, domus Syllæ euersa, & vxor filijq; fugati sunt, maximaq; pars Senatus vrbe in Græciam profuga ad Syllam confugit. Reuersus est tunc in Italiam Sylla, & apud Capuam Norbano & Cepioni ducibus Marianis congressus, sex millia de eorum exercitu occidit, totidem cepit. Sed paulo post totus is Marianarũ partium exercitus apud Calenum, Cepionis perfidia Syllano pacatus est immixtusq; exercitui. Consules inde creati sunt, Marius filius, & Papyrius Carbo, cẽ-

Diogenes Archelai filius.

Marius Cinna.

Norbanus. Cepio.

Marius filius Papyrius Carbo consules.

tra quos duxit vrbem versus Sylla, cõgressisq; ad Sacriportum Prænestinæ vrbis suburbium vtrorumq; copijs, cędes vtrinq; magna, sed in Marianis maior commissa. Ex consulum enim exercitu quindecim milia, ex Syllano vix dimidia pars cecidere. De quo prælio Lucanus, Iã quot apud Sacri cecidere cadauera portum. Contraxerat interim Sylla ex Campanis Samnitibusq; auxilia, quibus cũ suis legionibus coniunctis inuadendi vrbem & reliqua irrũpendi consilium inijt. obierat nanq; per id temporis Marius pater, ad Anienẽq; extructo sepulcro humatus erat. venit itaq; Salaria via ad portã Collinam Sylla, quo iubẽte Marij sepulcro funditus diruto, eius ossa dissipata, & in Anienem proiecta sunt. vnde, quod supra diximus, factũ est, vt Sylla ipse id in suo cadauere timens exemplum, primus de gente Cornelia moriens cremari voluerit. Prodierunt vero in aciem cõsules, & cunctis populi Romani copijs, quæ ad vrbem & longe in circuitu erant, prælio ingenti cõcursum est, in quo scripserũt nonnulli octuaginta millia cecidisse. Vnde Lucanus, Aut Collina tulit stratas quot porta cateruas. Superior autẽ Sylla vrbem ingressus, tria milia ciuium, qui in villam publicã campo imminentẽ Martio inermes se receperant, interfici iussit, Q. Catulo eius partium duce primario contra adnitente, & passim dum ea cõmitteretur cædes, clamãte, frustra victurũ Syllã, si inermib⁹ & quietis simul cũ armatis & resistentib⁹ interfectis, nulli supersint quibus dominetur. Marius filius post eam acceptam cladem in vrbem reuersus, ærario penitus exhausto, thesauros inde eduxit ingẽtes, quinde

Ossa Marij dispersa.

Sylla primo crematus.

Romanorũ cædes per Syllam.

Mari⁹ fili⁹.

cim millia pondo auri, argẽti ad triginta millia, de quibus ſupra a nobis eſt dictũ, & Præneſte ſe contulit. qua in vrbe obſeſſus, cũ reſiſtere nequiret, mutuis cũ vno ex cõmilitonibus vulneribus concurrens, occubuit. vrbem Prænestinã cũ Sylla viribus capi poſſe diffideret, ad ingenium cõuerſus, ciues fide euocauit, e quibus immaniſſime deceptis quinq; millia occidi, lacerari, & per cãpos diſpergi curauit. quatuor millia ſeptingẽtos proſcripſit, eorũq; mulieres maiori ex parte occidit, & demum vrbem Prænestinam Syllanus deleuit exercitus, C. Carbo fugit Ariminum, vbi ſuperatus occiſuſq; eſt. Interea Cn. Põpeius, cui poſtea Magno fuit cognomentũ, Syllanis partibus, quarum & ipſe erat, vbiq; præualẽtibus, aduerſæ partis duces in Aphrica ſuperauit, & ea ſubiici paratiſſima, Reipubli. nomine in Syllanã ditionẽ recepta, annum agens quartum & vigeſimum, nec conſul, nec procõſul, nec prætor, neq; etiã ætatis legitimæ triumphauit. protracta ſunt ſociale & prædictum ciuile primũ infeliciſſima Reipub. & vrbi Romæ bella, annis ad ſexdecim. In quibus centum quinquaginta millia referuntur cæſa, inter quæ conſulares tres & viginti, prætorij ſeptẽ, ſenatores ducenti, occubuiſſe dicuntur. Ad quorum finem Sylla in priuatã ſecedens vitam, quãdoq; paucis, quandoq; nullis comitantibus ſeruis aut libertis, aliquot annis (mirum dictu) poſt tãtas ciuium cædes in vrbe vixit ſecurus: eum tamẽ pediculis, quos ſola caro humana gignit, vermiculis viuentẽ diu afflictum, & deinũ ab ipſis occiſum fuiſſe nõnulli tradidere. Eius autẽ dimiſſæ dictaturæ factum damnans C. Cæſar, & ipſe dicta-

Syllæ perfidia.

C. Carbo occiſus.

Cn. Põpeius Magnus de Africa triumphat.

Sylla priuatus vitã in villa agit.

tor perpetuus, dicere solitus est, Syllam literas nesciuisse. Mortuo subinde Sylla, Lepidus Marianarum, & Catulus Syllanarum partium duces, nouum ciuile bellum suscitarũt, bis conflixerũt, in quibus prælijs multi perierunt. Alba, in quã Scipio Lepidi filius confugerat, expugnata, qui fugiẽs apud Regiũ superat⁹ & occisus est. Quatuor eodem tempore bella sunt orta. In Hispania, in Pãphilia & Cilicia, in Macedonia, in Dalmatia. primum gessit Sertorius Nursinus Marianarum partium, in Hispania & Lusitania: cõtra quem Cæcilius Metellus & L. Domitius consules paratissimum duxerunt exercitum. a Sertorij duce Herculeo L. Domitius pugna cõmissa occisus est, Cæcilius vero Metellus, eius filius qui Iugurtham vicerat, & ipse prælio decertans, hostem mora fatigabat, donec Pompeij castris cõsociatus est. Multa sunt eo Sertorij bello præclara gesta, quę hac nostra ascriptione explicari nequeunt. nãq; annis duodeuiginti Sertorius in Hispanijs fuit, quorum rebellionis octauo cum duces clarissimi Cn. Põpeius, & Q. Metellus adolescens in eum duxissent, bellumq; acerrimum gereretur, Sertorio a suis occiso, res Hispanię quietem sunt nactæ. Secundum in Macedonia bellũ Appius Claudius breui pacauit, qui ea prouincia recepta, & Rhodope ditioni Romanæ addita obijt. Tertiũ maioris negotij in Dalmatia fuit, ad quod C. Scribonius cũ duxisset, trium annorum bello ea omni recepta prouincia ad Danubium vsq; vincendo peruenit. Suscitatum autem in Cilicia & Pamphilia quartum bellum cõposuit C. Seruilius vir nobilissimus, qui illis receptis

Lepidus. Catulus.

Scipio Lepidi fili⁹ occiditur.

Quæ bella eodẽ tempore orta.

Sertorius. Cæcili⁹ Metellus, L. Domiti⁹ cõsules cõtra Sertorium.

Appi⁹ Claudius.

C. Scribonius.

C. Seruilius

prouincijs, Liciam, Olympum & Coricũ vrbes addidit. Primusq; Romanorũ ducũ Isauriam attigit prouinciã, a qua populo subacta Romano dictus est Isauricus. Quæ dum a Seruilio geruntur, missus est in Illyricũ C. Cosconius, qui duorum annorum bello, cum regionibus illis pacatis, Salonas imperio addidisset, Romã redijt. Mithridates interim pace rupta, quam a Sylla habuerat, Bithyniam & Asiam capere est adnixus, contra quẽ L. Licinius, & M. Aurelius cõsules duxerunt, cumque repulerunt. Qui tamen dum fugam simulat, Cizicũ vrbem amplissimam obsedit. Creatus inde consul L. Lucullus ad Cizicum peruenit, eamque belli rationẽ inijt, vt hinc Mithridates a Romano exercitu, inde a Cizicenis infestaretur. Quę dum protrahitur obsidio, bellũ seruile in Italia excitatum est, Sparthaco, Orixo & Oenomao ducibus, qui a Capua prælio pertentata acerrimo, cũ potiri nequissent, ad Vesuuium delati, castra in eo monte cõmuniunt. Duxit vero ad Vesuuiũ Claudius prætor, & clausi obsidione serui erũpentes prætorem cũ ignominia repulerũt, & ingenti præda potiti, per Lucanos ad Cõsentiã peruenerunt, tanto progressi furore, tanta vsi immanitate, vt omnem ferrarũ rabiem superarint. quacunq; enim duxerunt, ferro omnia igniq; vastantes, cædem quoq; nullo ætatis habito discrimine cõmiserunt. & cum parum ducerent libidinem in matronis virginibusq; explere, multas ludibrio habitas, vt necem sibi indignitate consciscirent adegerunt. In quos M. Licinius Crassus proconsul cum duxisset, eos in Apulia decernere pręlio coactos superauit, ad in-

Isauricus.
C. Cosconi9

L. Licinius & M. Aurelius consules contra Mithridatẽ

Bellum seruile.

Claudius prætor.

Serui a M. Crasso deleti.

ternecionemq; deleuit. Lucullus interim Mithridatem in Cizico conclusum tam arcta presserat obsidione, vt fuga sibi cōsulere sit cōpulsus: persecutusq; eum Lucullus Paphlagoniam de itinere Bithyniāq; recepit. Constitit vero ad Gazerā de fuga Mithridates: vbi cōuocatus vndiq; suus ad diem conuenerat exercitus. Cōmissumq; est summo vtriusq; ducis nixu prælium: in quo Mithridates cum triginta millia amisisset, in minorem Armeniā de fuga se contulit: qua prouincia Lucullus illo fugato potitus est. cōfugit vero in superiorē Armeniā Mithridates, a Tigrane eius prouinciæ domino protectus. Et Lucullus vtroq; rege per arma pulso, maiorem cū minore Armenia Romano adiecit imperio. Reparauit autem breui Tigranes sagittariorū decem, aliorū militum nonaginta millia in exercitū. Cui Lucullus cum tribus legionibus prælio est congressus. Tigranesq; superatus, magnā sui exercitus partem amisit, & fugit. continuerat autem se in munitissima ditissimaq; superioris Armeniæ ciuitate Tigranis frater, quē simul cum ciuitate cū cepisset Lucullus, ingenti præda potitus est. Disposuerat interim Lucullus circa Asię littora classem, ne reuersus in eam prouinciā Mithridates bellū innouaret. sed milites classiarij militibus terrestris exercitus factā, de qua est dictū, prædam inuidentes, neglecto Luculli imperio, maris custodiā deseruerunt, Mithridatesq; minorem Asiam ingressus, maximos cōciuit motus, quorū occasione fretus Cn. Pōpeius, quā pridem ambiebat, Lucullo gloriam præripuit. Quod enim oratio Ciceronis luculētissima de laudibus Pompeij, & imperato-

Mithridates a Lucullo fugatus.

Armenia vtraq; adiecta imperio Ro. per Lucullum.

Tigranes superatur a Lucullo.

Pompeius Lucullo suffectus.

re deligendo habita edocet,suffectus Lucullo Põpeius,ad paratã eius belli victoriã se cõtulit. Alterq; Lucullus interea ad Macedoniã missus Romanorum primus Bessos attigit & subegit.Et feras Rhodopeiorum montium gentes,quas fama esset humanis carnibus vesci,vi decussas domuit attriuitq;. Cepit destruxitq; Apolloniam, cepit Galatiam & Parthenopolim.Qua item tempestate exortum est bellum Creticum.Cæciliusque Metellus consul ea omni insula triẽnio capta & pacata,post triumphum de ea Romæ actũ,Cretici cognomine est honestatus. Longũ esset Cn. Pompeij horum temporum gesta fusius describere:nanq; post res Mithridatis & Tigranis afflictas,post Beronicẽ,quæ & Baruth,Ptolomaidam,quę & Accõ, & Cyrenas in potestatem redactas,post bellum Piraticum breui confectum, Ponti vrbibus ac circũstantibus tributarijs effectis,Horodem quoq; Albanorum regem superatum fecit tributariũ, Hiberiam subdidit, Ituriã, Arabiam, & minorem Armeniã Deiotaro Galatæ, qui contra Tigranem sibi fauerat,regi appellato dedit. Paphlagoniam reddidit Attalo. Obsides Antiochenis reddidit,Hierosolymã obsedit & cepit,in cuiusvrbis obsidione tribus protracta mensibus,duodecim millia Iudæorum pugnando sunt cæsa.Inde Hircanum in sacerdotiũ restituit. Aristobolum captiuum Romam perduxit.Ad summamq; de triginta regibus triũphum egit,in quo Aristobolus & Tigranis Mithridatisq; filij ante currum sunt ducti. Argẽtiq; vis ingens in ærarium est relata:pauloq; post L.Sergius Catilina in patriam molitus est,& Ci

Bessi subacti a Lucullo.

Bellũ Creticum.

Metellus Creticus.

Põpei magni gesta.

L.Sergius Catilina.

ceronis consulis virtute oppressus,quod luculentissima Crispi historia extãs edocet.Caius Iulius Cæsar ad Gallias Illyricumq; cõsul creatus cum decem legionibus accessit: cuius præstantissimi eloquentissimiq; principis gesta,suis cõmẽtarijs elegantissime scriptis, & penè infinitorũ historijs sunt notissima.nec satis scimus,neq; etiã nostri propositi est discernere,plus ne boni an mali rebus attulerit Romanis sua, sicut Cicero inquit,quã sibi cõstituerit opinio principatus. Sed quod cõstat,in eo bello qđ cõtra Cn.Põpeiũ gessit, ciuiliũ maximo, cõsularis,triũphalis,senatorij,p̃torij,equestris ordinis &.plebei,tãta Romanorũ cędes facta,vt infinitũ recẽsere, horrẽdũq; sit nedũ memorare,sed etiã cogitare.Nec minora fuerũt,melioraq; ab eius nepote Octauio Cęsare Augusto gesta.Nã(ne eius facinora altiꝰ repetamus) summũ & impijssimũ in Romano imperio cõmissum scelus fuit Triũuiratus Octauij ipsiꝰ,Marci Antonij,& Marci Lepidi, circa Mutinensem vrbẽ, in paruula quadã insula Labinij fluminis,& aperta, in qua duces ipsi orbem Romanum æquis portionibus partiti sunt.& ne ciues per eam ætatem prudentia, ingenio, & animis valentes,tãtam impietatem prohibere possent,commissis illorũ cædibus prouiderũt. Qua de re Liuius vndeuigesimo libro cẽtesimo sic habet.In triumuiratu proscriptio facta est. In qua plurimi equites, senatores c x x x vicissim concessi.Lepidus enim L.Paulum fratrẽ, Antonius L.Cæsarem auunculum, Octauianus M.Ciceronem,qui a Popilio legionario milite,cum haberet annos L x I I I I,occisus,caputq; cum dextera

C.Iulius Cęsar.

Cæsar Augustus.

Triumuiratus.

manu in rostris posita, vbi multos defenderat. Gessit postmodum quinq; bella ciuilia idem Augustus, Mutinense, Philippense, Perusinũ, Siculum, Acciacum. Quibus in bellis præter aliam multiplicem ciuiũ cædem, Augustus viginti millia Romanorũ militum exauctorauit, triginta millia seruorum qui militauerant, dominis restituit, sex millia quorum domini non extabant, in crucem sustulit. Tandem Cantabrico bello cõfecto, Cæsar Augustus Ianum primo & secundo a condita vrbe ante memoriã suam clausum, anno vrbis primo quinquagesimo septingẽtesimo, orbe vbiq; pacato tertio clausit. per quæ pacis tẽpora saluator noster Iesus Christus nasci voluit. Paruã hactenus, sed vel ideo nõ ingratã (quia aliqua est) notitiam dedimus eorũ, quę duo ad centũ Titi Liuij Patauini historiarũ libri non extãtes cõtinebant: satisq; cõstat, gesta eum Octauij Augusti, a quo in honore habit⁹ & diuitijs auctus fuit (nõ tamen adusq; illius vitæ finẽ) scripsisse. Ea autẽ quę in ætatẽ nostram Romani imperatores gessere, varios & quãdoq; nullos scriptores habuerũt. De quibus quam poterimus breuiore summa dicemus. Suetonius Tranquillus a C. Iulio Cæsare incipiens, duodecim principũ confecit historiã toto orbe notissimam: eorũdemq;, & vt conijcimus, aliorũ vel perpaucorũ gesta, elegantiore stilo cõplexus fuerat Cornelius Tacitus, quæ scripta maiori ex parte perierũt. Suntq; hi duodecim, C. Iulius Cæsar, Octauius eius nepos Cæsar Augustus, Tiberius, C. Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus Vespasianus, Domitianus. Successerũt Do

Bella quinque ciuilia per Augustum gesta

Duodecim Cæsares

mitiano Nerua & Traianus,quorũ gesta ordine scripta nõ extãt.Et Nerua quidẽ anni vnius quo Romanã tenuitmonarchiã,id habuit decoris, ꝙ Traianũ recto ingẽtisvirtutis iudicio ductus ad-optauit. Qui Hispanis maioribus Romæ natus optimos quosqꝫ principes rerũ gestarũ magnifi-centia & omnimoda virtute,gloria & laude vel superat,vel æquat.Annorũ vero triũ & sexagin-ta quibus vixit,duodeuigesimo & dimidio impe rauit:cuius probitatis morũqꝫ, etsi perierũt scri-pta in historiã digesta,nõ tamen adeo obliterata est memoria,quin multa & alibi,& in hoc opere a nobis fuerint celebrata. Hadrianus post eũ & alij tres & viginti secuti sunt principes Augusti, ac plurimi Cæsares & tyranni,quorũ gesta a se-ptem referuntur scriptoribus in vnicũ codicem (nescimꝰ a quo)ordine digesta,suntqꝫ hi scripto-res,Helius Spartianus,Iulius Capitolinus,Flaui-us Eutropius,Flauius Vopiscꝰ Syracusanus,Tre-bellius Pollio,Heliꝰ Lãpridius,& Vulcatius Gal licanus.Imperatorũ vero pręter tyrannos qui in-ciderunt,& a dictis septem scriptoribus celebrã tur,hic est ordo.Hadrianus maioribus & ipse Hi spanis,patre Italico apud Hadriã Samnitiũ vr-bem natus, vno & viginti annis administrauit imperiũ. Successor eius & gener ac per adoptio-nẽ filius Antoninus Pius vir optimus, tribus & viginti annis in imperio vixit. Antoninus vero cognomẽto philosophus,Pio gener & successor, nulla in re maius dedit philosophiæ experimen-tum,q̃ quod Luciũ fratrem bestiũ hominẽ colle-gam assumptũ vndecim annis,& Faustinãvxorẽ adulterijs infamẽ,patiẽtissime tolerauit. Tertio

Nerua.

Traianus.

Imperatorũ ordo post Traianum

Habrianus

Antoninus Pius.

Antoninus philosophꝰ

Commod⁹ quoqꝫ infelix incommodo, quòd Commodum filium & successorē habuit, cuius vita annis duodeuiginti Romano imperio felicissima fuit. Antonium antedictum cognomine Commodum, quem omnibus incommodū vulgo appellarunt, cum annis tredecim sola virtutis paternæ gratia tolerari fecisset, mors violenta sustulit. Pertinacem Libertino patre satum, & præstantem virū populus cum diligeret, milites ob auaritiæ opinionem oderant, quem secundo imperij mense non satis expleto interfecerūt. Iulianum Didiū Mediolanensibus ortū maioribus, vera laborantem auaritiæ & tenacitatis infamia, post quintā diem, & secundum imperij mensem auctoritate senatus priuatum, populus in palatio occidit. Seuerum inde in Aphrica oriundum inter bonos principes numerandum, annis duodeuiginti imperatorem frugi Romana res habuit. Bassianum Seuerus filium & successorem habuit, cui Antonino Caracallæ fuit appellatio. Isqꝫ genitori parum virtute similis, sexto imperij anno nondum satis finito apud Carras Mesopotamiæ a militibus est occisus. Qui cædis suæ autorem Macrinum habuit successorem, virum non magis origine sordidissimum, quàm flagitijs omnibus inquinatissimum, quem apud Antiochiā anno imperij non satis exacto Heliogabalus interfici curauit. Et is Varius etiam appellatus, cum id dei Heliogabali cognomen accepisset, vir omnium qui ante & post se fuerunt, sordidissimus scelestissimusque, annis tribus Romani imperij titulum inquinauit. Tantas principum sordes, tantam Romani imperij calamitatem successor

Pertinax.

Iulianus Didius.

Seuerus.

Bassianus.

Macrinus.

Heliogabalus.

restituit Alexander Assyrijs parentibus Romæ Mammea genitus Christiana. Eum tamen summæ & rarissimæ probitatis principem, tertiodecimo imperij anno in Gallijs agentē scelestissimi milites Maximini Thracis instigatione curaque interfecerunt. Isque Maximinus vtroq; parente barbaro, apud Barbaros natus, & ad pubertatis annos nutritus, cū tribus annis vna cum filio suo imperasset, apud Aquileiam simul cum eodem occisus est. Tres eo deturbando imperij turbine Imperatores senatus declarauerat, quorum Pupienus, & Albinus, post secundum principatus annum a militibus interfecti sunt. Tertiusq; qui cum eis senatus authoritate pariter fuerat Imperator Gordianus adolescens Augustus sex omnino annis tenuit principatum. Philippus exinde Arabs, cuius dolo Gordianus ille adolescens occubuerat, imperiū adeptus, Philippū filiū cōsortem principatus assumpsit, primus Romanorū principū Christianus. Quē Decij Pannonis perfidia conciti milites primo, & paulo post filiū ad anni septimi eorū imperij finē occiderūt. Deciusq; cū filio Cęsare declarato ad tertij quo imperauerat anni finem, dum contra Aemilianum in Mœsia rebellē parat exercitū, a Barbaris est occisus. Gallusq; Hostilianus successor ad imperiū assumptus, Volusianū filiū consortē habuit. Qui anno imperij secundo, peste suorū tēporū, aliarū omniū de quibus traditur maxima, apud Meuaniā, siue vicinā Foriflaminij vrbē interierūt. Valerianus inde vir nobilitate, doctrina & eloquētia clarus, summo senatus populiq; Romani con sensu, primus (vt videtur) principū Cęsar & Au-

Alexāder.

Maximin⁹

Pupienus.
Albinus.

Gordian⁹.

Philippus Arabs.

Decius.

Gallus Hostilianus.

Valerian⁹.

gustus fuit declaratus, cuius ꝓbe gesta cũ ꝗtãtę fortunæ viderent respondere, in maximũ omniũ incidit infortuniũ. a Sapore enĩ Persarũ rege sexto imperij anno captus, & catena tanq̃ canis, quacunq; barbarus rex iter aceret, ductus, illum in equum ascensurũ humeris sustentauit. Galenus filius, qui annis vndecim & viuo & mortuo genitore Romanũ fœdauit imperiũ, Caligula, Commodo ac ipso penè Heliogabalo flagitiosior fuit, per cuius tempora orbis Romanus a triginta tyrannis extitit pressus. post quẽ Claudius eius nominis secundus, tanquam contrarium antea suo oppositũ contrario, nõ minus optimo cuiq; Traianis, Pijs, Alexãdris, quàm ille pessimis fuit adsimilis. qui Gothis magna clade afflictis, & intra solum barbaricũ redire compulsis, dum maiora meditatur & parat, anno imperij secũdo nondũ finito obijt. Quintiliusq; frater, & in imperio successor sextodecimo imperij die ĩterfectus est. Ad barbarum tunc Romana res redijt. Aurelianus enim barbaro obscuri nominis parẽte apud Barbaros genitus, Romanam, in qua a pueritia nutritus erat, disciplinam adeo' redoleuit, vt si sæuitia abfuisset, quæ sola eum barbarũ prodebat, bonis probisq; imperatoribus æquari potuerit. plura in oriente q̃ alibi gessit. Romæ ambitũ iusq; extra muros eius priscos diffiniuit. Vltimusq; (vt nobis hucusq; videtur) Romanorũ principũ duxit prisco more triumphũ, Zenobia muliere oriẽtis dominatrice, ante currũ catenis aureis circũdata potius q̃ vincta, inter captiuos ducta, quẽ anno imperij sexto nondum finito, notarij sui perfidia milites interfecerũt. Tacitũ deinde virũ cõsularẽ

Sapor rex
Galenus.
Claudius.
Quintilius
Aurelian⁹.

& ſenem,qui a Cornelio Tacito ſcriptore elegantiſſimo originē ſuam cenſeri gloriæ nō immerito duxerit,S.P.Q.R.& milites ſumma delegerunt concordia & grauitate:expectationiq́;,vt videbatur,ſatiſfeciſſet,niſi mors eum importuna ad ſextum imperij menſem abſtuliſſet.Florianūq́; fratrem & ſucceſſorem ſecundo principatus menſe milites vulneribus confecerunt. Probum exinde Pannonem Sirmio vrbe oriundum,annis quinq́; Romanū imperium vere probum habuit principem,cuius multa, dum alijs imperatoribus dux fuit,& quandiu ipſe imperauit,præclare geſta a ſcriptoribus referuntur,eūq́; molles & luxu perditi milites dura iubētem & difficilia interfecerunt.De eo grāde quid ſcribit Flauius Vopiſcus, quod nos pridē in magnā adduxit expectationē. genitrici enim eius nobiliori q̄ eſſet genitor, ſæpius attentiuſq́; petenti reſponderūt Mathematici fore,vt a Probo longa mille annorū ſucceſſione progeniti,Romanū imperiū non magis tenerent,q̄ redderent amplificatū. Dū itaq́; Ioannes Huniad Vayuoda tranſiluanus & ipſe Pannon cenſendus,victorias ſuper victorias, & quidem crebro in Turcos cumulat, ſubijt animum noſtrum cogitatio,milleſimum a Probi imperio annum agi,quod & ipſa ſupputatio oſtendebat: ſperauimuſq́; aliquando fore, vt dicta de Probo vaticinia a Vayuoda noſtro implerentur, cum ſubito clades illa ingens qua Vayuoda ipſe Ioannis Capiſtrani orationibꝰ a domino adiutus Ieſu Chriſto, Machmeth Turcorū imperatorē apud Bellogradū afflixit,in certioris ſpei ſentētiā nos adduxit: ſed tantū virum optimis quibuſq́; im-

Tacitus.

Florianus.

Probus.

Ioānes Huniad Vayuoda.

peratoribus priſcis gloria parē, importuna mors
Carus. ſuſtulit. Carum Probo ſucceſſorem milites crea-
uerūt, qui duobus annis Romanū Imperiū haud
improbe adminiſtrauit. Carris enim Meſopota-
mię captis, progredi aggreſſum ſcribit Vopiſcus
fato prohibitū ictu fulminis interiſſe, ꝙ Roma-
nis vltra Cizicū progredi nō liceret. Duorū eius
Numeria-nus. filiorum Numerianus poeſim callēs & oratoriā,
cum imperare cœpiſſet, Apri ſoceri fraude a mi-
Carinus. litibꝰ eſt occiſus. Alter Carinus nulla virtutis vm
bra a vitijs quibus vndiq; ſcatebat redemptus, a
Diocletiano ſuperatus interfectuſq; eſt. Vltimus
imperatorū & principum Auguſtorū, quos ſu-
pradicti ſeptem hiſtorici ſuis ornarunt monumē
tis, eſt hic Carinus. poſt eū tredecim ſecuti ſunt
Auguſti principes, quorum geſta qui attigerunt
ſcriptores, partim pauci, & quorūdā omnino nul
li fuerunt: partim qui ſcripſerunt, trunci & muti-
lati ad noſtrā peruenerūt ætatem. Diocletianus
enim nullū, quod quidē ſciamus, geſtorū a ſe ſcri
ptorē habuit. Cōſtantij comitis, & Conſtantini
filij, ac Galerij, & Cōſtantis, & Conſtantij Iulia-
ni, ac Iouiani geſta, Ammianus Marcellinus ſcri-
ptor egregius duobus & triginta libris eſt cōple-
xus. Quorū tredecim anteriores nobis deſunt: in
quibus Cōſtantij, Galerij, & Conſtātini, vt conij-
Diocletia-nus. cimus, geſta erāt. Diocletianus itaq; Salone nūc
Spalatro in Dalmatia oriundus, & ſenatus, & po
puli, & militū cōſenſu, poſt Carinum Imperator
Auguſtus eſt declaratus, qui & prudens, & pro-
bus Imperator, cū multa bella proſpere geſſiſſet,
Maximia-nus. multis quę ſuborta ſunt in imperio diſſidijs terri-
tus, Maximianū Cæſarem primo, poſt Auguſtū

imperij consortem declarauit. aliosq; subinde ad- Galerius.
iutores cõparaturus, Galerium & Constantium
comitem, qui Constantinum magnum genuit, Cõstãtinus
Cæsares fecit. Et breui post Salonas dimisso im- comes.
perio, in vitæ priuatæ quietẽ se recepit, quẽ Ma-
ximianus in priuatæ vitæ & quietis proposito a-
pud Mediolanũ imitat⁹ est. Diocletianusq; post-
q̃ annis viginti partim in principatu, partim in
vita fuerat priuata, veneno interijt. Constantius
comes Eutropio patre Gallijs oriũdo, & Galeri-
us Cęsares primo simul, & pariter post Augusti,
imperiũ inter se partiti sunt, Galliãq; & Hispa-
niã Cõstantius perhumane cũ administraret, Cõ
stantinũ ex Helena in Britãnia nũc Anglia filiũ
suscepit: vbi anno principat⁹ tertiodecimo obijt.
post quẽ cũ Galerius imperiũ solus annis duobus
administrasset, valetudinis in quã inciderat impa
tiens, manũ sibi consciuit. Constantinus hunc se- Cõstãtin⁹.
quitur princeps insignis, qui post Germaniæ mo
tus varios maximosq; diutino bello cõpositos, in
Italiam descẽdens, Eporediã primo post Veronã
tyrannis hostibus suis cõsentientes afflixit. Ma-
xentium tyrannũ ad pontẽ supra Tyberim ma- Maxẽtius.
teria & nauibus fabricatũ superauit, vt in Tybe-
rim mersus obierit. Christianis fauit, & multa fe
cit, quę apud nostros celebrata, astricto hoc in lo
co narrari nequeunt. Annos vnũ & triginta ple-
nos in principatu egit. Triũ Constantini filiorũ
duo, Constãs & Constantius, in Constantini fra- Constans.
tris necẽ cõsenserũt. Constansq; natu maior post Cõstãtius.
victorias de Parthis multiplices habitas, a militi- Constantinus.
bus eadẽ qua in omnes ipse debacchabatr crudeli-
tate, anno Imperij duodeuigesimo laceratus est.

Constantij vero fratris & in imperio successoris infœlicitas tulit, vt Iulianũ sibi affinẽ Cæsarem declaratũ in Gallias cũ exercitu miserit. Qui vir ingentis spiritus, doctrinę & virtutis, parata virtutib⁹ suis potius q̃ copiarũ apparatu & magnitudine victoria elatus, in Italiã rediens tyrannidẽ inuasit. Constantiusq; interim Persarũ bello graui implicitus, dum ad Italiã ꝓperat, anno imperij sexto obijt. Iuliano apostatæ ideo cognomẽtum fuit, quia susceptã Christi fidẽ abnegans, librum eloquentia & pari impietate redũdantẽ, in Christi domini dogma euomuit. Is dum in Persis ingentia tractat bella, anno imperij secũdo nondũ finito sagitta incertũ missa, sicut Ammianus refert, brachiũ saucius interijt. Iouianũ Pannonem vixdũ adolescentiã supergressum virtutib⁹ ornatum, Iuliani exercitus imperatorẽ creauit, multa vt apparuit pręclara gesturũ, nisi octauo imperij mense repẽtina morte subtractus fuisset. Valẽtinianũ quoq; & ipsum Pannonẽ milites (vt videbatur) inuitũ imperio pręfecerũt. Qui princeps inter bonos numerãdus, Valẽtẽ Germanũ fratrẽ & Gratianũ filiũ Cęsares primo, & mox creauit Augustos, obijt vndecimo imperij anno. Eiusque mors Romano impio nõ immatura magis q̃ infausta, Valentẽ ei⁹ fratrẽ ad imperiũ euehi fecit. Cuius viri auaritia, & simul impudẽtia factũ est, vt Gothis in Romani imperij prouincias patuerit accessus, quos Christianos fieri cupiẽtes petẽtesq;, sua imprudentia effecit hæreticos Arianos. Is tamẽ dei iudicio dum pari imprudentia cum Gothis pugnat, quarto imperij anno superat⁹, & cũ casa in quã se de fuga receperat, crematus est.

Iulianus. Iouianus. Valẽtinianus. Valens. Gratianus.

Valēti successit in imperio nepos Gratianus, vir cũ catholice Christianus, tum alias probus. Qui Theodosium fratrem ea conditione in collegam assumpsit, vt solo in oriente princeps esset. Ipse post superatos pacatosq; Alemanos, & repressos Scythas siue Tartaros, anno imperij sexto obijt. Valentinianusq; frater eius nominis secũdus imperium occidentis accepit, Theodosio, vt cœperat, orientis imperiũ administrãte. Sed cũ Maximus quidam tyrãnus Valentinianũ Gallijs vi & armis expulisset, Theodosius suppetijs allatis, & tyrannũ apud Aquileã vicit, ac capite puniuit, & fratri imperiũ instaurauit. Sed cũ is quietus apud Viennam desidet, octauo imperij anno Arbogasti comitis sui fraude occubuit. Theodosius itaq; vtriq; fratrum post quartũdecimũ annum successor, vniuersum orbis Romani imperiũ solus obtinuit. Princeps optimus præstantissimusq;, & Traiano, a cuius consanguinitate originem duxisset adsimilis, qui intra annos tres imperij quod solus administraret, Eugenium tyrannũ Galliarum, & partis Germanię inuasorem superauit, cepit, occidit, auxilio maxime fretus domini Iesu Christi, in quo fideret. quod eius historię celebrator Claudianus poëta, & ipse Hispanus genere, apud Florentiã Italię habitator, his versibus indicat. O nimiũ dilecte deo cui militat æther, Et cõiurati veniunt ad classica venti. Hunc principem duo sancti eloquẽtissimiq; ecclesiæ doctores, Ambrosius & Augustinus multis magnisq; extollũt laudibus. Sed historico qui ad nostras peruenerit manus, simul cum alijs duodecim Augustis supradictis caret. Post Theodosij ipsius apud Me-

Theodosius.

Valẽtinianus secundus.

Maximus.

Eugenius tyrannus.

diolanum mortem orbi Romano inuiſam ſimul & perniciosiſſimam: duo eius filij Archadius & Honorius in imperio ſucceſſerũt. Quorũ temporibus Viſigothi poſt multas clades Italiæ inflictas Romã obſederunt, ceperuntq;. Qua die Calendarum Aprilis, anni ab incarnatione Saluatoris noſtri duodecimi quadringẽteſimi, Romanorum imperij inclinatio cœpit, in duorũ & triginta librorum hiſtoria a nobis hactenus celebrata. ex qua facile fuerit Imperatores, auguſtos, principes, & tyrannos, vel potius gentes, a quibus tantã rem, tantum imperiũ, tãtam monarchiam euerti, deprimi, exinaniri contigit, excerpere & intelligere. quam ob rem omiſſis iam, in quo ſatis diu digreſſi ſumus, bellis geſtis in Romano imperio, a quibus rei militaris Romanæ magnitudo, dignitas & ſimul varietas intelligi poſſit, ſuccincta, aſtricta & breuiaria narratione ad pricipis ſiue Imperatoris vnius qualis eſſe debeat deſcriptionẽ veniendum eſt. Primũ enim & maximum rei militaris diſciplinæ, & belli gerendi fundamentum eſt optimi Imperatoris delectus. De quo ſatis eſſe poſſet, ſi ea paucis diceremus quæ M. Cicero Cn. Pompeij laudes in oratione tractãs ſic habet. Ego enim ſic exiſtimo, in ſummo Imperatore quatuor has res ineſſe oportere, ſcientiã rei militaris, virtutem, authoritatẽ, fœlicitatem. Sed cum proximis temporibus vir doctiſſimus eloquentiſſimuſq; Nicolaus Secũdinus noſter Onexandri ad Q. Verannium de optimo Imperatore librum nobis e Græcia trãſtulerit in Latium, quem ſcriptorem per Auguſti, aut proxima illis tẽpora floruiſſe conijcimus, libet eius

Archadi9. Honorius.

Fũdamentum rei militaris optimus princeps.

Onexandri de optimo imperatore præcepta.

præcepta carptim colligere: in quibus in primis iucundum vtilissimumq; erit inspicere, ea quæ præscribit faciẽda, duces Romanos imperij fundatores factitasse. Et nobis facile fuerit, nisi amplitudo operis nimia deterreret, quicquid Onexander singulis in partibus seruãdum iubet, qui consules, prætores, duces, & imperatores seruarint, ostendere. Sed iam Onexandri præcepta videamus, quæ is tãti facit, vt se fœlicem vel inde futurũ prædicet, si ea quæ Romani virtute, prudentia & industria fortiter & præclare gesserũt, idoneus ipse existimetur qui oratione cõplectatur. Ad opusq; ingressurus, de eius vtilitate maxima attentos lectores reddit, quibus se ostensurum pollicetur, vnde orta sit gloria ingens Romanorum, qui tale tantumq; constituerunt imperium, vt nullus rex, nulla ciuitas, nulla gens non modo maiorem imperij magnitudinem obtinere, sed ne parem quidem attingere potuerit: affirmatq; subinde nõ casu id & fortuna, sed virtutibus factum esse. Propitiam enim, inquit, cœptisq; nostris fauentem adipisci fortunam optãdum vtiq; est, non ideo tamen existimandum eã rebus præesse omnibus, atq; penitus dominari. Vt enim inepti ac parum considerati sunt, qui singulas calamitates fortunæ attribuũt, non imperatorum desidiæ & errori: ita qui res recte & ordine gestas fortunæ, nõ imperatorum virtuti impartire videntur. Veniẽsq; paulo post ad rem: dicit imperatorem deligi oportere non generis & maiorum, nec fortunarum & opum habita ratione, sed qui temperans sit, continens, sobrius, frugi, ac tenuis victus, laborum patiens, acer in-

Qualis debeat eligi imperator.

genio, non auarus, nõ iuuenis, non senex. Si contingat quoq; qui liberos habeat, qui ad dicendũ idoneus sit, existimationisq; prȩditus, temperãs, ne voluptate abductus, curam maximarũ rerum abijciat. Sobrius, vt rebus maximis inuigilare possit. Victu frugi & tenui, quia delicijs deditum viuendi cultus, & exquisita ciborũ cura fatigat & mergit animum. Laboris patiens, quia vltimũ esse oportet imperatorẽ qui defatigetur atq; lassescat. Acer ingenio, ꝙ celerem, & (vt inquit Homerus) volucrem eum esse oportet, qui pernix cogitatione omnia percurrat, atq; futura conijciat animo, longeq; prospiciat. Nõ sit auarus, & lucri cupidus. pleriq; enim etsi fortitudine quadam & robore aduersus arma, & hostiũ copias interriti perstare possunt, auro tamẽ illecti mollescũt. Idq; telum efficax est ad extorquendam victoriã accommodatum. Nec iuuenem nimis, nec senem oportet esse imperatorem: ꝙ alter incredulus nimis & audax, imbecillus alter & timidus. Pater habens liberos admittendus: nõ autem qui liberis careat, alioquin fortis probusq; repudiandus. filij enim adhuc tenellæ ætatis animum parentũ deuinctum patriæ tenent, tanquam obsides dati patriæ. ætate iam adulta grandiusculi, armis, consilio, fide, opera eum adiuuant. Eloquio præditus imperator, militem oratione cohortando, facile persuadebit pericula contemnere, claris inseruire facinoribus, & studio gloriæ, ac virtutis amore incendet. Existimatione præditus si non erit imperator, vulgus ȩgerrime feret, & sequetur: cũ nemo nisi inuitus ducem sequatur, quem se deteriorem opinetur. Verum vt nemo propter so-

las opes imperator deligendus eſt, ita & inops repudiandus non eſt, modo vir fortis & alioqui bonus ſit. Non enim meliora efficacioraq; ad tuendum erunt arma argento celata, atq; auro exornata, illis quę ferro ac chalybe fabrefacta ornatu extrinſeco carebũt. Cauendus eſt vero rei nũmariæ ſtudioſius quæſtui continuo inhians. conſueuerunt enim huiuſmodi homines ſordidi, ac puſilli animi eſſe, qui nullius honeſtate rei, nullius clari facinoris ſtudio poſſint allici. Maiorum & progenitorum ſplendor ſi adſit, amplectẽdus: ſin abſit, haud magnopere deſiderandus eſt. quęadmodum enim iumenta non ſtratorum & ſellarum ornamenta, ſed ingenita, & ſuapte metimur fortitudine: ita maiorum in imperatore virtutes ſi proprijs careat, fruſtra cõtemplabimur. Quinetiam res plerunq; ſegnius adminiſtrant, qui errata ſi qua admiſerint, maiorum gloria honeſtari contegiq; poſſe confidunt. quibus vero nulla parentum eſt gloria, vt maiorum obſcuritati ſuũ afferant virtutis lumen, res cautius ardẽtiuſq; gerũt. Optãdus itaq; eſt imperator fortis, genere clarus, fortunatus, locuples: nõ tamen improbãdus repudiãduſvè inops, modo virtute polleat, q̃uis parentibus haud illuſtribus ſit natus. Is poſteaq̃ delectus inſtitutuſq; eſt imperator, facilis eſto, comis, & ſe volentibus adire pateat: nõ tamen ea ſit facilitate atq; comitate, vt cõtẽptui fiat: nec tamẽ acerbus & durus, vt odiũ in ſe cõcitet. Et ipſe deligat decuriones, cẽturiones, reliquoſq; copiarũ & ordinũ duces, quorũ virt⁹ perſpicua ſit. Quo in delectu habẽdo, locupletiorib⁹ & nobilitate p̃ſtãtiorib⁹, plerũq; tenuiores poſt-

ponẽdi ſunt. pecuniarum enim commoditas publica & priuata ſæpe deſideratur, cum elargiri quippiam, & militibus gratioſe impendere eſt neceſſe. Sperat enim quiſq; ſe maiora conſecuturum, ſi certauerit fortiter: vbi tenuiore victoria, quæ propoſita ſit, largitatẽ imperatoris ſuppleturam intelligit. Cooptet ſibi præterea imperator collegas & ſocios quibus cum de incumbentibus deliberet. cogitationes enim atq; conſilia noſtra, quibus natura afficimur, niſi fidele foris per conſultationem adhibitum ſit auxilium, fallere nos facile poſſunt, & errorum plena ſæpenumero comperiri. econtra quæ alieno iudicio atq; ſententia comprobantur, ſecuritatem comparant animo, & firmitatem in rebus tuentur. Et tamen nullus ſibi tantopere debet diffidere, vt ancipiti ſit ſemper & infirma ſententia: nec vſq; adeo arrogare, vt arbitretur nihil ſuis conſilijs melius alios poſſe excogitare. Initia ipſa bellorum temperanter conſtituenda, & tanquã rerum fundamenta prudẽter iacienda. Bellũ enim quodcunq; iuſtum deos habet fautores, militeſq; alacriores iuſſa capeſſunt, & rei gerẽdæ ſe exhibent. Vnde prius q̃ edũcantur copiæ, omni publica & priuata labe expiabũtur, expiationibus ſacriſq; quæ ius ſacrum religione dictauerit. Ducatur denceps exercitus inſtructus ex ordine, etiam ſi cum hoſtibus nondum eſſet congrediendum, & ſi per regiones lõge multorum dierum itinere eundum, quanuis per agrum pacatum. Milites enim hoc pacto ordines ſeruare aſſueſcent, & loco quiſq; manere, & duces præfectoſque ſequi diſcent. Quod multo accuratius ſer-

Bellũ quodcunq; iuſtũ deos habere fautores

Qualiter exercitus duci debet

uandum erit,si per agrum hostilē mouere necesse sit,ne per repentinos impetus paruo temporis momento miles passim tumultuari cogatur. Agmen vero per loca huiusmodi si ducatur, ita cohibendum,ne præ angustia,& sui dilatādi difficultate, protēdi in longitudinem nequeat.neq; nimis dissolutum incedat. Sic enim facultas ad libitum incurrendi, & per occasionem lædendi præstaretur. Itaq; contracto semper quadratoq; agmine moueri satius atq; melius est, q̃ protensiore atq; oblongo. Commeatum vero, impedimenta,reliquumq; apparatum bellici instrumenti,in medio copiarum locari oportet, præterquā si loca quæ post nos relinquūtur,ita pacata sunt, vt cito ponè duci cōuehiq; possint. Pręmitti quoq; debēt aliquot equites, qui diligēter scrutētur atq; explorent quacunq; transeūdum est:præsertim si per loca siluosa, saltuosaq;, perq; solitudinem vastam iter fuerit faciendum. Mouendum autem est interdiu, quando ad iter, nō ad pręliū copiæ sunt ducendæ:nisi forte quippiam vrgeat, quam ob rem vt hostem præuenias,tibi videatur accelerandum esse. Hac enim ratione etiam noctu mouere potes,modo id tutò fieri posse intelligas. Sanè vbi eò ventum est, vt mox necesse sit cum hoste congredi,& prælio decernere,sensim,non citatim ducantur copiæ, neq; magnum iter conficere cogātur.porro si per agrum socialē moturus sis, edicas militibus nequid omnino attingant & vastent. Miles enim armis fretus,& quicquid libuerit faciendi licentiam nactus, nulli rei parcere sciet. Hostilem autem agrum diripi,vastari, incendive palā permittes.frugū enim

atq; alimentorum inopia,& nummariæ rei diffi-cultate bella extenuari solent atq; extingui. Verum prius q̃ agrum hostilem vastari permittas, hostibus, nisi cesserint, id te facturũ prænũcies. Ingruens enim calamitatis discrimen,atq; expectatæ cladis timor,mortales sæpe concedere cogit,quod antehac vt facerẽt,nequaq̃ potuissent adduci. Vbi vero calamitatem acceperint, tanq̃ quos maiore damno afficere nequeas,cætera con temnunt & paruifaciunt. Sin vero tibi diutius in agro hostili castrametandũ esse intelliges,ea tãtum diripi vastariq; permittes,quæ tibi non admodũ viui futura conspexeris. Copijs tuis cõple tis expeditisq;,nec in tuo, nec in sociali agro diu moraberis, ne consumptione rerũ, tuis magis q̃ hostibus detrimento fias. Curandũ deniq; tibi diligentissime est,vt terra mariq; in exercitũ commeatus facile cõportentur. Positis autem in terra hostili castris, fossa cõfestim valloq; opus,tãetsi eodem in loco tibi diu morandũ non constitueris. munitior enim, & proinde tutior eris ad repẽtinos hostium impetus,& clandestinas neque expectatas irruptiones. Deligas quoq; milites quibus id negotij detur,vt per stationes atq; excubias castris præsidio sint, etiã si hostẽ procul inde abesse acceperis. Verũ si hostibus nihil vrgentibus,diuturnior tamen tibi videtur ibidẽ castrametatio futura, siue populãdi hostilis agri causa,siue opportunitatis cõmodius seruãdę,occasionisq; hostem offendendi captandæ gratia, tum ea tibi delige loca, in quibus castra teneas, quæ neq; limosa,nec alioqui insalubria sunt. eiusmodi enim locorum natura,& situs exhalatione,

Quæ loca castris sint deligenda.

corruptione,ac fœtoris emissione varios morbos ingenerare,pestēq; inijcere solet.perinde salubre est atq; vtile,castra non diu in eodē tenere loco, præterq̄ si hyemādi causa,duritiei,& rigoris cęli euitandi,ibidē manere necesse sit. tū vero apprime curandū est,vt cōstructis ordine tabernaculis atq; tentorijs suis,locū oppidi instar incolere videri possis. Sed in hibernaculis ipsis exercendi sunt milites, varijsq; periculis ad pugnā apti reddendi,ne locus vsquā otio & inertiæ detur.Exerceatur autē miles in hūc modū.deligātur aliqui quibus idonea dentur arma, assuescātq; ordines seruare,nunq̄ deserere locū: discant prætera contuitu mutuo,crebra appellatione,familiari cōsuetudine inuicē iungi ac deuinciri. edoceatur præterea miles ex imperato agmen tum producere, tum contrahere,& seu dextrorsum seu sinistrorsum inuertere.Postremo admonendus est, vt signa quę inter pugnandū imperatoris iussu darētur, attēte excipiat.vbi canatur receptui,sese in ordinē colligat, & sensim referat pedē. hoc pacto instructus & ornatus exercitus diuidat̄.deinde ad pugnā citra ferrū coeat,distributis leuibus pilis,hastisq; fragilib⁹:& si forte arua propè sint, iactu glebarū res gerat̄. Sin vero colles & tumuli,& alioqui accliuia aderūt loca,certi ad id deputati milites hæc loca cursu occupēt.alij quoq; cōstituantur,quibus id demādetur negotij,vt illos deturbare cōtēdāt. Aequa ratiōe instituēdus est eques.decernantur spectante imperatore cursus certatim,insecutiones,fugę,cōgressiones, iaculationesq; per loca præsertim campestria, sed sub ipsis montiū radicib⁹,quo per aspera & salebras

Exercēdos esse milites in castris.

discas excurrere. Populationibus temperanter vtendũ est, nec militi permittẽdum, ad rapinas & prædam temere ferri. plerunq; enim maxime acciderunt calamitates, quando dispalatos milites hostis manu composita est aggressus. Cũ vero ad prædam populabundum militem emittere constitueris, strenuos ex tuis præsidio illis addes, qui reditum cum præda ratum prestent. Exploratores si quando comprehenduntur, non vna in omnes sentẽtia & animaduersione vti debes. Si enim tuas copias & apparatum inferiorem hostilibus copijs esse intelliges, raptim illos extingui iube. Sin enim tuis confides rebus, exercitu ad ostentationem composito, illis inspectandi facies potestatem, qui comiter habiti emittãtur. renũciatus enim rerum tuarum apparatus hosti metum terroremq; inijciet. Vigilias obeuntes tã multi sint, vt somnolentis vigilantiores inuicem succedant, idq; munus stantes prestent: eorumq; pars extra vallum ignes excitet, vt aduenientes eminus ipsi aspiciant. Si contingat, vt imperatorem hostilis exercitus conuenire necesse sit, prestantiores ex tuo exercitu, armisq; & omni apparatu ac corporis habitudine cõspectiores tecum adduces. plerunq; enim fit, vt ex ea parte, quam quis conspexerit, de reliquo iudicet, magisq; ijs quæ viderit, q̃ auditis credat. transfugam multa (vt fit) pollicitum ita custodiri iubeto, vt pro eorum quæ fuerit pollicitus euentu atq; successu, præmiũ aut punitionem expectare cogatur. Castra hostiũ circularis figuræ pro apparentis valli breuitate ne despexeris. circularis nãq; minor re ipsa apparet: cũ econtra lõgior visa, presertim in

Quali animaduersione in exploratores captos vtẽdũ

De vigilijs.

De transfugis.

mōtib⁹, sępe fallit, q̄ salebrosis cōuallibusq; abūdat, in quibus nemo consistere potest. Tu itaque castra in breui comprimas spatio, hostibusq; ad pugnā prouocantibus conglobatum tenebis militem, tanquā tuæ paucitati diffidens. fit enim vt hostis solutior negligentiorq;, aut inuadens, aut expectans, a te constipato exercitu perrumpente facilius opprimatur. quæ fallendi ratio, ne tale cōmittas erratum, te poterit admonere. Quę alicuius momenti es intētaturus, nemini cōmunicabis, præterquā siquādo tuis primoribus aliqua secretò credi oportere existimabis. Cauendū em̄ est accuratissime, ne consilijs tuis hosti a perfuga aut exploratore proditis, aut rei bene gerendæ occasionem amittas, aut clade aliqua afficiaris. Educere vero copias, seu ad pugnam capessendam instruere neutiq̄ debes, nisi prius sacra de more feceris. quare aruspices atque vates habere oportet, qui sequantur exercitū: quanquam præstiterit contēplandi exta & rite sacra facien di rationē tenere. Verum si pulchre litaris, & sacra votis tuis succedere inspexeris, optimatibus sacra ipsa ostendes, remq; deinceps bono capessere animo perges. Copiarum enim duces, quid sacra portendāt, reliquos commonefaciunt, eosque animis auctos in spem erigunt: milesque qui deorum immortaliū monitu ad pugnam se duci credit, audentius, & tanquam præsumpta victoria pugnat. In educendis copijs illud maxime est obseruandum, vt qua ingrederis, ea quoq; tibi reditus patere possit: quod quidem eo valet, non modo vt hostem consilio superes, verum etiam ne ab ipso incautius opprimare. Pulchrū

Quæ alicuius momēti sint, non esse alicui cōmunicāda.

Vates habēdos in exercitu.

De educēdis copijs.

enim eſt, ſcire hoſtē decipere: neceſſariũ, ne ipſe decipiaris, cauere. Cõuenire te quẽcũq; cupientē quocũq; loco, & tēpore, admittere & audire debebis. Alioqui maximarũ rerũ bene gerendarum vel amittitur, vel cũ damno differtur occaſio. Si forte caſtra tua hoſtiũ caſtris ꝓpius cõferre, aut aliter ad hoſtem accedere cogeris atq; cõſtitues, priuſq̃ moueas, miles tuus cibum capiat, ne forte pręuentus ieiunus arma cogatur arripere, & pugnā inire. qua re neglecta male ſæpius pugnatũ eſt, milite viribus ob inediā deſtituto, præſertim vbi prælium nõ leui certamine, ſed grauiter toto die peracto venit ad exitum. Siquando trepidatione (vt fit) orta mœror aliquis militum animos occupaſſe videatur, ſiue quia hoſti acceſſerunt auxilia, ſiue quòd alia re potior illius conditio videatur, tum maxime expedit Imperatori hilaritatem atque lætitiam prę ſe ferre. Vultus enim facieſque Imperatoris conformes ſibi ſolet animos militum reddere, & ſimilitudine ſua eos afficere. præſtatque fronte & oris habitu, quàm oratione & verbis ſolari, quia orationi fides quandoque minor habetur: vtrunq; tamen pro viribus faciendum erit, & ſeſe verbis ac vultu talem gerere, qualem tempora poſtulabunt. Et ſicut æger animus mœrore deiectus obtentu ſpei bonæ excitandus erigenduſq; eſt: ita laſciuus, & inertia intemperans, conterendus terrore caſtiganduſque eſt. Idcirco vtrique rei te debes apte accommodare, & rationem habere rerum ac temporum, vt vbi opus ſit, timentem te, & futuri prouidum, tum ratione, tum vultu oſtendas, aut impauidum & fidentem, vti profuturum in-

telliges. Dum aciem ſtrues, equitatum tuum non vt tu voles, ſed vt tempus & ſtatus rerum te coget, diſpones. equites enim tuos oppoſite ad equitatum hoſtilem ſtatues. Verum, quoad fieri poteſt, eo modo locabis, quo ſolēt inſtrui in cornua acies, vt & ad frontem & ex lateribus ſpatioſioris loci cōmoditate freti expeditius poſſint prodire, equeſtriq; munere vti, nullis poſt ſe ordinatis, qui poſſint eſſe eis impedimento. Velites autem iaculatores & ferentarios, ſagittarios demũ & funditores primos in acie locabis. nam ſi poſt ſequuntur, magis ſuos q̃ hoſtes lædent. Sin medij inter ipſos ſtatuentur, irritum erit eis peculiare pugnandi officium: quippe qui nec pedem referre commode poſſint ad iaculorum pilorum ſurſum verſus porrectionem, nec de curſu ipſo iaculari a præcedentibus præpediti. multoq; minus funditores poterunt in gyrum torquere fundas, atque tela amittere, circunquaq; militibus obſiſtentibus, in quos circunlatio fundę offendēs, his magis quàm hoſtibus dãno erit. Sagittarij quoq; præcedentes cæteros, in ipſa hoſtium corpora veluti ad ſignum recte immittent. ſin poſtremi, aut intermedij, ſurſum verſus ſagittare cogētur, & vis ipſa telorum conſumetur in caſſum. Si autem continget pugnam his in locis cōmitti, quorum pars humilis & plana ſit, pars collibus tumuliſque inſurgat, tum leuis armaturæ militem maxime in aſperis ac durioribꝰ locis ſtatues. Rurſus ſi campeſtribus locis abs te occupatis hoſtis eminētiora obtineat, huc leuem armaturã adduces, quæ facilius & iaculatur, & ſimul pedem refert. Fundarũ autem vis pernicioſiſſima omnium

Qualiter acies ſtruēdæ.

Fundarum vis.

est. nam plumbi color aereo colori perquã simi-lis est, & dum per aera fertur, latet, hostiũq; cor-pora incauta petit, illationisq; vi atq; agitatione propè ignitum vehementer ferit, penitusq; ingre ditur, nec cõcerni potest, q labra vulneris euesti-gio claudunt, & tanq̃ corruere vidẽtur. Ac si hoc genere teli & velitum ope tu cares, hostis autem maxime prestat, primos aciei tuæ densos confer-tosq; prodire iubeas, gestantes clypeos magnos, quibus possint toto corpore contegi: reliqui vero qui hos sequuntur ordine, ad vltimos vsq;, subla-tis supra capita clypeis, hoc pacto tantisper pro-ficiscantur, dum intra iactum telorũ veniant. Sin vtrisq; adest huiusmodi velitum auxilium, tui pri mi iaculẽtur in hostes. Solertis erit imperatoris, vbi aduersus multitudinẽ hostium se cũ paucio-ribus viderit pugnaturũ, eiusmodi operã sibi de-ligere vel iuxta fluuij ripas, vel sub montes & su percilia, vbi acies instruere possit, & ipsa loci na-tura hostes arcere. Cæterum non erit inutile, vt instructa prius tanq̃ ad pugnã acie, deinde quasi exterritus pedem referas, ordineq; seruato simi-lem fugæ recessum simules, rursus ad insequen-tes conuersus, manum conferas. nõnunquã enim opinati hostes aduersariorum exercitũ pauescen tem fugere, præ gaudio insultant soluto ordine, & certatim incumbunt, ac alij alios præuenire contendunt: contra quos conuersum pugnare, ci tra periculum est, & ipsa sistendi fiducia preter spem hostium eueniens, trepidãtes hostes & dis-palatos in fugam vertere poterit, tametsi paulo ante insolenter insequebantur. Habeas item o-portet selectos aliquos milites, qui extra acies in-

ſtructi, tanquam triarij laborantibus opem atq; ſubſidium præſtent, & de quibus auxilium vbi vſus ſit, depromere facile poſſis. magnopere em̃ prodeſſe poſſunt, ſi feſſis accedant integri. Illud quoq; non fuerit ab re, quin admodum vtile, ſi quanto tibi videbitur ſpatio, e copijs tuis elegeris aliquot, qui clam hoſtibus ſeſe alicubi occultent, quibus pręcipias, vbi inſtructa acie pręlium inieris, dato a ſpeculatoribus ſigno excitati propere moueãt. Quod tum maxime faciendũ erit, cum auxilium expectatum viſum eſt in tempore non veniſſe. Rati enim hoſtes eos eſſe milites, quos auxilio tibi futuros præſtolabare, forte tuis adhuc mouentibus, & priuſquam in reliquum exercitum ſe immiſceant, ipſi vertentur in fugam. Repentina quoque in hoſtes poſt terga irruptio, formidoloſiſſima omnium eſt. Quam ob rem, ſi fieri poteſt, mittenda eſt noctu manus aliqua militum, qui tranſuerſo itinere prætereant hoſtes, ſeque per inſidias poſt eos locent, collatiſque iam ſignis, & inito prælio, ipſi citatim ex inſidijs nouiſſimum agmen hoſtium adoriantur.

Inualeſcẽte pugna, & cunctis vtrinq; rem ſtrenue gerentibus, obequitando tuos hortere, ſimulque inclames, ſi forte in dextro cornu es, lęuo cornu aciem vincere, hoſtemq; profligatum. ſin in lęuo es, dexteram aciem tuorum vincere dices, ſiue res ita habeat, ſiue nõ. & pariter de hoſtium Imperatoris occubitu falſum etiam vociferare proderit. hæc ratio plerunque profuit, id eſt vt tuos ſimul & hoſtes fallas. Sapientis quoque Imperatoris eſt fratres cum fratribus, & cum amicis amicos ordine iuxta locare: fiet enim vt mu-

Fratres fratrib9 & amicos amicis iuxta eſſe locandos quũ pręliũ conſeritur.

tuo se inuicem amore animosius defendentes, reliquam quoq; aciei partem proximã vel a fuga sistant, vel impellant in hostem. Iussa tesseræ atq; signa pręfectis copiarũ principio dari debent, a quib⁹ ad omnes quoq; milites manẽt. nec voce edatur signũ, ne exaudiatur ab hostibus, sed vel gestu corporis, vel nutu capitis, vel manus motu, vel armorũ collisione, vel hastę versione, vel ensis vibratione. Signũ enim pręterq̃ quod hosti clam datur, etiam maxime conducit ad conditionem alienigenis, qui diuersa lingua nobiscũ militant. Mandabis quoq; militi tuo, vt tum insecutiones, tum recessus ordine faciat. Nam siue superati repulsive minus lędentur (quippe quos hostis non fusos passim, neque palantes singulos opprimere quibit) siue victores hostem fusum fugatũq; insequuntur, pessime eum afficient, turmatim cõfertimq; insequendo· adde etiã tutius. plerũq; enim vbi hostis fugiẽs aduersarios post terga videt passim & nullo ordine ferri, derepente redactus in aciem, retroq; conuersus, cladem acceptã reddit. Sit tibi curæ, fulgentẽ atq; armis illustrem exercitum ducere. nitor enim ac fulgor armorũ formidolosum reddit acierum aspectũ, & ingentẽ terrorem ingerit hostibus, atq; animos eorũ conturbat. Producas insuper agmen, tum vociferatione, tum clamore, quandoq; & cursu. Eiusmodi enim facies rerum, clamores militum, strepitusq; armorum clangori tubarum immixtus, mirifice terrefacit hostium animos. Instructis apparatisq; vndiq; ad pugnam copijs, nõ statim mouere debes, studio scilicet præripiendæ pugnæ. Sæpe enim cogitur Imperator conspecto hostium ap-

Vt exercit⁹ armis fulgẽtibus sit.

paratu, ad armaturam eorũ, ad gentes, ad mores hominũ, ſuas quoq; parare & inſtruere copias. Si hoſtis equitatu præualet, & tibi commoditas forte datur, delige aſpera loca anguſta, ſummõtana, & per quæ eques facile vadere nequeat. Et quoties progredieris, dimittes intra munitiones, qui caſtris & impedimentis pręſidio ſint, ne viſa ſolitudine hoſtis mittat, qui caſtra deſerta occupent, & impedimẽta diripiant. Illi maxime mihi videntur errare, qui in hanc conditionem pugnare volunt, vt ſi vicerint, parũ hoſtibus ipſi noceant. ſin ſuperati ipſi victiq; ſint, magnam accipiant cladem. In rebus difficillimis cõducet pro viribus tuis perſuadere, mortem atq; perniciem incertam his eſſe qui pugnando præſtant, & ſe tuentur: eos vero qui fugiant, proculdubio perituros. calamitatem quoq; hos conſequi qui deſerant locum, nõ eos qui ſeruent ordinem. Excogitata vero in ipſo diſcrimine pugnæ cõſilia, & repugnandi aduerſariorũ conſilijs ex tẽpore adinuentæ rationes, ampliorẽ nimirum gloriam, maioremq; admirationem Imperatoribus, diſciplinamq; rei militaris exacte tenentibus peperere, quàm ea quæ præſumptione & coniectura ante copiarũ congreſſum exquiſita eſſe videntur. Imperatorem ipſum conſulte magis, & caute quàm audacter certare oportet, vel omnino potius abſtinere pugna. prudentia enim animi, quàm viribus & robore corporis pręſtare debet. Nanq; qui adeo cupidus atq; inſolens eſt, vt nihil dignũ patrari a ſe putet, niſi manum ipſe cum hoſtibus conſerat: is non modo non fortis, verum audax quoq; & temerarius eſt. Ad imperatorẽ id in pri-

Cõſulte magis pugnandum q̃ audacter.

mis attinet, dũ pugnatur, obequitare aciem, pugnantibus se ostendere, eos qui fortiter rem gerant, laudare: trepidãtibus vero minari, cohortari cunctantes, laborantibus opem ferre, supplere defectus. Si qua vsus est, deducere copias, tempora obseruare, occasiones præripere, futura conijcere, cani iubere receptui. Reuocatis e pugna militibus, dijs immortalibus sacra faciat, supplicationes decernat, pompas agat, vt pro tẽpore vti licebit. pollicitus, grato animo reddat, quæ rite post bellum confectũ & partam victoriã exsolui fas sit. deinde honoribus muneribusq; eos donet, quos probe rem gessisse acceperit. Ignauos autẽ & inertes pœna ignominiaq; afficiat. honores vero huiusmodi fortibus habeat, qui patrijs moribus sunt probati. Præterea quæ in ipso debent proficisci Imperatore, hæc sunt: armaturæ, insignia, spolia, decuriẹ, prẹfecturẹ, ducatus, alij quoq; eiusmodi magistratus. Verum præstãtioribus viris, & magistratus gerentibus, ampliores haberi debent honores, priuatis autẽ decernantur minores. Hæc & si liberaliter & benigne ꝓ meritis cuiusq; dari consueuerunt, iritamenta præterea ad virtutem sunt cæteris, qui huiusmodi honoris sunt cupidi. Vbi vero bonis præmia pro meritis rependuntur, malorum autem supplicia nequaquam dissimulantur, vniuersum exercitum optima spe affici est necesse. Victoria vero potitus aliqua, non modo singulis militibus viritim dare prẹmia rei bene gestæ debebis, verum etiam vniuerso exercitui laborum suorum fructũ aliquẽ ex hostibus elargiri. Permittes quoque militi castrorum, impedimentorũ, & oppidorum, si qua

Milites pro re gesta afficiendos.

iure belli in tuam venerint potestatē, direptiones: vrbium deniq;, præterq̄ si fore de eis quicquam foret deliberādum. hoc enim rebus omnibus vehementer conducet, præsertim si bellum nondum confectum consumatumq; est. eiusmodi namq; emolumētis allectus miles, promptiorem se animatioremq; cæteris præstabit: nisi credamus venaticas quidē canes sanguine intestinisq; captæ feræ illecebrari a venatoribus vtile esse, victori autem militi victorum bona in prædā dari nō expedire. Diripiendi autem potestatē militi tuo, nec semper nec aduersus omnes passim concedas: corpora vero minime in direptionem venire permittes, quæ abs te venundentur. Siquidem pecunia publice opus est, & ingenti sumptu: qua in re quæcunq; vel agi vel ferri possunt, ad te conuehi palam edices. optime enim tu censere poteris, temporum atq; rerum habita ratione, an cunctam prędam retinere, an partem, an deniq; nihil debeas. Non enim in rem est in bello gerendo ærarium publice pecunia abundare, & emolumentis indies obuenientibus militem fraudare, quando præsertim ob deuictorum opes, & locorum felicitatem, emolumenta militi largius & benignius impartiri possint. Captiuos vero bello adhuc stante ne occidito, præsertim eos aduersus quos bellum primo susceptum est. minime autem omnium hos interimere debes, qui autoritate apud hostes præstant, & illustres insignesq; gloria sunt, recordatus incertæ fortunæ atq; variæ, & mutabilis sortis, quæ plerunque amat rebus feliciter gestis inuidere. hos enim cum alijs cōmutare poteris, aut aliquo po-

Quid de captiuis faciē dum.

tiri oppido. Exantlatis deinde periculis, extruãtur militibus tuis epulæ, instituantur ludi, & laborum laxamenta atq; remissiones permittãtur. Prospiciendum deinceps erit tibi, vt desideratis exequiæ magnificę exsoluant̃, nec tẽpus vllũ aut horã, aut locũ, aut periculũ causaberis, siue viceris ipse, siue victus superatusq; sis. Nã vt piũ est mortuis iusta exeq, & per religionẽ rite inferias agere: ita magnopere vtile superstitibus & omnino necessaria res est, pietatẽ hanc erga defunctos tuam ad viuos ostẽdere. quisq; enim maxime de se iudicat & vaticinatur, atq; rem ægerrime fert, tanquam sepultura cariturus, si pugnando ceciderit, vbi animaduertat ante oculos iacere cadauera, & prope per contumeliam & contemptum imperatoris busto & humatione priuari. Si inducias pactus es, caue interim in hostes irrumpas, nec propterea tu ipse incautus sis. latent enim incertæve sunt eorũ quibus cũ fœdus percusseris, sententiæ. quam ob rem hinc honestum tibi erit, iusiurãdum quo adactus es, seruare, & tutum hostibus nõ credere ob perfidiã. Ciuitatibus quæ sponte tibi concesserint, & facta deditione in potestatẽ venerint, clementer vsus, allicies reliquas. quisq; enim maxime vbi victorem inexorabilem fore, & iracundum in victos, exploratum compertumq; habet, quæuis agere patiq; vult, q̃ vltro se dedere. nihil enim tam animos generositatis implet, quàm timor impendẽtis mali. aduersus autem desperantes periculosa atq; difficilis est omnia experiũdi cõtentio. Vnde imperatoribus stultis & efferatis diuturnæ vrbium obsidiones efficiuntur, nonnullæ etiã irritæ

& infectę. Iis qui tibi rem aliquam per proditionem nauassent, promissa & fidem seruare debes: nō tam propter eos, q̃ pro his qui futuri sunt, & vt intelligant eis deberi gratiam, qui partes tuas amplecti maluerint. Ad irruptiones autē & proditionem, nocturnas hostium opprimendorum occasiones, non omnino rudem & imperitum te esse oportet, vt ad cōstitutam horā locumq; designatum peruenias. Verum si interdiu vrbem seu oppidum aliquod per proditionē capturus, moueas necesse sit, per ipsum tempus profectionis aliquot præmittes equites, qui quotquot offenderint in via comprehendant, ne quis ex agro cursu in vrbem veniens, copias tuas iamiam irrupturas enunciet. Tumq; repentinus incautis improuisisq; hostibus ipse instructa acie appareas. Fit enim semper, vt primi impetus, & rei gerendæ initia formidolosiora videantur, q̃ si tardiusculè & per moras progrediare. At in obsidendis vrbibus imperatoris maximevirtus desideratur, militaris quoq; astus, machinamentorum apparatus. Prospicere autem tibi debes necubi incautiorem te ipsi quos obsides opprimant. qui enim in periculo se putat constitutū esse, occasionem obseruat, quam nactus præuenire cōtendit. Quā ob rem oportet obsessorem fossa & vallo, stationibus & præsidijs castra sua cōmunire: propterea quòd quicquid ipse paret, quidve facturus sit, hostis e muris videt. cōtrarij quos tu obsides, murorum obtectu tecti, ex improuiso plerūq; effusi explicatiq; per portas, vel opera, vel machinamēta tua incendunt, vel milites opprimunt tuos, vel aliquid magni afferunt incommodi. Maxime

autem tibi erit vſui,ſi quæcunque tentare voles, noctu aggrediare. atrocior enim ſuſpicio eſt,maioremq́ ingeret animis trepidationem inſultus qui in vmbra non cernitur. quicquid enim noctu agas, tametſi paruum ſit, horrendum his videri poteſt quos obſides. nullus enim dicit quod videt,ſed quiſq; maxime quod timet, aut ſuſpicatur, vidiſſe affirmat. Si opus aliquod manu præpropere expediri vis,primus omniũ tu manũ affer: vulgus autem nõ tam minis cõpellitur quoduis agere,quàm verecundia reuerentiaq́ maiorũ inducit. Quoniã multa atq́ varia ſunt tormẽta bellica,& ad quatiẽdas euertendaſq; vrbes diuerſa machinamẽta,tu nõ his omnibus, ſed quibus tu cõmode poſſis,vteris.Nõ eſt in me nunc ſingula præcipiẽdo referre,quibus ſit vſus.Arietibus videlicet, teſtudinibus, vineis, turribus, baliſtis,alijſq; id genus operibus & machinamẽtis: ſed quod ad imperatoris prudentiã attinet, illud mihi videtur eſſe, vnam aliquam potiſſimã vrbis partem deligere,cui opera & machinamẽta admoueas,& partitis multifariã & ordine diſpoſitis copijs, reliquas vrbis partes oppugnare, & ad muros ſcalas afferri iubeas.fueritq́ operępretium plures partes vrbis præ ſe ferre aggredi velle, vt diuerſo apparatu,varioq; oppugnandi genere vires ciuiũ atq; conſilia diſtrahantur. Interea facilius imperator illac vbi ſumma ope nixus intentuſq; erit,ciuitatem occupabit.Sin mature aliquod oppidũ,vrbem aut caſtra expugnare contendes, tuoſq; videbis defatigari milites, partiaris oportet tuas copias in ordine ſibi inuicem ſucceſſuras:dũq́ vna pugnatur acie, quietẽ

Qualiter expugnari bebeat vrbs

alij agãt,& corpora curent.Et quia ferreus imperator esse nõ potest,qui sine intermissione omnibus intersit,substitutis & ipse exercitus sui primoribus quietem agat, interpolatam potius q̃ diutissime continuatam.Si pars vrbis,aut oppidi quod expugnare contendis,rupem,aut prærupti aliquid in circuitu habebit, quod natura loci per se tutum nihil,vt assolet,munimenti habeat,agiles audacissimosq; ex tuis,vt scalis,vel aliter scãdãt,obrepantq; curabis:fueritq; plurimũ in rem si tubicinẽ illi secũ funiculo attrahere potuerint, qui illico in superiora perductus canere occipiat: & qui erũt ingressi milites,portã interea propinquiorem,aut murũ alicubi aperiãt.Audita enim hostilis de muro tuba,præsertim nocturno tempore,ingẽtem ciuibus terrorem incutit:proinde trepidantes tanq̃ vrbe iam capta deserent stationes,& facile erit,nemine repugnãte effractis portis,murisve conscensis, loco potiri.Vrbem si ceperis aliquam,quæ & multitudine, & robore ciuium vigeat, vt tibi sit timendũ ne ciuis conglobatus crebris conuersionibus tuis oppositis repugnet,siue in arcem se recipiẽs,aut editiora vrbis, nouum redintegret bellũ, edicto,inermibus,vel arma abijciẽtibus,salutem polliceberis·Nam celebrato passim edicto, cuncti,aut pars maxima, in potestatẽ venient tuam. qui enim hosti adeo sunt irati,vt armis omnia experiri cõtendant, illum in eam adducunt desperationẽ, vt quod oblata salute ex animo facturi nõ erant,tamen malis quæ timent efferati repugnent, & cædem aut cladẽ referant, aut nouis laboribus te fatigent. Mors quę militi certãti accidit, nulla prorsus in-

diget consolatione aut misericordia, quippe quæ virtutis studio, & vincendi amore obtigerit. At post partã victoriam vrbe iam expugnata victos passim occidere, victoribus ipsis miserrimũ est: itaq; stultitiæ atq; immanitatis notam affert. Si vrbem quam obsides, posse vi & armis capere desperabis, & proinde obsidio fuerit diutius protrahẽda, quotquot per regionem & agrũ strenuitate, & corporis robore valentes potes capere, cõserues, quibus vt tibi cõmodũ erit, & rebus cõducet tuis, vtare. Mulieres vero, & pueros, cęterosq;, qui vel cõfecti senecta sint, vel alioqui imbelles & imbecilli, in vrbem intrare cõpelles, vtpote qui eorum quæ pro vrbe tuẽda desiderãtur, nihil omnino efficere possint, & ad cõsumendũ citius alimenta reliquis ciuibus damnũ afferant. Postea deniq; q̃ imperio tuo res fœliciter gesta, consumataq; est: ita vt bello cõfecto rebus omnibus adhibere finem tibi liberum sit, noli te exhibere pro felicitate durũ atq; acerbũ, quin potius clementem & mitem, proinde benignũ, & cunctis amabilem. illa enim inuidiam pariũt, hæc æmulationem & studium prouocant. Siquidem inuidia est dolor ex aliorum bonis subortus: æmulatio vero studium imitandi vicissim aliorum virtutem, quæ tam inter se differunt, vt inuidentis quidem sit optare ne cui bene quippiam veniat, æmulantis autẽ cupere æque ea potiri posse, quę alij honeste sibi comparauere. Vir ergo bonus nõ modo patrię multitudinisq; armatę erit optimus dux, verum etiam perpetuandæ propagandæve suæ gloriæ citra periculum sapiens imperator atq; custos, & moderator diligentissimus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPANTIS ROMAE LIBER OCTAVVS.

VNIVERSA ROMAnorum publica regiminis forma, tribus explicata, religionis, Reipu. adminiſtrationis, & militiæ partibus, ea attingemus quę ad ſingulorũ regimen inſtitutioneꝗ vitę ſpectauerũt. Eſſetꝗ ab ipſis infantibus ventre exceptis materno inchoandũ, niſi matrimonia primũ ſolidũꝗ libertatis cuiuſcunꝗ naſcentis ſeminariũ anteponenda cenſeremus: quanquam virgines cum quibus matrimonia vt plurimum ineuntur, primum de quibus dicatur locum & ipſæ videntur expoſcere. Sed nõ eſt nobis nunc mera in manibus Chriſtianarum tractatio inſtitutionũ, in quibus multæ & maximæ virginitatis laudationes habentur. Nam vt ſanctos omittam alios Romanæ doctores eccleſiæ, beatus Hieronymus contra Iouianum virgines diuerſarum ætatum & prouinciarum maximis extollit laudibus. Calidoniam Atalantam, quæ ſemper in ſiluis errauerit. Harpalicen in Thracia. Camillam Volſcorum reginam, in Chalcide Iphigeniam. Sibyllas decẽ, & filiã Priami Caſſandram. Et demũ ad Romanas conuerſus, virginibus dicit omnes publico decreto de via ceſſiſſe. Claudiamꝗ, vt virginitatem aſſereret, magnam matrem deũ manu traxiſſe, Omnes virginibus de via ceſſiſſe.

quam multa boum iuga trahere nequibant. Etsi vero virginibus breui nupturis de via cederent, & paucas Vestales virginitatē vel inuitas seruare vellent Romani, eam tamen in viris perpetuā esse legibus prohibuerunt, quandoquidē Camillus ac Posthumius primo, post M. Valerius Maximus, & C. Iunius Brut⁹ Bubulcus cēsores, eos qui ad senectutem cęlibes peruenerant, mulctauerunt. Lucium etiam Antonium Senatu mouerunt, quia quam virginem duxerat, sine amicorū consilio repudiasset. A matrimonio itaq; inchoandum, cuius verbi vim sic exprimit Vlpianus de verborum significatione tractans, & in iuris naturalis partibus: hinc descendit maris & foeminæ coniugatio, quam nos matrimoniū appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio. videmus enim cætera quoq; animalia, feras etiā istius iuris peritia censeri. Idemq; iurisconsultus scribit. Sponsalia dicta sunt a spondendo. Nam moris fuit veterum, stipulari & spondere sibi futuras vxores, vnde & sponsi, & sponsæ appellatio nata est. De matrimonio cum omnes gentes bene, tum maxime Romani optime senserunt, quod infra breui apparebit. Tamen Aulus Gellius Metelli censoris verba orationis quā ad senatū habuit, hæc ponit. Si sine vxoribus esse possemus, libēter omnes ea molestia careremus: sed quoniam a natura ita comparatum est, vt nec cū illis satis commode, nec sine illis vllo modo viui possit, saluti perpetuæ potius quàm voluptati breui consulendum. Et Xantippem vxorem Socrates cum haberet, se mores eius duros ferre dicebat, vt assuesceret iurgia & petulantiam alio-

Lex qua virginitas in viris prohibebatur.

Matrimonium.

Sponsalia. Sponsus. Sponsa.

An vxor ducenda.

rum extrinſecorũ ferre. Et Varro in Menippeis, Vitium vxoris, aut tollendũ, aut ferendũ. qui tollit vitium, vxorem cõmodiorem facit. qui patienter fert, ſeſe meliorem reddit. Qua de re multa hic afferre poſſemus a Beato Hieronymo ſumẽda, quę & ipſe ab Aurelij Theophraſti libro de nuptijs ſumpſiſſe dicit, vbi diſputat an ſapienti ducenda ſit vxor: multaque in alterutram differit partem: quæ ideo omittenda duximus, quia fœliciſſimum nobis in Paula vxore matrimonium nos in diſceptatione ſuſpectum redderet. Talaſſij vocem nuptialem Liuius primo dicit, quia rapta Sabina pulchrior eo nomine ferebatur ad Romulum. Et Plutarchus in vita Cn. Pompeij: Talaſſum nuptiale verbum a Talaſſe Romuli vxore. & item Plutarchus in problematibus: In nuptijs Talaſſij nomen crebro iactatur. ſicut Græci Hymenæũ, ita Latini Thalaſſum in bonũ omen habent. Meliuſq; Chriſtiani Sarræ & Rebeccæ fidem, prudentiã ac ſapiẽtiã ſuis ſponſis in votis optant. Sponſam vero domũ introducentes Romani iubebãt dicere. Vbi tu Caius, ego Caia, quaſi cũ viro depaciſcereẽ, vt omnia ſibi cũ viro eſſent cõmunia, & pariter imperarẽt: vel propter Caiam honeſtiſſimã mulierẽ ac bonã vni ex Tarquinijs collocatam: cuius in ſancti templo ſtatua ex ære poſita fuit. Qua de re Feſtus ſic habet. Caia Cecilia appellata eſt, vt Romã venit, quę antea Tanaquil vocitata eſt, vxor Tarquinij priſci, quæ tantæ probitatis fuit, vt id nomen ominis boni cauſa frequenter in nuptijs vocitaretur: quam ſummam aſſerunt lanificã fuiſſe. Et nouam nuptam limen patris tranſcẽdere nõ permittebant, quòd

Talaſſius.

Hymenęus.

Sarra.
Rebecca.

Caius. Caia.

Conſuetudines in nuptijs.

Sabinæ nuptę in domũ alienam transmigrauere, non ipsę inierunt: vel quòd videri volunt mœstæ ingredi domũ in qua pudicitiam amissuræ sunt. Nuptiarum initio, inquit in agricultura Varro, antiqui reges ac sublimes viri in Hetruria in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primũ porcam immolant. Et Festus multas posuit consuetudines quas ordine subijciemus. Clauim cõsuetudo erat mulieribus donare, ad significandum partus facultatem exhiberi. Hasta caput nubentis comebatur, quæ in corpore gladiatoris stetisset abiecti occisiq;, vt quẽadmodũ illa coniuncta fuerat cũ corpore gladiatoris, sic ipsa cũ viro suo: vel quia Matronę in Iunonis Curitis tutela sunt, quę ita appellabatur a ferenda hasta, quæ lingua Sabinorum curis dicitur. vel quòd fortes viros genituras ominentur. vel quod nuptiali iure imperio viri subijcitur, quia hasta summa armorum & imperium est. quam ob causam viri fortes ea donãtur, & captiui sub eadem veneunt. Hunc autem vel proximum morem ætatis nostræ Romani seruant: qui non quidem hastam sed ensem sponsæ capiti priusquam domo egrediatur, ad ipsum limen populo inspiciente superponunt. Cingula noua nupta præcingebať, quod vir in lecto soluebat, factum ex lana ouis: vt sicut illa in glomos sublata coniuncta inter se sit, sic vir suus secum cinctus vinctusq; esset. hoc Herculaneo nodo vinctũ vir soluit ominis gratia, vt sic ipse felix sit in suscipiendis liberis, vt fuit Hercules, qui septuagtĩa liberos reliquit. Cinctię Iunonis numẽ sanctũ habebatur in nuptijs, quòd initio coniugij solutio erat cinguli quo noua nupta

Curis.

Cinctia Iuno.

erat cincta. Cumerã vocabãt antiqui vas quoddã quod opertũ in nuptijs ferebant, in quo erant nubentis vtẽsilia. Corolla diminutiuũ est a corona. corollam noua nupta de floribus, verbenis, hærbisq; selectis sub amiculo ferebat. Fescenini versus qui canebãtur in nuptijs, ex vrbe Fescenia dicuntur allati, siue ita dicti, quia fascinum putabãtur arcere. Facem in nuptijs in honorem Cereris præferebant. Aqua spargebatur noua nupta, siue vt casta puraq; ad virũ veniret, siue vt ignem atq; aquam cum viro cõmunicaret. Flãmeo amicitur nubẽs ominis boni causa, q eo assidue vtebatur Flaminia, id est flaminis vxor, cui licebat facere diuortiũ. Genialis lectus, qui in nuptijs fit in honorem genij. Genium appellabant deum qui vim obtinebat rerum omniũ gignendarum. Alij Genium esse putant vniuscuiusque loci deum. In pelle lanea noua nupta considere solet, vel propter morem vetustum, quia antiquitus pellibus homines ita induti, vel vt testetur lanificiũ. Patrimi & matrimi tres pueri in nuptijs adhibentur. vnus qui facem præferat ex spina alba, quia noctu nubebant. duo qui nubentẽ tenebant. Rapi solet fax qua prælucente noua nupta deducta est ab vtriusq; amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte ponat, aut vir in sepulchro comburẽdam curet, quo vtroq; mors propinqua alterutrius captari putatur. Talassionem in nuptijs Varro ait signũ esse lanificij aptum. Plutarchus in problematibus. Noua nupta cum in matrimonium datur, ignem & aquam tangere iubetur, vt ex calido & humido gignatur fœtus. Quinque faces in nuptijs accenduntur, nec plures aut pau-

Cumera. Corolla. Fescenini versus. Flammeũ. Genialis lectus. Genius. Pellis lanea. Talassio. Quinq; faces in nuptijs.

ciores,quos cæreos appellant, accenduntur੿ ab ædilibus,quòd mulier nõ plures possit parere vno partu. Vir ab vxore,vxor a marito quicquam dono accipere prohibetur, quorum scilicet omnia debent esse cõmunia,& donatio potest esse suspecta in hęreditate successuris. Plutarchus in problematibus. Maritus primo sponsę non in luce, sed in tenebris iungitur,vt calumnia quędam sit veneris illicitæ, quando cum licitis & honestis connubijs pudor adhibetur & verecundia. Veteri more vxores nec molere,nec coquere permittebantur,quia id in fœdere Sabinorũ vetere cautum est. Mense Maio vxorem non ducunt, quia aut Aprili id faciunt Veneri dicato,aut Iunium expectant Iunonis mẽsem. Et quod mense Maio homines prius,postea imagines de ponte Sublicio præcipitabantur. Vnde Flaminicam Iunonis sacerdotem eo tempore tristem esse oportet,quę nec eo mẽse lauat,nec vllo cultu vtitur: vel quòd pleri੿ Latinorum eo mẽse purgationibus vtentes,mortuis parentabant. Eorum qui vxores ducunt,comã hastæ cuspide discernunt & discriminant,diuortium ea re significantes,quòd solo ferro nuptiæ dirimendæ sint,id est vi adhibita. Plinius dicit nubentes virgines comitari colum cõptam,& fusum cũ stamine: & nouas nuptas lupino adipe postes vngere cõsueuisse,ne quid mali medicamenti inferretur. & post, diebus suis sponsæ annulus ferreus mitti, isque sine gemma consueuit. Macrobius੿ in Saturnalibus sic habet,Ferijs vim cuiquam fieri piaculare est: ideo virgines non ducuntur: sed cum fossas veteres liceat purgare, viduę ducuntur feriatis diebus. Et

Mẽse maio vxorẽ non duci.

noua nupta poſtridie nuptiarũ libertatem in domo viri accipit,& rem diuinã facit. Virgines autem quare feſtis diebus non locentur, & econtra viduæ deducantur, hanc Plutarchus affert cauſam, quia virginibus decorum, viduis vero multis pręſentibus nubere fœdũ. ideo dies feſtus eligitur, in quo omnes diſtrahũtur ad diuerſa, infrequentiorq; eſt deducentiũ turba. Et inſuper dicit Plutarchus propinquis & agnatis nõ nubere mulieres, vt affinitatibus augeantur: vel mulieris ratione, quæ ſi ſuis nupſerit, & iniuriam patiatur, neminem habitura eſt a quo iuuetur. Qui autem ſint agnati, Paulus iureconſultus docet. Agnati ſunt qui per virilis ſexus perſonas cognatione cõiuncti ſunt, quaſi patre congeniti, velut frater eodem patre natus, filius fratris, nepoſve ex eo: itẽ patruus, &, patrui filius, nepoſve ex eo. & Caius iurecõſultus, Gradus cognationis alij ſuperiores ordines ſunt, alij inferiores, alij ex tranſuerſo ſiue a latere. ſuperiores ſunt parentes, inferiores liberi, ex trãſuerſo fratres, & ſorores, liberiq; eorum. Aliæ item fuerunt connubiorum prohibitiones. Cicero pro Aulo Cluẽtio Habito, Nubere genero ſocrus nullis auſpicijs poteſt. Sed prohibita etiam aliquãdo plebis cũ patribus connubia, Liuius tertio libro permiſſa fuiſſe oſtendit. Qui & XXXVIII. ſcribit, Campani impetrarunt vt ciues Romanas vxores ducere liceret, & ſi qui prius duxiſſent, vt haberent eas, & ante eam diem nati, vt iuſti ſibi liberi hęredeſq; eſſent. Quanta etiã publice & priuatim in matrimonijs adhibita ſit diligẽtia a maioribus, oſtendit vndequadrageſimo Liuius, Senatũ eo die forte cœnantem in

Cur virgines feſtis dieb⁹ nõ locẽtur, quũ econtrario viduę.

Agnati.

Gradus cognationis.

Matrimonia plebi cũ patrib⁹ permiſſa.

capitolio consurrexisse,& petijsse vt inter epulas Graccho filiam Aphricanus desponderet,quibus ita in publicũ sponsalijs rite factis cum se domũ recepisset,Scipionem Aemiliæ vxori dixisse,filiã se minorẽ despondisse.cum illa muliebriter indignabunda nihil de cõmuni filia consultatũ,adiecisset nõ si Tiberio Graccho daret, expertem cõsilij debuisse matrem esse ·lætum Scipionẽ tam concordi iudicio,ei ipsi desponsam respondisse.

De dotib9. Dotes viris datas esse a mulieribus,vetustissimũ est. Aulus Gellius,Vxores diuites quandoq; dabant dotes,& retinebant sibi pecunias: quas marito cũ mutuassent,si repetere volebant,id seruo cõmittebant,quẽ ea causa proprium retinuerãt, quia alijs mariti seruis id imperare nõ poterant. Et secundo bello punico cũ Cn.Scipio ex Hispania senatui scripsisset petens sibi successorem dari,quia filiam virginem adultæ iam ætatis haberet,neq; ei sine se dos expediri posset , senatus ne respu.duce careret,patris vicem gessit,dotẽq; dedit,& consilio matris suorũq; maritauit.dos quatuor milia æris fuere,ducatos ætate mea quadringentos facientia.quã dotem,& ea maiorem multis in Italiæ locis cerdones ex fatuo nostri tẽporis more filiabus dare videmus.Cesonis filia decẽ milia æris in dotem dedit.Mugilia quia quinquaginta milibus nupsit,dotata est appellata Fuerũt

De alijs moribus post nuptias. & alij post nuptias mores,quorũ nonnullos referemus.Repotia dicit Festus fuisse dicta, quando postridie nuptias apud nouum maritum cœnabatur, quia quasi reficeretur potatio. Et Plutarchus in problematibus,siue ex agro siue peregre domũ redeant,qui vxores domi habent , aduen-

tus sui nuncios pręmittũt, quòd matresfamilias pluribus domi negotijs in administranda re familiari absentibus viris occupãtur, vt virũ paratiores lętioresq; excipiant. Matrem vero familias Vlpianus accipi debere vult eã, quę nõ inhoneste vixit. Matrẽ vero familias a cęteris fœminis mores discernunt atq; separãt: proinde nõ intererit, nupta sit, an vidua: ingenua sit, an libertina. nam neq; nuptiæ, neq; natales faciũt matrẽfamilias, sed boni mores. Vltimusq; honor mulieris pudicitiam cõmendabat, quãdo ea quæ vno contenta matrimonio moriebatur, cum corona pudicitiæ efferebatur. Matrimonia trib9 modis pręter mortẽ veteres finiebãt. nã repudia fiebãt, diuortia, & dirẽptiones. Repudiũ Fest9 inquit, quod ob rem pudendã fieret. Et post annum vrbis, vt vult Aulus Gellius, tertium vigesimũ quingẽtesimũ M. Attilio P. Valerio cõsulibus fuit primũ repudiũ. Egnatius Metellus vxorẽ, q vinum biberat, fuste necauit. C. Sulpitius vxorẽ repudiauit, quia aperto capite foris versata erat. Q. Antistius Vet9 vxorẽ cũ libertina loqui visam repudiauit, vt caueret stuprũ priusq̃ vindicaret. P. Sempronius sophus vxorẽ repudiauit ausam ludos se inscio spectare. Põpeius repudiata Antistia proba, quę nuper ob ipsum Põpeiũ patre orbata fuerat, Aemiliã duxit Syllę neptẽ & grauidã. Et C. Cæsar Põpeiam vxorẽ ob Clodij suspicionẽ qui habitu muliebri in deę Bonę sacro ab ipsa Cęsaris vxore celebrato inuẽt9 fuerat, repudiauit. Post Cęsarẽ vero tradit Plutarchus tẽpore pricipũ omniũ vsq; ad Traianũ præterq̃ Domitiani repudiũ nemini fuisse pmissum. Quinimo priceps omniũ præter paucos

Materfamilias.

Cõtẽtę vno matrimonio cũ corona efferebantur.

Repudiũ.

De repudijs.

pessimus Tiberius vnũ e quæstura remouit, quòd vxorẽ ductã postridie repudiasset. Et Domitianus equitẽ Romanũ ob reductã in matrimoniũ vxorem, cui dimissæ adulterij crimen intenderat, erasit iudicum albo. Diuortiũ, inquit Caius iureconsultus, vel a diuersitate mentium esse dictum, vel quia in diuersas partes eant qui distrahunt matrimonium. In repudijs, id est in renunciatione, approbata fuisse hæc verba, Tuas res tibi habero. item hæc Tuas res tibi agito. In sponsalibus quoq; discutiendis placuisse renunciationem interuenire oportere, In qua re verba comprobata sunt, Conditione tua non vtar. Et Paulus de matrimomijs. Diuortio, morte, captiuitate, vel alias cõtingente vtriusq; eorum seruitute dirimitur matrimoniũ. Prædictaq; duo verba cõfundere videt Modestinus cũ dicit, Diuortium inter virum & vxorem fieri dicitur, Repudiũ vero sponsæ remitti videtur, quod & in vxoris personã nõ absurde cadit. Diremptio nõ vniuscuiusque arbitrio & voluntate, sicut antedictæ duæ finiendi matrimonij formæ, sed principis arbitrio fiebat. Cęsarem enim scribit Suetonius diremisse nuptias prętorij, qui digressam a marito post biduum statim duxerat, quãuis sine probri suspicione. Et Augustum scribit item Suetonius quod supra a Plutarcho attulimus, diuortijs modum imposuisse. De matrimonijs iam satis multa diximus. Ad fœtum fructũq; ipsorum liberos veniendum est. Sitq; initium a puerperio, quod verbum vtriusq; sexus editis primo infantibus aptari posse vult in Saturnalibus Macrobius: quia antiqui pueras sicut & pueros dicebant. Idemq;

Diuortiũ.

Diręptio.

Puerperiũ.

autor est infantes primũ tacta terra vocẽ emittere, quæ fandi postea det initium: vnde rem diuinam Maio mense vult Fatuæ deæ factam fuisse. Prima nascentium pericula sunt, cũ e gemellis altero mortuo superest vnus, quem inde Vopiscum dicunt: & cum genitrice partus difficultate & doloribus mortua, vẽtre cædũtur, quos appellant Cæsares, eoq; modo Scipionẽ Aphricanum maiorem, Caiumq; Cæsarem, & Manilium qui primus Carthaginem cum exercitu intrauit, natos asserit Plinius. Agrippæ autem dicti sunt qui nascendo pedibus primo ordine peruerso sunt egressi vẽtre. Vnde Romę Peruersa & Prosa deæ fuerunt, quibus ob hoc supplicabatur. Contingit vero plerunque vt nonnulli ex infantibus adulterio incestuve cõceptis necentur, aut exponantur. vnde Vlpianus iurecõsultus, Necare videtur non tantum is qui partum præfocat, sed is qui abijcit, & qui alimoniã denegat, & qui publicis locis misericordiæ causa exponit, quam ipse non habet. Primus morum qui alendis infantibus publice adhiberetur, Lustria fuere, in quibus nomina accipiebant: eratq; puellarum octauus dies, puerorum nonus, quòd fœminę viris citius crescãt & perficiantur. Sed parua in Romanis propter multitudinem fuit nominis notitia. Vnde scribit Asconius secunda in Verrem actione, Moris fuisse, cum aliquis Romanus ciuis ostẽdendus esset, significaretur aut prænomine suo, aut nomine, aut cognomine, aut a cognatione, aut a tribu in qua censeretur, aut a curia, aut a cẽsura, aut si erat senator vel eques. De quibus vltimis cum satis supra sit dictum, de prænomine,

Fatua Dea
Vopiscus
Cæsares.
Agrippæ.
Peruersa.
Prosa.
Necare.
Lustria.

nomine, cognomine, & agnomine dicamus. Prin
Agnomen. mumqꝫ agnomen ab agnatione in qua quisqꝫ na-
Prænomen tus est, dictum constat. Prænomina vero pauca, & variȩ significationis fuere. Lucius, vt inquit Festus, prænomē est eius qui oriēte luce natus est. Cneus a corporis effigie a generando dictū a Grȩco. Prȩnominibus fœminas etiam esse appellatas testimonio sunt Cecilia & Terentia, quæ ambæ quintæ sint solitæ appellari. Pari modo Lucia &
Cognomen Titia. Cognomina variam habuere originem. Liuius in secundo. Valerio mutatio ædificij a Velia infimum in forum, & submissio fasciū, & leges latæ, cognomen Publicolȩ dederunt. Et libro septimo: Titus Manlius Gallo ad Anienem occiso torquem a mortuo accepit: vnde Torquato illi cognomen fuit. M. Valerius miles a gallo prouocatus, cum pugnaret, a coruo adiutus superauit. Inde Coruinus cognomine appellatus. Et libro nono: Papirio Cursori pernicitas pedū dedit cognomen: cum Q. Fabius forensem turbam excretam in quatuor vrbanas tribus coniecisset, Maximi cognomen accepit. Item xxx: Aphricani cognomen militaris primo fauor, an popularis aura celebrauerit, incertum. Primus certe hic imperator nomine victæ a se gentis est nobilitatus. Et xxxvi, Lucius Scipio ad vrbem venit, qui ne cognomine fratri cederet, Asiaticum se appellari voluit. Cornelius Lentulus Sura, cognomentum id nactus, quia cum rationem exposceretur male administratæ quæsturæ, rationē sibi non esse reddendam, sed tantum suram, sicut pueri in sphæræ ludo faciunt, præbendā respōdit. Et Sciniones nonnulli volunt cognomine dictos quòd

Cornelius patrem pro baculo iuuit. Messala cognominatus, postq̃ Messanam vicit vrbem. Et ab Aemilio dictus est Aemilianus, a Seruilio Seruilianus. Corneliorum familiæ princeps cũ desponsa filia vades posceretur, asinã pecunia onustam duxit, vnde & Asina cognomen habuit. Tremelius Scropha, quia porca absconsa sub cẽtonibus in quibus iaceret vxor, iurauit nullam aliam esse in domo porcam. Et Augustus in Troiano ludicro Nonium Asprenatem lapsu debilitatum, aureo torque donauit, passusq́ est ipsum & posteros Torquati ferre cognomen. Claudius imperator Gabinio secundo Chaucis gente Germanica superatis, cognomen Chaucicus vsurpare concessit. Idem tamen imperator peregrinæ conditionis homines vetuit vsurpare Romana nomina dũtaxat gentilia. Domitio rure reuertenti iuuenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nũciaret Senatui ac populo Romano victoriam, de qua incertum adhuc erat, atq́ in fidẽ maiestatis adeo permulsisse malas, vt ex nigro rutilum æriq́ assimilem capillũ redderent. Et Antonin⁹ imperator Caracalla cognomẽ nactus est a vestimento quod populo dederat, dimisso vsq́ ad talos, qđ ante nõ fuerat: & Varro de agricultura scribit multa habuisse Romanos cognomina a pecore maiore & minore, porcios, ouinios, caprinos. Sic a maiore eqtios, taureos cognomina. & infra, Auus meus primo appellatus est Scropha, qui quæstor cum esset Licinij in Macedonia prouincia relictus exercitus, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionem se habere victoriæ, impressionem fecere, ceperunt arma, atq́ Cognomina a pecore

exierunt cõtra. dixit celeriter illos se vt scropha porcos disiecturũ: id quod fuit. Nam nostra ætas leporarios ac piscinas protulit ad mare, & in eas greges piscium e pelagis reuocauit. Propterea appellati Sergius Orata, & Licinius Murena. & Plinius habet, antiquis cognomina ab arboribus multis fuisse: Fronditio illi qui contra Hannibalem tranato Vulturno rem præclare gessit, quia frondatione arborũ delectatus. Stoloni dedit pampinatio inutilis. Pilumno qui primus pilum inuenerit. Pisones a pinsendo. Fabij, Lentuli, Cicerones, prout quisq; optime sereret. Iuniorum familiæ bubulcum nominauerunt qui bene bobus vteretur. Lactucini qui multa vsi lactuca. Seruis autem multis nomen simul & cognomen dabat dimidiatum patroni cum adiectione prænomen, in hanc formam. Quintipor, Quinti seruus. Marcipor, Marci. Eos vero ex liberis, qui patre incerto, aut ex patre certo, sed non legitima vxore geniti erant, Spurios dixerunt maiores, quod Sabinos asserit Plutarchus mulierũ pudenda sporon appellasse. ideo qui legitime natus nõ sit, sed ex concubina, & scorto, contumeliæ causa spurius appellatur. Sed ad pueros redeũdum est. Eos monilibus, quas vocabãt bullas, exornabant, propter Tarquinium priscum, qui primus filium ob superatum hostem Hetruscum prætexta, bulla aurea, & annulo insigniuit: vel vt est in Plutarchi problematibus, deferebãt pueri ingenui super nudum pectus huiusmodi bullas, vt incestuosi, & in pueris debacchantes, id in seruis, quod minoris erat notæ, non in liberis ab illa recognitis committerent flagitium. Et Macrobius

Cognomina ab arboribus.

Seruorum cognomina a dominis.

Spurij.

addit fuisse eam bullam ad cordis formam, vt ipsi etiam pueri intelligerēt corde & virtute viuendum. Festusq; item addit eam bullam a Gręco sermone βουλὴ, quod est consilium, dictam, quia eā partē corporis bulla cōtegeret, id est pectus, in qua naturaliter est consiliū. Vnde cū Aemilius Lepidus puer hostem congressus occidisset, & ciuem seruasset, statua ei in capitolio bullata, & incincta prætexta fuit posita. Et postquā ad præclara puerorum facinora est ventū, Marci Catonis magnam indolem ornemus, qui cum in domo M. Drusi auunculi educaretur, & ad eū Latinorū oratores pro ciuitate impetranda missi essent, nec precibus nec minis a Q. Popedio illatis adduci potuit, vt pro illis oraret: idemq; ad Syllam a pædagogo ductus, cum proscriptorū tabulā vidisset, interrogauit cur nemo esset qui tyrannū occideret, & se id facturū, si gladium haberet, obtulit. Fuit vero maioribus magna in erudiendis pueris diligētia, de quibus habet in octauo Liuius. Autores habeo, consueuisse tunc Romanos pueros, sicut nunc Gręcis, ita tūc Hetruscis literis erudiri. Græcis autem postea omnes passim fuisse imbutos, & ea ratione adolescentes Athenas mitti consueuisse, magis constat, q̄ vt testimonijs indigere credamus: tamen librorum Ciceronis de officijs initium legētes facile id poterunt nosse. Non tamen deerant ludi Romæ, in quibus pueri & puellæ etiā erudiebantur. Liuius in tertio. Virgini veniēti in forū (ibi nanq; in tabernis literarum ludi erant) minister decemuiri manū iniecit. Nec maior fuit literis q̄ moribus erudiēdis pueris diligētia, quibus Festus scribit

De puerorum indole

De diligentia Romanorum in erudiendis pueris.

Ludi literarum.

Prętextat' sermo.

pueros per Herculem sub tecto iurare prohibitos.

Pueros nimio cibo & somno fieri hebetioris ingenij.

Nulli præter pueros foris cœnasse.

nephas fuisse obscœno vti verbo. Vnde prætextatus sermo sit dictus, qui nihil obscœnitatis haberet. Et Plutarchus dicit, pueros cum iurarēt Herculem, id sub tecto facere prohibitos, quod de industria sit institutū, vt dū pueri iurare Herculem volentes domo exire iubentur, per eam moram deierare desuescant: siue quia Hercules nūq̄ nisi semel iurasse perhibet, & Pythius Apollo hominibus proposuit, melius esse si absq; iuramento affirmare discerent. Vnde subijcit Plutarchus philosophorum Græciæ grauissimus, non aliud quicq̄ Græcis seruitutem & mollitiem attulisse Romanos existimasse, quàm gymnasia & palæstram, quibus relanguescerent puerorum & adolescentium animi. inde puerorum amores gigni, inde somno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, inde saltationibus, & motui composito initium esse. cum contra dicat Aulus Gellius scholæ pueros vacasse Romanos, quod verbum græce a vacatione dictū significet, cæteris rebus omissis vacare liberalibus studijs pueros debere: quos idem affirmat, si plurimo cibo nimioq; somno vtantur, fieri hebetioris ingenij. Et Plutarchus dicit, nemo foris præter pueros liberos cœnabat, vt verecunde & pudenter voluptates accipere pueri assuescerent, maiores natu, & magistros spectatores habentes. Et parentes in liberorum adolescentium aspectum se exhibebāt, quia sicut Plato scribit, vbi senes impudentes sint, adolescentes fieri turpissimos necesse est. Et Cornelius Tacitus. Mos habebatur principū liberos cum cæteris id ætatis pueris sedentes vesci in aspectu propinquorum, propria &

parciore mensa. Et Suetonius in Claudio imperatore. Adhibebat omni cœnæ & libertos suos, cum pueris & puellis nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerētur. puerique quos parentes domi, & in scholis seuere continebant, duobus maxime temporibus in publicum ducebātur, vno cum ad ærarium anno ætatis decimo ibant professuri, & in libris Elephātinis tribui suæ ascribendi. idq́ Iulius Capitolinus Gordianum imperatorem fecisse scribit. altero cum ad annum septimumdecimū dimissa prætexta togam assumebant virilem. Vnde est quòd Plutarchus in Bruti vita scribit. Cassium ad cædem Cæsaris euntem multi sunt prosecuti, quod filiū tunc virilem togam assumentem primum duceret in forū. & de puerorum institutione pulchrū in Pauli Aemilij vita Plutarchus præbet exēplū. Docuit autē filios Romanam disciplinā, quam ipse doctus erat, & Græcas insuper artes. Non solum enim grāmatici, sophistæ, rhetores, verum etiā fictores, pictoresq́, & equorū canum venationūq́ magistri circa adolescentes versabātur. Ipse vero pater nisi quid publici muneris impediret, eorū exercitationibus studijsq́ intererat. Quando autem sæpissime supra parentum facta est mentio, Vlpianum audiamus iureconsultum qui sint diffinientem: Parentes vtriusq́ sexus accipere debemus, sed in infinitū quæritur: & quidam parentes ad tritauum appellari aiunt, superiores maiores dici, hoc veteres existimasse Pomponi⁹ refert. Sed C. Cassius omnes in infinitū parentes dicit, quod & honestius est, & merito obtinuit. Paulus vero gradus prædictorū aliorum-

Pueros duobus temporibus in publicum ductos.

Parentes.

Maiores.

Patruus
Auunculus
Amita
Matertera
Patru9 magnus.
Auunculus magnus.
Amita magna.
Matertera magna.

que propinquorum sic ponit. Patruus patris frater. Auunculus frater matris. Amita patris soror. Matertera matris soror. Patruus magnus, frater aui. Auunculus magnus, auiæ frater: amita magna, aui soror. Matertera magna, auiæ soror. Patruus maior, proaui frater. Et multos alios gradus ponit Paulus, quos tãquam obsoletos duximus omittendos. De infantibus puerisq; adusque prætextã satis dixisse videmur. Ad natu maiores veniamus, maioresq; & consuetudinem omnis vitæ illorum pro parte aliqua ostendamus. Qua in re a generalibus inchoãtes, ad particularia descendemus. Veteres, inquit in problematibus Plutarchus, festis nihil omnino negotij gerebant, aut curabant, sed rebus diuinis prorsus dediti erant. Et M. Cicero quid de moribus singularum vrbium & gentium sentiat, in oratione legis Agrariæ contra Rullũ secũda sic ostendit. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminibus, quàm ex his rebus quæ ab ipsa natura, aut a consuetudine suppeditantur, quibus alimur & viuimus. Carthaginenses, fraudulenti, & mendaces, non genere, sed natura loci, quòd propter portus suos multis & varijs mercatorum sermonibus ad studium fallendi studio quęstus vocabantur. Ligures, montani, duri atq; agrestes. docuit eos ager ipse, nihil ferendo, nisi e multa cultura ac multo labore quæsita. Campani semper superbi bonitate agrorum, & fructuũ magnitudine, vrbis salubritate, pulchritudine: & quod Cicero ad suũ nõ faciens propositũ de Romanis omisit, M. Cato cẽsorin9 suppleuit in oratione, cuius hãc particulã Aulus Gellius

Aphri fraudulenti.

Ligures duri.

Campani superbi.

Aurea Catonis senioris sentẽtia

habet, Cogitate cũ animis vestris, si quid vos per laborē recte feceritis, labor ille a vobis cito recedet, benefactũ a vobis dum viuetis nō discedet. sed si qua per voluptatē nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum illud apud vos semper manebit. Similes autē grauibus huiusmodi M. Catonis sentētijs Cicero ipse diuersis in locis habet. Titio enī scribēs inquit, Homines nos esse meminerimus, ea lege natos, vt omnib9 telis fortunæ proposita sit vita nostra: neq; esse recusandum quo minus ea qua nati sumus conditione viuamus, neq; tam grauiter eos casus feramus quos nullo modo vitare possimus. Et Aulo Torquato Cicero, Simus igitur ea mēte, quā ratio & veritas præscribit, vt nihil in vita nobis præstandum præter culpam putemus, eaq; cũ careamus, omnia humana placate & moderate feramus. Atq; hęc eo pertinet oratio, vt perditis rebus omnibus tamē ipsa virtus sese sustentare posse videatur. Quam recte factorum viam imitata iuuentus Romana, id in primis boni moris seruauit, vt senectuti honorem haberet. hinc singulos senes singuli iuuenes deducebant. In conuiuijs iuuenes & loco cędebāt, & omni sermone, prætersquam vno casu, de quo Aulus Gellius ex Tauri philosophi sententia dicit: patrē scilicet filio suo in magistratu publico cum priuate quid agitur, pręponi, & cōtrà in publicis. Vnde est etiā apud Romanos Fabij maximi factum, qui filio consuli apud Ocriculum obuius, cũ equo nō descenderet, a lictore iubente consule iussus descendit. Inquitq; Fabius, Experiri volui fili, satin te cōsulē esse intelligeres. Grandesq; natu, maiorum, & sua

Sentētię Ciceronis graues.

Honores habiti senib9.

probe gesta tibijs & carmine celebrabãt, quò iuuentutẽ instruerẽt. Qua ex consuetudine fiebat, vt aut probi & pueri & adolescentes essent Romani, aut siquid in teneriore peccassent ętate, per maiorum conuersationem emendarent. Notum est enim id in viris plerisque clarissimis contigisse. Manlius nãq; Torquatus ab hebeti adolescente ad imperiosum euasit. Scipio superior a luxuriosa iuuentute ad summam perfectamq; virtutem. C. Valerius post luxuriosam adolescentiam flamen factus a P. Licinio pontifice maximo, ad frugalitatis sanctitatisq; specimen mutatus est. Fabius Maximus Allobrogus a perdita adolescẽtia in virum grauissimum, pariter Q. Catulus. Sylla fœlix iuuentutem vsq; ad ædilitatem egit flagitiosissimam, vino, luxui, ludicræ arti indulgens. post vir fortissimus fuit, multa pręclare gessit ante ciuile bellum breuiter superius narrata. Et solido erant vrgentissimoq; iuuentuti ad imitationem exemplo virtutes publico facto ostensæ. perpulchre enim ad rem, Cicero ad Lẽtulum inquit, scripsisse Platonem, quales in Republica principes essent, tales reliquos solere ciues esse. itaq; pauca de publica Romanorum liberalitate cuius exemplo nõ liberalis crescere iuuentus nequiret, dicẽda sunt. Liuius in quinto, Cum anxios patres teneret cura auri inueniendi quo donum fieret Apollini pro exsoluendo Camilli voto capiendis Vehijs emisso, matronæ quicquid auri in ornamentis habuerunt, contulere, vnde cratera aureum Apollini mittẽdum esse factum. Et libro XIIII Liuius, Conuenerunt domini eorũ quos T. Sempronius ad Beneuentum manumiserat,

Qui ex prauis clari & boni euaserint.

Quales prĩcipes, tales & subditos esse.

De publica Romanorũ liberalitate.

accersitosq; se a triumuiris mēsarijs esse dixerūt, vt pretia seruorū acciperent. cæterum non antè quàm bello cōfecto accepturos esse. cum hæc inclinatio animorū plebis ad sustinēdum inopiam ærarij foret, pecuniæ pupillares primo, deinde viduarum cœptę conferri, nusquā eas tutius sanctiusque deponere censentibus qui deferebant, quàm in publica fide. Inde si quid emptum paratumq; pupillis ac viduis foret, a quęstore perscribebatur. Manauit ea priuatorū benignitas ex vrbe etiam in castra, vt non eques, nō centurio stipendium acciperet, mercenariumq; increpantes vocarent qui accepisset. Et XXVI. Liuij, Leuinus consul in concione inquit. Magistratus senatui, & senatus populo sicut honore præstant, ita ad omnia quæ dura & aspera essent subeunda ducē debere esse. Si quid iniungere inferiori velis, id si prius in te ac tuos ipse statueris, facilius omnes obedientes habeas. Aurum argentum signatū omnes senatores crastino die in publicū cōferamus: ita vt annulos sibi quisq;, & coniugi & liberis, filio bullam, & quibus vxor filięve sunt singulas vncias auri relinquant: cæterū omne aurum & æs signatū ad triumuiros mensarios extemplo deferamus: publica perdēdo, tua nequicquam serues. Quisq; aurum argentumq; & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, vt prima singuli inter primos nomina sua vellent in publicis tabellis esse: vt nec triūuiri capiendo, nec scribæ referendo sufficerent. Hunc senatus consensum equester ordo est secutus, equestrem ordinem plæbs: ita nec remige in supplementum, nec stipendio Respubli. eguit. Fuit etiam

Reipubli.in alienos ſicut in ſe ipſam inſignis liberalitas. Liuius xxxi. de Ptolemęi regis Aegyptij, qui Athenienſibus ſocijs Romanorũ præſidia obtulerat, oratoribus: Deinde legatis in ſingulos quina milia æris ſenatuscõſulto miſſa. Largitionẽ de qua ſupra libro tertio eſt dictum, non liberalitatem quis, ſed corruptelam iure appellauerit: tamen vnicam, quia M. Catonis ſententia fuit approbata, pro liberalitate ponemus, de qua in vita Cęſaris ſic habet Suetonius. Cæſar e duobus conſulatus competitoribus, L. Luceio, Marcoq; Bibulo, Luceium ſibi adiunxit, pactus vt is quoniam inferior gratia eſſet, pecuniaque polleret, numos de ſuo cõmuni nomine per centurias pronũciaret. qua cognita re optimates, quos metus ceperat nihil non auſurũ eum, authores Bibulo fuerunt tantũdem pollicendi: ac pleriq; pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente eam largitionem quæ pro Republi. fieret. Sed particularem ciuium Romanorũ inter ſe, & cum alienigenis liberalitatem, nõ quidẽ omnẽ, quod eſſet infinitum, ſed aliqua ex parte dicamus. Liuius libro quinto. Camillus commune cum Ceretibus hoſpitium publice fecit, quòd ſacra populi Romani, ac ſacerdotes ſeruaſſent. fuit enim Romæ in campo Martio domus ampla Reipublicę propria, quam villam publicam appellarunt, in qua Syllam victorẽ tria milia ciuium inermium interfeciſſe diximus. In hancq; domum qui cum Republica hoſpitium habebant, Romã venientes eos recipiebant, de publicoque alebantur. Et xxii Liuius, Conuenerat inter duces Romanũ Pœnumq; in permutandis captiuis, vt quæ pars

Liberalitas priuata ciuiũ Romanorum.

Villa publica.

plus reciperet quàm daret, argenti pondo bina, & ſemilibram in milites præſtaret. CCXLVII cum Romanus plures quàm Pœnus recepiſſet, argentumq; pro eis debitum ſæpe iactatum in ſenatu, re quàm tunc cõſuluiſſent patres, tardius erogaretur, inuiolatum ab hoſte agrum Fabius miſſo Romam filio vendidit, fidemq; publicam impẽdio priuato exſoluit: ſicq; Fabius pro captiuorum CCXLVII ſingulis ducatos noſtræ ætatis ad vigintiquinq; diſſoluens, ad ducentos propè & ſex milia ex agri venditione ex proprio numerauit. ſatis enim ſupra oſtẽdiſſe videmur, pondo centum, quæ & libra æris, ducatis decem valuiſſe. Et quod Liuius XXVI habet, nunquid non inſignis fuit liberalitas Scipionis qua vſus eſt noua Carthagine Hiſpana potitus? Reſtituit enim captiuos, liberauit obſides. Mulieres enixe ſeruari intactas iuſſit, virginem eximiæ formæ marito cum dote reſtituit, ſponſuſque breui pòſt liberalitate Scipionis allectus, ad eum venit cum M.CCCC equitibus. Ne autem liberalitas in ſolis ducibus Romanis arma tractantibus vim ſuam effudiſſe credatur, præſtantiſſimũ vnius docti & oratoriæ dediti ciuis Romani factum afferemus, æternis laudibus proſequendum. Plinius orator hiſtorici nepos Quintilianum rhetorẽ nõ magis doctrinę excellentia, quàm vitæ grauitate, & (vt illi ætati mos dicere fuit) ſanctitate conſpicuum ſenem, & pecunia carentem, dote & omni impẽſa maritandæ filiæ neceſſaria dono & liberalitate iuuit. Quintiliano enim ſcribens ipſe Plinius ſic dicit. Debet ſecundum conditiones mariti, veſte, comitatu, quibus nõ quidem agitur digni-

Plinij oratoris liberalitas ĩ Quintilianũ rhetorem.

tas, ornatur tamen, instrui. Et tanquam parens alter puellæ nunc confero quinquaginta milia nũmûm. Satis vero supra ostensum est, nummũ decimam fuisse partem denarij aurei, nunc ducati. Vnde constat quinq; milia ducatos dono ciuem doctum & diuitem, docto & pauperi in filiæ dotem misisse. Longum ac propè infinitum fuerit singulas priscorum virtutes etiam percurrendo ostendere: nec id etiam nostri est propositi, ne philosophari potius, quàm mores & instituta illorum qualia prę̨stãtis Reipubli. tẽpore fuerint, quod intendimus, velle ostendere videamur. itaq; minutiora, & sparsam omnis vitæ & morum cõsuetudinem quo meliori dabitur ordine afferemus. Nullam iucundiorem, vtiliorem, meliorem priscorum vitæ & morum consuetudinem fuisse tenemus, quàm quod bonis delectati artibus, literis perdiscendis ab ipsa pueritia in decrepitam ætatẽ, vel potius in ipsam mortis horam intentissimi erant. qua in re duo in primis consideranda videmus, labore id maximo, summaq; simul industria factitatum esse, vnũ: alterum, maiora quàm quis inexpertus iudicare possit, quietis & roboris animi adiumenta inde comparata fuisse. De labore autem quo breuior, eo succosior est Ciceronis ad Leptam sententia, Virtuti sudorem deos præposuisse. per multa nanq; tempora pueri adolescẽtesq; Romani aut in Hetruriã (sicut supra ostendimus) mittebantur, aut Athenas, procul a parentum conspectu bonis artibus imbuendi. quanquam Plinij oratoris temporibus, aut quia Athenæ bellis afflictæ, Romanorũ ciuibus gymnasia intermisissent, aut quia abun-

Nũmus decima pars denarij aurei.

Romanorũ vigilãtia in perdiscendis literis.

daret iam præceptoribus vrbs Romana, fuit ea consuetudo mutata. Cornelio enim Tacito scribens Plinius sic dicit: Nam vehementer intererat vestra, qui patres estis, liberos vestros hic potissimũ discere. vbi enim aut iucundius morentur, quàm in patria, aut pudicius contineantur, quàm sub oculis parentum, aut minore sumptu quàm domi educentur hic qui nascuntur, statimque ab infantia natale solum amare ac frequentare consuescant? Quantã vero animi quietem præstent bonarum artium studia, Cicero scribens Cornificio sic ostendit, Vt philosophię magnam habeam gratiã, quæ me non modo ab solicitudine abducit, sed etiam contra omnes fortunæ impetus armat. Et Seruio Sulpitio Cicero: Sed mihi ita persuasi, te quoq; in ijsdem versari rebus, quæ etiam si minus prodessent, animũ tamen ab solicitudine abducerent. Nec solum literis, & bonarum artium studijs, sed alijs quoq; delectati sunt Romani cognationem quandam cum literis habentibus, signis scilicet, statuis, & veterum operibus sculptilibus. plane enim ostendit Liuius Romanos milites monumẽtis Capuę pridem dirutę altius perfodiendis libentius insudasse, quòd aliquãtum operum veterum perscrutantes inueniebãt. Et Plinius orator Seuero: Emi proxime Corinthium signum, modicũ quidem, sed festiuum & expressum. Est enim nudum: effingit senem stantem: ossa, musculi, nerui, venæ, rugæ apparent. Nunc iube basim fieri ex quouis marmore. item Caninio Ruffo, de Silio Italico, Multum vbique librorum habebat, multum statuarum, multum imaginum, quas nõ habebat

De quiete animi quã præstãt studia.

Romanorũ delectatio ex statuis & signis.

modo, verum etiam venerabatur. Et Iulio Seuero. Herenius Seuerus vir doctissimus magni existimabat in bibliotheca sua ponere imagines municipum tuorũ, Cornelij nepotis, & Titi Accij. Proxime ad literas & doctrinã accessit priscorũ delectatio agriculturæ, quam tamen primã posuit Varro tantum, ei tribuendo, vt longitudinẽ vitæ hominũ maiorem fuisse dicat, quo tempore ex solo agriculturæ fructu viuebatur, ea quam posteræ habuerunt ætates delicijs vsæ. itaque & nos agriculturam (licet præpostere ad literas) non laudabimus magis, q̃ aliqua ex parte describemus: quanquam & ipse Varro literas primæ agricolarum institutioni necessarias fuisse dicit in villico, qui rationes pecoris magistro in scriptis referret. Intelligent vero qui attente legent, sicut virtutis, dignitatis, amplitudinis priscorum a literis & doctrina fuit, ita diuitiarum, sine quibus nec priuatæ res nec publicæ possunt subsistere, principium & quidem solidum laudatissimũq; ab agricultura fuisse. Quin vnum nos maximi facimus. Sicut originem diuitijs inculpabilem dedit agricultura, ita amplissimorũ stantis Reipublicę virorum, & nonnullorũ postea principum ingẽtes toto orbe diuitias possidentium, laudatissimam & simul iucundissimam fuisse opum partem illam, quæ ab agriculturæ partibus proueniret. Sit ergo nobis in hac pulcherrima nostri operis parte a Marci Varronis Marciq; simul Catonis agricultura principium. Cum duæ vitæ, inquit Varro, traditæ sint hominũ, rustica, & vrbana: dubium nõ est quin hæ non solum loco discretę sint, sed etiam tempore diuersam ori-

Romanorũ priscorũ delectatio ex agricultura.

Diuitiæ ex agricultura iucundissimæ.

ginem habeant. Antiquior enim multo rustica: nam fuit tempus cum rura colerēt homines, neq; vrbes haberēt. & inf a, Vrbanis agricolæ pręstant, nec mirū, quòd diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit vrbes: cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annos repertæ, agri nunquam non fuerunt in terris qui coli possent. Neq; solum antiquior cultura agri, sed etiā melior. Itaq; non sine causa maiores nostri ex vrbe in agros redigebant ciues suos, q & in pace a rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his defendebantur. Et Varro itē. Notum est humanæ vitæ summam minorem gradatim descendisse ad hāc ætatem, vt scribit Dicęarchus, & summum gradum fuisse naturalem, cum viuerēt homines ex his rebus quas violata * ferret terra. ex hac vita in secundam ascendisse pastoritiam, cū e feris atq; agrestibus arboribus & virgultis, & decerpendo glādem, arbustum, mora, poma colligerent ad vsum. Sic ex animantibus propter eandem vtilitatem quæ possent siluestria caperent, & concluderēt, & māsuefacerēt: inter quas primas nō sine causa putat oues assumptas, propter vtilitatem, & propter humilitatem. maxime enim a natura quietæ, & aptissimæ ad vitā hominum. Ad cibum enim, lac & caseum adhibent, ad corporis vestitum pelles attulerunt. Ad vetustatem hæc ab Varrone sumpta sint. Dignitatem nunc idem Varro edoceat. Origo agriculturæ quam dixi, dignitas, quam dicam. De antiquis illustrissimus quisq; pastor erat, vt ostendit & Gręca & Latina historia, & veteres poetę, qui alios vocāt polyarnas, alios polymelas, alios po-

Vita rustica na vrbana antiquior.

* inuiolata

Agriculturę dignitas.

lybutas,qui ipsas pecudes propter caritatem aurea fuisse pelle tradiderunt. Quis nescit Faustulum fuisse pastorem nutricium,qui Remū & Romulū educauit? Nec minor est dignitas agriculturæ quā Marcus Cato affert. Virū bonum quū laudabant,ita laudabant:bonum agricolam,bonumq; colonū. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur: maxime quod plus quæstus stabilissimusq; consequitur : minimeq; inuidiosi, minimeque male cogitantes sunt,qui in eo studio occupati sunt.Nec paruę sunt laudes agriculturæ a M. Cicerone. Is pro Roscio Amerino orans.Qui ruri semper habitarunt, & in agro colendo vixerunt,quæ vita maxime disiuncta a cupiditate, & cum officio coniuncta. Et infra : At Hercule maiores nostri longe aliter & de illo,& de cæteris talibus viris existimabant:itaq; ex minima tenuissimaq; Rep. maximam & florentissimam reliquerūt nobis.Suos enim agros studiose colebant,non alienos cupide appetebāt.& itē infra. Vita autem hæc nostra,quam tu agrestem vocas:parsimoniæ,diligentiæ, iustitiæ magistra est.Columella quoq; in eisdem laudibus est profusus.cum enim temporum suorum negligentiā culturæ agri damnasset,sic addit.Sed nostro potius vitio, qui rem rusticā pessimo cuiq; seruorū velut carnifici noxę dedimus:quā maiorū nostrorum optimus quisq;,& optime tractauerit. idq; spernitur genus amplificādi relinquendiq; patrimonij,quod omni crimine caret.Superest(vt dixi)vnū genus liberale & ingenuū rei familiaris augendæ quod ex agricultura cōtingit.Et itē inferius:Cōplurimis monumentis scriptorum ad-

moneor,apud aliquos noſtros fuiſſe glorię curam ruſticationis.Ex qua Q.Cincinnatus obſeſſi cōſu lis & exercit⁹ liberator,ab aratro vocatus ad di- ctaturā venit: ac rurſus faſcibus depoſitis,quos feſtinantius victor reddiderat,quàm ſumpſerat, ad eoſdem iuuēcos,& quatuor iugerum auitum prædiolum redierit.item C.Fabricius,& Curius Dentatus:aliter Pyrrho finibus Italiæ pulſo,do- mitis alter Sabinis,accepta quæ viritim diuide- bantur captiui agri ſeptem iugera, non minus induſtrie coluit,quàm fortiter armis quæſierat. Et Plinius,Ipſorum tunc manibus triumphato- rum colebantur agri:vt fas ſit credere gaudentē tunc terram vomere laureato, vberiorem dediſ- ſe fructum.Illi enim eadē cura curabant ſemina qua tractabāt bella.Sed iam culturæ agri vetu- ſtate & dignitate ſimul oſtēſis,eius inſtituta di- camus,quæ treis in partes diuiſa ſunt. agri ſemi- narij curæ,vna: pecuariorum & paſtionis,ſecun- da:& tertia villarū.Agri ſeminarij pars ideo bre- ui a nobis expedietur, quia partim de ea nuper aliqua diximus:partim multa in duab⁹ alijs par- tibus dicentur ad eam ſpectantia. nā nihil æque agrum reddit feracem,q̄ aratoris diligentia & aſ ſiduitas: qualem Cincinnatum, Fabritiumq́, & Curium paucis arandis iugeribus adhibuiſſe di- ximus:cum ecōtra vincti pedes, dānatæ manus, inſcriptiq́ vultus,omnia in peius vertant.Sterco- rationem vero de qua Marci duo Varro & Cato multa dicūt, agris plurimū prodeſſe nō negaue- rim.In primis tamen agricolatoris diligētia plu rimū valere videtur:vt non iniuria agrū male co- lere fuerit nota cenſoria. Et caſtigatio item cen-

Tres Agri culturæ partes.

Quæ proſint agris.

ſoria fuerit minus arare quàm verrere. Et vera fuerint, quæ templorum ſacerdotes prudenter a ſe dicta, oraculo Apollinis falſò attribuerunt, Nequam agricolam eſſe, quiſquis emeret, quod præſtare ei fundus poſſet: malum patremfamilias, quiſquis interdiu faceret quod noctu poſſet, niſi intempeſtate cæli: peiorē, qui profeſtis diebus ageret, quod feriatis liceret: peſſimum, qui ſereno die ſub tecto potius operaretur, quàm in agro. Potuitq; ad omnē huius agriculturæ partis

C. Furius Creſinus.

inſtitutionem ſatis eſſe quod Plinius de C. Furio Creſino habet. Cum enim in paruo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quàm ex ampliſſimis vicini, inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret veneficijs. Quam ob rem a Spurio Albino Curuli die dicta metuens damnationem, cum in ſuffragium tribus oporteret ire, inſtrumentum omne ruſticum in forum attulit, & induxit filiam validam, atq; bene curatam ac veſtitam, ferramenta egregie facta, graues ligones, vomeres ponderoſos, boues ſaturos: poſtea dixit, Veneficia mea quirites hęc ſunt: nec poſſum vobis adducere in forum lucubrationes, vigilias, & ſudores. itaq; omnium ſententijs abſolutus eſt. Et quando nō detur agriculturam proprijs, & filiorum manibus, ſicut Creſino, exercere, proximum eſt quod priſci in prouerbijs habuerunt attēdere, optimum omnium eſſe fimū, qui ex frequenti veſtigio domini in agrum cadit: & ad ſimilitudinem traducere, ſicut equum,

Oculus domini impinguat agrū.

ita agrum impinguare domini oculum. Ad alias agriculturæ partes duas, pecuariæ paſtionumq; ſimul, & pòſt villarum, veniamus: quarum inter

se diuisarum, principes quoque, qui eis præponuntur, diuisos esse inquit Varro, quod vnus villicus, alter vocatur magister pecoris. isque vt habeat scripta, oportere dicit Varro, quod sine literis idoneus non esset, qui rationes dominicas pecuarias conficere posset. Hanc vero pecuariæ & pastionum partem secundam cum villarum adiacentijs simul tractare cogimur, quod licet Varro nomina principibus, vt appellauit, earum diuisa dederit: vnam tamen & eandem simul curam eos habere oportuit: vt dum villicus non solum ædificia villæ, sed coniuncta illis viuaria, ornithones, leporaria, & ferarum claustra curat: magister vero pecoris non magis ouium & boum, aliarumque animalium, quam cicurum & clusorũ siue animalium, siue piscium pastionis habet rationem, patrisfamilias res rustica bene succedat. Et quidem in pecuaria postquã Varro laudes ouis supra dixerat, de bobus secundo loco scribit: quorum auctoritatem in pecuaria maximã esse vult oportere, præsertim in Italia, quæ a bobus nomen habere existimatur. Potuimus hoc in loco quæ supra in vectigalium partibus sunt a nobis dicta repetere de ouium & pascuorum quæstu, qui in Apulia & Samnitium montibus a Romanis fiebat: & de vaccarũ, equarum, caprarumque gregibus alendis, ex quibus magna villæ & patrifamilias accedit vtilitas. Sed hæc & similia prout a Varrone & Catone, alijsque vel præpostere habentur, referre oportet: primumque pecuaria appellasse maiores omnia ex quibus populus Romanus haberet redditus: quia diu hoc solum vectigal Romanis fuit, locupletesque, loci, id est agri

De magistro pecoris

Pecuaria.

Locupletes

plenos. A diuisione tamen rei rusticæ quam Varro posuit, incipientes, omnia præterq̃ villæ ædificia in ipsas tres partes conferemus, etiam a cæteris scriptoribus excerpenda. Rusticæ disciplinæ, inquit Varro, genera sunt tria: Ornithones, leporaria, piscinę. Ornithones dico omnium alitum quæ inter parietes villę solent pasci. Ex qua quidem alitum pastione maiores aliquando fructus captos esse affirmat Varro, q̃ ex toto fundo capi consueuerint. Aliquando enim vidisse dicit greges magnos anserũ, gallinarum, columbarũ, gruum, pauonum, necnõ glirium. Ex quibus rebus scriba librarius libertus eius in annos singulos plus quinquaginta milia capere dicebat. Et in eodem dialogo Accius affirmat. Certe nosti materteræ meæ fundũ in Sabinis, qui est ad XXIIII lapidem via Salaria a Roma. In hac villa qui est Ornithon, ex eo me quinq; milia scio venisse turdorum denarijs ternis. Quid autem proprie sint & vnde habuerint originem Ornithones, sic habet Varro. Primus ille gradus maiorum nostrorum erat, in quo essent auiaria duntaxat, in plano cohors, in qua pascebantur gallinæ, & earum fructus erant oua & pulli. Alter sublimis, in quo erant colũbæ in turribus, aut summa villa. Colũbarũ duo genera: Vnum agreste, quod habetur in turribus ac culminibus villæ, a quo appellatæ columbæ. Alterum genus columbarũ est clementius, quod cibo domestico contentũ intra limina ianuæ solet pasci. ex his duabus stirpibus fit miscellũ tertiũ genus fructus causa, atq; concedunt in locũ vnũ, quod alij vocant peristerona, alij peristerotrophiõ, in quo vno sæpe vel quinq; millia

Ornithones

Columbarũ duo genera

Columbæ vnde.

Miscellæ.

ſunt incluſæ, Nihil celerius, fœcũdius. Cõtra autem auiaria ſunt nomine mutato, quod vocãtur ornithones, in quibus ſtabulantur turdi & pauones. Auiaria ſcribit Plinius primũ inſtituiſſe incluſis omniũ generum auibus M. Leliũ Strabonem Brunduſij equeſtris ordinis: hæcq; eadem ſunt auiaria quæ dicit Varro nomine mutato vocata eſſe ornithones, in quibus ſtabulentur turdi & pauones. Et infra: De ornithone qui fructus cauſa fit, nõ niſi pingues ſumũtur turdi. igitur teſtudo, aut periſtyliũ tueri debet virgultis, aut rete ferreo, in qua millia aliquot turdorũ aut merularũ includi poſſint: præterea aliꝫ quoq; aues, quꝫ pingues veneũt care, vt turtures aut coturnices. Refert autẽ Plinius Corneliũ Nepotem ſcripſiſſe turdos paulo ante Auguſti ꝫtatem impinguari cœpiſſe. Et ciconiã magis placuiſſe q̃ gruem. Et inſuper addit ipſe coturnicibus veneni ſemen gratiſſimũ eſſe cibum, quã ob cauſam eas damnauerint menſæ, ſimulque comitialem propter morbũ, quem ſolæ animaliũ ſentiunt præter hominem. Sequitur Varro. In hoc tectũ aquam venire oportet per fiſtulam, & eam per canales anguſtos ſerpere, qui facile abſtergi poſſint. De pauonibus noſtra memoria, inquit, greges haberi cœpti, & veniere magno. Ex his M. Aufidius Lurco ſupra ſexaginta millia nũmos in anno dicitur capere. Paulus iureconſultus de legatis. Auibus legatis, anſeres, phaſiani, gallinæ, & auiaria debentur. Phaſianarij autem & paſtores anſerũ nõ continentur. Alexandrum Seuerum imperatorẽ Mammea genitum Chriſtiana, laudibus a nobis ſæpiſſime celebratum, hoc loco ſupra vires ex-

Auiaria.

M. Lelius Strabo auiariorum repertor.

Quam ob cauſam coturnices dãnatæ.

Auiaria Alexãdri Seueri.

tollere gestimus. de quo habet Helius Spartia=nus. Habuit sanè in palatio vnū genus volupta=tis, quo maxime delectatus est: in quo sollicitudi nes publicas subleuauit. Nam auiaria instituerat pauonum, phasianorum, gallinarum, anatū, per=dicum, maxime palumborum: quos habuisse ad viginti milia perhibetur: & ne earum pastus gra uaret annonam, seruos habuit vectigales, qui eos ex ouis & pulcenis & pipionibus alerent. Et no=ster Cicero ad Papyriū Pætum. Plures pauones confeci, quàm tu pullos columbinos. Proxima fuit alitum pastioni, alendarum apum industria: de qua & si multa dici possent, a Virgilio sumen=da: satis erit pauca ab eodem Varrone vel trunca accipere, vberrimos qui inde prouenerūt fructus quæstusq; ostendentia. Auctorem, Varro inquit, habeo, non solum qui aluearia sua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, sed fra=tres ex agro Falisco locupletes, quibus cum a pa=tre relicta esset parua villa, & agellus non sanè maior iugero vno, hos circum villam totam al=uearia fecisse, qui nihilominus aut peræque dice=rent dena milia sestertia ex melle recipere se so=litos. apes cum examen exiturū est, quod fieri so=let * cū educatæ prospere sunt multæ, ac proge=nitas in coloniam mittere volunt: vt olim crebre Sabini factitarunt, propter multitudinem libe=rorum. Sed iam veniendum est ad secūdam pro=ximæ diuisionis nostræ partem leporaria, cuius verbi vim sic ipse exponit Varro: Leporaria te accipere volo, non ea quæ tritaui nostri dicebāt, vbi soli lepores sint: sed omnia septa ac affixa vil læ quæ sunt, & habent inclusa animalia, quæ pa=

De apū pa stione

Hic nōnul la desunt.

ſcuntur.& infra,in leporario pater tuus Acci prę-
terquam lepuſculum nihil vidit. neq; enim erat
magnum id ſeptum,quod vt nunc haberent mul
tos apros ac capreas, complura iugera macerijs
concluderentur. Aulus Gellius, Viuaria veteres
quandoq; leporaria dixere,in quibus omnia clau
derentur animalia: quandoq; roboraria a modo
claudendi roboribus:ſicut præclarum virum Co-
ſmam medicũ in triuio Mugelli villa habere vi-
demus.Et Plinius.Viuaria ferarũ primus Romæ
ĩſtituit Fului⁹ Lupin⁹.Nec diu imitatores deſue
re L.Lucullus,& Quint⁹ Hortẽſius.Varro autẽ
ſic habet.Quintus Fuluius Lupinus dicit in Tar
quinieſi habere ſepta iugera quadraginta,in quo
ſint clauſa nõ ſolum ea quæ dixi,ſed etiam oues.
præterea in eodem conſepto ferè haberi ſolent
codiceria ex arborum corticibus,atque aluearia,
atque etiam dolia vbi habeant concluſos glires.
Tertium eſt genus quod in Gallia & Hiſpania
naſcitur,ſimile noſtro lepori,quem cuniculum
appellant. Apros poſtea habuere in leporario,
nec magno negotio ibi exceptiuos & cicures.nã-
que fundum emit in Tuſculano hic Varro a M.
Pippio Piſone.Vidiſti ad buccinam inflatam cer
to tempore apros & capreas cõuenire ad pabu
lum:cum è ſuperiore loco,è palęſtra apris effun
deretur glans,capreis vicia, aut quid aliud. Ego
vero,inquit ille,apud Q.Hortenſium cũ in agro
Laurenti eſſem,ibi iſtuc magis magnificum vidi.
Nam ſilua erat,vt dicebat,ſupra quinquaginta
iugerum, maceria ſepta, quod non leporarium,
ſed theritrophion appellabant. Ibi erat locus
excelſus,vbi triclinio poſito cœnabamus, apud

Viuaria eadẽ quæ leporaria & roboraria.

Viuaria ferarum.

Codiceria.

Cuniculus.

Buccinę ſonitu feras ad pabulũ cõueniſſe.

quod Orphea vocari iussit:qui cum eòvenisset cũ stola & cithara,& canere esset iussus, buccinam inflauit,vbi tanta circunfluxerit mox ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedum multitudo, vt non minus formosum mihi visum sit spectaculum, q̃ in circo maximo ædiliũ,sine Aphricanis bestijs cum fiunt venationes. Quando autẽ contigisset commoditas,venationibus delectati sunt prisci. Plini⁹ orator Cornelio Tacito. Apros tres equidẽ pulcherrimos cepi. ipse inquis? ipse, non tamen vt omnino ab inertia mea & quiete discederem. Ad retia sedebam. erant mihi proxima,nõ venabulum,aut lancea,sed stylus & pugillares:meditabar aliquid,enotabamq́;,vt si manus vacuas, plenas tamen ceras reportarem. Et Macrobius in Saturnalibus scribit, Venatores aprorum si noctu apros deferebant,acutum infigebant ahenum,vt a putredine seruarẽtur. Tertiæ tandem parti piscinis intendamus:de quibus Varro. Similiter piscinas dico eas quæ in aqua dulci aut salsa inclusos habent pisces ad villam. ad quas tres partes cõmode & vtiliter habendas, parari oportere vult Varro tria artificum genera: aucupes scilicet,venatores,& piscatores,a quib⁹ emantur ea quæ seruorũ diligentia tuearis. Hisq́; tribus generibus priscorũ frugalitatem bene, & posteriorũ luxuriem male vsam fuisse dicit. aquã enim non nisi dulcem habuisse priscorũ piscinas scribit:in qua duntaxat scaros & mugiles pisces alerent. sed breui post L. Philippus & Hortensius tam referctas piscibus habuerunt piscinas, vt Cicero eos piscinarios appellauerit. M. Cato Vticensis hæres a Licinio relictus, pisces qui in

priscorum delectatio ex venatione.

De piscinis

eius piscina erãt, x l milibus vẽdidit. sed sua ętate luxuriẽ propagasse, leporaria & piscinas proferendo ad mare, & in eas pelagios greges pisciũ reuocasse, ꝓpter quas appellati sint Sergius Orata, & Licinius Murena. Nam viuaria cochlearum scribit Plinius a Fuluio Hirpino instituta fuisse in Tarquiniẽsi, paulo ante bellum Cęsaris & Põpeij, distinctis generibus, vt separatim essent albæ quæ in Reatino agro nascuntur, separatim Illyricæ, quibus magnitudo præcipua, Aphricanæ quibus fœcunditas, Solitanæ quibus nobilitas. Quin & saginam earũ cõmentus est sapa & farre. C. quoq; Hircius vno tempore Cæsari sex milia murenarũ mutua dedit in pondus, & propter piscium multitudinẽ quadragies sestertio villa eius venijt. Et Pollio eques Romanus ex amicis Augusti viuarijs murenarum immisit damnata mãcipia. Antonia vero Drusi vxor, murenæ quã diligebat, inaureis addidit, cuius fama multi baulos videre cupiueruut, in Baiano sinu centũ ab vrbe milibus semotos. Murenas vero a freto Siculo scribunt Gellius & Macrobius flutas fuisse habitas, sic dictas, ꝙ fluitarent pinguedine, & a sole torrefactæ. Fuerũt autẽ apud maiores in pretio & delicijs pisces aliqui, quorum aut immutata sunt nomina, aut perijt species. Scribit nanq; Plinius mullũ suis tẽporibus fuisse in honore, quorũ vnus septẽ milib⁹ fuerit emptus, cũ tamẽ nullus vnquã inuẽtus sit qui excederet pondo. Et Seneca quarta de centesima epistola, Mullum ingentis formæ Tiberius Cæsar missum sibi, cum in macellũ deferri & venire iussisset: amici, inquit, omnia me fallunt, nisi illum mullũ aut Apicius

Sergius Orata. Licinius Murena. Flutæ. Mullus.

emerit, aut P. Octauius. quinq; sestertijs Apicius
Acipẽser. emit piscem quẽ Cęsar vendiderat. Et acipenser
qui squama esset inuersa, in magna pariter existi-
matione erat. De quo Macrobius. Scipio Aphri-
canus cũ acipẽser piscis & rarus & precio carus
sibi esset allatus, vnũ & post aliũ ad cœnã (vt re-
fert Cicero) inuitabat. Pontius quidã inquit: Vi-
de quid agas, acipenser iste paucorũ hominum
Lupus. est. Lupum piscem Plinius multi factum esse di-
cit, præsertim si inter duos pontes esset captus
vbi stercora lãberet. Vnde nõ magis proprie tũc
Caius Titius, quàm nos nũc ganeones & aleato-
res, lupos inter duos pontes appellare possumus.
Sed ætatis nostrę docti, lectione Plinij delectati,
cũ acipẽseris & mulli nullam adinuenire possint
inter nostri temporis pisces similitudinẽ, lupum
esse contẽdunt, quẽ vulgo sturionem appellant,
qui in Tyberi & ad pontes nunc extantes opti-
mus capit. Quod autẽ ex Plinio supra diximus
Ciceronem Philippũ & Hortensium piscinarios
appellasse, sumptũ est a Plinio ex epistola Cice-
ronis ad Atticum, vbi sic est. Mihi vero vt inui-
deant piscinarij nostri. Tribus rusticę disciplinę
generibus explicatis, alia ad agriculturã, ad ipsa-
q; eius disciplinæ genera varijs facientia modis
Lustratio agrorum. dicemus. Eritq; a re diuina initiũ. Agrũ si lustra-
ueris, inquit Cato, cures lustrare Ianum Iunonẽ-
q; vino: præfaturus sic dicito. Mars pater te pre-
cor quæsoq;, vt sciens volens propitius mihi sis,
domui familięq; nostrę. Boues ferijs coniungere
licet. hæc licet facere, aduehant ligna, fabalia, fru
mentũ, quod nõ daturus eris mulis, equis, asinis.
feriæ nullæ nisi in familia sint. Partem vero hanc

in pecuaria esse inquit Varro, quæ nõ paratur vt ex his capiatur fructus, sed propterea vt fructus ex ea sint, muli scilicet, canes, & pastores. Votũ pro bobus vt valeant, Cato sic docuit facere. Marti Siluano in silua interdiu in capita boum singula votum facito, farris pondo tria, laridi pondo quatuor & dimidiũ, & pulpæ idem in vnũ licet conijcere. Eam rem diuinã seruus vel liber facito: mulier ne adsit. post rem diuinã, rusticam disciplinam sic edocet Cato. Ager quando instruitur CCCL iugerum, villicum, villicam, operarios, bubulcos tres, asinarium bubulcũ, opilionẽ, tredecim boues, trinos asinos clitellarios, molas asinarias vnas, trusatiles vnas, hispaniẽses vnas, abacũ vnum, lectum in cubiculo vnum, lectos loris subtentos quatuor. Et si erit centum iugerum ager, Asinarios, plostrarios duos, Asinũ molariũ vnũ, Abacum vnum, arcam vestiariã vnam, armariũ promptuarium vnum, Ornamenta bobus & asinis instrata tria. Loram bibat familia menses tres, mense quarto, quinto, sexto, septimo, octauo, in dies sextariũ, id est in mẽses congios quinq;. Vestimenta familiæ tunicam pedes tres & semis. saga alternis annis. quoties cuiq; tunicã, aut sagum dabis, prius veterem accipito: vnde centones fiant familiæ. cibaria, qui opus faciunt, per hyemẽ tritici modios quatuor, ꝑ æstatẽ modios quatuor & dimidiũ. cõpeditis, ꝑ hyemẽ panis põdo quatuor. Vbi vineam fodere cœperint, panis pondo quinq;, vsq; adeo dum ficus esse cœperint, deinde ad pondo quatuor redito. Villici officiũ, quæ emi pararique oportet, quæ cibaria, quæ vestimenta familiæ dari oportet, eadem vti curet,

Votum pro bobus.

Disciplina rustica.

Villici officium.

faciatq; moneo: dumq; dicto audiens sit, hoc amplius, vti ante aduentum domini quæ opus sint parentur curenturq; diligenter. Villicæ quæ sunt officia. Si eam tibi dominus dederit vxorem, ea esto contentus, ea te metuat facito, ne nimium luxuriosa fiet. Vicinas aliasq; mulieres quàm minimũ vtatur, neve domum ad se recipiat. Ad aram nequo eat, neve ambulatrix sit. Rem diuinam ne faciat iniussu domini, aut dominæ. Scito dominum facere rem diuinam pro tota familia. munda sit, villam conuerse mundeq; habeat. Hanc villicæ disciplinam nostri tẽporis nulli per Italiam proponi oportet, quòd non seruos, sicut maiores nostri, sed rusticos habemus semipatronos, vxores suas frugi mulieres, & sibiipsis vtilissimas habentes. pars tamen vnica fortassis fuerit memoranda agricolatoribus Romã incolentibus: quorum vxores perpetuæ sunt ambulatrices, ad arasque vrbis singulas penè singulis ambulant diebus. Sequiturq; in villicæ disciplina Cato, Calendis Maijs festus dies cum erit, coronam in focum ardeat: per eos denique dies Lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi & familiæ curet, vti coctum habeat. pyra arida, sorba, ficos, vuas passas seruet in sapa, & pyra & nuces in dolijs & mala. Vuas in vrceis & myrteis in terra obrutas, & nuces prænestinas recentes in vrceo in terra obrutas habeat, mala Scantiniana in dolijs. Hæc omnia quotannis diligenter ita condita habeat. Farinam bonam & furfur subtile sciat facere. Vnũ autem hac in re M. Cato, vt in cæteris, sapientissime scripsit, humanissimũ & vtilissimum fore, vt diligant vicini, nec familiæ tuæ sint malæ. Tra-

Villicæ officia.

ditque Plinius in duodecim tabulis nusq̃ dici villam, sed ortum, qui primum Athenis ab Epicuro fuerit institutus. vsq; enim ad Epicurũ ortos non fuerat moris haberi in oppidis. additq; Plinius, Romę quidem per se ortum pauperis agrũ fuisse. qui & subiungit, per ætatem suam ortorũ nomine ingentia in vrbe Roma fuisse palatia. Sed quantũ spectat ad ortos qui secus villas in re rustica habentur, cõmendat Plinius hęrbas nõnullas his verbis. Fertur in templo Apollinis delphici adeo cæteris hærbis prȩlatus raphanus, vt ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum ex plumbo. Sic M. Curius rapum torrens in foco, aurũ a Samnitibus oblatum repudiauit. Et allium ac cepas inter deos, & iusiurãdum habet Aegyptus. Brassica in medicinã populus Romanus sexcentis annis est vsus. Refertq; Plinius Marcũ Catonẽ illum superiorẽ omniũ bonarũ artium magistrum diu dũtaxat paucarũ hęrbarũ notitiã attigisse. Vnde libet aliqua hęrbarum & seminũ vocabula afferre a Nonio Marcello sumpta. Asparagus nunc etiam notissimus. Tisatiaq; & lepatia. Nasturtium & sinapi. portulaca & ocimũ semen viciæ simillimũ. Sed & vocabula eodem loco Nonius exponit quorũdam ex agri fructibus, quos supra Marcum Catonẽ a villica parari debere ostẽdimus voluisse. Lora est potio confecta ex ordeo. Sapa, cuius & verbum & vsum retinemus, si obdurior, defrutũ: si liqda est, miriola. de qua Festus: Mirrina genus potionis. hanc mulieres miriolam vocant. a genere vuæ dictã quidam putant. & Plinius, Apud Priscos vina erãt miro odore condita, qui & alibi addit quosdã vinis vn-

Quãdo primũ orti instituti.

Raphanus, beta, & rapum dicabant Apolini delphico.

Tisatia.

Nasturtiũ.

Lora.

Sapa.

Defrutũ.

Miriola.

guenta addidiſſe. Plautus in Perſa ad calamum
Mirrina. vino addi iubet, idq; vinum mirrina appellatur.
quo itē vocabulo dulcia melle cōdita dicta ſunt.
Vlpianus iureconſultus, Vinum ſi quis legauerit,
omne continetur quod ex vinea natū eſt, vinūq;
permanſit. ſed ſi mulſum factum ſit, vini appella-
tione non continebitur, niſi forte paterfamilias
Zithum. etiā de boc ſentit. Certe Zithū quod in quibuſ-
dam prouincijs ex tritico & ordeo vel ex pane
conficitur, nō continebitur: ſimili modo nec ca-
Camum. Ceruiſia. mum, nec ceruiſia continebitur, nec hydromeli
quidem conditum. Nec hoc pacto (niſi alia mēs
teſtatoris fuerit) œnomeli (plane id eſt dulciſ-
ſimum vinum) & paſſum, & defrutum non con
tinebitur. quod potius condituræ loco fuit. Aci-
Turunda. naticum planè vino continetur, paſſum, vua de-
cocta, & ſole ſiccata. Turunda genus panis ex
Puls prim' in latio cibus. farre cum dulcibus. Plinius ſcribit primū in La-
tio cibum pultem fuiſſe, non panem, argumen-
Pulmentaria. toque ad id eſſe, quòd pulmentaria pro cibis
ſua etiam ætate dicerentur. & panem lautiſſi-
Piſtores. mum fieri è ſiligine. inde ſubdit piſtores Ro-
mæ non fuiſſe ante Perſicū bellum annis ab vr-
be condita ſuper quingētos octoginta. ipſos qui-
rites panem feciſſe, & id opus mulierum fuiſſe.
Piſtores vero vult tantū dictos illos qui far pin-
ſebant. Exinde in piſturam delapſus modum nar
rat, quem in pinſendo Hetruſci tenuerunt, male
nunc intelligibilem: tamen affirmat maiorē Ita-
liæ partē nudo vſam pilo, & quoſdam rotis quas
aqua verſaret: ſicut & omnes pridem in toto or-
be fecerunt, quæ ædificia cū inſtrumento appel-
Molēdina. lant molendina. priſcos autem, ſicut ipſe vult Pli

nius, pilo videmus vſos,& ſingulos patresfamilias,ſingulas domos frumentum ſibi in farinam attriuiſſe:quod officium ſupra Plinius villicæ attribuit,& molæ aſinariæ ſcilicet ad piſtrinũ, cuius paſſim in vrbe & villis fuit vſus.Et quãdo vocabula attingimus rei ruſticę,finitores eſſe voluerunt,quos & agrimenſores appellant, decempedamq́ virgultum vel haſtã quæ metiendis agris adhibetur,& iugerum terrę quantum duo iuncti boues vno die arant, haram porcorũ ſtabulum, burim aratri extremam partem, ſtiuam vero manubria quibus ſuſtentatur a bubulco aratrum. Demũ & legem dicemus Laurentum,qua ſancitum eſt ne pomum ex alieno legatur in armum, id eſt quod humeri onus ſit,& alia per Latiũ lex pagana fuit,ne mulieres per itinera ambulantes torquerent fuſum,aut omnino detectum ferrẽt, quoniam aduerſetur omni frugum ſpei. Arborẽ platanum habuerunt in villarum delicijs maiores, quas vino irrigaſſe Hortenſium ſcribit Macrobius:noſtra non habet ætas,præſertim eo recognitas vocabulo, ſed frequentes alicubi habet Italia cedros, quibus eam caruiſſe ſcribit idẽ Macrobius.Feneſtella tradit non fuiſſe oleam in Hiſpania, Italia & Aphrica Tarquinio Priſco regnante,annovrbis tertio octogeſimo centeſimo. Ceraſa Lucullus in Italiam primum anno vrbis ſexcẽteſimo octogeſſmo e Põto tulit.Nuces dictæ,quòd foris duræ:ſicut iuglans nunc ſolo nucis vocabulo appellata. auellana,quæ & corilus, caſtanea,amygdala,pinea:mala vero dicta ſunt q̃ mollia. Florentinus iureconſultus inquit frugem pro redditu appellari, non ſolum quòd fru

Finitores. Decẽpeda. Iugerum. Hara. Buris. Stiua. Lex Laurentum. Lex pagana. Platani in delicijs. Ceraſa. Nuces. Iuglans. Auellana quæ & Corilus.

Fruxi — mentis aut leguminibus, verũ etiam quòd ex vino vel siluis cæduis, e fodinisq; lapidicinis capitur. Calpar vult Festus Pompeius vinũ esse nouũ quod ex dolio demitur sacrificij causa anteq̃ gustetur. Ioui enim sua vina libabãt, quę appellabãt festa Vinalia. Mos fuit Latinis, quo die quis primo gustaret mustũ, dicere, ominis gratia· Vetus nouum vinum bibo, veteri nouo morbo medeor. A quibus verbis Meditricæ deæ nomen cõceptum, cuius sacra retro Meditrinalia appellata sunt. Habet autem Plinius de vino multa, quę diligenter duximus afferenda: Primũ prorsus dici posse inquit, neq; viribus corporis vtilius aliud, neq; aliud voluptatibus perniciosius, si modus absit. Vini vero vsum Romæ, & per Italiam, per regum & crescentis Reip. tempora fuisse rarum multis in locis inuenio. L. Papyrius imperator aduersus Samnites dimicaturus, votũ fecit, si vicisset, Ioui poculum vini. Et inter dona sextarios lactis datos, nũq̃ vini Plinius asserit. Et prolibare dijs vino, nefastum fuisse, præter imputatę vitis, fulmine tactæ, quamq; iuxta homo pependisset laqueo, aut quæ vulneratis pedibus calcata esset. Et Romulus lacte, non vino libauit. Vnde legem tulit Numa, vino rogũ ne quis spargeret. quod sanè fecisse illum vini inopia constat. Eadẽq; lege ex imputata vite libari vina nephas indictum. Varroq; est auctor Mezentiũ Hetruriæ regem auxiliũ Rutulis contra Latinos tulisse vini mercede, quòd iam in latino agro haberi cœpisset. Vnde iocus ille prodijt viri excellentissimi Cineæ regis Pyrrhi oratoris: cui⁹ a Romana legatione ad regẽ suũ redeuntis serui & familiares cũ

Calpar. Vinalia. Mos latinorum. Meditrinalia. Vini vsus Romæ. Lex Numę. Iocus Cineæ.

apud Ariciam vrbem nunc funditus dirutã, vino immoderatius hausto, vt solent ebrij, capitis dolorem & nauseã ab aeris grauitate causarentur: quin, inquit ille, vini hoc effecit austeri inhumaniꝗ malignitas. vnde iter agẽs, inspectas altissimis in vlmis (quod etiã nunc fert regionis natura) vites illis ostendit, matrẽꝗ dixit vinorũ, a quibus tantũ acceperant incommdũ, in tam alta cruce merito pendere. Nõ licebat etiã Romæ fœminis vinũ bibere: quod quidem multis postea seculis seruatũ fuisse videmus. Nã dotale nos instrumentũ legimus, ante annos paulo plus minus trecentos adstipulatũ, quo genitori spõsæ maritus permittit, quoties peperisset, vinum illi octo primis diebus quantũ deceret bibẽdum dare, & pariter de consilio medici quãdiu ægrotasset, insuper festo quoꝗ solenni die potu illam vnico oblectare. Sed ad priscos: Cato cẽsor constituit, vt propinqui fœminæ osculũ darent, quo scirent illi an temetum oleret. Exemplo enim id factum videtur Egnatij Metentini, quem constabat, vxorem, ꝗ vinum e dolio bibisset, fuste occidisse, & fuisse a Romulo absolutum. Cneusque Domitius iudex post Catonis legem pronunciauit mulierem videri plus vini bibisse viro inscio quàm valetudini expediret, & dote mulctauit. Anno autem vrbis conditæ tertio trigesimo sexcentesimo vina cœperunt in apothecis diu seruari. Vnde a consulum nominibus censebantur, & tunc transmarina & phalerna nosci cœpere. P. Licinius Crassus, & L. Cæsar censores anno vrbis CCCCCCLXV statuerunt, ne quis vinum græcum plus octonis æris singula quadrantalia venderet. Tãta

Nefas fœminis Romæ vinum bibere.

Vt propinqui fœminæ osculũ darent.

Vini græci gratia

autem vino græco gratia erat, vt singulæ potiones in vna cœna darentur. L. Lucullus puer apud patrem nunquam lautum cōuiuium vidit, in quo plus semel vinum græcum daretur: ipse cum rediijt ex Asia, congiarium diuisit, amplius centum milia cadorum. Cæsar dictator in triũphi sui cœna vini phalerni amphoras centũ, chij cados centum in conuiuia distribuit. Idem Hispaniensi triumpho chium & phalernum dedit. Epulum vero in tertio consulatu phalernum habuit, chium, lesbium, cyprium, quo primum tempore genera quatuor vini cœpta apponi, postea omnia in nobilitatem venere. Hæc anno vrbis septingentesimo. Tiberio postea principe institutum, vt ieiuni biberent, potusꝙ vini antecederet cibos. Externis id artibus, & medicorum placitis sese nouitate aliqua commẽdantium. Pudet pigetꝙ referre quod Plinius post supra dicta habet, M. Ciceronem filium ebrietati deditum, binos cõgios simul haurire solitũ. Sed quod dicit Plinius, hanc gloriam nimirum auferre voluit interfectori patris sui M. Antonio. Is enim ante eum auidissime apprehenderat hanc ebrietatis palmam, edito etiã volumine de sua ebrietate, quo patrocinari sibi est ausus. Exiguo tempore ante bellũ Actiacum id volumẽ euomuit, quo facile intelligatur ebrium iam sanguinem ciuium sitiuisse. Nam & hæc necessitas vitiũ comitatur, vt bibendi consuetudo augeat auiditatem. Et Macrobius, In ebrietatem procliues fuerunt multi imitatione Platonis, vt dicebãt, inuitati, a quo ferebatur dictum esse, fontem & incitabulũ ingenij esse virtutisꝙ, si mẽs & corpus hominis vino flagrarẽt,

Institutum vt ieiuni biberent.

Ciceronis filius ebrietati deditus.

Liber M. Antonij de sua ebrietate.

Ideoq; est auctor, mulieres raro inebriari, crebro senes. Vnde Augustus Octauius prudenter respondit, qui querentem de inopia vini populũ Romanum grauissima coercuit voce, satis dicẽs prouisum a genero suo Agrippa, perductis in vrbem plurimis aquis, ne populus sitiret. & de Pescenio nigro imperatore scribit Helius Spartianus, Hic erga milites tanta fuit censura, vt cum apud Aegyptum Limitanei vinum peterent, respõderit, Nilum habetis, & vinum petitis? Siquidem tanta est aquæ illius dulcedo, vt accolæ vinum non quærant. Item tumultuantibus ijs qui a Sarracenis victi fuerant, & dicentibus, Vinum non accepimus, & ideo pugnare non possumus: erubescite, inquit. illi qui vos vicerunt, aqua vtũtur. & iussit vinum in expeditione neminem bibere. Agrorũ cultura, cum ijs quæ vitæ hominum sustentationi, atq; etiam delectationi, siue gignuntur in illis, siue industria a patrefamilias diligentiore cõparantur, ostẽsis, traxit nos quorundam ex priscis ipsarum rerum, pręsertim vini abusus, ad ebrietatis eorum descriptionẽ: vnde non indecens esse ducimus, conuiuiorum & cœnarum quæ caste & sobrie fierent, & earum quæ opipare ac laute pararentur, exinde maiorum antedictis ebrietatum, & habitarum effusius comesationum immoderatas consuetudines ostendere. Et sicut ebrietati damnandæ initium Cicero filius dedit, ita honestioris in cœnando verbi rationem a genitore sumemus, qui Papyrio Pæto scribens, inquit, Sapiẽtius nostri, quàm Græci: illi Symposia, id est compotationes, nos conuiuia, quòd tum maxime simul viuitur, ap-

Pescenij imperatoris censura in milites.

Nili aqua dulcis.

De cõuiuijs

Symposia, Conuiuia.

pellamus. vides vt te philosophando reuocare coner ad cœnas? Non multi cibi hospitem accipies, multi ioci. Certumque est, quod tunc per iocum scripsit Cicero, verum fuisse, eum in cibo potuque temperatissimum fuisse. Trebatio enim scribens inquit: Cum non probarem me non valere, quia febrem non haberem, fugi in Tusculanum, cum quidem biduo ita ieiunus fuissem, vt ne aquam quidem gustarem. itaque ego, qui ostreis & murænis facile abstinebam, a beta etiã & malua deceptus sum. & Papyrio Pæto, Hircium ego & Dolobellam habeo dicendi discipulos, cœnãdi magistros: nec tamen eas cœnas quæro, vt magnæ reliquiæ fiant. quod erit magnum, sit & lautum. & infra, Solebam enim antea delectari iocis & lactucis tuis. Ego tibi vnum sumptũ afferã, quod balneum calefacias oportebit: proinde para, cum homine edace tibi res est. sed vide audaciam, etiam Hircio cœnã dedi sine pauone. Nonius Marcellus accubationẽ dicit epularem amicorũ, quia vitæ cõiunctionem habeat, conuiuium nominari: & Aulus Gellius conuiuarum numerum incipere a gratiarum numero, scilicet trium, & consistere in nouem musarum numero. Constare etiam ex quinq; bellis hominibus, lecto loco, tempore, apparatu non neglecto, neque loquacibus, neq; mutis conuiuis: sermones habendos iucundos, & bellaria pro secundis mensis. De quibus Macrobius in Saturnalibus sic habet, Bellaria & secundæ mensæ. Idem, mellita, placenta, & similia. Cœnam Festus vult ab antiquis appellatam, quod postea fuit prandium. Vespernam, quæ nunc cœna appellatur. Et

Cicero in cibo & potu temperatissimus.

Conuiuium
Numerus conuiuarũ.

Bellaria.
Cœna.

Vesperna

infra, Prandium ex Græco est dictum. nam meridianum cibum cœnam vocabant. Et inferius, Vesperna apud Plautũ cœna appellatur. & Nonius dapalem cœnam esse vult diuersis amplis dapibus plenam. Sobrior autem & cœna, & omnis victus inueniri nequiuerit ea, quam gloriosus ecclesię doctor Hieronymus contra Iouinianum his verbis describit. Dicęarchus in libro antiquitatum, & Græciæ descriptione refert, sub Saturno, id est in aureo seculo, cum omnia humus funderet, nullum comedisse carnes, sed vniuersos vixisse frugibus & pomis, quæ terra sponte gignebat. sed quando talia melius dici & laudari possunt, quàm seruari, Antonini Pij imperatoris cœnas imitari laudabile fuerit, de quo scribit Helius Spartianus, Victum eius talem fuisse, vt & esset opulentia sine reprehensione, parsimonia sine sordibus, & mensa eius per proprios seruos, aucupes, piscatores, ac venatores institueretur. Et Seuerum Pertinacem scribit Capitolinus nouem libras carnis per tres missus posuisse. Nec minus sobriam cœnam Plinius orator Septitio Claro parauerat, cui in hæc verba scripsit, Heus tu: promittis ad cœnam, nec venis. dicitur ius, ad assem impendium reddes, nec id modicum. paratæ erant lactucæ singulæ, cochleæ ternæ, oua bina, balnea cum mulso & niue. Hanc vero astrictiorem in cœnis & victu disciplinam prisci legibus seruare iusserunt. Nam scribit Gellius: Parsimonia non domestica solum disciplina, sed legibus quoque custodita est. Cneo Fannio, & M. Valerio Messala consulibus hæc fuit sanctio; principes qui

Prandium.

Leges de conuiuijs.

ludis Megalensibus matris deûm mutua inter se cõuiuia agitarent, centenos vicenosq; æris in cœnam, excepto oleo farre & vino quod patriũ esset, & argẽti ne plus pondo. lex Fãnia, ludis Romanis, plebeis & circensibus & saturnalibus cẽtenos æris in singulos dies, cæteris diebus denos. lex Licinia, vt in pdictis & nuptijs ducẽtenos, & cæteris triginta. Lucilius legẽ tulit, calendis, idibus, nonis, diebus ludorum, & ferijs quibusdam in cœnam sestertios tricenos, cæteris diebus non amplius x x x asses. Aemilia lex ciborũ modum in varietate correxit. Antia, nequis magistratus ad cœnam alicuius propinquorũ iret. Lex Iulia, & Cæsaris Augusti, diebus profestis, & feriatis trecentos, nuptijs sestertium millies. Tiberius Neruaq; a trecentis sestertijs vsq; duo millia in cœnas. Plinius vero scribit priscos non habuisse coquos in seruitijs, eosq; ex macello cõduxisse. Et lege Cn. Fannij consulis decimo ante bellum tertium Punicũ, ne quid volucrum proponeretur præter gallinam vnam, inuentumq; diuerticulũ in lege, quod in fraudem earum Gallinaceus quoq; pasceretur lacte. Idem quoq; scribit, Extant censoriæ leges, gallinaria in cœnis gliresq;, & alia delicatiora apponi vetãtes, aliæq; subinde repetuntur leges. Orchia quam tulit Orchius tribunus plebis de senatus sentẽtia tertio, quo anno Cato censor fuerat, iusseratq; apertis triclinijs, & domo patente cœnari. Præscripsit lex numerum quoq; conuiuarum. Fannia deinde post annos viginti duos, anno vrbis C C C C C L X X X V I I I. Pleriq; enim vino madidi in senatũ & comitium veniebant, quæ fecit modum sumpti

Orchia ex.

bus denariorũ centum. Lex Didia pòst x I x annis secuta, quæ Italicos eadẽ pœna cum Romanis vrbanis astrinxit, & pœnas addidit, & prãdia cœnis coniunxit. Licinia lex a Licinio consule lata, quæ superiores innouauit, affirmauit: addiditque, nõ licere nisi nouis nundinis Romanis cuiq; in dies x x x duntaxat asses consumere, cæteris diebus carnis aridæ pondo tria, salsamentorum pondo, & ex terra, vite, arbore nata. Lucius Sylla legem tulit, non qua modum sumptibus daret, sed pretia minueret, vt pluribus luxuriose viuendi facultas esset. Sylla mortuo Lepidus consul legem tulit cibariam prioribus similem. Et in eadẽ re principes postea laborauere. Caius enim Cæsar legem præcipue sumptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodib9, qui obsonia ementiũ retinerent, deportarẽtq; ad se, summissis aliquãdo lictorib9 atq; militibus, qui, si qui custodes fefellissent, iam apposita a triclinio auferrent. Modestia vero Hadriani ciuibus ꝓ lege fuit. conuiuijs nanq; amicorũ interfuit. Ad cõuiuium suum veniẽtes Senatores stans excepit, semperq; aut pallio tectus discubuit, aut toga summissa, in conuiuioq; semper tragœdias, comœdias, atellanas, sambucas, lectores, poëtas pro re semper exhibuit. Ad quã bonorũ principum imitationẽ, ciues quoq; modestia in cœnis postea sunt vsi. Plinius de Caluisio Spurino, Apponitur cœna non minus nitida q̃ frugi, in argẽto puro & antiquo. sunt in vsu & Corinthia quibus delectatur, cœna distinguitur, vt voluptates quoq; studijs cõdiantur. Inde ille post septimum & septuagesimum annum aurium oculorumq; vigor, inde agile &

Hadriani modestia in conuiuijs.

viuidum corpus. Et Macrobius in Saturnalibus, Saturnalium diebus Romanæ nobilitatis proceres congregantur, & tempus solenniter celebratum deputant colloquio liberali, melioremq; diei partem serijs disputationibus occupantes, cœnæ tempus sermonibus conuiuialibus agitant. Et de auunculo Plinius orator: Studebat in cœnæ tẽpus, super hanc legebatur, adnotabatur, & quidẽ cursim: cœna hyeme inter primam noctis. Et Catulo Seuero scribens ipse Plinius, Veniam ad cœnam, sed iam paciscor, sit expedita, sit parca, Socraticis tantũ sermonibus abundet, in his quoq; teneat modum. qua in epistola, Catonis nota in cœnis scripta est. Caium enim Cæsarem ita Catonẽ dicit reprehẽdisse in Anticatonibus, vt laudarit. Eos enim quib9 obui9 fuerit, cũ caput ebrij retexissent, erubuisse dicit: deinde adijcit, nõ ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. Tamen scripserit quicquid voluerit Cæsar, Catonem alij scripserunt, cum in Hispaniam nauigaret, vnde cũ triumpho redijt, nõ aliud vinum bibisse quàm remiges: nisi forte hoc de superiore Catone scriptũ sit. Et vt aliquid publicæ moderationis dicamus, scribit in Problematibus Plu-

Mensa non tollebatur vacua.

tarchus, Mensam vacuam tolli non sinebant prisci, sed cũ aliquid superesset. Interpretantes aliquid semper in futurum seruandum, & propter seruos, & elegans putantes abstinere a cibis, nec omnes omnino consumere. Parum vero valuisse vidẽtur tot leges, quot supra latas fuisse dixim9, cohibenda multorum a cœnis ebrietatibusq; intemperantia, quorum notas a Seneca Cordubensi sumendi faciemus initium, qui epistola tertia

octuagesima sic habet, Marcũ Antoniũ magnum virum, & ingenij nobilis, quẽ nõ alia res perdidit, & in externos mores ac vitia nõ Romana transiecit, quàm ebrietas, nec minor vino Cleopatræ amor. hæc illum res hostẽ Reipublicæ, hæc hostibus suis imparem reddidit, hæc crudelem fecit, cum capita principũ ciuitatis cœnanti referrentur, cũ inter apparatissimas epulas luxusq; regales, ora ac manus proscriptorũ recognosceret, cũ vino grauis sitiret sanguinẽ, intolerabile erat quod faciebat ebrius. quanto intolerabilius, quod hoc in ipsa ebrietate faciebat. ferè semper vinolentiã crudelitas sequitur, vitiatur exasperaturq; sanitas mentis. Difficiles oculos faciunt diuturni morbi, & ad minimã radiorum offensionẽ hebetes. ita ebrietates continuę efferant animos. nam cum sæpe apud se non sunt, consuetudo insanię durat, ac vitia vino concepta, etiam sine illo valent. Idemque Marcus Antonius, quem Asconius Pędianus secunda actione in Verrem ex Salustij sententia perdendæ pecunię genitum, & Macrobius in Saturnalibus omni luxu perditissimum fuisse dicit, edictum proposuit de sumptibus, qui cum Cleopatrã sumptu & apparatu cœnæ adnisus fuisset superare, vnionis illa omniũ qui vnquã visi fuerint maximi preciosissimiq; partem mediam aceto liquefactam dedit in cibum, alteram partem consumptura, nisi Numatius Plancus sequester reginam superasse pronuncians, eam seruasset vnionis partẽ, Veneri postmodum in Pantheo dicatam. Fuisse autem verũ, quod supra ab Asconio diximus de Antonio, Plutarchus in eius vita sic ostendit, Amico Antonius cũ sestertium

De M. Antonio.

deciës dari iussisset, & dispensator proterue Antonio respondisset pecuniæ paruitate spreta, duplum dari iussit. Refert quoque Macrobius, Quintum Hortensium pauones primũ augurali cœna posuisse, quem cito secuti sunt multi: extulerunt pretia, vt eorum oua denarijs venierint quinis, & pauones facile quinquagenis. Et qua die Lentulus Martialis flamen inauguratus est, cœnã fuisse referctiorem, quàm vt ab eo describi potuerit: cũ nomina piscium, altiliumque & cibariorum nõ recognita, sed per multos missus variata fuerint: quo tempore porcus Troianus cœnis inferri tũc primũ cœperit, vtpote altilibus plenus, sicut ille hominibus. Caium Caligulam Suetonius scribit totum Tiberij Cæsaris vicies ac septies millies sestertium non toto vertente anno absumpsisse, cum maximam partem cœnis, comesationibus simul cum scortis & lenonibus deuorauerit. Et singularem Vitellij vituperationem dicit, quem affirmet in ientacula, prandia, cœnas, comesationes facile omnibus suffecisse, vomitandi consuetudine. nec inferiorem illo vitijs Lucium Antoninum Verũ facit Iulius Capitolinus, de quo sic scribit, Donauit calices singulis per singulas potiones mirrhinos, & crystallinos, & alexãdrinos quoties libitum est. Dedit argenteas & aureas coronas conuiuis, interpositis alieni tẽporis floribus: dedit & vasa aurea, & vnguẽta cum alabastris, dedit & vehicula cum mulionibus & mulabus cum iuncturis argenteis, vt ita a conuiuio redirent. omne autem conuiuium æstimatum dicitur sexagies sexcentum millibus sestertiorum. hunc tamen perditissimum imperatorẽ ab He-

Quis primũ pauonẽ cõuiuis apposuerit

Porcus Troianus.

Caligula & Vitellius gulosi.

Antoninus Verus.

liogabalo fuisse superatū sic ostendit Helius Lāpridius, Conuiuis bene bibentibus dedit quadrigas, equos stratos, mulos, basternas, rhedas: dedit & aureos millenos, & centena pondo argenti. Sortes conuiuales scriptas in cochlearibus habuit tales, vt alius haberet decem camelos, alius decem struthiones, alius decem muscas, alius decem libras auri, alius decem plumbi, alius decem oua gallinacea: item vrsos decem, glires decem, decem lactucas, decē auri libras in sorte habuit. Sed ad sortem scenicos vocauit, cū & canes mortuos, & libram bubalæ carnis haberet in sorte, & item centum aureos, & tot argenteos, & centum folles æris, & alia talia, quæ populus libēter accepit, vt eum postea imperare gratularentur. Fertur in euripis currētibus scilicet canalibus vino plenis nauales pugnas exhibuisse. Idem nunq̄ minus centū sestertijs cœnauit, hoc est argenti libris triginta, aliquādo autem tribus millibus sestertijs, omnibus cōputatis. Omnes de theatro, de stadio, de circo, de omnibus locis & balneis meretrices collegit in publicas ædes, & apud eas cōcionabatur, appellans eas cōmilitones: adhibuit postea incōtinenti lenones exoletos vndiq; collectos. dedit in donatiuum tres aureos singulis; de croco triclinia strauit, cū summos viros rogauit ad prādium. Sed vt minus sit principes orbis terrarum dominos, tanta debacchatos esse luxuria, Plinium audiamus, qui refert Clodium Aesopum tragicū histrionē patina sexcentis sestertijs cœnam dedisse, in qua posuit aues cantu aliquo aut humano sermone vocales, nummis sex singulas coemptas, nulla alia inductus suauitate, quàm

Conuiuia Heliogaballi.

Clodij Aesopi histrionis cœna.

vt eas imitatrices hominũ comederet, dignus filio, a quo margaritæ maioris multo pretij deuoratæ fuerunt, vt etiam minus ſit mirum hiſtriones patrem & filium eò inſaniæ impenſarũ fuiſſe adductos. Plinius etiã ironice locutus ſic oſtendit. Noſtri ſapientiores anſerum iecoris bonitatẽ agnouere, fictilibus in magnã quãtitatẽ lacte & mulſo plenis, quibus anſeres depaſtę iecur amplũ dulciuſque efficerent. Nec ſine cauſa in quæſtione eſt, quis primus tantum bonum inuenerit, Scipio, an Metellus vir cõſularis, an M. Sextiꝰ eques Romanus. Meſſalinus vero Cotta Meſſalę oratoris filius palmas pedum ex anſeribus torrere patinis, atq; cũ gallinaceorũ criſtis comedere incepit. Aliam quoq; non in cibis, ſed in ſupellectile impendij inſaniam, ſic Plinius refert, Linum eſt inuentum iam quod ignibus nõ abſumeretur, ardenteſq; in focis conuiuarũ ex eo vidimus mappas, ſordibus exuſtis ſplendeſcentes igni magis ꝙ poſſent aquis. Naſcitur in deſertis aduſtiſque ſole Indiæ, vbi non cadunt imbres, aſſueſcitque viuere ardendo. Rarum inuentu, difficile textu, propter breuitatẽ: æquat pretia ingentium margaritarum. Solennibus cœnis adhibetur ad roſalia, vbi mero coronato roſis vel ab India petitis & folijs maxime è nardi folio, ac veſte ſerica verſicolori vnguentis madida cœnatur. hunc habet exitum maxime luxuria fœminarũ. Aliud quoq; fuit priſcis inſaniæ genus a cœnis, comeſationibuſq;, & ſupellectilis caritudine ſemotum, quod ſic a Macrobio eſt relatum, Inter duo bella Punica filij ſenatorũ in ludum Saltatorium conueniebant, & crotala geſtantes ſaltare diſcebant. Ma-

Iecur anſeris. — Palmæ pedũ anſeris in cõuiuijs. — De ludis ſaltatorijs.

tronæ ſaltationē nō inhoneſtam ducebāt. Scipio
Aphricanus in oratione queritur, Docentur prę-
ſtigias inhoneſtas, cum cinædulis & ſambuca &
pſalterijs eunt in ludum hiſtrionum, diſcunt can
tare, quæ maiores noſtri ingenuis probro datum
voluerunt: eunt inquam inter cinędos in ludum
Saltatoriū virgines pueriq; ingenui. Hæc mihi
vix credibilia viderentur, ni ludum Saltatorium
ingreſſos plus mediusfidius vidi quinquaginta.
Subinfertq; Pliniꝰ, Aetate Ciceronis tres magni
viri de ſaltatione exquiſita notati ſunt, Gabinius — *Qui notati de ſaltatione.*
quē Cicero inſectatus eſt. M. Cęlius, quē Cicero
defendit. Licinius Craſſus, illius filius, qui a Par-
this occiſus eſt. Cicero autē ipſe in oratione pro
Murena, Nemo enim ferè ſaltat ſobrius, niſi idē — *Nemo ſaltat ſobriꝰ.*
inſaniat, neq; in ſolitudine, neq; in conuiuio mo-
derato atq; honeſto. Intēpeſtiui conuiuij, amœ-
ni loci, multarum deliciarum comes eſt extrema
ſaltatio. Catonem etiam ſcribit Plinius dixiſſe, — *Catonis dictum.*
non eſſe hominis ſerij cantare. leuitatē vnam pu
blice permiſſam, & ebrietatē: alteram ab vtili fi-
ne laudabilem ad extremū dicere libet. C. Duel-
lio qui primo nauali triumpho de Pœnis inſigni-
tus fuit, permiſſum eſt, vt a cœna redeunti ad fu-
nalem tubicines & fidicines pręcinerent. Et Bo-
noſum imperatorem ſcribit Flauius Vopiſcus bi — *Bonoſus imperator bibaciſſimꝰ.*
biſſe quantū alius nemo: & ſi quando legati bar-
bararū vndecūq; gētiū veniſſent, ipſis propinaſ-
ſe, vt eos inebriaret, atq; ab ijs per vinum omnia
cognouiſſe. Satis multa de cœnis, comeſationi-
bus, ebrietatibus, & alijs nonnullorum vitæ tur-
piſſimis moribꝰ dicta ſunt, quos ōnes & his ſimi
les admonitos velim, ſcripſiſſe in hæc verba Pli-

Quinqꝫ hominis vitæ vtilissima.

nium, Aetate Pompeij Asclepiades omnia medi- camenta abdicauit, quinqꝫ docens vitæ hominis vtilissima. Abstinentiā a cibo & potu, fricationē corporis, ambulationē, gestationesqꝫ & balneas omnes suasit. damnauit vomitiones, tunc frequē- tes, & medicamentorum potus stomacho inimi- cos. Ad quam monitionem accommodatior alia est sententia, quā gloriosus ecclesiæ doctor Hie- ronymus contra Iouinianum in hæc verba scri- psit: Galenus vel doctissimus Hippocratis inter- pres, athletas quorum vita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ nec posse viuere diu, nec sanos esse, animasqꝫ eorū ita nimio sanguine & adipib⁹ quasi luto inuolutas, nihil tenue, nihil cœleste sempqꝫ, de carnib⁹, & ructu, vētris inglu uie cogitare. Consuetudinū iam & morū ordo cui intendimus, ad villarū ædificiorūqꝫ cætero- rum descriptionem nos trahit, quam in nonum sequentem librum destinauimus.

Athletas non posse diu viuere.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER NONVS.

VENTVM EST BEA- tissime pater, ad eā ope- ris nostri villarum ædifi- ciorūqꝫ priscæ vrbis Ro mę partē, quā diu in ma nibus habere desideraui. hæc vna enim me plus cæteris fatigare consue- uit, dū viris nostri seculi

doctioribus resisto, contendentibus eas quæ alicubi in vrbe, præsertim in montibus cernuntur ruinas ædium fuisse, quas prisci stantis Reipub. & felicitatis Romanæ viri omnium præstantissimi inhabitauere. Ostendunt enim singuli passim nullas in eis fuisse partes, aut ordine distinctas, aut ornatu aliquo expetẽdas: vnde summorum, excellentiumq́, & tantæ maiestatis virorũ habitandi imperitiam socordiamq́ volũt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerũt audacia, & temeritate, vt nostram huius temporis habitandi in vrbibus Italiæ ditioribus lautitiam, & vt dicunt, magnificentiam, priscæ Romanorum consuetudini anteponant. nec satis hactenus aliȩ profuerũt, quas ad defensionem attuli rationes, nec illa ipsa notior, Eas quæ nunc cernuntur murorum pinnas, & dirutas in montibus domos fuisse ducentorum & trecẽtorum ab hinc annorum habitationes, quas mutata summorũ pontificum a Lateranensi palatio in Vaticanũ sedes deseri fecerit. Fuerat aliquãdo Romȩ orator Frãciscus Barbarus, tibi, quod scio, amicitia coniunctissimus, vir non eloquentia magis, q̃ moribus humanitate & grauitate conspicuus. is cum quo annis triginta solidam & veram animorum coniunctionem habuisse gaudeo, agentem Venetijs me, cum de cȩteris Romanis priscæ felicitatis rebus, tum etiam de hac vna ædificiorum parte varijs per dies quæstiunculis agitabat. Nec esse poterat non in eam procliuis opinionem, quam perambulando, vt fit, præsentem Romam, ab huiusmodi rerum imperitis, alioqui doctissimis viris imbiberat. quem cum exquisitis tunc rationi-

Franciscus Barbarus.

bus & argumentis in ſententiā ducere nequirē, precibus tacitum reddidi, vt tanq̄ per conſtitutas inter nos inducias tādiu quieſceret, quoad deſtinatum eius cōſilio & ſuaſione hoc opus abſoluiſſem: & ne ambiguum eſſe poſſet, quid nobis in contentionem veniſſet, ad hanc reſponſionis formulam me obligaui, nec præſentis temporis Romam, nec Venetias, Genuam, Florentiā, Mediolanum, Neapolim, Senas, Bononiam, ditiores noſtri ſeculi Italiæ vrbes ciuem quempiā habere, cuius ædiū, ſupellectilis, familię, & apparatus omnis lautitia, ſplendor, mūditia, &, quando dicendum ſit, luxuries & magnificētia æquiparari poſſit viginti milliū priſci temporis Romanorū ciuium apparatui. tot enim Romæ atq; etiā plures fuiſſe ſelecto a ſe noſtri tēporis ciue ditiores, lautius ſplendidiuſq; habitaſſe, cōfidebā me ſpōdebamq; oſtē ſurum. præceſſit breui poſt noſter Barbarus ſedem in cælis meliorē habiturus, cuius famæ per ora virū volitantis amicos tot numero, quot eloquentię ſtudia delectant, hac mea diuerſione a propoſito velim admonitos eſſe reſponſionis quam hoc in nono volumine ſum facturus. Tu quoq; pijſſime pontifex, non magis omnium pater & dominus, q̄ eloquentiæ noſtri ſeculi princeps & patronus, arbiter eris, nunquid cōmuni amico, & cęteris in eo propoſitę quęſtioni ſatis potuerim facere. Sed ad priſca pręſertim villarū quæ in manib⁹ erāt ædificia reuertamur.

Aedificandi priſcam Romanorū conſuetudinem dicturū, diuerſam ædium vrbanarū, & villarum rationem habere oportet: ſed cum multa in ornamento vtriſq; fuerint cōmunia, & alia villæ

habuerint, plurimā vtilitatem delectationemq; simul afferentia, villas ita describemus, vt pars quæq; nota fiat, quæ particulari narratione ædibus attribui possit: ipsarūq; villarum prius situm & dispositionem, deinde copiam rerum lautitiāq; & luxuriem ostendemus: quia descripta rerū opulentia, facilius ante oculos ponere poterimus ædes ipsas & villas, in quibus priscos multa & admiranda habuisse constabit. Varro de agricultura per dialogi vicissitudinem scribēs infra scripta habet, in quibus etiam tanq̄ per alium de se ipso dicit: Permagni interest, vt bene sint positæ villę, quātæ sint, quò spectent, porticibus, ostijs, ac fenestris. An nō ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, nō modo agrū, sed multa oppida sciētia seruauit? Et Varro noster cū Corcyræ esset exercitus ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, admisso fenestris nouis Aquilone, & obseratis pestilentibus, ianuaq; permutata, cæteraq; eius generis diligētia, suos comites ac familiā incolumes reduxit? & infra: Fructuosior est certe fundus propter ędificia, si potius ad antiquorū diligentiam, q̄ ad horum luxuriem dirigas ædificationē. illi enim faciebant ad fructuū rationem, hi faciūt ad libidines indomitas. Et item infra. Cū enim villam omnes homines opere tectorio, & intestino, ac pauimentis nobilibus lithostrotis inspectandā parum putassent esse, ni intus quoq; literis exornati parietes essent. Cato autē de re rustica, Villā vrbanā propinquā ædificato in bono prędio. Si bene ędificaueris, bene posueris: si recte habitaueris, libētius & sæpius venies, fundo melius erit, mi-

Vt villę sint bene locatę

nus peccabitur, fructi plus capies. frons occipitio prior. vicinus bonus esto, familiam ne siueris peccare: si te libenter vicinitas videbit, facilius tua vẽdes, operas facilius locabis. Si ædificabis, operis, iumentis, materie adiuuabunt. Villam vero quod Cato dixit vrbanam, idẽ est quod vrbi propinquam, vtpote in propinquis vrbi Italiæ locis sitam, nõ vltra mare & Alpes, prout multi tunc possidebant, remotam. Vlpianus enim in verborũ significatione sic habet, Vrbana prędia omnia ædificia accipimus, non solum ea quæ sunt in oppidis, sed etiam si forte stabula sunt, vel alia meritoria in villis & in vicis: & si præter ea voluptati tantum deseruientia. Et item Varro in ratione capiendi fructus. Si est ager secundum viam opportunus, ædificanda est taberna diuersoria: venationes etiam in aliquibus agris & piscationes esse possunt, pręter delectationem afferentes vtilitatem: quod Vlpianus de fundo instructo innuit, Si in agro venationes sunt, puto venatores quoq;, & vestigatores canes, & cætera quæ ad venationem sunt necessaria, instrumento cõtineri, maxime si ager ex hoc reditũ habuerit. & si ab aucupio reditus fuerit, aucupes, & plagæ, & huiusmodi gratia instrumentum, instrumento continebuntur: nec mirũ, cum & apes exemplo auiũ cõtineri Sabinus & Cassius putauerint. Et Martianus, Instrumento piscatorio cõtineri nauicellas, quæ piscium causa capiẽdorum paratæ sunt, sed & piscatores contineri verius est. Et Paulus in verborum significationibus, Fundo legato vti optimus maximusq; est, retia, & cætera venationis instrumenta continebuntur. Fuerũt item va-

Prædia vrbana.

Venationes & piscationes in villis

ria in fundo vocabula locorum & instrumentorum, quæ duximus exponenda. Varro de lingua Latina, Panarium vbi panem seruabant. Granarium vbi granum. In quo aliqua conduntur, horreum. Far quod in pistrino fiat. Pilum quo far pi sunt: vbi id fit, pistrinum. Cella a celando quod conditum esse volebant. Et Aulus Gellius, Penus appellatum quod esculentum aut poculentũ est, quod ipsius patrisfamiliâs, aut liberorum, & familiæ, quæ circa eum aut liberos est, & quæ longæ vsionis sunt recondita: dictumque ex eo quòd non in promptu est, sed intus & penitus habeatur. Paulusque scribit penu non contineri instrumentum pistrini: item vniuersa vasa coquinaria. Et Vlpianus: Penori acetum quoque accedere nemo dubitabit. an si extinguendi ignis causa fuerit paratum, contineatur, quæritur. idem & cæreos in domesticum vsum paratos cõtineri legato scribit, & vnguentum, & chartas epistolares, & chartas ratiunculas. Multa item & varia sunt in fundo vocabula, quæ legumlatores fundi instructi vim legati declarantes sic ostendunt. Vlpianus. Instrumenta fundi, homines qui agrum colunt, & qui eum exercent, præpositique sunt ijs: vt villici monitores, boues domiti, pecora stercorandi causa, vasa quæ vtilia culturæ sunt, aratra, ligones, sarcula, falces putatoriæ, bidentes, & similia: congij, torcularia, corbes, falcesque messoriæ, falces fœnariæ, quali vindemiatorij exceptorijque, in quibus vuæ comportantur. Conseruandi causa dolia licet defossa non sint, & cuppæ quibusdã in regionibus accedunt instrumento. si villa cultior est, atrienses serui, scoparij. sed

Panarium. Granarium. Horreum. Far. Pilum. Pistrinum. Cella. Penus.

Instrumẽta fundi.

etiam si viridaria sunt,topiarij. si fundus saltus pastionesq; habet,greges porcorum,pastores saltuarij:instrumenta fructus cōseruandi etiam:veluti granaria, quia in his fructus conseruatur,vrcei,capsellæ in quibus fructus componuntur.Et quando de fructuum conseruatione incidit mentio,sumēdum est a Plinio, Cados in quibus oleū sit ponendum, amurca deliniri iussisse Catonē, ne ligna oleum ebibant:item areas terēdis messibus subigi,ne formicæ rimæq; obsint.item parietes,& tectoria, & pauimenta horreorum frumenti,vestiariū quoq; contra teredines,& noxia animalia amurca aspergi:lora & calciamenta omnia atq; ornamēta contra æruginem,& totam supellectilem ligneam,ac vasa fictilia. Sequitur in legibus,Sed & ea quæ exportandorū fructuū causa parantur, instrumēti esse constat,veluti iumenta,& vehicula,& naues,& cuppæ:constatq; eos seruos qui agri causa ibi sunt,instrumento cō tineri.Saltuarium etiam Labeo contineri putat, qui fructuum seruandorū gratia paratus sit,nō etiam qui finiū custodiendorū causa .Trebatius amplius etiam pistorem & tonsorē,qui familiæ rusticæ causa parati sunt.Item fabrum,qui villæ conficiendæ causa paratus sit,& mulieres quę panem coquunt,quæq; villam seruant. Item molitores,si qui ad vsum rusticum parati sunt, focariam,& villicam:si modo aliquo officio virū adiuuant.Item lanifices qui familiam rusticam vestiunt,& mulieres quæ pulmentaria rusticis coquunt.Cellarium quoq;, id est qui ideo præpositus est,vt rationes saluę sint.Item ostiarium mulionemq; instrumenti esse cōstat,& molas & ma

Saltuarius.

Cellarius.

chinas, fœnum, ſtipulas, aſinũ machinarium, machinam frumẽtariam, vas æneum in quo ſapa coquitur, vt defrutum fiat, & aqua quæ ad bibendũ lauandumq; familiam paratur, & cribra & plauſtra quibus ſterc⁹ euehatur. Vlpianus itẽ: Si fundus ſit inſtructus legatus, & ſupellex continebitur, quæ illic fuit vſus ipſius gratia, & veſtis non ſolum ſtragula, ſed qua ibi vti ſolebant. Menſæ quoq; eboreæ, vel ſi quæ aliæ, item myrrhina, & aurum & argẽtum, vitra quoq; ſiqua ibi fuerint. Item Celſus ait, & ſupellecticarios, & cæteros hoc genus ſeruos contineri, id eſt, miniſteria quibus erat inſtructus in eo fundo, extra eos qui libertatem acceperant, & rure morari ſolebant. ſi inſtrumenta fundi legaſſet, ta pædagogia, quæ ibi habebat, cum ibi veniſſet, præſto eſſent in triclinio, legato continentur: Contubernales quoq; ſeruorum, id eſt vxores & gnatos, & Bibliothecã & libros qui illic erant, vt quoties veniſſet, vteretur. Sed ſi quaſi apotheca librorum vtebatur, cõtra erit dicẽdum. Imagines quoq; ſolę legatæ videtur, quæ in aliquo ornatu villæ fuerũt. Et Paulus eodem titulo: Inſtrumento cauponiæ tabernæ legato, etiam inſtitores continentur, tabernæ inſtrumenta, doliaria vaſa, calices & trullæ, quæ circa cœnã ſolẽt traijci. Item vrnæ æneæ, & congiaria, ſextaria, & ſimilia. Alfenuſq; eodem titulo: inſtrumentum vineæ palos, perticas, raſtros, ligones. & Martianus: inſtrumẽto pictoris legato, cæræ, colores, ſimilia. Item peniculi & cauteria, & conchæ. Et Iabolenus: molas manuarias quidem non ſupellectilis, ſed potius inſtrumenti putant eſſe, quod verũ puto. Sed ad Vlpianum

est redeundum: Instrumentum, inquit, domus si sit legatum, id erit quod tempestatis arcēdæ, aut incendij causa paratur, non quod voluptatis gratia: itaque nec specularia, neq; vela quæ frigoris causa vel vmbræ in domo sunt, deberi. Cassius dicebat inter instrumentum & ornamentum multum interesse: instrumenti enim ea esse, quæ ad tutelam domus pertinent. Ornamēti, quę ad voluptatem, sicuti tabulas pictas. Vela autem & Cilicia instrumenti esse Cassius ait, quæ ideo parātur, ne ædificia vento vel puluere laborent. Acetum quoq; quod extinguendi incendij causa paratur. Item cētones, funes, perticas quoq;, scalas, harpagones, & spongias, hamos, & scopas, pleriq; & pegasos aiunt. De velis quæ in hypęthris extenduntur, item de ijs quæ sunt circa columnas. Canales autem & harpagonas, & hamos instrumento contineri constat. Item perticæ quibus araneæ detergūtur. Item spongiæ quibus columnæ, pauimēta, podia exterguntur: scalæ quæ ad luminaria admoueantur, quia mundiorem domum reddunt. sigilla & statuæ affixæ instrumēto domus non continentur, sed supellectili, excepto horologio æreo, quod non est affixum. Fistulæ autē & crateres & canales, & si qua sunt alia ad aquas salientes: item seræ & claues magis domus portio quàm instrumentū sunt. Specularia quoq; affixa magis puto domus esse partem, & in emptione domus & specularia, & pægmata cedere: cancellos quoque instrumento contineri puto. Destinatam hoc libro villarum & aliorum ædificiorum descriptionem aliquando supra inchoare adnisi, ab ostendenda prius

Instrumētum.

Ornamentum.

rerum quæ in ipsis villis erant copia tardati sumus. Et multa ob id a iureconsultorũ titulis fundi instructi, & penoris legati sumpta attulimus, non quidem iuris ostendendi, quod longe nimis a nostro abest proposito, intentione, sed vt vere solidoque constet argumento, ea in villis & domibus priscorum fuisse, de quibus iureconsulti in vim legũ disseruerunt. Sed prius item quàm ædificia attingamus, oportere existimamus vocabula antedictorum iurecõsultorum exponi, quibus nunc partim omnino exoletis, partim multis nostrorum hominũ minus cognitis, leges supradictæ abundant. Aues exemplo auium, de quibus supra in aucupum instrumento dicit Vlpianus, auium cadauera sunt, quib9 euisceratis, stuppaq; aut palea infarcinatis, in area vtuntur aucupes, vt viuæ ad eas aduolantes auiculę retibus inuoluantur. Quali quos vindemiatoribus exceptorios Vlpian9 facit, paucis in Italia locis id aut proximum retinent vocabulum: sed vasa sunt viminibus cannisve contexta, quibus vt plurimũ cistis cistellisve est appellatio. In seruis vero enumerandis, qui villæ præerant, topiarios, si viridaria ibi erunt, cum dicit, eos significat, qui pedamentis palis perticisq; seruandis, quibus arbores vitesque sustententur, deputati sunt. Plurimis enim in Italiæ locis toppas appellant eiusmodi arborum fulcimẽta. Et saltuarij suũ per Romandiolam seruant nomen, quòd agris ne inferantur damna, publice præponuntur. In mulieribus villæ iureconsultus foratiam simul cum villica posuit. Ea enim mulier res fructuum villæ venales, poma, nuces, agnum, hœdũ, pullastros, pipiones

Quali. Topiarij serui. Saltuarij. Foratia.

defert in forum, vnde & foratia appellatur. Idq;
Cellarius. per Hetruriã seruat nomen. Cellariũ ex eo quod cellæ & simul villæ reditibus sit præpositus, ipse Vlpianus iurisconsultus infra exponit. De veste stragula inferius dicemus, & de myrrhinis. Ta
Tapędagogia. pędagogia omnium tapetum supellectilem intelligi debere existimo.
Trulla. Trullæ in vasis vinarijs siue aquarijs magnitudine alia superant, sicut in ædificijs quæ cætera superant, trullæ dicuntur.
Cauteria. Cauteria in pictorum instrumento sunt, quibus bituminationes, & fortiores quæque conglutinationes concoqunntur.
Specularia. Specularia in domus ornamẽto fuerunt, quæ nunc per vrbis ecclesias præsertim ad vmbonem siue pulpitum lectionarijs paratum videmus, marmora diuersi coloris ita expolita, vt speculi vices reddãt, quibus priscorum domus & ipsis in fornicibus & porticibus ornabantur.
Hami. Hamos dixere maiores siue ex ære fuerint, siue ex ligno, instrumenta in cubiculis, aulis & repositorijs, quibus capitis tegmina, & variæ res aliæ melius appensæ, quàm iacentes seruarẽtur, verbo à piscatorij hami similitudine translato.
Pegasus. Pegasus diuersa ab hamis forma, & propè a simili ratione & causa in domib9 erat, super quo tanquam iumẽto vestes & similia tenerẽtur suspensa, a pegaso poëtico equo traductione nominis excogitata: de qua duriore forsan translatione min9 mirabitur, qui infra videbit
Euripi nili. Euripos Nilos a similitudine dicta fuisse parua in domibus aquarum canalia. Vela quæ in hypæthris iurecõsultus adhiberi solita dicit, ea fuerunt quæ soli in aperto opponebantur. nec satis scimus vtrum a sole id verbum habeat translationem. differebant

enim a velis quæ inter colũnas aut ad fenestras & ostia soli ventoq; opponebantur: quę quidem hypęthrũ vela si fuerint consuta, papilionis nomen obtinebunt. Canales noti sunt, per quos aqua deriuatur a fontibus aquisve salientibus cadens, siue ænei sint, siue marmorei. Et harpagones nota sunt retinacula semper ferrea diuersis vsibus, diuersisque in locis in ædibus frequentia.

Harpagones.

Horologiũ.

Horologiũ, quod iureconsultus æreum dicit, nequaq̃ nostris simile fuit ætatis nostræ, quo prisci caruere, sed hemicyclea erat concha lineis debita proportione distincta, cui perlõgus ex ære aut ligno baculus soli opposit9 supereminebat, & ei9 vmbra in lineas incidens horas ostẽdebat. quanquam & alia habuerunt prisci horologia, vasa scilicet ænea aquis plena, quantũq; in aliud vas cecidisset aquarum, cum distincta inspexissent signa, quid temporis elapsum esset intelligebant, easque a perforati vasis similitudine clepsydras appellarunt: vt Plinium oratorem & Cornelium Tacitum sæpe videamus scribere tribus aut quatuor clepsydris dicendi tempus præfixum oratoribus fuisse. hæcq; duo horologiorũ genera Cicero de natura deorũ secũdo sic indicat, Aut cũ solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplare intelligere declarari horas arte, non casu. Aquæ salientes quandoq; ex viuo fonte, quandoq; ex vasis superne pendentibus fistulis deductæ, quo magis coarctantur, eo feruentius prouolant in sublime.

Clepsydra.

Pęgmata.

Pęgmata Festus esse vult aut ex ære aut marmore ornamenta, quæ vt plurimũ in atrijs, quãdoq; in porticibus aulisq; affiguntur, maiorum aliorumq; fortium virorum gesta certius

quàm pictura, certe solidius ostēdentia, & tamē alterius generis pęgmata inferius in triūphis ostē-

Cancelli. demus. Cancelli apud priscos ferè semper fuerūt ærei, quorum multi extant in vrbe per basilicas distributi ad lignorū similitudinem fabrefacti, quorum lineolæ altrinsecus in quincūcem superpositæ foramina linquunt, quibus cum aer aspectusque admittatur, in locum prohibetur accessus. Quando autem ornamenta villarum attingere cœpimus, supellectilem quoq; ostendamus, cuius solidum maximūq; fundamentum, sicut in superioribus, a iureconsultis sumemus. Celsus sic

Supellex. habet iureconsultus. Supellectilis originem fuisse Labeo ait, quòd olim ijs qui in legationē proficiscerentur, ligari pellibus solerent, quæ supellectilis vsui forent. Tubero hic demonstrare supellectilem tentat quodam instrumento patrisfamiliâs rerum ad quotidianum vsum paratarū: quod in aliam speciem non caderet, verbi gratia, pecuniam, argentum, vestem, ornamentū, instrumentum agri, aut domus. nec mirū est cum moribus ciuitatis ex vsu rerū appellationē eius mutatam esse. Nam fictili, aut lignea, aut vitrea, aut ærea deniq; supellectili vtuntur. Et Papinianus. Supellectilis mensas esse cuiuscunq; materię, scilicet vel argenteas, vel argēto inclusas placet. Nā & argēteos lectos, item argētea cādelabra supellectili cedere posterior ætas recepit, cū & Vlyssē ex auro & argento lectum inuentis arborū truncis ædificatū ornasse, quē Penelope recognoscendi viri signum accepit, voluerit Homerus. Et Pōponius eodem titulo, Supellectili legata hæc continentur, mēsæ, trappæ, amphora, delphica, sub-

ſellia, ſcamna, lecti, etiam margaritæ, culcitra, & oralia: imperialia vaſa, pelues, aquiminaria, candelabra, lucernæ, & trulla. Item vaſa ænea vulgaria, id eſt, quæ non proprio eſſent loco attributa, pręterea capſæ, armaria. Sed ſunt qui recte putant capſas & armaria, ſi librorum, aut veſtium aut armorum gratia parata ſunt, nõ eſſe in ſupellectili, quia ne quidem ipſæ res quibus attributę eſſent, ſupellectilis inſtrumenro cederẽt. Vitrea eſcaria & potoria in ſupellectili ſunt, ſicut fictilia, nec ſolum quæ in pretio magno ſunt. nam & pelues argenteas, & menſas & lectos inargentatos vel inauratos atq; gẽmatos in ſupellectili eſſe non dubitatur. vſq; adeo idem iuris ſit & ſi tota argentea vel aurea ſint. De myrrhinis & cryſtallinis dubitari poteſt, an debeant adnumerari ſupellectili, propter eximium vſum & pretium. ſed craterem argenteum hodie propter vſum nõ eſſe in ſupellectili, nec vllum vas argenteũ ſecundum ſeculi ſeueritatem nondum admittentis ſupellectilem argenteam. hodie propter vſum imperatorum, ſi in argento relatũ ſit candelabrũ argenteum, argenti eſſe videtur, & error ius facit. Rhedæ ac ſellularia ſupellectili adnumerari ſolent. de tapetis quęri poteſt. ſubſellia & cathedralia quibus inſterni ſolent, vtrum in veſte ſint ſtragula, an in ſupellectili ſint, ſicut oralia quę ꝓprie ſingulorũ non ſunt. De tapetis autem & linteis quibus inſternuntur vehicula, dubitari poteſt an ſint in ſupellectili: ſed dicẽdum eſt potius inſtrumenti viatorij ea eſſe, ſicut pelles quibus inuoluuntur veſtimenta. Lora quoq; quibus hæ pelles conſtringi ſolent. Et Iabolenus ſupellectilis non

esse vasa ænea salientis aquæ posita. Item si quid aliud magis deliciarum, quàm vsus causa paratũ esset, Labeo Trebatiusq; putãt. myrrhina autem vasa & vitrea, quæ ad vsum edẽdi & bibendi causa parata. Ad ea quæ superius a iurecõsultis sumpsimus, villarum aliorũq; ædificiorũ ornamenta, supellectilemq; ostendentia, addemus multa nõ magis a iureconsultis, quàm ab alijs sumpta, quibus ostẽsis, & postea vbi expedire iudicemus declaratis, cõsuetudo apparebit magnificentiæ Romanorum, qua villas & vrbanas domos ditissima splendidissimaq; rerum omnium copia refertas habuerunt. Pomponius iureconsultus, Argento escario legato id solum debebitur, quod ad epulandum in ministerio habuit, id est, ad esum & potum. Vnde de aquiminario dubitatum est: & puto cõtineri. nam & hoc propter escam parat. Certe si cacabos argenteos habebat, vel miliariũ argenteũ, vel sartaginem, vel aliud vas ad coquẽdum, dubitari potest, an escario contineatur. & hæc magis coquinatorij instrumenti sunt. Et Paulus: Auro facto adnumerantur gẽmę annulis inclusæ, quippe annulorum hæc sunt. cimbia argẽtea crustis aureis illigata, margaritæ quæ ita ornamẽtis muliebribus cõtextę sunt, vt in his aspectus auri potentior sit, auro facto annumerãtur. aurea emblemata quæ in lapidibus, assidibus argẽteis essent, & replumbari possent, deberi Gallus ait. Idem iureconsultus in verborũ significatione. Cacabos inter & ahenum, quod supra focũ pendet, nõ multum interest: hic aqua ad potandum calefit, in illis pulmentariũ coquitur. & Vlpianus cantaros esse dicit per quos aquę saliunt.

Cacabus. Ahenum. Cantarus.

& Nonius cantarũ vas esse dicit manu gestabile, quo vinum fertur aut aqua. Sed obscuriora iam è supradictis declaremus, a myrrhinisq; incipientes, quod supra polliciti sumus, exsoluamus. Plinius sic habet. Oriens myrrhiam mittit, inuenit ibi in pluribus locis parthici regni, humorẽ sub terra putant calore densari, amplitudine nunquã paruos excedunt abacos. In pretio est varietas colorum, subinde circunagentibus se maculis in purpuram candorẽq; & tertium ex vtroq; ignescente, veluti per transitum coloris purpuræ, aut rubescente lacteo, qualis in cœlesti arcu. Oraria sunt quę ori & genis & capiti supponunt dormituri. Stragula vestis quæ insternitur. Aquiminaria vasa sunt omnia aquis deferendis deputata. Et abaco qui paulo supra a Plinio est, triplex significatum fuisse videmus. quandoq; enim totam significat vasorum in apparatu cœnæ collectionem, cui a nostris credentiæ est appellatio. Sicq; eo vsus fuisse videtur poeta de codro dicens, Vrceoli tres, Ornamentũ abaci. quandoq; vas vnicum est cęteris in apparatu maius: quãdoq; item alia est vasorũ mensaliũ collectio in vase portatili aliquo facta, quibus in domo Cardinalium gabassis est appellatio, huncq; tenemus fuisse eum, cui supra Plinius myrrhię magnitudinẽ cõparauit, dixitq; paruos, ad maiorũ cœnę apparatuum credentiarũ scilicet differentiam. Candelabra ex Corinthijs fuisse dicit Plinius, deorũ templis primo, post inducta triclinijs. Sed nullũ maius pretiosiusque habuit Roma candelabrum, eo quod Cicero sexta Verrinarum dicit actione, Verrem Antiocho regi Romã ituro in Sicilia p iniuriam

Myrrhina.
Oraria.
Stragula.
Aquiminaria.
Abacus.

abſtuliſſe his verbis, Candelabrum & gẽmis clarissimis & opere mirabili perfectum: candelabrũ factum ex gemmis quod in capitolium miſſurus erat. Habetq; itẽ Plinius, placuiſſe & lycnos pensiles arborum modo poma ferentium lucentes. Senſim vero iam ab ædificiorum ornamentis, ab ipſaq; penoris & ſupellectilis copia & magnificentia ad luxuriam rerum omniũ oſtendendam venire cœpimus. Quare libet dicere a Liuio tempora quibus Romã nõ opulentia magis & abundantia earum rerum quàm luxuries immigrauit, primumq; eſt a Liuio xxv libro. Marcellus captis Syracuſis, cũ cætera in Sicilia tãta fide atq; integritate compoſuiſſet, vt non modo ſuam gloriam, ſed etiam maieſtatem populi Romani auxiſſet, ornamenta vrbis, ſigna tabulaſque quibus abũdant Syracuſæ, Romã deuexit, hoſtium quidem illa ſpolia, & parta belli iure. Cæterum inde primũ initium mirandi Græcarũ artium opera, licentiaq; ſacra prophana quoq; omnia vulgo ſpoliandi facta eſt. Et Liuius item libro xl. Luxuriȩ enim peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico in vrbem inuecta eſt. Inde primũ lectos æratos, veſtẽ ſtragulam pretioſam, plagulas, & alia textilia, & quȩ tum magnificæ ſupellectilis habebãtur, monopodia & abacos Romã adduxerunt. tum pſaltriæ ſambuciſtriȩq; & conuiualia ludorum ornamenta addita ȩpulis. Epulæ quoq; ipſȩ & cura & ſumptu maiore apparari cœptæ. tum coquus viliſſimũ mancipium antiquis, & æſtimatione & vſu in pretio eſſe: & quod miniſterium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa quæ tum conſpiciebantur, ſemina erãt futuræ luxuriæ. Ex Liuij etiã

Luxuriæ origo.

decade tertiadecima eſt, Metellum ſuorum temporum principem virum in Hiſpania aduentus ſuos thure & aris excipi paſſum, parietes cõtegi veſtiriq́; aulæis & attalicis: epulas immanes in queis ludi interponerentur: palmata veſte conuiuia celebraſſe, coronaſq́; aureas laquearibus dimiſſas. & erat hoſtis Sertorius. fuerat Metelli adoleſcentiæ temporibus frugalitas, ipſe ſenex inchoauit & vidit luxuriem. Macrobius autem in Saturnalibus, de eodem Metello hæc ex Saluſtio ſumpta ſcribit: Viri triumphales qui orbem vicerunt, a luxu ſunt victi. Metello in vlteriori Hiſpania quæſtor Cn. Vrbitius cognita eius voluntate illum ad cœnam inuitãs exornauit ædes per aulæa & inſignia, ſcenis ad oſtentationẽ hiſtrionum fabricatis, ſicut croco ſparſa humus, & alia in modum templi celeberrimi: cum ſederet in trãſenna, edi iuſſum Victoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu coronam ei imponebat. tum venienti quaſi deo thure ſupplicabatur. toga picta plerunq́; amiculo erat accumbenti. Sed præter Liuium & Saluſtium, Plinius de luxuria hæc addit. Aſia primo deuicta luxuriam miſit in in Italiam. Siquidem L. Scipio tranſtulit argenti cælati põdo propè infinita: pariter & luxuria nata eſt, & Carthago ſubacta congruentibus fatis vt liberet amplectivitia: hinc aliqui modum exceſſere. Et primus C. Marius poſt victoriã Cimbricã cantharis potauit Liberi patris exemplo, ille arator Arpinas, & manipularis impator. poſt hæc luxuriæ in vrbem inuectæ tempora, quo ſit modo in ea progreſſum, nulla a nobis certior notitia afferri poteſt, quàm ſi villarum vrbanarũq́;

ædium apparatus ingentes lautiſſimoſq; qui ad illa erant,cũ cætera viuendi conſuetudine,vt cœpimus, dicere pergimus.Plinius ſcribit antiquis thorum de ſtramine fuiſſe, qualẽ in caſtris poſtea habuerunt,Et teſtudinũ marinarum putamina ſecari in laminas, lectoſq; & repoſitoriũ his veſtire,Caruiliũ Pollionem inſtituiſſe,prodigi & ſagacis ingenij luxuriæ inſtrumenta.deinde vaſa ex argento variaſſe inconſtantiã humanam: vnde vaſa coquinaria ex argento fieri Caluus orator ſit queſtus . Et lectos totos operiri argento: triclinia quoq; quibus argentum addiderit Caruilius equeſtris ordinis:Corneliumq; nepotẽ tradere,ante Syllæ victoriam duo tantum triclinia Romæ argentea fuiſſe, quæ poſtea fuerunt frequentiſſima. Et repoſitorijs argentum fuiſſe additum ſuis tẽporibus tradidiſſe Feneſtellam, qui obijt Tiberij tempore nouiſſimo.Lucium quoq; Craſſum oratorem habuiſſe duos ſcyphos manu Mentoris artificis cęlatos centũ pondo.vt minus poſtea mirãdum fuerit, Poppeam Neronis principis vxorẽ delicatioribus iumẽtis ſuis ſoleas ex auro induiſſe:quã & notum eſt quingẽtas quoq; aſinas quocunq; iret ſecum duxiſſe, quarũ lacte in balneo lauaretur.Et reuerſus ad Craſſum oratorem Plinius,eum dicit multa triclinia vendidiſſe ære facta cũ cortinis tripodũ nomine.Certiora vero luxuriæ ſigna fuiſſe videntur ea quæ Cicero corã prætore & iudicibus cauſam agens populo inſpectante,ita in Verrem dicit,vt vana & conficta eſſe nequiuerint,cũ pœna mendacem calũniatorẽq; maneret. Quinta enim actione ſic habet:Oſtendã in ædibus priuatis Verrẽ lõga diſ

ficilicꝫ vectura columnas singulas ad impluuiũ nummis quadragenis milibus nõ minus magnas habuisse locatas. Et sexta actione. De hoc verum dicitur, habere eũ perbona toreumata, in his pocula duo quædam quæ heraclea nominãtur, Mẽtoris manu summo artificio facta. Duo pocula non magna, verũtamen cũ emblematis. hic quasi festiuum acroama, Ne sine corollario de cõuiuio discederet, ibidem cõuiuis inspectantibus emblemata auellenda curauit. eademcꝫ actione ad summum Cicero tantum auri & argenti contrectasse Verrem ostendit, tantum abstulisse emblematũ, vt tribus seculi nostri regibus satis supercꝫ in apparatu facturum credamus. emblematis nancꝫ ex omni Sicilia vasis ablatis, Verres artifices omnes cælatores & vascularios! cõuocari iubet, & ipse suos cõplures habebat. Eo conducunt magnam hominum multudinem, menses octo continuos opus his non defuit, cum vas nullum fuerit nisi aureum. Tum illa ex patellis thuribulis quæ vellerat, ita scite in aureis poculis illigabat, ita apte ĩ scyphis aureis includebat, vt ea ad illam rem nata esse diceres. iste cũ aliquot abacorum faceret vasa, non laborauit. Nam vt singula conclauia, quæ iste non modo Romæ, sed omnibus in villis habet, triginta lectos optime stratos cũ cæteris ornamentis conuiuij quæreret, nimiũ multa comparare videretur, nulla domus in Sicilia locuples fuit, vbi iste non textrinum instituerit. Iamvero lectos æratos, & cãdelabra ænea num pręter istum Syracusis per triennium facta existimatis? Vtcꝫ Verrem Cicero præter auri argẽti iaspidum & supellectilis exuberantiam, in

cætera vita luxuriosum ostenderet, sic habet in septima actione. Nã, vt mos fuit Bithyniæ regibus, lectica aperta foro ferebatur. In qua puluinus erat perlucidus, Miletensi rosa farctus. Ipse autem coronam vnam habebat in capite, alterã in collo, reticulumq; ad nares sibi opponebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ. vt minus fuisse luxuriosum videatur, quod idem Cicero Philippicorum secundo de M. Antonio sic scribit. Vehebatur in essedo tribunus plæbis, lictores laureati antecedebant, inter quos aperta lectica mima portabatur. Sequebatur rheda cũ lenonibus. Maior tamen prædictis luxuria fuit L. Catilinæ, quam item Cicero secunda in illum inuectiua sic scribit. Quod proprium est Catilinæ de eius delectu, imò vero de amplexu eius ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut nõ bene barbatos videtis, manicatis & talaribus & triticis tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor in antelucanis cœnis exprimitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudiciq; versantur, cinædi, saltatores, & pantomimi. Ne autẽ aliqua vrbis pars vacaret luxuria, innuit Seneca epistola prima & quinquagesima Romanos in Tyberi cymbis vsos fuisse ornatissimis, de quibus nauigãtes proci in porticibus hincinde latissimis cõcupitas inspicerent mulieres, cum tamen interim cymba per Tyberim rosis densatũ lentior laberetur. Sic enim habet Seneca, Habitaturum tu vnquã putas fuisse in ima ciuitate Catonem, vt prænauigantes adulteros dinumeraret, & tot genera cymbarum, tot varijs

coloribus picta, & fluitantem toto lacu rosam, vt audiret canentium nocturna vitia. Suetonius autem est auctor Caligulam principem fabricasse de cedris liburnicas gemmatis puppibus, velis versicoloribus. Et Cornelius Tacitus dicit Neroni in Achaiã nauigaturo, vt fidicinam artẽ ostentaret, naues auro & ebore distinctas fuisse. Aliaq; item plurima luxuriam notantia Romanam Seneca habet, quæ duximus adnotanda. Cum enim villam laudasset Scipionis Aphricani superioris, non magis quia pulchre, quàm quia modestissime ædificata erat, aliarum econtra delicias sic damnat: Sub hoc ille tecto tã sordido stetit, hoc illum pauimentum tam vile sustinuit. At nunc si quis est qui sic lauari sustineat, pauper sibi videretur, ac sordidus, nisi parietes magnis & pretiosis orbibus refulserint, nisi Alexandrina marmora numidicis crustis distincta sint, nisi illis vndiq; operosa, & in modum picturæ variata circumlutio prætexitur, nisi vitro ascenditur camera, nisi tophus lapis quõdam rarus in aliquo spectabili templo piscinas nostras circũdedit, in quas multa sudatione corpora exinanita dimittimus: nisi aquam argentea epitonia fuderint: & adhuc plebeias fistulas loquor. quid cum ad balnea libertinorum peruenero, quantũ statuarũ, columnarum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum impensæ causa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? Eo deliciarum peruenimus, vt nihil nisi gemmas calcare nolimus. Et alio loco Seneca non immerito dixit, contra naturam viuere qui hyeme concupiscunt rosam, fomento-

que aquarum calentium,& calorũ aperta mutatione brumalium,florem vernum exprimunt:& pariter contra naturã agere,qui pomaria in summis turribus serunt, quorum siluæ in tectis. Subinde diuitis vicini ineptias stomachatus Seneca, eum nomine Pedonem Albinouanum fabulatorem elegantissimum sic deridet. Quæro circa octauam noctis quis sit ille sonus rotarum. velle gestari dicitur. circa lucem discurritur,pueri inuocantur,cellarij,coquique tumultuantur, quæro quid? dicitur mulsum & alicam poposcisse, à balneo exisse. nihil consumebat nisi noctem. Sed effrenem Marci Antonij libidinem a Plutarcho ex eius vita audiamus. Peragrabat inquit Italiam in lectica delatus, aureas pateras velut in pompa circunferens. ducebantur & leones ad rhedam ligati,& quod maxime homines turbabat, honestissimæ domus scortis & mimis pro diuersorijs dabantur: per lucos atq; amnium ripas prandia sępissime parabãtur. de qua itẽ re sic habet Plinius, Leones iugatos primũ Romæ ad currum iunxit M. Antonius ciuili bello post pugnam Pharsalicam,ab illis vectus est cum mima Citheride. Quo autem tẽpore luxuria cœpit in vrbe Roma crescere, remedia etiã adhiberi cœptum est. Anno enim vrbis DLXVI, victo Antiocho Asiaque, Licinius Crassus, Lucius Iulius Cæsar censores, edixerunt ne quis venderet vnguenta exotica, id est aliunde apportata. Vnde cum L. Plotius Planci bis consulis censorisque frater proscriptus a IIIviris in Salernitana latebra vnguenti odore prodigo frueretur, eo dedecore factum est, vt prius damnata in populo ea

proſcriptio, inde abſolueretur. Sed mirum publice futurum, niſi ex vſu priuatim probaretur. Scribit Plinius podagræ vſum conſueuiſſe rariorem eſſe non modo patrum auorumque ſuorum memoria, verum etiam ſua: qui quidem morbus videretur eſſe peregrinus, quia ſi in Italia fuiſſet antiquitus, latinũ, quo caret, haberet nomen. quã ob rem facta morbi externi mentione Plinius medicinę etiam, vt videtur, externæ quam externi primum inuexerint medici, ſic facit mentionem. Nõnullas gentium ſine medicis viuere, nec tamen ſine medicina, ſicut populus Rom. vſque ad ſexcenteſimum annum. Caſſiuſq; Hemina ex antiquis auctor eſt, primũ è medicis veniſſe Romam Peloponeſo Archagathum Lyſanię filium L. Aemilio M. Liuio conſulibus, anno quingenteſimo quinquageſimoquinto, eiq; ius quiritum datum, & tabernam in cõpito Acilio emptam, mox a ſæuitia ſecandi vrendique tranſiſſe nomẽ in carnificem, & in tædium artis omnes medicos. Vnde eſt illud Catonis ad filium. Dicam de his medicis ſuo loco M. fili quid Athenis habeã exquiſitum, vt quid bonum ſit eorum, habeas inſpicere, nõ perdiſcere. Item addit. Quandocũque iſta gẽs ſuas literas dabit, omnia corrumpet, tum etiam magis ſi medicos ſuos huc mittet. Iurarunt inter ſe barbaros necare omnes medicina: ſed hoc ipſum mercede faciunt, vt fides eis ſit, & facile deperdant. Interdixit ibi medicis Cato, atque id anno vrbis quinto ſexcenteſimo, ſuæ ætatis quinto octuageſimo: ideo templum Aeſculapij etiam cum reciperent, deo extra vrbẽ & in inſula fecerũt. Poſt tã multa de luxu, & perdi-

De medicinis externis.

torum ciuium Romanorum moribus a nobis dicta, non sunt oculo trãseunda conniuente aliqua ex infinitis quæ flagitiosissimi ex principibus in vsu & consuetudine habuerunt. Eritq; a Nerone principium, cuius minimam flagitiorũ particulam afferemus, & vnum in primis quod vix referre audemus. Genitricis suæ Agrippinæ, quæ eius concupiuerat, quæsiuerat q; aliquando concubitum, neci cõsensisse: & Sporum puerum exsectis testiculis etiam in muliebrem naturã transfigurare conatum: vt minus malum fuerit, cœnationes eum laqueatis habuisse tabulis eburneis versatilibus ac fistulatis, vt flores & vnguenta desuper spargerẽtur: & cœnationũ fuisse præcipuã rotũdã, quæ perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur. Agrippinæ vero genitricis id factum vsq; adeo damnamus, vt Messalinæ Claudij item imperatoris libidinem minus vituperandam ducamus, quæ ancillam meretricem in certamine cõcubitus superauit x x v vicibus. Commodus vero Antoninus cum trecentis concubinis, quas ex matronarum meretricumque delectu ad formæ speciem constituerat, ac trecentis alijs puberibus exoletis quos æque ex plebe ac nobilitate collegerat, in palatio per conuiuia & balnea bacchabatur. Heliogabalusq; strauit triclinia de rosis, & lectos & porticus, & sic per ea deambulabat. Oppressitque aliquando in triclinijs versatilibus parasitos suos violis & floribus, sic vt animam aliqui efflauerint, cum emergere ad summũ non possent. Qui non nisi vnguento nobili aut croco piscinis infectis natauit. Nec cubuit in accubitis facile nisi in

Neronis flagitia infanda.

Agrippinæ libido.

Commodus.

Heliogabalus.

ijs qui pilum leporinum habuerint, aut plumas perdicum subalares, sæpe culcitras mutans. Sed iam satis describendo hæc stomachati sumus, ad ædificia tãdem veniamus. De qua re dicturi, a vi verborũ de nostro more inchoabim9. Aedificiorum appellatione Iulianus iureconsultus aut superficiem significari inquit, aut solum quoq; cui ædificium est superimpositum, eaq; ædificij appellatione est verborum latinorũ a facienda æde cõpositio. Florentinus vero, Fundi appellatione omne ædificium & omnis ager cõtinetur, sed in vsu vrbana ædificia, ædes: rustica, villæ dicuntur: locus vero sine ædificio in vrbe area, rure autem ager appellatur. Idemq; ager cum ædificio fundus dicitur. Et Paulus, Fũdus omne est quicquid solo tenetur, ager est species fundi ad vsum hominis cõparatus. possessio ab agro iuris proprietate distat. possessio enim vsus, ager proprietas loci. Et Varro de lingua latina, domus inquit Græcũ, ædes ab aditu, quod plano pede adibãt. In hac vero ædificiorum descriptione ratio temporis & locorũ habenda est. Aliter enim primis conditæ vrbis & nascentis Reipublicæ temporibus, aliter nata & aucta rerum opulentia ædificatum est, aliter rure, & aliter domi ædes fuisse extructas nullus addubitabit. Quantum autem ad temporis varietatẽ attinet, Romuli casam, capitolij humillima tecta, æternos Vestæ focos, fictilibus contentos fuisse multi scripserũt, ędesq; propter quas Valerius a summa Velia in infimũ forum translata publicolæ cognomen sit nactus, permodicas & tenuissimæ structurę constat fuisse. Quin scribit Suetonius, Octauium Augustum

De ædificijs.

Fundus.

Area.

Ager.

Domus.

Aedes.

ſenẽ & morti appropinquantẽ ſolitũ gloriari, vrbem ſe quã inueniſſet lateritiã, relicturũ eſſe marmoreã. De qua inſigni mutatione quo cœpit pſeuerauerit modo dicendũ eſt, pręſertim cũ ea futura ſit ædificiorũ quę deſcribemus ꝓ maiori parte materia. L. Craſſum oratorem ſcribit Plinius primum Romanorũ columnas habuiſſe in atrio marmoreas hymetias peregrini marmoris, vnde Brutus in iurgio Venerem palatinã eum appellauerit. Syllamque ex Iouis templo Athenis columnas inuexiſſe ædibus capitolinis. primum etiam Romæ cruſtauiſſe marmoribus totius domus parietes in Cælio monte Mamuram Phormijs natum, equitem Romanum, præfectum fabrorum C. Cæſaris in Gallijs. Contraria vero ſibi ipſi videtur ſcribere Plinius, qui eadem penè in operis parte dicit priſcos limina & valuas ex ære factitaſſe, & Camillum ærata oſtia habuiſſe in domo: a conſulatu Octauij qui de Perſeo naualem duxit triumphum, factam eſſe porticum duplicem ad circum Flaminiũ ex ære, quæ Corinthia ſit appellata a capitibus æreis columnarum. deinde inferius ſcribit, M. Lepidus Catuli in conſulatu collega, primus omnium limina ex numidico marmore poſuit magna reprehenſione, anno vrbis quinto ſexageſimo ſexcenteſimo. quam enim reprehenſionem meritus fuiſſe dicatur Lepidus ſi limina ex numidico marmore poſuit? quando Camillum prioris caſtioriſ ſæculi conciuem videret ærata oſtia, & alios limina & valuas ex ære habuiſſe? qui nomen luculleio marmori dederit, quod viride & luxuriãti per Maium menſem prato ſimillimum eſt,

Craſſus primũ habuit columnas marmoreas ĩ domo.

Limina & valuæ ex ære.

Marmor luculleum.

nuncq; plurimis in locis Romę conſpicitur. Fuit item poſt Auguſtũ tiberiacũ marmor ex Aegypto Auguſti & Tiberij diligentia aduectum, nũc ignotum. Ex ophite dicit Plinius columnas eſſe paruas, quod marmor ſit nigricans varium, dicaturq; capitis dolores ſedare alligatũ, & ſerpentiũ ictus, & quoſdam phreneticis lethargicis alligari iuſſiſſe. Sunt vero nunc eiuſmodi colũnę quãplures Romę ad beati Petri confeſſionẽ, ad ſancti Gregorij, ad ſanctæ Crucis altaria, & Lateranenſi in eccleſia, vbi vetus eſt ornatiſſimũq; balneum. Rubere item dicit Plinius porphyreticũ ex Aegypto interuenientibus candidis punctis, nunc vbiq; notiſſimum, & priſcum retinens nomen. Vnde Seneca epiſtola c x v i. Delectãt nos ingentium maculæ columnarũ, ſiue ex Aphricæ ſolitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel capacem populi cœnationem ferunt, miramur parietes tenero marmore indutos. Aegyptum quoque miſiſſe ferrei coloris atque duritiei marmor, quod etiã eſt notiſſimũ. Subinfert Plinius onycẽ in Arabiæ montibus & in Carmania, ex quo potoria vaſa primũ facta, poſt pedes lectorum ſellarumq;, columnas quatuor in Theatro ſuo Cornelius Balbus poſuit. Nos ampliores vidimus in cœnatione Caliſti liberti Claudij Neronis. Et alio in loco Plinius. Marci Scauri ædilitate c c c c l x. columnæ fuerunt in tẽporario theatro vix menſe manſuro. Vnde & Hieronymus ad Demetriadẽ, Alij ędificent eccleſias, veſtiant parietes marmorum cruſtis, columnarum moles aduehant, earumq; deaurent capita, pretioſo ornatu, cõſentiente ebore argentoq; valuas, & gẽ-

Marmor tiberiacum.

Ophites.

Porphyreticum marmor.

Onyces.

mis aurata distinguant altaria. præter rotundas

Antæ columnæ. vero aliæ fuerũt columnæ quę dictæ sunt antæ, quòd antes quadraturam significare Nonius affirmat. Fueruntque pariter alia siue marmora, siue quid aliud appellanda sint, ornamentis Romanorum adhibita,

Alabastrus. Alabastrus, quem seruãdis vnguentis maxime idoneum nasci dicit Plinius circa Thebas Aegyptias, & Damascum Syrię, quo prisci Romani, sicut aliqui magnates nunc Romæ, præstando per fenestras lumine vtebantur.

Cristallum. Et crystallum e gelu cõcreto, cuius trullam vnam CL. milibus matronam vnam emisse Plinius refert.

Succinum. Erat & succinũ, folia, paleas & vestium fimbrias raptans, vnde verticellos fœminę faciebãt.

Meniana. Sed ædificia meniana idem vult Nonius porrecta exterius esse dicta, quòd primo a Menio fuerunt approbata. Is enim primus fuit qui vltra columnas extendit tigna, quo ampliarentur superiora.

Tigna. Tignaq; Vlpianus a tegendo dicta scribit, hoc amplius & calcem & arenam tignorum appellatione contineri. Sed & in vineis vult idẽ tigni appellatione omnia contineri vineis necessaria. Materiamq; esse, quæ ad ædificandum fulciendumq; necessaria est.

Lignum. Lignum vero quicquid comburendi causa paratum est.

Fabri tignarij. Insuper fabros tignarios dici non eos duntaxat qui tigna dolarent, sed & omnes qui ędificarent. Aedificiorum partes iam aggrediamur.

Atrium. Atriũ ab Atriatib9 Hetruscis dictum vult Varro. illinc enim primũ exẽplum fuisse sumptum dicit. Atriumq; videri posse dictum, ꝙ sit anterius, idemq; & vestibulum,

Vestibulũ. de quo Aulus Gellius. Qui domos amplas faciebant, locum ante ianuam relinquebant, qui inter

fores domus & viam relictus esset. In eo loco qui dominum eius domus salutatum venerāt, priusq̃ admitterentur consistebāt, & neq; in via stabāt, neq; intra ædes, idq; vestibulū appellabant. Vnde Virgilius, Vestibulum ante ipsum, primisq; in faucibus orci. De qua ædiū parte Plinius. Apud maiores in atrijs erant imagines non signa quæ spectantur externorum artificum, nec æra aut marmora. Expressi cæra vultus singulis disponebantur armarijs, vt essent imagines quæ comitarentur gentilitia funera: semperq; defuncto aliquo, totus aderat familię eius qui vnquam fuerat populus. Stemmata vero lineis discurrebant ad imagines, parietis tabulina codicibus implebantur & monumētis rerum in magistratu gestarū. aliæ foris & circa limina animorū ingentiū imagines erant, affixis hostium spolijs, quæ nec emptori refigere liceret, quæ etiā dominis mutatis domus ornamenta erant. Eratq; hæc stimulatio summa & ingens, exprobrātibus tectis quotidie imbellem dominū intrare alienū triūphū. Pauimenta secundo videntur loco ostendenda, quorū aliquot nomina ponit Plinius. Scalpturatū post tertiū bellum Punicū primo est factū, Ante pauimenta atq; emblemata vermiculata. Subdialia a Gręcis primo habita, quibus cōtegerentur domus ex tunsa testa, & pedali crassitudine fistucata. Lithostrota cœptauere iam sub Sylla paruulis certe crustis. Et primę quidē speciei tessellis minutis diuersicoloribus in quācunq; picturā, multa nūc Romę & vbiq; vbi Romanorū extāt ędificiorū ruinæ cernūtur. Secūdęq; pariter, adeo vt eius nunc quoq; passim terratij appellatione sit

De pauimentis.

vſus. tertiæ pauciora Romæ videmus. Laterculi enim ſunt digiti breuitate altrinſecus tenui calce compacti. atrium poſt oſtij æneum aut marmoreum limē habentis ingreſſum, vnaquaq; in domo bene diſpoſita ſequitur porticus quadrata, columnatis marmoribus ſuperiorem ſuſtentātibus porticū munita, cuius quidem porticus infra ſupraq; & in circuitu magna & varia fuerūt ornamenta. Pauimentū nāq; inerat vnū ex tribus ſupradictis, ſed maiori ex parte ſcalpturatū teſſellis ex marmore varij coloris aliquā in picturā variatū, quod quidem nūc dirutarū Romę & extra ædium ac villarū fundamenta p vineas & agros ab effodientibus reperta oſtēdunt. Parieteſq; varijs vndiq; marmorei cruſtamētis veſtiti erāt, & ipſas inter columnas vela ſemper erāt vento, frigori, ſoli, pulueribuſq; arcēdis oppoſita, quę varij coloris & pretij pro dierū & ſolennitatū varietate haud ſecus quā veſtimenta a dominis mutabātur. fornices vero porticibus ſuperinducti & ipſi rotundis marmoribus in ſpecula leuigatis viſebantur. ea ſpecularia nunc per eccleſias prȩſentis tēporis Romæ, aut in pauimentis, aut ad vmbones videmus adhibita. Ipſa autē quæ inter quadraturā porticus relinquebatur area, fuerunt varia pro ingeniorū diuerſitate oblectamēta. quoſdam enim legimus prati viriditate conſitis arboribus plena fuiſſe contētos, quoſdam ibi fontem ſalientium in ſublime aquarum cuniculis aliunde deductarum habuiſſe, cum riuulos aquarum inde per pratū defluentes ſi paulo murmurātiores eſſent, euripos, & alios maiuſculos impropria nimis ſimilitudine nilos appellarent. Vnde Cice

Portic⁹ quadrata.

ro legũ primo. Magnificasq; villas & pauimenta marmorea & laqueata tecta cõtẽno. Ductus vero aquarũ, quos isti nilos euripósq; vocant, quis cum viderit, non irriserit? Superior vero porticus ad quã oblongo molli & accliui sæpius q̃ gradibus ascensus erat, eadem in pauimẽto parietibus & columnato habuit ornamenta, sed laqueato desuper id tectum sæpius quàm camera integebatur. quæ quidẽ laquearia auro argento & ebore distincta fuisse superius vidimus, cũ in aliquibus constet particulas fuisse ita libratas suspensasq;, vt serui impulsu in hospites deciderent. de quibus sic habet Plinius, Laquearia quę nũc etiã in priuatis domib9 auro tegũtur, post Carthaginẽ euersam primo inaurata sunt in capitolio cẽsura L. Mũmij: inde trãsiere in cameras, parietes quoq; iam & ipsi tanq̃ vasa inaurãtur, cũ sua ętas varie de Catulo existimauerit, q9 tegulas æreas capitolij inaurasset primus. Quæ autem partes aliæ, & domus officinæ ad inferiorẽ superiorẽve porticũ essent, nõ satis affirmari potest. Sub ipsa nanq; porticu prima fornices erant ampissimi, aediũ quas sustentabant magnitudini responden tes, in quibus partim molæ tenebãtur & asinarię & manuales, & ei pistrino serui perpetuo dedicati, partim ipsi & alij comedebãt & dormiebãt serui, partim diuersarũ rerum apothecæ, & vinaria, olearia, & rerum aliarum cellæ erant. Quin etiam ipsorum fornicum subterraneorum pars vna zetis inseruiebat parti ædium nunc ignotæ, & cuius apud priscos mentio sæpe habetur. oblongus enim is fornix aqua feruẽte a seruis in id opus addictis implebat, nullũq; aquæ vaporariũ

De fornicibus.

Zeta.

aliud erat,quàm quod in id ædificantes de indu-ſtria & accuratiſſime in hāc maxime formā reli-quiſſent.triginta,vt apparet,pluribuſve in circui tum locis fiſtulæ canales quà fornix parieti hæ-ret,linquebantur, triplices quadrupliceſve ſimul iunctæ,quarum ex lateritio vnaquæq; ſummiſſi pugni lōgitudine & duorū digitorū craſſitudinis latitudine erat:quæ forma efficit, vt ternæ qua-ternę aut plures ſimul paruum occupent locum. perducebāturq; in primā ſecūdam & tertiam, ſi domui aderat,contignationē:& in quacunq; au-la,cubiculo,porticu, & alia domus particula bi-nę ex ipſis quaternę aut plures,amoto quod pro-prium ſemper adhibebatur obturaculo, vapo-rem exhalantes, ab imis feruentibus aquis pro-uenientem dabant calorem, pulchrumq; eſt vi-ris ingenio prędìtis videre,multis in Romę rui-nis fornicum murorumq; moles craſſiſſimas, eas habere cuniculares textulas canales in tranſuer-ſum deductas.nulla enim erat pars ædium a pri mis in ſublime perductis canalibus tam remo-ta,quin ædificantes per ingentes murorū craſſi-tudines earū aliquā perduxiſſent. Cernereq; hoc eſt nūc in primis in ædibus quas Philippus Ma-rerius apud ſanctum Stephanum pineæ,ſiue (vt aiunt) Caci,ad meridionale ipſius eccleſiæ atriū poſſidet,quem ad locum ſubterraneū accēſo per diem mediā lumine parua ſcala deſcenditur.Ec-cleſia vero ſanctæ Crucis nunc inſignis, doctos qui hęc legerint, circunſpiciētes,quod hi fuerint ex lateritio cuniculi,facile edocebit. Cum enim in palatio Soſorij ciuis ampliſſimi ea fuerit eccle ſiæ ædificatio,habuit ad calefactionem partium

ædis singularum id palatium, hoc de quo diximus adiumentum, vsq; ad primam contignationem a tribus ecclesiæ lateribus extans. Scribitq; Placidus grammaticus in zetæ verbi expositione, aquam frigidam per æstatem ex formis in eũ dimissam subterraneũ siue fundamentalem fornicem, omnes ædium particulas per emissam lenis spiritus vaporationem pari forma & ratione refrigerasse. Supra ipsos itaq; primos fundamentales (vt ita appellem) fornices, erant partes domus ad primam porticum soli paritate respondẽtes, sed pro dominorum ingenij varietate singulis in ædibus diuersæ: & pariter ad superiorem porticũ erat. Cubicula enim vtrobiq;, aulas, cœnationes, & alia loca prout libuerat singuli ædificabãt. Videmus vero quibusdã in vrbe summorum virorum ædibus, & plurimis in mediocrium etiam libertini generis hominum villis, porticus superioris formæ inferiores binas ternasq; fuisse, ad quas superiores aliæ totidem porticus respõdent: quod quidem minori nobis est miraculo, qui Bernabouis Vicecomitis ædem trinam habentem quadratam inferiorẽ porticum, columnis marmoreis, & quidem sublimibus superiorẽ sustentantibus porticum munitam Mediolani vidimus: in qua si pauimenta crustamentaq; marmorea, & laquearia deerant aurea, & argentea, & eburnea, elegans sumptuosiq; operis pictura, nequaq̃ inaurationibus carens, & parietes & laquearia exornabat. Parisq; penè operis & dignitatis ædes aliquando fuere, quas magna ex parte extantes, Scaligeri Veronæ, Carrarienses Paduæ, ædificarunt. & sancti Benedicti ordinis

monaſteria præſertim vetuſtiora, quorum partẽ principio in Romanorum priſci temporis ciuiũ ædibus ædificata fuiſſe ſcimus, eam de qua diximus formam retinent. Sed alias quoq; partes antedictis maiores nonnullæ vrbis ædes, & penè omnes villæ habẽt, dedicatas ſcilicet ſingulis dijs partes, in quibus & ſi res diuina debito tempore, cœnationes tamen aliquando etiam fiebant. Vnde eſt illud Luculli, quem cum M. Craſſus Põpeius & Cicero improuiſum ad cœnam adoriri cuperent, conſtituto ille pridem cum diſpenſatore remedio obuiauit: in Apolline enim cœnandum eſſe admonens, abunde ſignificauit parandam eſſe cœnam, quæ ſummis tribus hoſpitibus ſatisfaceret. ſimiles enim q̃plures habuit in æde cœnationes, quę plurium pauciorumq; conuiuarum dignitatem, ac commodum habiturę eſſent quantocyus apparatum. Et præter hæc cum vrbanis ædibus cõmunia villæ alia habent magnitudinis eximiæ loca: idq; facile intelliget qui binas Plinij oratoris epiſtolas leget, in quibus Laurentinum Hetruſcãq; villas ſuas accuratiſſime deſcribit. & quidem in Laurentina has deſcribit partes a nobis ſuperius dictas. In prima parte atrium frugi, nec tamen ſordidum. Deinde porticus in o literę ſimilitudinem, quibus paruula, ſed feſtiua area concluditur. Poſtea Hippodromos ponit partem ad equorum curſus agitationemq; factam, quæ breuior ſtadio vno eſſe non potuit. pariſq; longitudinis fuiſſe oportuit geſtationes, in quibus deambulando defatigati, aut curruvecti, ad ſanitatem exercerentur. & orti inerant vineęq; ingentes, prata quoq;, ſiue, vt appellãt, vi-

Hippodromos.

Geſtationes.

ridaria buxo lauroque plurimo frequentata: quorum præsertim buxi in omnem formam ductilis, leonum, vrsorum, & aliorum animalium formæ ac literæ domini & opificis nomen exprimentes inerant. Et zetas in vtraque villa binas ternasve fuisse videmus: ędificio in id separato, quod cubicula, cœnationes & aulas habuerit hyemales. Xysti etiam inerant in hemicyclum curui, & aliæ diuersorum vocabulorum partes, græcæ, vt credimus, appellationis, quas tamen huius temporis Græci ignorāt. Sed & nos per viam Appiā villarum vidimus ruinas, in queis theatra extāt, tres mille homines in spectaculum admissura. extāt ferarum septa, & piscinarum muri. In Baianoque pariter & Lucrino prętér eadē adhuc apparentia, absidæ extant celsi superbique operis, quarum partem balnea, partem sacella, partem cubicula, & villarum aulas, cœnationesque fuisse non dubito: in quarum aliquibus ferramenta semicorrosa superne adhuc pendent, specularibus quæ sustentabant spoliata. Hic mihi ad tantas ædium villarumque magnificentias nonnulli priscorum ineptias falso arguētes insultant: nec singulis, vt nūc, cubiculis caminos, nec latrinas fuisse. sed de caminis, & necessario per hyemem calore, satis supraque in zetis factum existimo. Sique erunt qui contendant, non potuisse tenuioris cēsus homines eas habere zetas, focum respondebo eos media habuisse aula, ad quem tota familia consideret, sicut plurimis nunc circa vrbem, & partem Italię Regnū appellatam in vrbibus & oppidis seruari videmus. Quanquā Cicero ad Quintum fratrem Asiæ tūc proprætorē de villa

Xystus. Absidæ.

quam ſibi in arcano ædificabat,ſic habet. Vapo-rarium ex quo ignis erumpit. Et Trebatio idem Cicero. Valde timeo ne frigeas in hibernis: quã-obrem camino luculẽto vtendũ cenſeo. Latri-narum vero iniuſtiorem quàm caminorum ca-lumniam fuiſſe oſtendam. Multis vnamquamq; etiam mediocris cenſus ciuium ædem & villam ſeruis libertis ancilliſq; abũdaſſe conſtat, qui ex-cepta in vaſis dominorum ventris pondera de-portantes in aquarũ decurſibus abijcientes, va-ſculum illico emundabant. Non ſolum enim in ædibus,ſed vicis vijs viculiſque & andronis fer-mè in ſingulis aquæ publico inſtituto in id ad ſa-lubritatem ciuitatis adiumẽti decurrebant. Li-betq; magnam in pudenda re priſcorum pruden tiam liberius calamo,quàm verbo & famine for-taſſis auſuri fuimus,exprimere. Ne tanta ſeruo-rum puerorumq; vrbem incolentium turba,quã-tam fuiſſe credendum eſt, ne peregrina multitu-do,quã refertur hoſpitio carentem per vias quan-doq; noctes egiſſe,omnia,quod neceſſarium fuiſ-ſet, ſordibus & fœtore compleret: latrinæ primũ in ipſis vrbis mœnibus aliquot milia,& aliæ pa-riter certis in locis publicæ inſtitutæ ſunt. quod quidem Sexti Ruffi viri conſularis breue compẽ-dium oſtendit. & cum id parum prodeſſe ſit vi-ſum, aquarum decurſus tota vrbe (quod Fron-tinus indicat) poſt angulos ita deriuati ſunt, vt etiã interdiu ſine pudore exonerandi in ipſis ven trem prębita ſit facultas. quibus in locis publica impenſa ſpongiæ fuſticulis ibi catenæ firmatis alligatæ erant,quibus obſcœna nõ ſolum abſter-gere, ſed ſumpta bis terve aqua lauare liceret. te-

Latrinæ publicæ.

ſtis ad id mihi nunc vnus, ſed locupletiſſimus ſit Annæus Seneca, qui ductum vt feris in amphitheatro pugnaturus obijceretur, captiuæ ſortis hominem, ſimulata exonerandi ventris neceſſitate, cũ a perducente lictore permiſſus eſſet pauliſper ſecedere: ligno cui erat in id alligata ſpongia, in os ſuffarcinato enectum, ferarum ſæuitiæ ſe ſubtraxiſſe dicit. Feneſtras vero quas tranſennas Feſtus vult appellatas fuiſſe, priſci ampliſſimas etiam, vt videtur, extra proportionem fecerunt, ea (vt vult Plinius) ratione, quod agitatum vento aut tenui aura aerem ſeruari in ædibus ſalubriorem exiſtiment. Fuit etiam vnaquaque in æde aut villa impluuium: quem Aſconius ſecunda actione in Verrem locum fuiſſe dicit ſine tecto, quà impluere imber in domum poſſet. Vnde Cicero tertia in Verrẽ, Oſtẽdam in ædibus priuatis longa difficiliq; vectura columnas ſingulas ad impluuium ſeſtertijs quadragenis milibus. Et textrinum vnaquæq; etiam ſplẽdidi viri domus in atrio habuit locatum. Aſconius in Milonianã Ciceronis orationem. Cóldiani ad Milonis domum delati, telas quę ex veteri more in atrio texebantur, diruerunt. Et Cicero ipſe tertia in Verrẽ. Nulla domus in Sicilia locuples fuit, vbi iſte non textrinum inſtituerit. Poſſemus ex his quæ ſupra collegimus, lecticas in cubiculis aureas argẽteas & eburneas: lectorũ fulcra ex byſſo purpura lineiſq; auro intertextis: ſtrata in cubiculis tapeta, & veſtitos aulęis muros: poſſemus abacos cum ſuppoſitis ad aquas excipiendas immũdas conchis aureis & argenteis, cum vaſis vinarijs aquarijſque item aureis & argenteis, cũ mir-

Tranſenna

Impluuiũ

Textrinũ in quaq; domo.

rhinis trullis & cantaris: possemus bibliothecas in villis singulis integras repetere. Possemus pauonum turdorumque auiaria, gallinarum columbarumque milia ostrearia, piscinas dicere. Sed cũ ea vnusquisque ex superioribus sumpta facile possit ædium & villarum partibus applicare, desinemus: propositoque nihilominus villarum magnificentiæ, & priscorum magnitudinis opum intendentes, mirum dicimus, omnium fuisse in ea re maximum, ciues Romanos etiam mediocris census non ternas modo, aut quaternas huiusmodi villas, sed multo plures habuisse. Verrẽ enim satis innuit Cicero triginta habuisse villas, in quas lectos, fulcra, supellectilem, & ornamenta Siciliæ furtis & rapinis aduecta, perduxerit. Nec vero emisse eas post contractas, tanta rapina diuitias Verrem satis constare credimus, quãdo earum coemptionem villarum a Cicerone obijci non videmus. M. Cælium cuius causam M. Cicero perorauit, paucarum diuitiarum fuisse, qui eam perlegit orationem, intelliget: & tamen Cicero in confutatione sic habet. Sumptus vnius generis obiectus est, habitationibus triginta milium dixistis habitare. Et ipsum Ciceronem, qui nunquam diues inter Romanos ciues sit habitus (licet per calumniam Salustius id obijciat) duodeuiginti habuisse villas, nos curis aliquando liberiores, in epistolis ad Atticum collegisse meminimus, sed eas quæ nũc memoriæ occurrerint referemus. Tusculanam, in qua nunc decimo ab vrbe miliario cryptæ ferratæ Græcum extat monasterium. Lanuuinam, cuius oppidi, nũc summi viri Prosperi cardinalis Colũ-

De villis.

Villæ Ciceronis.

næ,& si publicum erat Romani populi municipium, agros murænarum familia inde oriunda, maiori ex parte possidebat. Habuit ad Asturam nũc Antonij Columnæ vrbis præfecti arcem, villam Asturicensem. Habuit ad idem inferi maris littus Phormianã, cuius vestigia apud Molas amœnissimum Gaietę vicum inspexisse lætamur. Habuit Puteolanã, in qua Hadrianus imperator obijt. Habuit Alsiensem nobis incognitam. Fuitq; illi omnium gratissima Arpinas paterna, cuius in legũ Dialogo meminit. Fuit & Arcanũ nunc Arce oppidũ Cassinati propinquũ, in quo Quinto fratri cõmuni viridaria, id est colles arduos omnino steriles,& sola gratos viriditate, fratri emisse alicubi in epistolis scribit. Fuit & Põpeianũ, vbi nunc paulo plus minus duodecimo a Neapoli miliario sanctæ Mariæ annũciatæ vico est appellatio. ad ipsasq; villas cũ sæpenumero Ciceronem iuisse legamus, nunq̃ aliquid detulit supellectilis, aut librorum, vt quod supra iurecõsulti indicant, omnes pariter bene instructas tenuisse videatur. & nunq̃ pauciores triginta libertos seruosq; Cicero iter faciens duxit, cũ aliquando vxorem & liberos trahẽs plurimos ipse,& leuis superbaq; vxor Terentia ancillarũ cohortem habuerit, quæ illi in patriam reuocato, cũ curribus sexdecim Brundusiũ vsq; obuia fuit. In oratione etiã Miloniana Cicero, quem mediocris cẽsus ciues comitatũ in villam ituri ducerent, satis sic ostendit. Milo qui nunq̃, tũ casu pueros symphoniacos vxoris duxerat, & ancillarũ greges: ille qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem. Asconius

vero Pedianus in eandem orationem, comitum quos ciues Romani in villas ducerent numerum sic indicat. Milo rheda vehebatur, cum vxore Fausta L. Syllæ dictatoris filia, & M. Fusio familiare suo. Sequebatur eos magnum seruorum agmen, inter quos gladiatores quoq; erant, ex quibus duo voti. Vnde Cicero eodem loco. Cum hic Milo cum vxore veheretur in rheda penulatus, magno cum impedimento, ac muliebri & delicato ancillarũ puerorumq; comitatu. Et Quintus Cicero frater Marco fratre opibus tenuior, qualem villam sibi parari fecerit in Arcano, nũc arce oppidulo Cassinati propinquo, ostẽdit ipsius Marci Ciceronis epistola, cuius particulas hic excerpam. In Arcano ad quintũ idus sep. aquam quã ibi ducebant, non longe a villa belle sane fluentẽ vidi: nihil ei restabat præter balnearia, & ambulationem, & auiarium. Summam dignitatem pauimenta porticus habent, quod mihi deniq; apparuit, postq̃ & ipsa tota patent, & columnæ politæ sunt. cameras quasdam non probaui, mutariq; iussi: quo loco te in porticu scribere aiunt, vt atriolum fiat. Equidem hoc quod melius intelligo, affirmo, mirifica suauitate te villam habiturum, piscina & salientibus aquis, additis palęstra & silua viridicata. Quanq̃ ea villa quæ nunc est, tanquam philosophia videtur esse, quæ obiurget cæterarum villarum insaniam. Habes de rebus rusticis vrbanam expositionem. Expolitiones vtriusque nostrum sunt in manibus, sed tua ad perfectum. Plinius autem orator, homo ex Como, vir Romæ alienigena, quid villarum habuerit, ab ipso audiamus. Cum enim villam quæ si-

bi erat in Thuſcis,deſcripſiſſet Apollinari ſuo,ſic ad finem epiſtolæ habet. Habes cauſas cur ego Thuſcos meos Thuſculanis,Preneſtinis,Tiburtinis prępona meis.& in alia epiſtola Romanó. Ego ad Larium lacum.huius in littore plures villæ meæ : ſed duæ vt maxime delectant,ita exercent . altera impoſita ſaxis more Baiano lacum proſpicit, altera æque more Baiano lacum tangit.Sed erũt qui Milonem,Clodium,Ciceronem ac Quintum fratrem, Plinium & Verrem inter opulentiſſimos, non inter mediocris cenſus ciues Romanos adnumerari velint:ijſque reſpondemus M.Craſſum dicere ſolitum fuiſſe, non eſſe diuitem qui exercitum ex proprio alere non poſſet,ſicut ipſum potuiſſe conſtabat.vt pariter diuites eſſe dicamus Dolobellam, in cuius epiſtola ad Senatum P.Q.R.ſcripta videmus eum dicere,exercitum liberalitate ſua ſuſtentatum bene habere.ſicut & Brutos & Caſſios aliquandiu ſuſtentaſſe conſtat. Diuites etiam illi erant, per quorum agros Annęus Seneca bina aut terna flumina a ſũmo Apenino in mare ſcribit diſcurriſſe.Diuites & illi erant,quos Tyberius Gracchus in Hiſpaniam iturus,cum per Italiam iter faceret,vidiſſe deplorat,ſena,ſeptena & plura ſeruorum milia in agris habere : quãobrem ſui exterminij legem Agrariam ferre conſtituit. Iam L. Lucullum,& Cn.Pompeiũ ditiſſimos fuiſſe nullus addubitauerit,qui legerit Lucullum a Pompeio & Cicerone Xerxem togatum fuiſſe appellatum,qui minimã ob delectatiunculam montes in Puteolano ad nũc Agnanũ perfoderet. & Demetrium Pompeij libertum in Aſiam ad vil-

M.Craſſi dictum.

Qui diuites fuerint in vrbe Roma.

L.Lucull

L.Lucullꝰ ditiſſimus.

Demetrius Pompei libertus.

las,agros,& cæteras diuitiarũ suarum partes inspiciendas euntem,tantum in comitatu habuisse apparatum, vt regibus nostri temporis æquiparari potuerit. Cui omnes Asiæ populi potiusquã Catoni longo itinere obuij procedebãt. Iam tandem priscam ædificiorum vrbis Romę magnificentiam,splendorem,ornatum,quod in re exinanita fieri potuit,iam ciuium illa inhabitantiũ diuitias,lautitiã,ingẽtes exquisitissimosq; apparatus,nõ parua ex parte credimus ostendisse. velim itaque nunc mecum sint qui fornices & cameras,qui antra,qui fundamẽta,sub vineis,sub ipsis ecclesijs,& ciuium nostri tẽporis domibus ac casis intra vrbis mœnia,& vbiq; in circuitu extantia inspiciant & contẽplentur. Velim esse qui ad omnes vias consulares,Aureliam in Hetrurię maritimis Pisas versus,Cassiam ad Sutrium,Vetrallam,Viterbiumq; & Vulsinenses,Flaminiam per Narniam,meuaniam,fulgineum,nuceriam , callium,fanum fortunæ,pisaurum & ariminũ, Per latinam ac lauicanum nunc valmontonũ,& nũc campaniam vsque in casinatem sancti Germani saltum,per appiam albæ ariciæq; ruinas,& muros pontinæ olim paludis pontes,a nymphis ad terracinam,inde per fundos itrum , molas,suessam,& medium stellatẽ campũ vsq; brundusiũ, inde transuerso itinere per atellam nunc aduersam,puteolos, & circum Baianum olim sinum, nunc tripergule balneas vsq; cumas. Vel m itaq; esse qui ædificia alicubi ad dictas vias semiintegra,aut quod certius est, ingẽtes stupẽdasq; eorum ruinas mecum inuisat. pauimenta inspiciat, lithostrota vermiculata & scalpturata , piscinas

alicubi,ostrearia, ferarũ auiumq; aut leporaria, aut claustra, ita inter rubos vepres & spinas apparentia,vt facile sit futurum ea paruo negotio, paruaq; impensa vsui prisco reddi. Isq; diligens nostræ huiusmodi indagationis socius cũ nostra etiam hæc quæ hoc collegimus libro,legerit,negare audeat,illi⁹ ea populi fuisse Romani,in quo omnes auro & argento, ac totius orbis præda quæsitis opibus abundauerint,adeo vt nõ solum patricij & equestris ordinis viri, non solum plæbeij in tribubus centurijs censuq; ascripti domũ in vrbe & villas denas pluresve habuerint ornatissimas,ac sumptuosissime paratas,sed liberti & libertini generis infiniti,similibus in vrbe in suburbanisq; & per Italiã omnẽ extraq; eã ædibus ornati fuerint. Scribit Suetonius Trãquillus Cęsarem perpetuũ dictatorẽ,vt gratiã multis alijs largitionibus lenocinijsq; quæsitam, nouo item modo aucuparetur,viginti milibus Romanis ciuibus,quibus terni aut plures essent nati,campũ Stellatem campani agri maximã melioremque partem æquis portionibus diuisisse, donũ certe eximiũ,in quo plurima & opulẽtissima sint etiã nũc castella,Ceanum,Talenum,& alia,prout in Italia ostendimus illustrata: feceruntq; tanti id munus,qui acceperant Romani ciues,vt tanquã vna sodalitas inde effecti, pro cõmuni omnibus elogio ac titulo in monumentis se singuli Stellates inscripserint. Vidimusque nostro indicante Octauiano Vbaldino nõ minus optimo quàm nobilitate insigni,quẽ pręclarus princeps Federicus Feretrensis vnicum habet germanũ fratrem, ad quatuor pyramides sepulchrorũ vrbini esse mar-

Cãpus stellates diuisus a Cęsare ciuibus.

moreas, in quibus ſingulis diuerſi ciues Romani ſuis functorũ militiæ munerum titulis, ſtellatem literis maiuſculis elegantibus quiſque addiderat. Ex eo itaq; ingenti ciuium numero vndeuiginti milia ſtellates ternis aut pluribus aucti filijs ſeligi potuerunt: totidem aut plura milia tribus pauciores aut nullos habentium natos ſumi potuiſſent: & hæc viginti milia ex ciuium corpore vrbi incluſo ſumpta fuiſſe non dubitamus. Satiſq; ſuperius in Reipu. adminiſtrationis partibus oſtendiſſe meminimus, plures Italiam, plurimos cęteras imperij prouincias ipſa vrbe ciues Romanos & milites habuiſſe. Digreſſi nuper fuimus a propoſito, vt quod libri huius initio propoſuimus, & Franciſco noſtro Barbaro oſtẽdendum nos diximus fuiſſe pollicitos, cũ fœnore exſoluamus, Nõ ſolum viginti, ſed multo plura ciuium milia fuiſſe priſcis tẽporibus Romę, qui ædium ſupellectilis familię & apparatus omnis ſplendore lautitia atq; luxuria noſtros omnes huius temporis vrbium & oppidorum ciues longe ſuperauerint. ſed iam vnde ab inſtituto abiuim⁹ reuertamur. Multa ſuperius virorum cuiuſlibet ætatis cõſuetudines moreſq;, multa ædium & villarum opulentiam, magnificentiã, & ſplendorem oſtendentia diximus, quæ mulieribus quoq; potuerũt eſſe cõmunia. Nunc aliqua eis accõmodata ſolis cũ attigerimus, alia etiã per eã occaſionẽ ſcribemus, quæ viris quoq; fuere cõmunia. Nihil vero magis propriũ, nihil mulieri maius aut decentius quàm pudicitia, de qua quid ſenſerint curauerintq; priſci, primũ à Liuio audiamus. is libro decimo ſic habet, Certamen in ſacello Pudicitiæ patriciæ

Nihil mulieri decentius pudicitia.

De pudicitia.

quæ in foro boario est, inter matronas ortũ. Virginiam Auli filiam, patre plæbeio, nuptam L. Volumnio consuli, matronæ sacris arcuerunt. in vico longo vbi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, extruxit, arãq; ibi posuit Pudicitiæ plębeię. Et Plinius, Pudicissima fœmina matronarũ sententia Sulpitia Paterculi filia, vxor Fuluij Flacci, electa senatusconsulto, quæ sacrũ Veneris ex Sibyllinis libris dedicaret. & ad pudicitiam per moderationẽ vitæ conseruandã scribit Plutarchus in problematib9, quod supra sumptũ a M. Catone retulim9, mulieres cognatos ore osculatas fuisse, cũ ijs vini vsus esset interdictus, idcirco, ne bibentes laterent, sed domesticorũ congressu redarguerentur. Et Aulus Gellius, mulieres Romę & in Latio abstemię vixerunt, institutũq; vt cognatis osculum ferrent reprehendendi causa, vt odor indicium faceret si bibissent. honorq; semper mulieribus pro virtute est habitus, qui tamẽ maximus inchoauit in Veturia matre & Volumnia vxore Coriolani, a quo cum impetrassent vt rediret in Volscos, Senatusconsulto honores decreti mulieribus, vt cederent eis semita viri, auroq; illæ vterentur & purpura. Nec paruus est honor quẽ mulieribus tributum tradit Vlpianus de senatorib9: clarissimarũ enim inquit, personarum appellatione continentur fœminæ clarissimis personis: clarissimarũ quoq; fœminarum nomine, senatorum filię, nisi quæ viros clarissimos sortitæ sunt, non habentur. Fœminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt. tandiu igitur clarissima fœmina erit, quam diu senatori nupta est, vel clarissimo, vel separata ab

Honores mulieribus provirtute.

eo alij inferioris dignitatis nõ nupsit. Sed nuptæ prius consulari viro, impetrare solent a principe (quanuis perraro) vt nuptæ minoris dignitatis viro, nihilominus in consulari maneant dignitate: vt scio Antoninum magnum Augustum Iuliæ magnæ cõsobrinæ suæ indulsisse. Possem hoc loco, & multi fortasse faciendum mihi fuisse existimabãt, multarum mulierum laudes attingere, sed paucis breuitati consulturus ero contentus.

Porcia Bruti.

Porcia Bruti vxor, Catonis filia, cultro coxam vulnerauit, vt constãtiam fortitudinemq; experiretur.

Zenobia.

Zenobiã scribit Trebellius Pollio, Odenati Palmyrenorum principis vxorem, multorũ sententijs forti marito fortiorem fuisse, mulierẽ omnium nobilissimã & speciosissimam.

Victorina.

Victorinamq; dictam castrorum matrem, vbi filium & nepotẽ vidit occisos, Posthumiũ Lollianum & maritum hortatam fuisse, & iuuisse ad imperium, quod & ipsa in Germanis gessit.

De punitiõe in mulieres vesanas habita.

Nec fuit minor aliquando priscis, mulierum vesaniæ atq; impudicitiæ punitionis, quàm honoris virtutibus habendi, diligentia. Fabium Gurgitem scribit in decimo Liuius, aliquot matronas a populo stupri dãnatas pecunia mulctasse, ex quo mulctatitio ære Veneris ædem, quæ prope circũ est, faciendam curauit. Claudia cum eius carpẽtum frequenti populo via progredi nequiret, vt frater reuiuisceret optauit, & verbo postulauit, qui classe apud Siciliam perdita, populum rarefecit, damnataq; graui mulcta est. Tiberius princeps matronas prostratæ pudicitiæ quibus accusator publicus deesset, vt propinqui maiorum more de communi sententia cohercerent, author fuit. Et

Domitianus Imperator probrosis fœminis lecticæ vsum ademit, iusque capiendi legata hęreditatesq;. & Alexãder Seuerus Imperator mulieres infames, quarum numerum magnũ reperit, puniri iussit. Alia nunc in moribus & cõsuetudinibus, reliqua est pars vestium, cuius verbi multiplex significatũ esse videmus. Festus enim sic habet. Vestis generaliter dicitur stragula, forensis, muliebris. Vestimẽtũ pars aliqua, vt pallium, tunica, penula. Sed Vlpianus de legatis tractans latius exponit. Vestimentorũ sunt omnia lanea, lineaq;, vel sericea, vel bombicina, quæ induendi, pręcingendi, amiciendi, insternendi, accubandiq; causa parata sunt, & quæ his accessionis iure cedunt, quæ sunt institæ, picturæ, clauiq; qui vestibus insuuntur. Vestimẽta omnia, aut virilia sunt, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria. Virilia sunt quę ipsius patrisfamilias causa parata sunt, veluti togæ & tunicæ. de quibus sic habet Asconius in oratione pro M. Scauro, Cato prætor iudicium, quia ætate grauabatur, sine tunica exercuit. campestre sub toga cinctus in forum quoq; descendebat, iusq; dicebat, idque repererat vetere consuetudine, quia statuæ Romuli in foro & in rostris Camilli fuerunt togatæ, sine tunicis. Palliola, vestimenta stragula, amphicipe & saga & reliqua similia puerilia sunt, quæ ad nullum alium vsum pertinẽt, nisi puerilem, veluti togę, prętextę, aliculę, chlamydes, pallia, quæ filijs nostris cõparamus. Muliebria sunt quę matrisfamilias causa comparata sunt, quibus vir non facile vti potest sine vituperatione, veluti stolæ, pallia, capitia, zonæ, mitra quæ magis

De veste. Vestis. Vestimẽtũ. Vestimẽta virilia. Vestimẽta puerilia. Vestimẽta muliebria.

tegendi capitis q̃ ornandi cauſa eſt comparata, plagulę,penulæ,pallium,veſtes,& reliqua huiuſmodi,quibus ſine reprehenſione vel vir vel vxor vtatur. Et de toga & ſtola ſic habet in Philippicorum ſecũdo Cicero in Antonium dicẽs,:Sumpſiſti virilem togam,quam ſtatim muliebrẽ ſtolam reddidiſti.Familiaria ſunt,ſicut ſaga,tunicę, penulæ,lintea,veſtimenta ſtragula, & cætera ſimilia.veſtis etiã ex pellibus conſtabit, item pelles caprinæ & agninæ veſtis erunt, cum & tunicas & ſtragulas pelliceas nonnulli habeant. Argumento ſunt etiã nationes quędam,veluti Sarmatarum,quę pellibus teguntur.Ariſto etiã coactilia veſti cedere ait, & tegumẽta ſubſelliorum vice margaritarũ. Tapeta veſti cedunt, quæ aut ſterni aut inniti ſolent: ſed ſtragulas & baſionica quæ equis inſterni ſolent,non puto veſtis eſſe. faſciæ cinctiles,peduleſq; & impilea veſtis loco ſunt,quia partem corporis veſtiunt.alia cauſa odonum,quia vſum calceamentorũ pręſtant.Ceruicalia quoq; veſtis nomine continentur, & culcitræ etiam veſtis erunt. Et Caliſtus ſcribit veſtis appellatione,tam virilis,quàm muliebris, & ſcænica,etiam ſi tragica veſtis aut citharœdica ſit,continetur.Veſtium vero vocabula particulariter exponi, ideo ſuperfluum, & ſimul impoſſibile dicimus, quia eorum quibus noſtra ætate vnaquæq; vtitur ciuitas,vocabula ſatis ſciri nequeunt. Nam ſingulo fermè decẽnio ſingulis in ciuitatibus mutatas fuiſſe cum nominibus formas vidimus. Tamen vt priſcorũ induendi morem qui apud ſcriptores inuenitur,noſtri intelligant,aliqua afferemus.M. Varro. Tunica a tuen-

Veſtimẽta familiaria.

Tunica.

do corpora, toga a tegendo. Cinctus virorũ, cingulum mulierum. Asconius Pedianus secunda actione in Verrem. Toga communis habitus fuit & marium & fœminarum, sed prætexta honestorum, toga viliorum, quod etiam in mulieribus seruatur. Nonius. Tunica vestimentum sine manicis. ideo Virgilius exprobrans. Et tunicæ manicas. Et infra, Toga nõ solum viri, sed & mulieres vtebantur, quanq̃ virorum etiam publicæ necessitatis indumentum fuit. Suetonius de Augusto. Habitum vestitũq; pristinum reducere studuit: ac visa quondam pro concione penulatorum turba, indignabundus & clamitans, En ait Romanos rerum dominos, gẽtemq; togatam. Negotiũ ædilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro circoq;, nec nisi positis lacinijs togatum cõsistere. Et Hadrianus senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse iussit: nisi a cœna reuerterentur. Ipse cũ in Italia esset, semper togatus incessit. M. q; Antoninus philosophus ingressus per Brundusium Italiam, togam sumpsit, & milites sumere iussit. nec vnquã milites in Italia sub eo non togati fuere. Seuerum Aphrũ refert Capitolinus, cum rogatus ad cœnam imperatoriã palliatus venisset, qui togatus venire debuisset, togam præsidiariam ipsius imperatoris accepisse. apud eundem Capitolinum est epistola. Imperator Commodus Clodio Albino salutem, & cætera, Vt tibi insigne aliquod imperatoriæ maiestatis accedat, habebis vtendi coccinei pallij facultatẽ, sed purpuram sine auro. & Plinius orator Pręsenti. Quousq; calcei nusquam, toga feriata. Calceiq; verbi expositionem

Toga. Cinctus. Cingulum. Calceus.

alio tactam tangendamque loco libet repetere, quia hic a Plinio melius a suo contrario apparet. Sicut enim toga omnium fuit vestiũ longissima, ita calceus erat breuissimus. vnde milites in prælium ituri, cum saga & breuia sumpserant indumenta, calceati dicebantur. Penula vestis quam supra tunicam accipimus. Stola quæ omne corpus tegeret. palla honestæ mulieris vestimentũ, hoc est tunicæ pallium. Paludamentum vestis quæ postea dicta est chlamys. Prætexta insigne Romanũ, quod supra tunicas honorati quiq; sumunt. Calantica tegmen capitis muliebre. Aulæa genus vestis peregrinum, plagæ grande linteum. Tegmen quod postea dictũ est fascia breuis, virginalem horrorem cohibens papillarum. Abolla vestis militaris. Sagum militare vestimẽtum. Regilla diminutiua vestis. Ralla dicta a raritate. Rica quæ & sudarium. Cæsitium linteolum purum & candidum. Indusium, quod corpori magis adhæret vestimẽtum. Patagium aureus ornatus vesti additus. Supparum linteum femorale vsq; ad talos pendens. Exoticum peregrinũ. Mollicina vestis a mollitie dicta. Amphitapę vestes villos vtrinq; habentes. Læna vestimentum militare quod super omnia vestimena sumitur. Carbasus pallium quod amiciũtur, aut sericeum, aut lino tenui. Limbus muliebre vestimentum, quod purpuram in imo habet. Flammeum tegmen quo capita matronæ tegũt, Recinium palliolum fœmineum breue, quo mulieres in aduersis ac luctibus vtuntur. Nam cum omnem vestitum delicatiorem & luxuriosum ponunt, recinia sumunt. Tapetæ & culcitra sunt notissima. Su-

Penula. Stola. Palla. Paludamẽtum. Prætexta. Calantica. Auiga, Plagæ. Ralla. Tegmen. Rica Abolla. Cęsitium. Sagum. Indusium. Regilla. Patagium. Mollicina. Supparum. Læna. Amphitapæ. Carbasus. Limbus. Flammeũ. Recinium.

bucula vestis intermedia: Capitia capitis tegmẽ. Encimbomata & barnacides genera vestiũ puellarium. Barnacidæ quas nunc guarnacias dicũt. Diuersitas vero colorũ in vestibus fuit diuersis rationibus & temporibus. Cicero in Vatinium testem, togam pullam fuisse atram & nigram, & qua in funeribus esset vsus, sic ostendit. Atq; etiam illud a te scire cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, vt in epulo Q. Arij familiaris mei cum toga pulla accumberes? quem vnq̃ videris? quem audieris? quo exemplo, quo more feceris? Quis vnq̃ cœnauit atratus? Ita enim illud epulum fuisse funebre, vt munus sit funeris, epulæ quidem ipsæ dignitatis. Sed omitto epulum P. R. festum diem argento, & veste omni apparatu ornatuq; visendo: Quis vnquam in luctu domestico, quis in funere familiari cœnauit cum toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla data est? cum tot hominum milia accũberent, cum ipse epuli dominus Q. Arius albatus esset. Quales vero alij fuerint vestium colores, dicere ex ipsis veteribus possem: sed nostri temporis vocabulis singula eorum reddere non confiderem. Cymatilem enim marinum ceruleumq; dixere, quod nos viride. & Placidus sic habet. Glaucus color interdum pro viridi ponitur, est qui admixtum habet virori alborem. Virgilius glaucas salices & oliuas dixit. Item in hominibus & equis glauci oculi pro splendidis ponuntur. Legimus nõnunquam & maris colorem glaucum: sed tũc quãdo canescit fluctibus. Vnde Glaucus deus maris senior fingitur. Impluuiatus color quasi fumato stillicidio. Caltula crocotulia a croco, nunc

Subucula. Encimbomata. Barnacides. Toga pulla. Cymatilis. Glaucus color. Impluuiatus color. Caltula.

Cærinus. Ferrugo. Croceatus. Ostrineus. Antracinus Murex.

giallo: Cærinum a cæræ colore Ferrugineũ a ferri colore. Ostrineum subrubeum. Murex fuit purpureus, rubens, scarlatum. Croceata crocei coloris vestis, violatia vt nũc. Antracinus niger, a carbone, Græcum. Varro de vita patrũ. Propinquę adolescentulæ etiam antracinis proximo amiculo nigello, capillo demisso sequuntur luctum. Plinius: Colores in veste tres a floribus. A cocco qui rosis micat, nihil aspectu gratius. Amethyston, vt viola prope purpureum. Tertius violæ serotinæ. honor in nuptialibus flammeo fœminis concesso a Græcis, Italia illorum nomen vsurpante. Iam purpuram pretiosissimum fuisse eleganter rubentem constat. Eius originem sic edocet Placidus grãmaticus. Murex cochlea maris ex qua purpura magistratuũ color, de qua Liuius x x x. post M. Catonis verba contra tribunum plæbis legem Oppiam abrogare conatum. Purpura viri vtemur prætextati in magistratib9 & sacerdotijs, liberi nostri prætextis purpura togis vtentur. magistratibus in colonijs in municipijs togæ prætextæ habendæ ius est. nec id vt viui solum habeant tantum insigne, sed etiam vt cum eis cremẽtur mortui. & cum tibi viro liceat purpura in veste stragula vti, matremfamilias tuam purpureum amictum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, q̃ vxor vestita? Sed Vlpianus de legatis, Purpuræ appellatione omnis generis purpuram contineri puto, sed coccũ non cõtinebitur, succinũ & accinũ cõtinebũtur. purpurę etiã appellatione subtegmen factũ contineri nemo dubitat. De veste autem stragula quod habet supra Liuius, aliunde etiam petendũ

Purpura.

Stragula vestis.

est, quod id verbũ male nunc a nostris intelligi videmus. De Tuberonis enĩ facto, qui in funeralibus Scipionis strauerit pelliculis hœdinis lecticulos punicos, sæpe alibi legimus. Et Seneca epistola quartadecẽtesima sic habet. Tuberonis hœdinos lectos cum in publicum sternerentur, hœdinasqꝫ pro stragulis pelles. & licet aliqua superius ad id facientia dicta sunt, vnico in loco abũde facit in eius verbi significatione Vlpianus. Neqꝫ enim dubiũ est, quin stragula vestis sit omne pellium peristroma. In victum ergo vestem accipimus non stragulã, in stratum omnem stragulã vestem. At redeundum est ad mulieres, a quibus de veste tractaturi incepimus. Liuius in superiori oratione Catonis pro lege Oppia conseruanda. Munditię, ornatus & cultus, hęc fœminarum insignia sunt, his gaudent & gloriantur, hunc mũdum muliebrem appellarunt maiores nostri. & Varro, Mundus muliebris dictus a mũditia. Vlpianus de auro & argẽto: Mundus muliebris est quo mulier mundior fit. continetur eo speculum, matellæ, vnguenta, vasa vnguẽtaria. Paulus vult etiam argentũ balneare mundo contineri. Et Põponius: ornamẽta muliebria sunt quibus mulier ornatur, veluti inaures, armillæ, & viriolæ, annuli præter signatorios, aurum, gemmæ, lapilli, vittæ, mitræ, semimitræ, calanticæ, acus cum margarita, reticula, chrochifuntia. Multa & admirãda Plinius de mulierum, & simul virorum ornamentis ponit, quorũ partem dicemus. Vniones digitis suspendere, & binos ac ternos auribus fœminarum gloria est. Crotalia appellant, ceu sono quoqꝫ gaudeant, & collisione ipsa marga-

De mulierũ ornatu. Mundus.

Crotalia.

ritarum. Affectantq; iam & pauperes fœminę licitatorem in publico vnionem esse dictitantes. Quin & pedibus, nec crepidarum tantũ obstragulis, sed totis socculis addunt. neq; enim gestare iã margaritas, nisi calcent, ac per vniones ambulent, satis est. Et longe infra. Brutus in Philippis conquestus est fibulas tribunis fuisse aureas, & tamen eodem tempore mulieres aurum pedibus deferebant, & viri brachijs, quod ab vsu Troianorum est dictum Dardaniũ. habeant fœminę in armillis digitisq; totis, collo, auribus, per has discurrant catenæ circũ latera, & in secreto margaritarum pondera collo dominarũ aureo pendeant, vt sono quoq; vnionum conscientia adsit. Etiam ne pedibus induitur? ex eodemq; est Plinio, Et India & Seres margaritas mittunt, pretij millies cẽtena sestertia annis singulis. Tanto nobis matronarum deliciæ constant. Lolliam Paulinam, quæ fuit C. Principis, ne serio quidem aut solenni ceremoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsaliũ cœna, vidi smaragdis margaritisq; coopertam, alterno textu fulgentibus toto capite, crinib⁹, spiris, auribus, collo monilibus, digitisq;: quæ summa quadringenties sestertiũ colligebat. nec dona prodigi pricipis fuerunt, sed auitæ opes prouinciarum spolijs partæ. Margaritæ circa Syllana tempora cœperũt Romæ esse minutæ, & viles. Post Alexandria victa fuere in frequentem ac promiscuũ vsum. hæc tamen ad hæredem transeunt, sed purpura & conchylia atteruntur, nisi vero purpurarum insania toleranda sit, quia fascibus Romanis, & deûm religioni accõmodant, & in triũphali miscentur

Dardaniũ.

auro. Nos vidimus Messalinam Claudij principis sedente eo ad naualis prælij spectaculum, assidentem, indutam paludamẽto aureo textili sine alia materia. Arsineum dicit Festus esse ornamentum capitis mulieris. & clauata dici aut vestimẽta clauis intexta, aut calceamẽta clauis cõfixa. Monile quandoq; mulierũ ornamentũ, quãdoq; equorum præpendens. Et spinterem armillæ genus quo mulieres vtebantur brachio summo. solisq; fœminis decoram fuisse vestem longe lateq; diffusam ad vlnas cruraq; ab oculis defendendas. Mulieres autem candida veste, & auratis soccis vsas fuisse, Beatus Hieronymus ad Siluinam scribens, sic indicat. Quæ pullam tunicam nigrosq; calceolos, candidæ vestis, & aurati socci depositione sumpsisti. Idemq; in canticis canticorum scribit, ornamentum quod solet virginũ pendere collo, nũcupari Ormuscum. a quo item doctore ad Rusticũ monachum scribente est, In India nasci carbunculum & smaragdum, & margarita candentia, vnionesq; quibus nobilium fœminarũ ardet ambitio. Alia nũc sparsim collecta afferemus, aliquid cõmune cum vestibus habentia: siquidem caput & pedes, sicut & reliquum corpus pariter vestiri proprie dicitur. Fimbria est omnis vestium extremitas. Exomides erant comicorũ vestitus exertis humeris. Læna vestimẽti genus habitus duplicis. Lacerna vestis pars infra capitium: lacinia pars vestimẽti inferior. Lanerum vestimenti genus ex lana succida confectũ. Mullei fuerũt calcei Albanorũ regũ, & post patriciorum, a mulando, id est suendo dicti. Mustricula est machinula ex regulis, in qua calceus

Arsineum. Clauata. Spinter. Vestis candida. Ormusculũ. Fimbria. Exomides. Læna. Lacerna. Lacinia. Lanerum. Calcei mullei. Mustricula

nouus suitur. Ocrem montem confragosum dicebant antiqui. hinc ocreæ dictæ, inæqualiter tuberatæ. Patagium est, quod ad summam tunicã adsui solet. Ricinum omne vestimentum quadratum, vnde riciniati mimi. Ricæ & Riculæ vocãtur parua ricinia, vt palliola ad vsum capitis facta. Supparus vestimentum puellarum lineum, quod & subucula, id est camisia dicitur. Stalagmium genus inaurium. Ecrocolũ pallium tenue meretricum, dictũ a croceo colore. Glomerũ pastorale palliũ. Puluin9 & puluini generis masculi, in neutro puluinaria, puluinus priuati hominis ceruical vel culcitra. Puluinar vero & puluinaria principũ vel regũ, id est lectisternia. Byssinus mulierum delicijs auri pondere vendebatur. Inter hæc vestium totius corporis, & ab ipsis dependentiũ vocabula, alias quoq; consuetudines earum rerum, vsus, & inuentionem simul dicere constitui. Demosthenem inquit Aulus Gellius vestitu, cæteroq; cultu corporis nitido venustoq; nimisq; accurato fuisse, & Hortensium oratorem præter Ciceronem clarissimũ, quem æmuli Dionysiam saltatricem appellarunt, præsertim Torquatus. & viros dicit Gellius Romanos primo sine tunicis toga sola amictos fuisse: postea substrictas & breues tunicas circa humeros desinẽtes habuisse. Certissimumq; videmus pellium suffultura nullos vnquam vsos fuisse Romanos. Augustum enim scribit Suetonius, veste non temere alia q̃ domestica vsum esse, a sorore vxore filia & neptibus confecta, togis neq; restrictis, neque fusis, clauo nec lato, nec angusto, calceamentis altiusculis, vt procerior q̃ erat videretur. hyeme

Patagium. Ricinum. Ricæ. Supparus. Stalagmiũ. Ecrocolum Glomerum Puluinus. Puluinar. Romanis vestes pellibus fultas nõ fuisse.

quaternis cum pingui toga tunicis & subucula, thorace laneo & femoralibus & tibialibus muniebatur. Caligula vero omnium profusissimus pelle nunq̃ & ipse vsus videtur, de quo sic habet etiam Suetonius. Sæpe gemmatas depictasq; penulas manuleatus, & armillatus in publicũ processit. Aliquãdo sericatus, & cycladatus: ac modo in crepidis & cothurnis, modo in speculatoria caliga. nonunq̃ socco muliebri, plerunq; vero aurea barba, fulmen tenens, aut fuscinã, aut caduceum, deorũ insignia: atq; etiam Veneris cultu vsus est. Triũphalem quidem ornatũ etiam ante expeditionem Asiæ gestauit. Binas nostri temporis consuetudines varie intelligi ex priscis video: salutationẽ, quam dignioribus capite detecto facimus, vnam: mulierum gestaminis obtecti capitis, alteram: de quarum vtraq; quid Plutarchus in problematibus senserit, simul audiemus. Deos salutantes caput operiunt. viris autẽ dignitate præditis, & honore dignis si quo casu obuiant, caput aperiunt. In occursu hostium caput velamur, vel ad offensionẽ. amicis & honestis viris obuiã facti, & caput & nos ipsos aperimus. Quod ad deos pertinet, vt eos adorãdo humiliores redderẽtur, aut metuẽtes ne quid ominosum, aut triste inter precandũ alicũ de auribus accideret, idcirco vestẽ ad aurem vsq; attollebãt. Saturno capite aperto immolabatur, tanq̃ veritatis deo: quòd veritas occultari obscurariq; non potest. Saturnusq; ideo veritatis parens dictus est, q͏̃ tempus sit a quo veritas noscitur. Honori quoq; rem diuinam capite aperto faciunt, quia splendidũ quiddã & apertũ est gloria. Filij tecto

Salutatio capite aperto.

Cur Saturno capite aperto immolaretur.

capite parētes efferūt, filię aperto, passis crinib9, ꝙ filij patres tanq̄ deos colunt, filiæ luctu prosequuntur. Mulieribus ne aperto quidem capite omnino esse licebat. Est enim proditum memoriç, Spurium Carbilium primū Romanorū sterilitatis causa vxorē repudiasse. hunc secutus Sulpitius Gallus, idcirco vxori nuncium remisit, ꝙ eam in caput vestem deducere animaduertisset. Idem fecit P. Sempronius, quod eius vxor ludos funebres aperto capite spectasset. Quem capitis aperiendi morem Romanas mulieres ante centesimū annum seruasse satis constat. Quod enim multis ostendisse memini, Omnes mulierum picturæ veteres quas in ciuium ædibus, aut per ecclesias siue ex musiuo siue penicillo & coloribus factas videmus, capite aperto sunt. Is vero albis ex lineis amictus, quo caput nūc, ceruicem & totum cōtegunt corpus, ad funeralia olim institutus fuit: quod supra in principū deificatione ostē dimus.

Ne mulieres aperto essent capite.

Vsum & cōsuetudinē vestiū satis dixisse videmur: aliquarum nunc originem dicemus. Togas rasas, phrygianasq; diui Augusti nouissimis tēporibus cœpisse scribit ex Fenestella Plinius, suntq; quarū nunc etiā est vsus, rasę vocabulum retinentes, & phrygiæ a Pœnis Phrygibus sumptæ, quibus in solo sacerdotali indumento vtuntur. Prætextæ apud Hetruscos teste Liuio originem habuere, & pariter trabeę regium indumentum. Pictas vestes apud Homerū fuisse dicit Plinius, a quibus triūphales sint natæ. nec dubitamus eas picturas acu fuisse factas: acuq; facere Phrygij etiam inuenerūt, quę phrygianæ appellantur, superius dictæ. Aurum intexere primus

Toga rasa & Phrygiana.

Pretextę & trabeæ origo.

Vestes pictæ.

in Asia inuenit Attalus rex, vnde nomen fuit Attalicis, nunc Brochatis. Colores diuersos picturæ intexere, Babylon maxime celebrauit, & nomẽ imposuit Babylonicum, quod ab Attrebato Galliarum ciuitate Aratium vulgare nomen nũc obtinet. Plurimis vero licijs intexere, quę polymita appellant, Alexandria instituit, seruantq; nũc nomen etiam, & si multis in Italia ciuitatibus intexuntur. Aratiorũ vero siue Babyloniorũ mirabilem impensam dicit Plinius, quum sic ait, Metellus Scipioni triclinaria Babylonica sestertium octingentis milibus venisse, iam tunc posuit in capitalib⁹ criminib⁹, quę Neroni principi quadringentis milibus sestertiũ nuper stetere. Et vt mores circa cultũ prosequamur, Plutarchus scribit, eos qui nobilitate videbãtur præstare, lunulas in calceis tulisse: signũ esse dicẽtes eius quæ in luna esse dicitur habitationis, & quod post mortem animi rursus lunã sub pedibus habebunt: vel superbos homines admonentes rerũ humanarũ instabilitatis, cuius rei luna exẽplo sit, quæ ab obscuro in lumen, inde in obscurũ redit. Et ad cultũ est barbã radere: de quo vsu sic habet Plinius. Tõsoribus Romæ tardior fuit vsus. In Italiam ex Sicilia venere post Romã cõditam anno CCCCLIIII, adducente P. Ticinio Mena, teste Varrone. primus omniũ radi quotidie instituit Aphricanus, secundus Augustus. Et Aulus Gellius barbam & genas rasitare vsos fuisse Romanos ante quingentesimũ annum tradit. P. Scipio Pauli filius cum dies sibi dicta esset a Claudio Asello tribuno plebis, cui cẽsor equũ ademerat, barbã more solito rasit, & veste nitida est vsus. Inter mores

Attalicæ vestes.

Babylonicæ.

Polymita.

Lunæ in calceis.

Tonsores quãdo primũ Romę.

cõsuetudinesq́ priscas fuisse vult Plinius, aurum sinistra manu bellicæ virtutis insigne delatum, qui & dicit longo tempore senatum nõ habuisse annulum, sed ijs tantũ qui ad exteros ibant, fuisse datum, nec alijs postea licuisse, nisi ijs qui ea causa habuissent. Et suis tẽporibus fuisse moris, annulos ferreos sponsæ mitti sine gẽma. Annulos vero postea promiscui vsus fuisse indicat Cannẽsis clades trium modiorũ. Macrobius in Saturnalibus scribit, veteres nõ ornatus sed signãdi causa annulum tulisse, nec plures q̃ vnum habere licuisse, nec nisi libero: in Quintiorũq́ familia aurum nec fœminas quidẽ habere moris fuisse. Annulus autẽ aliquãdiu plebem a senatu diuisit, vt medij equites eo vterentur. & tunica senatum ab equitibus diuidebat. Cur autẽ in digito feratur, qui minimo est proximus, voluisse dicit primos Aegyptios, quia vena a corde in eũ cõtinuata sit digitum. Et Atteius Capito existimauit, quia manus illa & digitus sint minus officiosi. Iulius Capitolin⁹ est author Maximinũ imperatorẽ vastę magnitudinis & feritatis hominẽ, vxoris dextrocherio vsum fuisse ꝓ annulo. Erat enim dextrocheriũ muliebre brachiorũ ornamentũ, quod ex auro in annuli lati formã gemmis preciosissimis integebatur. Vestium quoque & totius corporis ornamentorũ partẽ claudat mutatio vestis, quã difficillimis siue publicis siue priuatis rebus fieri mos fuit. Liuius quarto septuagesimo. Cn. Pompeius Strabo bello sociali Picẽtes fudit, & Asculũ obsedit: ꝓpter quã victoriã Romę prętexta & alia magistratuũ ornamenta prius mutata, sunt resumpta. Et Cicero in oratione in Pisonem. Cũ

Annulorũ vsus.

Anul⁹ sponsæ ferreus & sine gẽma.

Dextrocherium.

Mutatio vestium.

ſenatus frequens luctum & dolorem ſuum veſtis mutatione declarandum cenſuiſſet. Item Cicero in oratione pro P. Sextio: Senatus frequens veſtẽ pro mea ſalute mutãdam cenſuit. Reliquũ eſt nobis in conſuetudinum morumq; priſci ſtantis imperij Romanorũ obſeruantia, incedendi, pręſertim petito aliũde auxilio, per vrbes & itinera, formã oſtendere: quam videmus nedum a noſtra præſentis ſeculi, ſed præteritorum longe ſeculorum conſuetudine diuerſiſſimã fuiſſe: temporum tamen in primis habenda eſt ratio. Aliter enim parua & exili, aliter aucta & opulenta, aliter libera & ſimul caſta, aliter principum faſtu & ſimul luxu diſſoluta re factitatum eſt. Mulieres enim infra videbimus vehiculis florente Romana re vſas fuiſſe, etiam magis q̃ homines, quæ vt prohiberentur ipſa vectatione, aliquando in ſenatu actum eſt. Vnde notum eſt fœminas quaſq; vrbis præſtantiores Brutorum domũ obſidere auſas, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere volebant, quę lex prohibebat ne mulieres veſtẽ varij coloris, ne plus ſemiunciã auri haberẽt, ne iuncto vehiculo propius vrbem mille paſſus pręterquam ſacrificij cauſa vterentur. Obtinueruntque mulieres abrogari legem, pernicioſo certe exemplo, quia in peius omnia ſunt delapſa. Scribitq; Plutarchus in Problematibus, Carmentis ædem mulieres ędificaſſe, & maxime coluiſſe, quia mulieres vehiculis ſenatuſconſulto prohibitæ, cum poſtea eſſent reſtitutæ, id edificauerũt, quę Euandri mater fuit, Nicoſtrata pri⁹ appellata: & quia ederet oracula carminibus, inde Carmẽta eſt dicta, ob quam & carmina dicta. Quanquam Mar

Fœminæ brutorũ domũ obſederunt.

Lex oppia.

Carmentis ædes a matronis extructa.

Carmina vnde.

cum Catonem censorem scribit in XL Liuius nõ nihil tanto malo remedij adhibuisse. Ornamenta enim, & vestem muliebrem, & vehicula quæ pluris quã quindecim milibus æris essent, in censum referri in rationes iussit. Sed ad rem, præter equos, quorum sub regibus, post libera ciuitate, demũ principibus præsertim florentissimis semper rarus, quandoq; nullus in vrbibus & itinere fuit vsus, sexdecim vectationis modos fuisse inuenimus, forma inter se plurimum differentes. De quorum tamen vsu dicturi, memoramus nõ esse nobis seruatam in bellis consuetudinem sexto dictam libro, repetendam, cum etiam negaturi non simus multos præsertim nobiles in itinere equis quandoq; vsos fuisse. videmus enim ex Liuio Fabium Maximũ qui filio consuli ad Ocriculum obuius fuit, in equo sedisse, quousq; cum descendere filius per lictorem iusserit. Et de M. Catone superiore scribit Seneca epistola tertia de nonagesima. O quantum erat seculi decus, imperatorium, triumphalem, censorium, quodq; super omnia est, Catonem, vno caballo esse contẽtum, & ne toto quidem. partem enim sarcinæ ab vtroq; latere dependentes occupabant. & de altero Catone scribit Plutarchus, cum pedes per Asiam obiret legationem, Demetrio Pompeij liberto obuiasse equitum turma sociato. Ciceroq; in libris de senectute scribit Masinissam cũ equo descendisset, vt iterum ascenderet adduci nõ potuisse. Quem etiam Ciceronem Tironi suo scribere videmus, Equum & mulum Brundusij tibi reliqui. Et in Miloniana eiusdem oratione est. Obuiam fit ei Clodius expedit9 in equo. Et tamẽ

Equorum vsus.

addit,nulla rheda,nullis impedimẽtis,nullis Gręcis comitibus,vt solebat. Sed fuerit hic licet rarus equorũ vsus vsq; ad primorũ ex principibus tempora,Claudiũ Imperatorẽ scribit Suetonius viatores ne per Italię oppida nisi pedib⁹,aut sella,aut lectica transirent,monuisse edicto. Et Iulius Capitolinus scribit M. Antoninum pium in ciuitatibus sederi in equis aut vehiculis prohibuisse edicto. Qua autem ratione vehiculorum consuetudo aut per se ipsam inoleuerit, aut de industria sit introducta, Seneca epistola quintadecima sic ostendit. Gestatio & corpus nõ cõcutit,& studio non officit. possis legere, possis dictare,possis loqui,possis audire,quorum nihil nõ ambulatio vetat. Vnde Cicero ad Atticũ,Hanc epistolam dictaui sedens in rheda. & infra. Capuam proficiscebar hæc scribens. & alia epistola ad eundem,Hoc literarum exaraui egrediens e villa ante lucem. Et Plinius orator Mario de auunculo suo. In itinere quasi solutus curis cæteris,huic vni vacabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus, cuius manus hyeme manicis muniebantur,vt ne cœli quidem asperitas vllum studij tempus eriperet. Sed iam videamus ipsa quindecim vehiculorum vocabula. Arceraque sit primum, de quo vehiculo Asconius. Arcera plaustrum rusticum tectum vndiq;, quasi arca,quo senes & ægroti vectari solent. Cisium vehiculi biroti genus. Vnde Vlpianus locati & conducti, Cisiarius, id est, carrucarius. Arcirinam Festus inquit esse plaustri modici genus, quo homo gestari possit. Benna lingua Gallica genus vehiculi appellatur. Vnde combennones, in

De vehiculorum vsu.

Arcera.

Cisium.

Cisiarius.

Arcirina.

Benna.

Combẽnones.

Canteriũ. eadem benna ſedẽtes. Canterium aliud fuiſſe vehiculum Seneca epiſtola tertiadenonageſima ſic oſtendit, M. Cato cenſorinus, quem e Republica tam fuit naſci quàm Scipionẽ, alter enim cũ hoſtibus noſtris bellum, alter cum moribus geſſit, Octophorum. canterio vehebatur æthiopico. octophorum fuit octo rotarum vehiculum, quo ſolus eſt vſus Caligula, de quo Suetonius: Interdum adeo ſegniter & delicate inceſſit, vt octophoro veheretur, atque appropinquanti in vrbem Verri ſibi vias & conſpergi propter puluerem exigeret. Currũ paſſim per latinos authores inuenimus, quo in ruſticis & alijs neceſſitatibus atque alicubi in bello quandoque fuit vſus. Tamen L. Metellus, qui Palladium incendio eripiens excæcatus eſt, id a ſenatu in honorem habuit, vt curru in ſenatum portaretur. Et Plutarchus de Cæſare, Cum per Italiam Cęſar curru veheretur, ſemper Antoniũ vnà ſecum habuit: cuius ſimilitudinẽ ornatiores habuere carrucæ. Carrucæ. Nam Helius Spartianus de Alexandro Seuero. Carrucas Romæ & rhedas ſenatoribus omnibus vt argẽteas haberent permiſit, intereſſe Romanæ dignitatis putans, vt his tantæ vrbis ſenatores vectarẽtur. Sed rheda quid fuerit, infra dicemus. Pilentum. Pilentũ inquit Feſtus vehiculi genus eſſe quo matronæ vehuntur: ſed idem Petoritũ. videtur eſſe quod petoritum, quod vehiculi verbum quatuor rotarum ab Hiſpanis introductũ, Varro de lingua latina, in conſuetudinẽ ſua & Ciceronis ætate primũ veniſſe dicit, eſtque eius formæ qua noſtri temporis principum Italiæ mulieres vectantur, ita libratũ, vt cõſidentes in puluinis in aëre ſuſpendi agitatę videãtur. de vtroque

Festus, Pilentũ vehiculi genus quo matronæ vehuntur. petoritũ vehiculũ Gallicũ. Alij osce putant dictum, quod hi petora quatuor appellant. quatuor enim habet rotas. hisque duobus parum differentem formã fuisse tenemus. Carpentũ, de quo Cornelius Tacitus. Suum quoque fastigium Agrippina altius extollere, carpento capitolium ingredi, qui mos sacerdotibus & sacris antiquis concessus, veneratione augebat fœminæ, quam Imperatore genitam, sororem eius qui rerum potitus sit, & coniugem & matrem fuisse, vnicum ad hunc diem exemplum est. Morem vero hunc quem Tacitus sacris & sacerdotibus concessum fuisse dicit, Ammianus Marcellinus nostros seruasse Christianos sacerdotes, vt multi q̃ ornatissimi vnico veherentur carpento, scribit. & tamẽ carpento vehebatur Claudia, cũ turbæ eam progredi impedienti, vt frater reuiuisceret optauit: quanquam causa esse potuit de qua in quinto Liuius sic habet, Cum matronæ aurum dedissent pro corona aurea Apollini mittẽda quam vouerat Camillus, senatus gratitudine vsus, matronis concessit, vt pilento ad sacra, & carpentis ad ludos festo & profesto die vterentur. Sella, magistratuum ædilis & prætoris sedes, qua per vrbem ius dicentes comportabantur, quẽadmodum aliquot ex nostri temporis summis pontificibus podagra impeditis, humeris hominũ eam vidimus deferri. Tamen Suetonius Augustum nouam cœpisse consuetudinem dicit: In consulatu pedibus ferè, extra sæpe adoperta sella per publicũ incessit. Burdones item aliud fuerunt vehiculi genus vnico homini ferẽdo idoneum. Et essedum breue

Carpentũ. Burdones. Essedum.

vehiculum rheda minus: birotum, vno homine celeriter aduehendo fuit accommodatũ. Cicero Trebatio in Britannia agenti. Eſſedum aliquod rapias ſuadeo: & ad nos quamprimum recurras. quanquam & id etiam, ſicut alia vehicula, luxuries Romana poſtmodum habuit ornatiſſimũ. Nam Suetonius de Claudio imperatore. Eſſedũ argenteum ſumptuoſe fabricatum, ac venale ad ſigillaria redimi concidique coram imperauit.

Lecticæ forma.

Lectica frequentiſſimum apud priſcos vehiculi genus nobilium virorum ſimul & fœminarum fuit, cuius forma marmore inciſa Romæ in hãc maxime formã extat. Primum haud multũ diſſimile eſt feretro huius tẽporis, quo a decẽ duodecimve hominibus mortuorum corpora in ſepulturam deferuntur. Sed pedes habuit tres ita ſubtus affixos, vt in itinere occulti ſuſpenderentur, & in lecticæ fundum reſupinati dimiſſi eam a terra altiuſculam ſuſtentarent: intectamq; fuiſſe apparet velis, oculos a puluere, & ſole, ac vento ſemper defendentibus: quorum aliqua denſiora frigoribus & pluuia arcendis idonea fuiſſe nõ dubitamus: & partem qui ferebatur, aut totam aperire cũ libuiſſet, facile poterat. erat vero duorũ capax: qua tamẽ vnici vt plurimũ vtebantur. Suetonius de Nerone: Matris ſępe lectica per publicũ ſimul vectus eſt. Ei ſuccollabant deni duodeniq; ſerui, quibus longo in itinere vicariũ in laborem alij ſuccedebant, conficiebanturq; eo vectationis modo, & longa ſimul & inquieta, & & cum libuiſſet accelerata itinera: ſed ills per vrbem agros & oppida frequentior vſus fuit. ſupra eos autem qui ſuccollabant, lecticam fuiſſe dela-

tam, Seneca epiſtola octuageſima ſic indicat. Idem quoq; de iſtis licet omnibus dicas, quos ſupra capita hominum, ſupra quamq; turbam delicatos lectica ſuſpendit. Et idem epiſtola prima trigeſima. Non faciet te beatum turba ſeruorum lecticam tuam per itinera vrbana aut peregrina portantium. Et item Seneca. Quoties occurrit domus ſplendida, cohors culta ſeruorum, lectica formoſis impoſita calonibus, contemno. Vlpianus de legatis tertio, Lecticarij qui ſolũ matremfamilias portabant, continentur legato rerum vxoris cauſa paratarum. Item iumenta, vel lectica, vel ſella, vel burdones. Domitianus imperator probroſis fœminis lecticę vſum ademit. Externos quoque viros alicuius dignitatis lectica, ſicut & Romanos, fuiſſe vſos Cicero ad Atticum ſic indicat: Hic Vedius venit mihi obuiam, cum duobus eſſedis, & rheda equis iuncta, & lectica. Sed iã de rheda videamus, quod communius cæteris vehiculum fuit. erat vero duarum ſemper rotarum, ſed multiplicium quandoque iugorum: qua omnibus etiam abiectiſſimis vti licuit, vt ſolus ornatus quales ea vectarentur, oſtenderet: & multi ſimul ea commode vehebantur, dummodo mularum & equorum iuga adhiberentur oneri ſuffectura. Cicero pro Milone. Cum hic Milo cum vxore veheretur, in rheda penulatus, magno & impedimento ac muliebri, & delicato ancillarum puerorumque comitatu. Mulis vero vſos fuiſſe ad vehicula priſcos, & non equis, vbique inuenio, quod ex parte ſic indicat Seneca tertiadenonageſima epiſtola. Vehiculum in quo poſitus ſum, ruſti-

Rheda.

Mulis vſos antiquos ad vehicula, nõ equis.

cum est: mulæ se viuere ambulando testantur, mulio excalceatus non propter æstatem. Quid mulæ omnes saginatæ, omnes vnius coloris. Et Helius Lampridius de Commodo imperatore. Dedit & vasa aurea,& cum vnguētis alabastra, dedit & vehicula cum mulabus, & mulionibus, & iuncturis argenteis,vt ita a conuiuio redirēt: sed alia q̄ mulos & equos animalia Heliogabalū rhedis & vehiculis iunxisse,sic Lāpridius habet. Canes ingentes quaternos iunxit ad currum, & sic vectatus est:quatuor seruis iunctis ingētibus, processit in publicum:iunxit & leones: Matrem se magnam appellās:iunxit & tygres,Liberum se vocās.habuit gemmata vehicula & aurata.Iūxit & quaternas mulieres, & binas vel ternas ad pimpillum quod est temonis caput,& sic vectatus est,& nudis nudus trahentibus.fecit idem de pueris,cum tunc,vt ante Philippū liceret.Rhedas autem in primis,sed & alia vehicula publice institutum fuisse in vrbe Roma ad portas teneri parata,quæ indigētes dato pretio publice etiam declarato,in prōptu haberēt,constat. Suetonius de Caligula. In Gallia quoq; cum damnatarum sororum ornamenta,supellectilem, & seruos atque etiam liberos immensis pretijs vendidisset, inuitatus lucro:quicquid instrumenti veteris aulæ erat, ab vrbe repetijt: comprehensis ad portandum meritorijs quoque vehiculis, & pistrinensibus iumentis, adeo vt panis Romæ sæpe deficeret,& litigatorum plerique,quòd occurrere absentes ad vadimonium non possent, causa caderent.Et erant rhedę ac vehicula non in vrbe solum,vt supra apparet,meritoria omnium ne-

Pimpillum

Vehicula meritoria.

cessitatibus suffectura, sed per vias consulares ab vrbe Roma vndiqꝫ in quascunqꝫ orbis Romani prouincias ducentes, pretio singulis præfixo, vltra quod nihil pro vectura accipere possent. Capitolin⁹ de M. Antonino philosopho: Dedit pręterea curatoribus regionum ac viarum potestatem, vt vel punirent, vel puniendos ad præfectũ vrbis remitterent eos qui vltra vehicula quicquã ab aliquo exegissent. Quam quidem vehiculorũ vndiqꝫ constitutorum consuetudinem ex parte nos edocet Ioãnis Chrysostomi ad Stagiriũ monachum opus. Chrysostomus nancꝫ vir sanctissimus eloquentissimusqꝫ Stagiriũ monachũ post actam in monasterio multis annis laudabilem vitam, a dæmone correptum, vt cõsolaretur, multis nititur rationibus, exemplisqꝫ virorum item sanctorum, qui multis in hac vita laboribus difficultatibusqꝫ agitati sunt. Inter quæ est de Abraã tam multarum gentium patre, quem multi existimarunt ætatem omnem prospere & tranquille vixisse. Et Chrysostomus præter alia incõmoda, peregrinationẽ eius narrat difficillimã, in qua quidem facile apparet, quanta fuerit differentia regiminis & conditionis prouinciarũ Palestinæ, Chaldæorum & Persarũ regni, quæ temporibus Abrahæ fuit, & earundem prouinciarũ administrationis, quæ per Alexandri Mãmeæ, & Iuliani apostatæ imperatorum tempora erat, quando ipse Chrysostomus hæc scribebat: quo ex Chrysostomi testimonio, nõ magis vehiculorũ de quibus nunc agitur, per Ro. imperij vias dispositio cernitur, q̃ ipsarum prouinciarũ fœlix de quo lõge supra diximus, regimen intelligitur. Sed iam

ipſum audiamus Chryſoſtomũ, qui omiſſis labo ribus, & difficultatibus maximis, quibus Abraã in Perſide agitatus eſt, ſic habet. Verũ iſta quoq; modo omittamus, atq; a peregrinatione ſua or-diamur: illud primum inquirentes diligentius, quanto itineris ſpatio Chaldæorum prouincia a Palæſtina ſeparata eſt, aut quænam viæ illius cõditio fuerit: quo modo ſibi tũc miſceri illi homi-nes potuerint: qui fuerit viuendi atq; conuerſan-di modus. non enim quia facile tunc iuſtus ille obediuit, res etiam continuo facilis exiſtimetur. Nec quoniam cito ac breuiter Moyſes rei geſtæ digeſſit ordinem, opus ipſum breuitatem putes imitatum. Iſta enim dicere & enarrare facillimũ eſt: agere autẽ, laboris difficultatiſq; pleniſſimũ eſt. Viæ igitur iſtius longitudinẽ, locorũq; inter-capedinẽ, diligentius enarrare poſſent, qui inde ad nos progreſſi eſſent. Nos hactenus illorũ qui-dem nemini congreſſi fuimus. Vnum vero ex ijs qui ex citeriore prouincia adueniunt, nacti, cum tempus ab illo inquireremus, quo iter agere co-actus eſſet, triginta & quinque dierum numerũ audiuimus. Et Babylonem quidem ille ſe non vi-diſſe ait, audiſſe tamen ab his qui ibi fuerant, tã-tundem itineris reſtare conficiendum, vt eo per-ueniretur. atque huiuſmodi diſtantia locorum & tunc erat, & modo eſt: porro itineris condi-tio non ea nunc eſt, quæ tunc fuiſſe creditur. Nũc enim & manſionibus perpetuis diſtinctum eſt, & vrbibus ac villis frequentibus ornatum, via-toreſque plurimos offendit, qui illuc proficiſcun-tur: quod non minus ad ſecuritatis rationem va-let, quàm manſiones, vrbes atque villæ: præter-

ea & ex prouincia ciuitatum principes viros, & corporis magnitudine & roboris cunctos excellentes, iaculoque & funda tantum valentes, quantum vel sagittarij sagittis, vel armati pilis, statutis ducibus quibus illi obtemperent constituentes, hoc eis vnicum iniungunt munus, solãque itineris tuendi curam custodiamque permittunt. Ad hæc aliam longe his omnibus diligentiorem curam excogitauere. habitacula enim mille passibus ab inuicem distincta itinere toto fabricantes, nocturnos illic statuere custodes: per illorum labores & vigilias maximum cõtra latronũ impetus munimen viatoribus constituentes. Tunc vero nihil horum erat, nõ villæ perpetuæ, non vrbes, non discretæ dierum singulorũ mansiones, non crebra diuersoria, non commeantium vestigia, nõ aliquid deniq; huiusmodi. Licet nũc omittere semitæ asperitatem, aerisq; inęqualitatem, quæ, & si desint alia, per se viatoribus sunt molestissima. Testes mihi sunt, qui cum vehiculis iumentisq; inuehantur, ne sic quidem consueta itinera audent incedere, nisi ea prius strata lapide viderint, foueasque impleuerint, atq; cũcta complanauerint. Cæterum tunc, inhabitabili nunc regione, erat via illa desertior, ipsisq; montibus & collibus asperior, præruptisque omnibus & præcipitijs periculosior. Nõdum id quod esse omnium grauissimũ duxi, quo pacto barbaris ferisq; nationibus nouus semper hospes iũgebatur, intelligo. Hoc enim maiora illi ac difficiliora in dies negotia prębebat, cũ omnes tũc per gẽtes, imò, vt verius loquar, per ciuitates diuisi essent, atq; separati. neq; enĩ sicuti nũc in maxima

orbis parte fieri cernas, vni imperio, vniuſq; ditioni mortales omnes ſeruiebant, eiſdemq; gubernabãtur legibus: ſed veluti corpus vnum in multa membra conciſum, ita hominum genus diſperſum erat atq; diſſipatum: hoſteſq; ex hoſtibus iuſtus ille Abraam mutare in dies cogebatur, & antequam priores fugeret, rurſus in alios incidere, cum alibi quidem confuſe plurimi dominarentur, alibi nullus dominationis ordo ſeruaretur. Sed iã ſatis multa de moribus priſcorum & conſuetudinibus, ſeu publicis, ſeu priuatis: ſatis multa item ſuperius dicta ſunt de religione, & de Reipublicæ adminiſtratione, atque etiam de militia. Ad decimam vltimamq; partem, Triũphos, noſtri operis titulum decuſq;, veniendum eſt.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER DECIMVS.

TRIVMPHOS ROMAnorũ deſcribere, ac vnũ in locum congerere aggreſſus, duo eorum tanquam preludia, minoris ſcilicet, dignitatis & gloriæ alios honores victoribus datos, prius referam, Ouationẽ, & Tro-
Ouatio vnde. phæũ. Ouatioq; ordine prima, verbi vim ab ohe gaudentium interiectione originem habet, vt dicta ſit quaſi ohatio. Iuuenalis de Horatio. Satur

est cum dicit Horatius, ohe. Et Festus Pompeius ouantes dicit lætātes, ab eo clamore dictos, quē faciunt redeuntes ex pugna, geminata oo litera. Et Aulus Gellius sic habet: Ouandi ratio & causa, cum bella non rite, neq; cum iusto hoste gesta sunt, aut hostiū nomen humile, & non idoneū, vt seruorum, piratarum: aut deditio solito citius facta, aut incruenta victoria. Ingrediebantur vrbē pedibus, sequentibus eos, non militibus, sed vniuerso senatu. Et oualem coronam supra ostendimus fuisse myrteam, quam habebant qui ouantes introibant, cum bella non erant indicta, aut sine sanguine. Liuius XXVI. Tribu. plæbis ex autoritate senatus ad populum tulerunt, vt M. Marcello qua die vrbem ouans iniret, imperium esset: pridie quàm vrbem iniret, in monte Albano triumphauit, inde ouans multam præ se prędam in vrbem intulit, cum simulacro captarum Syracusarum: catapultę, ballistæq;, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnę, regiæq; opulentiæ ornamenta, argenti ærisq; fabrefacta vasa, alia supellex, pretiosaq;, vestis, & multa nobilia signa, quib⁹ inter primas Græciæ vrbes Syracusæ ornatæ fuerant. punicæ quoq; victorię signum: octo ducti elephāti: & nō minimum fuere spectaculum, cum coronis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus, quorū alter introitum in Syracusas, alter in arcem dederat. Et Suetonius de Augusto: Bis ouās ingressus est vrbem, post Philippense, & rursus post Siculum bellum. Et de Tyberio idem: Ob res bene gestas in Gallijs ouans vrbē curru ingressus est, primus vt ferunt, triumphalibus ornamētis honoratus,

Corona oualis myrtea.

M. Marcello ouatio.

nouo nec cuipiã alteri tributo genere honoris. Liuius in quarto. Quinto Capitolino filio Capitolini, Equis fusis triumphus negatus : ouans vrbem ingressus est. & infra, Publius Valerius consul arce Caruentana recuperata, vrbem ouans introijt. & infra. Valerius Potiti⁹ cõsul deuictis in Algido Equis triũphauit. & libro quinto. Manlius capitolinus consul ouans ingressus est. & in libro septimo, Fabius repulsis a porta Collina Gallis, Tiburtibus vastatis, ouans vrbem ingressus est. Tertio item & trigesimo libro, Aelius ob rem faciliter in Hispania gestam, ouans in vrbem ingressus est. & quinto trigesimo, M. Fuluius Nobilior, qui biennio ante prætor in Hispaniã profectus est, ouans vrbem ingressus est. Trophęum Gręcam habet originem a τροπη quod cõuersionem latine significat. primi enim Græci eo vocabulo vsi, suos qui hostem nulla aut parua cõmissa cæde conuertissent in fugam, in hunc maxime modum honorarũt. Arboris quę in loco esset, ramis paululum supra stipitem succisis, scuta, galeas, thoraces, loricas, & alia q̃ fugiẽs reliquisset hostis arma appendebant, eratq; id paucorũ dierum victi dedecoris, & victoris glorię monumẽtum, quod pace breui composita sublatũ, nullam notę vicinis in ea victoria inustæ relinqueret memoriam. Vnde Plutarchũ supra ostendimus merito questum esse, impudenter simul & aspere nimis egisse primos ex Gręcis, qui trophęa aut marmore incisa, aut ære sculpta facientes, odium simul & bellum a conseruata victi ignominia perpetuum reddidissent. Romanos itaque vltimo Græcorũ exemplo trophęa marmorea aut ærea,

Trophęũ.

præsertim montium dorso insculpta posuisse videmus, quorum multa etiam nunc passim per vrbem extare videmus: sed illa sunt omniũ maxima Caij Marij de Cimbris habita, quę a Sylla disiecta, Caium Cæsarem reposuisse Suetonius scribit, nunc ad sanctorum Iuliani & Eusebij ecclesias, qua via ab arcu sancti Viti ad celebrem sanctæ crucis basilicã itur, semiintegra. de eoq; verbo habet sic Nonius. Spolia hostium affixa stipitibus vocãtur trophęa. Sed de triũphis videamus. Triumphare inquit Varro appellatũ, quod cũ imperatore milites redeuntes clamitabãt per vrbem in capitolium eunti, Io Triũphe. a dithyrambo græco Liberi cognomẽto. & Plinius, Liber pater primus triumphum inuenit. Cicero ad equites prius quàm iret in exiliũ, Maiores nostri eos Imperatores, qui militũ virtute hostium fregerant furorem, iucũdissimo fructu libertatis reconciliato, non solum statuis dignos putarunt, sed etiã æterna triumphi laude. Lege autem fuit cautum, ne quis triumpharet qui minus quàm quinque milia vna acie superasset. M. Cato & Martius Tribuni plębis altera lege pœnam statuerunt ijs qui mentiti erant. Quare ingressi vrbem triũphaturi, apud quæstores vrbanos de veritate scripta iurant. Et legibus item ac pro cõsuetudine obseruatum, vt pro aucto tantũ imperio nõ pro instaurato triũpharetur. Itaq; nec P. Scipioni recuperatis Hispanijs, nec M. Marcello captis Syracusis triumphus cõcessus. Primus apud Romanos in triumpho Liberum patrem imitatus est Titus Tatius, qui triumphans de Sabinis primus omniũ ouans vrbem ingressus est, quoniã

Triũphare

Lex de triumphantibus.

Triũphaturi de veritate scripta iurant.

T. Tatius primus Romanorũ triump hau...

rem leuiter absq; cruore gesserat, myrtoq; Veneris victricis coronatus incessit: quę postea fuit, vt diximus, ouantium corona. Sed de triumphis multa sunt dicēda prius quàm ad particularem eorum descriptionem veniamus. Primum apud maiores nulli licuit triumphare, qui nec dictator, nec consul, neque prætor res gessisset. quod cum L. Lentulo obiectum esset, qui proconsul in Hispania rem bene gesserat, ouans, sicut supra ostendimus, in vrbem ingressus est. Et duodetrigesimo de Scipione, Ob res gestas magis tentata est triumphi spes, quàm petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse qui sine magistratu res gessisset, constabat. In septimoq; Liuius. C. Manlius de plæbe primus dictator, de Hetruscis populi iussu sine authoritate patrum triumphauit: solusq; Cn. Pompeius, quod multi scripsere, eques Romanus, & prius q̃ per ætatem consul fieri posset, bis triumphauit: quod in delubro Mineruæ in titulis Pompeij apparuisse Plinius affirmauit. Lex alia siue consuetudo triumphaturis fuit, vt prius reportarent exercitū, prouinciãq; in qua res gesserant, successoribus redderent quietam. Liuius XL. Lucius Manlius consul ex Hispania redierat, cui postulanti a senatu in æde Bellonę triumphū, rerum gestarū magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat, quòd ita comparatū more maiorum erat, ne quis qui exercitum nō deportasset, triumpharet, nisi pacatam perdomitamq; successori prouinciam tradidisset. curru autem semper peruectos fuisse qui triumpharent, constat, duarum tamen rotarum, quales Romæ in Titi Vespasiani arcu ad

Quib9 triū-phare liceret.

Lex altera triumphantium.

Triūphantiū currus qualis.

ſanctam Mariã nouam, & in ſanctæ Martinellæ ſacello, L. Veri Antonini marmore inciſos ad iuſtam propè menſurã extare videmus: duciturq; vterq; dictorum imperatorũ currus equis quatuor, prout Liuius libro quarto, Camilli deuictis Vehijs triumphus modũ exceſſit: Curru equis albis iuncto inuectus, clarior quàm gratior fuit. Et tamẽ Liuiũ duodeuigeſimo ſic habere videmus. De C. Claudij Neronis, & M. Liuij Salinatoris triumpho poſt inflictam Haſdrubali cladem ducto, C. Claudi9 equo ſine militib9, M. Liuius quadrigis, vrbem ineuntẽ milites ſequerentur: itaq; iret alter conſul ſublimis curru multiiugis ſi placeret equis: vno equo per vrbẽ curru triumphũ ſequi Neronem. Et pręter equos tauroſq; vtroſq; albos, elephantis poſtea ducendo currui nõnulli ex principibus ſunt vſi. Nam Pompeij triũpho Aphrico elephanti currum traxere. Quẽ in hoc ſicut & in pręlio Cæſar ſuperauit: de quo Suetonius, Gallici triumphi die aſcendit capitolium ad lumina, Elephãtis quadraginta dextra lęuaq; lychnos geſtãtibus. Et Capitolinus de Gordiano iuniore. Quadrigæ elephantorum Gordiano decretæ ſunt, vtpote qui Perſas viciſſet, triumpho Perſico triumpharet. Er Flauius Vopiſcus de Aureliano. Fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicitur regis Gothorum, quo, vt multi memoriæ tradunt, capitolium Aurelianus inuectus eſt, vt illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos vouiſſe Ioui optimo maximo ferebatur. Et ſi triumphus ob rerum tranſuehendarum multitudinem vna die perfici non poterat, alij dies perficiendo adhibebantur. Titum enim

Elephanti ad currus triũphã tiũ

Aureliani curr9 a ceruis vectus.

Quintium Flaminiũ de Macedonibus & Græcis triduo triumphasse infra ostendemus. Suetonius de Cæsare, Eodem mense quater sub diuersis ducibus triumphauit. & de Augusto. Curules triũphos tres egit, Dalmaticum, Actiacũ, Alexãdrinum continuo triduo. In ipsoq; triumphantium curru filios sedere solitos fuisse, Cicero ꝓ Murena sic asserit. Cũ sedere in equis triũphantiũ prętextati potissimũ filij soleãt, Aemilium Paulum speciosissime in triumpho filium duxisse legimus, quem triduo post amiserit. Sed gratius egisse videtur Hadrianus. cũ enim triumphum ei senatus, qui Traiano debitus erat, detulisset, recusauit ipse, atq; imaginẽ Traiani curru triumphali vexit, vt optimus Imperator ne post mortẽ quidem triũphi amitteret dignitatẽ. & Marcus Antoninus philosophus petijt L. fratri, vt secũ triũpharet. petijt præterea vt filij Marci Cęsares appellarẽtur. Triũphauit simul de Parthis. In triũpho autem liberos Marci vtriusque sexus secum vexit, ita tamen, vt & puellas virgines veheret: cum filio suo de Marcomanis triumphauit. ecótra vero impurus ille & bestius homo Cõmodus Antoninorum & Imperatorij nominũ inquinator, venia legis Annariæ impetrata consul est factus, & cũ patre de Germanis triumphauit: Romamq; vt redijt, subactore suo Antero post se in curru collocato, ita triũphauit, vt eum Anterus ceruice reflexa publice oscularet, etiam in orchestra. & Seuerus Apher Parthicũ deferẽtibus patribus triumphum idcirco recusauit, quod consistere in curru affectus articulari morbo non posset, filijsq; cõcessit vt triumpharent. Descriptio-

Triũphantium filios curru eodẽ solitos duci.

Imago traiani triumphauit.

ni item triumphorum præmittenda sunt alia,& in primis nonnulla quæ Cicero Verrinarum septimo sic habet, Ipse triumphus quam ob rem gratissimus populo Romano fuit,atq; iucundissimus? quia nihil est victoria dulcius. victoriæ autem testimoniũ dulcius, si quos sæpe metueris, eosdem victos ad suppliciũ duci iubeas. Atenim qui triumphant,eo diutius viuos hostium duces seruant,vt his per triumphum ductis pulcherrimũ spectaculum, fructũq; victoriæ populus Romanus percipere possit: tamen cum de foro in capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Idemq; dies & victoribus imperij,& victis vitæ finem facit. Et idem Cicero in Pisonem,differens de triumpho,Quid tãdem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorũ? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis,& tribuni? quid clamor militũ? quid tota illa pompa? Et varij item mores adnotandi sunt. Festus Pompeius, Laureati milites sequebantur triumphantes,vt quasi purgati a cæde humana intrarent vrbem. Itaq; eandem laurum omnibus suffitionibus adhiberi solitum erat,quòd omni tempore viret, vt similiter Respub.floreat. de qua item lauro Plinius, Laurus triumphis proprie dicatur,Cęsarum pontificumq; sola domos exornat,& ante limina excubat: sterilis earũ maxime triũphalis,'qua triũphantes vtuntur. Et infra Plinius morem dicit triumphãtium notabilem,olim triumphasse duces cum corona Hetrusca ex auro, quæ a tergo sustineretur a seruo, triũphantemq; tunc annulum in digito ferreum habuisse,vt æqua esset for-

Triũphus cur gratus populo Romano.

Milites laureati seque bãtur triũphantes.

Laur⁹ triũphis dicata

Triũphantis corona & annulus. tuna triumphantis, & serui coronam sustinentis. Sicq; triumphasse de Iugurtha Caium Marium, qui tertio cõsulatu aureum sumpserit annulum. sed in iis quæ nunc extant marmoreis triũphantium figuris, fortuna alata, non seruus coronam sustentat: quam quidem fortunam in aurato corio, aut aliter depicto fuisse crediderim. colorem enim suum nũc habet marmor, & de re ipsa nihil scriptum inuenio. Tunica autem aurea triũphasse Tarquinium priscum Plinius in Verrio Flacco sumptum tradit. Morisq; item fuit, nõ legis, imperatores belli ciuilis victoria quantũuis magna non triumphare, quia ciues nõ hostes occiderint. Sic nec Nasica Tiberio Graccho cum suis perempto, nec Metellus Caio Opimio, neque Caius Antonius Catilina superatis triumpharunt. Lucius vero Sylla cum de Græcis vrbibus captis, & simul de ciuibus Marianis superatis triumpharet, sola vrbium captarum spolia in triumphum prætulit. Morisq; pariter fuit, vt sequentes triũphalem currum milites lœdoria in imperatorem suum dicerent. Sicq; Gallico triumpho Cæsaris milites inter cætera carmina iocularia etiam illud vulgatissimũ pronunciarunt, Gallias subegit Cæsar, Nicomedes Cęsarem. & Ventidium Bassum Parthici triumphi die secuti milites decantarunt, Qui mulos fricabat, factus est cõsul. Lege autem cautum erat, quod Plutarchus in Pauli Aemilij vita tradit, neminẽ ducem ante triũphi initium vrbẽ ingredi: sed in Vaticano apud territorium triumphale, necessarios triumpho apparatus facturi expectabant: quod in Vespasiani triumpho & filiorum infra diffusius ostẽdemus.

Fortuna alata.

Militũ carmẽ lędoriũ in triũphãtem.

Triũphaturi in vaticano expectabant.

Triumphos omnes Romæ,& nunquã alibi præter duos, fuisse ductos atq; celebratos constat: mirumq; in tanta rerum imperij euersione, in tanta principum & tyrãnorũ insolentia, in tanta sediũ & locorũ mutatione, quantam penè singuli fecerunt imperij moderatores, neminẽ fuisse eorum, qui aut Mediolani, aut Aquilegiæ, aut Constantinopoli voluerit triumphare. Luciũ autẽ Pisonem tradit Plinius scripsisse, Papyriũ Cursorem primũ in monte Albano triũphasse de Corsis: & Papyrium Masonem, cũ triumphum Romæ nõ impetrasset, in Albano monte triũphasse. Triũphosque ipsos omnes viginti & trecentos fuisse Paulus Orosius, omniũ qui stãtis adhuc Romani imperij gesta scripserunt vltimus, est author, quẽ gloriosis ecclesiæ doctoribus Hieronymo & Augustino familiaritate coniunctum, de ea re cũ ipso Augustino, videndi triumphi (sicut initio diximus) auido, contulisse crediderim. Desierant enim pridem antea triumphare Romani, cum satis constet Probum Imperatorẽ fuisse qui triũphauerit vltimum. Et Probum inter, & vltima beati Augustini tempora, anni paulo plus minus ducenti adnumerantur. Primum apud Romanos Titum Tatium regẽ Dionysij Bacchi imitatione triumphum duxisse diximus, & alium è regibus Tarquiniũ priscum pariter triumphasse, Plinium scribere, supra item ostendimus. sed quales hi fuerint triũphi, a nemine tradi vidim⁹. Publius autẽ Valerius consul primus pulso Tarquinio, & Vehijs Tarquiniensibusq; post Bruti mortem superatis, reges pulsos in hoc sicut & in plerisq; imitatus, triumphauit. Et si vero nõnul-

Triumphi CCCXX

los ex triumphis qui visi fuerint, ampliores pro tēpore, atq; speciosiores scribere intendimus, quo gloriam populi Romani eius tēporis, tanq̄ & nos ipsi cum Augustino adsimus, celebriorem lætioremq; ostendamus, maiorem tamen eorum partem summatim colligēdo pergemus. Seruabimus autem temporū ordinem, vt crescentem populi Romani potētiam, triumphorum quoq; amplitudinem imitatam fuisse appareat, vtq; omnibus constare possit, quo tempore Romana potentia se ipsam sub Pōpeio & Cæsaribus ferre non potuit, triumphos fuisse ductos, qui deorum potius q̄ hominū opera, opulentiam fastūq; imitati sint: eritq; a Camilli triumpho initium, de quo sic habet in quinto Liuius. Aduētus quoque dictatoris omnibus ordinibus obuiam effusis celebratior, q̄ vllus vnquam antea fuit: triumphus omnem consuetū honorandi diei illius modum aliquantum excessit: maxime conspectus ipse, curru equis albis iuncto vrbem inuectus est, parūq; id non ciuile modo, sed humanum etiam visum: Iouis Solisq; equis æquiparatum dictatorem etiam in religionem trahebant. Triumphusq; eam ob vnam maxime rem clarior quàm gratior fuit. Hunc triumphum &si Liuius magnis effert laudibus, a nulla tamen alia, quàm equorū alborum parte laudare potuit, quod præda (vt assolebat) transferenda, populo erat distributa, & nulli erāt digni magnates, quos ante currum captiuos ducere potuerit. Alius autē triumphus post multos annos a Papyrio cursore dictatore de Samnitibus ductus, &si aliquid decoris, nullā tamen habuit prædam cum captiuis ordine tra-

Triūphus Camilli.

Triūphus Papyrij cursoris.

ducēdam. ſic enim ſcribit in nono Liuius. Dicta-tor ex Senatusconſulto de Samnitibus triūpha-uit, cuius triumpho longe maximam ſpeciem ca-ptiua arma præbuere: tantum magnificentiæ vi-ſum in ijs, vt aurata ſcuta dominis argentariorū ad forum ornandum diuiderentur: inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus cū ten-ſæ ducerentur. Nec maioris fuit apparatus triū-phus, de quo ſic habet in decimo Liuius: Q. Fa-bius deciano exercitu relicto in Hetruria, ſuis le-gionibus deductis ad vrbem, de Gallis Hetruſciſ-que ac Samnitibus triumphauit: milites triumphā-tem ſecuti ſunt. Celebrata incōditis militaribus non magis victoria Q. Fabij, quàm mors P. De-cij eſt, excitataque memoria parētis, æquata euē-tu publico priuatoque filij laudibus: dati ex præ-da militibus æris octogeni bini, ſagaque & tuni-cæ, prȩmia illa tempeſtate militiæ haudquaquā ſpernenda. primus poſt hos triumphus fuit Pa-pyrij curſoris tūc cōſulis, de quo Liuius libro itē decimo. Conſul exercitum de Samnitibus dedu-xit: venienti Romam triumphus omniū conſen-ſu eſt delatus. Triūphauit in magiſtratu, inſigni vt illorum temporū habituserat, triumpho: equi-tes pediteſque inſignes donis tranſiere, ac tranſue-ctis, multæ ciuicæ coronæ vallareſque ac murales conſpectæ: inſpecta ſpolia Samnitium, decore ac pulchritudine paternis ſpolijs, quȩ nota frequen-ti publicorum ornatu locorum, comparabantur. ducti nobiles aliquot captiui clari ſuis patrum-que factis: æris grauis tranſuecta vicies centum milia, & auri triginta tria milia. Omne æs ar-gentumque in ærarium conditum: Militibus da-

Triūphus Q. Fabij.

Triūphus alius Papyrij curſoris.

Triumph⁹ Claudij Neronis & Liuij Salinatoris.

tũ nihil ex præda. Maioris lætitiæ & gloriæ prędictis triumphum duo Coss. simul Claudius Nero, & Liuius Salinator deuicto occisoq; Hasdrubale duxerũt, quẽ Liuius extollere est adnixus. Nec tamen huic etiam triumpho plura affuerũt magnifacienda ijs quę superiores habuisse docuimus. Sic enim in XXVIII Liuius: Ita consociatus triumphus, cũ vtriq;, tum ei magis, qui quantum merito anteibat, tantum honori collegę cederet, gloriam auxit: illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse lõgitudinem Italiæ, & eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra aduersus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. ita vnũ consulem pro vtraq; parte Italiæ aduersus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse: nomẽ Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero qua alia re quàm aduentu eius obrutum, atq; extinctũ esse? itaq; iret alter Cos. sublimis curru, mutiiugis, si vellet, equis: vno equo per vrbem verum triumphum vehi. Neronem etiã si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta triumphi gloria memorabilem fore. hi sermones spectantium Neronem vsq; in capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerũt, sestertium milies octoginta milia æris. Libet multos ex triumphis transire minoribus, vt ad maiores citius veniam. Scipionisq; triumphũ XXXI libro a Liuio descriptum primo afferimus. Pace terra mariq; parta, exercitu in naues imposito, in Siciliam ac Lylibęum traiecit: inde magna parte militum in nauibus missa, ipse per lętam pacẽ

Trĩphus Scipionis superioris.

non minus q̃ victoria Italiam effusis nõ vrbibus modo ad exhibendos honores, sed agrestiũ etiã turba obsidẽte vias Romã peruenit, triũphoq; omniũ clarissimo in vrbẽ est inuectus. Argẽti tulit in ærariũ pondo centũ milia XXIII. militibus ex præda quadragenos æris diuisit. morte subtractus spectaculo magis hominũ q̃ triũphãtis gloriæ Syphax est. Eundẽ vero triũphũ ab Appiano diligentius descriptum repetere libet. Scipio post hæc ex Libya in Italiã profectus, vniuersas copias classe traduxit, Romãq; ad triũphũ reuersus est, quẽ omniũ ante se splendidissimũ dicitur egisse. Eius forma, vt nunc fit, ab illo seruata est. fuit autẽ huiusmodi. Sertis redimiti omnes pręcinentibus tubis, currus spolijs refertos deducebãt. ferebãtur & ligneæ turres, captarũ vrbiũ simulacra, aurũ deinceps & argentũ partim rudibus massis, partim signatum. Coronæ præterea quas virtutis gratia vrbes dedissent: Cãdidi subinde boues & elephãti illos sequebãtur. Post hoc Carthaginẽsiũ ac Numidarũ principes bello capti. Imperatorẽ lictores præibãt purpureis amicti vestibus, tum citharœdorũ ac tibiarum turba ad Hetruscæ similitudinẽ põpæ: hi succincti, coronisq; aureis redimiti, suo quisq; ordine canẽtes psallentesq; prodibãt. hos lydios appellant: vt facile crediderim Hetruscos a Lydijs sumpsisse originẽ. horũ in medio quispiã talari veste fimbrijs ac armillis auro splendẽtibus amictus, gestus varios edebat: hostibusq; deuictis insultãs, risus vndiq; ciebat. Post thuris & odorũ copia imperatorẽ cicũsteterant. quem curru deaurato, multifariamq; refulgenti candidi vehebãt equi, auream

capite gestantem coronã lapillis ornatã, gemmisq;.is vestẽ succinctus purpureã patrio more aureis intextã syderibus, altera manu eburneum sceptrum, altera laurũ præferebat, quę Romani victoriæ insignia profitentur. Vehebãtur & cũ eo pueri virginesq;, & ad habenas hincinde cognati iuuenes: demum qui exercitũ secuti erãt scriptores ministri scutiferive: postremo exercit⁹ in turmas a iesq; diuisus currum sequebatur. Milites quoq; lauro redimiti laurũ manu ferẽtes, quibus meritorũ insignia adiũcta. Aderãtq; qui hos quidem laudibus ferrent, hos salibus insectarentur, nõnullos infamia notarẽt. simplex deniq; triumphi forma, & quã vnusquisq; sermone facile explicare queat. Cũ in capitolium vẽtũ esset, Scipio deposito apparatu, epulum (vt amicis mos erat) in tẽplo præbuit. Post hunc tamẽ haud diu

Triũphus M. Porcij Catonis.

M. Porcius Cato triumphũ ex Hispania duxit, superioribus primis crescẽtis Reip. parẽ, de quo Liuius XXXIII. M. Porcius Cato ex Hispania triumphauit. tulit in eo triũpho argenti vigintiquinq; milia pondo, auri mille quadringenta: militibus diuisit singulis ducenos septuagenos ęris: triplex equiti. per quod tempus L. Quintius triũphum triduo duxit cõtinuo, his qui postea sub principibus ducti sunt, simillimũ, de quo sic habet Liuius XXXIII. Postq̃ Romam vẽtum est, senatus extra vrbem Quintio ad res gestas edisserẽdas datus est. Triumphus initus: die primo, arma, tela, signaq; ærea & marmorea transtulit, plura Philippo adempta, q̃ quæ ex ciuitatibus ceperat. Secunda die argentum aurumq; factũ, infectũq; & signatũ. Infecti argenti fuit XVIII

Triũphus L. Quintij de Philippo

milia pondo, & ducenta ſeptuaginta . facti vaſa multa omnis generis, cælata pleraq;, quædã eximiæ artis, & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypei argentei decẽ, ſignati argẽti octuagintaquatuor milia fuere atticorũ, tetradrachma vocant, triũ ferè denariorũ in ſingulis argenti eſt põdus. auri pondo fuerunt tria milia ſeptingenta, decẽ quatuor: & clypeus vnus auri totus, & Philippei aurei quatuordecim milia quinque centum quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ dona ciuitatum tranſlata centum & quatuordecim, & hoſtiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui obſideſque. Inter quos Demetrius regis Philippi filius, & Armenes Nabidis Tyranni filius Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in vrbem eſt inuectus, ſecuti currum milites frequẽtes, exercitu omni ex prouincia deportato: ijs duceni quinquageni æris in pedites diuiſi, duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti qui ſeruitute exempti fuerãt. Et ſuum diu poſt triumphum P. Cornelius Naſica de Boijs duxit, in mediocribus numerandum: quem ſic Liuius deſcribit. In eo triumpho Gallicis carpentis arma, ſigna, & ſpolia omnis generis tranſuexit, & vaſa ænea Gallica: & cum captiuis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit: aureos torques tranſtulit, æris mille quatuor centum ſeptuaginta: ad hoc auri ducenta quadraginta ſex, argenti infecti, quod in Gallicis vaſis non infabre ſuo more factum, CCCLX pondo: bigatorum numerum CXXXIIIIM: militibus qui currum ſecuti ſunt, centenos vicenosquinos aſſes diuiſit,

Triũphus Scipionis Naſicæ.

duplex cēturioni, triplex equiti. Nec omittendū
Triumph⁹ M. Fuluij. duximus M. Fuluij triumphū, de quo Liuius in XXXVIII sic habet. Triūphare mense Ianuario statuerat: sed cum audisset consulē Aemilium literis M. Aburij tribuni plæbis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendū triumphū Romā venientem ægrū in via substitisse, ne plus in triumpho certaminū q̄ in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triūphauit ad calēdas Ian. de Aetolis, & de Cephallenia. aureæ coronæ centū decem pondo, duæ ante currū latæ sunt: argēti pondo octuaginta tria: auri pondo CCXLIII: tetracina Attica CXVIII: Philippei nūmi decē milia CCCCXXXII: signa ænea CCCCCCCLXXXV: signa marmorea CCXXX: arma, tela, cætera spolia hostiū, magnus numerus. Ad hoc catapultæ, ballistę, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti, ad septem & viginti. Multos eo die priusq̄ in vrbem inueheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosq; donis militaribus donauit. Militibus ex prędа quinos vicenos denarios diuisit, duplex cēturioni, triplex equiti. Et plaulopost alius apud Liuiū ponitur triumphus, quem nos vltimū afferre decreuimus. Extremo anni magistratibus creatis iā
Triūphus C. Manlij Volsonis. ad tertiū nonas martias C. Mālius Volso de gallis qui Asiam incolunt, triūphauit. serius ei causa triumphandi fuit, ne Q. Terentio Culeone prætore causam lege Petilia diceret, & incēdio alieni iudicij, quo L. Scipio dānatus fuerat, cōflagraret: eo infensioribus in se q̄ in illū iudicibus, quo disciplinam militarē seuere ab eo conseruatam

successor ipse omni genere licentiæ corruperat. neq; ea sola infamiæ erãt, quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur, sed ea etiã quę in militibus eius quotidie cõspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in vrbem erat. In primis lectos æratos, vestẽ stragulã tũ pretiosam, plagulas, & alia textilia, quæ tum magnificæ supellectilis habebãtur, monopodia & abacos Romã aduexerunt. tunc psaltriæ sambucistriæq;, & conuiualia ludorũ oblectamenta addita epulis, Epulæ quoq; ipsæ cũ cura & sumptu maiore apparari cœptæ: tũ coquus vilissimũ antiquis mancipiũ æstimatione & vsu, in pretio esse, & quod ministeriũ fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen ea quæ tũ conspiciebantur, semina erãt futuræ luxuriæ. In triũpho tulit C. Manlius coronas aureas ducentas duodecim. Argenti c c x x milia centũ tres. Tetracinũ Atticorũ c c v i i milia: x x Cistophorũ: Philippeorũ nummorũ M. x v i. c c c x x. Arma spoliaq; multa gallicis carpentis traducta. Duces hostiũ duo & quinquaginta ducti ante currũ: militibus quadragenos binos denarios diuisit, duplex cẽturioni: stipendiũ duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omniũ ordinũ donati militaribus donis currũ secuti sunt. Carmina a militib⁹ ea in imperatorẽ dicta, vt facile appareat, in ducẽ indulgẽtẽ ambitiosumq; ea dici, triũphũq; esse militari magis fauore q̃ populari celebrẽ. At iã maiores attingamus triũphos auctę Romanarũ rerũ amplitudini respõsuros. Nec ab alio digni⁹ id inchoari potest, q̃ a Pau. Aemilio, cui cõtigit vt frugi ipse in tẽporib⁹ Reip. adhuc frugalitati in- Triũphus Pauli Aemilij.

seruientibus vixerit,& tamẽ triũpho a maximis ꝓcedente victorijs luxuriẽ prim⁹ in vrbẽ inuexerit. Hic eni Pau. ille Aemilius fuit, qui q̃tuor filiorum duos priores clarissimis domibus ꝑ adoptionẽ inseruit, cũ maiorẽ Fabio Maximo quinquies consuli, minorẽ Scipioni Aphricano, in filios dedit. Hic fuit Aemilius ille qui frugalitatis & modestiæ amator, filiarum maiorẽ M. Catonis filio vxorẽ dedit, minorẽ Aelio Tuberoni: qui quidẽ Tubero vir optim⁹ maximę in Repu. authoritatis ita tenui erat patrimonio, vt sexdecim viri ex Tuberonũ familia omnes simul in eisdẽ ædibus, & quidẽ modicis, cũ coniugib⁹ & liberis habitarent. Itaq; in illis ædibus Pauli Aemilij bis cõsulis, & bis triũphalis filia deducta est, in eisq; habitauit, nec puduit eã pauperis viri, sed virtutẽ admirata est ꝑ quã pauper erat. Tãtis tamẽ assuet⁹ modestiæ & frugalitatis artibus, cõtinere nõ potuit Aemilius quin tẽpori adauctæ rerũ opulẽtię inseruiẽs, triũphũ in hãc maxime formã duxerit. Populus Roma. nitidis vestibus ornatus, in locis & vrbis partib⁹ per quas transiturus erat, sese ad spectãdum triũphum parauerat: omnia vrbis tẽpla erãt aperta, & sertis vaporibusq; repleta suauibus. Multitudo ministrorũ baculos manib⁹ gestãtiũ ex medio dimouebat turbas, & vias puras apertasq; præstabat. Trãsmissio in tres dies diuisa est. Prima enĩ dies vix signis tabulis & statuis transmittendis suffecit, quæ vehiculis comportabantur. Secunda die pulcherrima & ornatissima Macedonũ arma multis curribus delata fuerunt splendentia ære & ferro absterso, atq; ita disposita, vt casu maxime cecidisse viderent, galeæ, scu-

Tuberonũ familia pauperrima.

ta,thoraces,ocreæ,& cretenſes peltæ, & thracia gerra,pharetre,& æquorum frena,ac enſes nudi per hęc iacētes,& sariſſæ infixæ ita,vt nec victorum quidē abſq; metu eſſet aſpectus. Poſt hos armorū currus tria virorū milia ſequebātur,qui nummiſmata ferebant argentea,vaſis trecentis quinquaginta. Vas erat quodlibet trium talentorum, quatuor viri ſingula vaſa portabāt. Alij crateras argenteas & phialas,caliceſq; ornatiſſimos & ingentes certo ordine deferebant. Tertia die prima luce tubicines nō mite neq; ſuaue,ſed bellicū ſonantes primi ibāt. Poſt eos c x x boues albę cornibus auratis ducebant̃,vittis ornatę & ſertis. ducebāt eas adoleſcētes ſuccincti ad immolādū,& pueri aureas patinas ſacrificij gratia deferebant. de hiſq; bobus albis dicere voluit Virgili⁹ de tauris tractans,qui in Meuaniæ cāpis ad Clitumnū amnem albi naſcunt̃,ſic. Hic albi Clitumne greges, & maxima tauri Victima ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro,Romanos ad tēpla deûm duxere triūphos. Poſt eos ſequebāt̃ qui aurea numiſmata gerebāt in vaſis trium talētorum,vt ſupra de argenteis numiſmatibus dictum eſt. numerus vaſorum fuit triadeoctuaginta. His ſuccedebāt qui aureā phialam decem talentorum,quā Aemilius ex lapillis effecerat,itē antigonea & ſeleucea & thericlia & Perſei vaſa aurea portabāt. Poſt hæc Perſei currus & arma,& diadema ſup armis poſitum : deinde poſt modico interuallo nati regij ducebant̃,& cum ipſis alumnorum & magiſtrorum & pædagogorum lachrymans turba,qui & ipſi manus tendebāt ad ciues, & pueros eadem facere & precari docebant. Erant maſculi duo,

& vna fœmina,nõ ſatis infortuniũ ſuum p ætatẽ intelligẽtes:quę res magis homines ad miſericordiam cõmouebat,multiq; lachrymas ciues ad illum aſpectum demiſerũt:fuitq; lętitię & doloris plenum ſpectaculum,donec infantes tranſierũt. Ipſe autẽ Perſeus poſt filios & miniſtros ibat,fuſca veſte amict9, & crepidas more patrio habẽs, propter magnitudinẽ malorum ad omnia trepidus,ac mẽte turbatus.poſt eũ ibat amicorũ & familiariũ mœſta turba miſerabiliter ipſum intuẽtes lachrymantes,vt etiã plęriq; ex Romanis lachrymare ob miſericordiã cõpellerẽtur. Poſt eũ deferebãtur aureę coronę,quibus Aemiliũ virtutis gratia Gręcę donauerãt ciuitates.Erat numerus coronarum quater centum. deinde Aemilius ipſe ſequebat̃ ornatiſſimo curru inuectus, vir & citra eiuſmodi honorẽ ſpectaculo dignus,purpuram auro contextã indutus, & ramum lauri dextera gerens.ferebãt & laurũ milites qui currum Aemilij ſequebant̃,legiones cohorteſq; & manipuli,partim carmina patria ſalibus permixta & riſu,partim laudes Aemilij cantantes:quę intuebantur & admirabãtur omnes, nec quicq̃ ex ijs quę ſibi optãda forent , deeſſe arbitrabantur.Ob eas res in Macedonico geſtas bello,ſumma populi Romani gratia Aemilio acceſſit.Tãtum enim auri argentiq; in ærariũ Aemilius retulit,vt nullum tributum perſolui a ciuibus opus fuerit,vſq; Hircij & Panſę conſulatũ,qui circa primũ Cęſaris & Antonij bellum conſules fuerunt. Magnus ampliſſimuſq; fuit,quẽ deſcripſimus, Pauli Aemilij : maiores amplioreſq;, & propterea deo vt videt̃ inuiſi,quos Põpeius duxit,triumphi fuere.

Triumphi Pompeij.

Eos tamen nullo in loco ordine ſcriptos inueni-
mus,quia ſummatim etiã attingere nimiũ omni-
bus eſt viſum.A Plinio igitur ſparſa vt ſunt ſcri-
pta nõnulla ſumemus,qui triũphaſſe eũ dicit nõ-
dum p ætatẽ ſenatorẽ de Mithridate,curru qua-
tuor elephãtis ducto:& poſt triumphũ Ponti in
duos dies partitũ,apparatus pro alio triumpho
fuiſſe relictos. & addit Plinius,Magni Pompeij
triumpho trãſlata ſtatua argẽtea Pharnacis,qui
primus regnauit in Ponto,item Mithridatis eius
patris,& currus argentei. Itẽ Põpeius in trium-
pho tulit alueum cum teſſeris luſorium e gẽmis
duabus,latum pedes tres, longũ pedes quatuor.
fuit in triumpho luna aurea pondo xxx,lecti tri
clinares aurei tres.Vaſa ex auro & gemmis aba-
corum nouẽ,ſigna aurea tria, myrrhina tria,co-
ronæ ex margaritis xxxiii,Mons aureus qua-
dratus cũ ceruis & leonibus,& pomis omnis ge-
neris,muſæ ex margaritis inerãt, & in eius faſti-
gio horologiũ,& Pompeij imago ex margaritis.
eadẽ Põpeij victoria myrrhina in vrbẽ inuexit,
primuſq; Põpeius lapides & pocula ex eo trium-
pho capitolio dedicauit, quæ protinus ad vſum
hominũ trãſiere,abacis etiã eſcarijſq; vaſis expe-
titis.Aliqualẽ vero triũphi ordinẽ Plutarchus in
Põpeij vita ſic ponit.Erãt regiones de quibus triũ-
phabat,ſic literis ãnotatę,Põtus,Armenia,Cap-
padocia,Paphlagonia,Media, Colchis,Hiberia,
Albania,Syria,Cilicia,Meſopotamia,pręterea ij
qui circa phœnicẽ & paleſtinã incolũt Iudæi &
Arabes,Piratarũ etiã quotquot genera terra ma
riq; debellata erãt.Inter hęc notabantur caſtella
haud pauciora q̃ mille capta,ciuitates fermè no-

ningẽtę, piraticę naues octingẽtę, vrbes pręsidijs Romanis firmatas esse vndequadringentas. his quoq; addebat, vniuersa vrbis Romę tributa ante id bellũ quĩquagies decies cẽtena milia fuisse, cũ ijs vero quę ipse quęsiuit, octuagies & quĩquagies decies cẽtena milia: in ærarium pręterea vasa, aurum, argẽtũq; signatũ ad viginti milia talentorũ, præter quæ militib⁹ diuisa sunt, quorũ qui minus accepit, mille & quingentos æreos tulit. Captiui post pricipes piratarũ in triũpho ducti. Tigranis Armenię regis filius cũ vxore filiaq; ipsi⁹ Tigranis, Zosime cõiunx, rex Iudęorũ Aristobolus. Mithridatis soror cũ liberis quinq;, Scytharũ quoq; q̃ multæ mulieres, Albanorũ & hiberorũ, ac regis comagenoꝝ obsides ducti. Trophęa quoq; notata omnia, quę præliorum numero æqua aut se duce aut ꝑ legatos partit⁹ est. Maximũ vero ac splendidissimũ fuit, & quod Romanoꝝ nemini hactenus cõtigit, quod tertiũ e tertia orbis parte triũphũ duxit. Creuit tanq̃ ꝑ gradus triũphi gloria apparatusq; in Cęsare & successorib⁹ suis principib⁹, quos Impatores appellauere. Tã not⁹ autẽ erat triũphoꝝ apparat⁹, vt Suetonius Cæsaris & Augusti omniũ maximos paucissimis attigisse cõtẽtus fuerit. nã de Cęsare sic habet. Cõfectis bellis quinquies triũphauit, post deuictũ Scipionẽ quater eodẽ mẽse, sed interiectis dieb⁹, & rursum semel post superatos Põpeij liberos. Primũ & excellentissimũ triũphũ egit gallicũ, sequẽtẽ Alexãdrinũ, deinde Ponticũ, huic ꝓximũ Aphricanum, nouissimũ Hispaniensem, diuerso quęq; ꝑparatu & instrumento. Gallici triũphi die velabrũ præteruehens penè curru excussus est, axe

Ttiumphi Cæsaris.

diffracto, ascenditq; capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra lęuaq; lychnos gestātibus. Pontico triumpho inter pompæ fercula, trium verborū prætulit titulum· Veni, Vidi, Vici. Non acta belli significātem, sicut cæteri, sed celeriter confecti notam. Veteranis legionibus prędæ nomine in pedites singulos super bina sestertia quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, vicena quaterna milia nummū dedit: assignauit & agros, sed nō cōtinuos, ne quis possessorū expelleretur. Populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, vicenos quoq; nummos quos pollicitus olim fuerat, viritim diuisit, & hoc amplius cētenos pro mora. Cætera extra triumphi apparatū scribit Suetonius. Sed iam ad alios descendam triumphos maiori diligentia a scriptoribus traditos, quo formam tantæ rei melius nosse possimus. Flauius Iosephus gēte Iudæus captiuitatem Hierosolymæ vrbis a Vespasiano patre & Tito filio principibus Romanis factam describens, ipsorum Imperatorum triumphum sic refert. Communem triumphum ob res gestas agere statuerunt, quanuis vtrisque senatus proprium decreuisset. Prædicto autem die quo futura erat pompa victoriæ, nemo ex tam infinita ciuitatis multitudine domi remansit. Omnes autem cum prodissent, loca vbi tantum stare possent præuenerunt, quanta spectaturis sufficerēt, Imperatoribus relicto necessario transitu. Cuncta vero pars militaris ante lucem per turmas atque ordines progressa est cum rectoribus suis, & circa ostia constituta non palatij superioris, sed prope Isidis templum, ibi enim principes

Triūphus Vespasiani & Titi.

nocte illa requiescebant, prima iam aurora inci-
piente procedunt Vespasianus & Titus lauro co
ronati, amicti vero prima veste purpurea, & ad
Octauias ambulationes trāseunt. Ibi enim sena-
tus, & ducum proceres, & honorati equites eorū
præstolabātur aduentū. Tribunal autē ante por-
ticus factū erat, sellęq; in eo eburneæ pręparatę.
quò cū ascēdissent, cōsederūt, statimq; partis eos
militaris fauor excepit, multis virtutū testimo-
nijs prędicatis. Illi autē inermes erāt in veste se-
ricea, laureis coronati. perceptis autē laudib⁹ eo-
rum Vespasianus, cū dicere adhuc vellent, silentij
signū dedit, magnaq; ōniū quiete facta surrexit,
& amictu magnā partē capitis adopertus, solen-
nia vota celebrauit, idemq; Titus fecit. Perfectis
autē votis Vespasianus in cōmune omnes bre-
uiter allocutus, milites quidē ad prādium, quod
ijs ex more ab imperatore parari solet, dimit-
tit, ipse vero ad portam recedit, quę ab eo ꝙ per
illam semp triūphoꝝ pōpa ducit̄, nomē accepit,
vbi & cibū prius capiebāt, & triūphalibus vesti-
bus amicti, dijs ad portā collatis, cæsa hostia, in-
ter spectacula trāseūtes triūphū ducebāt, vt mul
titudini facilior prębere̅t aspect⁹. Pro merito au
tē narrari multitudo illoꝝ spectaculoꝝ & magni
ficētia nō potest, in omnib⁹ quę quisq; excogita-
uerit, vel artiū factis, vel diuitiatū operibus, vel
naturæ nouitate. Nā penè quęcūq; hominib⁹ qui
vnquā sunt fortunati, paulatim quęsita sunt alijs
alia mirabilia atq; magnifica, hęc vniuersa illa die
Romani imperij magnitudinē probauerunt. Et
enim argēti auriq; necnō & eboris & in omni ge
nere specierū siue opum multitudinē nō vt in pō

pam ferri cerneres: sed, si quis dixerit, omnia fluere, & alias quidẽ vestes ex rarissimi generis purpura portari, alias diligentissima purpura variatas arte Babylonica. gẽmæ autẽ clarissimę & tã multę, alię coronis aureis, alię speciebus, alię formatę ĩclusę traductę sũt, vt appareret frustra nos earũ vsq̃ rerũ esse aliquid suspicari. ferebãtur autẽ simulacrorũ singula, quæ illi deos habebãt, & magnitudine mirabili, & arte nõ defunctorie facta. horumq̃ nihil non preciosa materia. Quin & animaliũ diuersa genera ꝓducebãtur, ꝓprijs ornamentis induta. Erat autẽ etiã quę singula portaret magna hominũ multitudo, purpureis vestibus atq̃ inauratis ornata. Ipsi etiã qui ad pompã fuerãt ab illa turba discreti, pręcipua & mirabili ornamentorũ magnificẽtia culti erant. Insup his ne captiuorũ quidẽ vulgus inornatũ videres, sed varietas & pulchritudo vestium natã ex fatigatione corporũ deformitatẽ oculis subtrahebat. Maxime autẽ stupor erat machinarũ quę portabãtur, siue pęgmatũ fabricatio, ꝑ quorũ magnitudine timẽdum virib⁹ portãtiũ occurrẽtes putabãt. Multa enim in tertiũ nidum vndequaq̃ surgebant: & magnificentia fabricę cũ admiratione delectabat, multis aurata veste circũdatis, cũ aurum pręterea factũ & nõ factũ esset affixũ. Multis autẽ imitationibus bellum aliter in alias diuisum machinas, certã sui faciem ostendebat. erat enim cernere, vastari quãdã fortissimã terrã. totas vero interfici acies hostium, & alios fugere, alios captiuos duci, murosq̃ excellẽti magnitudine machinis dirui, & castellorũ cõscẽdi munimina, & populos ante mœnia ciuitatũ disturba-

ri,exercitũq; intra muros diffundi,cędiſq; omnia loca plena,& eorũ qui reſiſtere non poterãt,preces:ignẽq; tẽplis immiſſum, incendiumq; ſuper domos.& poſt multã euaſtationem euerſionẽq;, atq; amnem triſtitia defiuentẽ,nõ in arua culta, neq; in hominũ vel pecorum potum,ſed per terram ex omni parte flagrantẽ. hæc enim Iudæos eſſe paſſos ipſi experti ſunt.Ars autẽ,& cõfectorum operum magnitudo,neſcientibus adhuc fieri præſentibus oſtendebatur.Erat autẽ per ſingula pęgmata captæ ciuitatis dux,ita vt captus fuerat,ordinatus.multę autẽ naues ſequebãtur:ſpolia vero alia paſſim ferebantur. Eminebant autẽ eorum quæ apud Hieroſolymã in templo reperta ſunt,menſa aurea põderis talenti magni,& cãdelabrum ſimiliter auro factum,ſed opere cõmutato ab vſus noſtri conſuetudiue.Nã media quidem columna baſi hærebat,tenues autẽ a cacumine producebantur formatæ ad ſimilitudinem fuſcinulę,& ſummũ quoq; in lychni ſpecie fabricatum.Erãt autẽ numero ſeptẽ,ſeptimi diei,qui apud Iudæos eſt feſtus, indicantes honorẽ . poſt hęc portabatur lex iudæorũ, nobiliſſimum ſpoliorum.inde trãſibãt plurima victoriæ ſimulacra portãtes,omnia ex auro & ebore facta.poſt quæ Veſpaſianus prior ibat,& Titus deinde ſequebatur.Domitian9 autẽ adequitabat,ipſe quoq; adornatus pulcherrime,dignuſq; ſpectari.Põpę autẽ finis fuit ad Capitolini Iouis tẽplũ.quo poſtq̃ ventum eſt,cõſtiterunt.Erat enim vetus mos patrius,operiri,donec ducis hoſtiũ mortẽ quiſpiã nunciaret.Poſtq̃ igitur eũ finẽ vitæ habere nunciatũ eſt,omniumq; fauor ſecutus eſt,tũc hoſtias

immolarunt,hiſq; omnibus ſecũdo per vota ſolennia celebratis, in palatiũ receſſerunt. Multis deinde poſt annis Aurelianus princeps nõ ignobilis triũphũ duxit,quẽ ſic Flauius Vopiſcus Syracuſius deſcribit. Curr⁹ regij tres fuerũt, in his vnus Odenati argento,auro,& gẽmis operoſus, atq; diſtinctus:alter quẽ rex Perſarũ Aureliano dono dedit,ipſe quoq; pari opere fabricatus. Tertius quẽ ſibi Zenobia cõpoſuerat, ſperans ſe vrbem Romã cum eo viſurã,quod illã non fefellit. Nam cũ eo vrbem ingreſſa eſt vincta, ac triumphata.Fuit alius curr⁹ quatuor ceruis iũctus,qui fuiſſe dicitur regis Gothorum,quo,vt multi memoriæ tradunt,Capitoliũ Aurelianus inuectus eſt,vt illic cæderet ceruos,quos cum eodẽ curru captos vouiſſe Ioui optimo maximo ferebatur. præceſſerũt elephãti viginti,ferę mãſuetæ Libycæ,paleſtinæ diuerſæ,ducentæ,quas Aurelianus priuatis donauit,ne fiſcũ annonis grauaret.tygrides quatuor,camelopardali, alces, cætera talia per ordinẽ ducta.gladiatorũ paria trecẽta. p̃ter captiuos gentiũ barbararũ,blennos, aximiotas, arabes,erãt quoq; bactriani,hiberi,ſaraceni, perſæ,cum ſuis quiq; muneribus:gothi, alani, roxolani,ſarmatæ,franci,ſueui,vãdali, germani, religatis manibus captiui pręceſſerũt:inter hos etiã palmyreni,qui ſuperfuerãt principes ciuitatis,& Aegyptij ob rebellionẽ.ductæ ſunt & decẽ mulieres,qũas virili habitu pugnãtes inter Gethas ceperãt:q̃s de amazonibus ortas titul⁹ indicabat. p̃lati ſunt tituli gẽtiũ nomĩa cõtinẽtes.Inter hęc fuit tetricus chlamyde coccinea,tunica galbina, braccis Gallicis ornat⁹,adiũcto ſibi filio quẽ ĩpe-

Aureliani triũphus.

ratorē in Gallia nūcupauerat. Incedebat etiā Zenobia ornata gēmis, catenis aureis quas sibi fecerat, vincta. Pręferebātur coronę ciuitatum aureæ titulis eminētibus proditæ. Iā populus ipse Romanus, iā vexilla collegiorū atq; castrorū, & cataphractarij milites, & omnis exercit⁹ & senatus (& si aliquantulū tristior, quod senatores triumphari videbant) multū pōpæ addiderūt. Deniq; in Capitoliū vix nona hora peruenit, sero autem ad palatiū. Sequētibus diebus datæ sunt populo voluptates ludorū scænicorū, ludorū circēsiū, venationū, gladiatorū, naumachiæ. Vltimus mihi restat Romanorū principū quos legerim triumphasse Probus. vellēq; Flauium Vopiscum qua diligentia superiorē Aureliani, eadē & hunc Probi è Pannonia imperatoris vere probi præstantissimiq; triumphū scripsisse. Sed videtur dei iudicio factū esse, vt qui vltimus omniū in tanto imperio triūphus esse debebat, mutilus trūcusq; describeretur. Sunt itaq; Flauij Vopisci hæc verba. Triūphauit de Germanis, & Bemis omnium gentiū ferocissimis. ad quingentos homines ante triumphū duxit. Venationē in circo amplissimā dedit: ita vt populus cuncta diriperet. Genus autē spectaculi fuit tale. Arbores validę per milites radicitus auulsæ, late lōgeq; trabib⁹ affixæ sunt, terra deinde superiecta, totusq; circus ad siluæ speciē consitus gratiā viroris præbuit. Immissi deinde per omnes aditus struthiones mille, cerui mille, apri mille, damę & cætera animalia quanta ali adinueniriq; potuerūt. Immissi deinde populares: rapuit quisq; quod voluit. Triūphos iā tandem absoluimus, quos è tanta trecentorū &

Probi triūphus.

viginti multitudine duximus seligẽdos: vt formam triũphi ostenderemus, quã inspexisse Aurelium Augustinũ optasse refertur: q̃q̃ Augustinũ non magis id tenuit desideriũ, q̃ è nostris plurimos habere videmus. Qua ratione vnicũ nũc ex omnibus cõflare libet, & ordinẽ formamq; varijs supra locis & modis descriptã, ita repetere, vt in præsentis temporis Roma duci videatur. Venientes Romã ad triumphos duces Romanos Itali quacunq; viderẽt, suo & ipsi triumpho excipiebãt, quod de Scipione Liuiũ supra scripsisse ostẽdimus. Expectabãt vero foris: quia lege cautũ fuisse docuimus, nullũ ducẽ ante triumphi initiũ vrbem ingredi. Eos qui triumphũ ducturi erant, satis supra ostẽdit Iosephus semper ad portam consedisse, quã ipse dicit nomẽ inde nactam fuisse, q triumphi per eam ducerentur: nosq; in Roma instaurata priscorum testimonio & autoritate docuimus, territorium triumphale ad eum fuisse locũ, vbi apud basilicã principis Apostolorum Petri, sancti Andreæ ecclesia & cenotaphiũ extant: quo in celeberrimo priscis etiã tẽporibus loco, apud id tunc Apollinis tẽplum, nũc sanctæ Petronillæ, & sanctę Marię Febricosorũ ecclesiã, obeliscus est ille sublimis quẽ Caium principẽ in Neronis circo erexisse Plinius est autor. In eo itaq; territorio triũphali parata triumphi põpa per viã procedebat triũphalẽ, cuius stratæ silicibus particula adhuc cernitur sub sancti Spirit⁹ in Saxia hospitali, vt per nunc dirutũ pontẽ Tyberis triũphalẽ ibi proximũ, & portã pariter dirutam eius põtis triũphalẽ, cuius ampla cernere est fundamẽta, in vrbẽ & ad Capitoliũ duceretur. Cõti

Trũphale territoriũ.

Triũphalis via.

nuabatur autē ea triumphalis via ad poſtetiorē nunc porticum eccleſiæ ſancti Celſi, ad quam arcus marmorei ipſam amplexi viam. altera extat coxa corroſam è marmore ſtatuā retinēs coloſſeam. Reflexa inde via ſancti Laurētij in Damaſo eccleſiā, & poſt Floræ cāpū petebat: idq; hinc maxime proximis tēporibus cernere fuit, quod in cōtinuatis ſuper eam domibus fundamēta iacere, aut puteos effodere molientes, ſiliceā veterē offenderunt ſpatioſiſſimā, a campo Floræ ad nūc plateā Iudæorū: inde Iunonis tēplum, nūc ſancti Angeli in foro piſciū eccleſiā: poſt ad ſanctū Georgiū in Velabro procedēs via ſub nouis ædibus ruiniſq; ab effodientibus inuenit, quouſq; Iani tēplo Velabroq; ꝓxima in Cliuū deſitura Capitolinū detecta cernit. A Velabro autē cliuū inchoaſſe Capitolinū, per quē ad Iouis optimi maximi tēplū erat aſcenſus, ſatis in Roma oſtēdim⁹ inſtaurata. Notiſſimūq; eſt a Suetonio illud quod breui ſupra diximus, Cæſarē Gallici triūphi die prȩteruehētē Velabrū curru penè excuſſum fuiſſe axe diffracto. Hæc itaq; fuit triūphantiū via ab obeliſco territorio portaq; triumphali ad Iouis templum: cuius magna & diſſipata nunc fundamentorum, vbi de facinoroſis in Capitolino colle ſuppliciū ſumitur, veſtigia extare videmus: viaq; tota quā deſcripſim⁹, nō modo in Pau. Aemilij (ſicut dictum eſt) ſed in cæteris quoq; triūphis, vndiq; aulæis lauroq; ornabatur, & fori ſediliaq; ex materia, tabulataq; ad vtranq; partem viæ, feneſtraſq; & per tecta pari diſponebantur ornatu, populum cōmode exceptura, qui nitidis veſtibus ita totus cōueniebat, vt quod hebræus

Cliuus Capitolinus.

Ornat⁹ viæ triūphalis.

noster scribit, nemo ex tanta multitudine ea die remaneret in domibus. Templaq; ipsi imminentia viæ, quorũ præter sancti Angeli ecclesiã nulla extant, aperta, & sertis vaporibusq; suauibus repleta erant. Multitudo ministrorum baculos manibus gestãtium inauratos, turbas ex medio dimouebat, vt via aperta & pura redderetur. Prius vero q̃ ordinem describamus, quẽ progressurus cum põpa in vrbẽ imperator seruabat: aliqua exponere libet a Iosepho scripta, & tamen aliorũ quoq; triũphorum descriptioni admodũ profutura, quæ legẽtibus, sicut hactenus nobis fuerũt, dubia esse videm[9]. Dicit Iosephus: Cũcta pars militaris ante lucẽ per turmas atq; ordines progressa est cũ rectoribus suis, & circa ostia cõstituta nõ palatij superioris, sed prope Isidis tẽplũ. Ibi enim principes nocte illa requiescebant. Nosq; ignotũ aliâs Isidis tẽpli locũ nuper edocti sumus. Honofri[9] Tricariẽsis episcopus, Andreasq; eius frater germanus cõsistorialis aduocatus, ciues ex Crucea gẽte Romani, ædes habẽt eorũ virtuti opibusq; respõdentes, viæ quã descripsimus triũphali superimpositas: cãpũ inter Floræ, & plateã Iudęorũ, quas alioqui amplas vetustorũ prisci operis marmorũ frustis, tabulis, strumẽtisq; plurimũ exornare nitũt. Datũ itaq; nuper ab Andreæ clientulo vinitore marmor pergrãde luculleũ vel (vt appellãt) serpentinũ, literas inscriptũ maiusculas elegãtes, ad domus eminẽtẽ angulũ affixerũt. Estq; incisarũ hic tenor superiori in margine primũ: SAECVLO FELICI. Deinde ad quadri mediũ sequitur sesquilinea. PHILISIAS SACERDOS ISIDI. Salutaris cõse-

Triũphaturi noctẽ ad Isidis templum quiescebant.

cratio.tres deinceps sunt lineolæ. Pōtificis votis annuant dij Romanę reip.arcanaq; morbis prę-sidia annuāt: quorū nutu Romano imperio re-gna cessere.ipsum lapidē cū satis cōijcere liceret in tēplo Isidis repertū fuisse,itū est in vineā: lo-cusq; inspectus multis obsitus sentibus, vnde sa-xum erat auulsum:facileq; fuit intelligere, extā-tes corrosos semiq; ruptos fornices,& vix solo su pereminētes murorū pinnas, tēplū fuisse, quod Isidi sacerdos Phisias cōsecrasset.id nunc est qua in parte monasteriū inter sancti Xysti,& ingen-tes spectandasq; thermarū Antonianarū ruinas viā fuisse nouā,qua nihil Roma habuit pulchri-us,in Roma docuimus instaurata.eratq; id tem plum ad ipsius viæ nouæ supremū caput,in pa-latium maius circumve maximū spectās:,vt iā liceat intelligere,milites qui ante lucem per tur-mas atq; ordines progressi erāt cum rectoribus suis, circa ostia fuisse ædiū viæ nouæ, nō palatij superioris ibi proximi.nec moueat,principes tri umphaturos ad Isidis tēplum in ciuitatis medio quieuisse,& nō extra vrbē legi obtemperaturos expectasse.Lex enim ipsa & multę alię stāte sub cōsulibus Rep.caste seruari solitæ,sub principi-bus exoleuerāt.Vespasianus tamē & Titus legi ex parte aliqua parituri,ad territoriū portāq; tri-umphalē lauro coronati, & vestē induti purpu-ream sunt progressi.Vbi panegyricis laudū sua-rum redundātibus de more auditis,rē diuinā ca-pite operto fecerunt.Milites vero Iosephus scri-bit inermes investe sericea fuisse:quod illorū opi nioni aduersat,qui veteres Romanos rerū domi-nos parū splēdido,atq; etiā inepto amictu vsos

fuisse calūniant. Qualia vero fuerint spectacula, qualis pōpa, quātæ qualesq; diuitiæ in triumpho ostēsæ, & Iosephus & Appianus, & supradicti a quibus sumpsim⁹ scriptores diffuse dicūt. Aliqua tamē repetere libet, nostro hui⁹ tēporis triūpho, quē hic verbis & scripto ducimus, coaptāda. Sitq; prima pars vestiū quas ex rarissimi generis purpura, & diligētissima pictura variatas arte Babylonica hebręus dicit: & rarissimi generis purpurā fuisse cōstat, quā nostri tum cremissinā, tū violaceā appellāt. Artis vero Babylonicæ a priscis Romanis dicta sunt omnia quæcūq; variatis coloribus, variatove serico, aut auro, & mixtim ex vtroq; cōtexunt: quorū per Italiā nimius nūc, improbādus, perniciosusq; cernitur abusus. De gēmis quas dicit partim in coronis, partim aliter fuisse delatas, notoriū est, vt cū sola ardēti ambitione pares illis nostri sint, a multitudine tamē eorum incōparabili superētur. Iam vero quæ dicit Iosephus pro merito laudare non posse, multitudinē illorū spectaculorū, & magnificentiā in omnib⁹ quę quisq; excogitauerit, vel artiū factis, vel diuitiarū operibus, vel naturę nouitate, omnib⁹ persuasum esse nō dubitamus, quæ nedū nūc referri aut excogitari possent, sed ita in singulis mutabātur triūphis, vt nihil magis quisq; curaret, q̄ ne ea adduceret spectaculorū machinarūq; genera quæ prioribus pōpis visa erant. & diuersa multi animaliū genera ducebāt, proprijs īduta ornamētis, vt color habitusq; ornamētorum vrsis adhibitorum, leones aliter vestitos secerneret, pariter lynces, & pardos, diuersusq; damas internosci & pantheras faceret ornatus. Nec paruæ erat pul-

Ars Babylonica.

chritudinis delectatióisq́ʒ videre eos homines qui singula præferrēt spectāda, aut singula ducerent animalia, purpureis atqʒ inauratis esse vestitos, cū tamē & captiui ordine in spectaculū ducti, ornatus sui splendorē haberēt. Inter hęc stuporis fuisse dicit Iosephus machinarū quę portabantur & pægmatū fabricationē: quarū rerū similitudinē cū a nobis visam dixerimus, facile erit intelligere qualia fuerint maxima: cū parua nos inspecta cū stupore nō potuerimus non mirari. Est celeberrimus quotannis in vrbe Florētia Ioānis baptistæ festus dies, in quo diuersi generis machinę, diuersa trāsferunt spectacula, ingenij subtilitate veteribus illis nullatenus postponēda. Adhibenturqʒ in primis spectādæ pulchritudinis pęgmata, ex illis etiā quæ in tertiū nidū vndequaqʒ surrexisse hebrę⁹ noster tātopere admirat̃. quin si veniā dabūt nobis doctiores, iperitos hoc loco q̄d ea fuerit

Pęgma. pęgmata docebimus. Decēpedalis erat quaquauersum latitudinis solidū tabulatū se cuius basis cētro lignea surgebat colūna viginti pedū ꝓceritate sublimis, ad quā trina distinctione ꝓportionaliter facta terni ramoꝝ ordines ferreorū erant, quib⁹ in ramis inauratis frōde multa aurea argēteave densatis, tanq̄ auicularū nidi ex corio lorulisve versicolorib⁹, puerorū bimuloꝝ ad summūve trimulorū sedes & tanq̄ cubilia disponebant̃. Eorumqʒ puerorū capite solum exerto, pars toto eminens corpusculo iucundum ridiculumve aliquid prout occultus in fronde præceptor suggereret balbutiebat. hancqʒ molem robusta seruorum multitudo nō centonibus, vt Florentię nūc, sed purpureis aureisve indutorū perferebat. Mul

taq; cũ & varia in triumpho essent pægmata, nequaquã cõtinuata ferebantur, sed alię interponebantur machinę simili in tabulato similiq; seruorum ornatu delatæ, in quibus præliorũ simulacra edebantur, vt vincentes Romanos, cadentes cæsosq; hostes vna, fugientes alia hostes, insequutosq; quirites: oppugnari vrbem, defendiq; alia, alia capi, vriq; excindiq; appareret: singulisq; in machinis & rebus quæ gererentur, primarij hostium duces simulati eodẽ erant vestium habitu, in quo post parum veri ante currum vincti inspiciebãt. Alia quę sequebãt fercula singulis in triũphis varia suam prębebant delectationẽ. Sed in Titi Vespasiani triumpho inde gratiosiora sunt sunt quę a Iosepho scribunt, quòd ea in marmoreo triũphali arcu suo Romę ad sanctã Mariã nouam videmus extare, quæ apud Hierosolymã in templo reperta sunt. Mensa aurea, & candelabrũ auro factum, cuius formã melius lapis q̃ Iosephi descriptio nobis ostendit. Postea portabatur lex Iudæorum marmorea, item extans. In alijs vero triũphis qui singulos repetere volet, plurima inueniet admiranda quæ pręcedebãt dictas machinas & pęgmata, aut sequebantur. Nostrum vero nos triũphum tãdem aggrediamur. Qui bello cõfecto ad vrbem cũ reducto exercitu redierat imperator, in Vaticani territorio triũphali, tũc sine ædificijs puro a marmoreis, nunc basilicæ sancti Petri principis Apostolorum scalis ad obeliscum expectabat. Ad quem locum ante lucem, sese omnis ciuitas effundebat. Et quia lentissimo propter ĩpedimẽta tardãtesq; machinas gradu incedendum erat, pręcessuri põtifices sacerdotesq; &

Simulacra præliorũ.

Triumphi descriptio.

religioni addicta colluuio, suã põpã prius ducere inchoabãt, quẽ inter conatũ imperator capite operto rẽ diuinã faciebat: in qua sic orasse eũ accepimus. Dij, nutu & impio quoq; nata & aucta est res Romana, eãdẽ placidi ꝓpitiatiq; seruate. Miratiq; aliqñ sumus quo sit factum modo, vt sicut triũphalis põpa priscis omniũ celeberrima è Vaticano & ab Apollinis tẽplo in vrbẽ ducebat, ita & Christianis tẽporib⁹ ecclesiasticoꝝ ordinũ ꝓcessiones quęcũq; solẽnes è Vaticano pariter & a beati Petri basilica, quæ in illius tẽpli parte constructa est, ineant. Et sua illa in suis põpis quæ tãtus populus pars præiret, pars sequeret, sacra habebãt, tẽsas scilicet, argẽteũ birotẽ, currũ ancilia palladiũq; & sacra alia prẹferẽtẽ. Curruiq; summus & sumptuosissimus adhibebat ornat⁹. Et tẽsas ꝓximiores nullo intermedio sacerdotes Salij præcedebãt, viri semp omniũ grauissimi, totiusq; ciuitatis amplissimi, qñ Fabium Maximũ, & L. Scipionẽ diutissime inter Saliosvixisse, ac obijsse: & Titũ Vespasianũ Salijs a quib⁹ erat in collegiũ cooptatus, gratias egisse ingẽtes supra docuim⁹. Vestes vero quibus Salij in põpa vtebant, subtili simpliciq; serico, ceruleo fuere colore cãdidiorib⁹ virgulis intertextis, quibus Cõstantinopolitanũ patriarchã vti videmus. & caudã nullo sustẽtãte trahebãt Salij, nostroꝝ cardinaliũ more, qui illos imitati vident cauda lõgiore. Ancileq; vnũ ex ijs quæ cælo decidisse dicebãt, brachio tanq̃ in prælio aptatum deferebãt. Eratq; in religione legitimũ, Salios in põpa ternos, ad summũ quaternos & saltare simul & canere, quæ quidẽ carmina omnis põpa cãtu vel incõdito referebat: fueruntq;

Triũphantis verba rẽ diuinam facientis.

Salij.

Vestes Saliorum.

ex ijs quoq; nõnulla ad singulos deos Horatius in Odis,& ad extremũ sæculare posuit.Et ne addubitet quispiã grauissimos amplissimosq; feliciũ stãtis Reipu.sęculorũ viros adduci potuisse vt in foro aut via triũphali saltarẽt,gloriari solitũ fuisse traditur Maximũ,se qui quartum octogesimũ ageret annũ,iuniores multo collegas saltu superasse. Ad tensas dehĩc, quo sequerent ordine,operosissimũ fuerit scribere:sed cum omnia tẽpla,omnium deorũ dearũq; sacella, omnes ædes suos & multiplices habuerint sacerdotes,cũ sodales illis,& more nostro societates ac confraternitates tãto nostris plures,quãto maior tũc erat popul9 fuisse docuerimus, põpam quæ aut præcederet, aut sequeret ad tensas,ingentẽ esse oportuit:quã quidẽ turbã p superius descriptã triumphalem viam & portam varia oblatrantẽ in deos carmina, nos nunc videre & audire videmur. Singuli vero ordines sacerdotũ,singulę sodalitates,singula pęgmatũ & machinarũ agmina suos habuere ludios,& symphoniacos,singulos pantomimos, per quos a præcedentibus collegijs diuiderẽtur. Petreiæ enim alicubi fuerunt mulierculæ ebrias se gesticulationibus simulantes, quæ dum obtorto vacillantique gressu in casum & ruinam pendent,seseq; vix tandẽ sustentãtes, totã paucis sed amplis passibus viã cõplectunt, turbas in risum prouocãt.Et mãducos aliqui digniores ditioresq; sacerdotes,a quibus sua gratior fieret põpa,pręmittebant.Erãtq; hi laruato capite humano maiore, maxillas vasta magnitudine pariter vastis armata dentibus habẽtes,qui suo tãti oris hiatu dentiũq; crepitu,sese in vtrãq; partem viæ dum

Petreię mulieres.

Manduci laruati.

flecterent, ridentē turbā vertebant in fugam: & quicquid in esum oris applicaret, tanq̃ deglutientes in sinum demittebāt. Vtq; maiorem varietas delectationē faceret, Cicerię alijs interiectę ordinibus suos, & ipsæ risus etiā viris grauib⁹ exciuere. Viri erāt hi veste & laruato oris habitu muliebri, quibus ceruicis ꝓceritas iusta oblōgior appareret, vocis tamē vsus ad labia & inter dentes ita respōdebat, vt verborū ꝓprietas nullatenus desideraret. Qui media incedētes via, spectatores ad vtrāq; partē mira linguæ volubilitate, ꝓ vniuscuiusq; cōditione iocis aut ridiculis, lœdorijs, laudibus, vituperationib⁹, aut serijs appetebāt. Suisq; pariter pōpæ locis interiecti erāt Lydij, ingēs cytharœdorū tibicinūq; turba sericeis aureisq; induta, & coronis pariter aureis redimita, cū quib⁹ nōnulli psallentes canētesq; prodibant. Eorūq; in medio ludius quispiā talari veste fimbrijs armillisq; aureis splendentibus amictus, varios edebat gestus. Subinde Vestalibus psaltriæ & phanaticæ mulierculæ præluserunt, quarum gesticulationes marmoribus insculptas quoties per vrbē offendo, quin subsistens inspiciam nequeo continere, pariter & debacchantes quę suis Bacchi sacerdotibus Bacchidibusq; haud secus q̃ in orgijs capillo per humeros sparso, nudæ potius volare q̃ saltare videntur. Suū quoq; inter alios pōpę sacerdotū sodalium & epulonum ordines munus, mimi, histriones, pātomimi, & cętera ludionnm turba pręstiterūt, vt dum ea subit menti & memorię recordatio, hos ego strepitus, has saltātium insanias calamo nūc cupiā declinare. Postq̃ pontem & portam triumphalē omnis supersti-

Ciceriæ.

Lydij.

Psaltriæ & phanaticæ mulierculę in pōpa ducebātur.

tiosa priscorum pompa transgressa erat, auri & argēti, armorū, bellicarūq; machinarū, & ditissimæ lautissimæ supellectilis, quantū singuli triūphatores in ærariū inferebāt: supra in descriptis multorū triumphis audiuimus. Vnde hāc solam partem, quia nostrorū sæculi nostri pręsertim ecclesiasticæ rei Romanæ principum neminē imitaturum esse credimus, in nostro hoc triumpho effingere desinemus, & pariter nulla pęgmata pręter supradicta, nullas machinas adhibebim⁹. Imperator igitur, ad cuius exēplum vtinā aliqn̄ vnus vel plures Christiani succedant: currum insidens birotem, auro, argento, gēmisq; splendentem ingrediebatur. Sed vbi in curru illo circūcirca picti erant, hinc Iupiter sceptrum, inde Neptunus tridentē, Iuno hastam Quirini, manu gestantes, deinde Mercurius caput pedesq; alatus, in nostro curru Petrus claues, ensem Paulus manu gerant, Michael Georgiusq; Dracones perimāt, & Bartholomęus suā humero pellē portet. Aureaq; noster Imperator palla induatur, stellis ex auro splendentibus variata, sceptrum manu dextera eburneum, sinistra lauri ramū gestans. Nec aureā prisco de more Hetrusco coronā, sed lauream habeat. Sicq; non vt olim seruum, qui iuxta Plinium ponderis eximij aureā post humeros stans sustentet, adhiberi oportebit. Nec cogetur Imperator noster ferreum annulum manu habere, vt seruo in tanta gloria se æquari recognoscat: ad quā Plinij sententiā Iuuenalis allusit. Magnæq; coronæ Tantum orbem, quantum ceruix nō sufficit vlla. Quippe tenet sudans hāc publicus: & sibi cōsul Ne placeat, curru seru⁹ por-

Birotis.

tatur eodē. Optimū itaq; potius imperatorē Titū Vespasianū noster imitabitur imperator, qui nō seruum in curru post humeros, sed fortunā ex auro habuit alatā: quę si nostro adhibebitur, demissus cęlo angelus esse videbitur. Assideat tñ nostro, si erit fili⁹ puer, & Scipionis optimi ciuis exēplo nepotes hac ex cognatione ephebi candidorū equorū currū trahētiū frena regāt: aut si deerūt nepotes & cognati, discat a Iuuenale adhibere Niueos ad frena quirites, Defossa in loculis quos sportula fecit amicos. Post currū segregati a multitudine legati & digniores quiq; ac virtutib⁹ præstātiores equo vehantur. Hostiū vero duces & captiui nobiliores ante currū vincti ducantur, vt ipsorū aspectu pulcherrimū spectaculū, fructūq; victoriæ ingētē Popul⁹ Ro. excipere possit, qui illos in carcerē duci videat. Clamēt interim obstrepētq; ante & retro milites laureati, carmina in ducē suū laudibus plena, & cū libuit ridicula & opprobria lœdoriaq; licētissime pferāt. Magnaq; cū sit ac ppè infinita earū quę in triūphū ducuntur rerū & captiuorū multitudo, & cū pōpæ & populi innumera sit turba, a territorio triūphali in forum vsq; magnū Romanū nouē horis (sicut in Aureliani triūpho cōtigit) ægre perueniatur: & tamē cū ad eius fori partē quę iuxta Ouidij verba de boue nomē habet, erit puentū, currus ipse subsistat: nec prius equos flectant, qui eorū frena agēt adolescētes, q̄ & ipse cōsul vexilla, aliaq; magistrat⁹ insignia in ipso foro de more deposuerit, & ducē hostiū in carcerē pductū occisumq; aliquis denūciauerit: vt quē Po. Ro. quē milites Romani aliqñ metuerunt, supplicio affectū esse gaudeāt. Tuncq; ascē-

Fortuna alata.

dens in capitoliũ cõsul rẽ diuinã in Iouis optimi maximi tẽplo faciebat: cuius ad deos oratio hæc fuisse refert. Gratias tibi Iuppiter optime maxime, tibiq; Iuno regina, & cęteri hui9 custodes habitatoresq; arcis dij, libẽs lętusq; ago, reRomana in hãc diẽ & horã p man9 quod voluisti meas seruata bene, gestaq;: eãdẽ & seruate vt facitis, fouete, protegite, ꝓpitiati, supplex oro. Eundẽq; diẽ, & victori imperij, & victo finẽ vitæ fecisse lætus exultabat atq; iubilabat popul9. Deducat̃ deĩde in palatiũ imperator noster ad cœnã mille mẽsis in foro paratã descẽsur9: ad quã inuitatus qui tũc erit cõsul, nõ accedat, ne qui triũphauerit, aliquẽ se in ea digniorẽ accubituq; priorẽ habeat. Et si exẽplo Scipionis optimi modestissimiq; ciuis noster triũphator maluerit, minore multo apparatu in capitolio cœnã paret. Triũphos, viã & Romã absoluimus triũphãtẽ, si vnũ operi claudẽdo addet̃, nõ modo scilicet scriptura, sicut nup fecimus, depictos, sed veros & priscis digniores triũphos Romæ ducẽdos esse sperari posse, si eos qui ad clauum sedẽt Reipubli. Christianæ principes se ipsos nosse, & quã susceperint curam, mẽte & animo cõsiderare, meliori solito dei munere contingeret. neq; enĩ forma & institutione, vtinã ne magis potẽtatu & magnitudine, multũ abest ab ea quã in hoc opere p singulas partes descripsimus Romana & publica, hæc in qua viuimus ecclesiastica res Romana. Sępe ex Liuio & Cicerone supra diximus, dũ nullũ fastidit̃ genus in quo virtus enitesceret, creuisse Romanũ imperiũ, & viros ex omni parte orbis ostẽdimus Romęvisos esse, nõ ciues modo militesq; & senatores, sed cõ

Oratio triũ phantis ad deos perfecto triumpho.

ſules:qua vrbis & rerũ cõmunione factũ ſit,vt ne dũ Romę geniti & cohabitãtes,infinita,& tamẽ diuerſi generis hominũ multitudo, nedũ Italici generis pręſtãtes viri,ſed hinc ad Caucaſum mõtẽ,inde ad Tanaim aut ad Gangẽ geniti:Romanã pari affectu rẽp.amarẽt,defenſarẽt,tuerẽtur, augerẽt.Similẽ itaq; pſentis rei ſtatũ eſſe hinc dicimus,quia põtificẽ Romanũ cõſulis,Cardinales ſenatorũ,reges,principes,duces,marchiones,comites,& alios Chriſtiani orbis nobiles,legatorũ, quęſtorũ,tribunorũ militũ,pfectorũ pręſidijs,cẽturionũ,& decurionũ, officio fungi & reſpõdere videt. Epiſcoporũ vero & aliorũ eccleſiaſticorũ multitudo Romanã frequentãs curiã,magiſtratuũ obtinet locũ,p quos aut reip.officia, aut ſingulę prouinciarũ diœceſes adminiſtrãtur.Et põtifices Romani olim originẽ Aſiaticã habuere, Petrus apoſtolorũ princeps,Anicetuſq;, Ioãnes quintus,Sergius Siſinius,Cõſtãtinus, Gregorius terti9:Gręcia pariter ſuos habuit,Anacletũ,Teleſphorũ, Hyginiũ, Eleutheriũ, Antheronẽ,Sixtũ,Euſebiũ,Zoſimũ,Theodorũ,Ioãnẽ ſextũ & ſeptimũ,Zachariã,& noſtris dieb9 ex Creta quintũ Alexãdrũ.Nec ſuis caruit Aphrica põtificib9, ex qua Victorẽ,Melchiadẽ & Gelaſiũ habuim9. Caiũ Dalmatia,& Ioannẽ quartũ habuit.Damaſum Hiſpania,& Ioannẽ primũ vigeſimũ,nupq; Caliſtũ tertiũ. Sardiq; fuerũt Hilarius & Symmach9.Agatho autẽ,Leo ſecũdus,& Stephanus tertius fuere Siculi.maiorẽ numerũ Gallia nobis dedit,Martinũ primũ, Romanũ quoq;,& Silueſtrũ ſecũdũ,Stephanũ nonũ,& Vrbanũ ſecũdũ, Caliſtũ ſecundũ,Vrbanũ quartũ,Clemẽtẽ quar

Pontificum Romanorũ origo & ſeries.

tũ, Ioannẽ secũdũ vigesimũ, Benedictũ duodecimũ, Clementẽ sextũ: & quartus Gregorius, secũdusq; Clemens fuere Saxones. Damasus vero secundus, Victorq; ex Norico geniti sunt, nũc Baueria: & Leonẽ quintũ, Gregoriũq; sextũ, Alemania dedit. Hadrianũ quartũ Anglia, quintũ Innocentiũ Burgundia. Et trina propemodũ diuisione paulo plures prædictis Roma, totidẽ Italia. Turbã vero Cardinalium episcoporũq; & aliorũ in Rep. ecclesiastica præstantissimorũ, quã Asia, Aphrica, & pars Europæ a barbaris nũc oppressa habuit, infinitum fuerit recẽsere. Satis tamen pulchrumq; erit nunc superstites numerare: præter Calistũ tertium pontificẽ ex Hispania citeriori Valẽtinum, qui proximo obijt anno: quinq; Cardinales vtraq; habet Hispania: Ioannem de turre cremata sancti Sixti, Ioannẽ de Caruaial, q legationẽ actu ipso apud Pannonas in Turcos exercet, Ioannẽ Zamorensem titulo sanctę Priscæ, vlterior: & Rodericum vicecãcellarium sancti Nicolai in carcere Tulliano, Ludouicũq; sanctorum quatuor coronatorũ Calisti nepotes citerior habet Hispania, & suum Asia Bessarionẽ ex Pontica Trapezunda Græcũ episcopũ Tusculanum, & alterum itẽ habet Græcia, Isidorum ex Constantinopoli episcopũ Sabinensem. Tres etiã nunc habet Gallia Cardinales: Gulielmum Rothomagensem titulo sancti Martini in mõtibus, Alanũ Auinionẽsem titulo sanctę Prasedis, & Eduensem. Germania autẽ vnicũ Nicolaũ de Cusa titulo sancti Petri ad vincula. Nõ itaq; iniuria dixisse videmur, Romanę olim reip. similẽ esse ecclesiasticã rem Romanã, quæ haud secus, q̃

Cardinales Romani.

illa ex viris cõficiatur, quos omnes orbis terrarũ prouĩcias mittere cõtigerit digniores: & sub hac re nostra omnes nomen professos Christianũ velint nolint regi & gubernari oportet. Neq; enim regia aut alia potestate, neq; magistratibus, neque dignitate fungi, neq; etiã vir haberi potest, qui nostri cõsulis, & senatus cõuẽtusq; publici legibus cõsultis institutisq; aduersatur. huius enim Reip. scita perpetuã animarum salutẽ & gloriã spondentia, multo pluris facienda sunt, q̃ gloria quam suis ciuibus Remp. cõseruantibus spondebat Romana resp. vt vero & proprio nomine desertores appellandi sint, qui castra hæc deserunt in vrbe Roma a reip. Christianæ fundatoribus Apostolis Petro & Paulo instituta, quorũ Petri ipsius basilica est prætoriũ, Consul est põtifex, Magister militũ est Cęsaris imperatorisq; nomẽ retinens, Legati, quæstores, tribuni, & centuriones sunt quos dixim⁹, reges, principes, & duces. Vt affirmare ausim, si ad hæc castra quoad debent ductores ordinũ frequentes affuerint, facile futurũ, orbis olim Romani prouincias reip. Romanæ nõ rebelles, imperio restituere ac subijcere. Quid autẽ per immortalem deũ sibi vult, sacrosanctũ nomen Christianũ quempiã profiteri, se Christianũ ecclesiæ mẽbrum dicere, barbaras nationes, Turcos, Saracenos, & cæteros infideles verbo aspernari, insectari, & eo amẽtiæ progredi, vt cũ Christiani exercitus castra, signa & munitiones per ignauiã deserat & prodat, fructu in primis speratæ salutis æternæ careat, & quod Græcis hactenus cõtigit, sensim veniat in hostiũ potestatem?

FINIS.

2

me in terram rectam. propter nomen
tuum domine vivificabis me in equitate
tua. Educes de tribulatione animam
meam. et in misericordia tua disperdes
inimicos meos. Et perdes omnes
qui tribulant animam meam.
quoniam ego servus tuus sum. P S
Benedictus dominus deus meus qui docet
manus meas ad prelium. et digitos
meos ad bellum. Misericordia mea
et refugium meum. susceptor meus et
liberator meus. Protector meus et
in ipso speravi. qui subdis populum
meum sub me. Domine quid est homo quia
innotuisti ei. aut filius hominis quia
reputas eum. Homo vanitati si
milis factus est. dies eius sicut umbra
pretereunt. Domine inclina celos tuos
et descende. tange montes et fu
migabunt. Fulgura choruscatio
nem et dissipabis eos. emitte sa
gittas tuas et conturbabis eos.
Emitte manum tuam de alto. eripe
me et libera me de aquis multis.
de manu filiorum alienorum. Quorum
os locutum est vanitatem. et dextera

coꝝ dextera iniq̃tatis. Deus canticu
nouũ cantabo tibi in psalterio
decacordo psallam tibi. Qui das s
lutem regib⁹ qui redemisti d
uid seruum tuũ de gladio ma
ligno eripe me. Et erue me d
manu filioꝝ alienoꝝ quoꝝ o
locutũ est uanitatẽ. et dextera e
dextera iniquitatis. Quoꝝ filij s
nouelle plantationis in iuue
tute sua. Filie eoꝝ composite
circũornate ut similitudo templ
P romptuaria eoꝝ plena. eructa
tia ex hoc in illud. Oues eoꝝ f
se habundantes in egressib
boues eoꝝ crasse. Non est ruina
maceriẽ neq; transitus. neq; cl
mor in plateis eoꝝ. Beatũ dix
ppłm cui hec sũt. beat⁹ [illegible]
E xaltabo te deus ps. dd. [illegible]
meus rex et benedicam nomi
tuo in sclm̃ et in sclm̃ scli. [illegible]
P er singulos dies benedicam [illegible]
et laudabo nomen tuũ in sclm̃ [illegible]
in sclm̃ scli. Magnus dñs et laud[illegible]
bilis nimis et magnitudinis [illegible]